

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI
IŞIĞINDA
AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞ SÜRECİ**

DOKTORA TEZİ

**Atilla SANDIKLI
2902010002**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL

İstanbul 2007

Doktora tezi olarak sunduğum **ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI IŞIĞINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞ SÜRECİ** adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden olduğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Atilla SANDIKLI

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI IŞIĞINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİRİŞ SÜRECİ

Atilla SANDIKLI

ÖZET

Atatürk dönemi dış ve iç politika ortamı ile dış politika uygulamaları incelendiğinde, Türk Dış Politikasının hedefinin; milli egemenliğe dayalı bağımsız Türk Devletini kurmak, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milleti'ni medeni dünyada layık olduğu seviyeye yükseltmek, milletin huzur, güven ve refahını artırmak olduğu tespit edilmektedir. Dış politika prensiplerinin ise akılcılık, gerçekçilik, eşitlik, esneklik, uluslararası işbirliği, proaktif hareket, yurttan barış dünyada barış, milletlerarası hukuka saygı, tutarlılık ve güvenilirlik olduğu sonucuna varılmaktadır.

Dünya'da hızlı bir değişim süreci yaşanmaktadır. Bu süreç içinde Soğuk Savaş sona ermiş, küreselleşme olgusu insanları, toplumları, şirketleri, kurumları ve devletleri derinden etkilemeye başlamış, değişen güç dengelerine uygun olarak yeni dünya düzeninin temelleri atılmaya başlanmıştır. Küreselleşen dünya rekabet ortamına en uygun bütünleşme modeli ekonomik, siyasi, güvenlik konularının tamamında entegrasyonu öngören AB'dir.

Türkiye'nin AB süreci günümüzün küresel dinamikleri çerçevesinde, Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefleri kapsamında analiz edildiğinde, sürecin bu hedeflere ulaşılmasına büyük katkılar sağlayan ve sağlayacak olan bir yol olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin AB süreci Atatürk dönemi Türk dış politika prensipleri ışığında değerlendirildiğinde ise bazen AB'nin, bazen de Türkiye'nin uygulamalarının bu prensipleri ihlal ettiği görülmektedir. Süreç içinde AB'de Türkiye'nin tarihi ve kültürel arka planı, ekonomik kapasitesi, büyüklüğü, coğrafi konumu ve değişimi gerçekleştirme istek ve arzusu nedeniyle tereddütler yaşanırken, Türkiye'de gelişmiş AB ekonomisi karşısında gelişmekte olan Türk ekonomisinin zarar göreceği, kültürel özelliklerin erozyona uğrayacağı ve AB'nin Türkiye'yi içine almayacağı kaygıları yaşanmaktadır.

Bütün olumsuzluklara rağmen AB sürecinin Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefleri ile örtüştüğü ve süreç içinde yaşanan sorunların prensiplere uygun dış politika girişimleri ile aşılabileceği sonucuna varılmaktadır.

EUROPEAN UNION MEMBERSHIP PROCESS IN LIGHT OF TURKISH FOREIGN POLICY IN THE ATATÜRK'S PERIOD

Atilla SANDIKLI

ABSTRACT

When the foreign policy of Atatürk's period within the framework of domestic and international environment is analyzed it is observed that Turkish foreign policy in this period mainly focused on the construction of an independent Turkish State based on national sovereignty, the increase in the level of development for Turkish nation for a higher place in the civilized world, the increase in the welfare and security of Turkish nation. It is also observed that the main principles of the foreign policy in this period were rationalism, realism, equality, flexibility, international cooperation, proactive action, and respect to international law, consistency, and reliability and "peace at home, peace abroad".

There is a rapid process of change in the world. In this process the Cold War has come to an end; the globalization process has started to affect the individuals, societies, companies, institutions and states and in parallel to the changing power equilibrium the foundations of the new world order are laid. In this regard, the most suitable integration model in the globalized world is observed as European Union as a model which envisages the integration in the areas of economy, politics and security. When the process of Turkey's membership to the EU within the global dynamics of today is analyzed from the perspective of the targets of the foreign policy of Atatürk's period, it is evaluated that this process is very important to reach to these targets.

When Turkey's membership to the EU is analyzed with regards to Atatürk's period foreign policy principles it is observed that these principles are violated sometimes by EU and sometimes by Turkey's policy implementations. In this process, Turkey's historical and cultural background, economic capacity, its geopolitical position, and its willingness for transformation have been the factors which are questioned by the EU. On the other hand, Turkey reflected concerns regarding the risks for damages of Turkish economy against the strong economy of the EU countries, cultural erosion and the fact that the EU would never allow Turkey as a member.

Against all the negative aspects, it is concluded that the process of membership to the EU overlaps with the principles of the foreign policy of Atatürk's period and respectively the problems encountered in the due process can be overcome with suitable foreign policy initiatives.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
ÖNSÖZ	xv
TABLolar LİSTESİ	xvii
KISALTMALAR LİSTESİ	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1. Dış Politika Ortamı	24
1.1. İtilaf Devletlerinin İç Sorunları	24
1.2. İtilaf Devletleri Arasındaki Çıkar Çelişkileri ve Rekabetler	25
1.3. Rusya’ da Bolşevik İhtilali ve Bolşeviklik Kartının Caydırıcılığı	26
1.4. Wilson Prensipleri	26
2. İç Politika Ortamı	27
2.1. Siyasi Durum	27
2.2. Ekonomik Durum	29
2.3. Sosyal Durum	30
2.4. Askeri Durum	32
3. Atatürk Dönemi Dış Politika Uygulamaları	34
3.1. Kurtuluş Savaşı Dönemi	35
3.2. Cumhuriyet Dönemi	43
3.2.1. 1923-1932 Dönemi	44
3.2.1.1. Musul Sorunu ve Türk- İngiliz İlişkileri	45
3.2.1.2. Türk-Fransız İlişkileri	47
3.2.1.3. Türk-İtalyan İlişkileri	50
3.2.1.4. Etabli Anlaşmazlığı ve Türk-Yunan İlişkileri	51
3.2.1.5. Türk-Sovyet İlişkileri	53
3.2.1.6. Türkiye'nin Doğulu Devletlerle İlişkileri	54

3.2.2. 1932-1939 Dönemi	55
3.2.2.1. Milletler Cemiyetine Katılma ve Uluslararası İşbirliği	55
3.2.2.2. Balkan Antantı ve Balkanlarda İşbirliği	57
3.2.2.3. İtalyan-Habeşistan Savaşı ve Türkiye	59
3.2.2.4. Montreux Boğazlar Sözleşmesi	60
3.2.2.5. Sadabat Paktı ve Doğulu Devletlerle İlişkiler	63
3.2.2.6. Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Katılması	65
3.2.2.7. Türk-İngiliz İlişkileri	68
3.2.2.8. Türk-Sovyet İlişkileri	69
3.2.2.9. Türk-Alman İlişkileri	70
4. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Hedefi	70
4.1. Milli Egemenlik	72
4.2. Tam Bağımsızlık	79
4.3. Çağdaşlaşma	86
4.4. Halkın Huzur, Güven ve Refahı	92
5. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Prensipleri	94
5.1. Akılcılık	94
5.1.1. Akıl, Mantık ve Bilim	95
5.1.2. Öngörü	97
5.1.3. Stratej ve Planlama	98
5.2. Gerçekçilik	100
5.3. Eşitlik	104
5.4. Esneklik	108
5.5. Uluslararası İşbirliği	110
5.5.1. Diyalog ve Görüşmeler	111
5.5.2. Çok Boyutluluk ve Dengesizlik	113
5.5.3. Kendi Gücüne Dayanma, Gerekliğinde İttifaklara Girme	115
5.5.4. Düşmanlıkta ve Dostlukta Aşırılıktan Kaçınma	116
5.6. Proaktif Bir Dış Politika	117
5.7. Yurtta Barış Dünyada Barış	118
5.8. Uluslararası Hukuka Saygı	121
5.8.1. Devletlerin Bağımsızlıklarına Saygı	123
5.8.2. Mazlum Milletlerin Sorunlarına İlgisi	124
5.8.3. Hak ve Kuvvet Dengesi	126
5.9. Tutarlılık ve Güvenilirlik	127

İKİNCİ BÖLÜM
AVRUPA BİRLİĞİ VE
TÜRK DIŞ POLİTİKASININ HEDEFİ

1. Küreselleşme Dalgaları ve Birlik Oluşturma Stratejisi	131
2. Küreselleşme ve Yeni Uluslararası Sistem	133
3. Bölgeselleşme ve Entegrasyon Hareketleri	138
4. Avrupa’da Birlik Düşüncesinin Gelişimi	141
5. AB’nin Tarihsel Gelişimi	142
5.1. Kont Kalergi ve Pan-Europa	143
5.2. Birleşik Bir Avrupa Düşüncesi ve Fikrin Olgunlaşması	144
5.3. Milletler Cemiyeti ve Briand’ın Girişimi	145
5.4. Milletler Cemiyeti ve Türkiye	146
5.5. Avrupa’da Ekonomik Birleşmenin Başlangıcı Benelüks	147
5.6. Schuman Planı	148
5.7. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)	149
5.8. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)	149
5.9. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET)	152
5.10. Avrupa Birliği’nin Genişlemesi	152
5.10.1. Birinci Genişleme: İngiltere, İrlanda ve Danimarka (1973)	153
5.10.2. İkinci Genişleme: Yunanistan (1981)	155
5.10.3. Üçüncü Genişleme: İspanya ve Portekiz (1986)	156
5.10.4. İki Almanya’nın Birleşmesi ve AB’nin Genişlemesi (1990)	158
5.10.5. Dördüncü Genişleme: Avusturya, İsveç ve Finlandiya (1995)	158
5.10.6. İsviçre ve Norveç	158
5.10.7. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ)	159
5.10.7.1. Yeni Katılım Stratejisi ve PHARE Programı	159
5.10.7.2. Kopenhag Kriterleri ve Gündem 2000	161
5.10.7.3. Yeni Katılım Stratejisi’nin Başlıca Araçları	164
5.10.8. AB’nin Beşinci Genişlemesi	166
5.10.9. AB’nin Altıncı Genişlemesi	168
6. Derinleşme (AT Kurucu Antlaşmalarında Yapılan Değişiklikler)	169
6.1. Füzyon Antlaşması	169
6.2. Tek Avrupa Senedi (TAS)	169
6.3. Maastricht Antlaşması	171
6.4. Amsterdam Antlaşması	172
6.5. Nice Antlaşması	173
6.6. Avrupa Birliği Anayasası	174
6.6.1. Temel İlkeleri	176
6.6.2. AB Kurumlarında Meydana Getirdiği Değişiklikler	177
6.6.3. Karar Mekanizmalarında Meydana Getirdiği Değişiklikler	177

7. Avrupa Birliği'nin Kurumsal Yapısı	178
7.1. Devlet veya Hükümet Başkanları Zirvesi (Avrupa Zirvesi)	179
7.2. Bakanlar Konseyi (Avrupa Konseyi)	180
7.3. Avrupa Komisyonu	182
7.4. Avrupa Parlamentosu	183
7.5. Adalet Divanı ve Bidayet Mahkemesi	185
7.6. Sayıştay	186
7.7. Ekonomik ve Sosyal Komite	186
7.8. Bölgeler Komitesi	188
7.9. Avrupa Yatırım Bankası	188
7.10. Avrupa Para Enstitüsü ve Avrupa Merkez Bankası	189
7.11. Ombudsman	189
8. Birlik Oluşturma Stratejisi ve Egemen Devletler Birliği	190
9. Birlik Oluşturma Stratejisi İçin Uygun Koşullar	193
9.1. Kültürel Değerler.	194
9.1.1. Tarihi Yakınlık	195
9.1.2. Dil Benzerliği	195
9.1.3. Din ve İnanç Sistemlerindeki Benzerlikler	196
9.1.4. Ortak Moral Değerler	197
9.2. Siyasal Değerler	197
9.2.1. Demokratik Değerler	198
9.2.2. Hukukun Üstünlüğü	203
9.2.3. Kuvvetler Ayrılığı	205
9.3. Ekonomik Değerler	207
9.3.1. Serbest Piyasa Ekonomisi.	208
9.3.2. Makro – Ekonomik Dengeler	211
9.3.3. Sosyo – Ekonomik Koşullar	212
9.4. Coğrafi Yakınlık	213
10. Egemen Devletler Birliği'nin Hukuk Düzeni	213
10.1. Egemen Devletler Birliği Hukuku ile Uluslar Arası Hukuk Arasındaki İlişkiler	215
10.2. Egemen Devletler Birliği Hukuku ile Üye Devletlerin Ulusal Hukukları Arasındaki İlişkiler	217
10.3. Egemen Devletler Birliği'nin Tanımı ve Nitelikleri	219
10.4. Egemen Devletler Birliği'ne Tanınan Yetki	220
10.4.1. Açık Yetki	220
10.4.2. Zımnî Yetki	221
10.4.3. Boşluk Doldurma Yoluyla Edinilen Yetki	221
10.5. Yetki Açısından Birliğin Üye Devletler Karşısındaki Durumu	222
11. Birlik Oluşturma Stratejisi ve Dış Politika Açılımları	223
12. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Hedefi ve AB Süreci	226
12.1. Milli Egemenlik	226
12.2. Tam Bağımsızlık	232
12.3. Çağdaşlaşma	236
12.4. Halkın Huzur, Güven ve Refahı	240

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİ VE
DIŞ POLİTİKA PRENSİPLERİ

1. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Prensipleri	245
2. AET'ye Ortak Üyelik Başvurusu ve Ankara Anlaşması	245
2.1. Dış Politika Ortamı	246
2.2. İç Politika Ortamı	247
2.3. Ortak Üyelik Başvurusunun Yapılması	248
2.4. Başvuru Sonrası Görüşmeler	251
2.5. Ankara Anlaşması	252
2.5.1. Amacı ve İlkeleri	254
2.5.2. Kapsamı	255
2.5.3. Yürürlüğe Girmesi	256
2.5.4. Dönemleri	257
2.5.5. Ortak Organları	258
2.5.5.1. Ortaklık Konseyi	258
2.5.5.2. Ortaklık Komitesi	260
2.5.5.3. Karma Parlamento Komisyon (KPK)	260
2.5.5.4. Gümrük İşbirliği Komitesi (GİK)	260
2.5.5.5. Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi	261
2.6. Başvuru Sonrası Tartışmalar	261
2.7. Dış Politika Prensipleri Işığında Ortak Üyelik Başvurusu ve Ankara Anlaşması	266
3. Hazırlık Dönemi ve Katma Protokol	270
3.1. Hazırlık Dönemi	270
3.2. Katma Protokol.	275
3.2.1. Kapsamı	275
3.2.2. Niteliği	275
3.2.3. Yürürlüğe Girmesi	276
3.2.4. İkinci Mali Protokol	276
3.2.5. AKÇT Yetki Alanına Giren Maddelerle İlgili Anlaşma	276
3.2.6. Son Senet	277
3.2.7. Uyum Protokolleri	277
3.2.8. Tarafların Yükümlülükleri	278
3.2.8.1. Malların Serbest Dolaşımına İlişkin Yükümlülükler	279
3.2.8.2. Kişilerin Serbest Dolaşımına İlişkin Yükümlülükler	280
3.2.8.3. Sermayenin Serbest Dolaşımına İlişkin Yükümlülükler	280
3.2.8.4. Hizmetlerin Serbest Dolaşımına İlişkin Yükümlülükler	281
3.3. Hazırlık Dönemi ve Katma Protokol İle İlgili Tartışmalar	281
3.4. Dış Politika Prensipleri Işığında Hazırlık Dönemi ve Katma Protokol	287

4. Geçiş Dönemi ve Gümrük Birliği	289
4.1. Geçiş Sürecindeki Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler	290
4.1.1. Katma Protokol'ün Uygulanmasından Doğan Sorunlar.	290
4.1.2. Askeri Müdahale Sonrası Yaşanan Gerilim	294
4.1.3. Demokrasiye Geçiş ve Normalleşme	296
4.1.4. Gümrük Birliği Hazırlık Çalışmaları	299
4.2. 1/95 Sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı	304
4.2.1. İçeriği	304
4.2.2. Kapsamı	305
4.2.3. Gümrük Birliği Ortak Komitesi	306
4.3. Geçiş Dönemi ve Gümrük Birliği İle İlgili Tartışmalar	306
4.3.1. Katma Protokol'ün Uygulanması İle İlgili Tartışmalar	307
4.3.2. Askeri Müdahale Sonrası Tartışmalar	311
4.3.3. Demokrasiye Geçiş Aşamasındaki Tartışmalar	312
4.3.4. Gümrük Birliği Hazırlık Çalışmalarıyla İlgili Tartışmalar	314
4.3.5. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı İle İlgili Tartışmalar	321
4.4. Dış Politika Prensipleri Işığında Geçiş Dönemi ve Gümrük Birliği	325
5. Son Dönem ve Müzakere Süreci	331
5.1. Tam Üyelik Başvurusu	331
5.2. Lüksemburg Zirvesi ve AB ile Siyasi Konularda Görüşmelerin Kesilmesi	333
5.3. Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin Aday Ülke Olarak Kabul Edilmesi	337
5.4. Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Program	340
5.5. Kopenhag Zirvesi ve Müzakerelere Başlama Tarihinin Belirlenmesi	345
5.6. Brüksel Zirvesi ve Müzakerelere Başlama Kararı	346
5.7. Türkiye-AB Müzakere Çerçevesi	347
5.7.1. Katılım Müzakereleri Çerçeve Belgesi	348
5.7.2. Müzakere Süreci	350
5.7.3. Müzakere Sürecinin Aktörleri	351
5.8. Tam Üyelik Başvurusu ve Sonrasında Yaşanan Tartışmalar.	351
5.8.1. Tam Üyelik Başvurusuna Yönelik Tartışmalar	352
5.8.1.1. Siyasi Partilerin Yaklaşımları	352
5.8.1.2. İktisadi Kuruluşlar ve Kamuoyunun Değerlendirmeleri	354
5.8.1.3. Avrupa Topluluğu'nun Yaklaşımı	357
5.8.2. Lüksemburg Zirvesi'ne Yönelik Tartışmalar	358
5.8.3. Helsinki Zirvesi'ne Yönelik Tartışmalar	361
5.8.4. Kopenhag Zirvesi'ne Yönelik Tartışmalar	369
5.8.5. Brüksel Zirvesi'ne Yönelik Tartışmalar	372
5.9. Dış Politika Prensipleri Işığında Tam Üyelik Başvurusu ve Son Dönem	377
SONUÇ	386
KAYNAKLAR	393
ÖZGEÇMİŞ	426

ÖNSÖZ

Tezimizin konusu; Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedef ve prensipleri ışığında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecini irdelemektir.

Dünya 20'nci yüzyılın sonunda başlayan ve halen devam eden hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu süreç içinde Soğuk Savaş sona ermiş, küreselleşme olgusu insanları, toplumları, şirketleri, kurumları ve devletleri derinden etkilemeye başlamış, değişen güç dengelerine uygun olarak yeni dünya düzeninin temelleri atılmaya başlanmıştır. İletişim ve bilişim sahalarında yaşanan teknolojik gelişmeler, üretimin örgütlenmesinde ve ticaretin yapısında büyük değişiklikler meydana getirmektedir. Ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının transnasyonal bir özellik kazanarak yayılması ve yoğunlaşması milli devlet olgusunu aşmakta, sınır ötesi menfaat gruplarını ve değişik milletlere mensup bireyleri sıkı menfaat bağlarıyla birbirlerine bağlamaktadır. Artan ilişkiler sonucunda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıklar, devletin sınır aşan ekonomik ilişkiler üzerindeki kontrolünü azaltmaktadır. Ekonomik ilişkilerin zedelenmeden devam etmesi ve gelişmesi için gerekli olan uluslararası istikrar ihtiyacı, küresel ekonomik sistemle bütünleşen devletlerarasında birlik oluşturma stratejisinin uygulanmasına, ulus devletlerin kendi aralarında bölgesel entegrasyonlar oluşturmalarına neden olmaktadır.

Yeni dünya düzeninde güç merkezlerinin etkileşimi dikkate alındığında, askeri ve siyasi açıdan yumuşak bir piramidal yapıdan söz etmek mümkündür. Piramidin en tepesinde ABD yer almaktadır. Devletlerin ekonomik ve teknolojik kapasiteleri ve bunları harekete geçirebilme kabiliyetleri dikkate alındığında ise çok merkezli bir yapı ortaya çıkmaktadır. Günümüz uluslararası sistemi hiyerarşik ve çok merkezli ilişki kalıplarının birlikte fonksiyon gördüğü bir yapıya sahiptir. İki düzey birlikte düşünüldüğünde, uluslararası sistemin ABD'nin yönlendirici liderliğinde güçlü devletler tarafından belirlendiği, en azından denetlendiği söylenebilir. ABD'nin yönlendirici liderliğinde güçlü devletler, soğuk savaş sonrasında iki kutuplu dünya düzeninin yerine, küreselleşmenin imkânlarından en üst düzeyde yararlanacak şekilde, yeni dünya düzenini şekillendirmeye çalışmaktadırlar.

Günümüzde devletlerin başarısını büyük ölçüde bu dinamiklere uyum sağlayabilmeleri ve onları milli hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kullanabilmeleri belirlemektedir. Başarılı olan devletler hızla gelişerek Dünya'nın refah ve mutluluğundan en üst düzeyde yararlanmakta, başarısız olanlar ise marjinalleşmekte, ağırlaşan ve karmaşıklaşan sorunlar altında ezilmektedirler. Bu nedenle hızla değişen günümüzün dinamik koşullarında doğru dış politika hedeflerinin belirlenmesi ve başarılı bir dış politika uygulanması için dikkat edilmesi gereken prensiplerin tespit edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Bütün bunların ışığında amacımız; Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi ve prensiplerini belirlemek, Soğuk Savaş'tan sonra uluslararası sistemdeki hızlı değişimi ve bu değişimi etkileyen küresel dinamikleri incelemek, Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi ve prensiplerinin günümüz küresel dinamiklerine uygun olup olmadığını değerlendirmek, bu hedef ve prensipler ışığında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecini irdelemektir.

Bu amaca uygun olarak tezin girişinde Osmanlı Devleti'ndeki ıslahat çalışmaları ve batılılaşma hareketleri ile dış politika evrimi konuları incelenecek; birinci bölümde Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi ve prensipleri araştırılacak; ikinci bölümde AB, birlik oluşturma stratejisi ve egemen devletler birliği açıklanacak, Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi çerçevesinde Türkiye'nin AB süreci değerlendirilecek; üçüncü bölümde ise prensipler ışığında süreç safhalara ayrılarak analiz edilecektir. Tez hazırlıkları kapsamında yapılan araştırmalar ve incelemeler tarih, uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk ve ekonomi gibi farklı bilimsel disiplinlerde çalışmayı zorunlu kılmıştır. Güçlükler tez danışmanım Prof.Dr. Sabahattin Özel'in rehberliği, her bilimsel disipline mensup öğretim üyelerinin yardımları ve sistem analizi yaklaşımının uygulanması ile aşılmaya çalışılmıştır.

Fikri hazırlık safhasında engin vizyonu ile beni bu konuda tez hazırlamaya teşvik eden, Atatürkçülük konusunda gerçekçi, akılcı ve bilimsel yaklaşımı ile bana yön veren tez danışmanım Prof.Dr. Sabahattin Özel'e, AB konusundaki yaptığım araştırmalara ve tezin AB ile bölümlerine katkı sağlayan Prof.Dr. Hasret Çomak'a, tez izleme komitesi üyesi Prof.Dr. Ali İhsan Gencer'e teşekkür ederim.

TABLO, ŞEKİL, RESİM, FOTOĞRAF, GRAFİK, SEMBOL VE BENZERİ UNSURLARIN LİSTESİ

Tablo 1: Anayasa Oylama Sürecinde Son Durum	175
Tablo 2: Konseydeki Oyların Dağılımı	182
Tablo 3: Avrupa Parlamentosundaki Sandalye Dağılımı	184
Tablo 4: Ekonomik ve Sosyal Komitedeki Temsilci Sayıları	187

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.e.	: Aynı eser
AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABGS	: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri İşbirliği
AT	: Avrupa Topluluğu
ATM	: Avrupa Topluluğu Mahkemesi
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
BAB	: Batı Avrupa Birliği
BBP	: Büyük Birlik Partisi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CDU	: Hıristiyan Demokratlar Birliği (Alman Partisi)
CEPS	: Avrupa Politika Çalışmaları Merkezi (Brüksel Merkezli)
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
COREPER	: AB Daimi Temsilciler Komitesi
CSU	: Hıristiyan Sosyal Birlik partisi
DEP	: Demokrasi Partisi
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti (1946-60)
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğruyol Partisi
ECB	: Avrupa Merkez Bankası
ECU	: Avrupa Para Birimi
Ed. veya Haz.	: Editör/Yayına Hazırlayan
EFTA	: Avrupa Serbest Bölge Birliği
EKİT	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
G-24	: Group-24 Ülkeleri
G-7	: Group-7: ABD, Japonya, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Kanada
GATT	: Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması
GİK	: Gümrük İşbirliği Komitesi

GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HP	: Halkçı Parti
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası)
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ISPA	: Katılım için Altyapı Programı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
KEİK	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Konseyi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KPK	: Karma Parlamento Komisyonu
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
MGP	: Milli Güven Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OKK	: Ortaklık Konseyi Kararı
PHARE	: (MDAÜ için) İktisadi Kalkınma Programı/Vakfı
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Terör Örgütü)
RP	: Refah Partisi
s.	: Sayfa/Sayfalar
SAPARD	: Tarım ve Kırsal Yapılanma için Yapısal Uyum Programı
SBF	: Siyasal Bilimler Fakültesi
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAS	: Tek Avrupa Senedi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TİSK	: Türkiye İşverenler Sendikası
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
t.y.	: Basım Tarihi Yok
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
ÜFE	: Üretici Fiyatları Endeksi
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
y.y.	: Basım Yeri Yok

GİRİŞ

Günümüzde devletlerin başarısını büyük ölçüde küresel dinamiklere uyum sağlayabilmeleri ve onları milli hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kullanabilmeleri belirlediğine göre; *“Türk dış politikasının hedef ve prensipleri nelerdir?”* konusu ön plana çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak doğru dış politika hedeflerinin ve prensiplerinin tespit edilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu konuda Türk milletinin üzerinde mutabık kalacağı ve güven duyacağı kaynağın Atatürk dönemi Türk dış politikası olduğu açıktır. Bu kapsamda, *“Atatürk döneminde uygulanan Türk dış politikasının hedef ve prensipleri nelerdir? Bu hedef ve prensipler günümüzde de uygulanabilir mi?”* sorularının yanıtlarının araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Ayrıca Türk dış politikasında önemli bir yeri olan AB konusunda kamuoyunda yaşanan tartışmalar ve Atatürkçülük adına yapılan yorumların bilimsel temellerinin araştırılması faydalı olacaktır. Yapılan araştırmada sistem yaklaşımına uygun olarak aşağıdaki soruların incelenmesi ve yanıtlarının bulunması gerekmektedir.

- Yaşamın her alanını derinden etkileyen ve değişimi yönlendiren küresel dinamikler nelerdir?
- Değişimin uluslararası ilişkiler stratejilerine ve devlet yapılarına etkileri nelerdir?
- Günümüzde uluslararası ilişkiler stratejilerinde ve devlet yapılarında nasıl bir değişim yaşanmaktadır?
- Bu kapsamda Avrupa’da yaşanan bütünleşme hareketi incelendiğinde hangi sonuçlara ulaşılmaktadır?
- Türk dış politikasının alternatif açılımları nelerdir?
- Atatürk dönemi Türk dış politikası hedef ve prensipleri ışığında belirlenen alternatif açılımlardan hangisi daha uygundur?

- Atatürk dönemi Türk dış politikası hedef ve prensipleri ışığında AB'ye giriş süreci değerlendirildiğinde hangi sonuçlar ortaya çıkmaktadır?
- Önümüzdeki dönemde AB ile ilişkilerde Türkiye nasıl bir dış politika takip etmelidir?

Açıklanan sorunsala ışık tutacak en uygun bilim dalı tarihtir. Çünkü tarih boşuna yaşanmış bir deneyim değildir. Tarihin verdiği engin ders bugünün ve yarının uygulamalarını hazırlar. Dünün araştırılması, gerçekte bugünün ve yarının araştırılması demektir. Bu nedenle değerlendirmelerde bulunabilmek için ilk olarak Türk İnkılâbı'nın temellerinin atıldığı Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinin, bu süreçten kurtulmayı amaçlayan ıslahat çalışmaları vebatılılaşma çabalarının incelenmesi faydalı olacaktır.

Türkler Akdeniz havzasına yerleştikten hemen sonra Avrupa ile temasa geçmeye başladılar. Anadolu ve Rumeli'nin fethedilmesiyle birlikte Orta ve Batı Avrupa ile ilişkiler hızla gelişme gösterdi. Osmanlı Devleti Orta ve Batı Avrupa kapılarına dayandığı bu ilk döneminde batıdan gelen kültür unsurlarına açık bulunuyordu. Fatih Sultan Mehmet Yunanca biliyordu ve kitaplığında Yunanca kitaplar mevcuttu. Fatih'in hayatını Yunanlı Kritobulos yazmış, portresini ise Venedikli ressam Bellini yapmıştı. Çevresinde İtalyan hümanisti Ancona'lı Ciriaco Pizzocolli vardı.¹ Osmanlı Devleti, Avrupalı diplomat ve tacirler ile meslek arayan dönmeler ve mülteciler vasıtasıyla batıdaki gelişmeleri yakından takip ediyordu. XV. Yüzyıl sonlarında İspanya ve Portekiz'den gelen kitlesel Musevi göçü ile birlikte başta matbaa olmak üzere bazı tıbbi ve teknolojik bilgiler elde edilmişti. Kristof Kolomb 1484 yılında Sultan II. Bayezid'a başvurarak yeni ülkeler keşfedebilmek için emrine gemiler vermesini talep etmişti. Leonardo Da Vinci, 1502'de Haliç üzerine 240 metre uzunluğunda bir köprü, Boğazın iki sahilini birleştiren açılır kapanır bir köprü, bir yel değirmeni ve gemilerden suyu boşaltmak için bir tulumba yapmak için proje sunmuştu.²

¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu, Atatürk Kültür**, çev. Metin Kıratlı, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s. 46-47.

² <http://www.bilimtarihi.org/leonardo.htm>

Osmanlı Devleti bu döneminde Avrupa'nın askeri teknolojisini yakından izlemek ve süratle alıp uygulamakta büyük bir beceri göstermişti. 15. Yüzyılda Osmanlı sultanları Avrupa top icadını, Avrupalı topçular ve top dökümcüleriyle birlikte kabul etmişlerdi. Kuşatmalarda ve II. Kosava Savaşı'nda (1448) sahra topları kullanılmıştı. Ateşli hafif silahlar da hemen hemen aynı zamanda tüfekçiler, humbaracılar ve lağımıcılar tarafından kullanılmaya başlandı. Osmanlı Devleti Avrupa gemi inşa teknolojisi ile savaş tekniklerini almakta da beceri gösterdi. Gemi yapımında Venedik gemileri model alındı. Venedik tersanelerinin kadirga yapımında gösterdiği gelişmeler yakından izlendi ve taklit edildi.³ 1560–1616 yılları arasında Venedikliler de bir kısım gemilerini Osmanlı tersanelerinde inşa ettirdi. Osmanlı Devleti buharlı gemi teknolojisi uygulamaya koyuluncaya kadar Avrupa'nın gerisinde kalmadı.

XVI. yüzyıl boyunca birçok Avrupa harita ve krokileri elde edildi. Ele geçen Avrupa seyir haritaları kopya edilerek çoğaltıldı ve kullanılması öğrenildi. Bu sayede kıyı haritası yapma tekniği de kazanıldı. Nitekim Avrupa dillerini bilen, batılı harita ve coğrafya kitaplarından yararlanan Piri Reis (1465–1554) harita bilgisini geliştirdi ve yaptığı harita ile tanındı.⁴

Buna karşılık Avrupa bütün dünya ülkelerindeki gelişmeleri takip ettiği gibi Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri de takip ediyordu. İngiltere Kraliçesi Elizabeth 1582'de Osmanlı kumaş boyama tekniğini öğrenmek maksadıyla bir ajanını İstanbul'a göndermişti. XVIII. Yüzyılla gelindiğinde bile Fransa Edirnekari kırmızı boyanın sırrını elde edebilmek için gayret sarf ediyordu.

Yeniçağın başları hem dünyamızın ufkunun genişliği, hem de tarihi olayların akış yönünün değişmeye başladığı bir dönem oldu. Avrupa Rönesans, Reform ve Coğrafi keşiflerle sınırsız denilebilecek bir gelişme sürecine girdi. Skolastik düşüncenin yerini özgür ve araştırmacı bir zihniyet aldı. Keşiflerle çok büyük ekonomik kaynaklara ulaştı. Avrupa bu aşamada o kadar büyük bir bilimsel gelişme gösterdi ki, XVII. yüzyılda batıya rehberlik eden İslam biliminin etkisi yok denecek kadar azaldı. Asya ve Amerika arasındaki deniz ticaretinin gelişmesi nedeniyle Atlantik

³ Levis, **a.g.e.**, s. 44-45.

⁴ **A.e.**

kıyılarındaki Avrupa ülkeleri önem kazandı. Akdeniz ticaret yollarının körelmesi ve ticaret hacmin daralması, Akdeniz ve Orta Doğu ülkeleri üzerinde yıkıcı etkiler oluşturdu ve bu ülkeler gerilemeye başladı. Yıkıcı etkiler o denli büyük oldu ki Venedik ve Ceneviz gibi tüccar devletler kısa sürede tarih sahnesinden yok oldular. Osmanlı Devleti ise her türlü olumsuz şartlara karşın daha uzun süre varlığını korumayı başardı. Ancak bu durumda ayakta kalabilmesi yalnızca savaşlara ve mevcut siyasi dengelere bağlı bulunmaktaydı. İşte bu aşamada Osmanlı Devleti Avrupa ile temasını kaybetmeye, bütün Ortadoğu gibi gittikçe daha derin bir skolastiğin içine sürüklenmeye başladı.

Osmanlı Devleti XVI. ve XIX. Yüzyıllar arasında hemen hemen hiçbir esaslı fikri faaliyet gösteremedi. Osmanlı uleması Avrupa'daki değişim ve gelişim sürecini kavrayamadığından gerilemenin gerçek nedenlerini göremedi ve ortaya çözüm önerileri koyamadı. Rüşvet, iltimas ve kötü yönetimden herkes şikâyet ettiği halde, bunların gerilemenin nedenleri olmaktan çok, çöken bir sistemin sonuçları olduğu değerlendirilemedi. Çöken sistemin yerini yeni dünyaya ayak uyduracak daha canlı bir sistemin alması gerektiği fark edilemedi. Kurtuluş geçmişe dönmekte ve Ortaçağ ahlak ilkelerinin diriltilmesinde görüldü.

Fatih döneminde ulaşılan ekonomik, sosyal ve idari boyutlu olgunlaşma, Kanuni döneminde zirveye ulaşmakla birlikte, belki de gelişmenin ortaya koyduğu imkânlar nedeniyle, bir gevşeme ve bozulmayı da beraberinde getirdi. Devleti yönetenler sistemin ve usullerin eşsiz olduğuna inanmaya ve her yeniliği sapma olarak değerlendirmeye başladı.⁵ Buna dini taassup da eklenince batıdaki her şey küçük ve tehlikeli görüldü, bunun sonucu olarak da Avrupa ile etkileşim kesildi.⁶ Bir zamanlar içte ve dışta hayranlık uyandıran *Klasik Osmanlı Sistemi*, değişen iç ve dış dinamiklere ayak uydurmakta yetersiz kaldı ve bu durum buhran döneminin başlangıcının habercisi oldu. Sosyal hayatın genel bir kuralı olan “*çağın ihtiyaçlarına göre yeniden yapılanma*” gerçekleştirilemedi. Yönetimdeki yorgunluk, gevşeme ve bozukluklar, iktisadi ve sosyal hayatı etkiledi; İstanbul taşradan, taşra da

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, c. III, ks. 4, 2. bs., Ankara, TTK Yayınları, 1983, s. 789.

⁶ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, 10. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2005, s.10.

İstanbul'dan koşturdu. Devlet, kendi yöneticileri üzerinde bile otoriteyi sağlayamadı ve topluma karşı yükümlülüklerini yerine getirmede önemli sıkıntılarla karşılaştı.⁷

Kanuni'nin ölümünden sonra onun yerine geçen II. Selim, saltanatının ilk günlerinde Yeniçeri Ağası Müezzinzade Ali Paşa'yı Kaptan-ı Derya yaptı; o da denizcilikten anlamadığı için İnebahtı Limanı'nda Osmanlı Donanması'nın tahrip olmasına sebep oldu. II. Selim ve III. Murat zamanları ve sonrasında devlet adamlarında gösteriş, lüks, gevşeklik, liyakatsizlik, adam kayırma, rüşvet ve idare-i maslahat gibi haller giderek arttı.⁸

Dönemin önde gelen kişilerinin durumun ıslahına ilişkin görüşlerine rağmen, bürokratik kadroların henüz böyle bir kanaati kabullenmeye hazır olmadıkları görüldü. Bu kadrolara göre ülkenin çeşitli bölgelerinde meydana gelen problemler, köklü temellere dayalı sistem bozukluğunun bir sonucu değildi. Bunlar geçici arızalardı ve Müslümanların Frenklerden öğrenebilecekleri hiçbir şey olamazdı. Buna karşılık yer yer ortaya çıkan huzursuzluklar ve sıkıntılar Osmanlı aydın ve bürokratinin bu konular üzerinde düşünmelerine sebep oldu.⁹ Bu bağlamda, gelişmeler eski klasik sistemin terk edilmesi, rüşvet ve kayırmacılığın yaygınlaşması gibi nedenlere bağlanırken, diğer yandan da dönemin bazı aydın ve bürokratlarınca yöneticilere sunulmak üzere ortaya konan çözüm önerilerini içeren siyasetnamelerin hazırlanılması yoluna gidildi.

Osmanlı Ordusu'nun Viyana önünde uğradığı bozgun (1683) ve sonrasında imzalanan Karlofça Antlaşması'yla ilk kez toprak kaybedilmesi (1699) Avrupa kültürünün askeri ve teknik üstünlüğü ele geçirmesinin bir göstergesiydi. Bu gerçek bilinçli ve sistemli bir şekilde olmasa da, Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda Avrupa kültürüyle yeniden temas etmesini sağladı. Ancak yüzyılın başlarında muhtemelen Avrupa teknolojisiyle sağlam bir köprü kurma fırsatı kaçırıldı. Adeta fırsat ayağına kadar gelmişti fakat değerlendirilemedi. Huguenot'lar Fransa'da

⁷ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul, İşaret Yayınları, 1992, s. 29-30.

⁸ Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat**, Sadeleştiren Neşet Çağatay, c. I-II, Ankara, TTK Yayınları, 1979, s. 125.

⁹ Kemal Çiçek, "Osmanlı Yönetim Yapısında Yozlaşma ve Siyasetnameler", **Türkiye'de Yönetim Geleneği**, ed. D.Dursun, H. Al, İstanbul, İlke Yayını, 1998, s. 32.

Katoliklikten ayrılıp Protestan olan Fransızlardı. Ticaret burjuvazisinden çok, yeni bir manifaktür sanayi burjuvazisini temsil ediyorlardı. Özellikle yeni gemi inşaat sanayinde başta geliyorlardı. Kara fen subaylığında önemli bir yerleri vardı. Ancak sürekli Katoliklerin baskısı altında kalan, kendilerine karşı katliamlar uygulanan Huguenotlar, Fransa'dan dalgalar halinde Avrupa'nın diğer ülkelerine, Kuzey Amerika'ya göç etmek zorunda kalmışlardı. Uzun süre devam eden bu beyin göçü Fransa'ya çok şey kaybettirirken, bu insanları kabul eden ülkelere de büyük katkılar sağlamıştı. İşte bu çerçevede Osmanlı ülkelerinde yerleşmek isteyen bir Huguenot grubunun temsilcileri 1717 yıllarında İstanbul'a gelmişlerdi. Grubun başkanı olan De Rochefort hazırladığı projesinde ordunun subay eğitimini üstlenmeyi garanti etmekte, çekilen mali sıkıntının temel nedenini de Avrupa ile yapılan ticaretteki dengesizlikte görmekteydi. Buna göre Avrupalılar Osmanlı topraklarındaki hammaddeleri ucuza alıp götürüyorlar ve işledikten sonra da çok pahalı satıyorlardı. Bunun doğal sonucu olarak nakit para da bu kıtaya akmaktaydı. Türkiye'deki değerli metal kıtlığının, enflasyon ve mali bunalımın başlıca nedenini de bu kısır döngü oluşturmaktaydı.¹⁰ Huguenotların getireceği teknoloji ile yerli hammaddeleri işleyecek yeni bir sanayi kurmak mümkün olabilirdi. Buna rağmen bu insanların yerleşme istekleri reddedildi. Bu, Osmanlı Devleti'nin geleneksel politikasına ters düşen bir karardı. Aynı zamanda o devrin bazı devlet ileri gelenlerinin yaklaşımlarıyla da çelişmekteydi. Çünkü o sıralarda Şehit Ali Paşa kapitülasyonları kaldırmayı, Ramî Mehmet Paşa ise Hindistan'dan dokumacı ustalarını getirterek dokumacılığı ıslah etmeyi düşünüyorlardı. Dolayısıyla Huguenotlar'ın reddedilmesi o günkü devlet adamlarının görüşleriyle çelişiyordu. Ayrıca bu kararda çoğu kez sanıldığı gibi dinsel taassubun da pek etkisi yoktu. Asıl neden, Fransız elçisinin kendi casusu olan Babıâli tercümanı Fenerli Rum vasıtasıyla görüşmelerden günü gününe haberdar olması ve o günün sihirli anahtarı olan rüşvet dâhil her türlü çareye başvurarak bu kararın alınmasını sağlamasıydı.

Avrupa kültür unsurları askeri zorunluluklar dışında ülkemize ilk defa Lale Devri (1718–1730) ile girmeye başladı. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa yirmi sekiz Mehmet Çelebi'yi uygulamaları ve gelişmeleri öğrenip, uygulanabilir olanları

¹⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1973, s. 43-45.

bildirilmesi direktifiyle Paris'e elçi olarak gönderdi.¹¹ Mehmet Çelebi gördüklerini ve yaptığı incelemeleri adeta farklı bir dünyaymış gibi hayranlıkla anlattı. Askeri okulları, hastaneleri, anatomi yerlerini, karantina usulünü, rasathaneyi, yeni teknikleri, bilim kurullarını, tiyatro ve operayı, hayvanat bahçeleri ve parkları olumlu ifadelerle yazdı.¹² Mehmet Çelebi'nin Fransa'nın sosyal ve siyasi hayatı, kültürel ve askeri kurumları hakkında büyük bir hayranlıkla verdiği bilgiler Padişah ve yöneticiler üzerinde Avrupa hakkında olumlu izlenimler uyandırdı. Bunun bir sonucu olarak İstanbul'da değişim yaşanmaya başladı. Fransız bahçeleri, dekorasyonları, mobilyaları Frenk tarzı bir moda yarattı.

Türkçe adı Gerçek olan Fransız dönmesi David 1920 yılında İstanbul'da ilk itfaiye teşkilatını örgütledi ve böylece belediye hizmetlerinde ilk reform çalışmaları başladı. Yaklaşık üç yüzyıllık bir gecikmeyle İbrahim Müteferrika ilk Türk matbaasını kurdu (1727). İbrahim Müteferrika ayrıca; Avrupa'nın ilerlemesinin, İslam ülkeleri ile Osmanlı Devleti'nin geri kalmasının nedenlerini ve neler yapılması gerektiğini hazırladığı kitapta açıkladı. Bu kitapta; Avrupa'daki en ileri devletlerin demokratik düzene sahip devletler olduğunu vurguluyor ve bunların yasalarının Tanrı'dan gelme şeriat ilkelerine göre değil, akıl yoluyla bulunmuş felsefi ilkelere dayandığını belirtiyordu.¹³

Bu görüşlere rağmen Avrupa'ya ilgi batı sosyal hayatını taklit etmek şeklinde gelişme gösterdi. Padişah ve yöneticiler zarif köşkler inşasına, süslü bahçeler tanzimine, lüks bir hayat tarzına yöneldi. Cevdet Paşa'nın deyiimiyle: *"Yeni bir uygarlık yoluna gidilmek fikirleri doğmuştu. Lakin yapının temeline bakılmayarak tavanın süslenilmesine özenildi. Avrupa'da başlayan fenlerin ve sanatların yayılmasına çalışmak gerekirken uygarlık nehirlerinin getirdiği çerçöpe, israf ve safahata aldanıldı... Halk yüksek tabakanın bu gidişinden nefret ederek her türlü yenilikten ürkmeye, yeni yöntemlerle yapılan her şeyi kötü görmeye başladı."*¹⁴ Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın batı etkisiyle gerçekleştirmeye çalıştığı bu reform çabaları köklü tedbirler alınmadığı için uzun ömürlü olamadı.

¹¹ Levis, **a.g.e.**, s. 46-47.

¹² Berkes, **a.g.e.**, s. 52.

¹³ **A.e.**, s. 49-52.

¹⁴ **A.e.**, s. 117.

Lale Devri'nden sonra batı etkileri Osmanlı Devleti'ne çeşitli yollarla girmeye devam etti. I. Mahmut devrinde (1730–1754); Osmanlı hizmetine girdikten sonra Humbaracı Ahmet Paşa adını alan Fransız asıllı Bonneval, Humbaracı Ocağı'nı batı tarzında ıslah etti. Bu ocakta yetişen humbaracılar savaşlarda başarılı oldular. Buna rağmen, Humbaracı Ahmet Paşa ekonomik alanda çağdaşlaşma gerekleri yerine getirilmedikçe, askeri teknolojilerin geliştirilmesinde başarılı olunamayacağını vurgulamış ve ekonomik reformların önemine dikkat çekmişti.¹⁵ III. Mustafa devrinde (1757–1774); Macar asıllı Baron de Tott yeni istihkâm ve topçu kıtalarının teşkiline yardımcı oldu. Bu kıtaların eğitimlerini geliştirdi ve top dökümhanesini yeniden düzenledi. Bu devirde askerlik alanında yapılan yeniliklerin yanında tıp ve astronomi alanlarında da batı etkileri ülkeye girmeye başladı.¹⁶ I. Abdülhamit devrinde (1774–1789); ordunun ıslahına devam edildi, yurt dışından çok sayıda uzman getirildi ve istihkâm okulu açıldı. Askeri alanda yapılan bütün bu yenileşme çalışmalarına rağmen 1768'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşında başarılı olunamadı. Çünkü yapılan yenilikler sistem bütünlüğü içinde ve belirli bir programa uygun olarak yapılmamıştı. Eğitim sistemi yeterli değildi ve gerçekleştirilen yenilikler tam olarak anlaşılammıştı. Islahata karşı olan Yeniçeri Ocağı, ulema, bürokrasi ve benzeri kesimlerin tepkileri dikkate alındığından, yapılan yenilikler bazı kimselerin gayretleri sonucu ürkek ve tesadüflere bağlı olarak gerçekleştirilebilmişti.¹⁷

Batılılaşma süreci, III. Selim Devri'nde (1789-1807) Nizam-ı Cedit reformuyla bilinçli ve programlı bir şekle dönüştü. Daha şehzadeliğinde Avrupa'daki gelişmeleri yakından izleyen ve bu arada Fransa Kralı XVI. Lui ile mektuplaşan III. Selim çağdaş bir düzen kurabilmek için Avrupa'yı model olarak kabul etti. Bu dönemde İsveç, İngiltere ve Fransa'dan getirilen uzmanlar, işçiler Avrupa düşünce ve tekniğinin yayılmasında önemli roller oynadılar. Askeri alanda reform çalışmaları kapsamında Fransa'dan gelen General Aubert Dubayet ile birlikte mühendisler, subaylar ve tamamıyla koşulu sahra topları getirildi. Yeniçeri Ocağı ıslah edilmeye çalışıldı ve Nizamı-Cedit Ocağı kuruldu. Kara Mühendishanesi ve modern anlamda

¹⁵ Berkes, **a.g.e.**, s. 60-61.

¹⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c V. 4 bs., Ankara, TTK Yayınları, 1983, s. 58.

¹⁷ Gencer-Özel, **a.g.e.**, s. 12.

tıp mektebi açıldı.¹⁸ Deniz Mühendishanesi, Tophane, Baruthane geliştirildi ve tersaneler işler hale getirildi.¹⁹ Avrupa dillerinden Fransızca ilk defa yabancı dil olarak öğretilmeye başlandı.²⁰ Ordu ve donanmanın işine yarayacak Avrupa dillerinde yazılmış eserler Türkçe'ye çevrildi ve 400 ciltlik bir kütüphane kuruldu.

Yönetim alanında vezirlerin atanma ve görev süreleri, ayanların seçimi, kadınların görevlerini gereğince yapmaları, yetim mallarının korunması ile ilgili düzenlemelere gidildi. Bazı tasarruf tedbirlerine başvuruldu ve ıslahat giderleri için İrad-ı Cedit adıyla yeni bir hazine oluşturuldu.

Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki önemli bir etkisi de siyaset ve diplomasi alanında oldu. Matbaa konusundaki ihmalin bir benzeri de bu alanda gösterilmiş, Avrupa'nın önemli merkezlerinde sürekli elçilikler açılmamıştı. 1792 yılında Avrupa'nın önemli merkezlerinde ilk daimi elçilikler açıldı. İlk olarak Londra'ya Yusuf Ağâh Efendi, daha sonra Paris'e Seyit Ali Efendi ve Berlin'e Aziz Efendi gönderildi.²¹ Gönderilen elçilere gittikleri ülkenin dillerini, yararlı bilgi ve bilimlerini öğrenme, kurumlarını inceleme talimatı verildi. Gönderilen elçilerin hiçbiri Avrupa dili bilmemekte, bütün temasları yanlarına verilen Rum tercümanların aracılığıyla olmaktadır. Gönderdikleri mektuplardan anlaşıldığına göre gittikleri ülkeler hakkında çok az şey öğrenmişler, öğrendiklerinden de fazla etkilenmemişlerdi. Aynı durum sonraki elçiler için de söz konusuydu. 1802-1806 döneminde Paris'te elçilik yapan Halet Efendi'nin mektubundan alınan şu satırlar bu konuya çarpıcı örnek teşkil ediyordu: *"Bir gün evvel şu kafiristandan hayrile halas olmaklığım için dualarınızı niyaz ederim. Zira Paris'e kadar geldik. Halkın nakil ve methettikleri Frengistanı dahi göremedik. O tuhaf şeyler ve o akıllı Frenkler hangi Avrupa'dadır, bilemem..."*²²

Bu dönemdeki diğer bir yenilik ise Avrupa devletleriyle ilk kez karşılıklı eşitlik ilkesine dayalı antlaşmaların imzalanmış olmasıydı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında üstün olduğu dönemden gelen bir geleneğe göre Müslüman olmayan

¹⁸ Ali İhsan Gencer, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", **İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası**, sy. 41, İstanbul, 1978.

¹⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. V, s. 67.

²⁰ Berkes, **a.g.e.**, s. 86.

²¹ Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, 2. bs., Ankara, TTK Yayınları, 1987, s. 20.

²² Levis, **a.g.e.**, s. 70.

devletlerle bu türden antlaşmalar imzalamak dini inanca aykırı sayılıyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin hem de şiddetle ihtiyaç duyduğu halde uluslararası siyasetin imkânlarından yararlanmasını engellemekteydi. Bu türden ilk antlaşmalar Mısır'ı işgal eden Napolyon'a karşı İngiltere ve Rusya ile imzalandı. Bu yeni politika hem Fransa'yı Mısır'dan çıkarmış, hem de imparatorluğun ömrünü uzatacak olan denge siyasetinin temelini atmıştı.²³

Osmanlı ıslahat hareketleri içinde ilk programlı reform hareketi olan Nizam-ı Cedit ile tam bir başarı sağlanamadı. Çünkü Osmanlı Devleti'nin siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal yapısı ıslahat programının gerçekleştirilmesine uygun değildi. Programın başarı ile uygulanması için yeterli hazırlık yapılmamıştı. Ne yeterli uzman, ne de Avrupa'dan dilimize çevrilmiş yeterli eser mevcuttu. Avrupa'dan getirilen uzmanlar küçümseniyor ve çevreleri tarafından benimsenmiyordu. Açık alanda yapılan geometri uygulamalarını gören cahil kişiler; Bu kâğıtlara o çizgileri niye çiziyorlar? Bunlardan ne çıkacak? Pusula ve cetvelle savaş olur mu? Şeklindeki sorularla bu çalışmalarını alaya alıyorlardı.

Sadrazam ve şeyhülislamılarından hiçbiri ıslahatlara inanmamışlar ve gerekli olan desteği vermemişlerdi. Ayanlar, ulemanın büyük bölümü ve Yeniçeri Ocağı ıslahatları nüfuz ve servetlerinin korunması için tehlikeli görmüşlerdi. Bu zümreler, yeniliklerin dinden çıkma anlamına geldiğini iddia ederek ekonomik sıkıntı içindeki halkı yanlarına almışlardı. Dış politikadaki başarısızlıklar ve özellikle Rusya ile ittifak antlaşması yapılması olumsuz havayı daha da kötüleştirmişti. Fransız ajanları halkı kışkırtarak, Rusya rüşvetler vererek Nizam-ı Cedit ıslahatlarının başarısız olması için çalışmışlardı. Fransız İhtilali'nin getirdiği yeni fikirler de Nizam-i Cedit ıslahatlarını olumsuz olarak etkilemişti.²⁴

Nizam-ı Cedit hareketine karşı 26 Mayıs 1807'de başlatılan Kabakçı Mustafa Ayaklanma'sı bastırıldıktan sonra II. Mahmut padişah oldu. Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa öncülüğünde ayanlarla devlet adamları bir araya geldi ve "*Senedi İttifak*" hazırlandı. Hukuk fikrine dayalı devletin kaynağı olması bakımından önemli

²³ Gencer-Özel, a.g.e., s. 14.

²⁴ A.e., s. 15.

bir vesika olan ve Osmanlı Manga Carta'sı olarak da adlandırılan, Senedi İttifak ile devlet yönetiminde mutlak egemenlik anlayışı ilk defa sınırlandırıldı. Padişah ayanları taraf olarak kabul etti ve mahalli yetkileri onlarla paylaştı.²⁵ Nizam-ı Cedit yerine Sekban-ı Cedit Ocağı kuruldu, mevcut ordu ve donanmanın ıslahına girişildi. Bu ıslahat girişimleri de yeniçeri ayaklanmasıyla sonuçsuz kaldı.

II. Mahmut devrinde, ilk olarak orduya yeni bir düzen kazandırmak maksadıyla Eşkinici adıyla yeni bir ocak kuruldu. Yeniçeriler bu uygulamaya da karşı çıkarak ayaklanınca, Yeniçeri Ocağı zor kullanılarak kaldırıldı (1826) ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla Avrupa usulünde yeni bir ordu teşkil edilmeye başlandı. Yeniçeri Ağası yerine yetkileri genişletilmiş Seraskerlik makamı oluşturuldu.²⁶ Subay yetiştirmek için Mekteb-i Harbiye (1834), askeriyenin doktor ihtiyacını karşılamak için Tıbbahane ve Cerrahane adıyla bir Tıp Okulu açıldı. Asker ve memurlar için setre, pantolon ve festen oluşan bir kıyafet nizamı kabul edildi.

Bu dönemde devlet örgütünün yapılandırılması çerçevesinde batılı anlamda hükümet sistemine geçildi. Maliye, Evkaf, Dâhiliye, Hariciye, Ticaret ve Nafia nezaretleri kuruldu. Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye gibi devlet işlerinin görüşüldüğü meclisler oluşturuldu.²⁷ Valiler maaşa bağlanıp, ayanların etkisi azaltılarak merkezi yönetim güçlendirildi. İlk resmi devlet gazetesi Takvim-i Vekayi yayınlanmaya başlandı ve yönetimle, yönetilenler arasında hızlı iletişim kurulmaya çalışıldı.²⁸ Posta sisteminin oluşturulmasıyla gazetenin dağıtımı kolaylaştı ve Sultanın amacının ve politikasının memurlara daha iyi anlatılması sağlandı. Avrupalılara Osmanlı iç ve dış politikasını tanıtmak, ticaret alanındaki ilerlemeleri anlatmak, Osmanlı Devleti hakkında dolaşan yanlış görüşleri düzeltmek amacıyla Takvim-i Vekayi'nin Fransızca nüshası Le Moniteur Ottoman çıkarıldı.

²⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 2. bs. İstanbul, Arba Yayınları, 1996, s. 25.

²⁶ Lewis, **a.g.e.**, s.81.

²⁷ Tunaya, **a.g.e.**, s. 35. Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye günümüzdeki Danıştay ve Yargıtay'ın yetkilerine sahip bir organdı.

²⁸ Nesimi Yazıcı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu, 150 Yılında Tanzimat**, Ankara, TTK Yayınları, 1992, s. 142.

Kültür ve eğitim alanında ilköğretimin kalitesini artırmak için ilkokullar açıldı. Devlet memuru ve tercüman yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Ulum-ı Edebiye ve Mekteb-i Maarif-i Adli adlı okullar kuruldu. Babıâli'de bir tercüme odası oluşturuldu.²⁹ Avrupa'da okutulan modern matematik, fizik ve mekanik kitapları Türkçe'ye çevrildi ve okullarda okutulmaya başlandı. Güçlü muhalefete rağmen 1827'de Paris'e dört öğrenci göndermek suretiyle devrimci bir adım atıldı.³⁰ Bunu daha sonra Avrupa başkentlerine bir yığın kara ve deniz harp okulu öğrencisinin gönderilmesi izledi. Bunlar Avrupa'ya gönderilen büyük öğrenci kitlesinin öncüleri oldular. Dönüşlerinde Türkiye'nin değişiminde büyük rol oynadılar.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılma süreci, görüldüğü gibi II. Mahmut devrinde daha da hız kazanmıştı. Bu devirde Avrupa ile pek çok alanda yeni köprüler kuruldu. Padişah Avrupa'nın model alındığını açıkça ilk kez ifade etti. Kavuşunu, kürkünü, sorgucunu çıkararak, sakalını kısaltarak Avrupa hükümdarlarının kılığına benzer bir kılıkta halkın karşısına çıktı. Teşrifat usulünü değiştirerek önünde yerlere kapanılan bir hükümdar olmaktan çıkan, Avrupa hükümdarları gibi başkent dışına çıkarak yurt içi gezileri yapan ilk padişah oldu. "*Tebaamdan Müslümanları camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri de havrada görmek isterim*"³¹ sözleriyle o günkü koşullarda din ve vicdan özgürlüğünü en güzel şekilde ifade etti. Ferdi hürriyetlerin sağlanmasına yönelik olarak angarya ve müsadereyi kaldırdı. Mülkiyet hakkını, kanun önünde eşitliği ve muhabere hürriyetini kabul etti. Bu hakların ve özgürlüklerin hepsi tek taraflı olarak yukarıdan aşağıya verilmişti ve hiçbir garantiye bağlanmamıştı. Buna rağmen, Türk insanının Avrupa insanına benzer görünüşünün Büyük Atatürk'le sonuçlanan tarihi, II. Mahmut'un çabalarıyla başladığı bir gerçektir.

Abdülmecit padişah olduktan sonra Mustafa Reşit Paşa'nın hazırladığı Tanzimat Fermanı 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda okundu.³² Ferman ile bütün tebaanın hayatı, namus ve mülkiyet güvenliği, vergi ve askerlik yükümlülüklerinin belli esaslara bağlanarak düzenli hale getirilmesi, yargılamanın hakça ve açık yapılması, kanunların uygulanmasında her dindeki kişilerin eşitliği, kanunların her gücün

²⁹ Lewis, a.g.e., s.89.

³⁰ Gencer-Özel, a.g.e., s. 18.

³¹ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 29.

³² Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 3. bs., Ankara, TTK Yayınları, 1991, s.175.

üstünde olduğu gibi ilkeler ilan edildi. Ferman bir anayasadan ziyade Padişahın kendi isteğiyle yetkilerini sınırladığı hukuken bağlayıcı olan bir belgeydi.³³ Ana haklar ve onun teminatlarından bahsetmesi bakımından hukuk devleti anlayışı istikametinde atılmış bir adımdı. Bazı tarihçiler tarafından Türklerin İlk İnsan Hakları Beyannamesi olarak tanımlandı.³⁴ İdarede, hukukta, yargıda ve maliyede birçok yeniliğin başlangıcı oldu.

Tanzimat çalışmalarında temel kurumları bozulmuş olan Osmanlı Devleti'nin batı tarzı devlet yönetim sistemine uygun olarak yeniden teşkilatlanması esas alındı. II. Mahmut döneminde kurulan bakanlıkların yanı sıra 1839'da Ticaret Bakanlığı, 1846'da Ziraat ve 1848'de İmar Bakanlığı kuruldu. Bu bakanlıkların kurulması ile Osmanlı'da yönetimin teknik kadroları oluşturulmaya başlandı. Aynı çerçevede Tanzimat Meclisi, Maliye Meclisi gibi bazı yönetim meclisleri de oluşturuldu. Tanzimat döneminde yönetsel bölümlenme köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet şeklinde örgütlendi. Yine bu dönemde kaymakam ve vali gibi görevlilerin görev ve yetkileri yasalarla tanımlandı. 1858 yılında İstanbul'da, 1870 yılından sonra da devletin diğer yerlerinde belediye örgütleri kuruldu. İstanbul dışındaki yerleşimlerde İhtiyar Meclisi, Nahiye Meclisi, Kaza Meclisi, Sancak Meclisi ve Vilayet Meclisi gibi yerel yönetim meclisleri meydana getirildi.

Tanzimat ile birlikte laik ve çağdaş hukuk sistemine bir yöneliş başladı. Hukuk alanında düzenlemeler iki eksen etrafında toplandı. İlk eksen kişi temel hak ve özgürlükleri ile ilgili çalışmalardı. Tanzimat ve Islahat fermanları ile insanlar dil, din ve ırkları ne olursa olsun eşit kabul edilmişti. Batı hukukunda insanların doğal hukuku olarak kabul edilen temel hak ve özgürlükler, Osmanlı Devleti'nde padişahın her an geri alma hakkının saklı tutulduğu bağış gibi kabul edilmişti. Fakat yine de temel haklar öğrenilmiş ve onları isteyen yeni bir grup ortaya çıkmıştı. Bu istek Osmanlı aydınlarınca hürriyet olarak simgeleşmişti. Yeni hukuksal düzenlemelerin ikinci ayağı kanunlaştırma çalışmalarıydı. Bu kapsamda; Ceza Kanunu, Ticaret

³³ Yavuz Abadan, **Tanzimat Fermanının Tahlili**, Tanzimat I. İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 44–45.

³⁴ Reşat Kaynar, **İnsan Hakları Beyannamesini 119 Yıl Önce Nasıl İlan Etmiştik?** Dünya, 4 Ocak 1958; Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 32; Karal, **Osmanlı Tarihi**, c 5, s. 67.

Kanunu, Deniz Ticaret Kanunu, Arazi Kanunu ve Vatandaşlık Kanunu kabul edildi. Bu kanunlar Avrupa ülkelerindeki (özellikle Fransa) kanunların çevirisi şeklinde hazırlanmıştı. Kanunlaştırma çerçevesindeki en önemli adımlardan birisi de *Mecelle*'nin hazırlanmasıydı. Yeni kanunlara uygun yargı kurumları oluşturularak mahkemeler kurulmuş ve batı toplumlarında olduğu gibi yargılama ve mahkeme usulü uygulama alanı bulmuştu. Yeni kabul edilen batılı hukuk sistemi Türk kültür tarihinde laikliğin bir başlangıcını oluşturmuştu.

Maarif Kanunu ile 1869 yılında eğitimin Avrupa tarzında teşkilatlanması hedef alındı.³⁵ Avrupa tipinde okullar açıldı. Günümüzdeki eğitim kademeleşmesine benzer bir eğitim sistemi oluşturuldu. Sıbyan veya İptidai ilk mektepleri ilk öğretim, *Rüştiye* mektepleri orta okul, İdadi ve Sultaniler ise lise dengi okullardı. Bunların üzerinde de çok çeşitli yüksek okullar kurulmuştu. Kız öğrencilerin orta eğitim görmeleri sağlandı ve böylece kadınların meslek edinmelerine yönelik bir girişim başlatıldı. İlk kez devlet bütçesinden eğitime pay ayrılmaya başlandı. Tanzimat döneminde Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi hızlandı ve yabancı dillerden birçok kitap tercüme edildi. Tüm bu gelişmeler sonucunda Tanzimat Aydını tipi ortaya çıktı. Bununla birlikte hiç değişmeyen medreseler de hayatlarına devam etti. Bu kurumlar ise geleneksel, tutucu insanlar yetiştirmekteydi. Bu da Osmanlı'daki aydın tipinde bir ikilem yarattı ve yeni-eski çatışmasını artırdı.

Tanzimat sosyal bilimler alanında büyük bir gelişme ivmesi yarattı. Bu kapsamda; batı edebiyatının önemli eserleri ve fikirleri edebiyatımıza girmeye, Türk dili ve tarihi alanlarında milli bir bilinç gelişmeye başladı. Basın hayatı devreye girdi.³⁶ Yayınlanan gazetelerde bilimsel konulara, edebiyata ve güzel sanatlara yer verildi. batı modasına göre tefrikalar yayınlandı.

Sosyal ve kültürel alanda batı kıyafeti ve hayat tarzı toplumu etkiledi. II. Mahmut döneminde sadece memurlarda başlayan yeni giyim özellikle İstanbul halkı arasında yayıldı. Artık ayakkabı, pantolon, gömlek, ceket ve kravat kullanan ama başında adeta daha sonra Müslümanlığın sembolü haline dönüşecek fes bulunan yeni bir

³⁵ Sadrettin Celal Antel, **Tanzimat Maarifi, Tanzimat I**, İstanbul, Maarif Matbaası, [t.y.], s. 461.

³⁶ Gencer-Özel, **a.g.e.**, s. 23.

giyim yaygınlaştı. Keza kadın giyiminde de Avrupa modası ile İslami geleneği bağdaştırmaya çalışan yeni kadın giyim tarzları kullanılmaya başlandı. Tanzimat döneminde Osmanlı'nın eski toplumsal sınıfları ve toplumsal yapı değişti. Geleneksel toplumun yerini daha açık bir toplum, kul yöneticilerin yerini bürokrat/memurlar aldı. Bu dönemde kapitalist sisteme özgü tüccar sınıfının önem kazanması ve az sayıda da olsa işçi sınıfının oluşması toplumsal yapıyı değiştirdi. Tanzimat dönemi ile düşünce yapısında da önemli değişimler yaşandı, geleneksel öbür dünyada mutluluğu hayal eden insan tipinden, bu dünyadaki mutluluğu isteyen insan tipine doğru geçiş başladı. Tanzimat'ın sosyal alandaki olumlu bir sonucu uygar devletlerle daimi ilişkilere girmemizi sağlaması, siyasi ve sosyal yapımızın bazı esaslarını değiştirmek suretiyle Türk İnkılâbı'nı hazırlamasıydı.³⁷

Tanzimat'ın ekonomik alandaki sonuçları, diğer alanlardaki olumlu gelişmelerin aksine, 1838 Ticaret Antlaşması nedeniyle son derece olumsuz oldu. Tanzimat döneminde yapılan fabrikalar, limanlar, kara ve demir yolları Osmanlı Devleti'nin görüntüsünü ve yaşamını değiştirdi. Devlet tekstil, kundura, cam ve kağıt sanayisine yatırım yaptı ve yeni fabrikalar kurdu. Fakat bu fabrikalarda üretilen mallar Avrupa ürünleri ile rekabet edebilecek seviyede değildi. Liberal ekonomiye geçiş, Osmanlı Devleti'ni gelişmiş Avrupa ekonomisi karşısında yarı sömürge durumuna getirdi.³⁸ Ekonomi değişime ayak uyduramadığı için devlet hemen hemen tümüyle dışarıya muhtaç duruma geldi³⁹ ve bu dönemde adeta dış borçlanma bir yönetim ilkesi haline dönüştü.⁴⁰ Avrupa devletlerinden borç para alınması Osmanlı Devleti'ni batağa sürükledi. 1875 yılında mali iflas ve 1881 yılında *Düyun-u Umumiye İdaresi*'nin, yani *Genel Borçlar Yönetimi*'nin açılması Osmanlı'yı mali açıdan da tutsak hale getirdi.

Tanzimat Reformu'nun mimarı Mustafa Reşit Paşa uzun süre Paris ve Londra da yaşamış, batı kurumlarını çok iyi tanıyan bir devlet adamıydı. Hükümet işlerinde düzeni ve adaleti esas almıştı. Bunu içtenlikle istemekteydi. Avrupa'ya benzer kanunlar ve yargı örgütü, Avrupa tarzında bakanlıklar ve yönetim usulleriyle

³⁷ Ömer Celal Sarç, **Tanzimat ve Sanayimiz**, Tanzimat I, İstanbul, [y.y.], 1940, s. 440.

³⁸ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı sorunu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s. 32.

³⁹ **A.e.**, s. 439.

⁴⁰ Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, İstanbul, Adam Yayıncılık, 1982, s. 76.

Türkiye'yi bir Avrupa devleti haline getirmeye çalışmıştı. Tanzimat reformu bir bakıma Avrupa kamu hukukunun benimsenmesi anlamına gelmekteydi. Batılılaşma hareketi Tanzimat'la birlikte siyasi ve hukuki bir şekil aldı.⁴¹

Avrupa ile sağlanan bu etkileşim İmparatorluğun karşı karşıya bulunduğu önemli iç ve dış sorunların çözümüne yardımcı oldu. Mısır sorununun halledilmesinde, Londra Boğazlar Mukavelesi ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın hukuken ortadan kaldırılmasında ve boğazların kapalılığı prensibinin kabul ettirilmesinde olumlu rol oynadı. 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti Avrupa devletler hukukuna dahil oldu ve toprak bütünlüğü garanti edildi.⁴² Bununla birlikte, Avrupa'nın giderek artan müdahalelerini önlemek, gayrimüslim azınlığın durmak bilmeyen isteklerini dindirmek amacıyla ilan edilen 1856 Islahat Fermanı, Hıristiyan cemaatlerde millileşme ve laikleşme sürecini hızlandırdı. Avrupalı devletlerin İmparatorluğun içişlerine karışmalarını kolaylaştırdı.⁴³

Tanzimat'ın gerçekleştirmeye çalıştığı Müslüman olanlar ve olmayanlar arasında eşitliğin sağlanması esası, gayrimüslim azınlıklığın isteklerini ve beklentilerini artırdı. Bu gelişme, Avrupa devletlerinin İmparatorluğun içişlerine müdahalesine uygun ortam yarattı. Eşitliğin sağlanması esası aynı zamanda Osmanlılık fikri akımının doğmasını sağladı. Avrupalıların Hıristiyanları himaye etmesi ve müdahaleleri ise Panislamizm fikri akımının gelişmesini tetikledi. Fransız ihtilalinin bir sonucu olarak yayılmaya başlayan Milliyetçilik akımı, Avrupalıların desteğiyle Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan farklı etnik unsurlar arasında millileşmeye yol açtı. Bu da milli bilincin oluşmasında önemli bir rol oynadı ve Türkçülük fikri akımı gelişme gösterdi. Tanzimat reformu tabii ki öncelikle batıcılık fikri akımını geliştirdi. ve bu dönemde yaşanan deneyimler batıcılığın doğru olarak anlaşılmasına katkı yaptı. Tanzimat'ın getirdiği yeni uygulamalar, eski sistemler ortadan kaldırılmadığı için düalist bir siyasi hayatın şekillenmesine neden oldu. Toplumun bir bölümü yeniliğe ve Avrupa'ya yönelmişken, diğer bölümü eskiye, muhafazakârlığa ve şarklılığa yöneldi.

⁴¹ Hilmi Ziya Ülken, **Çağdaş Düşünce Tarihi**, c. I. İstanbul, Ülken yayınları 1966, s. 29.

⁴² Gencer-Özel, **a.g.e.**, s. 20.

⁴³ Ed Engelhardt, **Tanzimat**, çev. Ayda Düz, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1976 s. 343.

Yaşanan bütün deneyimler ve fikri akımlar, Türk düşünce hayatının gelişmesinde ve Türk İnkılabı'nın doğru yolunu bulmasında önemli rol oynadı.⁴⁴

Tanzimat döneminde yaşanan sorunlar, siyasi ve sosyal olaylar Genç Osmanlıların gelişmesini sağladı. Genç Osmanlılar bir yandan batının teknik ve kurumsal üstünlüğünü yakalamak ve gayrimüslimlerin endişelerini gidererek onları eşit uyruk konumuna getirmek; diğer yandan Müslüman (özellikle de Arap) nüfusun hanedana bağlılığını korumak ve İslam'ın birliği adına Müslümanları etnik ayırmadan uzak tutmak gayreti ile Yeni Osmanlılık ülküsünü olgunlaştırdılar. Genç Osmanlılar bir Osmanlı milleti oluşturmak için anayasalı ve parlamentolu bir rejimi gerekli görmüşlerdi. Osmanlı aydınları, Tanzimat Dönemi'nde oluşturulan yerel ve genel nitelikli danışma meclislerinden esinlenerek, merkezde bütün toplumun temsilcilerinden oluşan bir meclis kurulması düşüncesini benimsemişlerdi.

Genç Osmanlılar, başlattıkları muhalefeti, mücadeleye dönüştürerek. Mithat Paşa'nın öncülüğünde Kanun-i Esasi'yi ilan edeceğini beyan eden II. Abdülhamit'i Osmanlı tahtına çıkardılar ve 23 Aralık 1876'da Meşrutiyeti ilan ettiler. Amaç, mevcut sınırlar içinde Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmektir. Kanun-Esasi'de; Din ve mezhep farkı gözetilmeksizin bütün tebaanın, müşterek bir vatan içinde eşit siyasi haklara sahip olması ve parlamenter bir sistem çerçevesinde devlet yönetimine katılması esas alınmaktaydı. Kişi hak ve hürriyetleri kapsamında; vicdan, öğrenim, ticaret ve sanat hürriyetlerine, mal ve mesken masumiyetine önem verilmekteydi. Mahkemelerin bağımsızlığı ve açıklığı kabul edilmekteydi. Bununla birlikte, Kanun-i Esasi'yi hazırlayanlar, demokrasiyi ve dolayısıyla anayasayı, halkın seçeneklerini ve özlemlerini yansıtan bir belge olarak görmekten çok; padişahın yetkilerini sınırlayan, meclisi kuran ve yasama etkinliklerine halkın da katılmasını sağlayan bir belge olarak yorumlamışlardı. Gerçek egemenlik Padişahın kendisindeydi. Hey'et-i Vükela ve Hey'et-i Ayan üyelerini atama yetkisi Padişah'a aitti. Hükümet esas olarak Padişah'a karşı sorumluydu. Parlamentiye dağıtmak Padişahın yetkisi içindeydi ve isterse yasama organının faaliyetlerine karışabilirdi.

⁴⁴ Gencer-Özel, a.g.e., s. 21.

Anayasada belirtilen klasik hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesi için hiç bir güvence yoktu.

Kanun-u Esasi çift meclis sistemini benimsemişti. Hey'et-i Ayan reisi ve üyeleri Padişah tarafından atanıyordu. Hey'et-i Mebusan ise halk tarafından seçiliyordu. 19 Mart 1877'de açılarak çalışmalarına başlayan Meclis-i Umumi, çeşitli etkinliklerin yanı sıra bir seçim yasa tasarısı da hazırlamıştı. Fakat tasarı 28 Haziran 1877'de Meclisin dağıtılması üzerine yasalaşamamıştı. 13 Aralık 1877'de toplanan ikinci meclis de uzun ömürlü olmamıştı. Çalıştığı kısa dönemde, ilk Osmanlı Meclisi'nde hiç beklenmedik bir şekilde ülke sorunları dile getirilebilmiş ve hükümet uygulamaları eleştirilebilmişti. Meclis'te demokratik düşünceler savunulmuş ve tartışılmıştı. Örneğin seçme yaşının 25'den 21'e indirilmesi, oy verme hakkının mülk sahiplerine bırakılmaması, mebusluk için vergi verme koşulunun aranmaması ve seçimlerin tek dereceli olması gibi öneriler görüşülmüştü.

Meclis-i Mebusan demokratik bir kurumdu fakat yetkileri çok sınırlıydı. Kanun önerme yetkileri yok denecek kadar azdı. Ayrıca mevcut yetkileri padişah tarafından atanmış kimselerden oluşan organlarca engellenebiliyordu. Buna rağmen meclis sahip olmadığı yetkileri de zaman zaman kullanma girişimlerinde bulunmuştu. Serbest konuşamayan mebusların mecliste işi olmadığını, padişahın kendilerine danışmadığını söylemekten çekinmeyen mebuslar,⁴⁵ savaşın kötü yönetilmesinin sorumlularını Divan-ı Aliye sevk etmişler, hükümeti düşürme yetkileri olmadığı halde sadrazam Ethem Paşa'yı azlettirmişlerdi. Ancak 93 Harbi'nin sürdüğü sıkıntılı zamanlarda meclisteki temsilcilerin yürekli eleştirileri sarayı kızdırmıştı.⁴⁶ II. Abdülhamit, devletin ileri gelenleri ve bazı mebuslarla yaptığı toplantıdan bir sonuç alamayınca, Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak ve devam etmekte olan savaşı gerekçe göstererek 14 Şubat 1878'de meclisi kapatmıştı.

Osmanlı Devleti'nde mutlakiyet yönetiminden meşrutiyet yönetimine geçiş, siyasal açıdan büyük bir yenilikti ve demokrasi tarihimizde çok önemli bir aşamayıydı. Türk-İslam tarihinin ilk anayasası hazırlanarak yürürlüğe konmuş ve anayasa

⁴⁵ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 45.

⁴⁶ Lewis, **a.g.e.**, s. 168.

hukukunun temeli atılarak ilk kez anayasalı devlet modeline geçilmişti. II. Mahmut devrinde Takvim-i Vakayi'lerde anlatılan bir meclisin gerekliliği fikri⁴⁷ yaşama geçirilmiş ve ülke sorunları seçimle kurulmuş olan ilk genel mecliste tartışılmıştı.

1876 Anayasası yürürlükte olduğu dönemden çok II. Abdülhamit'in parlamentoyu kapatarak meşrutiyet uygulamalarına yaklaşık otuz yıllık bir süre ile ara verdiği dönemde bir özgürlük simgesi olmuş ve bu anayasayı tekrar yürürlüğe koymak uğrunda çabalar halkın gittikçe artan bir oranda siyasallaşmasını sağlamıştı. Genel olarak Jön Türkler veya Genç Türkler olarak adlandırılan grup, devletin kurtarılmasının, II. Abdülhamit'in istibdat yönetiminin ortadan kaldırılması ve 1876 Anayasası'nın tekrar yürürlüğe konulması ile mümkün olabileceğini savunmuştu. Jön Türkler daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında bir araya gelmişler ve kuvvetlenmişlerdi.

II. Abdülhamit'in 30 yıl süren mutlakiyet yönetimi ayaklanmalar ve dış müdahaleler nedeniyle yıpranmıştı. Bu durum meşrutiyet fikrini savunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni güçlendirdi. Rumeli'de başlayan, memleketin muhtelif yerlerinde gelişen muhalif harekete daha fazla karşı koyamayan II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908 de meşrutiyeti ikinci defa ilan etti. II. Abdülhamit'i buna razı olmasını sağlayan en önemli faktör; Kanun-ı Esasi uygulanmazsa Rumeli'de veliahda biat edileceğine ve hutbenin onun adına okunacağına dair gelen tellerle, yüz bin kişilik bir ordu ile İstanbul üzerine yürünüleceğine dair Serez'den gelen telgraftı.⁴⁸

Meşrutiyet'in ilanı bütün ülkede sevinçle karşılandı ve halkın muhtelif unsurları arasında geçici bir yakınlaşma ve sükûnet yaşandı. Ancak daha sonra dış politikadaki başarısızlıkları kullanan ve Abdülhamit rejiminin sona ermesinden hoşlanmayan meşrutiyet karşıtları, bazı Avrupa devletlerinin de kışkırtmalarıyla isyan ettiler. İstanbul'daki Avcı Taburları'nın 13 Nisan 1909'da başlattıkları isyan sırasında pek çok İttihatçı öldürüldü. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa komutasındaki ordu Selanik'ten yola çıktı. Hareket Ordusu adı verilen bu ordunun kurmay başkanı

⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Genişletilmiş 2 bs., İstanbul, Turhan Kitapevi, 1981, s. 10.

⁴⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c.1, ks 1, 3. bs., Ankara, TTK Yayınları, 1983, s. 429-430.

Mustafa Kemal idi. Hareket Ordusu, kısa sürede duruma hâkim olarak isyanı bastırdı. İsyandan sorumlu tutulan II. Abdülhamit, şeyhülislamdan alınan fetva ile meclis tarafından tahttan indirildi (27 Nisan 1909) ve kardeşi V. Mehmet Reşat tahta çıkarıldı. V. Mehmet (1909–1918) ise devlet idaresinde inisiyatif İttihatçı hükümete bıraktı.

Padişah değişikliği orduyu yönetim üzerinde daha etkili bir konuma getirmişti. İsyan sonrasında, Anayasa'nın bazı kuralları değiştirilerek, demokratikleşme yönünde önemli adımlar atıldı. Bu değişiklikler sonucunda, Osmanlı Devleti gerçek bir meşrutî monarşi haline geldi. Padişahın yetkileri büyük ölçüde sınırlandırıldı. Padişahın meclis-i Mebusan'ı feshetme yetkisi kısıtlandı ve yurt dışına sürgün etme yetkisi kaldırıldı. Meclisin yetkileri genişletilerek, ülke yönetimindeki etkinliği artırıldı. Hükümet üyelerinin sadrazam tarafından seçilmesi ve üyelerin padişaha karşı değil meclise karşı sorumlu olmaları sağlandı. Antlaşmaların meclis tarafından onaylanması zorunlu hale getirildi.⁴⁹

II. Meşrutiyet, siyasallaşma ve ona bağlı olarak partileşme sürecini başlattı. Tek seslilikten çok sesliliğe geçildi. Toplantı ve cemiyet kurma hakları kabul edildi. Kişi hak ve hürriyetlerini sınırlayan maddeler anayasadan çıkarıldı. Çağdaş anlamda siyasal hayatta yapısal bir değişim yaşandı. Ahrar (Hürler) ve Hürriyet ve İtilaf Partisi gibi ilk siyasi partiler bu dönemde kuruldu. Halk kitleleri siyasetle tanıştı ve hükümetin icraatlarına tepki gösteren bir kamuoyu oluştu. Kadınların siyasal hakları kamuoyunda tartışılmaya başlandı. Hür basın ve siyasi partilerin varlığıyla özgürlükçü ve çoğulcu demokratik parlamenter sistemin ilk deneyleri yaşandı. Ancak ülkenin ve milletin geleceğini en iyi kendisinin düşündüğüne inanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidara geldikten sonra, hiçbir tenkit ve muhalefete imkân vermeyecek, kendi nüfuz ve hâkimiyetini mümkün kılacak tarzda davranmaya başladı. Zaman içinde özgürlüğü kendi iktidarı için bir engel olarak görünce, onu yok saydı ve kendi diktasını kurmak istedi. Bu yaklaşım ve uygulamalar ise dağılma sürecini geciktirmek yerine, daha da hızlandırdı.⁵⁰

⁴⁹ Sadi İrmak, *Atatürk Devrimleri Tarihi*, İstanbul, Fatih Yayınevi Matbaası, 1973, s. 155.

⁵⁰ Gencer-Özel, *a.g.e.*, s. 29-30.

Kısaca özetlemek gerekirse; Osmanlı Devleti Avrupa güçleri karşısında düştüğü kötü durumu uzun süre sistem içinde çözümlenmeye çalışmış ancak sorunların aslında çok daha derinde yatan nedenlerden kaynaklandığı anlaşılınca, başlangıçta batıyı incelemeye, müteakiben batıya üstünlük sağladığı düşünülen bazı kurum ve teknolojileri almaya başlamıştır. Batıdakiler gibi ordu kurma, asker yetiştirme çabası olarak başlayan batılılaşma düşüncesi, batıya benzeme ve batıdaki bir yeniliği aktarma olarak gelişme göstermiştir.⁵¹ Sosyal, bilimsel ve ekonomik içerikten yoksun olarak gelişen batıcılık anlayışı devletin kurtarılmasını amaçlamıştır. Ancak yapılan ıslahatlar çoğu kez esastan uzak, biçimsel ve taklitçi bir batıcılık anlayışı ile gerçekleştirildiği için yetersiz kalmış ve atılan adımlar kararlılıktan uzak, mütereddit⁵² olmaktan öteye gidememiştir. İmparatorluğun kötüye gidişi durdurulamayınca, batıcılık aydın çevrelerde siyasal bir içerik kazanmaya başlamıştır. Batıcılığın biçimsel bir taklitçilik anlamına gelmediği, başta zihniyet değişikliği olmak üzere geniş kapsamlı bir değişim ve gelişme sorunu olduğu anlaşılmış, Atatürk'ün önderliğindeki Türk İnkılabı'nda doğru olarak uygulamasını bulmuştur.⁵³

XIX. yüzyılda Türk gençlerini Avrupa'ya yaklaştıran diğer önemli bir faktör de Avrupalı araştırmacıların eski Türk uygarlığı hakkındaki unutulup gitmiş pek çok gerçeği günışığına çıkarmaları olmuştur. Türklüğü yüceltici nitelikteki bu buluşlar aynı zaman da gecikmeli de olsa milletleşme çabalarını özendirmiş ve hızlandırmıştır. Diğer taraftan, Türk aydınlarının bir kısmı bu yüzyılda Avrupa ilerlemesinin sınırlarını kavramıştı. Örneğin bunlardan birisi olan Mustafa Sami, bilim ve aydınlanmayı ilerlemenin temeli olarak görmüştü. Okuryazarlığın yaygınlaşmasını, pozitif bilimlerin ilerlemesini, din özgürlüğünü, eski ile yeni arasındaki sürekliliğin sağlanmasını önermişti. Yine Sadık Rifat Paşa yukarıdakilerle birlikte sermaye yatırımlarının teşvik edilmesini, buhar gücünün sanayide kullanılmasını, demir yollarının, bankacılık ve posta hizmetlerinin geliştirilmesini teklif etmişti. Reform davasının her şeyden önce bir düşün sorunu olduğunu vurgulamıştı. Geleneğin hakim olduğu ve keyfi olarak idare edilen bir sistemden

⁵¹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981, s. 64.

⁵² Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 85.

⁵³ Gencer-Özel, **a.g.e.**, s. 36.

farklı olarak Avrupa’da rasyonel bir devlet idaresinin bulunduğunu, bu idarenin de insan tabiatına ve insanın tabii haklarına dayanan bir anlayışa sahip olduğunu belirtmişti. Sadık Rifat Paşa’nın reformu “şunu ya da bunu düzeltmek değil, bir sistemden onun tersi olan başka bir sisteme toptan geçiş” olarak yorumlaması,⁵⁴ bir bakıma “*Büyük Türk İnkılâbı*”nın mantığını yüzyıl öncesinden haber vermesi anlamına gelmekteydi.

Farklı bir açıdan değerlendirildiğinde ise, Avrupa Osmanlı Devleti’ne karşı siyasi alanda olduğu kadar, ekonomik ve kültürel alanlarda da emperyalist politikalar izlemiştir. Siyasi alanda; devletin kurumsal yapısını kendi istekleri doğrultusunda dönüşüme zorlamış ve devletin politikalarını yönlendirmeye çalışmıştır. Ekonomik alanda ise; mali sermayesini ihraç etmek suretiyle imparatorluğu borç bataklığına sürüklemiş, Türkiye’ye işadamlarını, bankerlerini, mühendislerini sokmayı ve onlar hesabına ayrıcalıklar ve tekeller koparmayı yeğlemiştir. Demir yolları inşası, telgraf istasyonların kurulması gibi alt yapı hizmetleri yanında şehirlerin elektrikleşmesi, su ihtiyacının karşılanması ve şehir içi ulaşım (tramvay, tünel) hizmetleri gibi belediye hizmetleri de Avrupalı şirketlerce karşılanmış, bütün bunların karşılığında da çok yüksek bedeller ödenmiştir. Kültürel alanda; Avrupalıların açtıkları okullar Osmanlı Devleti’nin ihtiyaç duyduğu aydın kadroların yetişmesine büyük katkılar sağlamışlardır. Ancak, bu okullar aynı zamanda birer siyaset ocağı ve misyonerlik faaliyetlerinin üssü olarak da kullanılmışlardır. Hatta bu okullardan bazılarının, devletin gayrimüslim tebaasının ihanet faaliyetlerine sığınaklık yaptığı da gözlenmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti batının bu yöndeki emperyalist politikalarına karşı koyabilecek politikalar üretememiş ve bunları kendi politikalarıyla dengeleyememiştir.

Cumhuriyet’e kadar olan dönemdebatılılaşma çabaları yeterli sosyal, bilimsel ve ekonomik içerikten yoksun olarak sürdürüldüğü için istenilen sonuca ulaşamamıştır. Gerçektebatılılaşma bir tercih sorunu olmaktan çok, dünyada tek olan uygarlığın dışında kalıp kalmama sorunuydu. Dolayısıyla, çözüm onu reddetmek değil, onu asıl yörüngesine oturtabilmek, doğru olarak uygulayabilmektir.

⁵⁴ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 179.

Ayrıca Avrupa uygarlığı sadece eski Yunan ve Roma uygarlıklarının üzerinde değil, insanlığın yarattığı tüm eski uygarlıkların üzerinde yükselen bir uygarlıktı.

Çağdaşlaşmanın başta zihniyet değişikliği olmak üzere geniş kapsamlı bir değişim ve gelişme sorunu olduğunun bilincine varılması büyük Atatürk'ün önderliğinde Türk İnkılâbı'nı yarattı. Ancak bu sonuçta Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyıllık dönemindeki çağdaşlaşma sürecinin büyük rolü oldu. Bu süreç adeta laboratuarlarda yapılan deneyler gibiydi. Neyin doğru, neyin yanlış olduğu bu deneyler sayesinde anlaşılabilir. Yeni Türk Devleti kurulurken, inkılâbın prensipleri belirlenirken bu zengin tecrübelerden fazlasıyla yararlandı. Bu sayede geçmişin hatalarından arınmak, en akılcı ve gerçekçi yolu tespit edebilmek mümkün oldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1. Dış Politika Ortamı

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Anadolu harap durumdaydı. Devlet sistemi tamamen çökmüştü. Açlık, sefalet ve salgın hastalıklarla boğuşan halk yorgun ve yıldı. Bununla birlikte savaşın galipleri olan İtilaf Devletleri de gerek kendi iç bünyelerinde, gerekse kendi aralarında birçok sorunla uğraşmak zorundaydılar. Atatürk Milli Mücadele'ye başlarken iç ortamı ve dinamikleri değerlendirdiği gibi engin dünya görüşüyle uluslararası ortamı ve dinamikleri de değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelere dayanarak manda ve himayeyi öngören umutsuz birçok Türk aydınının aksine Milli Mücadele'nin başarıya ulaşacağından bir an bile şüphe etmemiştir. Milli Mücadele'nin başladığı ve başarıya ulaştığı uluslararası ortamı ve dinamikleri incelediğimizde şu hususlar ön plana çıkmaktadır.

1.1. İtilaf Devletlerinin İç Sorunları

İngiltere bir yandan Hindistan, Mısır ve özellikle de İrlanda'daki bağımsızlık hareketleri ve Orta Doğu'da Araplara verdiği sözler nedeniyle zorlanırken, diğer yandan da ülkesindeki işçi hareketleri ile uğraşıyordu. Ayrıca Yunanistan'ın Anadolu'da geniş toprakları işgal etmesine yönelik olarak Başbakan Loyd George ile Dışişleri Bakanı George Curzon arasında ciddi strateji farkı bulunmaktaydı. Loyd George Yunanistan'ın Anadolu'da geniş topraklar işgal etmesine sıcak bakarken, George Curzon bunun barışı olanaksızlaştıracağına inanıyordu. Savaş Bakanı Winston Churchill ise dost bir Türkiye'nin Bolşeviklere karşı bir kalkan oluşturacağını düşünüyordu.⁵⁵

Savaşın neden olduğu ekonomik sorunlara çözüm bulmakta zorlanan Fransa Katolik ve Komünist eğilimli sendikaların eylemleriyle ve genel grevle uğraşıyordu. Halk galip olarak çıktıkları savaşın uzamasına tepki gösteriyor ve bir an önce ekonomik sorunlarına çözüm bulunmasını istiyordu.

⁵⁵ William Hale, **Turkish Foreign Policy: 1774-2000**, London, Frank Cass, 2000, s. 49.

Savaş İtalya'nın da ekonomik hayatında ciddi sorunlar yaratmıştı. Faşizm ekonomik sorunların yarattığı iç karışıklıklar, düzensizlik ve hoşnutsuzluktan istifade ederek iktidarı ele geçirmeye çalışıyordu. 1919-1922 yılları arasında iki defa seçim yapılmış ve dört defa iktidar değişmişti.⁵⁶ Ülke içinde genel grevler ve anarşi yaşamın her yönünü felç ediyordu. Böyle bir ortamda İtalya'nın Anadolu'daki işgali sürdürmesi çok zordu.

1.2. İtilaf Devletleri Arasındaki Çıkar Çelişkileri ve Rekabetler

Osmanlı Devleti'nin paylaşımına yönelik olarak 1916-1917 yıllarında imzalanan anlaşmalara rağmen savaş sonunda İngiltere'nin Fransa ve İtalya'ya söz verdiği toprakları kendisine mal etmesi, müttefikler arasında güven bunalımı yaratmıştı. Bunun üzerine İtalya Adriyatik'te ve Antalya çevresinde İngiltere'ye danışmadan hareket etmeye başlamıştı.⁵⁷ İngiltere İtalya'nın bu hareketlerine karşılık olarak Yunanistan'ı İzmir bölgesine çıkardı. Yunanistan'ın İzmir'e yerleşmesi ise İtalya'nın İngiltere'den tamamen kopmasına neden oldu.⁵⁸

Fransa savaş sonrasında Almanya'yı mümkün olduğu kadar kendine bağlamaya çalışıyor fakat buna İngiltere engel oluyordu.⁵⁹ Bu olumsuz gelişme ile birlikte İngiltere'nin Fransa'ya söz verdiği Musul'u ve müteakiben Antep'i işgal etmesi iki devlet arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi.

Bu gelişmelerin sonucu olarak Fransa ve İtalya İngiltere'yi yalnız bırakarak Anadolu'da imtiyaz sözleşmeleri yapmaya yöneldiler. İngiltere Anadolu'yu zorlamak için Yunanistan'ı kullandı. Yunanistan'ın Anadolu'da başarısız olması İngiltere'yi Anadolu'nun isteklerini kabul etmeye zorladı.

⁵⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Genişletilmiş 11. bs., İstanbul, Alkım Yayınevi, [t.y.], s. 171.

⁵⁷ E. Semih Yalçın, **Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara, Berikan Yayınları 2000, s. 50.

⁵⁸ Elizabeth Monroe, **Britains's Moment In The Middle East 1914-1956**, London-Baltimore, [y.y.], 1963, s.53.

⁵⁹ Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu 1919-1923", **Türk Dış Politikası**, c. I, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 99.

1.3. Rusya'da Bolşevik İhtilali ve Bolşeviklik Kartının Caydırıcılığı

Rusya'da 1917 yılında ihtilal olmuş ve bolşevikler iktidarı ele geçirmişti. Müttefikler asker yollayarak, iç savaşı körükleyerek ve ambargo uygulayarak bolşeviklerin ülkenin tamamı üzerinde kontrolü sağlamasını engellemeye çalışmaktaydılar. Rusya müttefiklerin kendisine yönelik bu girişimlerine karşı Anadolu yönetimiyle ilişkilerini geliştirmeyi benimsemişti. Ayrıca Anadolu'da emperyalizme karşı yürütülen mücadeleyi sempatiyle karşılıyor, gelecekte Anadolu'da kendi yandaşlarının iktidara gelebileceğini düşünüyordu. Bu nedenle de Milli Mücadele'ye destek sağlıyordu.

Rusya'da Bolşevik İhtilali olduktan sonra Batının en çekindiği konu bolşevizmin yayılmasıydı. Bu nedenle Rusya'ya komşu ülkelerde bolşevik yönetimlerin iktidara gelmesini istemiyordu. Atatürk dönemi Türk dış politikasında, özellikle Batının aşırı taleplerini önlemek ve Milli Mücadele karşıtı girişimlerine mani olmak için dış politika ortamının sağladığı bu imkandan istifade edildi. Rusya ile ilişkileri geliştirerek ve zaman zaman bolşevik yönetimin benemsineceğine yönelik emareler vererek Batı tedirgin edildi. Bu tedirginlik, İtilaf Devletleri'nin Milli Mücadele'ye yönelik politikalarında bölünmelere sebep oldu ve bu politikaların etkinliğini azalttı.

1.4. Wilson Prensipleri

ABD Başkanı Woodrow Wilson 1919 yılında savaş sonunda oluşturulacak dünya düzeninde dikkate alınması gereken 14 prensibi açıkladı. Bu prensipler; gizli diplomasiinin önlenmesine yönelik olması, self determinasyon ve milliyetler ilkesini ileri sürmesi nedeniyle sömürge imparatorluğu olan İngiltere ve Fransa'yı rahatsız etmişti.⁶⁰ Bu prensipler ve özellikle 12. madde Ankara tarafından bağımsızlık gerekçesi olarak kullanıldı.⁶¹ Ayrıca birçok sömürge ülkesinde bağımsızlık istekleri arttı ve Müttefiklerin sömürge topraklarında problemler büyüdü. Müttefikler bu sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı.

⁶⁰ Aptülakat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, TTK Yayınları, 1991, s. 31-35.

⁶¹ Boyunduruk altındaki milletlerin egemenlik haklarına kavuşmaları ve başka bir deyimle, milletlerin kendi kaderlerine sahip olma hakkı.

2. İç Politika Ortamı

Dış politika analizleri yaparken doğru sonuçlara ulaşabilmek için ilgili devletlerin iç politika ortamlarını da değerlendirmek gerekir. Bu esastan hareketle Kurtuluş Savaşı kararının alındığı, icra edildiği ve yeni Türk Devleti'nin kurulduğu zamandaki ekonomik, siyasi ve sosyal durumu incelemek faydalı olacaktır.

2.1. Siyasi Durum

I. Dünya Savaşı'ndan müttefikleri Almanya ve Avusturya ile birlikte yenik çıkan Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılması gibi bir durumla karşı karşıya kalmıştı. XIX. Yüzyıl başlarında savaşlarda toprak kaybına uğrayan devlet “milliyetçilik” düşüncesinin tesiri altında kendi sınırları içinde yaşayan ulusların birer birer bağımsız olmalarına tanık olmuştu. Yüzyılın sonlarına doğru büyük güçler Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarına büyük ilgi göstermeye başlamışlardı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması ile de bu yolda önemli bir aşama kaydetmişlerdi. Anlaşma metni 25 maddeydi ve çok ağır şartlar içeriyordu.⁶² Anlaşma maddelerine göre İtilaf Devletleri Çanakkale ve İstanbul boğazlarını işgal edecekti. Osmanlı Ordusu terhis edilecek, eldeki silah, cephane ve diğer gereçler teslim edilecekti. Küçük gemiler hariç bütün donanma İtilaf Devletleri'nin gözetimine bırakılacaktı. Doğu Cephesi'nde İran ve Kafkasya'daki Osmanlı Kuvvetleri savaştan önceki sınırlara çekilecek, Güneyde ateşkes sınırı dışındaki Osmanlı Kuvvetleri İtilaf Kuvvetleri'ne teslim olacaktı. Bütün ulaşım ve haberleşme ağı müttefiklerin denetimine verilecekti. Ateşkesin en ağır hükümlerini ihtiva eden 7. ve 24. maddelere göre ise İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durum doğması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdi.

İtilaf Devletleri ateşkestten hemen sonra harekete geçerek ülkenin en zengin ve stratejik bölgelerinin işgaline girişmişlerdi. İngilizler Musul'u, Urfa, Maraş ve Antep'i, Fransızlar Dörtyol, Mersin, Adana ve Pozantı'yı, İtalyanlar Antalya, Konya, Bodrum, Fethiye, Marmaris ve Kuşadası'nı işgal etmişlerdi. Fransızlar Trakya'ya, İngilizler İzmit, Eskişehir, Afyon, Samsun ve Merzifon'a askeri kuvvetler

⁶² **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikati**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk.lığı (ATASE) Yayınları, 1992, s. 47-49.

göndermişlerdi. Yunanlılar da İzmir'i işgal ederek Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Çanakkale Boğazı girişindeki mayınlar temizlendikten sonra boğazdan geçen İtilaf Donanması İstanbul önünde demirlemiş ve 16 Mart 1918'de de İtilaf kuvvetleri İstanbul'u işgal etmişti. Türk Donanması İzmit'te gözaltına alınmış, İtilaf Devletleri kıyıların denetimini ellerine almışlardı.⁶³

Mondros Ateşkes Anlaşması sonrasındaki işgal ve kışkırtmalar gayrimüslim azınlıkların evvelce gizli olarak kurdukları cemiyetlerin ayrılıkçı faaliyetlerini yoğunlaştırmalarına ve aynı amaçla yeni cemiyetler kurmalarına zemin hazırladı. Rum azınlığın kurduğu Mavri Mira, Kordos, Pontus Rum Cemiyeti, Müdafai Meşrute, ve Mukaddes Anadolu Rum Cemiyetleri ile Ermeni azınlığın mensup olduğu Taşnak ve Hincak Cemiyetleri bunlardan bazılarıydı. Ayrıca Anadolu hareketine karşı çıkan Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti, İslam Teali cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti ve Wilson Prensipleri Cemiyeti gibi teşkilatlar da oluşmuştu.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü kötü durum ve işgaller karşısında hemen hemen yurdun her köşesinde milli cemiyetler kurulmuştu. Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti ve Azm-i Milli Yurdu gibi cemiyetler başlangıçta barışçı mücadele yöntemlerini benimsemişlerdi. İşgalci devletlerin haksız tutumları ve özellikle İzmir'in işgalinden sonra milli cemiyetler silahlı mücadele kararı almışlardı.

Atatürk Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi durumu Nutuk'un başında kendi ifadeleri ile en çarpıcı şekilde özetlemiştir. *"...Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümet de aynı durumda. Farkında olmadığı halde, başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitenleri beklemekte. Felaketin dehşet ve ağırlığını kavramaya başlayanlar, buldukları çevreye ve alabildikleri etkilere göre kendilerince kurtuluş çaresi saydıkları tedbirlere başvurmakta... Ordu ismi var cismi*

⁶³ Gencer-Özel, a.g.e. 78-79.

*yok bir durumda...*⁶⁴ Millet ve ordu, padişah ve halifenin hainliğinden haberdar olmadığı gibi, halifelik makamına ve şahsına karşı asırların kökleştirdiği din ve gelenek bağları dolayısıyla da içten gelerek boyun eğmişti. Kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmeme temel ilke olarak kabul edilmişti. Bu devletlerden yalnız biri ile bile başa çıkılamayacağı inancı hemen hemen herkes tarafından kabul edilmişti. Kurtuluş çaresi arayanlar İtilaf Devletleri'ne karşı tavır alınmaması ve padişaha sadık kalınması konularında hemfikirdi.⁶⁵

Çok cepheli bir savaşın hüküm sürdüğü Anadolu'da, gerek padişah ve halifenin gerekse İngiltere'nin yönlendirmesi ile birbiri ardına isyanlar çıkıyordu. Ankara bu isyanlarla mücadelede zorlanıyor, kendisine yakın çetelerden yardım istemek zorunda kalıyordu.

Anadolu'nun köylü halkı İstanbul'daki şeyhülislamın Kurtuluş Savaşı'nı mahkum eden fetvalarından çok olumsuz etkileniyordu. Atatürk Anadolu'daki müftülerden karşı fetva alıyor, şeyhülislamın Kurtuluş Savaşı'nı mahkum eden fetvaların olumsuz etkisini azaltmaya çalışıyordu.

2.2. Ekonomik Durum

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik yük ülkedeki her şeyi alıp götürmüştü. Ülke tahrip olmuş ve büyük bir kısmı elden çıkmıştı. Mali ve ekonomik ortam çok kötü durumdaydı. Sanayi dağılmıştı, tarım yetersizdi ve ticaret yabancıların elindeydi. Kapitülasyon ve ticaret anlaşmaları gereği, sanayi ile ticaret korunamıyordu. Bankacılık, sigortacılık, maden işletmeleri, su, elektrik, gaz gibi işletmeler yabancıların elindeydi. Devletin para işleri Osmanlı Bankası gibi yabancı bir banka eliyle yürütülüyordu. Verimlilik ve üretim çok düşüktü. Kişi başına düşen milli gelir çok azdı. Halkın çoğunluğu köylerde yaşadığı halde tarım çok geri idi. Bir

⁶⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Bugünkü dille yayına hazırlayan Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 7.

⁶⁵ **A.e.**, s. 8.

tarım ülkesi olduğu halde teknolojiden yararlanamıyordu. Halk çok fakirdi ve bir çok malın sıkıntısı çekiliyordu.⁶⁶

Kurtuluş Savaşı başladığında ülkede ilkel durumdaki sanayi ve ticaret birkaç kıyı kentinde toplanmıştı. Bu kentler de İtilaf Devletleri'nin gönderdiği kuvvetler tarafından kontrol ediliyordu. Yeraltı ve yerüstü kaynaklar yabancıların elindeydi. Ulaşım ağı, rıhtım, limanlar ve fenerler aynı güçlerin elindeydi. Su, aydınlatma, gaz ve telefon gibi her türlü hizmet onlar tarafından karşılanıyor, bedeli de fazlası ile alınıyordu. Basit sanayi ve ticaret işlerliğini tamamen kaybetmişti. Ülkede çivi bile üretilmiyor, mevcut çiviler düzeltilerek kullanılıyor, eğer bir şekilde kablo tel bulunabilirse kesilip, başları yassılaştırılarak çivi haline getiriliyordu.

Ulaşım İmkanları çok sınırlıydı. İstanbul Ankara arasındaki ulaşım otomobille 80,⁶⁷ İstanbul Eskişehir arası tirenle 22 saattir.⁶⁸ Avrupalı şirketlerce işletilen demiryolu dışında ulaşım genellikle at arabaları, kağnı ile sağlanabiliyordu. Ülkenin kendi kıyı ve limanları arasındaki deniz taşımacılığı Avrupalı denizcilik şirketlerince yapılıyordu.⁶⁹ Birçok ulaşım ve haberleşme merkezinde İtilaf Devletleri'nin kuvvetleri vardı. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşabilmesi için maddi olanaklar sifira yakındı.

2.3. Sosyal Durum

Birbiri ardına devam eden savaşlar sonucunda Anadolu köylüsü tükenmiş ve savaştan bıkmıştı. Salgın hastalıklar ve açlık Anadolu insanını kırıp geçiriyordu. Artan ölümler nüfusun azalmasına neden oluyordu.. 1914'te 16.3 milyon olan nüfus 1927'de 13.6 milyona düşmüştü.⁷⁰ Düşüş özellikle 18-35 yaş arası nüfusta meydana gelmişti. Anadolu'da köylerde sadece kadınlar, çocuklar ve yaşlılar yaşıyordu. Türkiye Avrupa'da dullar ve yetimler ülkesi olarak anılıyordu.⁷¹

⁶⁶ Muhittin Gül, **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, Dizgi Baskı, 1996, s. 309-313.

⁶⁷ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 106.

⁶⁸ Oran, "Dönemin Bilançosu 1919-1923", **a.g.e.**, s. 101.

⁶⁹ Sabahattin Özel, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, İstanbul, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2002, s. 236.

⁷⁰ Tezel, **a.g.e.**, s. 97.

⁷¹ Özel, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi", **a.g.e.**, s. 235.

Halkın ulusal duyguları zayıftı ve Eşraf dahil halkta ulusal değil yerel bilinç hakimdi. İstanbul'dan kaçan İttihatçı askerlerin yardımıyla kurulan redd-i ilhak ve benzeri dernekler yerel kurtuluşa yönelikti. Bu dernekleri kuranlar Mustafa Kemal ve arkadaşları gibi ulusal bir vizyona sahip değillerdi. Ayrıca ulusal bir hareketi gerçekleştirecek yeterli yönetsel becerileri yoktu. Halkın eğitim seviyesi çok düşük olduğu için gelişmeleri takip etmesi ve anlaması zordu. Bu durum teşkilatlanma faaliyetlerini olumsuz yönde etkiliyordu.

Ulusal bilincin zayıf olması nedeniyle çok sayıda asker kaçağı vardı. Askerden kaçmayanlar dahi en ufak bir çatışmadan sonra zafer kazanıldı, artık yapacak iş kalmadı diye köylerine dağılmaktaydılar.⁷²

Böylesine olumsuz koşullarda İzmir'in işgali ve doğuda Ermenistan devletinin kurulması girişimleri halkın mücadele gücünü artıran ve ulusal bilinci ateşleyen iki önemli olay oldu.

İzmir, yalnızca Batı Anadolu'nun değil, tüm Anadolu'nun ihracatını yapan bir limandı. Bu limanın Yunanistan tarafından işgali ve tıkanması büyük felaketti. İşgalci eski tebaa Yunanlıydı ve bölge Rumları bu olaydan sonra eşrafı korkutacak gösterilere başlamışlardı. Daha da ötesi, İstanbul'da padişahın bu işgale tepki göstermemesi halkın gözünü açmıştı. Bu durum Mustafa Kemal'in din adamlarına ve onların tesirindeki halka etki yapabilmesine yardımcı oldu. Padişah tutsaktı, onun yerine hareket etmek lazımdı.

Ermenistan devletinin kurulması konusu da halk arasında önemli tepkilere neden oldu. Ruslara yakın bir Ermenistan kurulması ve bu devletin Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü kapsaması, Karadeniz'e ulaşan sınırlara sahip olması halkta büyük tepki yarattı. Tehcir ile Anadolu'dan çıkarılan Ermenilerin malları yerel eşraf tarafından satın alınmıştı. Sevr'in özellikle 144. maddesi çok ayrıntılı olarak bu malların geri verilmesini düzenliyordu. Eşraf bu malları geri vermek istemiyordu. Tehcire adı karışan İttihatçılar İstanbul'dan kaçarak Anadolu direnişine katılmışlar ve halkı örgütlemeye başlamışlardı. En önemlisi, Ermenistan olasılığı Kürtleri çok

⁷² Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, c. I, 3. bsk., İstanbul, Burçak Yayınevi, 1966, s. 120.

endişelendirmişti. Ermeni mallarına yerleşmiş olan Kürt aşiret reisleri Hamidiye Alaylarından beri aralarında kan davası olan Ermenilere karşı tepki gösteriyorlardı. Kürt seçkinler ise Sevr'in 62-64 maddeleri ile kendilerine getirilen olanakların Ermenistan yüzünden sınırlanacağını düşünüyorlardı.⁷³ Ayrıca Doğu Anadolu'da tespit edilen sınırlar içinde Kürt nüfusu Ermenilerden fazla idi. Kürtlerin önemli bir bölümü yüzyıllardır astları olan Hıristiyanların, Ermenilerin yönetiminde yaşamak istemiyorlardı. Bu sebeplerle Kürtler Kurtuluş Savaşı'na destek verdiler.

2.4. Askeri Durum

Osmanlı Genelkurmayı mütarekeden sonra yapılan haksız işgaller ve boşaltmalar sonucunda elde kalan Osmanlı ordu birliklerinin durumuna göre konuşunu tertipleme ve bu birliklerin mütareke şartlarına uygun çeşitli kadrolarını (silah, cephane ve insan) tespit etmek gibi iki önemli görevle karşılaşmıştı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda, İtilaf Devletleri tarafından, Osmanlı Hükümeti'ne dikte ettirilen Mondros Mütarekesi⁷⁴ gereğince; silahlarının büyük kısmı ellerinden alınmış ve personel bakımından, Türk Silahlı Kuvvetleri genel olarak kadro haline getirilmişti. Mütarekenin 5. maddesine göre Osmanlı Hükümeti *“Hudutların korunması, iç asayişin sağlanması için lüzum görülecek askeri kuvvetlerden fazlasını derhal terhis etmeyi ve geri kalacak askeri kuvvetlerin miktar ve durumlarını İtilaf hükümetleriyle müzakere ederek tespit etmeyi”* kabul etmişti.

Bu duruma göre Osmanlı Harbiye Nezareti 1919 yılı başlarından itibaren Osmanlı ordusu için kuruluş, konuş, er ve subay kadrosu ile silah ve cephane miktarları üzerinde çalışmalara başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda tümen sayısı 67'ye çıkarılmıştı. Mütarekeden sonra sefer teşkilatı dağıtılmış, silâh altına alınan ikmal erleri terhis olunmuştu. Osmanlı Genelkurmayı mütareke devresi için 2 Ocak 1919 tarihinde Genel Karargahta İngiliz General Wilson'a sunduğu bir yazıda orduyu; 9 kolordu ve 20 tümen halinde yeniden teşkilatlandırmak kararında olduğunu açıkladı. Mütarekede; elde kalacak kolordu,

⁷³ Oran, “Dönemin Bilançosu 1919-1923”, a.g.e., s. 104.

⁷⁴ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları (1920-1945)**, c. I, Ankara, TTK Yayınları, 1989, s. 12-16.

tümen, alay, tabur ve batarya sayıları belirtilmemiş, sadece ordu mevcudu kayıt altına alınmış. Mütarekenin bu boşluğundan faydalanmak yoluna giden Osmanlı Genelkurmayı, zayıf da olsa, ileride mevcutları artırmak imkanını mahfuz tutmak düşüncesiyle, mümkün olduğu kadar çok sayıda kolordu ve tümen kadrolarını elde tutmayı uygun bulmuştu. Bunda; harp tecrübesi görmüş kıymetli subaylar için kullanma yeri bulundurmak düşüncesinin etkisi de vardı.⁷⁵

Osmanlı Genelkurmayı ile İtilaf Kuvvetleri Komutanlığı arasında 1919 yılı başlarında bu konuda yapılan konuşmalar ve temaslar İngilizlerin isteği üzerine yazışma şeklinde bir yıl kadar sürmüş ve 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgali, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin ve Türk Genelkurmayı'nın kurulmasından sonra bu çalışmalar fiilen hükümsüz kalmıştı. Bununla beraber Osmanlı Genelkurmayı'nın zayıf mevcutlu da olsa çok sayıdaki kolordu, özellikle tümen, alay ve tabur kadrolarını muhafaza etmesi o zamanki şartlara göre İstiklal Savaşı'nı kazanan Anadolu ordusunun canlandırılmasında ve kurulmasında çok faydalı olmuştu.

Bütün Osmanlı Devleti idaresindeki yerlerde jandarma kuvveti 9000 kişiden ibaretti. Ordunun jandarmaya iç asayişin korunmasında destek olması zarureti vardı. Yeni konuş; iç asayiş ve hudutları gözetlemek bakımından tertiplenmişti. 1919 yılı Eylül başlarında, Kara ordusuna bağlı 1. Kolordu Edirne'de, 25. Kolordu İstanbul'da, 14. Kolordu Tekirdağ'da, 17. Kolordu İzmir'de, 20. Kolordu Ankara'da, 12. Kolordu Konya'da, 3. Kolordu Sivas'ta, 13. Kolordu Diyarbakır'da ve 15. kolordu Erzurum'da konuşlanmıştı. 15. kolordu en güçlü kolorduydu ve dört tümeni vardı. Sorumluluk bölgesi Erzurum, Van ve Trabzon vilayetlerini kapsıyordu.⁷⁶ Bu tertibat doğu harekâtının ve bütün Milli Mücadele'nin başarılı olarak neticelenmesinde büyük tesiri olmuştu.

⁷⁵ **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 255.

⁷⁶ **A.e.**, s. 260-263.

3. Atatürk Dönemi Dış Politika Uygulamaları

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumunu ve görünüşünü Nutuk'un baş kısmında özetleyen Atatürk, kendisi dışında kurtuluş yolu arayanların politika yoluyla ve büyük devletlerle anlaşarak Padişah ve Halife'yi ve Osmanlı ülkesini kurtarmayı düşündüklerini belirtmiştir. Bunların bir bölümünün İngiliz, bir bölümünün ABD mandasını yeğlediklerini; bir başka kesiminin ise bölgesel kurtuluş yollarını aradıklarını anlattıktan sonra, bu görüşlerin hiçbirinde isabet görmediğini söylemiştir.⁷⁷

Atatürk, şu karara varmıştır: “*Milli hakimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!*”⁷⁸ Atatürk bu kararı alırken Türk Milleti'nin Balkan Savaşı'nda ve Dünya Savaşı'nda uğradığı felakete, yorgunluğa ve fakirliğe rağmen esaret zilletine katlanamayacağını biliyordu. Türk Milleti'nin engin manevi gücünü, kurtuluş azmini, cesaret ve dayanıklılığını çok iyi değerlendirmişti. Öte yandan, Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkan galip devletlerin içinde buldukları durumlara da gerçekçi bir teşhis koymuştu. Bu devletlerin Anadolu'da çok büyük kuvvetlerle yeni ve uzun bir savaşı göze alamayacaklarını, yeniden seferberlik ilan edip çok sayıda evlatlarını Anadolu'da ölüme gönderemeyeceklerini, demokratik ülke kamuoylarının buna izin vermeyeceklerini öngörmüştü.⁷⁹

Dağıtılan ordumuz toplanabilirdi. Fedakar ve iyi eğitilmiş subay kadrosu etrafında Türk Milleti'nin yiğit evlatları seferber edilerek, Batılıların desteklediği Yunan istila ordusunun ilerlemesi durdurulabilir ve onu vatan sınırları dışına atabilecek askeri güç oluşturulabilirdi. Türk Ordusu Yunan Ordusu'nu yenince, diğer ülkeler savaşı sürdüremezler ve Sevr Anlaşması geçersiz sayılabilirdi. Türk milleti eşit şartlarda müzakere masasına oturarak şerefli bir barış anlaşması imzalayabilirdi.⁸⁰

⁷⁷ Atatürk, **a.g.e.**, s. 8-9.

⁷⁸ **A.e.**, s. 9.

⁷⁹ Turan Feyzioğlu, “Atatürk'ün Dış Politikasının Özellik, İlke ve Amaçları”, **Atatürk Türkiye'sinde Dış Politika Sempozyumu**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1984, s. 1-2.

⁸⁰ **A.e.**, s. 2.

Bu gerçekçi değerlendirme doğrultusunda Türk Milleti, Milli Mücadele döneminde, verilen karara uygun olarak, Atatürk'ün önderliğinde, ilgili kişi ve kuruluşların da katkılarıyla son derece başarılı bir dış politika izlemiştir. Bu politika, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarında modern Türkiye'ye geçişte büyük rol oynamıştır. Türkiye savaştan sonra da bu başarılı dış politikasını sürdürmeye devam etmiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, farklı bloklarda yer alan devletlerle iyi ilişkiler kurmayı ve bu ilişkileri korumayı başarmıştır. Türkiye'nin bu dönemde elde ettiği başarılar, dış politika ve diplomasiin ustaca kullanıldığı taktirde ne kadar etkili bir araç olduğunu göstermiştir.⁸¹ Bu nedenle Atatürk dönemi dış politika uygulamalarının incelenerek, Atatürk'ün dış politika anlayışının, temel hedef ve prensiplerinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Atatürk dönemi dış politika uygulamaları; Kurtuluş Savaşı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere iki grupta incelenebilir.

3.1. Kurtuluş Savaşı Dönemi

Bu dönemde, Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan süreçteki dış politika uygulamaları incelenecektir. Kurtuluş Savaşı'nın ilk döneminde Anadolu hareketinin siyasi ve askeri olarak teşkilatlanması üzerinde duruldu. Bu çerçevede, 22 Haziran 1919 tarihinde yayınlanan Amasya Genelgesi ile ulusal direnişin ilkeleri açıklandı,⁸² 23 Temmuz 1919'da Erzurum,⁸³ 4 Eylül 1919'da Sivas kongreleri⁸⁴ ile hareketin siyasi yapısı oluşturuldu.

Kurtuluş Savaşı'nda izlenecek dış politika kapsamında kongrelerin iki açıdan önemi vardı. Bunlardan birincisi, diğer devletlerle ilişkilerin "*milli sınırlar içinde vatanın ayrılmaz bir bütün olduğu*" ilkesine uygun olarak yürütülmesiydi. Bu ilke üzerinde görüş birliği olmasına rağmen bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda farklı görüşler vardı. Kongre üyelerinin bir kısmı Padişah ve İstanbul Hükümeti ile birlikte hareket edilmesinin faydalı olacağını savunurken, diğer bir kısmı da büyük

⁸¹ Gencer-Özel, a.g.e., s. 270-271.

⁸² Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 80.

⁸³ A.e., s. 96-97.

⁸⁴ A.e., s. 135-137.

bir devletin himayesini kabul etmenin gerekli olduğunu ileri sürüyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın da içinde yer aldığı bir başka grup ise gerektiğinde direniş gösterebilecek bağımsız bir hükümetin kurulmasını istiyordu. Olayların gelişimi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki üçüncü grubun görüşünün ağırlık kazanmasını sağladı ve bu durum dış ilişkilere de yansdı. Vatanın bütünlüğü diğer devletlerle ilişkilerde temel ölçüt alındı ve gerçekleştirilen ittifaklar bu ölçüte uygun olarak gerçekleştirildi. İkincisi, bu kongreler Anadolu hareketinin dış dünya ile ilişkilerinde kendisini temsil edecek biçimsel bir yapıya sahip olmasını sağladı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yürütme organı niteliğindeki Heyet-i Temsiliye, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde temsil görevini üslendi. İstanbul Hükümeti ve diğer devletlerle ilişkiler bu organca yürütülmeye ve yapılan yazışmalar bu organ adına Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanmaya başlandı.⁸⁵

ABD ile temas kurulmaya çalışıldı. ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın ilan ettiği prensiplerin 12'ncisi, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde egemenliklerini sürdürebileceğinden söz ediyordu. Bu prensip Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu hareketinin amaçları ile örtüşüyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa inceleme yapmak üzere bölgeye gelen ABD Generali Harbord ile Sivas Kongresi sonrasında bir görüşme yaparak ABD'nin desteğini almaya ve ABD'de Ermenilerin etkisiyle oluşan Türkiye aleyhtarı havayı yumuşatmaya çalıştı.⁸⁶ Ancak ABD Senato'sunun Wilson'ın Avrupa Siyasetini onaylamaması üzerine ABD Monroe Doktrini olarak bilinen izolasyonizm politikasına geri döndü.

İstanbul Hükümeti ile ortak bir tutum oluşturulmak için girişimlerde bulunuldu. Bu amaçla İstanbul Hükümeti'ni temsil eden Bahriye Nazırı Salih Paşa ile 20-22 Ekim 1919 tarihinde Amasya'da görüşmeler yapıldı.⁸⁷ Bu görüşmeler Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul hükümeti tarafından tanınmasını sağladı.

⁸⁵ Faruk Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi diplomasisi", **Türk Dış Politikasının Analizi**, 2. bs., İstanbul, Der Yayınları, 1998, s. 55-56.

⁸⁶ Fethi Tevetoğlu, "Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi", **Türk Kültürü**, No: 8, Haziran 1969, s. 3-5.

⁸⁷ Gencer-Özel, **a.g.e.**, s. 172-176.

İtilaf Devletleri, 16 Mart 1919'da İstanbul'u işgal ettikten sonra 18 Mart 1920'de Misak-ı Milli'yi⁸⁸ ilan eden Meclis-i Mebusan'ı kapattılar. Bunun üzerine Mustafa Kemal 19 Mart 1920 tarihli bir genelgeyle Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını duyurdu. Genelgeye uygun olarak bütün ülkede seçimler gerçekleştirildi ve Ankara'da gerekli hazırlıklar tamamlandı. Milletın gerçek temsilcilerinden oluşan meclis, millet iradesini gerçekleştirmek maksadıyla 23 Nisan 1920'de ilk toplantısını yaptı. Büyük Millet Meclisi (BMM) seçimle gelen üyeler ile Meclis-i Mebusan'ın dağılan üyelerinden oluşmaktaydı. BMM vatanın mukadderatını eline aldığını, yasama ve yürütme yetkilerini üstlendiğini açıkladı. Mustafa Kemal'i Meclis ve Hükümet Başkanı olarak seçti. 7 Haziran 1920'de çıkardığı bir yasa ile İstanbul'un işgal tarihinden sonra, BMM'nin onayı dışında İstanbul Hükümeti'nin yaptığı ve yapacağı bütün anlaşmaları tanımayacağını ilan etti. Bu doğrultuda 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükümeti tarafından imzalanan Sevr Anlaşması reddedildi. Misak-i Milli ile belirlenen milli mücadelenin amaçları ve hedefleri diğer devletlere anlatılmaya çalışılarak Anadolu hareketinin siyasi kişiliği güçlendirildi.⁸⁹ Yine bu devrede yeni devletin kadro ve kuruluşları oluşturulmaya çalışıldı. Dışişleri Bakanlığı da bu ağır şartlar altında kuruldu.⁹⁰

Ankara Hükümeti ulusal kurtuluş mücadelesinde dış politika araçlarından savaş ve diplomasiyi birbiriyle uyumlu ve birbirini tamamlayan bir şekilde kullanmaya başladı. İzlenecek stratejinin iki temel ögesi vardı. İlk olarak İtilaf Devletlerini dengeleyecek bir güç bulunmalıydı. O dönemin koşullarında bu güç Sovyetler Birliği olabilirdi. İkinci olarak Yunanlıların Anadolu'ya çıkışıyla belirginleşen müttefikler arasındaki çatışmalardan yararlanılabildi. İngiltere, Fransa ve İtalya arasındaki anlaşmazlıklar değerlendirilerek Yunanistan mümkün olduğunca yalnız bırakılabildi.⁹¹ Yalnız bırakılan Yunan Kuvvetleri Anadolu içlerinde yıpratılırken, geçen zaman içinde dağılık durumda bulunan ulusal güç yeniden oluşturulabilir ve bu güce dış destekler sağlanabilirdi.

⁸⁸ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Savaş Yayınları, 1982, s. 138-139.

⁸⁹ Sonyel, **a.g.e.**, s. 1.

⁹⁰ Mehmet Gönlübol-Ömer Kürkcüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 1054-1055.

⁹¹ Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi diplomasisi", **a.g.e.**, s. 57.

Ankara Hükümeti muhtaç olduğu dış desteği Batıda bulması imkansızdı. Destek sağlayacak devlet öncelikle milli sınırları ve tam istiklali tanınmalıydı. Bu destek Sovyetler Birliği tarafından sağlanabilirdi. Siyasi rejim farkının doğuracağı sorunlar aşılabılırdı. Ayrıca Sovyetler Birliği de Anadolu hareketi ile iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Gücünün doruğunda bulunan İngiltere, Kafkasya, İran ve Afganistan'da hakim duruma gelerek Rusya'yı güneyden kuşatmıştı. Mondros Ateşkes Anlaşması ile boğazlar üzerinde denetimi ele geçirmişti. Yunanistan'ı Anadolu'ya yerleştirerek bu bölgeyi dolaylı yoldan kontrol altına almaya çalışıyordu. İngiltere'nin Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletleri aracılığıyla Kafkasya'da oluşturmaya çalıştığı set Ankara ile işbirliği sağlanarak engellenebilirdi. Kafkas Seti'nin yıkılması Ankara için de önemliydi. Çünkü bu sayede Sovyetler Birliği ile doğrudan temas sağlanabilecek ve yapılacak yardımlar hiçbir engelle karşılaşmadan Anadolu'ya ulaştırılabilecekti.

Ermenilerin doğu illerindeki Türk bölgelerine saldırılarını artırmaları üzerine Kazım Karabekir komutasındaki Türk Ordusu harekate başladı ve kısa sürede Sarıkamış, Kars ve Gümrü'yü aldı.⁹² Ermenistan'ın barış istemesi üzerine 2 Aralık 1920 tarihinde Taşnak Ermeni Hükümeti ile Gümrü Anlaşması imzalandı.⁹³ Bu anlaşma Ankara Hükümeti'nin imzaladığı ilk anlaşma olması nedeniyle önemli bir gelişmeydi ve Milli kuvvetlere büyük bir moral kazandırdı. Ayrıca Ermenilerden çok sayıda silah ve cephane ele geçirildi.⁹⁴ Anlaşma sonrasında Ermenistan'da Bolşevik bir yönetim kurulduğu için bu anlaşma yürürlüğe girmedi, ancak Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'daki yeni yönetimlerle 13 Ekim 1921'de imzalanacak Kars Anlaşması'nın temelini teşkil etti.⁹⁵

Kafkaslar bölgesindeki gelişmeler Ankara ile Moskova arasında yakın ilişki kurulmasını sağladı. Türk heyetleri görüşmelerde bulunmak üzere Moskova'ya gönderildi. İnönü Savaşı'nın kazanılması ve Ankara Hükümeti'nin Londra

⁹² Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, İstanbul, Altın Kitaplar, 1994, s. 291.

⁹³ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, c. I, Ankara, TTK Yayınları, 1983, s. 19-23.

⁹⁴ Sonyel, **a.g.e.**, s. 34.

⁹⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c. 13, s. 233-262.

Konferansı'na çağrılması Ankara Hükümeti'nin saygınlığını arttırdı ve 16 Mart 1921'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk Anlaşması imzalandı.⁹⁶ Sovyetler Birliği bu anlaşma ile Ankara Hükümeti'ni ve Misak-ı Milli sınırlarını tanıdı.⁹⁷ İki ülke arasında bugün mevcut sınır kesinleşirken, taraflar bütün milletlerin bağımsızlık, hürriyet ve arzu ettikleri hükümet sistemini seçme hakkını tanıdıklarını ilan ettiler. Anlaşmaya göre Sovyetler Türkiye'nin boğazlar üzerindeki egemenliğini kabul ediyor, buna karşılık Türkiye de boğazların statüsünün sadece Karadeniz'e sahildar devletlerce saptanması görüşünü destekliyordu. Ayrıca, her iki taraf da Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyası arasında yapılmış olan her türlü siyasi ve mali anlaşmaları geçersiz ilan ediyorlardı. Sovyetler Birliği'nin teşvikiyle daha sonra da 2 Ocak 1922'de Türkiye Ukrayna arasında Moskova Antlaşması'nı hatırlatan ve bazı ek şartların yer aldığı⁹⁸ Dostluk Antlaşması imzalandı.⁹⁹ Böylece Ankara Hükümeti doğuda hedeflediği dış politika amaçlarına büyük ölçüde ulaşmış, esas mücadelenin sürdüğü batı cephesinin gerisini güvence altına almıştı. Daha önceki dönemde oldukça sınırlı kalmış olan Sovyet para ve silah yardımları, bu anlaşmayı takiben önemli ölçüde arttı.¹⁰⁰

Sovyetler Birliği yetkilileri ile görüşmelerde bulunmak için Moskova'da bulunan Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki Türk heyeti ile aynı tarihlerde Moskova'da bulunan Afganistan heyeti bir araya geldiler. Yapılan görüşmeler sonucunda 1 Mart 1921'de Türk Afgan Dostluk Anlaşması imzalandı.¹⁰¹ Anlaşmayla iki ülke birbirlerini resmen tanıyor ve emperyalist devletlere karşı ittifak oluşturuyorlardı. Ankara Hükümeti bu anlaşma ile İngilizleri rahatsız ediyor, İstanbul'a karşı güç kazanıyor ve Afganistan'ın bir İslam ülkesi olması nedeniyle Anadolu'da Milli Mücadele hareketine dini açıdan itibar kazandırıyordu.¹⁰²

⁹⁶ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 32-38.

⁹⁷ Kamuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri**, Ankara, TTK Yayınları, 1991, s. 68.

⁹⁸ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 189.

⁹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, c. 15, s. 314-317.; **Düstur**, III Tertip, c. 3, s. 14-23.;

¹⁰⁰ Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi diplomasisi", **a.g.e.**, s. 57.

¹⁰¹ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 25-26.

¹⁰² Selek, **a.g.e.** s.554.

Batıda ise savaş ve diplomasi İtilaf Devletleri'ne karşı uygulamaya konan stratejinin iki temel dış politika aracıydı. Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkması ve İngilizlerin Sevr Anlaşması'nı Ankara Hükümeti'ne kabul ettirmek için bu orduyu Anadolu içlerine sürmeleri direnişi güçlendirdi. Yunan Ordusu'nun 10 Ocak 1921'de I. İnönü Savaşı'nda yenilmesi önemli bir gelişmeydi. Bu başarı Ankara Hükümeti'nin Londra Konferansı'na çağrılmasını sağladı ve diplomasi devreye girdi.¹⁰³ Bu konferanstan bir sonuç alınamadı. Yunan Ordusu 1 Nisan 1921'de II. İnönü Savaşı'nda da yenilgiye uğratıldı. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında yapılan Sakarya Meydan Savaşı'nda Yunan Ordusu bir defa daha mağlup edilince, askeri açıdan zafere giden yol açılmış oldu.

Savaşla uyumlu bir şekilde yürütülmeye çalışılan diplomasi ile İtilaf Devletleri'ne karşı Sovyetler Birliği'nin desteği sağlandı. Ayrıca İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan ve savaşlarda kazanılan başarılarından istifade edilerek Yunanistan mümkün olduğu kadar yalnız bırakılmaya çalışıldı.

İngiltere, Ortadoğu'ya yönelik iki önemli hedefi olan Irak petroleri ve Boğazların denetimi konusunda istediklerini Mondros Ateşkes Anlaşması ile elde etmişti. Geriye kalan üç hedefi de elde etmeye çalışıyordu. Bunlar, Sovyetler Birliği'ni Anadolu'dan tecrit etmek, Hilafeti tamamen kontrol altına almak, Süveyş ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlamaktı. Bu hedefler doğrultusunda İngiltere'nin oluşturmaya çalıştığı Kafkas Setti, Ankara Hükümeti ve Sovyetler Birliği'nin uyumlu bir şekilde gerçekleştirdiği politikalar ile ortadan kaldırıldı. Sömürgelerinin çoğunluğu İslam ülkeleri olduğu için İngiltere halifeyi tamamen kontrol altına almaya çalıştı. İstanbul işgal edildikten sonra bu hedefine büyük oranda ulaştı. Süveyş ve Hindistan yolunu kontrol etmek için küçük Asya'da kendine yakın devletler oluşturmaya çalıştı. Bu kapsamda Yunanlıların İzmir'e çıkmalarını ve yayılmalarını teşvik etti. Doğuda tampon devletler oluşturmaya çalıştı. Bu uygulamaya İtalya tepki gösterdi. Fransa ise durumdan memnun değildi. İngiltere'de muhalefet bu politikanın Ankara'yı güçlendireceğini ve Sovyetler Birliği'ne

¹⁰³ Gencer-Özel, a.g.e., s. 172-176.

yaklaştıracasını söylüyordu. Nitekim olaylar bu şekilde gelişti. Ankara Hükümeti süratle güçlendi ve Sovyetler Birliği'ne yakınlaştı.

Fransa Almanya'ya bir daha belini doğrultamayacağı bir anlaşma imzalatmak istiyordu. Bunun için İngiltere'nin desteğine ihtiyacı vardı. Bu nedenle başlangıçta İngiltere'nin Ortadoğu'daki girişimlerine sessiz kaldı. Ancak İngiltere Almanya karşısında Fransa'ya beklediği desteği vermedi. Bu durum Fransa'nın İngiltere'ye karşı tutumunu değiştirmesine yol açtı. Fransa, işgal ettiği Kilikya bölgesinde önemli bir direnişle karşılaşınca Suriye Yüksek Komiseri Georges Picot Aralık 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal ile görüştü.¹⁰⁴ Anlaşma yapmaya yetkili olmadığını söyledi fakat Anadolu hareketine karşı olmadığını ve diğer ülkelere de bu yönde etki yapmaya çalışacağı'nı söyledi. Adana, Maraş, Urfa ve Antep'te direnişler şiddetlenince Fransızlar bu bölgelerden çekilmek zorunda kaldılar.¹⁰⁵ II. İnönü Savaşı'nın kazanılması ve Sovyetler ile Dostluk Anlaşması imzalanmasından sonra Ankara'ya gelen Fransa temsilcisi Franklin Bouillon, Mustafa Kemal ile uzun görüşmelerde bulundu.¹⁰⁶ Sakarya Savaşı'ndan sonra da, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara Anlaşması imzalandı.¹⁰⁷ Bu anlaşma Batılı bir ülke ile yapılan ilk anlaşmaydı ve Ankara Hükümeti'nin öneminin artmasını sağladı. Güney sınırımız belirlendi. Doğu cephesinden sonra güneydoğu cephesi de güvence altına alındığı için Türk ordusu bütün gücü ile batı cephesine yöneldi.

Londra ve St. Jean de Maurienne gizli anlaşmalarına göre İzmir ve Antalya bölgeleri İtalya'ya bırakılmıştı. Buna rağmen İngilizlerin desteğiyle Yunanlıların İzmir'i işgali İtalyanları küstürdü ve İtalya Ankara Hükümeti ile görüşmelere başladı. Daha önce Mustafa Kemal ile görüşen Kont Sforza dışişleri bakanı olunca İtalya ile Ankara Hükümeti arasındaki ilişkiler daha hızlı bir gelişme gösterdi. İtalyanlar, kendi iç sorunlarının ağırlaşması ve Anadolu'daki ekonomik çıkarlarının korunması nedenleriyle Ankara Hükümeti ile doğrudan bir çatışmaya girmek istemiyorlardı. Londra görüşmeleri sırasında Bekir Sami Bey ile Kont Sforza arasında imzalanan ve

¹⁰⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 268-270.

¹⁰⁵ İhsan İlgar, "Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi", **BTTD**, Sayı 12, İstanbul, 1968, s. 17.

¹⁰⁶ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, TTK Yayınları, 1988, s. 209.

¹⁰⁷ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 50-52.

İtalya'ya ekonomik ayrıcalıklar sağlayan anlaşma¹⁰⁸ TBMM tarafından onaylanmamasına rağmen bu olumlu hava içinde İtalyanlar yavaş yavaş Anadolu'dan çekildiler.

Türk Ordusu'nun 30 Ağustos 1922'de elde ettiği zafer ve Yunan Kuvvetleri'nin Anadolu'dan atılmasını müteakip 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı.¹⁰⁹ Mütareke ile Doğu Trakya savaşmadan kazanıldı.¹¹⁰ Mustafa Kemal'i daha ileri gitmeyip Mudanya Mütarekesi'ni imzaladığı için eleştirenler oldu. Hatta eski Balkan ülkelerinin yeniden işgal edilmesini isteyenler çıktı. Bu hayalci görüşlere Mustafa Kemal hiçbir zaman iltifat etmedi, Misak-ı Milli'ye sadık kaldı. Çünkü Mustafa Kemal'in asıl hedefi Misak-ı Milli sınırları içinde milletini barış ve refah içinde yaşatmaktı.

Mütareke sonrasında diplomasi dış politika aracı ile duruma en uygun siyasi ve hukuki çözümün elde edilmesine çalışıldı. Barış anlaşması yapılması için toplanan Lozan Konferansı'na Dışişleri Bakanı İsmet İnönü başkanlığında yirmi kişiyi aşkın bir heyet gönderildi. Konferans büyük ölçüde Mustafa Kemal tarafından yönlendirildi. Diplomatik faaliyetler konferans salonu dışında ve içinde olmak üzere iki gruba ayrılarak yürütüldü. Konferans salonu dışındaki faaliyetlere konferans öncesinde başlandı ve konferans süresince devam edildi. Bu faaliyetlerin amacı; bağımsız ve egemen yeni Türk devletinin tanıtılması, bu devletin siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan Batılı ülkelere yakınlaşma istikametinde hareket ettiğinin anlatılmasıydı. Bu kapsamda 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldı, 6 Aralık'ta Halk Fırkası'nın kurulacağı açıklandı, kadın hakları gibi sosyal içerikli konulara Batılı bir perspektiften yaklaşılmaya başlandı, Komünistlere karşı geniş kapsamlı tutuklama kampanyasına girildi, Mustafa Kemal İzmir İktisat Kongresi'nde kapitülasyonlara karşı olmasına rağmen yabancı sermayenin ret edilmeyeceğini ifade etti.

¹⁰⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 87.

¹⁰⁹ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 63-66.; Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 287-289.

¹¹⁰ Ali Naci Karacan, **Lozan**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, S. 45-49.; Andrew Mango, **Atatürk**, Çev. Füsün Doruker, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999, s. 344.

Konferans salonu içinde ise Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir devlet olarak varlığının kabul ettirilmesi, diğer devletlerle eşit hak ve yetkilere sahip olunduğunun anlatılması, İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanması, Sovyetler Birliği'nin bir denge unsuru olarak kullanılarak manevra imkanı sağlanması ve çeşitli konularda diplomatik pazarlığa girişilmesi gibi diplomasi strateji ve taktiklerinin uygulanması kararlaştırıldı.¹¹¹ Konferans 20 Kasım 1922'de başladı ve uzun tartışmalardan sonra İtilaf Devletleri'nin ortaklaşa sundukları bir tasarının Türk heyeti tarafından kabul edilmemesi nedeniyle 4 Şubat 1923'de görüşmeler kesildi. İkinci tur görüşmeler 23 Nisan 1923'de başladı ve 24 Temmuz 1923'de Lozan Antlaşması imzalandı. Antlaşma 23 Ağustos 1923'de TBMM'de 227 üyenin 213'nün kabul oylarıyla onaylandı.¹¹²

Lozan Barış Antlaşması ile genel hatlarıyla Misak-ı Milli gerçekleştirilmiş, Türk bağımsızlığı ve hakimiyeti tanınmıştı. Lozan'da Birinci Dünya Savaşı'nın galipleriyle eşit şartlarda masaya oturulmuş, onurlu bir mücadele verilmiş ve siyasi bir zafer kazanılmıştı.¹¹³ Bir iki nokta hariç bugünkü sınırlarımız çizilmiş, kapitülasyonlar tamamen kaldırılmış, borçlar Osmanlı Devleti'nden ayrılan diğer devletlerle orantılı olarak paylaştırılmış, Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumlar hariç ahali mübadelesi kabul edilmişti. Lozan Barış Antlaşması Türkiye'nin bağımsızlığını ilan eden bir belgeydi. Türkiye Lozan'dan sonra uygar dünyanın tüm haklarına sahip, eşit, bağımsız ve saygın bir devlet olarak dünya siyaset sahnesine çıktı.¹¹⁴ Aynı zamanda, Ortadoğu'nun en önemli bölgesine daimi bir barış getirmesiyle de dünya barışına hizmet etti.

3.2. Cumhuriyet Dönemi

Türkiye Lozan Barış Antlaşması sonrasında bağımsızlığına sınırlama getirebilecek milletler arası bağlardan uzak durmaya ve barışçı bir politika takip ederek komşularıyla dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Türkiye'nin iyi

¹¹¹ Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi diplomasisi", **a.g.e.**, s. 57.

¹¹² Mümtaz Sosyal, **Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama - Yürütme İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1964, s. 100.

¹¹³ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s. 355-357.

¹¹⁴ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 159.

komşuluk ilişkilerine dayalı dış politikasına Atatürk yön verdi. Atatürk'ün uygulamaya çalıştığı dış politika milli menfaate dayalı milli siyaset çerçevesinde yürütüldü. Milli siyaset Misak-ı Milli, milli bağımsızlık, uluslararası hukuka saygı, yurttan ve dünyada barış esaslarına uygun olarak belirlendi. Gerçekçilik, akılcılık ve bilimsellik prensipleri sayesinde hayalci politikalardan uzak kalındı. Uluslararası ilişkiler ortamındaki değişiklikler milli güç ve dahili teşkilata uygun olarak değerlendirildi, gerekli elastikiyet sağlanarak başlangıçta Lozan'dan kalan sorunlar çözülmeye çalışıldı. Müteakiben bölge ve dünya barışının korunması için uluslararası ilişkiler sistemi içinde etkin olarak yer alındı.

3.2.1. 1923-1932 Dönemi

Türkiye'nin bu dönemdeki barışçı siyasetinin çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan en önemlisi iç politika ve sosyal hayatın hemen her alanında köklü inkılaplar yapmasıydı. Yeni bir anayasa kabul edilmiş, hilâfet kaldırılmış, eğitim birleştirilmiş, kılık kıyafet, hukuk, harf vb. inkılaplar gerçekleştirilmişti. Laiklik ilkesi doğrultusunda yapılan reformların toplumda yarattığı tedirginliği, memleket ekonomisinin kötü durumu ve hükümetin dış ticaret üzerine koyduğu sınırlamalar daha da arttırmıştı. İnkılâpların en hızlı döneminde doğuda 1925 yılında patlak veren Şeyh Sait isyanı 15 aralıklarla 1938'e kadar devam etmişti. Ardından Atatürk'e İzmir suikastı düzenlenmiş, 1930'da Menemen olayı meydana gelmişti. Ayrıca Türkiye Lozan Anlaşması'ndan sonra Avrupa'nın bütün güçlü ülkeleriyle komşu duruma gelmişti. Irak sömürgesi dolayısıyla İngiltere, Suriye sömürgesi dolayısıyla Fransa, 12 adalar dolayısıyla İtalya ve Sovyetler Birliği Türkiye ile komşu olmuştu.¹¹⁵

1932 yılına kadar uluslararası gelişmelerle ilgilenilmekle birlikte, esas olarak Lozan'dan kalan bazı sorunların çözümüyle uğraşıldı. Bu sorunlar; İngiltere ile Musul, Fransa ile borçlar meselesi ve Suriye sınırı, Yunanistan ile ahali mübadelesi meselesi ve kapitülasyonlara ilişkin bazı hususlardı. Türkiye, 1932 yılına kadar iç ve dış meselelerini büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş, uluslararası alanda daha aktif bir döneme girebilecek hale gelmişti.

¹¹⁵ Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, s. 52

Bu dönemde Atatürk'ün barışçı dış politikası dışarıda zaman zaman bazı engellerle karşılaşmıştı. Osmanlı Devleti zamanında kapitülasyon rejimine alışmış olan büyük devletler bunu devam ettirmek istemişler ve her alanda işlerimize müdahale etmek teşebbüsünde bulunmuşlardı. Bu kapsamda; başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasına İngiltere muhalefet etmişti.¹¹⁶ Fakat Ankara'nın kararlı tutumu sayesinde direnmekten vazgeçmişti. Fransızlar Türkiye'deki okullarında eski statülerini devam ettirmek için gayret sarf etmişler ancak bunda başarılı olamamışlardı.

3.2.1.1. Musul Sorunu ve Türk-İngiliz İlişkileri

Lozan'dan arta kalan sorunlar arasında çözülmesi en zor olanı Musul'du. Musul, Misak-ı Milli sınırları içindeydi ve Mondros Mütarekesi imzalandığında henüz İngiltere tarafından işgal edilmemişti. Lozan Konferansı'nın ilk toplantısında, Fethi Bey (Okyar) görüşlerini açıklarken Musul vilayetinin üçte ikisinin Türk ve Kürt olduğunu bu sebeple bölgenin Türk sınırları içinde kalması gerektiğini belirtmişti. Lozan Konferansı'nda da İsmet Paşa Musul'un Türkiye'ye bırakılması için talepte bulunmuş fakat İngiltere Musul'un Irak sınırları içinde kalması için bütün gücüyle diretmişti.¹¹⁷ Türk temsilcilerinin bölgede halkoyuna başvurulması teklifi İngilizler tarafından kabul edilmemişti. Musul sorunu konferans çalışmalarını tehlikeye düşürecek bir durum alınca, taraflar bu sorunun konferanstan sonra halledilmesini kabul etmişlerdi.¹¹⁸ İngiltere'nin "*hududun Cemiyet-i Akvam Meclisi'nin vereceği kararla tevfikân çizilmesi*" önerisi Türkiye'nin talebi üzerine "*hududun 9 ay zarfında Türkiye ve İngiltere arasında çizilmesi, anlaşma sağlanamazsa konunun Cemiyet-i Akvama götürülmesi*" şeklinde değiştirilmişti.¹¹⁹

Musul sorununun çözümü için 19 Mayıs-5 Haziran 1924'te yapılan İstanbul Konferansı'nda, Türk tarafı bölgenin çoğunluğunun Türklerden oluşması nedeniyle bölgenin Türk sınırları içinde kalması gerektiğini söyledi. Ayrıca Musul vilayetinin coğrafi bakımdan da Türkiye'nin bir uzantısı olduğunu ifade etti. İngiltere Türk

¹¹⁶ Gönlübol-Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, s. 54.

¹¹⁷ Karacan, **a.g.e.**, s. 289.

¹¹⁸ **A.e.**, s. 573-574.

¹¹⁹ Seha L. Meray, **Lozan Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, II. Takım, c II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993, s.3.

tarafının görüşlerini kabul etmediği gibi Hakkari vilayetini de istedi. Bir sonuca ulaşamayınca, 5 Haziran 1924'te görüşmeler kesildi ve konu Milletler Cemiyeti'ne havale edildi.¹²⁰ Cemiyet 29 Ekim 1924'te geçici sınır (Brüksel Hattı) tespit etti ve meseleyi incelemeye başladı.

İngiltere Musul bölgesindeki petrol kaynaklarını ve Musul'un Irak için stratejik önemini dikkate alarak, ne pahasına olursa olsun işgal altında tuttuğu Musul topraklarından vazgeçemiyordu.¹²¹ Mevcut durumu Türkiye'ye aynen kabul ettirmek için İtalya ve Fransa'yı bile yanına almayı başarmıştı.¹²² Bu aşamadan sonra Musul konusu Milletler Cemiyeti'ne getirilmişti. Milletler Cemiyeti esas itibariyle siyasi bir organdı. İngiltere ise cemiyetin en güçlü üyelerinden biri ve meclisin daimi üyesiydi. Buna mukabil Türkiye bu teşkilata üye değildi.

Türkiye bölgede halk oyuna başvurulmasını istedi, İngiltere buradaki halkın cahil olduğu gerekçesiyle bu isteği kabul etmedi. Cenevre'de görüşmeler devam ederken Musul bölgesinde İngiliz ve Türk Silahlı Kuvvetleri arasında mevzi çatışmalar olmaya başladı.¹²³ Bu arada İngiltere'nin teşvik ve kışkırtmalarıyla bölgede önce Nasturi ayaklanması,¹²⁴ arkasından da Şeyh Sait isyanı¹²⁵ çıkarıldı. Türkiye bu isyanı bastırmak için uzun süre mücadele etti.

Musul sorunu görüşmeler yoluyla çözümlenemeyince Lozan Antlaşması'nda belirtildiği şekilde Milletler Cemiyeti'ne havale edildi. Konsey bir komisyon oluşturarak aydınlatıcı rapor istedi. Daha sonra da Komisyonun verdiği rapora uyararak Musul'un Irak'a bırakılmasına karar verdi. Kararın uygulanması Türkiye'nin de kabulü ile mümkün olacaktı. Ancak Türkiye Konseyin taraflı kararına bir süre direndiyse de bu uzun sürmedi. Bir defa Türkiye Cemiyet'in üyesi değildi. İngiltere ise Cemiyet'te önemli bir yer işgal ediyordu. Konseyde Musul konusu hep Avrupalı Hıristiyan devlet temsilcileri tarafından incelendiği için Türkiye yalnızlığa itilmişti.

¹²⁰ Şahin Yurdakul, **Musul Meselesi**, Ankara, [y.y.], 1975, s. 37-39.

¹²¹ Aptülâhat Akşin, **a.g.e.**, s. 126.

¹²² Yaşar Canatan, **Türk Irak Münasebetleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 12.

¹²³ M. Kemal Öke, **Kerkük-Musul Dosyası**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1991, s. 62.

¹²⁴ **İsmet İnönü'nün TBMM'deki konuşmaları I. Cilt**, Ankara, TBMM Yayını, 1992, s. 188-189.

¹²⁵ Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s. 110-112, 128-130.

Tek Müslüman devlet olarak Türkiye'nin Avrupa'da hak aramaya kalkması da bir başka dezavantajdı. O günün şartları içinde oldu bittiyi değiştirmek için İngiltere'ye savaş açmak gibi maceralı bir yola girmek de düşünülemezdi. En uygun yol yeniden İngiltere ile masaya oturmaktı.

Hükümet, Milletler Cemiyeti'nin vermiş olduğu kararı esas alarak 1926'da görüşmelere başlamış ve bazı haklar elde etme karşılığında mevcut durumu kabul etmişti. Irak, 5 Haziran 1926 tarihli antlaşmaya¹²⁶ göre Milletler Cemiyeti'nin belirlediği hatta, Türkiye lehine bazı küçük değişiklikler yapacaktı. 14. maddeye göre de Türkiye'ye 25 yıl süreyle petrol gelirlerinden %10 pay verecekti. Daha sonra İngiltere ve Irak, Türkiye'ye bu hakkından vazgeçmesi için nakit 500.000 İngiliz Sterlini önerdi. Türkiye birinci seçeneği tercih etti. Böylece Musul konusundaki uyuşmazlık çözüldü. Türkiye, 1934-1951 döneminde ve 1954 yılında yaklaşık 5,5 milyon İngiliz Sterlini tutan alacağının 3,5 milyonunu tahsil etti. Kalan miktar 1986 yılında bütçenin gelir faslından çıkarıldı.¹²⁷

Musul Meselesi'nin çözümünden sonra İngiltere'nin Türkiye'ye karşı dostluğu giderek artmaya başladı. Çünkü Türkiye'ye komşu sömürge topraklarındaki İngiliz çıkarları bunu gerektiriyordu. İngiltere dostluğun korunması için bir filosunu 1929'da İstanbul'u ziyarete gönderdi ve filo kumandanı ile İngiliz elçisi Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etti. Bu ziyaret iki ülke arasında yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu.

3.2.1.2. Türk-Fransız İlişkileri

Ankara Antlaşması Fransa ile bir yakınlaşma başlatmıştı. Bu antlaşma ile Suriye sınırı tespit edilmiş, İskenderun bölgesi için özel bir rejim kabul edilmişti. Fakat yakınlaşma uzun sürmedi. Lozan Konferansı sırasında Türkiye'nin her türlü imtiyazı kaldırmaya çalışması, kapitülasyonlardan en fazla yarar sağlayan Fransa ile çetin tartışmalara neden olmuştu. Neticede uzun tartışmalardan sonra Fransa Türkiye'nin imtiyazların kaldırılması talebini kabullenmek zorunda kalmıştı.

¹²⁶ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, s. 309-314.

¹²⁷ Hikmet Ulugbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara DailyNews Yayınları, 1995, s. 262.

Lozan'dan sonra Türk-Fransız ilişkilerinde en çok gündeme gelen konu Hatay ve borçlar meselesiydi. Hatay ve dolayısıyla Suriye hududu Ankara Antlaşması'yla genel olarak belirlenmiş, Lozan barışının 3. maddesinde ise ayrıntılar ortaya konmuştu. Ayrıca, Fransa Hatay için Ankara Antlaşması'nda kabul ettiği özel durumu muhafaza etmişti. Fakat Fransa 1925'ten itibaren Sancağın idaresinde bir takım güçlüklerle karşılaşmaya başlamıştı. Sancağın Suriye Meclisi'ndeki temsilcileri Ocak 1926'da Sancağın Suriye'den ayrılarak doğrudan Fransa'ya bağlanmasını istemişlerdi. Fakat bu istekleri Fransa tarafından kabul edilmemişti. Bunun üzerine Meclis Mart 1926'da bir anayasa hazırlayarak bağımsızlığını ilan etmişti. Sancağın bağımsızlık kararına Suriye'nin itiraz etmesi üzerine, konu mecliste yeniden görüşülmüş ve meclis kararından dönerek Sancağın Suriye devleti içinde muhtar kalmaya devam etmesini kararlaştırmıştı.

Türkiye ve Fransa, aralarındaki sınır uyuşmazlığını hallettikten sonra 18 Şubat 1926'da Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nı parafe etmişlerdi. Ancak bu sırada Musul meselesi devam ediyordu. Fransa Musul konusunda İngiltere'nin tarafını tutuyordu. Bunun için Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın imzalanması Musul meselenin çözümünden sonra 30 Mayıs 1926'da gerçekleşti. Türk-Fransız Dostluk Antlaşması¹²⁸ ile Suriye sınırı tespit edildi ve iki ülke arasında genel olarak bir uzlaşma sağlandı.

Bu dönemde Türk-Fransız münasebetlerindeki bir diğer konu borçlar meselesiydi. Osmanlı Devleti'nin en fazla Fransızlara borcu olması nedeniyle Fransa borçların ödenmesi konusunda Türkiye'ye karşı katı bir tutum içindeydi. Bu sebeple Lozan Konferansı'nda bu konu tamamen çözümlenememişti. Borçlar 1925'de tekrar ele alındı. Bu tarihte Türkiye, 1912 öncesi Osmanlı borçlarının %62,54'ünü, 1912 sonrası borçların %73,59'nu ödemeyi kabul ediyordu. Milletler Cemiyeti aracılığıyla 13 Haziran 1928'de Paris'te yapılan bir başka antlaşmada ise Türkiye 82.456.337 Lira anapara olmak üzere toplam 107.528.461 altın lira tutarında Osmanlı borcunu devralmıştı. Ödemeler 1929'da başlayacaktı.¹²⁹ Ancak 1929 ekonomik krizinin

¹²⁸ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, s. 285-289.

¹²⁹ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*, c. I, Kolektif Eser, 5. bs, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982, s. 91.

başlaması borçların ödenmesini güçleştirdi. Bu durumda Türkiye “*Hoover Moratoryumundan*” (borçların tecile uğramasından) faydalanmak istedi. Paris’te yapılan görüşmeler sonunda ilkinden daha uygun ödeme şartlarıyla 22 Haziran 1933’de yeni bir antlaşma imzalandı ve Osmanlı Borçları Meselesi halledildi.¹³⁰

Lozan’dan üç yıl sonra 2 Ağustos 1926’da, Türk bayrağı taşıyan Bozkurt adlı gemi ile Fransız bayrağı taşıyan Lotus adlı gemi Midilli açıklarında çarpıştı. Türk vapuru battı ve sekiz Türk hayatını kaybetti. Lotus vapuru İstanbul’a gelince, Türk adliyesi olaya el koydu ve Fransız gemisinin nöbetçi kaptanı Demons’u tutukladı. Fransız Büyük Elçiliği kaptanın serbest bırakılmasını istedi. Türkiye adliyeye Hükümetin hiçbir suretle müdahale edemeyeceğini bildirdi. Fransız basını işi kızıştırdı ve Türkiye’nin aleyhinde şiddetli yazılar yazdı. Türklerin devletlerarası hukuku bilmedikleri, Lozan’da elde ettikleri neticeye lâyık olmadıkları iddia edildi. Türk gazeteleri ve hukukçuları arasında tereddüde düşenler oldu. Mahmut Esat herkesi ikna etmeye çalıştı, bu meselede geri çekilmenin Türkiye’nin uluslararası itibarını sarsacağını ve Lozan’da bin bir zorlukla kaldırılan adli kapitülasyonların yeniden canlandıracağını söyledi. Mahmut Esat’ın bu konuyu Atatürk’e anlatışı ve Atatürk’ün verdiği cevap dış politika prensipleri açısından önemliydi. “*Paşam, Lahey Adalet Divanına gidelim, kimin haklı olduğu meydana çıksın. Ben hakkımızdan eminim. Müsaade ederseniz davamızı ben müdafaa edeyim. Kaybedersem memlekete bir daha dönmem. Fakat kazanacağız. Hem Adalet Divanı önüne gitmeden Fransızların dediğini yapacak olursak Fransız Devleti’nin tehditleri karşısında boyun eğmiş olacağız, bu da onlara diğer meselelerde aynı tehditleri öne sürdürmek cesaretini verecektir. Hâlbuki Lahey Divanına gidersek davayı kaybetsek dahi şeref ve haysiyetimiz zedelenmez. Zira milletlerarası bir mahkemenin hükmüne uymak şerefsizlik değil, bilakis büyük şereftir.*” Bu sözler üzerine Atatürk kendisine: “*Güle güle git kazanacaksın, kazanmasan da memleket seni bağrına basacaktır*”¹³¹ dedi. Sonuçta Bozkurt-Lotus davasında Milletlerarası Adalet Divanı’na gidildi.¹³²

¹³⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 324.

¹³¹ Tarık Ziya İşıtman, **Mahmut Esat Bozkurt Hayati-Şahsiyeti-Eserleri**, İzmir, [y.y], 1944, s. 19-20.

¹³² Mehmet Gönübol-Cem Sar, “Atatürk’ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler”, **Atatürk Yolu**, Der. Turhan Feyzioğlu, 2. bsk., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1987, s. 266-267.

Adalet Divanı'nın 7 Eylül 1927'de açıkladığı karar, genç Cumhuriyet'in uluslararası arenada Lozan'dan sonraki ikinci hukuk zaferiydi. Kararda, Lotus gemisinin kaptanı Demons'u tutuklayarak mahkûm eden Türkiye'nin Lozan Antlaşması hükümlerine ve hükümlerine uygun hareket ettiği söyleniyor, Fransa'nın tazminat talebi reddediliyordu.

Türkiye'nin Fransız misyoner okullarında tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türkçe olarak okutulmasını istemesi, Fransa ile ilişkilerde sıkıntı yaratan diğer bir konu oldu. Fransa bu düzenlemeye karşı çıktıysa da Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında sonuç alamadı.¹³³ Türkiye'nin 10 Ocak 1929'da çıkardığı kanuna uygun olarak Adana-Mersin demiryolunu satın almak istemesi Fransa ile ilişkilerde başka bir sorun kaynağı oldu. Ancak Almanya'daki siyasi gelişmeler ve Balkan Antantı hazırlıkları nedeniyle Fransa tavrını değiştirdi ve sorun aşıldı. Fransa ile Haziran 1929'da yapılan anlaşmaya uygun olarak demiryolu satın alındı.¹³⁴

3.2.1.3. Türk-İtalyan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı sonunda, daha önce yapılan gizli antlaşmalardan umduğunu bulamayan İtalya, Türkiye ile iyi münasebetler kuran ilk ülkeydi. Ancak Mussolini'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra İtalya, Türkiye'nin Musul konusundaki bağlantısını fırsat bilerek Anadolu'daki emellerini yenilemişti. Musul meselesinin çözüme bağlanması ve aynı yıl Fransa ile Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının imzalanması, İtalya ile ilişkilerimizin yeniden düzelmesini sağladı. İtalya, Mussolini'nin yaptığı yayımlı ifadelerin yer aldığı açıklamanın Avrupa ülkesi olarak kabul edilen Türkiye'yi kapsamadığını Ankara'ya ilettili ve Türkiye'ye karşı dostça bir politika izlemeye başladı. Bu dönemde İtalya'yı Türkiye ile ilişkileri yeniden gözden geçirmeye sevk eden sebeplerden biri de bu devletin Arnavutluk'a karşı izlemekte olduğu politika yüzünden Yugoslavya ile ilişkilerinin gerginleşmesiydi. Yugoslavya İtalya'dan çekindiği için Fransa'ya yanaşmıştı. Bu durum karşısında İtalya, Anadolu'daki hayali sömürgecilik düşüncesinden vazgeçti.

¹³³ Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paketi (1923-1934), Ankara, Dışişleri Bakanlığı, 1974, s. 123-124.

¹³⁴ A..e., s. 132-133.

Fransa, Yugoslavya, Çekoslovakya ve Romanya arasında oluşan “*Küçük Antant*”a¹³⁵ karşı, İtalya, Türkiye ve Yunanistan’la birlikte, Bulgaristan’ı da yanlarına alarak güvenlik sistemi oluşturmak istiyordu. Ayrıca Türkiye süratle kuvvetleniyordu. Bu nedenle İtalya yayılmacı politikasından vazgeçip Ankara’ya karşı dostluk politikası takip etmeye başladı.¹³⁶ İtalya’nın bu politikası 30 Mayıs 1928’de Türkiye ile bir Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tasfiye Antlaşması imzalanması ile sonuçlandı.¹³⁷ Antlaşmaya göre, iki taraf birbirine karşı yönelmiş hiçbir anlaşmaya, siyasi veya ekonomik tertibe katılmayacak, taraflardan biri bir saldırıya uğrarsa diğer taraf uyuşmazlık süresince tarafsız kalacak ve taraflar aralarındaki sorunları barışçı yöntemlerle çözümlenecekti. Bu kapsamda; Meis Adası ve Anadolu kıyılarına yakın adalar konusunda çıkan anlaşmazlık 30 Mayıs 1929’da Hakemlik Antlaşması imzalanarak Lahey Adalet Divanı’na götürüldü. Ancak taraflar Divan’ın karar almasını beklemeden 4 Ocak 1932’de Ankara’da, Anadolu Kıyısı ile Meis Adası Arasında Karasularının Sınırlandırılması ve Bodrum Karşısındaki Kara Ada’nın Egemenliği Konusunda bir Sözleşme imzaladı ve sorunu barışçı yöntemlerle çözdü.¹³⁸

İtalya 1923-1930 döneminde bazı ufak tefek anlaşmazlıklara rağmen, Türkiye’ye en yakın olan Batılı ülkelerden biriydi. Bu sebeple İtalya ile özellikle ticari alanda işbirliği geliştirildi. İtalya’nın büyük bankalarının birçoğu İstanbul’da şube açtı. Türkiye güvenliği için gerekli olan savaş gemilerini İtalya’ya sipariş verdi. Ticari alandaki işbirliği zaman zaman siyasi alanda da görülmüş, bu durum Yunanistan’ı Ankara ile antlaşmaya zorlamıştı.

3.2.1.4. Etabli Anlaşmazlığı ve Türk-Yunan İlişkileri

Türkiye Lozan Barışı’ndan itibaren Yunanistan’la iyi ilişkiler kurulmasından yana bir politika takip etti. Milli Mücadele’nin sonunda Anadolu’da sebep olduğu hasarı ödeme yükümlüğünü kabul etmiş olmasına rağmen, Türkiye Yunanistan’ın içine düştüğü mali güçlüğü göz önüne alarak tazminat talebinden vazgeçti.

¹³⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 328.

¹³⁶ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih 1919-1939*, Ankara, [y.y.], 1953, s. 199.

¹³⁷ Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, s. 335-336.

¹³⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, 6. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 717.

Türkiye'nin bu jesti her şeye rağmen Yunanlılara karşı kindar bir tutum içinde olmadığını göstermekteydi. Venizelos, 16 Aralık 1923'de Yunanistan'da yapılan seçimleri kazanmasından sonra Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istediğine dair bir telgrafı Türkiye Başbakanlığı'na gönderdi. Buna kutlama mahiyetinde cevap veren Başbakan İsmet İnönü iki devlet arasında iyi ilişkiler tesis edilmesi fikrine cidden taraftar olduğunu bildirdi. Buna rağmen iki ülke arasında özellikle nüfus mübadelesi dolayısıyla 7-8 yıl daha gerginlik devam etti.

Lozan Konferansı'nda Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimi meselesi de görüşülmüş ve bu konuda 30 Ocak 1923'te bir sözleşme ve protokol imzalanmıştı.¹³⁹ Bu sözleşme ve protokolda, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'daki Müslüman Türklerin değişimi öngörülmüştü. Bu uygulamadan 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde yerleşmiş "etabli" bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri istisna edilmişti. Fakat Yunanistan, İstanbul'da daha çok Rum bulundurabilmek için 30 Ekim 1918'den önce her ne surette olursa olsun İstanbul'da bulunan Rumların yerleşmiş sayılmasını savunduğundan sorun çıktı ve konu Milletler Cemiyetine havale edildi. Cemiyetin 1925'teki girişimleri anlaşmazlığı çözümleyemeyince iki taraf arasındaki hava gerginleşti. Batı Trakya'daki Türklerin mallarına el konuldu. İstanbul'da Fener Patrikhanesi'ne bağlı Kostantin Arapoğlu adındaki bir din adamı da cumhuriyet yönetimi tarafından her türlü baskılara karşı sınır dışı edildi. Sorun iki devletin siyasi münasebetlerine de yansınca anlaşma yoluna gidildi. Fakat gerginlik giderilemedi.

Venizelos, 3 Temmuz 1928'de tekrar başbakan olduktan sonra gerginliğin her iki tarafa zarar verdiğini, Türkiye'nin Yunanistan dahil hiçbir ülkenin toprağında gözü olmadığını ve kesin bir barış politikası izlediğini, dolayısıyla barışçı bir girişimin her iki ülkenin yararına olacağını belirten açıklamalar yaptı.¹⁴⁰ Bu doğrultuda 30 Ağustos 1928'de İsmet Paşa'ya bir mektup yazdı ve barış ortamının geliştirilmesi teklifinde bulundu. Venizelos mektubunda; Türkiye'nin Yunan topraklarında hiçbir emeli olmadığını bilincinde olduğunu, Elen halkının kendisine hükümet yönetimini

¹³⁹ **Düstur**, III. Tertip, c. 5, 2. bs., s. 84-89.; Cemil Bilsel, **Lozan**, c. II, İstanbul, İhsan Matbaası, 1933, s. 677-672.

¹⁴⁰ Sabahattin Özel, "Atatürk Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri", **Türkler**, c. 16, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2003, s. 644.

verdiğini ve kendisinin de Türkiye ile en geniş biçimde bir dostluk, saldırmazlık ve hakemlik anlaşması yaparak, iki ülke arasındaki sorunları dostluk içinde çözüme kavuşturmaya katkıda bulunmak istediğini belirtmişti. İsmet Paşa ise 27 Eylül 1928 tarihinde verdiği cevapta; Elen-Türk ilişkileri tarihinde açık ve dürüst bir dostluğa giden yeni bir dönemin başladığını vurgulamıştı. İtalya'nın Akdeniz politikasının bölgede yarattığı güvensiz ortam iki ülkeyi birbirlerine daha çok yaklaştırdı ve bu yakınlaşma 30 Ekim 1930'da anlaşma ile sonuçlandı.¹⁴¹ Türk-Yunan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Antlaşmasına göre yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi "Etablı" deyimi kapsamına alındı. Türkiye ve Yunanistan arasındaki dostluk ve iyi komşuluk münasebetlerinin gelişmesi Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Avrupa barışı için önemli bir örnek teşkil etti.¹⁴² Bundan sonra 1930 ve 1931 tarihlerinde Başbakanlık ve Bakanlıklar düzeyindeki karşılıklı ziyaretler dostluğu pekiştirdi. Atatürk bu gelişmeleri 1 Kasım 1931 tarihli konuşmasında şöyle dile getiriyordu. "...Komşumuz ve dostumuz Yunanistan Başvekilinin ve Hariciye Nazırının Ankara'ya resmen ziyaretlerini hususi bir memnuniyetle zikrederim. Türkiye ile Yunanistan'ın, yüksek menfaatleri birbirine zıt olmaktan tamamen çıkmıştır. Bu iki memleketin samimi dostluktan kendileri için emniyet ve kuvvet görmelerinde isabet vardır".¹⁴³

3.2.1.5. Türk-Sovyet İlişkileri

Lozan'dan sonra Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde üç konu etkili olmuştu. Ticari münasebetler, komünizm ideolojisi ve Türkiye'nin Batı ile ilişkileri. Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerin gelişmesi, Sovyetlerin bu ilişkileri nüfuzunun ve komünizmin yayılmasının aracı olarak kullanması Türkiye'yi Batıya yöneltiyordu. Ancak Musul sorunu nedeniyle Batılı ülkelerle ilişkilerin olumsuz yönde gelişmesi ve İngiltere ile yaşanan gerilim Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye zorluyordu. I. Dünya Savaşı'nın galiplerinin Almanya'yı da yanlarına alarak 1925'de Locarno sistemini kurmaları Sovyetler Birliğini rahatsız etti.¹⁴⁴

¹⁴¹ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 393-396.

¹⁴² Özel, "Atatürk Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri", **a.g.e.**, s. 646, 648.

¹⁴³ http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/4d1yy.htm, 29 Ocak 2007, Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi Açış Konuşmaları, IV. Dönem I. Yasama Yılı Açış Konuşması.; **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D. IV, c. 4, s. 3.

¹⁴⁴ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 111.

Kendini yalnız kalmış hissedenden Sovyetler Birliği Türkiye'ye yaklaştı ve iki devlet 17 Aralık 1925'te Paris'te bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzaladı.¹⁴⁵ Bu anlaşma iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerden daha çok siyasi ilişkilerin gelişmesini sağladı. Bu nedenle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla iki ülke arasında 11 Mart 1927'de Ankara'da bir Ticaret ve Seyr-i Sefain Anlaşması imzalandı.¹⁴⁶

ABD ile Fransa'nın girişimleriyle 9 Batılı devlet tarafından 27 Ağustos 1928'de Paris'te Birand-Kellogg Paktı oluşturuldu. TBMM savaşı yasaklayan bu belgeyi 19 Ocak 1929'da onayladı.¹⁴⁷ Sovyetler Birliği'nin komşuları ile 9 Şubat 1929'da imzaladığı Litvinof Protokolü de TBMM'de 1 Nisan 1929'da onaylandı.¹⁴⁸

Türkiye Sovyetler Birliği ile 17 Aralık 1928'de 1925 Anlaşması'nı 2 yıl uzatan bir Dostluk Antlaşması imzaladı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile böyle bir antlaşma imzalamasının nedeni Musul sorunu sonrasında Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişme göstermesiydi. Türkiye bu dönemde eski düşmanları İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile sorunlarını halletmiş ve iyi ilişkiler geliştirmeye başlamıştı. Bu sayede Sovyetler Birliği Türkiye'nin dış politikasında dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştı.¹⁴⁹

3.2.1.6. Türkiye'nin Doğulu Devletlerle İlişkileri

Dönem içinde doğulu devletlerle de iyi ilişkiler kurulmuştu. Afganistan ile Milli Mücadele sırasında kurulan dostane ilişkiler Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkiler sisteminde yerini almasıyla daha da gelişmiş ve Atatürk'ün reformları Afganistan'ın batılılaşma hareketlerinde ilham kaynağı olmuştu. Bu kapsamda Türkiye'den subay, öğretmen ve doktor gibi çok sayıda uzman personel Afganistan'a gönderilmişti. Afgan Kralı Amanullah Ankara'yı ziyaret etmiş ve 25 Mayıs 1928'de

¹⁴⁵ TBMM Anlaşmayı 22 Şubat 1931'de onaylamıştır. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 268-272.; **Düstur**, III. Tertip, c. XII, s. 460.

¹⁴⁶ Gönübol-Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, s. 82.

¹⁴⁷ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 361-364.

¹⁴⁸ **Düstur**, III. Tertip, c. 10, s. 581.

¹⁴⁹ Gönübol-Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, s. 84.

Türk-Afgan Dostluk İşbirliği Antlaşması imzalanmıştı.¹⁵⁰ 22 Nisan 1926'da İran ile de Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmış¹⁵¹ ancak İran ile sınır meselesi ve aşiretler sorunu devam etmişti. Sorun 23 Ocak 1932'de Tahran'da imzalanan Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Antlaşması ile çözüme kavuşmuştu.¹⁵² İngiltere'nin 1930'da Irak'a muhtariyet vermesinden sonra Kral Faysal Ankara'yı ziyaret etmiş, bu ziyaret iyi münasebetler için zemin hazırlamıştı. Eski Osmanlı ülkelerinden Yemen ve Libya ile de dostane ilişkiler kurulmuş, Türkiye'deki devrim hareketleri Mısır'da övgü ile karşılanmış ve örnek alınmıştı.

Türkiye'de laik bir sistemin kurulması yönündeki reformlar nedeniyle, Arap ülkeleriyle ilişkiler uzun bir süre arzulanan seviyede gelişme göstermedi. Ayrıca Arap ülkelerinin çoğu bu dönemde Batılı devletlerin sömürgesi durumundaydılar. Bu tür olumsuzluklara rağmen Arap ülkeleri Türkiye'ye dost kalmaya devam ettiler ve Türkiye'yi emperyalizme karşı savaştan ve başarılı olan bir devlet olarak örnek aldılar.

3.2.2. 1932-1939 Dönemi

Türkiye, 1932 yılına kadar yurt içinde reformları büyük ölçüde gerçekleştirmiş, dahili teşkilatını tesis ederek güçlendirmiş, Lozan'dan kalan sorunların önemli bir kısmını çözümlenmiş ve komşularıyla ilişkilerini olumlu bir şekilde geliştirmeye başlamıştı. Bütün bunlar Türkiye'yi uluslararası ilişkilerde güçlü konuma taşımış, ona bağımsız ve eşit bir statü kazandırmıştı. Artık bölgesel ve küresel gelişmelerde rol alabilir, istikrar ve barışa katkı sağlayabilirdi.

3.2.2.1. Milletler Cemiyeti'ne Katılma ve Uluslararası İşbirliği

Türkiye Musul meselesindeki kararlarından dolayı Milletler Cemiyeti'ne güvenilir bir teşkilat olarak bakılmıyordu. Ayrıca cemiyetin 16. Maddesi önemliydi. Türkiye konseye üye olmadan bu maddeye uygun olarak alınacak zorlama önlemlerine katılmak zorunda kalabilirdi. Özellikle bu önlemlerin Sovyetler Birliği'ne karşı alınması Türkiye için sakıncalı bir durum yaratabilirdi. Çünkü Türk

¹⁵⁰ TBMM Anlaşmayı 29 Kasım 1928'de onaylamıştır. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 330-331.

¹⁵¹ TBMM Anlaşmayı 22 Mayıs 1926'da onaylamıştır. **A.e.**, s. 276-278.

¹⁵² **A.e.**, s. 422-423.

ve Sovyet hükümetleri Milletler Cemiyeti ile ilişkiler konusunda karşılıklı danışma içinde bulunuyorlardı.

Küresel çapta yaşanan 1929 ekonomik krizi devletlerin ekonomi ve uluslararası ilişkiler politikalarında önemli değişiklikler yapmasına neden olmuştu. I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri mevcut durumu korumak için antirevizyonist gurubu oluştururken, Almanya ve İtalya revizyonist grubun öncüleri olarak ön plana çıkıyordu. Türkiye ise Lozan'da Misak-ı Milli hedeflerine tam olarak ulaşamamasına rağmen, Atatürk'ün Türkiye'nin emniyetini esas alan ve hiçbir milletin aleyhine olmayan barış politikası¹⁵³ doğrultusunda antirevizyonist grup içinde yer almıştı. Şüphesiz bunda Sovyetler Birliği'nin Almanya ve Japonya karşısında antirevizyonist grupta yer almasının da rolü vardı.

Böyle bir ortamda Avrupa Birliği kurulması için Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın teşvikiyle girişimde bulunulmuş ve yapılacak toplantıya Türkiye de davet edilmişti.¹⁵⁴ Bu sırada Türkiye zaten Kellogg-Briand misakını imzalamış ve silahsızlanma konferansı çalışmalarına katılmıştı. Ancak Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girmeyi devamlı üyesi olmak şartıyla kabul edeceğini açıklamıştı. 1931'de Türkiye'nin bu şartı ileri sürmesi henüz cemiyete girmek için çok fazla ısrarlı olmadığını göstermekteydi. Atatürk'ün direktifi doğrultusunda Türkiye davet edilmesi durumunda Milletler Cemiyeti'ne katılma konusunu değerlendirecekti. Türkiye'nin saygınlığı için bu önemliydi. Milletler Cemiyeti 6 Temmuz 1932'de Türkiye'nin davet edilmesini öngören karar tasarısını İspanya temsilcisinin teklifi, Yunan temsilcisinin desteği ile kabul etti.¹⁵⁵ TBMM 18 Temmuz 1932'de güvenilirliği konusunda yapılan tartışmalara rağmen barışçı girişimlerini dikkate alarak Milletler Cemiyeti'ne üye olunmasını onayladı.¹⁵⁶ Ancak üye olmadan önce Cemiyetin kararlaştıracağı zorlama önlemlerine, askeri ve coğrafi konumuna uyum sağlayacak bir şekilde katılabileceğini bir çekince ile bildirdi. Bu sayede Sovyetler

¹⁵³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. I, 4. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989, s. 379.

¹⁵⁴ Devletlere gönderilen davetiyelere cevap veren Bulgaristan, Almanya ve İtalya Sovyetler Birliği ile birlikte Türkiye'nin, Yunanistan ve Macaristan ise Türkiye'nin Avrupa Birliği toplantısına katılmasını istemiştir. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 336.

¹⁵⁵ **Akşam**, 10 Temmuz 1932, s. 2.

¹⁵⁶ **Düstur**, c. XIII, s. 1231.

Birliği'nin rahatsızlığı minimize edildi. Ayrıca Sovyetler Birliği'ne dayalı dış politika Batı ile ilişkiler geliştirerek dengelenmeye çalışıldı.

3.2.2.2. Balkan Antantı ve Balkanlarda İşbirliği

Türkiye Balkan devletleri arasında sınırların karşılıklı olarak güvence altına alınması amacıyla Locarno antlaşmalarına benzer toplu bir güvenlik sisteminin kurulması için girişimde bulunmuş ancak sonuç alamamıştı. Türk-Yunan problemi Venizelos ve Atatürk'ün büyük gayretiyle çözüme kavuşturulduktan ve Balkan Devletleri arasındaki problemler 1930 yılına kadar önemli ölçüde halledildikten sonra Balkan Antantı'nın kurulması konusu tekrar gündeme geldi.

Diğer taraftan Mussolini'nin Akdeniz ülkelerine yönelik emperyalist açıklamaları Balkanlardaki devletlerin birbirlerine yakınlaşmasını sağladı. Dünya Barışı Derneği'nin 6-10 Ekim 1929'da Atina'da yaptığı toplantıda, kongre başkanı olan eski Yunanistan Başbakanı Papanastasiu, devamlı bir Balkan Paktı kurulması fikrini ortaya attı ve öneri bütün Balkan delegeleri tarafından kabul edildi. İlk Balkan Konferansı, bütün Balkan Devletleri'nin katılımıyla 15 Ekim 1930'da Atina'da yapıldı. Toplantıda Balkan Paktı oluşturulması kararlaştırıldı ve bu pakt için hazırlanacak belge içinde savaşın yasaklanması, uyuşmazlıkların barışçı yöntemlerle özömlenmesi, bir tecavüz halinde karşılıklı yardımda bulunulması konuları hakkında hükümler yer alması öngöröldü.

İkinci Balkan Konferansı Ekim 1931'de İstanbul'da yapıldı. İsmet Paşa'nın Balkan birliğini özendirici konuşmasına rağmen antirevizyonist görüşlere karşı bazı ülkelerin revizyonist tutumu Balkan Paktı'nın oluşmasına engel oldu. Bulgaristan Balkan Paktı tasarısının ertelenmesini ve Balkan ülkeleri arasındaki antlaşmazlıkların ikili görüşmelerle özölmesini istedi. Azınlık sorunlarının kendi isteklerine uygun olarak özömlenmemesine küsen Bulgaristan'ın konferansı terk etmesi üzerine, 23-26 Ekim 1932'de Bükreş'te yapılan üçüncü konferanstan da sonuç alınamadı.

Nazi Partisi'nin Almanya'da 1933 yılında iktidara gelmesi Balkan Devletleri'ni yeniden harekete geçirdi. Ancak Bulgaristan bütün ısrarlara rağmen ittifak sisteminin dışında kalmayı tercih etti. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Neuilly Antlaşması'nı kendi lehine değiştirmek istiyordu. Bunun üzerine Türkiye ve Yunanistan 14 Eylül 1933'te Samimi Antlaşma Paktı'nı imzaladılar.¹⁵⁷ Antlaşma 10 yıl için yapılmış ve 12 Mart 1934'te yürürlüğe girmişti. Diğer taraftan 26 Eylül 1933'te Atatürk ve Venizelos, hudutların emniyeti için beş Balkan devleti arasında antlaşma yapılmasının faydalarını açıkladılar ve Bulgaristan'ın ikna edilememesi durumunda ise dört devlet ile başlanabileceğini belirttiler. Rusya'nın görüşünün alınması ve İtalya'ya bilgi verilmesi konusu üzerinde durdular.

Bu arada Türkiye 17 Ekim 1933'te Romanya,¹⁵⁸ 27 Kasım 1933'te Yugoslavya¹⁵⁹ ile Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşmalarını imzaladı. Birbirine zincirleme bağlı olan bu antlaşmalar, Bulgaristan dışındaki devletler tarafından 9 Şubat 1934'de Balkan Antantı'nın imzalanmasıyla neticelendi.¹⁶⁰

Türkiye Balkan Paktı'nı, Balkan Devletlerine dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı bir engel olarak görüyordu. Bu sebeple Atatürk, Paktın saldırmazlık niteliğinde kalmayarak aynı zamanda bir savunma paktına dönüşmesi için ortak bir askeri komitenin kurulmasını istemişti. Akdeniz'deki İtalyan tehdidi bunu gerekli kılmıştı. Ancak Pakt Türkiye'nin istediği şekilde güçlü değildi. Nitekim başlangıçta sağlam temellere oturtulmayan Pakt 1936'dan itibaren büyük devletlerin siyasi ve ekonomik girişimleri karşısında çözülmekten kurtulamadı. 1936'da Almanya'nın güçlenmesi, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'ı endişeye düşürdü. Yugoslavya, Berlin-Roma mihveri karşısında İtalya ve Bulgaristan'la anlaşma yoluna gitti. Bu olaydan sonra dağılma tehlikesi gösteren Balkan Antantı'nı kurtarmak için en çok gayret sarf eden ülke Türkiye oldu. Fakat 1939'daki gelişmeler ve İkinci Dünya Savaşı paktın dağılmasına sebep oldu.

¹⁵⁷ **Düster**, III. Tertip, c. XV, s. 195-196.

¹⁵⁸ **A.e.**, s. 189-194.

¹⁵⁹ **A.e.**, s. 199-207.

¹⁶⁰ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 454-455.

3.2.2.3. İtalya-Habeşistan Savaşı ve Türkiye

Türkiye-İtalya ilişkileri, Lozan'dan sonra diğer Batılı devletlere nazaran daha olumlu bir seyir takip etmekteydi. Ancak Musollini'nin emperyalist fikirlerini açıklaması ve bunu eyleme dönüştürmesi iki devlet arasındaki yakınlığa gölge düşürmüştü. Bu kapsamda, İtalya'nın Musul meselesi sırasında İngiltere tarafını tutup, Antalya'yı talep etmesi ilişkileri germişti. Buna rağmen iki devlet arasında 1928'de Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması imzalanmış,¹⁶¹ 1932'de bir protokol ile bu antlaşmanın süresi uzatılmıştı. Fakat Mussolini'nin 19 Mart 1934'de yapılan Faşist kongresinde bir kere daha İtalya'nın geleceğinin Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi, Türkiye'de tepki ile karşılanmış¹⁶² ve yeniden ilişkiler gerginleşmişti. Mussolini, Türkiye'yi bir Avrupa devleti olarak gördüğünü, bu nedenle açıklamalar kapsamına dahil olmadığını belirtmesine rağmen Türkiye'nin kuşkularını giderememişti.

Türkiye'nin İtalyan tehlikesine karşı geliştirdiği dış politika stratejisinin üç boyutu vardı. Bunlar; boğazların askerleştirilmesi, uluslararası güvenliğin sağlanmasına katkı sağlamak için Milletler Cemiyeti'nin bu yöndeki girişimlerinin desteklenmesi, Sovyetler Birliği ve Balkan devletleri ile dayanışma sürdürülürken diğer statükocu devletlerle ve özellikle Akdeniz'in en güçlü devleti İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesiydi.

İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırması, 1936'da Türk sahillerine yakın 12 adayı ve özellikle Leros adasını tahkim etmesi, iki devlet arasındaki ilişkileri iyice gerdi. Ayrıca İtalya Habeşistan'a saldırarak, üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti ilkelerinin 12. maddesini ihlâl etmişti. Bu durum karşısında Milletler Cemiyeti İtalya'ya karşı mali ve iktisadi tedbir alınmasını kararlaştırdı.¹⁶³ TBMM Türkiye'nin bu tedbirlere katılmasını öngören bir kanunu oybirliği ile kabul etti. Türkiye'nin bu tutumu karşısında İtalya 11 Kasım 1935'te Türkiye'ye protesto notası gönderdi. Türkiye karşı notasında bu kararın Milletler Cemiyeti tarafından alındığını

¹⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V c. XV, s. 384-420.

¹⁶² A.Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968", S.B.F.Dergisi, C:XXIII, No: 3, Ankara, 1968, s. 252.

¹⁶³ Gönlübol-Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973, s. 118.

belirtti. İngiltere Milletler Cemiyeti kararlarını uyguladıkları için İtalya'nın tehditlerine maruz kalan Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye garanti verdi.

İtalya 22 Haziran 1936'da Montreux'de yapılan konferansa katılmadığı gibi imzalanan sözleşmeden memnun olmadığını Türkiye'ye ilettili. Buna rağmen 2 Mayıs 1938'de sözleşmeyi imzalamak zorunda kaldı. Bununla beraber Boğazları en çok kullanan ülkelerden biri olan İtalya, Türkiye ile iyi münasebetlerin devamını kendi menfaatleri açısından faydalı görüyordu. Bu nedenle Türkiye'ye verdiği teminatla 1928 Antlaşması'na bağlı olduğunu bildirdi. İngiltere ile 1937'de yaptığı anlaşmada Türkiye'nin toprak bütünlüğünü kabul ettiğini ifade etti. 2-3 Şubat 1937'de Tefvik Rüştü Aras ile Kont Ciano arasında Milano'da yapılan görüşmeler yeni bir işbirliği ortamının oluşmasını sağladı. Hatay sorunu nedeniyle Türkiye'nin Fransa ile ilişkilerinin olumsuz gelişmeye başlaması üzerine İtalya Türkiye'yi revizyonist gruba çekmeye çalıştı. Ancak, denizaltı korsanlığının önlenmesi için 10-11 Eylül 1937'de Nyon'da gerçekleştirilen konferansta, Türkiye İtalya'ya karşı İngiltere ve Fransa'yı destekledi. Dolayısıyla antirevizyonist grup içinde yer almaya başladı.

3.2.2.4. Montreux Boğazlar Sözleşmesi

Avrupa ve dünyada 1930 sonrasında gelişen emperyalist ve yayılmacı politikalar, Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'ne tabi Çanakkale ve İstanbul boğazlarının güvenliğini tehdit etmeye başlamıştı. Milletler Cemiyeti'nin barışı sağlamadaki başarısızlığı, revizyonist devletlerin yayılmacı politikalarının eyleme dönüşmesi Boğazların hassasiyetini daha da arttırmıştı. Dolayısıyla bu durum Türkiye'yi endişelendirmekteydi. Boğazların etrafında muayyen bir mıntıka askerden arındırılmıştı. Henüz savaşa girmemiş bir devletin donanması baskın tarzında Boğazlara gelebilir, bu bölgeyi işgal edebilir ve Boğazlardan geçebilirdi. Türkiye bu girişime zamanında müdahale edemeyebilirdi. Muharip donanmalar Boğazlardan serbestçe geçebildikleri için Türkiye girmedığı bir harpte dahi harp alanı içinde yer alabilir ve harbe girmek mecburiyetinde kalabilirdi. Ayrıca Boğazlardan yabancı gemilerin geçişine nezaret etmek için kurulan milletlerarası komisyon Türkiye'nin egemenliğini sınırlıyordu.

Türkiye Lozan'da Milletler Cemiyeti'nin kendisine sağlayacağı kolektif garantiyi yeterli görmeyerek, Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerin de garantisini almıştı. Ancak garantiyi veren devletlerden bazıları revizyonist politika izlemeye başlamışlar ve Milletler Cemiyeti'nden ayrılmışlardı. Türkiye bu endişelerini ilk kez 23 Mayıs 1933'te Londra'da yapılan silahsızlanma konferansının genel görüşmeleri sırasında dile getirmişti. 1934 yılı içinde Balkanlarda Bulgaristan-Yugoslavya yakınlaşması, Mussolini'nin Asya ve Afrika'daki emellerini açığa vuran konuşmalar yapması, Türkiye'nin Boğazlar konusundaki isteklerini tekrarlamasına neden oldu. Fakat o zaman antirevizyonist Avrupa devletleri, revizyonistlere örnek teşkil eder gerekçesiyle Türkiye'nin isteklerini kabul etmediler.

İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması ile Doğu Akdeniz'in güvenliği büsbütün sarsıldı. Diğer taraftan Hitler Almanya'sının doğuya doğru genişleme politikası, Kafkasya ve Musul petrollerini hedef alması, Orta ve Güneydoğu Avrupa üzerindeki tehdidi, Boğazlar hakkındaki Türk isteklerine daha fazla kulak verilmesini sağladı. Zaten Türkiye yalnızca Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni fesih ettiğini açıklamakla düşüncelerini gerçekleştirebilecek güce gelmişti. Bu ortamda oldu bittiye karşı koyabilecek bir tehlike de yoktu. Ancak Türkiye haklı davasındaki mücadelesini zorla değil barış ve hukuk kurallarına uygun bir şekilde halletmeyi uygun buldu. Bu karar Türkiye'nin dünya devletleri arasındaki saygınlığını artırdı.

Türk Hükümeti, İngiltere'ye haber verdikten ve Sovyetler Birliği ile sıkı danışmalarda bulunduktan sonra 11 Nisan 1936 günü Lozan'daki imzacı devletlere birer muhtıra vererek yeni boğazlar rejimini ortaya koymak üzere konferansın toplanmasını istedi.¹⁶⁴ İmzacı devletlerden İtalya Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına rağmen toplama zamanının uygun olmadığı gerekçesiyle toplantıya katılmadı ancak haklarını ciddi şekilde saklı tuttuğunu ifade etti.

İsviçre'nin Montreux kentinde 22 Haziran 1936'da bir konferans düzenlendi. Konferansta çeşitli tezler görüşüldü. İngiliz tezi Lozan hükümlerinin küçük değişikliklerle devam etmesini istiyordu. Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin en fazla 30 bin tonluk donanma bulundurabilmesini, bazı durumlarda bunun 45 bin

¹⁶⁴ Kemal Baltalı, **Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1952, [y.y.], s. 50-51.

tona çıkartılabilmesini ve Karadeniz’de en fazla bir ay kalabilmesini öneriyordu. Sovyet tezi sahil dar olmayan devletlerin harp gemilerinde tonaj sınırlamasını istiyor, Türkiye’nin Boğazları tahkim etmesini kabul ediyor ve Boğazların sadece denizaltılar değil uçak gemilerine de kapalı olması gerektiğini savunuyordu. Türk tezinde Boğazların gayri askerilikten çıkarılıp tahkimi planladığından gayri askerilikten hiç söz edilmiyor, boğazlar komisyonunun kaldırılması isteniyor, Boğazlardan ticari geçişlerin serbestliği kısmen kabul ediliyor ve uçak gemilerine bölgenin tamamen kapatılması uygun görülüyordu. Bir ay süren tartışmalardan sonra 20 Temmuz 1936’da Montreux Boğazlar sözleşmesi Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştı.¹⁶⁵ Sözleşme TBMM’nde büyük bir memnuniyet yaratmış ve diplomasi alanında kazanılmış büyük bir zafer olarak kabul edilmişti. Gerçekten Montreux’de yapılan toplantı öncesinde Türkiye uluslararası gelişmeleri çok iyi değerlendirmiş ve başarılı bir diplomatik hazırlık yapmıştı. Sovyetler Birliği’nin ve Balkan Antantı vasıtasıyla Balkan devletlerinin desteğini sağlamıştı. İtalya’nın Habeşistan’ı işgal etmesi sonrasında Doğu Akdeniz’in güvenliği konusunda endişeye düşen İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler geliştirilmişti. Başarı proaktif olarak uzun süren diplomatik çalışmaların sonucunda elde edilmişti.

Konferansta Türkiye’nin önemle üzerinde durduğu Boğazların askerileştirilmesi sağlanmış, Boğazlar komisyonunun kaldırılarak yetkilerini Türkiye’ye devretmesi temin edilmişti. Boğazlardan geçiş serbestliği yalnız ticaret gemilerine ait olup, havadan geçişler tamamıyla Türkiye’nin inisiyatifine bırakılmıştı. Boğazlardan geçecek harp gemilerinin tabi oldukları sınırlamalar emniyet prensibini temin edecek duruma getirilmişti.

Montreux Boğazlar sözleşmesinden sonra Türk-İngiliz dostluğunda önemli gelişmeler gözlenmişti. Fransa da müttefiki Rusya ve dostu İngiltere’nin uzlaşmasına dayanan bu sözleşmeden memnun kalmıştı. İtalya, Türk-İngiliz yakınlaşmasından memnun kalmamış fakat 2 Mayıs 1938’de sözleşmeyi imzalamak zorunda kalmıştı.

¹⁶⁵ Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 501-512.

Almanya, Lozan'da imzacı olmadığı için davet edilmemişti ancak kendisinin görüşünün alınmamasından rahatsız olduğunu açıklamıştı.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden en çok memnun olması gereken devletin Türkiye'den sonra Sovyetler Birliği olması beklenirken, onlar Türkiye'nin Batıya yaklaşmasından endişe duymaya başlamışlardı.¹⁶⁶ Kendileri ile konferans öncesinde görüş birliğine varılmış konular üzerinde, görüşmeler sırasında çekişmeler yaşanmıştı. Montreux'den sonra Türkiye'nin ticari alanda İngiltere ile yaklaşması Rusya'yı endişelendirmişti. Moskova'nın endişelerini ortadan kaldırmak için Temmuz 1937'de T. Rüştü Aras ile Şükrü Kaya Sovyetler Birliği'ne yollandı. Batı devletlerinin Sovyet Rusya aleyhine girişecekleri herhangi bir harekete, Türkiye'nin asla katılmayacağı anlatılmaya çalışıldı. Ancak bundan sonra eski dostluk kurulamadı.

3.2.2.5. Sadabat Paktı ve Doğulu Devletlerle İlişkiler

Türkiye'nin İslâm devletleri ile olan ilişkileri 1933'ten sonra ivme kazandı. Bunun çeşitli sebepleri vardı. İlk olarak Türkiye İslâm devletlerini sömürgeleri altında tutan Batılı devletlerle yakınlaşmaya başlamıştı. İkincisi Mussolini'nin Asya ve Afrika'ya yönelik emperyalist politikaları bu devletleri endişelendirmişti. Bu gelişme Türkiye'yi doğuda Balkan politikasına benzer bir politika izlemeye sevk etti. Türkiye, Afganistan, İran ve Irak emperyalizme karşı benzer duygular beslemekteydi ve herhangi bir saldırıya karşı duyarlı bulunmaktaydı.

Diğer taraftan İran ve Irak'ın Doğu Anadolu'daki Kürt isyanının bastırılmasında oynadığı olumlu rol Türkiye ile yakınlaşmalarını sağlamıştı. İsyandar 1939'a kadar aralıklarla devam etmişti. Bu durum Türk-İran münasebetlerinde 1927-1934 yılları arasında bir soğukluğun yaşanmasına neden olmuştu. Türk birlikleri önünden kaçanlar İran topraklarına girip kurtulmaya çalıştıklarından çarpışmalar zaman zaman İran toprakları içinde de devam etmişti. Rıza Şah'ın asilerin sınırdan geçmelerini engellemek için önlem almasıyla bunalım giderilmişti. Buna mukabil Türkiye de Afganistan ile olan eski dostluğuna dayanarak Kâbil ve Tahran arasındaki

¹⁶⁶ Aptülahat Akşin, a.g.e., s. 293-301.

Helmut ırmağı sınır anlaşmazlığının çözülmesinde arabuluculuk yapmıştı. Bu girişimler iki ülkenin birbirlerine yakınlaşmasını sağladı. Irak'la yakınlaşma Musul'dan sonra Türk-İngiliz yakınlaşmasına paralel olarak gelişme kaydetti. Bu gelişme 6-7 Temmuz 1931 tarihleri arasında Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'yi resmi ziyareti ile daha da güçlendi.

Öte yandan İtalya'nın Milletler Cemiyeti kararlarını ihlâl ederek Habeşistan'a saldırıda bulunması Türkiye'yi Doğulu devletlerle bir pakt kurma yoluna sevk etti. Bu yakınlaşma isteği, Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı önleyici tedbirler almak için 2 Ekim 1935'te Cenevre'de yaptığı toplantı sırasında, Türkiye, Irak ve İran arasında üçlü bir antlaşmanın parafe edilmesi ile sonuçlandı. Afgan Hükümeti ise Kasım 1935'de bu anlaşmaya katıldı.¹⁶⁷ Ancak İran-Irak hudut anlaşmazlığından dolayı Pakt'ın gerçekleşmesi bir süre gecikti. Nihayet; Türkiye, İran, Irak ve Afganistan 8 Temmuz 1937'de İran Şah'ının yazlık sarayı Sadabat'ta dörtlü işbirliği antlaşmasını imzaladılar.¹⁶⁸

Antlaşma daha çok bölgesel anlaşmazlıkların giderilmesi için hazırlanmıştı. Bu nedenle ekonomik ve kültürel işbirliğine yer verilmemişti. Ekonomik ve kültürel konularda İran'la 5 Kasım 1932'de Dostluk, Güvenlik ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması,¹⁶⁹ 1937'de işbirliğini sağlayan çeşitli antlaşmalar imzalanmıştı. Irak'la ise 1932'de suçluların geri verilmesi ve ticaret antlaşması imzalanmış, Nisan 1937'de nota teatisi ile 5 Haziran 1926 Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması yenilenmiş ve süresi uzatılmıştı.¹⁷⁰

Öte yandan Mısır'la ilişkiler özel bir antlaşmaya dayanmamakla beraber, dostane devam ediyordu. Mısır'la ilk dostluk antlaşması 7 Nisan 1937'de Ankara'da yapıldı.¹⁷¹ Antlaşmanın 1. maddesine göre iki devlet arasında bozulmaz sulh ve samimi dostluklar kurulacaktı. Suriye ile de 29 Mayıs 1937'de Cenevre'de sınırların

¹⁶⁷ İsmail Soysal, "1937 Sadabat Pakti", **X. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, TTK Yayınları, s. 3137-3139.

¹⁶⁸ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 584-587.

¹⁶⁹ **Düster**, III. Tertip, c. XV, s. 134.

¹⁷⁰ **Düster**, III. Tertip, c. XVIII, s. 240-242

¹⁷¹ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, s. 567-568.

güvence altına alınmasına dair anlaşma imzalandı.¹⁷² İtalya'nın Doğu Akdeniz politikasının yarattığı endişe bu antlaşmaların imzalanmasında önemli rol oynadı.

Türkiye, Balkan Antantı ile batıda, Sadabat Paktı ile doğuda güvenliğini sağlamış, bölgesel istikrara ve barışa katkı sağlayarak güvenlik üreten bir ülke olarak saygınlık kazanmıştı. Atatürk iki pakt ile çevresinde güvenlik kuşağı oluşturduğu gibi aynı zamanda batı ile doğu arasında barış köprüsü meydana getirmişti. Dış politika uygulamalarındaki bu başarıların altındaki temel etken uluslararası konjonktürdeki gelişmelere uygun olarak Türkiye'nin jeopolitiğinin etkin bir şekilde kullanılmasıydı.

3.2.2.6. Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatanına Katılması

Fransızlarla 20 Ekim 1921'de imzalanmış olan Ankara Anlaşması, İskenderun Sancağını Suriye'den ayrı bir statüye tabi tutmuştu.¹⁷³ Buna uygun olarak 8 Ağustos 1922'de Sancakta bölgesel bir idare kurulmuştu. Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi de Ankara Antlaşması'nın hükümleri doğrultusunda hazırlanmıştı.¹⁷⁴ Türk Hükümeti 30 Mayıs 1926 tarihli dostluk ve iyi komşuluk antlaşması çerçevesinde Suriye adına hareket eden Fransa ile bir sözleşme imzalamıştı.¹⁷⁵ Bu tarihten itibaren Fransa ile herhangi bir problemin çıkarılmaması için özen gösterilmiş ve Hatay, Fransa'ya idari özerklik altında emanet edilmişti.

Fransa, 1936 yılında Suriye ile anlaşarak manda idaresine son vermeyi kararlaştırmıştı, ancak bu kararda ayrı bir statüye tabi olan Sancağın durumundan söz edilmemişti. Bu durum Türkiye'de Sancağın kaderi hakkında genel bir kaygı uyandırmış, Türk Hükümeti görüşlerini Milletler Cemiyeti ve Fransa'ya bildirmişti. Fransa ise Sancağın Suriye'den ayrılamayacağı görüşünü ileri sürmüştü. Sorun Milletler Cemiyetine götürülmüştü.¹⁷⁶

Fransa ile yapılan görüşmelerden sonuç alınamayınca 9 Ekim 1936'da İskenderun'a bağımsızlık verilmesi istendi. Türkiye, Hatay konusunda çok kararlıydı.

¹⁷² Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, s. 541-547.

¹⁷³ Gönlübol-Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*, s. 137.

¹⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II c. I, s. 249-272.

¹⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II c. XXVI, s. 184-216.

¹⁷⁶ Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, 1992, s. 98.

1 Kasım 1936'da Atatürk Hatay'dan bahsederken *“Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. ... Daima kendisiyle dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlar ve tabii görürler”*¹⁷⁷ deyip konuya verdiği önemi ortaya koymuştu. Mecliste yaptığı konuşmanın ertesi günü, Tayfur Sökmen ile yaptığı görüşmede, bugünden itibaren davaya resmen el koyduğunu ve Antakya-İskenderun havalisine “Hatay” adını verdiğini söyleyerek teşkilatlanma konusunda talimat vermişti.¹⁷⁸ Atatürk'ün talimatı çerçevesinde İstanbul'da bulunan “İskenderun-Antakya ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”nin ve Antakya'daki şubesinin ismi “Hatay Egemenlik Cemiyeti” olarak değiştirilerek Mersin, Dört Yol, Hassa ve Kilis'te şubeleri açılmıştı. Atatürk'ün emri ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Cemiyetin genel başkanı, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer genel sekreter olmuştu. Ayrıca Hatay bölgesi ile ilişkilerin rahatlıkla kurulabilmesi için Dört Yol şubesi faaliyet merkezi olarak tespit edilmişti. Cemiyetin fahri genel başkanı olarak Tayfur Sökmen de Türkiye ile Hatay arasındaki ilişkileri düzenlemekle görevlendirilmişti.¹⁷⁹

Fransa Türk teklifini kabul etmeyince durum oldukça gerginleşti, Antakya'da kanlı olaylar oldu. Milletler Cemiyeti'nin kararının yürürlüğe girişini Fransız temsilcisi bir türlü kabul etmiyordu. Bunun üzerine Atatürk 30 Kasım 1937 günü Hatay'la ilgili olarak Ulus Gazetesi'ne verdiği demeçte Fransa'yı kınamış ve yapılanların dostlukla bağdaşmadığını vurgulamıştı. Atatürk'ün bu açıklamasından sonra gerekirse Türkiye'nin Hatay'a silahla müdahale edebileceğini Fransızlar da anlamışlardı.

Milletler Cemiyeti ve İngiltere'nin yeniden araya girmesiyle 27 Ocak 1937'de Cenevre'de yapılan toplantıda Hatay için yeni bir statü kabul edildi.¹⁸⁰ Buna göre

¹⁷⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 410.

¹⁷⁸ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, TTK Yayınları, 1992, s. 95.; Mete Tuncay “Hatay Sorunu ve TBMM”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı (1876-1976)**, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği, 1978, s. 251-253.

¹⁷⁹ A.e., s. 95-96.

¹⁸⁰ **Ayın Tarihi**, Ocak 1937, No. 38, s. 95-99.

Hatay içişlerinde serbest, dışişlerinde Suriye hükümetine bağlı olacak, Türkçe ve Arapça resmi dil olarak kabul edilecekti. Milletler Cemiyeti ayrıca 29 Mayıs 1937’de görevlendirdiği komisyonun Hatay için hazırladığı anayasayı onayladı.¹⁸¹ Aynı gün Türkiye ve Fransa da Hatay’ın toprak bütünlüğünü ortak garanti altına alan bir anlaşma imzaladılar.¹⁸² Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen 1937 yaz aylarında yeni güçlükler ortaya çıktı. Milletler cemiyeti tarafından hazırlanan seçim sisteminde büyük yolsuzluklar oldu. Türkiye, gelişmeleri Milletler Cemiyeti nezdinde protesto etti. Seçim sistemi yüzünden Türkiye ile Fransa arasındaki hava yeniden gerginleşti. Bunun üzerine Türkiye her ihtimale karşı 30 bin kişilik bir askeri kuvvet ile hududa yığınak yaptı. Bunun üzerine Fransa ısrarlı itirazlarından vazgeçti.

Diğer taraftan Mart 1938’de Almanya’nın Avusturya’yı ilhakı, Fransa’yı çok endişelendirmişti. Fransa, Avrupa’da savaş tehlikesinin büyük boyutlara ulaştığı bir sırada, Doğu Akdeniz’in güvenliği için Türkiye’nin dostluğuna ihtiyacı olduğunu anlamıştı. Bu gelişmeler üzerine iki taraf 3 Temmuz 1938’de Sancağın siyasi bütünlüğünün müştereken korunması için bir antlaşma imzalamışlar¹⁸³ ve Sancağa 2500’er kişilik kuvvet göndermişlerdi. Öte yandan iki devlet arasında 4 Temmuz 1938’de Ankara’da Dostluk Anlaşması parafe edilmiş ve sıra yapılacak seçime gelmişti. Ağustos ayında yapılan seçimler sonunda Sancak meclisindeki 40 üyelikten 22’sini Türk tarafı almıştı. Resmi dil Türkçe ve Arapça olmasına rağmen, mebuslar yeminlerini Türkçe yapmışlar ve Sancağa bağımsız devlet olarak “*Hatay*” adını vermişlerdi.

Hatay bağımsız devlet olduktan sonra Türkiye ile Fransa arasındaki münasebetler süratle gelişti. Bu sırada Avrupa’daki savaş rüzgarları Fransa’yı Türkiye ile anlaşma yapmaya yönlendirdi. Bu gelişmenin bir sonucu olarak Hatay anlaşmazlığı Türkiye’nin isteği doğrultuda çözümlendi. Fransa, 23 Haziran 1939’da Hatay’ın Türkiye’ye katılmasını kabul etti. Hatay Meclisi bu uzlaşma doğrultusunda 29 Haziran 1939’da oy birliği ile anavatana katılmaya karar verdi.¹⁸⁴ Türkiye de

¹⁸¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 349.

¹⁸² **Düster**, III. Tertip, c. XVIII, s. 548.

¹⁸³ **Ayın Tarihi**, Temmuz 1938, No. 56, s. 93.

¹⁸⁴ Yalçın, a.g.e., s. 249.

7 Temmuz 1939'da bir yasayla Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını ve Hatay ilinin kurulmasını onayladı.¹⁸⁵

Hatay sorununun Türkiye'nin beklentileri doğrultusunda çözümlenmesi Atatürk önderliğinde Türk diplomasisinin büyük bir başarısıydı. Hatay'la ilgi politikalar safhalara ayrılmış, başlangıçta Hatay'ın bağımsızlığı üzerinde durulmuş, Türkiye'ye bağlanması konusu gündeme getirilmemişti. Bu kapsamda Hatay'ın kültürel, ekonomik ve siyasi yaşamı üzerinde etkili olunmaya çalışılmış, hatta gerektiğinde silahlı güç dahi savaşa sebebiyet vermeyecek şekilde barışçıl olarak kullanılmıştı. Hatay'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye'ye katılım konusu gündeme getirilmişti Bütün bu politik uygulamalar uluslararası gelişmeler ile uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmişti. Esnek ve Proaktif hareket tarzı başarının anahtarıydı. Böylece Atatürk Türkiye'nin barışçı ve hukuka saygılı görünümünü bozmadan sorunu kademeli bir şekilde çözebilmişti.

3.2.2.7. Türk-İngiliz İlişkileri

Türk-İngiliz ilişkileri Lozan görüşmelerinde ve Musul sorununda İngilizlerin olumsuz tutum göstermesi nedeniyle dostane olmayan bir seyir takip etti. Ancak Türkiye'nin Batılı devletlerle işbirliğine yönelik dış politikası 1932'den itibaren sonuç vermeye başladı. Almanya ve İtalya'nın yayılmacı Doğu ve Akdeniz politikası 1934'den itibaren iki devletin birbirlerine yakınlaşmasını sağladı. Montreux'de İngilizler Türkiye'yi destekledi. Ayrıca İngiltere Milletler Cemiyeti'nin aldığı zorlama kararlarına uydukları için İtalya'nın tehdit ettiği İspanya, Yugoslavya ve Yunanistan'la birlikte Türkiye'ye de garanti verdi. İtalya'nın saldırması durumunda İngiltere saldırıya uğrayan devlete yardım edecekti. Yugoslavya ve Yunanistan'la birlikte Türkiye de Ocak 1936'da verilen garantiyi kabul etti. Karşılığında üç devlet de İngiltere'ye garanti verdi. Bu gelişme Türkiye'nin güvenliği açısından olduğu kadar Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesi açısından da çok önemliydi. Türkiye, bu gelişmeler uygun olarak daha önce bahsedildiği üzere Akdeniz'de denizaltı korsanlığının önlenmesine yönelik olarak yapılan 1937 tarihli Nyon konferansında

¹⁸⁵ İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri, 1936-1939", **Bellekten**, c XLIX, Ankara, 1986, s. 105.

İngiltere'yi destekledi.¹⁸⁶ Siyasi ilişkilere paralel olarak ekonomik ilişkiler de gelişme gösterdi. İlk beş yıllık sanayi planının (1934-1937)¹⁸⁷ gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan mali kaynağın 3 milyon Sterlin'lik kısmı tesis kredisi olarak İngiltere'den alındı ve Karabük Demir Çelik Fabrikası ile Çatalağzı Elektrik Santrali'nin inşasına tahsis edildi. 27 Mayıs 1938'de iki devlet arasında 10 milyon Sterlinlik bir kredi antlaşması daha imzalandı.¹⁸⁸ Türkiye İngiltere arasındaki bu yakınlaşma 1939'da bir ittifaka varacaktı.

3.2.2.8. Türk-Sovyet İlişkileri

Türkiye dış politika uygulamalarında devamlı olarak Sovyetler Birliği'ni dikkate almış ve girişimlerini onunla koordine etmişti. Bu kapsamda Türkiye 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girişi esnasında Sovyetler Birliği'nin görüşünü almış ve Milletler Cemiyeti'nin Sovyetlere karşı zorlama kararı alması durumunda buna katılmayacağını bir çekince ile bildirmişti. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin 1934'te Milletler Cemiyeti'ne üye olması iki devlet arasında doğabilecek muhtemel gerilimi önlemişti. Bu sonuç aynı zamanda Atatürk Türkiye'si'nin doğru olanı Sovyetler Birliği'nden önce uygulamaya koyduğunun da bir göstergesi olmuştu. Türkiye Balkan Antantı'nın kuruluş çalışmaları konusunda da Sovyetler Birliği'ne bilgi vermiş ve Antant'ın kendisine karşı bir girişim olmadığı konusunda teminat vermişti.

Motreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 1936'da imzalanmasından sonra Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmeye başlaması, Sovyetler Birliği ile olumlu ilişkilerin doruk noktasından inişe geçmesine neden oldu. Bu tarihten sonra Türkiye dış politikasında hem Sovyetler Birliği, hem de Batılı ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmeye çaba sarf etti. Atatürk'ün temel stratejisi Sovyetler Birliği'ni gücendirmeden Türk-İngiliz ilişkilerini geliştirmektir. Bunun doğal bir sonucu olarak İngiltere ile ilişkiler gelişirken Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler zayıflamaya başladı. 1939 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikalarında hızlı bir değişim yaşandı. Boğazların ortak savunulması ve Doğu Anadolu'dan toprak talepleri iki devleti zaman zaman karşı karşıya getirdi.

¹⁸⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 341.

¹⁸⁷ Gencer-Özel, a.g.e., s. 264.

¹⁸⁸ Yalçın, A.g.e., s. 236.

3.2.2.9. Türk-Alman İlişkileri

Türk-Alman ilişkileri Lozan Antlaşması sonrasında görüşmelerle başlamıştı. 3 Mart 1924'te Ankara'da Türk-Alman Dostluk Antlaşması'nın imzalanması ile gelişme göstermişti. 12 Ocak 1927'de ise iki ülke arasında ticaret antlaşması imzalanmıştı.¹⁸⁹ Bu olumlu gelişmeler Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle değişmeye başladı. Almanya'nın İtalya ile ilişkilerini geliştirerek Balkanlar, Ortadoğu ve Akdeniz'de yayılmacı girişimlerde bulunması, bölge üzerinde ekonomik ve siyasi nüfuz kurmak istemesi Türkiye'yi rahatsız etmişti.¹⁹⁰ Almanya Balkan Antantı'nın yapılmasına karşı çıkmış, hatta Alman Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'ye yapacağı ziyaret ertelenmişti.¹⁹¹ Almanya Montreux Konferansı'na katılmamasına rağmen hükümlerini tasvip etmediğini açıklamıştı. Türkiye ise Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olmaması ve Akdeniz'de sahilinin bulunmaması nedeniyle Almanya'nın Boğazlar Rejimi'ne müdahale hakkının olmadığını bildirmişti. Siyasi alandaki bu olumsuzluklara rağmen ekonomik ilişkiler gelişme göstermişti. Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı ihracatın toplam ihracata oranı %40-50'ler civarındaydı. İthalat oranı da hemen hemen bu oranın aynısıydı.¹⁹² Yine bu dönemde, Almanya'dan 1934 yılında 20.000.000 Lira karşılığı uzun vadeli kredi alınmıştı. Alman Ticaret Bakanı Funk'un 1938'de Türkiye'yi ziyareti sırasında mutabakata varılan 150 milyon marklık kredinin antlaşması, 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalanmıştı.¹⁹³ Bununla Birlikte, Almanya'nın Türkiye üzerinde ekonomik nüfuz kurma gayretleri başarılı olmamış ve Türkiye 1939'da antirevizyonist devletler yanında yer almıştı.

4. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Hedefi

Atatürk'ün Samsun'a çıkışından TBMM'nin açılışına kadar geçen süre; Kurtuluş Savaşı'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk Dış Politikasının planlama ve hazırlık safhasıdır. Bu safha içinde Atatürk Viyana önlerinde başlayan gerilemenin ve

¹⁸⁹ Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, TTK Yayınları, 1991, s. 8.

¹⁹⁰ A.e., s. 89-98.

¹⁹¹ Gönlübol-Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, s. 137.

¹⁹² Baskın Oran, "Dönemin Blançosu 1923-1939", ed. Baskın Oran, c. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 250.

¹⁹³ Gönlübol ve Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, s. 121-123.

müteakiben çöküşün, ancak bir devrim sayesinde yeniden doğuşun bir başlangıcı olarak durdurabileceğini görmüştür.

Atatürk, daha önce bahsedildiği gibi, Nutuk'un ilk sayfalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun genel durumunu anlatmış ve bu olumsuz koşullarda kurtuluş çaresi olarak üç hareket tarzının ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu hareket tarzlarından birincisinin İngiliz himayesini, ikincisinin Amerikan mandasını istediğini, üçüncüsünün ise bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmak olduğunu açıklamıştır. O'na göre öne sürülen hareket tarzlarının dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürük ve temelsizdir. Çünkü Osmanlı Devleti tamamen parçalanmış ve ortada bir avuç Türk'ün barındığı ata yurdu kalmıştır. Son aşama bunun da taksiminin sağlanmasıdır.¹⁹⁴

İstanbul'dan Samsun'a hareket etmeden önce Atatürk'ün düşündüğü ve Anadolu'ya ayak basar basmaz uygulamaya başladığı karar; “*Mili hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmaktı*”. Bu kararın dayandığı temel amaç, Türk Milleti'nin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıydı. Bu ilke ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla gerçekleştirilebilirdi. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olma mevkiinden yüksek bir muameleye layık görülemezdi. Yabancı bir devletin koruma kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildi. Gerçekten de bu seviyesizliğe düşmemiş olanların, isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemezdi. Halbuki Türk Milletinin haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktü. Böyle bir millet esir yaşamaktansa ölmeyi tercih ederdi. Bu nedenle kurtuluş mücadelesi milli egemenlikten güç almalıydı ve halka mal edilmeliydi. Milletin bağımsızlığını yine milletin azmi ve kararlılığı sağlayacaktı.¹⁹⁵

Atatürk'e göre dış politikanın en çok ilgili olduğu ve dayandığı temel, devletin iç teşkilatıydı. Dış politikanın başarılı olabilmesi için iç teşkilatla uyumlu olması

¹⁹⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s. 7-9.

¹⁹⁵ **A.e.**, s. 9-10

gerekliydi. İç teşkilat ne kadar kuvvetli olursa dış politika da o kadar kuvvetli ve köklü olabilirdi. Karakterleri, kültürleri ve ülküleri farklı unsurları tek bir sınır içinde toplayan bir devletin iç teşkilatı kuvvetli olamazdı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin iç teşkilatı kuvvetli olmadığı gibi dış politikası da belirsiz, bulanık, kararsız ve hayalciydi.

Atatürk'ün takip ettiği siyaset milli siyasetti. Milli siyaset engin tarihsel deneyimin, ilmin, aklın ve mantığın bir ifadesiydi. Milli siyaset; milli sınırlar içinde kendi kuvvetine dayanarak varlığını korumak, milleti erişilemeyecek emeller peşinde yorarak zarara sokmamak, millet ve memleketin güçlü ve istikrarlı yaşamasını sağlamak, saadet ve refahına çalışmak, medeni dünyadan medeni, insani ve karşılıklı dostluk beklemektir.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere Atatürk'ün devrimci karakteri Türk dış politikasının hedefi ve uygulama prensiplerinde büyük değişimler meydana getirmiştir. Buna göre Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi; milli egemenliğe dayalı bağımsız Türk Devletini kurmak, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletini medeni dünyada layık olduğu seviyeye yükseltmek, milletin huzur, güven ve refahını artırmaktır.¹⁹⁶

Bu tanımda Atatürk dönemi Türk Dış Politikasının hedefini belirleyen temel öğeler; milli egemenlik, tam bağımsızlık, çağdaşlaşma, milletin huzur, güven ve refahının sağlanmasıdır.

4.1. Milli Egemenlik

Egemenlik en kısa olarak “*devlet içinde en yüksek irade*” şeklinde tanımlanmaktadır. Sözlüklerde ise egemenlik “*hiçbir denetim ve sınır kabul etmeyen sınırsız yetki, bütün güçleri aşan güç*” olarak açıklanmaktadır. Egemenlik “iç” ve “dış” egemenlik olarak iki farklı konumda incelenmektedir. İç egemenlik ulusal sınırlar içinde yalnız devletin yetki ve güç sahibi olması anlamında kullanılmaktadır.

¹⁹⁶ Atatürk, a.g.e., s. 9, 299; Atatürk'ün Milli Dış Politikası, c. I, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 27.

Dış egemenlik ise uluslararası düzeyde devletin yalnızca kendi taahhütleri çerçevesinde sınırlandırılabilen mutlak bağımsızlığı olarak tanımlanmaktadır.

Devletin iç egemenliği devlet olmanın doğal bir sonucu olarak ülke sınırları içinde sahip olunan yetkidir. Devlet bu özellikli konumu gereği ülke sınırları içinde en yüksek yönetim yetkisine sahiptir. Ancak, çağdaş hukuk devleti anlayışı ve hukukun üstünlüğü ilkesi gereği, devletin iç egemenliği bireylerin temel hak ve özgürlüklerini sağlamak için kısıtlanabilir. Bu nedenle devletin iç egemenlik yetkisinin mutlak ve sınırsız olduğu iddia edilemez.

Devletin dış egemenliği ise devletlerarası ilişkilerde bütün devletlerin hukuk karşısında eşit sayılmasını, bir devletin başka devletlere bağlı olmamasını ve uluslararası ilişkiler açısından diğer devletler karşısında ikinci derecede sayılmamasını ifade eder. Bir devlet, devletin bağımsızlığı ilkesi gereği, diğer devletlerle ancak kendi hür iradesi dahilinde anlaşma yapabilir. Devletin dış egemenliği de sınırsız ve mutlak bir nitelik taşımaz. Dış egemenlikten doğan yetkilerin sınırlarını uluslararası hukuk kuralları belirler.

Yakın çağların düşünce yaşamında egemenlik kavramını en derin ve anlamlı biçimde inceleyen filozof Jean Jacques Rousseau'dur. Egemenliğin mutlakiyetçi hükümdardan alınıp topluma mal edilmeye çalışıldığı Fransız İhtilali öncesinde, toplumun bütününe egemen sayarak, bireyler ile genel iradenin ifadesi olan yasalar arasında bir irade bütünlüğünün bulunduğunu ortaya koymak, herhalde çağdaş demokrasiye geçişin en parlak anlatılışı olmuştur. Rousseau'ya göre, toplum üzerindeki otoritenin kaynağı, ne genellikle söylendiği gibi en güçlünün haklılığıdır, ne de aynı ölçüde itici olan fetih hakkı. Özgür ve eşit insanlar için toplum halinde yaşamaya başlamanın bir tek yolu vardır: Kendi aralarında bir "*toplum sözleşmesi*" yapmak, yani serbestçe razı olunan bir birliktelik kurmak. Böylece, çağdaş demokrasinin temel konusu olan "*toplumun iradesi ile bireyin özgürlüğü arasındaki*

çatışma" sorunu da *"toplum sözleşmesinin sağladığı bütünleşme"* içinde yerini kolayca bulmuş olur.¹⁹⁷

Büyük İhtilal, Rousseau'nun *"egemen"* dediği *"toplum"*un yerine *"ulus"*u koyarak Fransa'ya önce *"ulusal egemenlik"* kavramını ve ardından, kendinden önceki Amerikan İhtilali'nin etkisiyle, *"anayasa"* kavramını getirmişti. Çoğunluğun iradesine anayasacılığın getirdiği sınırlamalar, demokrasinin gerçekleşmesini engellemeye değil, bu iradenin, rasgele ve anlık bir tepkiden uzak, doğrulanmış ve denetlenmiş bir çoğunluğa oturmuş olmasını gözetmeye yönelikti.¹⁹⁸

Atatürk gençliğinden itibaren Fransız İnkılabını besleyen fikir akımlarıyla ilgili eserler okumuştur. Bu kapsamda Jean Jacques Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi adlı eserini analiz etmiş,¹⁹⁹ milli egemenliği gerçekleştirmek için onun düşüncelerinden faydalanmış, ancak onun hayali, hatta çılgınca olan bazı fikirlerine katılmamıştı. Atatürk milli egemenlik ilkesinin çağdaş yorumunu benimsemişti. Bu yoruma göre milli egemenlik, bağımsızlık ve demokrasi demektir; istibdada karşı milletin haklarını savunmak demektir. Egemenliği dini temellere dayandıran görüşlerin hiçbir geçerliliği kalmamıştı. Milletin egemenliğini rızasıyla hanedana devrettiğini ileri süren görüşler de geçersizdi. Millete ait olan egemenlik, ne Rousseau'nun belirttiği gibi bölünebilir, ne de Namık Kemal'in açıkladığı gibi başkalarına devredilebilirdi. Atatürk milli egemenlik ilkesini hem işgal ordularını yenebilmek, hem de padişah ve işbirlikçi çevreleri meşruiyet temelinden yosun bırakmak için kullanmıştı. Milli Mücadele'nin ve Türk İnkılabı'nın temellerini egemenlik ilkesine dayandırmıştı.

Atatürk, uluslararası ilişkilerde en büyük güç kaynağının millet olduğuna inanmış ve *"Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir"*²⁰⁰ demişti. Samsun'a ayak basar basmaz, 22 Mayıs 1919'a İstanbul Sadaret Makamına gönderdiği raporda *"Millet yekvücut olup hakimiyet (egemenlik) esasını, Türklük duygusunu hedef ittihaz*

¹⁹⁷ Mümtaz Soysal, "Değişen Egemenlik ve Meşruluk", **Anayasa Yargısı Dergisi**, 20. Cilt, Ankara, Anayasa Mahkemesi yayını, 2003, s. 172.

¹⁹⁸ **A.e.**, s. 173.

¹⁹⁹ **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, c. 7, Yayın Koordinatörü Recep Cengiz, Ankara, Anıtkabir Derneği Yayınları, 2001, s. 281-327.

²⁰⁰ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. II, s. 62.

etmiştir”²⁰¹ diyordu. Amasya Genelgesi ile ilan edilen "*Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" parolası, Erzurum ve Sivas Kongrelerinden geçerek,²⁰² 23 Nisan 1920’de kurulan BMM’nin ve yeni kurulan devletin temel dayanağını teşkil etmişti.²⁰³ Sivas Kongresi’ni müteakip milli mücadelenin sesini duyurmak için çıkarılan gazetenin adı İrade-i Milliye, Ankara’da yayınlanan gazetenin adı ise Hakimiyet-i Milliye idi. Hatta Atatürk, Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’ni çıkarmakla görevli Muhittin Bey’den hakimiyetin millete ait olduğu fikrini var gücüyle neşretmesini istemişti.²⁰⁴ Kurtuluş Savaşı ile birlikte milli egemenlik kavramı ortaya çıkmış ve 20 Ocak 1921’den itibaren yürürlüğe giren bütün anayasa niteliğindeki metinlerde yerini almıştı. Meclis kürsüsünün arkasına da "*Hakimiyet Bilakaydışart milletindir*" levhası asılmıştı.

Egemenliğin milleti koyun sürüsü gören padişaha değil,²⁰⁵ bir sınıf veya zümreye değil, Türk Milleti’ne ait olduğu gerçeğini devlet hayatımıza kazandıran Atatürk olmuştu. TBMM’nin açılmasıyla da millet Kurtuluş Savaşı’nı sahiplenmişti. Bu tarihten sonra Kurtuluş Savaşı gücünü milletten, halktan almıştı. Başlangıçta Rusya, müteakiben Fransa halkın tek temsilcisi olan milli teşkilat ile irtibata geçmiş ve onu milletin meşru yönetimi olarak kabul etmişti.

Atatürk’e göre, milli egemenlik yalnız bir şahsın düşünmesinden değil bütün millet fertlerinin arzularının, emellerinin bileşkesinden ibaretti.²⁰⁶ Mutlak ve sınırsız egemenlik yetkisi yalnız halkın kendisindeydi. Halkın toplu halde kendini satması, kendine ihaneti, ya da kötülük etmesi düşünülemezdi. Toplumda en yüksek hürriyetin, en yüksek eşitlik ve adaletin devamlı şekilde sağlanması ve korunması ancak ve ancak tam ve kesin olarak milli egemenliğin kurulmuş olmasına bağlıydı.

²⁰¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolijisi*, Ankara, TTK Yayınları, 1983, s. 44.

²⁰² Atatürk, Amasya Genelgesi’nde “Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.”, Erzurum Kongresi kararlarında “Kuvayı Milliye’yi amil ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır” ifadelerinin yer almasını sağlamıştır. Sivas Kongresinde ise Misak-ı Milli’nin temel ilkeleri daha belirginleşmiştir.

²⁰³ 20 Ocak 1921 tarihinde hazırlanan ilk Anayasa’ya göre hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Halkın kendi kaderini kendisinin tayin etmek hakkıdır. Kanun yapmak ve yürütmek yetkileri, milleti temsil eden T.B.M.M. de toplanıp tecelli etmiştir.

²⁰⁴ Sabahattin Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul, Derin Yayınları: 79. 2006, s. 65-66.

²⁰⁵ Reşat Kaynar, “Atatürkçülük Nedir”, *Atatürkçülük II. Kitap*, Ankara Gnkur. Basımevi, 1983, s.25-26.

²⁰⁶ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, c. II, s. 99.

Bundan dolayı hürriyetin de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası milli egemenlikti.²⁰⁷ Ayrıca bütün milletler yalnız bir egemenlik tanıyorlardı. O da Milli egemenlikti.²⁰⁸

Atatürk, askerlik ve siyaset hayatının bütün devir ve safhalarını dolduran mücadelelerinde, milletin ve vatanın muhtaç olduğu gayelere yürümek için daima milli iradeye dayanmıştı.²⁰⁹ Atatürk “*Kendilerine bir milletin talihi bırakılan adamlar, milletin kuvvet ve kudretini yalnız ve ancak yine milletin hakiki ve elde edilmesi mümkün menfaatleri yolunda kullanmakla görevli olduklarını bir an hatırlarından çıkarmamalıdır.*” demişti.²¹⁰ Devletin ebedi yaşaması, memleketin kuvvetlenmesi, milletin refah ve mutluluğu için milli egemenliğin uyanık bir şekilde, en kıskanç hislerle korunması gerektiğini vurgulamıştı.²¹¹

Atatürk ayrıca; gerçek kuvvet kaynağının bir olduğunu ve o kaynağın da millete ait olduğunu belirtmişti. “Milli egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, yok olur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her tarafta yıkılmağa mahkûmdur.”²¹² demişti. Egemenliğine doğrudan doğruya sahip olmanın değerini bilen bir milletin, egemenliğine karşı baş gösterecek her tehlikeyi bertaraf edeceğini açıklamıştı.

Atatürk milli egemenliğe dayalı olarak yürütülen mücadeleden mutlaka olumlu bir sonuç alınacağından emindi. Türk milletinin varlığı, istiklali ve hakimiyeti için ne pahasına olursa olsun elde etmeye kararlı olduğu hakların dünyaca tanınacağından hiç şüphesi yoktu. Çünkü gerçekte bu haklar, kuvvetle, liyakatle fiili ve maddi olarak elde edilmişti. Lozan Konferansı’nda istenilenler, zaten elde edilmiş olan bu hakların usulünce ifadesinden ve onaylanmasından başka bir şey değildi. İstenilenler, bir milletin en doğal haklarıydı. Ayrıca bu hakların kazanılması ve korunması için yeteli güç de vardı. Atatürk; “*En büyük kuvvetimiz, en güvenilir dayanağımız milli*

²⁰⁷ Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. bs., Ankara, Turhan Kitapevi, 1984, s. 22.

²⁰⁸ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, c. II, s. 11.

²⁰⁹ **A.e.**, c. I, s. 65.

²¹⁰ **A.e.**, c. II, s. 184.

²¹¹ **A.e.**, c. I, s. 327.

²¹² **A.e.**, c. II, s. 185; Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Ankara, TTK Yayınları, 1988, s. 35.

hâkimiyetimizi kavramış, onu fiili olarak halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispatlamış olmamızdı."²¹³ diyerek, bu gücün kaynağını belirtmişti.

Atatürk uluslararası ilişkileri yasal bir tabana dayandıran ilkeler de önermişti. Uluslararası ilişkileri yürütecek kişilerin milletten yetki almaları gerektiğini ifade ederken, hem güç kaynağı olan halka dayanmış, hem de milleti temsil eden kişilerin uluslararası ilişkileri milletin iradesine uygun biçimde yürütmesini sağlamıştı. Bu inancını uygulamada eylemleriyle de doğrulayan Atatürk uluslararası ilişkilerde ve uluslararası hukukta gerçek temsilci kavramına büyük bir ağırlık kazandırmıştı.²¹⁴

Uluslararası ilişkilerde temsilci ya da muhatap olmayı ulusal iradeye dayandıracak ileri görüşlülüğü gösteren Atatürk, Tevfik Paşa'nın 21 Şubat 1921'de Londra'da toplanacak konferansa Ankara Hükümeti'nin de delegelerini saptaması yolundaki önerisine verdiği cevapta bunu açıkça vurgulamıştı. Bu cevapta, Türkiye'nin mukadderatını elinde tutan meşru ve tek kuvvetin milli iradeye dayanan BMM olduğunu, Türkiye ile ilgili bütün meselelerin çözümünde ve her türlü dış ilişkilerde yalnız bu Meclis'in hükümeti'ne başvurulması gerektiğini, İstanbul'daki herhangi bir heyetin, hiçbir bakımdan meşru ve hukuki bir durumunun olmadığını belirtmişti.²¹⁵

Atatürk ayrıca; *"Meclis'imiz tarafından kabul ve ilân edilen ve bütün memlekette uyulan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muz gereğince, hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Millet'in yasama ve yürütme gücü ise, onun gerçek ve tek mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanır. Bu temel ilkeler karşısında delegelerimizin İstanbul'a giderek oradan seçilecek bir heyete katılmasına ve oranın vereceği bir yetki belgesi ile dünyaya karşı milli davamızı savunmayı üzerine almasına imkân yoktur.*"²¹⁶ demişti.

²¹³ Atatürk, **a.g.e.**, s. 476.

²¹⁴ İzzettin Doğan, "Atatürk'ün Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı", **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk**, İstanbul, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983, s. 148-149.

²¹⁵ Atatürk **a.g.e.**, s. 378.

²¹⁶ **A.e.**, s. 392.

Atatürk uluslararası ilişkilerde devletin temsili konusunda ulusal iradeyi ölçü alan ileri ve çağdaş bir yöntemi ısrarla belirtmekle kalmamış, temsilcilerin ve yetkilerinin yasallığını da ortaya atmıştı. Bu kuralı Kurtuluş Savaşı'nda sürekli izleyen Atatürk'ün, uluslararası hukukun konuya ilişkin kurallarına güç kazandırdığı ve uluslararası merciler önünde gerektiğinde başka ulusların sağlıklı olarak dayanabilecekleri bir örnek yarattığı söylenebilir.²¹⁷

Kısaca özetlemek gerekirse; Atatürk doğru dış politika amaç, hedef ve stratejilerinin belirlenebilmesi için milli egemenliğin gerekli olduğuna inanmıştı. Çünkü milletin kendini satması, kendine ihanet etmesi ve zarar vermesi düşünülemezdi. Milletin ortak sağduyusu, tartışma ve eleştiriler konunun bütün boyutları ile ele alınmasını sağlayabilirdi. Milletin kendi ihtiyaçlarına uygun dış politika uygulamaları ancak milli egemenlik ile belirlenebilirdi. İktidarın başında olan kişiler millete danışmadan dış politika uygulamalarını belirleyebilme imkanına sahip olurlarsa, kendi çıkar ve menfaatlerini halkın taleplerinden önde tutabilirlerdi. Sahip oldukları veya sahip olacakları şan ve şöhret onları geçekçi değerlendirmelerden uzaklaştırır, ulaşılamaz hedefler ve hayallere yöneltebilirdi.

Diğer taraftan, milli egemenlik dış politika amaç, hedef ve stratejilerine meşruluk kazandırmaktaydı. Milletin desteğini alan dış politika uygulamalarına diğer devletler de saygı göstermek zorunda kalacaklardı. Çünkü bu politikaların arkasında halkın onayı vardı.

Son olarak, milli egemenliğe uygun olarak belirlenen dış politika uygulamalarına halkın desteği sağlanabilirdi. Bu destek ile milli güç unsurları üzerinde çarpan etkisi yaratılabilir ve sağlanan sinerji ile dış politika uygulamaları için gerekli olan güç etkin olarak geliştirilebilirdi. Oluşturulan böyle bir güce karşı hiç bir kuvvet karşı duramazdı ve belirlenen dış politika uygulamaları başarı ile gerçekleştirilebilirdi.

²¹⁷ Doğan, a.g.e., s. 149-150.

4.2. Tam Bağımsızlık

Atatürk, devamlı yabancı müdahalesine uğrayan, iç işlerine sürekli olarak karışılan, kapitülasyonların zincirini bir türlü kıramayan, maliyesi Duyunu Umumiye Yönetimi yüzünden yabancıların denetiminde bulunan, dostlarını ve mütteliklerini seçmekte, dış politika kararlarını vermekte yeterince serbest olamayan bir imparatorluğun çöküş yıllarını derin acılar duyarak yaşamıştı. Bu nedenle yeni kurulacak Türk devletinin gerçek bağımsızlığı onun için çok önemliydi.²¹⁸ Dış politika da bu istikamette şekillendi ve yeni devletin milli sınırlar içinde hür ve bağımsız yaşaması hedef olarak seçildi.

Atatürk İstanbul'dan ayrılmadan önce vermiş olduğu kararda; Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasını temel ilke olarak kabul etmiş ve bu ilkenin ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleşebileceğini vurgulamıştı. Ne kadar zengin olursa olsun istiklalden yoksun olan bir milletin medeni dünyada uşak olmaktan daha yüksek bir davranışa layık görülemeyeceğine dikkat çekmişti. Atatürk bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmişti. *“Yabancı bir devletin koruyup kollayıcılığını kabul etmek insanlık vasıflarından yoksunluğu, güçsüzlük ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Gerçekten de bu seviyesizliğe düşmemiş olanların, isteyerek başına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez. Halbuki Türk'ün haysiyeti, gururu ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa yok olsun daha iyidir!...”*²¹⁹

Atatürk'ün belirlemiş olduğu *“ya istiklal ya ölüm”* parolası, milleti körü körüne bir maceraya veya yok oluşa sürüklemek değildi. Millet varlığı ve bağımsızlığı için her türlü girişim ve özveride bulunmaya yönelikti. Çünkü varlığı ve bağımsızlığı için özverili girişimlerini sürdüren bir milletin başarısız olması mümkün olamazdı. Önemli olan milletin, haklarının bilincinde olduğuna ve kendisini savunmak için her türlü özveride bulunacağına dünyayı inandırmasıydı.²²⁰ Bunu gerçekleştirmeden diplomasi alanında başarıya ulaşmak bir hayaldi. Çünkü gücü ve kuvveti

²¹⁸ Feyzioğlu, a.g.e., s. 9.

²¹⁹ Atatürk, a.g.e., s. 9-10.

²²⁰ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul, [y.y.], 1981, s. 3.

olmayanlara iltifat edilmemektedir. Gerçi, hak kuvvetten üstündü,²²¹ fakat uluslararası platformda hak sahibi olmanın ilk şartı kuvvetli olmaktır. Uluslararası arenada zayıf olanlar mutlaka kuvvetli olanların mahkumu durumuna düşmektedir. İnsanlık, adalet, bütün prensip ve kurallar ikinci derecede kalmakta, kuvvet her şeyden önce gelmektedir.²²²

Atatürk Samsun'a çıktıktan sonra Amasya'da yayınladığı genelgede; "*Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" diyerek, kurtuluş mücadelesinin ilk çağrısını yapıyor, milli egemenliğe ve bağımsızlığa verilen değeri de bütün belirtileri ile ortaya koyuyordu. Amasya Genelgesi'nde yer alan esas fikir, bağımsızlığı, Türk Milleti'nin şerefli ve haysiyetli yaşaması idi. Daha sonra bu temel fikir, Erzurum Kongresi kararları içinde yer almış ve Sivas Kongresi'nde bütün ulusa mal edilmişti.

TBMM açıldıktan sonra olağan üstü yetkilerle toplanan meclis, milli egemenliği gerçekleştirirken, milli bağımsızlığı dış politikanın hedefi olarak belirlemişti. Millet ise bu hedefe ulaşmak için özveriyle mücadele etmişti. Büyük bir mücadele sonucunda kazanılan askeri ve siyasi zaferler Türk istiklalini sağlamlaştıran vesikalar olmuştu. TBMM hükümeti bütün dış ilişkilerinde siyasi bağımsızlığa uygun politikalar yürütmüştü.

Atatürk'ün, Ankara Anlaşması öncesi Franklin Bouillon ile yaptığı görüşmede, Misak-ı Milli'nin maddeleri birer birer incelenmiş ve tartışılmıştı. Kapitülasyonların kaldırılması ve istiklalini tam olarak sağlanması, üzerinde en çok durulan konu olmuştu. Bouillon'nun bu konuyu kabul etmekte zorlanması üzerine Atatürk; "*Tam istiklal, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin can damarıdır. Bu görev, bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken, ne ölçüde başarılacağı üzerinde hiç şüphe yok ki çok düşündük. Fakat sonunda vardığımız kanaat ve inanç, bunda başarılı olabileceğimize*" demişti. Daha önce yapılan yanlışlıklar nedeniyle milletin sözde var sanılan bağımsızlığına gerçekte sahip olmadığını, bu yanlışlığın memleket ve milletin bütün haysiyetini ve bütün yaşama

²²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 10.

²²² Özel, Atatürk ve Atatürkçülük, s. 138-139.

kabiliyetini kaybetmesine neden olduğunu söylemişti. Aydın olsun cahil olsun, istisnasız milletin bütün fertlerinin, istiklalin tam olarak kazanılması ve devam ettirilmesi konusunda kararlı olduğunu ve kanını sonuna kadar akıtmaya hazır olduğunu belirtmişti. Atatürk tam bağımsızlıktan ne anlaşılması gerektiğini ise veciz bir ifadeyle açıklamıştı. *“Tam istiklâl demek, elbette, siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel v.b. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklâlden yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün istiklâlinden yoksun kalması demektir.”*²²³

Kurtuluş Savaşı süresince imzalanan Moskova, Kars ve Ankara Antlaşmalarında tam bağımsızlık konusuna özel önem verilmişti. Lozan Barış Anlaşması da Türk egemenliğinin ve siyasi bağımsızlığının tanınması ile akdedilmişti.

Yukarıda yapılan açıklamaların hepsi Kurtuluş Savaşı döneminde yapılmıştı. Bu dönemde Atatürk realist dış politika teorisi çerçevesinde icraatta bulunmuş, revizyonist bir yaklaşımla Sevr Anlaşması'nı ortadan kaldırmayı ve mevcut kapitülasyonlardan kurtulmayı amaçlamıştı.

Realist düşünceye göre egemenlik veya bağımsızlık bir devletin toprakları üzerinde mutlak anlamda yüce otoriteye sahip olması, bu devlet görevlilerinin yetkilerini kullanırken bir başka devletin görevlilerinin denetim veya baskısı altında olmamaları anlamına gelmekteydi. Realist teori egemenliği içte olduğu gibi dışta da mutlaklaştırmaktaydı. Egemen devlet uluslararası alanda da her türlü hukuki endişeden uzak bir davranış serbestisine sahipti. Mademki devletlerin yüce otoriteleri dışında başka bir ortak düzenleyici otorite yoktu, o halde hukuk kuralları da bu otorite üzerinde sınır oluşturamazlardı. Sınır egemen devletin fiili imkanları ve gücü ile çizilmekteydi. Egemenlik kavramı uluslararası hukuk ve uluslararası siyaset alanına nakledilince, birçok devletin bulunduğu dünya gerçek bir arenaya dönüşmüş, taraflar arasında kıyasıya bir rekabet ortaya çıkmıştı. Bu nedenle realist düşünceye göre uluslararası siyaset anarşik bir ortamda cereyan etmekteydi.²²⁴ Çünkü her devlet dış politika sorunlarını kendine özgü yöntemle çözmeye çalışmakta, uluslararası

²²³ Atatürk, **a.g.e.**, s. 422-423.

²²⁴ Tayyar Arı, **Uluslar Arası İlişkiler Teorileri**, İstanbul, Alfa yayınları: 1100, s. 167.

kurallar ve normlardan ziyade kendine özgü araç ve düzenlemeleri oluşturmaktaydı. Çoğu zaman bu düzenlemeler diğer devletlerle uyum içerisinde değildi. Zaten bu uyumsuzluk genellikle savaşla sonuçlanıyordu.

Realist düşünce yapısı dört ana varsayım üzerine oturtulmuştu. Birincisi, realist devlet uluslararası ilişkide egemen ve bağımsızdı. İkincisi, ulus devletler etki ve tepkilerini daima güçleri nispetinde göstermekteydi. Üçüncüsü, bir ulusun çıkarını korumak için başvurabileceği ana unsur güçtü. Dördüncüsü, *devlet faaliyetleri güç, savaş, barış ve güvenlik kavramları etrafında yoğunlaşmaktaydı.*²²⁵

Yukarıda yapılan açıklamalar incelendiğinde, Atatürk'ün özellikle Kurtuluş Savaşı'nın hazırlık ve icrası döneminde, realist yaklaşımın esaslarını dikkate aldığı görülmektedir. Ancak, Lozan Anlaşması'ndan sonra Atatürk barış ve istikrara yönelik karşılıklı bağımlılığı dikkate alan bir dış politika uygulamaya başlamıştır. Bu değişim gerçekçilik, esneklik ve proaktif dış politika prensiplerine uygundur. Çünkü bu safhada değişen iç ve dış politika ortamına göre hedef önceliği de değişmiştir. Yeni hedef önceliği gerçekçi, akılcı ve bilimsel bir değerlendirmenin sonucudur. Artık öncelikli hedef, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletini medeni dünya da layık olduğu seviyeye yükseltmek, çağdaşlaşmak, milletin huzur, güven ve refahını arttırmaktır.

Atatürk bu dönemde zorunlu olmadıkça savaşı cinayet olarak nitelendirmiştir. Lozan Konferansı sürecinde dünya barışının sağlanmasının, hem dünyanın hem de Türkiye'nin çıkarına uygun olduğunu, uygarlık dünyasının Türklerin samimiyetini anlaması halinde barış için bir engel kalmayacağını açıklamıştır.

Atatürk İngiliz tarihçisi H. G. Wells'in bir dünya federasyonu oluşturulması düşüncesinin o zamanki koşullarda tatlı bir hayal olduğunu belirtmiştir. Birleşik devletlerin hangi koşullarda, nasıl gerçekleşebileceğini şu şekilde açıklamıştır. Şüphesiz her devletin, her milletin birbirinden karşılayabilecekleri ihtiyaçları ve karşılıklı çıkarları vardır. Devletler lüzumlu ve yararlı görürlerse, çağın gereklerine uygun bir takım birleşme ve uyuşma noktaları bulabilirler. Bu devletlerin yetkili

²²⁵ Selahaddin Bakan, "Teoriler Işığında Dış Politika", **21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul, Alfa Yayınları: 1042, 2001, s. 16.

temsilcileri bir araya gelip bir kongre yapabilirler. Ortak ilişkileri korumak ve bu ilişkilerin gerektirdiği şartlar içinde birlikte hareketi sağlamak için bütün bu devletlerin temsilcilerinden kurulu bir meclis oluşturabilirler. O zaman bir araya gelen devletlerin oluşturduğu meclisin başkanı o devletlerin ortak temsilini yapabilir.²²⁶

Atatürk milli ve insani duyguları en iyi şekilde bağdaştıran ve tüm insanlığa sevgiyle yaklaşan bir liderdi. O'nun ülküsü milletleri birbirinin mutlulukları ve kederleriyle ilgilenen aile bireyleri haline getirmektir. Atatürk bu bağlamdaysa insanlığı bir aile, milleti akraba, herhangi bir ülkenin sorununu insanlığın ortak bir sorunu olarak görmüştü. Dünyayı bir vücut, milletleri vücudun organları; yine insanlığı bir aile, milletleri de ailenin üyeleri olarak görmek Atatürkçü dış politikanın özünü oluşturmuştu.²²⁷

Benzer ifadeler Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşları tarafından da dile getirilmiştir. Başbakan İsmet İnönü 8 Ekim 1930'da Türkiye'nin Milletler Cemiyeti, Balkan Birliği, Avrupa Birliği gibi uluslararası siyasi kuruluşlara girmesi konusunda yöneltilen soruya verdiği cevapta; barış aşığı olduklarını, dünyayı sürekli bir barışa kavuşturmayı amaçlayan her girişimi içtenlikle karşıladıklarını, başarılı olması için ellerinden gelen hiçbir şeyi esirgemeyeceklerini söylemiştir.²²⁸ 1934 yılında ise şu açıklamayı yapmıştır. *“Türk Devrimi insanlık ülküsünü takip etmekte, insan cemiyetini dünyanın en değerli, en güçlü varlığı olarak görmektedir. İnsan toplulukları beraber çalışmak ve bu sayede mutluluklarını arttırabilmek olanaklarına sahiptirler. İnsanların savaşları, birbirlerini öldürmeye mecbur olmaları dar ve hastalıklı zihniyetlerin egemenliğinden, çeşitli insan toplulukları arasındaki fikri, manevi, fenni anlayış ve buluş düzeylerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Türk Milleti olarak var olmak ve büyük insanlık ailesinde yüksek bir cemiyet olarak yaşamak Türk Devrimi'nin amacıdır. Türk Devrimi büyük insanlık ailesinin*

²²⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 482-483.

²²⁷ Özel, **Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 208.

²²⁸ **A.e.**, s. 210.

mutluluğuna hizmet etmeyi görev saymakta, bu hizmete imkan bulabilmek için Türk toplumunun birçok alanda güçlü olmasını en esaslı şart bilmektir.”²²⁹

Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın 16 Şubat 1932 Cenevre’de yaptığı konuşmada, milletler için gerçek ve ideal bir güvenliğin ancak uygun milletlerden oluşan bir federasyonun oluşturmasıyla sağlanabileceğini, bunun şimdilik bir hayal olduğunu, o zamana kadar görece bir güvenle yetinmenin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Türkiye ile komşuları arasında kurulan dostluklar ve sürekli gelişen kardeşlik duyguları sayesinde sınırların zamanla siyasi önemlerinin kesinlikle azalacağını vurgulamıştır. Atatürk Türkiye’sinin herhangi bir komşusuyla gerçek ve tam bir eşitlik çerçevesinde ortak sınırlarına salt idari bir nitelik vermeye hazır olduğunu ilan etmiştir. Türk Milleti’nin en büyük dileğinin dünyadaki bütün milletlerin barış ve kardeşlik içinde yaşadıklarını görmek olduğunu dile getirmiştir. Yine Tevfik Rüştü Bey’in “*Bence Türk Bulgar ilişkilerinin ideal şekli iki ülke arasındaki bütün sınırların yalnız idari mahiyette kalmak üzere kaldırılmasıdır*”²³⁰ sözleri önem arz etmektedir.

Ekim 1932’de Bükreş’te toplanan Balkan konferansında Türk, Romen, Yunan ve Arnavut delegasyonları Balkan devletlerinde ortak bir tarih okutulmasını, milletleri birbirlerine karşı kıskırtan unsur ve eserlerin ortadan kaldırılmasını, okullarda Balkan İttifakı lehinde telkinlerde bulunulmasını benimsemiştir. Konferansta ayrıca gümrük vergilerinin birbirine yaklaştırılması, Balkan ülkelerinde mevcut malların dışarıdan alınmayarak birbirlerinden alınması, ortak pasaport ve ikamet hakları²³¹ gibi konular üzerinde durulmuştur.

Yakup Kadri 1930 yılında yayınlanan makalesinde: “*Büyük Türkün muhtelif isimler taşıyan insan kümeleri arasındaki dini ve tarihi önyargıları aşır bilimsel gerçeklerin verdiği bir hamleyle geniş ve aydınlık bir barış ve sevgi iklimine geçişi bizi hayrete düşürmemektedir. Dün silahı omzunda bir vatan savunucusu olan*

²²⁹ Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 212.

²³⁰ A.e., s. 211.

²³¹ A.e., s. 215.

Mustafa Kemal'in bugün bir milletler birliğine doğru gidişi görüldüğü kadar ani bir olay değildir.”²³² demektedir.

Yukarıdaki söylemlerin realizmden daha çok, liberal dış politika teorisi yaklaşımına uygun olduğu görülmektedir. Liberal dış politika teorisine göre bireyler eşit yaratılmıştır. Yaşama, özgürlük mutlu olma gibi doğuştan dokunulmaz haklara sahiptir. Bireyler bu haklarını güvence altına almak için devleti oluşturmuştur. Devlet gücünü yönettiği bireylerden, halktan almaktadır. Tüm devletler var olma, bağımsızlık, ulusal çıkarlarını koruma gibi bir takım dokunulmaz haklara sahiptir. Devlet bu haklarını güvence altına almak için hukuku oluşturmuştur. Hukuk, meşru otorite olma konumunu onu oluşturan devletlerden almaktadır. Devletler statüleri, hakları ve sorumlulukları bakımından eşittir. Bireyciliğin devlet için anlamı egemenliğe denk düşmektedir. Egemenlik, devletin kendi rızası dışında herhangi bir dış müdahale yada sınırlama olmadan karar alabilmek için özgür, otonom ve siyasal bakımdan bağımsız olma anlamına gelmektedir. Liberal bir devlette hukuk bireylerin temsilcilerinin ortak rızası ile oluşur; uluslar arası hukukun da devletlerin ortak rızası ile oluşması gerekir. Liberalizme göre, bir devletin egemenliğinden ödün vererek işbirliğini tercih etmesi çıkarlarından ödün verdiği anlamına gelmemektedir. Uluslararası konularda devletlerin işbirliği yapması onların çıkarlarına aykırı değildir. Bir devletin çıkarı diğer devletlerin çıkarına bağlı olup, işbirliği yapmama bir devletin kısa görüşlü davranması anlamına gelmektedir. Liberalizmin temelini oluşturan özgürlüğün geliştirilmesi de uluslararası işbirliğini gerektirmektedir. İşbirliği, uluslararası etkileşimin ve karşılıklı bağımlılığın doğuracağı olası zararları azaltmak ve kazançlarını arttırmak için gerekli olduğu gibi barış, refah ve adaletin sağlanması için de zorunludur.²³³

Uluslararası liberal teori, realizmden farklı olarak uluslararası çatışma yerine barış ve işbirliği konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Liberallere göre uluslararası ilişkilerin tek gündemi güvenlik konuları değildir. Refah, modernleşme ve ekonomik ilişkiler de uluslararası ilişkilerin gündemine girmiştir.

²³² Özel, **Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 220.

²³³ Tayyar Arı, **a.g.e**, s. 364-365.

Atatürk dönemi dış politika uygulamaları değişen dış politika ortamına ve Türkiye'nin ve Türk Milleti'nin menfaatlerine uygun olarak değişim göstermiştir. Kurtuluş savaşı döneminde savaş, güç ve mücadele ön plana çıkarken, savaş sonrasında barış, istikrar, işbirliği, modernleşme ve refah ön plana çıkmıştır. Diğer devletlerle eşitlik içinde siyasi, hukuki, adli ve ekonomik alanlarda anlaşmalar akdedilmiştir.

Burada belirtmek gerekir ki, diğer devletlerle çeşitli konularda anlaşmalar yapmak ve karşılıklı yükümlülükler altına girmek bağımsızlık ilkesi ile çelişmez. Atatürk döneminde de eşitlik prensibine uygun çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. Önemli olan, başka bir devletin dikte ettiği bir anlaşmayı imzaya zorlanmamaktır. Devletlerin kendi kararlarını serbest iradeleri ve rızalarıyla vermiş olmalarıdır.²³⁴

4.3. Çağdaşlaşma

Genel anlamıyla çağdaşlaşma, içinde bulunduğumuz çağın değerlerini benimseme ve o değerleri yerine getirme demektir. Diğer bir ifade ile devlet hayatında, fikir hayatında ve ekonomik hayatta ileri ülkelerin sahip oldukları siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik değerlere sahip olmak demektir. İleri ülkelerin gelişmelerini sağlayan bu değerler, içinde buldukları çağın uygarlığını temsil etmek üzere belli bir düzey çizmektedir. İşte bu düzey “*çağdaş uygarlık düzeyi*”dir. Bir ülkenin, bir milletin çağdaş olup olmadığı, yaşadığı zamanın uygarlık düzeyine yakınlığı ve bu uygarlık alanına dahil oluşu ile ölçülür. Atatürk'ün; “*Memleketler muhtelifdir; fakat uygarlık birdir ve bir milletin ilerlemesi için bu yegane uygarlığa iştirak etmesi lazımdır*”²³⁵ sözü, bu anlamda kullanılmıştır.

Atatürk, Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasının gerçek nedenini Batı ile ilişkilerin kesilmesine bağlamaktadır. Bunun bir hata olduğunu ve tekrar edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Türklerin sürekli olarak doğudan batıya doğru yürüdüğünü, vücutlarının şarkta olmasına rağmen fikirlerinin batıya yönelik olduğunu belirtmiştir.

²³⁴ Feyzioğlu, a.g.e., s. 10-11.

²³⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s. 90-91.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Atatürk dönemi Türk Dış Politikasının hedefi Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletini medeni dünyada layık olduğu seviyeye yükseltmektir. Çağdaş dünya, askeri zaferleri müteakip Lozan'da bağımsızlığını onaylatan yeni Türk Devleti'nin çağdaş niteliklere sahip olmasını istiyordu. Kendi içine kapanmış, çağın yeniliklerinden, uygarlığın nimetlerinden uzaklaşmış bir Türkiye, şüphesiz ki çağdaş dünya ölçüleri içinde hürmet göremez, itibar kazanamazdı.²³⁶ Atatürk bu gerçeği öngördüğü için, “*Memleketimizi çağdaşlaştırmak istiyoruz. Bütün gayretimiz Türkiye’de çağdaş, batılı bir hükümet kurmaktır. Uygarlığa girmek arzu edip de batıya yönelmemiş millet hangisidir?*”²³⁷ sözleriyle, çağdaşlaşma özlemini dile getirmekte ve Türk dış politikasının yönünü belirlemektedir.

“*Dünyada her milletin varlığı, kıymeti, hürriyet ve bağımsızlık hakkı, ancak gösterdiği ve göstereceği uygar eserlerle orantılıdır. Uygar eser vücuda getirmek kabiliyetinden mahrum milletler, hürriyet ve bağımsızlıklarından soyunmaya mahkumdur. ...Uygarlık yolunda ilerlemek ve başarı kazanmak, var olmanın şartıdır*”²³⁸ diyen Atatürk gerçek anlamda milli egemenlik ve tam bağımsızlığın ancak çağdaş uygarlık düzeyine erişmek, hatta üzerine çıkmakla mümkün olabileceğini vurgulamıştır.

Atatürk, uygarlığı bir milletin devlet hayatında, fikir hayatında ve ekonomik hayatta gösterdiği ilerlemelerin bileşkesi olarak tarif etmektedir. Bu anlamda uygarlık anlayışının, hars olarak ifade ettiği kültürle eşdeğer olduğunu, ondan ayrılamayacağını söylemiştir.²³⁹ “*Milli kültürümüzü çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkaracağız*”²⁴⁰ sözünde milli kültür geniş anlamda kullanılmıştır.

Çağdaş milletler, çağdaşlık niteliğini her türlü dogmatik unsurdan sıyrılarak bilim ve teknolojiye önem vererek kazanmışlardır. Türk Milleti de çağdaş uygarlık

²³⁶ Utkan Kocatürk, “Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaşlaşma”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 668.

²³⁷ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, c. III, s. 91.

²³⁸ **A.e.**, c. II, s. 187.

²³⁹ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve belgeler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayını, 1959, s. 261-262.

²⁴⁰ Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 113.

seviyesine bilim ve teknolojiyi rehber edinerek ulaşacaktı. Bilim ve teknoloji rehber alınmadıkça, onun kuralları ve yöntemleri benimsenmedikçe hiçbir alanda ilerlemeden söz edilemezdi. Bu nedenle ilim ve fennin dışında rehber aramak, Atatürk'e göre gafletti, cehaletti, dalaletti.²⁴¹ Atatürk bu konuda; *“Gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alakasız yaşayamayız. Bilakis ileri, uygar bir millet olarak uygarlık sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat, ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur”*²⁴² demektedir.

Atatürk devrinde Türk toplumunun çeşitli kurum ve kuruluşlarında yapılan her inkılap, temelde, düşüncelerde yapılan inkılabı dayanmaktadır. Atatürk inkılabı, aslında bir *“düşünce inkılabı”*, *“bir zihniyet inkılabı”*dır. O zihniyet, her türlü hurafeden sıyrılarak çağdaş düşünceyi benimseme, akılcı, bilimci ve gerçekçi yollardan yürümektir. Zira Atatürk ilke ve inkılapları, Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine en kısa zamanda ulaştırabilmek için aklın ve mantığın çizdiği yolları içermektedir. Nitekim Atatürk de: *“Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını her bakımdan uygar bir toplum haline getirmektir. İnkılaplarımızın temel kuralı budur”*²⁴³ demektedir.

Atatürk çağdaşlaşmada eski denemelerin ve kendi gözlemlerinin ışığında farklı bir metot uygulamıştır. O'na göre, çağdaş medeniyetin ortağı olmak, bu medeniyetin bir bütün olarak alınmasıyla mümkündür. Çünkü daha önce askerlik ve milli eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda yapılan *“sınırlı alıntılar”* tek tek yapılan düzenlemeler, topluma taze kan vermeye yeterli olamamış ve devleti kurtaramamıştır. Öyle ki yapılan yeniliklerle Türk toplumu içinde zamanla bir kültür ve müessese ikileşmesi, hatta rekabeti meydana getirmiştir. Bu sebeple Atatürk eskilerin *“ıslahatçı ve telifçi metotlarına”* itibar etmemiştir. O'na göre çağdaş dünyadan *“neyin ne kadar alınacağı”* ve bu alınmada *“sınırın ne olması”* gerektiğini tartışmak yersiz ve faydasızdır. Çağdaşlaşmanın tek yolu vardır. O da çağa hakim ve

²⁴¹ Kocatürk, “Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaşlaşma”, a.g.e., s. 668.

²⁴² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 48.

²⁴³ A.e., c. II, s. 224.

rakipsiz olan Batı medeniyetini, ilmi, kültürü, teknolojisi, başka bir ifade ile “*hayata bakış*” tarzıyla top yekun almaktır.²⁴⁴

Batı medeniyetinin temelini, bilime gelişme imkanı veren “*rasyonel düşünce*” ile “*bilim zihniyeti*”, bilimin pratik hayata uygulanmasından meydana gelen ve insanoğluna tabiata hakim olmak ve onun ekonomik refahını sağlamak imkanını veren “*teknoloji*”, her türlü medeniyetin yaratıcısı olan insanın temel hak ve hürriyetlerini güvence altına alan “*hukuk anlayışı*” ve insan mutluluğunu sağlayan özgürlüğe dayalı “*rasyonel devlet yönetimi*” oluşturmaktadır.²⁴⁵

Atatürk’ün başlattığı çağdaşlaşma hareketi Batı uygarlığına, Batı teknolojisine yönelişle birlikte, unutulmuş Türklüğe de bir dönüştü. Zira Türk milleti tarihinin çok eski devirlerinde büyük uygarlıklar kurmasına, insanlığa büyük hizmetler yapmasına rağmen son asırlarda bazı siyasi ve toplumsal etkenler ve engeller sebebiyle Batı’dan geride kalmıştı. Çağdaşlaşma atılımıyla Türk’ün uygar niteliği tekrar harekete geçiriliyordu. Nitekim Atatürk, 10. yıl söylevinde “*Asla şüphem yoktur ki Türklüğün unutulmuş büyük uygar vasfı ve büyük uygar kabiliyeti bundan sonraki gelişmesiyle geleceğin yüksek uygarlık ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır*”²⁴⁶ derken, Türk çağdaşlaşma hareketinin bu milli yönünü bütün açıklığıyla dile getiriyordu. Atatürkçü çağdaşlaşma akıl, mantık ve bilim çizgisinde belki her modelden esinlenmiş, ama asıl cevheri kendi içinden çıkarmış, hedeflerini kendi ihtiyaç ve isteklerini göz önüne alarak belirlemiştir.²⁴⁷ Çağdaşlaşma ile batılılaşma arasındaki nüans ise işte buradadır. Çağdaşlaşma uluslararası ilişkilerde çağdaş milletlerle paralel ve uyumlu yürümekle beraber, Türk sosyal topluluğunun özel, karakteristik ve bağımsız kimliğini korumayı esas almaktadır.

Atatürk’ün çağdaşlaşma yöntemi, “*az zamanda çok ve büyük işler yapmak*” esasına dayanır. Atatürkçülükte zaman ölçüsü Büyük Önderin ifadesiyle: “*Geçmiş asırların uyuşturucu zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket kavramına*

²⁴⁴ Abdurrahman Çaycı, “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 653.

²⁴⁵ Çaycı, **a.g.e.**, s. 653.

²⁴⁶ Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 177.

²⁴⁷ Kocatürk, “Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaşlaşma”, **a.g.e.**, s. 671.

göre” ayarlanmıştır. Bu bakımdan, çağdaşlaşma yolunda, atılan her adımı kısa ve noksan görmek, her an daha uzun ve daha esaslı adımlarla ileri yürümek, Atatürkçü çağdaşlaşmanın esasıdır. Hayatta en hakiki yol göstericinin ilim olduğunu kabul eden Atatürkçülük, akılcılığa ve bilime verdiği değer sebebiyledir ki çağdaşlaşma yolunda bugün olduğu gibi yarın da geçerliliğini koruyacaktır.²⁴⁸ Nitekim Büyük Önder: “*Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir*”²⁴⁹ direktifiyle bu gerçeği vurgulamıştır.

Çağdaş uygarlığa yönelmenin bir başka nedeni de, ülke insanlarına, çağdaş dünyanın sunduğu nimetlerden yararlanma imkanını vermektir. Çünkü modern devletin klasik görevlerinden biri, ülkenin bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamaksa, diğer önemli görevi de halkının refah, huzur ve mutluluğunu temin etmektir.²⁵⁰

Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin gergin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin çok iyi olduğu bir dönemde bile Avrupa uygarlığına olan yöneliş açıkça vurgulanmıştır. Tevfik Rüştü Aras’ın 1927 yılında Le Matin muhabirinin “*Türkiye Odesa’da kendisini Avrupa’ya karşı arzusu hilafında bir anlaşmazlığa sokacak Asyai bir siyasetle bağlanmış değil midir?*” sorusuna verdiği cevap oldukça aydınlatıcıdır. Buna göre, Türkiye Asya’da çıkarları olmakla beraber, Asyai bir devlet değildir. Asya’da çıkarları vardır. Çünkü Batı Asya’nın kapısında ve ortasında bulunmakta, Avrupa uygarlığının Asya’ya karşı uzantısını oluşturmaktadır. Boğaziçi sahillerini birbirinden ayıran birkaç metrelik suyun iki uygarlığı ayırdığını iddia etmek anlamsızdır. Avrupa’ya karşı mücadele için Asya devletlerinden bir grup oluşturduğu hakkında Türkiye’ye yöneltilen tasavvurlar doğru değildir. Böyle bir fikir Türkiye’nin asla aklından geçmez. Türkiye, çıkarları ve geleceği açısından Avrupa’ya çok samimi bir şekilde bağlıdır. Türkiye bunun aksini yapmaya zorlanacak olursa öldürücü bir şey olacaktır. Doğu Asya Türkiye’den siyasi açıdan olduğu gibi, coğrafi açıdan da çok uzaktır. Eğer orada Türkiye’ye karşı bir sevgi besleniyorsa, bundan dolayı memnuniyet duyarız. Dünya’nın bu kısmında cereyan eden olaylar, Türkiye’yi diğer önemli olaylar gibi ilgilendirebilir. Türkiye’nin

²⁴⁸ Kocatürk, “Atatürkçü Düşünce Işığında Çağdaşlaşma”, a.g.e., s. 672.

²⁴⁹ Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 177.

²⁵⁰ Çaycı, a.g.e., s. 653.

dikkatle izlemesi gereken bazı ticari çıkarları da vardır. Uzakdoğu Türkiye için ipek böceği tohumu ve bazı hammaddelerin kaynağıydı. Çin olayları, Türkiye’yi yalnız bir açıdan ilgilendiriyordu. O da her yerde olduğu gibi, burada geniş bir milliyet cereyanının varlığıydı. Türkiye bu cereyanın tamamen barışçı bir şekilde gelişmesini diliyordu. Türkiye Asya’daki ve batıdaki dostlarına dünyada tek bir uygarlığın olduğunu açıkça söylüyordu. Bu da modern uygarlıktı. Türkiye iki uygarlık arasında bir mücadele olmasını asla kabul etmiyordu. Uygarlığın gelişmesi için yaratılacak her türlü engeli tamamen sevimsiz bir irtica gibi görüyordu.²⁵¹

Çağdaşlaşma/batılılaşma hedefi başta Türk Devrimi’nin sözcüsü Hakimiyet-i Milliye Gazetesi olmak üzere basında sıkça vurgulanmıştır. Örneğin Mehmet Saffet, Hakimiyet-i Milliye’deki makalesinde “*düşünüş ve işleyiş tarzımız, ilmimiz, irfanımız ve fabrikamızla Avrupalı olmak istediğimizi, hayatı görüş ve anlayış tarzımızın değişmesi gerektiğini, ancak bu şekilde çağdaş uygarlık seviyesine yükselbileceğimizi*” dile getirmiştir.²⁵² Mahmut Esat Bozkurt da Bozkurt-Lotus davasındaki savunmasında, Türkiye’nin artık kaderini Avrupa uygarlığıyla birleştirmeye karar verdiğini vurgulamıştır.²⁵³

Atatürk, ayrıca Avrupa’nın Türkleri yüzyıllar boyunca benimsemeyip, kıtanın dışına atmaya çalıştığını bilerek, yeni Türkiye’ye batılı bir yapı kazandırmanın, adeta bir güvenlik gereği olduğu inancıyla hareket etmiştir. Avrupa, ancak kendisiyle benzerlik halindeki bir Türkiye ile bir arada yaşamağa razı olabilirdi. Kaldı ki batılılaşma, çağın da gereği idi. Böylece Türkiye, dışarıya karşı kendi gücünü ispat edebilecekti.²⁵⁴ Bu yüzden çağdaşlaşma, Atatürk Türkiye’sinin temel bir dış politika hedefini oluşturmuştu.

²⁵¹ Özel, **Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 223-224.

²⁵² Hakimiyet-i Milliye, 28 Nisan 1930.

²⁵³ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. bs, İstanbul, Turhan Kitabevi Yayınları, s. 124.

²⁵⁴ Gönübol-Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 1071-1072.

4.4. Halkın Huzur, Güven ve Refahı

Atatürk Dönemi Türk dış politikası hedefi kapsamında incelediğimiz milli egemenlik, tam bağımsızlık ve çağdaşlaşma ile ulaşılmak istenen nihai hedef halkın huzur, güven ve refahının artırılmasıdır. Atatürkçü düşüncenin, ilke ve devrimlerinin nedenini ve sınırlarını Türk halkının yararı belirlemektedir. Atatürk döneminde uygulanan milli siyaset; milletin güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşamasını amaçlamakta, milletin gerçek saadet ve refahı için çalışmayı esas almaktadır.

Atatürk bu konu ile ilgili olarak 17 Kasım 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı açış konuşmasında, gaflet ve ilgisizlik ile geçen asırların ekonomide meydana getirdiği olumsuzlukları ortadan kaldırmak, memleketi geliştirmek, milleti refah, saadet ve servete kavuşturmak için çalışmaların önemli kısmının bu yöne kaydırılmasını istemiştir. Yeni Türk devletinin varlığını devam ettirmek, Türk milletinin refah ve saadetini sağlamak için acil ve öncelikli olarak ekonomiyle ilgilenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu şekilde Türkiye'nin ve Türk milletinin medeni dünyada layık olduğu seviyeye çıkarılabileceğini söylemiştir.²⁵⁵ Konuşmasının devamında; *"...Efendiler Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bunun hükümetinin milletten aldığı veçhe istiklâli tam ve bilâkaydüşart hakimiyeti milliye umdelerine istinaden memleketi mâmur etmek ve milleti zengin, müreffeh ve mesut etmekten ibarettir"*²⁵⁶ demiştir.

Siyasi, askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadi zaferler ile taçlandırılmadıkça kalıcı olamayacağını belirten Atatürk konuşmasına şu şekilde devam etmiştir. *"...artık bu memleket böyle fakir ve bu millet hakir değil, belki memleketimize zengin memleketi, bu yeni Türkiye'nin adına da çalışanlar diyarı denilsin..."*²⁵⁷

Atatürk, hükümetlerin ilk amacının halka hürriyet ve saadet vermek, olduğunu belirtmiştir.²⁵⁸ CHP Büyük Kongresi'ni açarken 15 Ekim 1927 de yaptığı konuşmada; *"Bilhassa memleket ve millete ait umumi gaye -ki, selamet ve refah-ı*

²⁵⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 103-104.

²⁵⁶ A.e., s. 110.

²⁵⁷ A.e., s. 112.

²⁵⁸ A.e., c. III, s. 139.

umumiye teminden ibarettir- mahiyet-i aslisi değişmeksizin takip olunmuştur”²⁵⁹ demiştir. 1 Kasım 1927 de ikinci defa cumhurbaşkanı seçildikten sonra ise “*Cumhuriyetin dahili ve harici siyaseti, istikbalde dahi haysiyet, kuvvet ve istikametle ve Türk milletinin kudretlerini onun refah ve inkişafı için tevcih ve teksif eylemekle temayüz edecektir*”²⁶⁰ şeklinde beyanda bulunmuştur.

Atatürk dönemi Türk dış politikası güvenliğin sağlanmasını ve barış ortamının oluşturduğu güven ortamında memleketin hızla gelişmesini esas almıştır.²⁶¹ Bu nedenle bölgesel barışı korumak için Türkiye’nin komşularıyla iyi geçinmesi gerekmektedir.²⁶² Atatürk TBMM’nde yaptığı konuşmalarda vatandaşların her türlü saadet ve huzurunun, cumhuriyet kanunlarında ifade olunan milli birlikte ve beraberlikte olduğunu, bunun sağlanması halinde, vatan haricinden hiçbir tahrikin olmayacağını vurgulamıştır.²⁶³

Cumhuriyet rejiminin Türkiye’de huzur, istikrar ve güvenliği en iyi şekilde yerleşmesini temin ettiğini, vatandaşların cumhuriyet kanunlarının eşit şartları altında kendileri için hazırlanan hürriyet, refah ve saadet imkanlarından azami istifade ettiğini²⁶⁴ belirten Atatürk milletin layık olduğu yüksek medeniyet ve refah seviyesine varmasını alıkoyabilecek hiçbir engelin kalmadığını söylemiştir.²⁶⁵ “*Sulh milletleri refah ve saadete eriştiren en iyi yoldur. Fakat bu mefhum bir defa ele geçirilince daimi bir ihtimam ve itina ve her milletin ayrı ayrı hazırlığını ister.*”²⁶⁶ diyerek, konunun önemine dikkat çekmiştir.

Türkiye dahili teşkilatı kuvvetlendikçe yabancı ülkelerle ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Bu kapsamda; daha önce bahsedildiği üzere, İran’la 5 Kasım 1932’de Dostluk, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması,²⁶⁷ Irak’la yine 1932 yılı içinde Suçluların Geri Verilmesi ve Ticaret

²⁵⁹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, c. I, s. 370.

²⁶⁰ **A.e.**, s. 372.

²⁶¹ **A.e.**, s. 374.

²⁶² **A.e.**, s. 399.

²⁶³ **A.e.**, s. 382.

²⁶⁴ **A.e.**, s. 410.

²⁶⁵ **A.e.**, s. 411.

²⁶⁶ **A.g.e.**, s. 430.

²⁶⁷ **Düştur**, 3. Tertip, c. 15, s. 134.

Antlaşması,²⁶⁸ Almanya ile 12 Ocak 1927 ve 25 Temmuz 1938’de ticaret antlaşmaları yapılmıştır. Ayrıca Almanya ile 16 Ocak 1939’da 150 milyon marklık kredi antlaşması,²⁶⁹ İngiltere ile 27 Mayıs 1938’de 10 milyon sterlinlik kredi antlaşması²⁷⁰ yapılmıştır. Bu uygulamalar ile ülke içinde gerçekleştirilen atılımlara uluslararası ilişkileri kullanarak destek sağlanmıştır.

Sonuç olarak Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi, milli egemenlikten güç alarak tam bağımsızlığı sağlayan; çağdaş değerleri benimseyerek Türk kültürünü bilimsel metotlarla geliştiren; Türkiye Cumhuriyeti’ni ve Türk Milletini çağdaş dünyada layık olduğu seviyeye yükselten; milletin huzur, güven ve refahını arttıran bir hedeftir. Bu hedef gerçekçi, akılcı ve bilimseldir. Eşitlik çerçevesinde uluslararası işbirliğine açık, uluslararası hukuka saygılı, barışçı, tutarlı ve güvenilirdir. Değişen iç ve dış politika ortamına süratle uyum sağlamaya imkan veren, Türk milletini aktif hale getiren, hatta proaktif olmaya zorlayan bir hedeftir.

5. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Prensipleri

Kurtuluş Savaşı sürecinde ve savaş sonrası dönemde gerçekleştirilen dış politika uygulamaları detaylı olarak incelenerek, analiz ve sentez yapıldıktan sonra yorumlandığında; akılcılık, gerçekçilik, eşitlik, esneklik, uluslararası işbirliği, proaktif dış politika, yurttan barış dünyada barış, uluslararası hukuka saygı, tutarlılık ve güvenilirliğin Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel prensipleri olduğu tespit edilmiştir.

5.1. Akılcılık

Atatürk dönemindeki dış politika uygulamalarında akıl, mantık ve bilim rehber olarak alınmıştır. Geçmişten ders alınarak mevcut durum kavranılmış ve gelecekle ilgili muhtemel gelişmeler öngörülmüş, doğru bir strateji ve planlama ile sorunların tümüne el atmadan, uygulamaları safhalara ayırarak, sorunlar öncelik derecelerine göre uygun zamanda çözülmeye çalışılmıştır.

²⁶⁸ Yalçın, **a.g.e.**, s. 228.

²⁶⁹ **A.e.**, s. 235.

²⁷⁰ Gönübol-Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, s. 125.

5.1.1. Akıl, Mantık ve Bilim

Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra batıda kurulan devletlerin antik Yunan kültürü ile ilişkisi kesilmişti. Buna karşılık geniş bir coğrafyaya yayılan İslam ülkelerindeki bilim adamları Platon, Aristo gibi antik çağın düşünürlerini tanımışlar ve ayrıca doğa bilimleri alanlarındaki belli başlı eserleri okumuşlardı. XI. yüzyıla gelindiğinde İslam dünyasındaki uyanış doruk noktasına ulaştı. Bu dönemde İslam bilginleri akılcı bir yaklaşımı benimserken, daha sonra mistik akım İslam uygarlığına egemen oldu. Bu akım bütün gerçeklerin inanç ile kavranabileceğini belirtiyordu. Endülüsler İbn Rüşd gibi bilim adamları sayesinde bir süre daha akıllı inançtan önce tuttularsa da bir süre sonra onlar da skolastik yaklaşımın esiri oldular. XIII. yüzyıldan sonra İslam dünyası sadece din bilgini yetiştirmeye başladı. Oysa bu dönemde Batı yavaş yavaş skolastik düşünceden sıyrılmaya başlamış, İslam bilim felsefesinden antik mirası alarak akıl ve gözlem yoluyla geliştirmişti. Rönesans ve reform hareketi ile skolastiğin yerine akıllı, naklediciliğin yerine gözlem ve deneyi, teokrasinin yerine laikliği ikame etmişti.

İslam dünyasındaki bu olumsuz gelişmelerden, bir süre sonra Osmanlı Devleti de etkilenmiş ve Batıdaki bilimsel gelişmenin dışında kalmıştı. Medrese sistemi çökmüş sadece din eğitimi veren kurumlar haline dönüşmüştü. Tıp, matematik ve fizik gibi öğretiler dahi din öğrenimi içinde yer almıştı. Kısa süre içinde bu çöküş diğer kurumlara da yansımıştı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı 1773'lerdeki durumu anlatırken, kısa bir süre sonra Mühendisaneeye dönüşecek Hendesehane'deki çalışanların bir üçgenin iç açılarının toplamını bilmediğini,²⁷¹ Vezir-i azam Damat Ali Paşa'nın Avusturyalılarla yaptığı savaşı müneccimlerine danışması sonucu kaybettiğini ve bir müneccimin yıldız hesaplarını doğru yapmadığı için cezalandırıldığını²⁷² örnek olaylar olarak vurgulamıştı. Padişah III. Mustafa Avrupalıların ileri gitmesinin nedenini müneccimlere bağlamış ve bu düşünce doğrultusunda Prusya Kralı Friedrich'e Ahmet Resmi Efendi'yi elçi olarak göndermiş, kendisine iyi müneccimler yollamasını rica etmişti.²⁷³ Alman askeri danışmanı Moltke, Türk askerlerinin meziyetlerini takdirle karşıladığını, hurafelere saplanıp kalan

²⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV, Ankara, 1956, TTK Yayınları, s. 480.

²⁷² **A.e.**, s. 534.

²⁷³ Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hattı Hümayunları**, c. 1, Ankara, TTK Yayınları, 1946, s.1.

yöneticilerin geriliğini Nizip Savaşı'nda gördüğünü ve bundan duyduğu üzüntüyü dile getirmişti. Damat Sait paşa, Padişaha başvurarak Rüştiye mekteplerinde okutulan coğrafya derslerinde harita gösterilmesinin kafir adeti olduğunu ve şeriatın buna cevaz vermediğini söylemişti.²⁷⁴ Batıdaki gelişmelerin takip edilmemesi ve bilime sırt çevrilmesi Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerinin başında gelmişti.

Atatürk Türk milletini skolastik düşünce sisteminden çıkarmış, millete akıl mantık ve muhakeme yolu ile yargılama ve hareket etme yeteneği kazandırmıştır. Atatürk, daha Manastır Askeri İdadisi'nde iken Voltaire, Rousseau, Montesquieu'nun eserlerini okumuş, Fransız Devrimi'nin tarihini ve getirdiği yeni fikirleri öğrenmişti. Fransızcasını ilerletmiş, Mirabeau ve Robespier'i tanımıştı. Durkheim gibi ünlü sosyologların kitaplarını inceletmiş, hatta Durkheim'in Toplumsal İş Bölümü ve Ahlak kitaplarını Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkçe'ye çevirtmişti.²⁷⁵ Atatürk okuduğu kitaplar, yaptığı gözlemler/araştırmalar ve kendi özel yetenekleri sayesinde akılcılığın ve bilimselliğin önemini kavramıştı. Bunun sonucu olarak gerek Milli Mücadele ve gerekse Cumhuriyet döneminde yaptığı her işin akla ve bilime uygun olmasına özen göstermiş, *“Bizim akıl, mantık ve zeka ile hareket etmek şiarımızdır. Bütün hayatımızı dolduran vakalar bu hakikatin delilidir.”* demiştir.²⁷⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarında milleti hurafelerden, nakillerden ve skolastik düşünce sisteminden kurtarmak için İslam dininin akla, mantığa ve bilime açık bir din olduğunu söylemiştir. Akıl, mantık, bilim ve toplum yararının gerçek birer ölçü olduğunu, bunlara göre doğru olan her şeyin İslam dinine de uygun olacağını belirtmiştir.²⁷⁷ Atatürk Nutuk'un birçok yerinde de durum ve olayları akıl ve mantık süzgecinden geçirerek hüküm verdiğini söylemiştir. Atatürk *“akıl ve mantığın*

²⁷⁴ Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, s. 484.

²⁷⁵ Mahmut Tezcan, “Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefi ve Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1992, s. 726.

²⁷⁶ Enver Ziya Karal, “Atatürk'ün Siyaseti Üzerine Düşünceleri”, **Atatürk Hakkında Konferanslar**, Ankara, DTCF Yayınları, 1946, s. 54.

²⁷⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. II, s. 98.

halletmeyeceği mesele yoktur” sözünü çok sık tekrarlamış ve “*akıl rehberinin bilgi*” olduğunu da ifade etmiştir.²⁷⁸

Manasız, mantıksız ve safsatalarla dolu olan fikirlerin hastalıklı fikirler olduğunu belirten Atatürk, akıl ve mantıktan uzak, zararlı bir takım görüş ve geleneklerin yer aldığı toplum hayatı da hastalıklı olur demiştir.²⁷⁹ Onuncu yıl nutkunda da Türk milletinin yürümekte olduğu gelişme ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşalenin müspet ilim olduğunu belirtmiştir. Uygarlıktan, ilimden ve fenden kuvvet olarak yürüdüğünü söyleyen Atatürk, kendisinden sonra gelenlerin akıl ve bilimin rehberliğini kabul etmeleri halinde manevi mirasçıları olacaklarını belirtmiştir. Ayrıca “*Dünyada her şey için, medeniyet için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit ve rehber aramak gaflettir, dalalettir*” demiştir.²⁸⁰

Atatürk, siyasi ve sosyal hayatta olduğu gibi,²⁸¹ dış politika uygulamalarında da akıl, mantık ve bilimsel düşünceyi rehber edinmiştir. Panislamizm ve Panturanizm siyasetini hayalci olduğu için benimsememiş ve Türk milletinin önüne ilmin, aklın, mantığın ifadesi olan gerçekçi hedefler koymuştur.²⁸² Bu hedefler iç ve dış politika ortamına değerlendirilerek belirlenmiştir. Ayrıca Türkiye’nin dahili teşkilatına yani milli gücüne uygun hedeflerdir. Türkiye’ye ve Türk milletine aydınlık bir gelecek sunmaktadır.

5.1.2. Öngörü

Atatürk, geçmişten ders alarak mevcut durumun iç ve dış politika ortamını kavramış ve geleceği doğru bir şekilde öngörmüştür. Tarih bilgisinin diplomasideki önemini bilen Atatürk, bu alanda çok okuyan ve gerekli dersleri çıkararak bir kişi

²⁷⁸ A. Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1968, s. 280.

²⁷⁹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, c. II, s. 47.

²⁸⁰ **A.e.**, s. 202.

²⁸¹ **A.e.**, s. 47.

²⁸² Atatürk, **a.g.e.**, s. 299.

idi.²⁸³ Engin tarih bilgisi, üstün akıl, mantık ve bilimsel düşünme yeteneği sayesinde bugünü gayet ustalıkla kavlıyor; yarını da ustaca önceden öngörebiliyordu.

Türk ve İslam tarihine ait bilgileri ve yorumları, dünü ne kadar başarılı biçimde değerlendirdiğini; Kurtuluş Savaşı döneminde dış dünyayı doğru biçimde algılaması o günü iyi kavradığını; 27-29 Kasım 1932'de ABD'li General Mac Arthur'la İstanbul'daki görüşmesi sırasında, daha henüz ufukta gözükmeyen İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili olarak yaptığı tahminleri de yarını nasıl isabetle öngörebildiğini ortaya koyan örneklerdir.²⁸⁴ Bu görüşmede Atatürk'ün, Almanya'da 1933'ten sonra gelişecek iç siyasi gelişmeleri ve Avrupa'da 1940-1946 yılları arasında savaşın başlayacağını öngörebilmesi, İtalya'nın savaşta başarılı olamayacağını, Almanya'nın yine ABD'nin müdahalesiyle yenileceğini, savaş sonunda ise asıl karlı çıkacak devletin Sovyet Rusya olacağını önceden görebilmesi dikkat çekicidir.²⁸⁵

Dış politika stratejileri oluşturulurken sadece o günün koşullarını dikkate almak yeterli olamaz. Doğru dış politika stratejileri oluşturabilmek için öncelikle gelecekteki dış politika ortamının doğru bir şekilde öngörülmesi gerekmektedir. Öngörü yapabilmek için de engin bir tarih bilgisi, yüksek bir zeka ve ilgi gerekmektedir. Tarihte yaşanan deneyimler ışığında güncel gelişmeler değerlendirilir, akıl, mantık ve bilim süzgecinden geçirilerek gelecekteki dış politika ortamı öngörülür. Öngörülen dış politika ortamında milli menfaatlerin en uygun şekilde nasıl elde edilebileceği tespit edilerek dış politika stratejileri oluşturulur. Atatürk bu uygulamaların nasıl yapılacağıyla ilgili en güzel örnekleri bize sunmuştur. Önceki başlıklarda incelediğimiz Kurtuluş Savaşı'nda yürütülen dış politika, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ve Hatay sorunun çözülmesi ders alınması gereken çok başarılı uygulamalardır.

5.1.3. Strateji ve Planlama

Atatürk doğru bir strateji ve planlama ile sorunların tümüne el atmadan, uygulamaları safhalara ayırmış, sorunları öncelik derecelerine göre ve uygun

²⁸³ Anıtkabir Derneği'nin yayınladığı 24 ciltlik Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar serisi incelendiğinde Atatürk'ün okuduğu kitapların önemli bir kısmının tarih ile ilgili kitaplar olduğu görülmektedir.

²⁸⁴ Gönlübol-Kürkçüoğlu, **a.g.e.** s. 1064.

²⁸⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. III, s. 133-135.

zamanda çözmeye çalışmıştır. Atatürk, Erzurum Kongresi sırasında çağdaş bir cumhuriyet oluşturma kararını almıştı, fakat bu düşüncesini hemen açıklamadı. Fikirlerini oluşturduğu strateji ve planlamaya uygun olarak belli bir öncelik sırasına göre uygulamaya başladı. Şartların olgunlaşmasını beklemeden ve milletin desteğini elde etmeden, birdenbire köklü yapı değişikliğine gitmesi başarı şansını azaltabilirdi. Bu nedenle neyi ne zaman yapacağını çok iyi planlamak suretiyle köklü bir değişikliği başarıya ulaştırdı. Reformlar, adım adım uygulamaya sokularak Türkiye'ye çağdaş bir yapı kazandırıldı.²⁸⁶

Atatürk bu prensibi Nutuk'ta şu şekilde açıklamıştı. *“Türk ata yurduna ve Türk'ün istiklâline saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silâhla karşı koymak ve onlarla çarpışmak gerekiyordu. Bu önemli kararın bütün gerek ve zaruretlerini daha ilk gününde açığa vurup ifade etmek, elbette isabetli olamazdı. Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur. Eğer dokuz yıllık faaliyetimiz ve yaptıklarımız bir mantık silsilesi ile gözden geçirilirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel doğrultunun, ilk kararın çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.”*²⁸⁷

Atatürk açıklamasının devamında; gelecekteki ihtimaller üzerinde fazla konuşmanın girilen mücadeleye hayali bir macera niteliği verebileceğini, dış tehlikenin yakın etkilerini derinden hissedenler ile muhtemel değişmelerden ürkenlerin ilk anda direnme güçlerini harekete geçirebileceklerini anlatmıştır. Müteakiben *“Başarı için pratik ve güvenilir yol, her safhayı vakti geldikçe uygulamaktır. Milletin gelişmesini ve yükselmesini sağlayacak doğru yol buydu. Ben de bu yolda yürüdüm...”*²⁸⁸ demiştir.

Hatay sorunun çözümünde başlangıçta Hatay'ın Türkiye'ye verilmesi gündeme getirilmemiş, daha çok Hatay'daki Türk halkının hakları üzerinde durulmuştu. Daha sonra Hatay'ın bağımsızlığı üzerinde durulmuş, bağımsızlığın sağlanmasını müteakip

²⁸⁶ Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.e. s. 1062.

²⁸⁷ Atatürk, a.g.e., s. 10-11.

²⁸⁸ A.e., s. 11.

Türkiye'ye katılması sağlanmıştı. Bu akılcı dış politika revizyonist bir hedef gütmesine rağmen Türkiye'nin antirevizyonist devletler arasında yer almasına imkan sağlamıştı.

1923 yazında, Lozan görüşmeleri sırasında Ankara'ya gelip Atatürk'le mülakat yapan Isaac F. Marcossou adlı Amerikalı bir gazeteci, Atatürk'ün zamanlamadaki ustalığını şöyle dile getirmiştir.

"Enver Paşa'nın başarısızlığını Kemal Paşa'nın muvaffakiyetiyle mukayese ediniz... Nasıl farklı olduklarını görürsünüz. Enver, gayesini gerçekleştirmek üzere dümdüz yol almıştır. Taştan bir duvara çarpacak olduğunda da onu yıkmaya çalışmıştır. Sonunda da boyun eğmiştir. Kemal ise, bir engelle karşılaştığı zaman, etrafından dolaşarak bu engeli atlatıncaya kadar sabırla bekler ve amacına ulaşır..."²⁸⁹

5.2. Gerçekçilik

Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel prensiplerinden birisi de gerçekçiliktir. Erişilemeyecek hedefler peşinde koşmamaktır. Türkiye'nin imkanlarıyla hedeflerini bağdaştırmaktır.²⁹⁰ Atatürk Milli Mücadele yıllarından itibaren, milleti ve yöneticileri hayalci ve maceracı tutumlara karşı uyarmıştır. *"Büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden dünyanın düşmanlığını, kötü niyetini, kinini bu milletin ve memleketin üstüne çektik... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde konuşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskısını artırmaktan ise meşru duruma dönelim. Haddimizi bilelim... Biz yaşama ve bağımsızlık isteyen bir milletiz. Yalnız ve ancak bunun için hayatımızı esirgemedenden veririz."*²⁹¹

Kurtuluş Savaşı sırasında Misak-ı Milli'de ifadesini bulan hedefler gerçekçi biçimde çizilmişti. Atatürk'ün, Panislamizm ve Panturanizm hareketlerine iltifat

²⁸⁹ Gönübol-Kürkçüoğlu, a.g.e. s. 1062.; Isaac F. Marcossou, "Kemal Pasha", **The Saturday Evening Post**, October 20th, 1923.

²⁹⁰ Feyzioğlu, a.g.e. s. 1.

²⁹¹ Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 1971, s. 20.

etmeyişi, gerçekçiliğinin tabii sonucudur.²⁹² Atatürk, isteklerini gerçekçilik prensibine uygun olarak makul sınırlar içinde tutmuş, bu şekilde kabul olunmayı kolaylaştırmış ve başarısını teminat altına almıştır.²⁹³

Milli Mücadelenin hedefi, Erzurum ve Sivas kongrelerinde kararlaştırılmış, son Osmanlı Mebusan Meclisi ve TBMM'nin tasdiki ile Misak-ı Milli adını almıştı. Misak-ı Milli'de belirlenen hedefler, o zamanki dış politika ortamına uygun, hak, kuvvet ve hedef dengesini oluşturan mükemmel tespitlerdi. Hedeflerin bir kısmı kesinlik ifade ederken, bir kısmı da esneklik ihtiva ediyordu.

Atatürk Misak-ı Milli'nin asıl önemli olan birinci maddesini Türkiye'nin imkanlarıyla uyumlu olarak dar yorumlamış, amaçlanan sınırları genişletmeye değil daraltmaya çalışmıştı. Birinci maddede “*mütareke hattı içinde ve dışında*” denmektedir. Atatürk sonradan “*ve dışındaki*” ibaresini atarak, yalnızca “*içinde*”yi bırakmıştı. Belli bir tarihten sonraki bütün Misak-ı Milli metinleri yalnızca “*içinde*” diye yazmıştı. Atatürk mütareke hattını da şöyle yorumlamıştı: “*Var mıdır böyle bir hat? Yoktur. Yalnız biz Erzurum Kongresi'ni yaparken anavatanı düşünerek böyle bir hudut olması gerek dedik. O zaman dedik ki, hakim bulunduğumuz hat bizim hududumuzdur.*” Bu dar yorum Atatürk'ün Misak-ı Milli'yi Türkiye'nin imkanlarına uygun olarak yorumlamasının bir sonucuydu.²⁹⁴

Misak-ı Milli'nin diğer maddeleri, gerçekçilik prensibi doğrultusunda mevcut uluslararası sistemin temel ilkelerine karşı çıkmamaya büyük özen göstermişti. 2. ve 3. maddeler halkı büyük çoğunlukla Türk olan bölgelerde halk oylamasının yapılmasını, 4. madde uluslararası kapitalizmin çok önemli ögesi olan Boğazlardan geçişin serbest bırakılmasını, 5. madde eşitlik çerçevesinde azınlık haklarının kabul edilmesini belirtmekteydi.²⁹⁵ Atatürk'ün ilk görev yıllarında tasarlamaya başladığı yeni Türk devletinin sınırları, değişen koşulların gerçekçi şekilde değerlendirilmesi sonucu, esneklik prensibine uygun olarak değişmişti. Yeni vatanın batı sınırını Meriç nehri oluşturuyordu. Batı Trakya'da ilerde Türkiye ile ittifak yapacak bağımsız veya

²⁹² Atatürk, **a.g.e.**, s. 298-299.

²⁹³ Gönübol-Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 1061-1062.

²⁹⁴ Oran, “Dönemin Blançosu 1919-1923”, **a.g.e.**, s. 107.

²⁹⁵ **A.e.**, s. 107.

özerk bir Türk devletinin kurulması, Boğazların güvenliğini sağlanması şartıyla serbest olması, Antakya ve İskenderun'da bağımsız bir Türk devleti kurulması, Musul'un yeni sınırlar içinde kalması, Halep'in Suriye'ye bırakılması öngörülmekteydi.²⁹⁶

Atatürk, Kurtuluş Mücadelesi ve sonrasında yürüttüğü dış politika stratejisinde, Türkiye'nin imkanlarını ve dış siyasi ortamı çok iyi değerlendirmiş, Türkiye'nin hedeflerini bu değerlendirmelere uygun olarak belirlemiştir. Atatürk'ün Milli Siyaset olarak tanımladığı bu strateji daha önce bahsedildiği üzere Nutuk'ta şu şekilde ifade edilmiştir. *“Efendiler, dış siyasetin en çok ilgili bulunduğu ve dayandığı temel, devletin iç teşkilâtıdır... Çeşitli milletleri, ortak ve genel bir ad altında toplamak ve bu çeşitli unsurlardan oluşan kitleleri eşit haklar ve şartlar altında bulundurarak güçlü bir devlet kurmak, parlak ve çekici bir siyasî görüşdür. Fakat aldatıcıdır. Hattâ, hiçbir sınır tanımayarak, dünyadaki bütün Türkleri bile bir devlet halinde birleştirmek, varılması imkânsız bir hedeftir. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylarla meydana koyduğu bir gerçektir.”* Atatürk, ayrıca Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarıya ulaşmadığını, bu hayalci hedefler doğrultusunda milletin gücünün ve kaynaklarının israf edildiğini vurgulamıştır. Bu nedenle gerçekçi ve uygulama imkanı olan milli siyaset ilkesini benimsemiş, bunu da şu şekilde açıklamıştır. *“Bizim, kendisinde açıklık ve uygulama imkânı gördüğümüz siyasî ilke, millî siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları, yüzyılların dimağlarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük yanılma olamaz.”* Atatürk, milletin güçlü, mutlu ve istikrarlı yaşayabilmesi için devletin bütünüyle milli bir siyaset izlemesi gerektiğini belirtmiş, bu siyasetin iç teşkilatımıza tam olarak uymasının bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Konuşmasının devamında milli siyasetle ilgili olarak şunları söylemiştir. *“Milli sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde de yorarak zarara sokmamak... Medeni dünyadan, medeni, insani ve karşılıklı dostluk beklemektir.”*²⁹⁷

²⁹⁶ Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 22.

²⁹⁷ Atatürk, *a.g.e.*, s. 298-299.

Atatürk'ün gerçekçi ve serüvencilikten uzak dış politika anlayışına, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Atatürk ile ilgili aşağıdaki anısı ışık tutmaktadır.

“Milli mücadele henüz bitmiş, ordularımız Meriç sınırına dayanmıştı. Çankaya’da otururken Atatürk’ün çocukluk arkadaşı;

- Paşam, ne duruyorsunuz? Her şey elinizde. Selanik’teki eviniz boş duruyor. Bir sözünüzle orada oturabilirsiniz. Size kim engel olabilir?

Atatürk, herkese bakarak şöyle dedi:

- Böyle bir hareket bütün Avrupa’yı aleyhimize birleştirmeye sevk eder. Büyük bir mücadele iyi bir biçimde sona erdi. Tehlikeli bir maceraya atılamam.”²⁹⁸

Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra da, gerçekçi çizgisini sürdürmüştür. Meselâ, 1926 yılında Musul dolayısıyla yeniden savaşa gitmeyip İngiltere’yle anlaşmaya razı olmasında bu etken rol oynamıştır.

Avrupa’da iki bloğun ortaya çıkmakta olduğu 1930’larda, Türkiye Avrupa’nın büyük devletleriyle sınır komşusu durumunda olduğu için bu ülkelerin çıkar çatışmaları ve gruplaşmaları arasında kaldığı halde gerçekçi davranmış, herhangi bir serüvene kapılmaktan kaçınmasını bilmiştir.²⁹⁹ Erişilemeyecek hedefler peşinde koşarak milli gücü heba ve heder etmekten kaçınmıştır.

Falih Rıfki Atay’ın Atatürk ile ilgili aşağıdaki anısı, Atatürk’ün dış politikada gerçekçi yaklaşımını ortaya koymaktadır. Atatürk, ömrünün sonlarında Hatay sorunu yüzünden uykusuz ve sinirliydi. Kendisinin hazır bulunduğu yerlerde yabancı elçilerin kulağına gidecek gösteriler yaptırırdı. Bir akşam sofrada vaktiyle dışişlerinde bulunan bir arkadaşı;

“ - Paşam, niçin kendinizi de milletinizi de üzüp duruyorsunuz? Bir tümen yollarsınız Hatay’ı alırsınız. Ve Renani’de Alman olupbittilerini kabul eden Fransızlar, Suriye’nin bir sancağı için sizinle savaş mı yapacaklar?” dedi.

²⁹⁸ Kemal Arıburnu, **Atatürk’ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969, s. 195.

²⁹⁹ Gönlübol-Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 1051.

Atatürk'ün bu soruya verdiği cevap önemli bir mesaj içeriyordu.

“- Evet bunu ben de bilirim. Bir tümen yollasam, Hatay'ı alabiliriz. Renani'de Almanlarla savaşmayan Fransızlar da Hatay için bize savaş açmazlar. Fakat ya bu kez saygınlıklarına dokunup karşı koyacakları tutarsa?”

Soru sorana dönerek

- Ben bir sancak için altmış kadar Türk ilini tehlikeye sokmam dedi.”³⁰⁰

5.3. Eşitlik

Atatürk'ün dış politikada titizlikle takip ettiği eşitlik prensibi, Türkiye ile diğer egemen devletler arasında hukuki bakımdan eşitlik sağlanmasını öngörüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü süresince Avrupa devletleri ve vatandaşları kapitülasyonlara dayanarak ülkemizde, mahkemelerimizde, gümrük ve vergi meselelerinde imtiyazlı muamelelerden ve öz vatandaşlarımızın malik olmadıkları haklardan faydalanmaktaydılar. Kapitülasyonların yürürlükte olduğu sırada Türkiye uyruklu kişilerin, kapitülasyonlardan faydalanan devletlerden birinin uyruğunda veya himayesinde olabilmek için çabalamalarının sebebi de Türklerle yabancılar arasındaki farklı muamelelerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılda Batının kültür ve iktisat alanlarında gerçekleştirdiği bir takım ilerlemelerden faydalanarak ülkede yenilikler vücuda getirememesinde ve milli sanatlarımızın Avrupa'nın rekabetine dayanamayarak sönüp gitmesinde kapitülasyonların büyük bir payı vardı. Osmanlı İmparatorluğu yarı sömürge bir devlet durumunda idi. Kapitülasyonlar, eski zamanların hukuk anlayışına göre ve imparatorluğun kuvvetli zamanlarında bir atıfet olarak tanınmış bir takım haklardı. Fakat Osmanlı İmparatorluğu zayıflayıp da kapitülasyonlardan faydalanan devletler kuvvetli bir duruma geçince bu hükümler tamamen aleyhimize olarak gelişti. Esasen karşılıklı hükümler de fiilen işlemiyordu. Atatürk, Kurtuluş Savaşı'na başladığı zaman egemenliği ve eşitliği dış politikamızın temel hükümleri olarak saymıştı. Milli Misak'ın ana maddelerinden biri de egemenlik ve eşitlikti.³⁰¹

³⁰⁰ Arıburnu, **a.g.e.**, s. 209.

³⁰¹ Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 35-36.

Birinci İnönü Savaşı Ocak 1921’de Türk zaferiyle sonuçlanınca, İtilaf Devletleri Sevr Antlaşması’nın uygulanamayacağını anlamışlar ve Osmanlı Hükümeti’yle Yunanistan arasında bir anlaşma yolu bulmak üzere Londra’da bir konferans toplamışlardı. Bu konferansa Ankara Hükümeti Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’in başkanlığında bir heyetle katılmıştı. Yunanlılar Anadolu’dan çekilmeye ve Sevr Antlaşması hükümlerinin değiştirilmesine razı olmamışlardı. Milli Hükümet, hangi değişiklik yapılırsa yapılsın, bu anlaşmanın adını taşıyan bir belgeye imza atmamak istemiyordu. Bu nedenle konferansta bir sonuca ulaşamadı. Bekir Sami Bey bu seyahatten faydalanarak İngiltere, Fransa ve İtalya’yı dolaştı. Yeni doğan Milli Hükümet’in programını ve genel olarak milli savaşın maksat ve amacını anlatmak için bundan daha uygun bir fırsat olabilir miydi? Fakat Bekir Sami Bey bunu yapamadı veya yapmadı. Çeşitli vesilelerle belli olduğu üzere, onunla ve onun gibi düşünenlerle Atatürk arasında, temel ilkeler konusunda derin görüş ayrılıkları vardı. Bekir Sami Bey’in İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlarla ayrı ayrı imzaladığı anlaşmalar bu görüş ve anlayış farklılığının açık birer göstergeleriydi.³⁰² Bu anlaşmalar tam bağımsızlık hedefine ve eşitlik prensibine ters düşmekteydi.

İngilizler Anadolu’daki esirlerini ve Hindistan Ordusu Başkumandanı General Ravlinson’un Erzurum’da bulunan kardeşini kurtarmayı çok istiyorlardı.³⁰³ Bu maksatla Bekir Sami Bey’le bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşma gereğince; Türkiye elindeki bütün İngiliz esirlerini geri verecekti, buna karşılık İngilizler de kendi ellerinde bulunan Türk esirleri iade edeceklerdi. Fakat Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm veya kötülük yapmış olduğu iddia edilen Türk esirler serbest bırakılmayacaktı.³⁰⁴

Atatürk *“Hükümetimiz, elbette böyle bir sözleşmeyi kabul edip onaylayamazdı. Çünkü böyle bir sözleşmeyi onaylamak demek, Türk uyruklu olanların, Türkiye içinde hareketleri üzerinde yabancı, bir hükümetin bir çeşit yargı hakkını onaylamak olurdu.”*³⁰⁵ dedi ve eşit şartlarda yapılmamış olan bu anlaşmayı kabul etmedi. Çünkü böyle bir anlaşma, İngiltere’nin Türkiye’deki kanun ve milletlerarası hukuk

³⁰² Aptülahat Akşin, **a.g.e.**, s. 36.

³⁰³ Bayur, **a.g.e.**, s. 86.

³⁰⁴ Atatürk, **a.g.e.**, s. 399.

³⁰⁵ **A.e.**

ilkelerine aykırı olan davranışlarını tanımak olurdu. Malta'daki esir Türkler İngiltere'nin hukuk dışı davranışının kurbanları değil miydi? Sonra 23 Ekim 1921'de İstanbul'da yapılan bir anlaşmayla bu vatandaşlarımız İngiliz esirleriyle mübadele edildi.

Bekir Sami Bey'in Fransız ve İtalyanlarla yaptığı anlaşmalarda eski kapitülasyonlara benzer bir takım imtiyazlar verilmişti. Bu anlaşmalarla ilgili olarak Atatürk Nutuk'unda şunları söylemişti. “...*İtilaf Devletleri'nin, Londra'ya barış yapmak için gönderdiğimiz Heyetimiz Başkanı Bekir Sami Bey'e imza ettirdikleri sözleşmelerdeki maddelerin, Sevr projesinden sonra aralarında imzaladıkları Üçlü Anlaşma (Accord Tripartite) adı verilen ve Anadolu'yu nüfuz bölgelerine ayıran bir anlaşmayı milli hükümetimize başka adlar altında kabul ettirme maksadına dayandığı açıktır. İtilaf Devletleri'nin politikacıları, bu maksatlarını, Bekir Sami Bey'e kabul ettirmeyi de başarmışlardır...*”³⁰⁶ Sonuç olarak eşitlik ilkesine aykırı olan bu anlaşmalar reddedilmiş ve Bekir Sami Bey de vekillikten istifa ettirilmişti. Atatürk bütün hayatı boyunca eşitlik ilkesine son derece bağlı kalmış ve büyük devletlere her ne şekil ve surette olursa olsun bir hak ve imtiyaz tanınmasına karşı çıkmıştır.

Lozan Konferansı'nda önemle üzerinde durulan eşitlik prensibi,³⁰⁷ Konferans sonrasında da Türkiye'nin uygar dünyada eşit ve saygın bir devlet olarak varlığını devam ettirmesini sağlamıştır. Lozan Barış Anlaşması bir eşitlik ve bağımsızlık belgesidir.³⁰⁸ Lozan Konferansı'nda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, konferans sürecince işgalci güçlerin lideri olarak başrolü oynamıştı. İngilizlerin ve müttefiklerinin gözünde Lozan Konferansı, Sevr Antlaşması'nın koşullarının yeni duruma uyarlanması anlamını taşıyordu. Türkleri eşit bir taraf olarak görmüyorlardı. İnönü ise Misak-ı Milli'den hiçbir şekilde sapmamak için sıkı talimat almıştı ve “*ben buraya Mondros'tan değil, Mudanya'dan geldim*” diyordu. Prof. Zürcher'in belirttiği gibi Lord Curzon son derece kibirli, küçümseyici bir tavır takınmıştı.³⁰⁹ Barış

³⁰⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 400.

³⁰⁷ Ateş, **a.g.e.**, s. 157.

³⁰⁸ Baskın Oran, “Lausanne Barış Antlaşması”, **Türk Dış Politikası**, c. I, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 222.

³⁰⁹ Erik Jan. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1993, s. 235.

Konferansı'nın birinci günü, törensel toplantı Mont Benon Gazinosu'nda açılacaktı. Toplantıya gelen İnönü, karşılaştığı manzaraya hemen ilk büyük tepkisini gösterdi. Salonda Türk delegasyon Başkanı olarak kendisine öteki heyet başkanlarına göre daha küçük bir koltuk ayrıldığını gördü. Nedenini sordu. Aynı boyutta bir başka koltuk bulunmadığı gibi çocuksu bir yanıt aldı. O takdirde bulunduğu zaman toplantıya girerim dedi ve odasına çekildi. İnönü'nün bu simgesel tepkisi etkili oldu. Çok geçmeden Lord Curzon'un gibi aynı boyutta bir koltuk bulunup yerine konuldu.³¹⁰ Bu tepki, son derece önemli ve ders vericiydi. Yeni Türk devleti I. Dünya Savaşı galiplerine karşı tam egemenlik ve eşitlik mücadelesi vermişti. Toynbee Lozan'daki gelişmeleri şu şekilde özetlemişti: *“Hemen hemen her konudaki Türk istekleri, Lozan'da galipler tarafından kabul edilmiştir. Dünya, tarihte eşi olmayan bir olayla karşılaşmıştır. Yenilmiş, parçalanmış bir ulusun bu harabe içinden ayağa kalkması ve dünyanın en büyük ulusları ile tam eşit koşullar içinde karşı karşıya gelmesi ve büyük savaşın galiplerini dize getirerek her isteğini kabul ettirmesi şaşılacak bir şeydi”*³¹¹

Lozan'dan sonra da, eşitlik Atatürk dönemi dış politikasının özenle üzerinde durduğu prensiplerden birisi olmaya devam etmiştir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras 1931 yılı başında Milletler Cemiyeti üyeliğine dair bir soruya şu cevabı vermiştir. *“Türkiye'nin az veya çok bir taahhüdü gerektirebilen herhangi bir uluslararası kuruluşu katılması, kendisine eşit muamelenin sağlanmasıyla olasıdır.”*³¹² Aynı yılın sonunda Silahsızlanmaya Hazırlama Komisyonu'nun müzakerelerinde, dünyada her şeyin eşitliğe doğru gittiğini bu kapsamda uluslararası ilişkilerde eşitlik ilkesinin önemli olduğunu söylemiştir.³¹³ Yine 16 Şubat 1932'de cenevre silahsızlanma konferansında yaptığı konuşmada; *“...Atatürk Türkiye'sinin herhangi bir komşusuyla gerçek ve tam bir eşitlik çerçevesinde bu devletlerle ortak sınırlarına salt idari bir nitelik vermeye hazır olduğunu ilan edebileceğini”*

³¹⁰ Şerafettin Turan, **İ. İnönü, Yaşamı, Dönemi, Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 45.

³¹¹ Arnold Toynbee, **Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s. 139.

³¹² Özel, **Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 210.

³¹³ Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, 2. ks. İstanbul, İnkılap ve Aka Kitapevleri Kool. Şti., [t.y.], s. 27.

vurgulamıştır.³¹⁴ Türkiye bu tarihten sonra eşitlik çerçevesinde komşularıyla ve diğer devletlerle daha yoğun bir ilişkiye girmiş, milletler Cemiyeti'ne katılmış, Balkan Antantı, Sadabat Paktı gibi kuruluşların gerçekleşmesinde etkin sorumluluk almıştır.

5.4. Esneklik

Atatürk, 19 Mayıs 1919'da iç ve dış politika ortamını değerlendirdikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını devam ettiremeyeceğini görmüş ve değişen bu ortamda Türk halkının ancak milli egemenliğe dayalı yeni bir devlet kurarak varlığını sürdürebileceği kararına varmıştı.

Milli Mücadele'nin başında, İngiltere'nin yardımıyla Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesinden sonra İtalya'nın rahatsızlığı uygun şekilde değerlendirilmiş ve İtalya ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştı. Yine İngiltere'nin Ortadoğu'da etkinliğini artırmasından rahatsız olan Fransa ile ilişkiler geliştirilmiş ve Anadolu'yu işgal eden blok parçalanmıştı. Atatürk, savaştan galip çıkmasına rağmen büyük oranda yıpranan İngiltere'nin tek başına uzun süre Yunanlılara destek sağlayamayacağını ve işgali sürdüremeyeceğini görmüştü. Nitekim mücadelenin uzaması ve Yunanlıların başarısızlıkları nedenleriyle İngiltere Yunanistan'a yaptığı yardımı önemli oranda azalttı.

Sovyetler Birliği'nde 1917'de ihtilalin olması ve ülkenin komünist sisteme geçmesi Batıda büyük rahatsızlığa sebep olmuştu. Sovyetler Birliği'nin komünizmi yayma girişimleri ve bu doğrultuda yeni Türk Devleti ile ilişkilerini geliştirmesi, Batının bu rahatsızlığını daha da artırmıştı. Atatürk, değişen bu durumu da uygun şekilde değerlendirmiş Sovyetler Birliği'nin dış desteğini sağlamıştı. Sovyetler Birliği ile Batılı Devletler dengesi çok iyi değerlendirilmişti. Atatürk dönemi dış politika uygulamalarında temel davranışlarından birisinin, Sovyetler Birliği'nin Batılı devletlere karşı Türkiye'nin yanında tutulması ve 1931'lere kadar Sovyetler Birliği'ne danışmadan ya da bazen onunla anlaşmadan uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikanın önemli konuları hakkında tek başına karar vermemesi olduğu söylenebilir.³¹⁵

³¹⁴ Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 211.

³¹⁵ Doğan, *a.g.e.*, s. 197.

Türkiye, İstiklal Savaşı sonrasında, değişen iç ve dış politika ortamına süratle uyum sağlayarak revizyonist dış politika anlayışını değiştirmiş, Lozan Anlaşması'na dayanan statükonun korunmasına yönelik dış politika uygulamalarına geçmişti.³¹⁶ Atatürk bu dönemde iç teşkilatı güçlendiren, çağın ihtiyaçlarını karşılayan siyaset, hukuk, ekonomi, toplumsal, eğitim ve kültür alanlarında inkılapları uygulama alanına koyarken, dış politika alanında da Lozan'dan kalan sorunları çözmeye çalışmıştı.

Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden ve aynı yıl İtalyan tehdidinin başlamasından sonra Atatürk, yavaş ama kararlı biçimde savaşa gitme sürecine giren ortamda denge arayışına girmişti. Atatürk, bu dönemde, uyguladığı güç dengesi politikasında üç grup devleti dikkate almıştı. Birincisi grup içinde yer alan İngiltere ve Fransa ile mevcut sorunların çözülmesine ve ilişkilerin geliştirilmesine çalışılmıştı. İkinci grup içinde yer alan Almanya ve İtalya'dan uzak durulmaya çalışılmış ve özellikle İtalya'nın tehditlerine karşı konulmuştu. Ancak Almanya ile ekonomik ilişkiler geliştirilmiş ve birinci grup devletlerle olan ilişkiler dengelenmeye çalışılmıştı. Üçüncü grupta yer alan Sovyetler Birliği'nden bu dönemde tarih boyunca rastlananın aksine hiçbir tehdit gelmemişti. Bu devlet birinci ve ikinci grup devletlere karşı bir denge unsuru olarak kullanılmıştı. Türkiye orta büyüklükte bir devlet olmasına rağmen bu sayede hiçbir büyük devletin uydusu olmamıştı.³¹⁷

Atatürk, daha önce açıklandığı gibi Balkanlarda, Orta Doğu ve Akdeniz'de, Alman ve İtalyan tehdidinin artması karşısında bölgesel işbirliği arayışına girmişti. Bu kapsamda Balkanlarda 1934 yılında Balkan Paktı, Orta Doğuda da 1937 yılında Sadabat Paktı'nın oluşturulmasında öncü rol oynamıştı.

Alman ve İtalyan tehdidinin kaçınılmaz bir şekilde arttığı, savaşın yaklaştığı yıllarda Atatürk artık güç dengesi politikası ile Türkiye'nin güvenliğinin etkin olarak sağlanamayacağını görmüş ve birinci grup devletlerle özellikle İngiltere ile ittifak arayışına girmişti.³¹⁸

³¹⁶ Oran, "Dönemin Bilançosu 1919-1923", **a.g.e.**, s. 105.

³¹⁷ **A.e.**, s. 253.

³¹⁸ **A.e.**, s. 254.

Atatürk, hızla değişen dış politika ortamını uygun şekilde kullanarak 1936'da Montreux Sözleşmesi'ni imzalamış ve Boğazlardaki egemenlik kısıtlamalarından kurtulmuştu. Ayrıca Türkiye'nin ekonomik olarak hızlı bir şekilde kalkınması için birinci ve ikinci grup devletler arasında yaşanan rekabetten istifade etmişti.

Açıklamalardan anlaşılacağı gibi Atatürk'ün devrimci ve değişime açık kişiliği dış politika uygulamalarında da kendini göstermiştir. Atatürk; çağı, değişen iç ve dış politika ortamını aklın ve bilimin ışığında çok iyi değerlendirmiş, geçmişten alınan dersleri ve Türkiye'nin imkanlarını dikkate alarak süratle değişen koşullara uygun esnek dış politika uygulamaları gerçekleştirmiştir.

5.5. Uluslararası İşbirliği

Atatürk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından itibaren dış politikada uluslararası işbirliğine büyük önem vermiştir. Türkiye, işbirliği girişimlerini başlangıçta ikili anlaşmalar çerçevesinde geliştirmiş, 1930 yılına doğru uluslararası çalışmalara aktif olarak iştirak etmiş, Birand-Kellog Paketi'ni imzalamış ve silahsızlanma konferansı çalışmalarına katılmıştır. 1932 yılına geldiğinde komşularıyla sorunlarını büyük ölçüde halleden Türkiye, uluslararası ilişkilerde oldukça güçlü bir konuma gelmiş, uluslararası ilişkilerde bağımsız ve eşit bir statü kazanmıştır. Türkiye, 1932-1938 devresinde, daha çok elde ettiği bu statüyü yine barışçı bir politika takip ederek korumaya çalışmıştır. Rusya'nın Alman ve Japonya tehlikesine karşı statükocu devletlere yanaşması, Türkiye'nin İtalya ve Almanya'nın yayılcı politikaları karşısında antirevizyonist grup içinde yer almasını sağlamıştır. Türkiye, bu gelişmelerin bir sonucu olarak, önceki bölümlerde izah edildiği üzere 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır. Balkanlar, Ortadoğu ve Akdeniz bölgelerinde güvenlik ve barışın idamesi için işbirliği girişimlerini arttırmış, Balkan Antantı ve Sadabat Paketi'nin oluşturulmasında öncü rol oynamıştır.

Türkiye uluslararası işbirliği kapsamında; karşılıklı diyalog ve doğrudan doğruya görüşmeleri esas almış, çok boyutlu dış politika kapsamında rejim farkı gözetmeden dengencilik temelinde diğer devletlerle iyi ilişkiler geliştirmiş, kendi gücüne

dayanmasına rağmen gerektiğinde ittifak arayışına girmiş, düşmanlıkta aşırılıktan kaçındığı gibi dostluklara da gereğinden fazla bel bağlamamıştır.

5.5.1. Diyalog ve Görüşmeler

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sırasında mücadele ederken dahi düşmanla diyalog kapısını aralık bırakmıştır. Anadolu'nun hedeflerinin iyi anlatılması ve bu amaçlar gerçekleştirildiği anda da savaşa derhal son verilmesi için düşmanla barışçı temaslara daima hazır olmuştur.³¹⁹

Bu kapsamda; Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren Rusya ile diyalog geliştirilmeye çalışılmış, 11 Mayıs 1920 tarihinde Bekir Sami Bey'in başkanlığında bir heyet Moskova'ya gönderilmişti. Kasım 1920'de Ali Fuat Paşa Moskova Büyükelçiliği'ne atanmış, Rusya ile ilişkiler sürekli duruma getirilmiş, 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştı.³²⁰

Atatürk, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Fevzi Paşa ile birlikte, 9-13 Haziran 1921 tarihleri arasında, Fransa'nın Türkiye ile diyalog başlatmak maksadıyla gönderdiği Mösyö Franklin Bouillon ile görüşmüş ve ona Misak-ı Milli'yi anlatmıştı. Daha sonra Mösyö Franklin Bouillon ile görüşmeler devam ettirilmiş, geliştirilen bu diyalog ortamı sayesinde Fransa ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştı.³²¹

Diğer Batılı devletlerle de diyalog ortamı geliştirilmeye çalışılmış, bu kapsamda 27 Şubat 1921'de Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Londra Konferansı'na katılmıştı. İtilaf Devletleri'nin 22 Mart 1922 tarihli Ateşkes Anlaşması Teklifi ve 24 Mart 1922 tarihli Barış Teklifi ilke olarak kabul edilmiş ancak Misak-ı Milli çerçevesinde yeni önerilerde bulunulmuştu. Bu teklifler Misak-ı Milli'ye uygun olmadığı gerekçesiyle ret edilmemiş, yapılan yeni öneriler ile diyalog ortamı devam ettirilmişti. Sürdürülen bu diyalog ortamı sayesinde, kazanılan askeri

³¹⁹ Gönlübol-Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 1063.

³²⁰ **Düster**, 3. Tertip, c. 2, s. 72.

³²¹ **A.e.**, s. 152.

zaferden sonra 11 Ekim 1922’de Mudanya Ateşkes Anlaşması imzalanmış,³²² Lozan Anlaşması için uygun ortam yaratılmıştı.

Atatürk, başarılı bir diplomasinin temel özelliği olarak şahsi görüşmelerin yararına inanmış ve bu temasların ülkeler arasındaki dostluğu perçinleyeceği düşüncesiyle hareket etmiştir.³²³ Bu prensibin uygulamaları ile ilgili olarak birçok örnek verilebilir. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 1927 yılında Milano’da Mussolini ile görüşmüş, bu görüşmede Mussolini İtalya, Türkiye ve Yunanistan arasında ortak bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalanmasını önermişti. 30 Mayıs 1928’de Mussolini ile Tevfik Rüştü Aras arasında Roma’da Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Anlaşması imzalanmıştı.³²⁴ İtalyan Bakan Comte Grandi’nin 18 Aralık 1928’de Ankara’yı ziyaret etmesinden sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 3 Nisan 1929 tarihinde Roma’da Mussolini’yi ziyaret etmişti. 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü Roma’yı ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında İtalya ile yapılmış olan anlaşmanın süresi uzatılmıştı. Karşılıklı ziyaretler ve şahsi görüşmeler sayesinde o dönemde yayılmacı bir siyaset takip eden Mussolini hükümeti ile ilişkiler devam ettirilmiş ve dostluk anlaşması imzalanmıştı.

Lozan Anlaşması’ndan sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlıkların çözümü, Başbakan Venizelos’un, 30 Ekim 1930 tarihinde Ankara’yı ziyareti sırasında imzalanan Dostluk, tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması ile sağlanmıştı.³²⁵

Balkan Antantı ve Sadabat Paktı; karşılıklı diyalog ve doğrudan doğruya görüşmelerin sonucunda gerçekleştirilebilmişti. İkinci Dünya Savaşı öncesinde yine bu prensip doğrultusunda karşı ittifaklarda yer alan İngiltere ve Almanya ile ilişkiler sürdürülebilmiş, her iki ülke ile de yardım anlaşmaları imzalanmıştı.

Atatürk, 28 Ekim 1937’de, Ankara’yı ziyaret eden Romanya Başbakanı Tataresku’ya; "*...Doğrudan doğruya görüşmek, memleketleri alâkadar eden*

³²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c. 23, s. 350.

³²³ Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.e. s. 1063.

³²⁴ TBMM Antlaşmayı 29 Kasım 1928’de onaylamıştır. Bkz. **Düster**, 3.Tertip, c. 10 s. 47.

³²⁵ TBMM Antlaşmayı 22 Şubat 1931’de onaylamıştır. Bkz.. **A.e.**, c. 12 s. 73.

meselelerin hallinde en müessir çaredir..."³²⁶ demişti. İngiltere Kralı VIII. Edward'ın 1936 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaretle ilgili olarak ise TBMM'ni açış nutkunda şunları söylemişti:

*"Tanışmakla bahtiyar olduğum İngilizlerin Büyük Kralı'yla aramızda husule gelen dostluğun, milletlerimizin temayülâtına uygun olarak, iki hükümet arasında fiilen inkişaf etmekte olan samimî münasebet üzerinde hayırlı tesirine şüphe yoktur."*³²⁷

5.5.2. Çok Boyutluluk ve Dengecilik

Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve sonrasında, dış politika yaklaşımlarında Batı ile iyi ilişkiler geliştirmeyi esas almakla birlikte, farklı rejime sahip Sovyetler Birliği ile olan ilişkilere de büyük önem vermişti. Milli Mücadele'nin ilk safhasında, Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirilirken, Batıya karşı yeni kurulan devletin komünist olmayacağı ve Batı normlarının benimseneceği yönünde mesajlar verilmişti. Lozan Konferansı'nın kesildiği bir sırada Şubat-Mart 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresinde Türkiye'nin Batı dünyası içinde yer alacağı yönünde net mesajlar verilmiş, bu yaklaşım Sovyetler Birliği'nin yayılmasından çekinen Batı tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Bu dönemde, Atatürk dış politikayı çok boyutluluk ve dengecilik yaklaşımı üzerine oturtmuş, rejim farkı gözetmeden, dengecilik temelinde, diğer devletlerle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştı. Bunu iki temel strateji ile gerçekleştirmişti: Batıya karşı Batı ve Batıya karşı Sovyetler.³²⁸

Atatürk, Batı içindeki çatışmalardan sonuna kadar yararlanmıştı. İngilizlerle Fransızlar arasındaki uyuşmazlıklardan istifade ederek İngiltere'ye karşı Fransa ile ilişkileri geliştirmeye çalışmıştı. 1919 sonbaharında gelen ABD heyetine mümkünse Amerikan yardımını kabul etmeye hazır olduğunu bildirmişti. Yunanlıların İzmir'e çıkışından sonra İtalya'nın rahatsızlığını uygun şekilde kullanmaya çalışmıştı. Amaç; Fransa ve İtalya'yı İngiltere'den, ABD'yi her üçünden ayırmak ve böylece Batı kampını bölmektir. Nitekim İtalyanlar Temmuz 1921'de Antalya'yı, Fransızlar da

³²⁶ Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri-Yedi Belge (1930-1937)", **Belleten**, c. XVI/1, Sayı: 177 (Ocak 1981), s. 199.

³²⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. I, s. 409.

³²⁸ Oran, "Dönemin Bilançosu 1919-1923", **a.g.e.**, s. 107.

20 Ekim 1921’de Kilikya’yı boşaltmışlar, İngiltere’yi Anadolu’da yalnız bırakmışlar ve Ankara’yı çok rahatlatmışlardı.³²⁹

Atatürk, Anadolu’yu işgal eden Batıya karşı da Sovyetleri bir denge unsuru olarak kullanmıştı. Sovyetler Birliği’nden gelen para ve silah yardımı Kurtuluş Savaşı’nın önemli maddi kaynaklarından birisini oluşturmuştu. Diğer taraftan Moskova Misak-ı Milli’yi ilk tanıyan devlet olarak Ankara’ya büyük bir diplomatik destek sağlamıştı. Fakat savaş içinde Sovyet dostluğunun en büyük faydası, komünizmin yayılmasından korkan Batı’nın Ankara’nın üzerine fazla gitmekten kaçınması olmuştu.³³⁰

Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye’nin yaklaşımı, “*Komünizme hayır, Sovyetlere evet*” biçiminde özetlenebilir. Bu yaklaşım sayesinde ki Batı hem rahatlatılmış, hem de dengelenmiştir.³³¹

Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Türkiye, Batı’yla (özellikle İngiltere’yle) yakınlaşmaya, hatta ittifaka yönelirken, komşusu Sovyetler Birliği ile ilişkilerini de belirli bir seviyenin altına düşürmemeye titizlikle dikkat etmiştir.³³² Türkiye, Sovyetler Birliği ile Kurtuluş Savaşı’nda kurulan yakınlığı, İngiltere’nin dostluğuyla dengelemeye çalışmıştır. Hatta denilebilir ki Türkiye, karada güçlü Sovyetler Birliği ile dostluğunu, denizlerde üstün durumdaki İngiltere’yle yakınlıkla dengelemiştir. Böylece, Osmanlı Devleti’nin yanlışı tekrarlanmamıştır. Yani, tek bir devlete bağlanmak yerine, çok boyutlu ve dengeli bir politika izlenmiştir.³³³

Atatürk iki savaş arası dönemin zıt rejimlerini barındıran uluslararası yapıda, gerektiğinde rejim farkı gözetmeyerek dostluklar ve ilişkiler kurmak suretiyle, çağdaş diplomasinin başka bir başarı şartını daha yerine getirmiştir.³³⁴

³²⁹ Oran, “Dönemin Bilançosu 1919-1923”, **a.g.e.**, s. 108.

³³⁰ **A.e.**

³³¹ **A.e.**, s. 109.

³³² 1930’ların ortalarında Türkiye, İngiltere’yle ittifaka yönelik yakın işbirliğinde bulunduğu sırada, Sovyet Rusya’yla da bu yolu açık tutmuştur. Bkz. İsmail Soysal, “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi (1934-1937)”, **Belleten**, Cilt: XLV / 1, S. 177 (Ocak 1981), s. 132.

³³³ Gönlübol-Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 1070.

³³⁴ **A.e.**, s. 1064.

5.5.3. Kendi Gücüne Dayanma, Gerektiğinde İttifaklara Girme

Bu prensibin birinci yönü, kendi gücüne dayanmayı esas almaktadır. Gerçekten de Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatırken, içinde bulunduğu çok ağır şartlarda bile, kendi gücüne dayanmayı esas tutarak, milleti bu yolda seferber etmeğe çalışmıştır. Atatürk, Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerinden birisinin, kendi gücüne dayanmaktan uzaklaşmak olduğunu çok iyi tespit ederek aynı yanlışa sürüklenmemeğe dikkat etmiştir. Uluslararası alanda kendi gücüne dayanmayan ve bunu kanıtlayamayan ülkelerin yaşama hakkına sahip bulunamadığını görmüştür.³³⁵

Atatürk 1922 yılında yaptığı bir konuşmada “*Vatanımıza ve istiklalimize göz dikenlere yalnız askerlikle galebe etmek kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istila emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kırarak şekilde siyasi, idari ve iktisadi olarak kuvvetli olmak lazımdır.*”³³⁶ demiştir. Atatürk önceki bölümlerde bahsedildiği üzere 1923 yılında dış politika ile dahili teşkilat arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır. “*Harici siyaset bir heyeti içtimaiyenin teşekkülü dâhilisi ile sıkı surette alakadardır. Çünkü teşekkülü dâhiliyeye istinat etmeyen harici siyasetler daima mahkûm kalırlar. Bir heyeti içtimaiyenin teşekkülü daimisi ne kadar kuvvetli, metin olursa, hariciyesi de o nispette güçlü ve kuvvetli olur.*”³³⁷

İkinci yönüne gelince; Atatürk, kendi gücüne dayanmayı esas alırken, gerektiğinde ittifaklara girilmesine de karşı değildir. Devletin çıkarları gerektirdiğinde bir ittifaka girilmesi ülkenin kendi gücünü arttırmasına yardımcı olmaktadır. Üstelik kendi gücüne dayanmaya öncelik veren bir devlet, böyle bir ittifak içinde ezilmekten de kurtulacaktır.³³⁸ İttifakların oluşturulmasında veya bir ittifaka girilmesinde dikkat edilmesi gereken iki husus milli menfaat ve eşitliktir.

Atatürk, İtalya'nın Akdeniz politikası ciddi bir tehdit durumuna geldiğinde, Balkanlarda işbirliğinin gelişmesine öncülük etmiş, 1934 yılında Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın dahil olduğu Balkan Paketi'nin kurulmasını sağlamıştır. Müteakiben Türkiye 22 Ocak 1936 tarihinde İngiltere'nin öncülük ettiği

³³⁵ Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 1065.

³³⁶ A.e., s. 50.

³³⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 166.

³³⁸ Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 1065-1066.

Akdeniz Paktı'na dahil olmuştur.³³⁹ Ayrıca güney doğuda İran, Irak ve Afganistan ile Sadabat Paktı oluşturulmuştur. Böylece tehdidin büyüklüğüne ve gücüne karşı, milli güç unsurlarının caydırıcılıkta yetersiz kalması durumunda, Türkiye'nin bekasını ve güvenliğini sağlamak için ittifaklar oluşturma veya ittifaklara girmenin önemli bir dış politika stratejisi olduğunu göstermiştir.

5.5.4. Düşmanlıkta ve Dostlukta Aşırıktan Kaçınma

Atatürk, uluslararası ilişkilerde düşmanlıkta aşırıktan kaçındığı gibi, dostluklara da gereğinden fazla bel bağlamamıştır. Mesela, Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyet rejimiyle kurulan dostluğun pürüzlerle dolu olduğunu çok iyi görmüş ve bunun sonucu olarak bu ilişkiyi karşılıklı çıkar dengesine dayalı bir işbirliği çerçevesinden öteye taşırmamağa özen göstermiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki dönemde de 1930'ların ortalarında, İngiltere ile ilişkiler bir ittifaka doğru gelişme gösterirken, bu ülkeyle bir çatışma ihtimaline karşı hazırlıklı bulunmayı da ihmal etmemiştir.³⁴⁰

Atatürk, Almanya ve İtalya'daki faşist yönetimlere karşı İngiltere ve Fransa ile güvenlik alanında işbirliğine gitmiş ancak Almanya ile ekonomik alanda işbirliğini kesmemiştir. Daha önce açıklandığı gibi, Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı ihracatın ve ithalatın toplam ihracat ve ithalata oranı %40-50'ler civarındadır.³⁴¹ Yine bu dönemde, Almanya'dan 1934 yılında 20.000.000 Lira karşılığı uzun vadeli kredi alınmış ve Ekim 1938'de 150.000.000 Marklık Alman kredi anlaşmasının imzalanması konusunda da görüş birliğine varılmıştır.³⁴²

Düşmanlıkta ve dostlukta aşırıktan kaçınma çok boyutlu ve denge politikasının doğal bir sonucudur. Dış politikada ebedi dostluklar ve ebedi düşmanlıklar olamayacağını dikkate aldığımızda bu prensibin ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz. Burada önemli olan hızla değişen dış politika ortamında, esneklik prensibine uygun olarak, milli menfaatleri en iyi şekilde sağlayacak ve güvenilirliği yok etmeyecek çok boyutlu ve dengeli bir dış politikanın uygulanmasıdır.

³³⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 341; Hasan Berke Dilan, **Türkiye'nin Dış Politikası 1923-1939**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s. 109. İlhan Uzgel-Ömer Kürkçüoğlu, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, c. I, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 273.

³⁴⁰ Şimşir, **a.g.e.**, s. 191-192.

³⁴¹ Oran, "Dönemin Blançosu 1923-1938", **a.g.e.**, s. 250.

³⁴² **A.e.**, s. 304-306.

5.6. Proaktif Bir Dış Politika

Atatürk, güçlü ve dinamik kişiliğinin sonucu olarak Proaktif bir dış politika izlemiştir. Ancak proaktif politikalar, yukarıda değinilen gerçekçilik prensibinin tabii bir gereği olarak serüvenciliğe sürüklenmemiştir.³⁴³ Reaktif dış politika inisiyatif sizde değildir ve politikalarınız karşı tarafın politikalarına göre belirlenmektedir. Osmanlı Devleti uyguladığı reaktif dış politikalarından ve dış politikada hareketsiz kalmaktan çok zarar görmüştür. Dış politikada devamlı bir şekilde hareketsiz kalmak karşı tarafın inisiyatif almasını sağlar ve çok tehlikelidir. Bu nedenle dış politikada dinamik olunmalıdır. Ancak sadece dinamik olmak yetmez. Çünkü Atatürkçü dış politika aklın ve bilimin ışığında, gerçekçi değerlendirmelere uygun olarak geleceği öngörmek ve bu öngörüler çerçevesinde milli menfaatleri sağlayacak proaktif stratejileri geliştirmeyi esas almaktadır. Proaktif dış politikada inisiyatif sizdedir. Zaman zaman hareketsiz kalınsa veya reaktif olursa da bunlar süreklilik arz etmez ve proaktif dış politikanın birer kısa süreli uygulamalarıdır.

Türkiye, 1930'larda Avrupa'daki gelişmeler hakkında fikrine ve politikalarına değer verilen bir ülke olmuştur.³⁴⁴ Bu yıllarda İtalya'nın Orta ve Yakın Doğu'ya yayılma emellerinin ortaya çıkması ve Mussolini'nin 19 Mart 1934 tarihindeki konuşmasında İtalya'nın geleceğinin Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Atatürk İtalya'nın bu yayılcı girişimlerine karşı proaktif bir dış politika ile ilk önce Balkanlarda işbirliğini geliştirmeye çalışmış, 9 Şubat 1934'de de Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında Balkan Antantı'nın imzalanmasında öncü rol oynamıştır.³⁴⁵

Balkan Antantı, tarafların Balkanlardaki sınırlarını bölgedeki revizyonist devletlere karşı korumak için alınmış proaktif bir tedbir olduğu gibi Balkanlarda barışın kuvvetlendirilmesi için de yardımı öngörmüştür.

³⁴³ Gönlübol-Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 1066.

³⁴⁴ A.e., s. 1066.

³⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, c. 16, s. 185.

İtalya'nın 3 Ekim 1935'de Habeşistan'ı istilaya başlamasından sonra Türkiye, İran ve Irak arasında geliştirilen ilişkilere daha sonra Afganistan da katılmış, 8 Temmuz 1937'de Sadabat Paktı imzalanmıştır.³⁴⁶ Türkiye Balkan Antantı'nda olduğu gibi, Sadabat Paktı'nda da öncü rol oynamış, İtalya'nın yayılcı politikalarına karşı batıda ve doğuda ön alıcı güvenlik sistemleri geliştirmiştir.

Türkiye değişen siyasi ve askeri durum karşısında Akdeniz'de barışın tehlikede olduğunu, bu nedenle Boğazlarda asker bulundurulması gerektiğini belirtmiş ve 11 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere birer nota göndererek sözleşmenin değiştirilmesi talebinde bulunmuştur.³⁴⁷ Bu girişimden önce ön alıcı aktif girişimlerle Balkan Antantı'nın sağladığı imkanlarla Balkan devletlerinin, Almanya'nın Ren bölgesini silahlandırmasından sonra Fransa ve İngiltere'nin desteğini sağlayan Türkiye, proaktif bir dış politika ile 20 Temmuz 1936'da Montrö Sözleşmesi'nin imzalanmasını sağlamıştır.³⁴⁸ TBMM'de 2 Mayıs 1938'de onaylanan Montrö Sözleşmesi³⁴⁹ ile Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hakimiyeti tesis edilmiş ve uluslararası ilişkilerde prestiji artmıştır.

5.7. Yurtta Barış, Dünyada Barış

Atatürk, dış politika hedeflerine ulaşılmasında barışı savaşa tercih eden bir kişiliğe sahipti. O, savaşın ne demek olduğunu yakından bilen, bu nedenle de barışın özenle korunmasına çalışan üstün nitelikli bir askerdir. 1911-1922 döneminde cepheden cepheye koşan, durmadan savaşmak zorunda kalan Atatürk, her zaman barış özlemi ile yaşamış, Türkiye'nin milli sınırlar içinde egemenliğini güvence altına alan bir barışı sağladıktan sonra da onu korumak için elinden geleni yapmıştır.³⁵⁰

Atatürk insanlığın en büyük düşmanı olan kini yenmiş ve savaş sonrasında bütün düşmanlarına dostluk elini uzatmıştır. Balkanlar ve Ortadoğu'yu barış ve kardeşlik

³⁴⁶ **Düster**, 3. Tertip, c. 19, s. 297.;

³⁴⁷ Kemal Baltalı, **a.g.e.**, Ankara, 1952, s. 50-51.

³⁴⁸ **Düster**, 3. Tertip, c. 17, s. 1455.

³⁴⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, c. 12, s. 308-322.

³⁵⁰ İsmail Soysal, "Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 1075.

coğrafyasına dönüştürmek için girişimlerde bulunmuştur.³⁵¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu daha önce bahsedildiği üzere, Atatürk'ün bu özelliğini şu şekilde vurgulamıştır. “*Büyük Türk'ün muhtelif isimler taşıyan insan kümeleri arasındaki dini ve tarihi önyargıları aşıp bilimsel gerçeklerin verdiği bir hamleyle geniş ve aydınlık bir barış ve sevgi iklimine geçişi bizi hayrete düşürmemelidir.*”³⁵²

Atatürk'ün; “*Ben harpçi olamam. Çünkü harbin acıklı hallerini herkesten daha iyi bilirim.*”³⁵³ sözleri onun barış prensibine bağlılık konusundaki içtenliğini göstermiştir. Bu kapsamda 1923 Şubatı'nda; “*Savaş zorunlu ve hayati olmalıdır. Ulusun yaşamı tehlikeyle karşı karşıya kalmadıkça savaş bir cinayettir.*” demiştir. Savaşı yasaklayan 1928 Briand-Kellogg Anlaşması'na ve ertesi yıl bu anlaşmayı Doğu Avrupa'da hemen yürürlüğe koyan Moskova Protokolü'ne Türkiye'nin katılmasını sağlamıştır.³⁵⁴

Atatürk'ün, “*Yurtta Barış, Dünyada Barış*” ilkesi, barışa verdiği değerin ifadesidir. Atatürk, yurt içinde ve dışında barışın korumasını temel amaç olarak almıştır. Yurtta barış, toplum hayatındaki düzeni, vatandaşın devlete güvenini, devletin de ülkede asayiş ve otoriteyi sağlamasını ifade etmektedir. Dünyada barış, ise milletlerarası barış ve güvenliğin korunmasını ve sağlanmasını, milletlerarası uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesini öngörür. Bütün milletlerin barış içinde, refaha, saadete ve daha ileri uygarlık çağına ulaşmasını hedefler.³⁵⁵

Atatürk, CHP Genel Başkanı olarak 20 Nisan 1931'de yayınladığı seçim beyannamesinde “*Yurtta Barış Dünyada Barış*” ifadesini kullanarak barışın önemini vurgulamıştır.³⁵⁶ Ankara'da Ekim 1931'de yapılan Balkan Konferansı'na katılan delegelere ise şunları söylemiştir: “*İnsanları mesut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayr-ı insani ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir. İnsanları mesut edecek yegâne vasıta, onları birbirlerine yaklaştırarak, onlara birbirlerini*

³⁵¹ Özel, **Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 220.

³⁵² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Gazi ve Milletler”, **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Temmuz 1930.

³⁵³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk**, İstanbul, İletişim Yayınevi, 1991, s. 110.

³⁵⁴ Soysal, “Atatürk'ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri”, s. 1075.

³⁵⁵ Hamza Eroğlu, “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s.1095.

³⁵⁶ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve beyannameleri**, c. IV (1917-1918), Der. Nimet Arslan, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1964, s. 549-552.

sevdirecek, karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Cihan sulhu içinde beşeriyetin hakiki saadeti, ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır..."³⁵⁷

Türkiye'nin katılımı ile ilgili olarak, 18 Temmuz 1932 tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti Büyük Meclisinde söz alan Türk Temsilcisi Cemal Hüsnü Bey, Türkiye'nin barış için uluslararası girişimlere katılmayı ulvi bir ideal kabul ettiğini ve bütün gücüyle bu ideal istikametinde çalıştığını belirtmiştir.³⁵⁸

Atatürk, ABD Başkanı Roosevelt'in Cumhuriyetin 10. yıldönümü dolayısıyla Türkiye'ye gönderdiği masaja verdiği cevapta; "*Türkiye Cumhuriyeti'nin en esaslı umdelerinden biri olan yurttaki sulh, cihanda sulh gayesi, insaniyetin ve medeniyetin refah ve terakkisinde en esaslı amil olsa gerekir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olmak bizim için iftihara medardır.*"³⁵⁹ demiştir.

Atatürk, 9 Mayıs 1935'de CHP Dördüncü Büyük Kurultayını açarken yaptığı konuşmada, cumhuriyetin dış siyasette özenle üzerinde durduğu amacın barışı korumak ve güven içinde yaşamak olduğunu söylemiştir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'nin komşularıyla dostluk ve iyi komşuluk yolunda her gün biraz daha ilerlediğini belirtmiştir.³⁶⁰

Atatürk, insanlığı tek bir aile ve bütün milletleri birbirleriyle akraba gibi görüp herhangi bir ülkenin sorunlarını, bütün insanlığın sorunu gibi değerlendirilmesi gerektiği inancıyla hareket etmiştir.³⁶¹ Atatürk, 17 Mart 1937'de Ankara'yı ziyaret eden Romanya Dışişleri Bakanı Antonescu'ya; insanın kendi mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kendi milletinin saadetine kıymet verdiği kadar bütün dünya milletlerinin saadetine kıymet vermesini söylemiştir. Konuşmasının devamında; "*...Çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi*

³⁵⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 306.

³⁵⁸ Akşam, 19 Temmuz 1932.

³⁵⁹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve beyannameleri, c. IV, (1917-1918), s. 560.

³⁶⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 399.

³⁶¹ Sevim Ünal, "Atatürk'ün Balkanlardaki Barışçı Siyaseti" (Tebliğ), IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981, Ankara.

huzur ve saadetini temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında sükûn, vuzuh ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur.” demiştir. En uzakta zannedilen bir hadisenin bir müddet sonra kendi ülkesine temas etmeyeceğinden emin olunamayacağını açıklamıştır. İnsanlığı bir bir vücuda, her milleti bu vücudun birer organına benzeterek, parmak ucundaki acıdan vücudun diğer bütün organlarının rahatsız olacağını belirtmiştir.³⁶²

Atatürk, kalıcı bir barışın sağlanabilmesi için uluslararası ilişkilerde daha adil bir düzenin kurulması gerektiği üzerinde durmuş ve bu görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir. *“Şuna da inanıyorum ki, eğer devamlı barış isteniyorsa, kitlelerin vaziyetlerini iyileştirecek uluslar arası tedbirler alınmalıdır. İnsanlığın bütününün refahı, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları, kıskançlık, aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir.”*³⁶³

5.8. Uluslararası Hukuka Saygı

Atatürk uluslararası hukuk temelinde devletlerin bağımsızlıklarına, iç işlerine ve ülke bütünlüklerine saygılıdır. Mazlum milletlerin sorunları ile ilgilenir. Meşru hakka olduğu kadar kuvvete de yer verir.

Atatürk dönemi Türk dış politikası uygulamaları kapsamında, Musul sorununun çözümü incelendiğinde, dikkati çeken en önemli prensiplerden birisi uluslararası hukuka saygıdır. Türkiye İngiltere arasında 19 Mayıs 1924’de başlayan ikili görüşmelerde Musul sorununa bir çözüm bulunamayınca, Lozan Antlaşması gereği sorun Milletler Cemiyeti’ne havale edilmişti. Milletler Cemiyeti’nin konuyu incelemek üzere bölgeye gönderdiği Tahkik Komisyonu Eylül 1925’de Cemiyet Meclisi’ne bir rapor sunmuş ve bu raporda Musul’un Irak’ta kalması yönünde görüş beyan etmişti. Bu görüşe Türk temsilcileri ve Türk halkı büyük tepki göstermişti. Türk tarafının itirazlarına rağmen Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925’de yaptığı toplantıda komisyon raporuna uyarak bölgeyi Irak’a bırakma kararı almıştı. Bu karar, İngiltere’nin Milletler Cemiyeti üzerindeki etkisi ve bölge üzerindeki siyasi

³⁶² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II. Cilt, s. 325-326.

³⁶³ Kocatürk, a.g.e., s. 313.

girişimleri sonucunda alınmıştı. Hakkaniyet ilkesine uygun adil bir karar değildi. Musul Misak-ı Milli sınırları içindeydi. Ayrıca kararın uygulanması için Türkiye'nin de kabulü gerekiyordu. Bütün bunlara rağmen Türkiye uluslararası hukuka saygı göstermiş, 5 Haziran 1926'da yapılan bir antlaşma ile Musul'u Irak'a bırakmıştı.

Diğer bir örnek Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde izlenen yöntemdir. Lozan Anlaşması'nda Türkiye'nin boğazlar üzerindeki yetkisi önemli ölçüde sınırlandırılmıştı. İtalya'nın 1930 sonrasında takip ettiği yayılcı politikaların yarattığı rahatsızlık, Habeşistan'ın işgali ile doruk noktaya çıkmış ve boğazların güvenliği büyük bir önem kazanmıştı. Türkiye'nin o günlerdeki gücü ve uluslararası konjonktür sorunun kuvvet kullanılarak çözülmesine müsaitti fakat Atatürk bu yönetime başvurmamıştı. Sorun uluslararası hukuka uygun olarak çözümlenmişti. Sorununun kuvvet kullanılarak oldu-bittiler ile çözülmeye çalışılmaması ve uluslararası hukuka saygı gösterilmesi uluslararası camiada Türkiye'ye büyük bir saygınlık kazandırmıştı.

Aynı şekilde Hatay sorunu da herhangi bir çatışmaya meydan verilmeden barışçı ve uluslararası hukuka saygılı yöntemlerle çözülmüştü. Herkesin uluslararası hukuku hiçe saydığı ve kuvvet kullanmaktan kaçınmadığı bir zamanda bu uygulamaların gerçekleştirilmesi Türkiye'nin güvenilirliğini artırdı.

Önceki bölümlerde açıklandığı gibi, Türk bayrağı taşıyan Bozkurt adlı gemi ile Fransız bayrağı taşıyan Lotus adlı geminin Midilli açıklarında çarpışmasıyla ortaya çıkan hukuki sorunla ilgili olarak Lahey Adalet Divanı'na gidilmesi ve mahkemenin kararına uymanın büyük bir şeref olduğunun belirtilmesi,³⁶⁴ Türk dış politikasında uluslararası hukuka gösterilen saygının güzel bir örneğidir.

³⁶⁴ Işıtman, a.g.e., s. 19-20.

5.8.1. Devletlerin Bağımsızlıklarına Saygı

Atatürk, milli egemenlik ve tam bağımsızlığın gereği olarak nasıl ki diğer devletlerin ülkemizin iç işlerine karışmamasını istiyorsak, aynı şekilde Türkiye'nin de diğer devletlerin iç işlerine karışmaması gerektiğini söylüyordu. Bu husus Erzurum Kongresi'nde ortaya konulan dış politika hedefleri arasında açıkça yer almıştı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, devleti temsil eden kişilerin diğer ulusların kendi kaderlerini kendilerinin saptamalarına ilişkin mücadeleleri karşısındaki tutum, davranış ve demeçleri, bu prensibe en ufak bir kaygıya yer vermeyecek şekilde açıklık kazandırmıştı. Uygulamada Müslüman toplulukların lehine düşünülebilecek karışmalardan bile büyük bir özenle kaçınılmış ve bu düşünceyi savunanlarla mücadele edilmişti. Müslüman olsun olmasın başka ulusların iç işlerine karışmamak, Atatürk'ün dış politikasının temel ilkelerinden birisi olmuştu. Saltanat ve daha sonra hilafetin kaldırılması bu kapsamda yapılan uygulamalardı. Saltanat ve hilafetin kaldırılması ile Müslüman ülkelerin iç işlerine karışma temayülleri ortadan kaldırılmış oldu.

Atatürk'ün hilafetin kaldırılması konusunda halkın şüphe ve endişesini gidermek için yaptığı açıklamalarda bu prensip açık olarak görülmekteydi. *“Halife'ye dünyaya meydan okutmak ve onu bütün İslâm dünyasının işlerinde söz ve yetki sahibi kılmak düşüncesinde olanlar, bu görevi yalnız Anadolu halkından değil, onun sekiz on katı nüfusa sahip olan büyük Müslüman kitlelerinden beklemelidirler! Yeni Türkiye'nin ve Yeni Türkiye halkının, artık, kendi varlık ve mutluluğundan başka düşünecek bir şeyi yoktur... Başkalarına verilecek bir zerresi kalmamıştır!”*³⁶⁵ Atatürk konuşmasının devamında; Türkiye'nin söz konusu görevi kabul etmesi, bütün İslam dünyasını birleştirmesi ve yönetmesi durumuyla ilgili olarak şu soruları sormaktadır. Acaba idaresine aldığı milletler bunu kabul ederler mi? Yoksa bağımsız mı kalmak isterler? Eğer bağımsız kalmak isterlerse, o zaman Türk Milleti bu fedekarlığı ne için yapmış olacak? Sadece bir teşekkür ve dua almak için mi? Müteakiben cevap verir: *“Efendiler, halka sordum: Bir İslâm devleti olan İran ve Afganistan, halifenin*

³⁶⁵ Atatürk, **a.g.e.**, s. 481.

herhangi bir yetkisini tanır mı? Tanyabilir mi? Haklı olarak tanyamaz. Çünkü böyle bir yetki devletin istiklâlini milletin hâkimiyetini ortadan kaldırır.”³⁶⁶

5.8.2. Mazlum Milletlerin Sorunlarına İlgî

Atatürk, Türkiye'nin Avrupa'da toprağı bulunan tek Ortadoğı (Müslüman) ülkesi olduğı gerçeğine uygun biçimde, hem Avrupalı bir kişilik taşıyan, hem de büyük kısmı sömürge durumundaki Doğı dünyasının problemlerine karşı ilgi duyan bir dış politika izlemiştir. Tarihi ve kültürel etkenlerle, uluslararası gerçekler bunu gerektirmiştir.

Atatürk, yarını başarılı kavrayış yeteneğinin tabii bir sonucu olarak, sömürge dünyasının yakın bir gelecekte bağımsızlık kazanacağını önceden haber vermiştir. Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı'ndaki mücadelesinin, bütün mazlum milletlere önderlik teşkil edeceği bilincini taşımıştır.³⁶⁷ Atatürk, Türkiye'nin kurtuluş mücadelesini sadece kendisi için yapmadığını, yapılan mücadelenin bütün mazlum milletlerin ve şarkın davası olduğunu söylemiştir.³⁶⁸

Atatürk'ün aşağıdaki konuşması Kurtuluş Savaşı'nın uluslararası alanda yapacağı yankıları ve taşıdığı evrensel önemi açıkça vurgulamıştır. *“Doğudan şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzaktan, bütün doğu milletlerinin de uyanışını öyle görüyorum. İstiklal ve hürriyetlerine kavuşacak daha çok kardeş millet var. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki ilerlemeye ve refaha yönelik olarak vuku bulacaktır. Bu milletler bütün güçlüklerle ve bütün engellere rağmen, güçlükleri yenecekler, engelleri aşacaklar ve kendilerini bekleyen geleceğe kavuşacaklardır. Sömürgecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve yerlerini, milletler arasında hiçbir renk, din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbirliği çağı olacaktır.”³⁶⁹* Bütün mazlum milletler çok geçmeden milli bağımsızlık mücadelelerini gerçekleştirdiler. Hindistan'da Gandhi, Pakistan'da Muhammed Ali Cinnah, Tunus'da Burgiba, Cezayir milliyetçileri, Afrika ve Asya'nın mazlum

³⁶⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 481.

³⁶⁷ Mehmet Gönübol, “Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler”, **Atatürk Yolu**, Der. Turhan Feyzioğlu, İstanbul, Otomarsan Kültür Yayını, 1981, s. 254-258.

³⁶⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II. Cilt, s. 44.

³⁶⁹ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 324.

milletleri ardı ardına Atatürk'ün açtığı yoldan ilerlediler ve bağımsızlıklarını kazandılar.

1935 yılında Türkiye'de düzenlenen Uluslararası Kadın Kongresi'ne katılan Mısır delegesi Atatürk'ün sadece Türk milletine değil bütün doğu milletlerine ait olduğunu söylemiş ve O'nun Ataşark olduğunu vurgulamıştır.³⁷⁰ Atatürk'ün mazlum milletler açısından önemi Türk Devrimi'ndeki öneminden daha az olmamıştır. Mısır ve Suriye'de bağımsızlık için yürüyenler O'nun fotoğraflarını taşımışlar ve adını haykırmışlardır. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah Atatürk'ün ölümünü İslam dünyası için bir darbe olarak değerlendirmiştir.³⁷¹

Doğumunun yüzüncü yıldönümü münasebetiyle UNESCO Genel Kurulu'nun aldığı kararda, Atatürk sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı girişilen ilk kurtuluş mücadelelerinden birinin önderi olarak gösterilmiştir.³⁷² Bu karar ve ifade mazlum milletlere örnek olma konusuna güzel bir örnektir.

Atatürk, daha önce açıklandığı gibi, insanın kendi mensup olduğu milletin varlığını ve saadetini düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzur ve refahını düşünmesi gerektiğini, dünya milletlerinin saadetine çalışmanın gerçekte dolaylı yoldan kendi huzur ve saadetine çalışmak olduğunu belirtmiştir. Dünya'da devamlı bir barış ortamının yaratılması maksadıyla uluslararası ilişkilerde daha adil bir düzenin kurulması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun sağlanması için zor durumdaki insan topluluklarının durumlarını iyileştirecek uluslararası tedbirlerin alınmasını önermiştir.³⁷³

Atatürk, dünya kaynaklarının adilane dağılımı gibi, bugünkü bazı devletlerin öne sürdüğü görüşleri daha o yıllarda dile getirmiştir. Milletlerin, işgal ettikleri arazilerin hakiki sahipleri olduklarını, fakat aynı zamanda insanlığın vekilleri olarak da o arazide bulduklarını belirtmiştir. Bu nedenle o arazinin kaynaklarından hem kendilerinin hem de bütün insanlığın istifade etmesi gerektiğini söylemiştir.

³⁷⁰ Sabahattin Özel, "Atatürk ve Ataşark", **İşveren**, c. 45, sy. 3-5, Ankara, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayını, Ocak-Şubat 2007, s. 53.

³⁷¹ **A.e.**, s. 54.

³⁷² Fezyioğlu, **a.g.e.** s. 12.

³⁷³ Kocatürk, **a.g.e.**, s. 313.

5.8.3. Hak ve Kuvvet Dengesi

Milli Mücadele bir taraftan milletin meşru haklarına diğer taraftan kuvvete dayanmaktadır. Türk milletinin kurtuluş davasını kuvvete dayanmadan, silaha başvurmadan halletmek imkansızdı. Atatürk'ün dediği gibi, “*Kurtuluş için önce ve sonra düşmanla, bütün mevcudiyetimizle vuruşarak onu mağlup etmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz.*”³⁷⁴ Bu bakımdan Milli Mücadelede hak ve kuvvet dengeli bir şekilde kullanılmıştır.

Atatürk, “*Biz hukukumuzu ve istiklalimizi müdafaa için giriştiğimiz mücadelenin kutsiyetine razı ve hiçbir kuvvetin bir milleti yaşamak hakkından mahrum edemeyeceğine inanmaktayız.*”³⁷⁵ diyerek, bir taraftan milli mücadelenin haklılığını ve meşruluğunu savunmuş, diğer taraftan da haklı davamızın sonuca ulaşmasına yalnız kuvvetle engel olunamayacağını belirtmiştir.

Daima ön planda meşru hakka yer veren Atatürk, devletlerarası münasebete söz sahibi olmak, hakkını alabilmek için de kuvvetli olmanın gerektiğine inanmaktadır. Atatürk, kuvvete sahip olunmadıkça ve hayati zaruret söz konusu olduğunda bu kuvveti kullanarak gücünüzü ispat etmedikçe diplomasi alanında başarılı olunamayacağını şu ifadeler ile açıklamaktadır.

“*Efendiler, 1922 yılının Ağustos'una kadar da Batı devletleriyle olumlu anlamda ciddi ilişkiler kurulamadı. Memleketimizde bulunan düşmanları silâh gücüyle çıkarmadıkça, gösterebileceğimiz millî varlık ve kudretimizi fiilen ispat etmedikçe, diplomasi alanında ümide kapılmanın doğru olmadığı yolundaki inancımız kesin ve sürekli idi. En doğru görüşün bu olduğunu, bu olacağını tabîi olarak kabul etmek gerekir. Gerçekten de bugünün hayat şartları içinde bir tek fert için olduğu gibi, bir millet için de kudret ve kabiliyetini fiilî eserlerle gösterip ispatlamadıkça kendisine değer verilmesini ve saygı gösterilmesini beklemek boşunadır. Kudret ve kabiliyetten yoksun olanlara değer verilmez. İnsanlık, adalet ve cömertliğin gereklerinin yerine getirilmesini, bütün bu vasıflara sahip olduğunu gösterenler isteyebilir.*”³⁷⁶

³⁷⁴ Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, s. 15.

³⁷⁵ **A.e.** s. 4.

³⁷⁶ Atatürk, **a.g.e.**, s. 437.

Atatürk, hakkı elde edebilmek için milletin maddi ve manevi olarak güçlü olması gerektiğini vurgulamıştır. Hayatın bir mücadele ve müsademe olduğunu, hayatta başarı kazanmak için mutlaka mücadelede başarılı olunması gerektiğini, bunun da maddi ve manevi güç ve kudrete dayandığını belirtmiştir.³⁷⁷ Millet, varlığı ve hukuku ile bütün fikri ve maddi kuvvetini kullanarak yakından alakadar olmazsa, kendi kuvvetine istinaden varlığını ve bağımsızlığını temin etmezse, şunun, bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz demiştir.³⁷⁸

Atatürk, Hatay sorunun çözümünde hak-kuvvet ilişkisini en güzel şekilde uygulamıştı. Hatay'da 1938 Mayıs ayının başından itibaren seçmen listelerinin hazırlanmasına başlanmıştı. Fransız vali ve memurların davranışları yüzünden Hatay'daki olaylar yeniden başladı. Bunun üzerine Türkiye Hatay sınırına 30000 kişilik kuvvet yığıdı. Avrupa'da durumun gerginleşmesini de dikkate alan Fransa Türkiye'ye karşı daha yumuşak bir tutum sergilemeye başladı. Sonuçta, dünya adım adım 2. Dünya Savaşı'na yaklaşırken Hatay sorunu barış içinde çözümlendi. Türkiye barış ortamına zarar vermeyecek şekilde güç gösterisinde bulunmuştu. Amaç sorunun barışçı bir ortamda çözülmesiydi. Fakat barış ortamı gücün hiç kullanılmayacağı anlamına gelmemekteydi.

5.9. Tutarlılık ve Güvenilirlik

Başarılı diplomasiinin temel bir özelliği olan güvenilirlik unsuru da, Atatürk'ün dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Atatürk Kurtuluş Savaşı sırasında, Misak-ı Milli'de öngördüğü hedefin ötesinde bir amaç taşımadığını söyleyip, icraatı da bunu doğrulayınca, güvenilirliğini dış dünyaya kabul ettirmiştir. Bir toplantıda, konuklardan birisinin sözü zafer ve Yunanistan'ın zayıf durumuna getirerek, Türk kuvvetlerinin karşısında kuvvet diye bir şey kalmadığını, büyük devletlerin artık bu işlerle uğraşmadığını, bundan dolayı elverişli durumlardan faydalanarak Batı Trakya'ya girilebileceğini ve Selanik'e kadar bölgenin ele geçirilebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Atatürk'ün verdiği cevap bu prensiple ilgili önemli ipuçları vermektedir.

³⁷⁷ Atatürk, **a.g.e.**, s. 297.

³⁷⁸ Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, s. 3.

*“Arkadaşlar! Zafere ulaşmak için insan güç ve dayanıklılığının son aşamasına geldiğimizi dünya bilmese bile bizim hiçbir zaman unutmamız gerekir. Fakat ben size başka bir şey hatırlatacağım. Bilirsiniz ki, işe başlarken davamızı Milli Misak namı altında toplamış ve dünyaya ilan etmiştik. Bu ilan dünyaya karşı bir üstlenme niteliğindedir. Daha ilk adımda verdiğimiz sözü tutmamış bir kurul durumuna giremeyiz. Asla hatırdan çıkarmamalısınız; bizim en büyük kuvvetimizi, bugün de yarın da dürüst, açık bir siyaset ve sözlerimize içten bağlılık teşkil edecektir.”*³⁷⁹

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da, 1930'ların ortalarında dünyada kaba kuvvete başvurmanın yaygınlaştığı bir dönemde, Atatürk, bu yola iltifat etmeden ülkesinin haklı isteklerini dile getirirken, herkesçe bilinen güvenilirliğinden dolayı anlayış ve destek toplayabilmiştir.³⁸⁰

Atatürk, dış politikanın kişilere bağlı olmaksızın devamlılığını vurgulamak suretiyle, diplomaside güvenilirliğin diğer bir gereğini yerine getirmiştir. Mesela, Yunanistan Başbakanı Metaxas'ın 19 Ekim 1937'de Ankara'yı ziyareti sırasında, Atatürk, kendisine şunları söylemiştir:

*“Münasebet gelmişken şu noktayı size söylemek istiyorum. Celâl Bayar'la çalışmanız, şimdiye kadar İsmet İnönü'yle olan çalışmanızdan hiç farklı olacak değildir. Celâl Bayar ve İsmet İnönü, İsmet İnönü ve Celâl Bayar birdir. Yani bütün inkılâp arkadaşları arasında samimî teşrik-i mesai bizde âdettir ve tabiidir. Bizim takip ettiğimiz sistemde şahsın değişmesi işin değişmesi demek değildir. Haricî ve dahilî politikamızın esasları zaten çok önceden tespit edilmiş ve çizilmiş bir programa tâbidir. Vazife başına gelen her arkadaş aynı programa devam eder...”*³⁸¹

Atatürk'e göre uluslararası hukuka saygı, uluslararası düzenin, barışın ve dolayısıyla bizzat ilgili devletlerin hayati menfaatlerinin korunması bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca devleti milletlerarası sorumluluktan kurtarmak ve devlet faaliyetlerinde hukuki düzene uygun hareket etmek, devletler hukukuna

³⁷⁹ Arıburnu, a.g.e., s. 323-324.

³⁸⁰ Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 1065.

³⁸¹ Şimşir, a.g.e., s. 193.

riayetle mümkündür. Bu husus devletler arasında güven unsurunun yerleşmesine büyük katkı sağlamaktadır.

Atatürk, anlaşmaların tek taraflı yırtıldığı bir devrede dahi, ahde vefa, yani verilen sözü tutma kaidesine uyarak, haklı meşru taleplerini müzakere ve anlaşma yolu ile gerçekleştirmiş, emri vakilerden uzak kalmıştır. Boğazlar meselesinin ve Hatay davasının barışçı yollarla halli, başarılı bir dış politikasının eseridir.³⁸² Atatürk döneminde Türkiye, içte ve dışta yürüttüğü siyasetle yüksek düzeyde saygınlık ve güvenilirlik sağlamıştır.³⁸³

Sonuç olarak; bu çalışmada, onun dış politika ile ilgili konuşmaları ve uygulamaları değerlendirilerek, Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi ve temel prensipleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit edilen hedef ve prensiplerle ilgili olarak akıllara şu sorular gelebilir. Atatürk'ün 1919-1938 yılları arasındaki dış politika uygulamaları bu gün hala geçerli midir? Çağın ihtiyaçlarını karşılayabilir mi? Bu hedef ve prensipler değişmez katı kurallar mıdır?

Akıllara gelebilecek bu soruların cevaplarını tespit edilen hedef ve prensiplerde bulabiliriz. Çünkü tarihimizde ilk defa dış politika uygulamalarına sistem yaklaşımı getiren lider Atatürk'tür. Dış politika uygulamalarının hepsinde, sistem bütünlüğü kapsamında iç ve dış politika ortamını değerlendirmiş, değişen koşullara uyum sağlayacak prensipler doğrultusunda uygulamalar gerçekleştirmiştir. Bu husus onun devrimci karakterine, değişime ve gelişmeye açık kişiliğine uygun olarak “esneklik” prensibi içinde yer almaktadır. Dolayısıyla, Atatürk'ün dış politika anlayışı değişen koşullara ve çağın gereklerine süratle uyum sağlayan esnek ve dinamik prensiplerden oluşmaktadır.

Açıklanan hedef ve prensiplerin her birisi, dış politika sisteminin birer alt sistemidir. Alt sistemler arasında karşılıklı etkileşimler bulunmaktadır. Bu nedenle dış politika değerlendirmelerinde ve uygulamalarında sadece bir prensibi ele alarak karar verilmesi yanıltıcı sonuçlar verebilir. Karar verirken prensiplerin tamamı

³⁸² Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, s. 316-317.

³⁸³ Sina Akşin, “Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 279.

değerlendirmeye alınmalı, prensiplerin her birisinin kararlar ile ilişkisi tespit edilmeli ve karşılıklı etkileşimler dikkate alınarak kararlar verilmelidir.

Atatürk'ün dış politika uygulamalarını günümüze taşıyabilmemiz için tespit edilen prensiplere uygun olarak öncelikle çağ, bu günün iç ve dış politika ortamını değerlendirmemiz gerekmektedir. Bu değerlendirmenin ışığında diğer prensipler belirli bir esneklik içinde uygulamaya dönüştürülmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ HEDEFİ

1. Küreselleşme Dalgaları

Dünya 20'nci yüzyılın sonunda başlayan ve 21'nci yüzyılın başında halen devam eden hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. İki kutuplu dünya kavramı ve soğuk savaş geçmişte kalmıştır. Milyonlarca insanı ve kurumları birbirine bağlayan cep telefonları, bilgisayarlar ve internet sistemleri iletişim alanında devrim yaratmıştır. Bütün dünya ülkeleri tarafından izlenen televizyon yayınları haberleşme alanında çığır açmıştır. Bu gelişmelerle uluslararası ilişkilerin, ticaretin ve insanların güncel yaşamının boyutları değişmiştir. Küreselleşme olgusu devletleri, kurumları, şirketleri, toplumları ve insanları derinden etkilemiştir.³⁸⁴ Yaşamın her alanını derinden etkileyen küresel dinamikler nelerdir? Uluslararası ilişkiler stratejilerini ve devlet yapılarını nasıl etkilemektedir? Günümüzde uluslararası ilişkiler stratejilerinde ve devlet yapılarında nasıl bir değişim yaşanmaktadır? Avrupa'da yaşanan entegrasyon hareketi bu kapsamda incelendiğinde hangi sonuçlara ulaşılmaktadır?

Geçmişte de “*Küreselleşme Dalgaları*” olarak adlandırılan, ülkeler arasında ticaretin büyük ölçüde arttığı, uluslararası ekonominin küresel özellikler gösterdiği dönemler olmuştur. Küreselleşmenin birinci dalgası, Batı Avrupa'da kapalı tarım ekonomisinden (feodalizmden) ticari kapitalizme geçiş sürecinde yaşanmıştır. Bu dönemde hızla gelişen ticaret, kent devletlerinin ve feodal beyliklerin üzerinde daha geniş ve güvenli bir pazar ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç feodal beyliklerin yerine daha büyük ölçekli ulus devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni siyasal birim, ülke üzerinde tek tip yasaların çıkartılması, bölgelere göre değişmeyen vergi politikasının belirlenmesi, dil ve kültür yönünden homojenleştirme politikalarının yürütülmesi ve hukuk güvenliğinin sağlanması gibi fonksiyonları üslenerek ticaret burjuvasının ulusal pazar ölçeğinde faaliyet göstermesini güvence altına almıştır. 1648 yılında yapılan Westphalia Barış

³⁸⁴ Onur Öymen, *Geleceği Yakalamak*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2000. s. 15.

Anlaşması ile ulus devletlerin uluslararası ilişkilerin baş aktörü olduğu tescil edilmiştir. Sömürgecilik, ulus devletlerin bu dönemde uyguladığı dış politikanın temelini oluşturmuştur.³⁸⁵

Küreselleşmenin ikinci dalgası sanayi devriminden sonra yaşanmıştır. Sanayinin gelişmesi, üretimin artması uluslararası ticaretin genişlemesini hızlandırmış ve yapısını değiştirmiştir. 1880'lere gelindiğinde, kapitalizmde tekelleşme ve finans kapitalin boy göstermesi olgusuyla karşılaşmıştır. Üretimin artması ulusal pazarların dışında daha geniş ve güvenli pazarlar bulunmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk nedeniyle sömürgecilik emperyalizm biçimine dönüşmüştür. Emperyalizm, Avrupa'nın 19'ncü yüzyılda sanayi devrimi sonucu karşılaştığı ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm getiren bir dış politika ilkesi olmuştur.³⁸⁶ Bu devrede, ulus devletler güçlerini artırabilmek amacıyla dış politikada ittifak oluşturma stratejisini uygulamışlardır.

Küreselleşmenin üçüncü dalgası 20'nci yüzyılın sonunda yaşamaya başlamıştır. İletişim ve bilişim sahalarda yaşanan teknolojik gelişmeler, üretimin örgütlenmesinde ve ticaretin yapısında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Değişim çok boyutlu olarak yaşanmaktadır. Bir tarafta teknolojik devrimin haberleşmede yarattığı olağanüstü hızlanma ve alan genişlemesi, diğer tarafta elektroniğin haberleşmede yarattığı devrimin ekonominin her kesiminde yeni olanaklar ve üretim biçimleri meydana getirmesi, diğer bir tarafta da haberleşmenin sınır tanımaması, küresel iletişim ve etkileşimin artarak uluslararası ilişkiler stratejilerini ve devlet yapılarını etkilemesi. Bütün bunların sonucunda şu husus açık olarak görülmektedir: *“Dünyanın son yirmi yılda geçirdiği değişim sanayi devriminin yarattığı değişim kadar köklü olmaktadır.”*³⁸⁷

³⁸⁵ Oktay Uygun, “Ulus Üstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme”, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001, s. 152.

³⁸⁶ **A.e.**, s. 152-153.

³⁸⁷ Alvin Toffler, **Üçüncü Dalga**, Çev. Ali Seden, Altın Kitaplar, İstanbul, 1996, s. 25.

2. Küreselleşme ve Yeni Uluslararası Sistem

Küreselleşmeyi en geniş anlamıyla ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda değerlerin ulusal sınırları aşarak dünya geneline yayılması şeklinde tarif edebiliriz. Ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının transnasyonal bir özellik kazanarak yayılması ve yoğunlaşması milli devlet olgusunu aşmakta, sınır ötesi menfaat gruplarını ve değişik milletlere mensup bireyleri sıkı menfaat bağlarıyla birbirlerine bağlamaktadır. Bu tür ilişkiler sonucunda ortaya çıkan karşılıklı bağımlılıklar, devletin sınır aşan ekonomik ilişkiler üzerindeki kontrolünü azaltmaktadır. Ekonomik ilişkilerin zedelenmeden devam etmesi ve gelişmesi için gerekli olan uluslararası istikrar ihtiyacı, küresel ekonomik sistemle bütünleşen devletler arasında savaş ihtimalini çok büyük ölçüde azaltmaktadır. Bu olgu, özellikle Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da göze çarpmaktadır. Ekonomileri ve bilgi birikimleri ileri teknoloji ve hizmet sektörüne dayanan Japonya ve Singapur gibi Pasifik ülkeleri de bu sistemle bütünleşmiş durumdadırlar.³⁸⁸

Telekomünikasyon ve medyadaki baş döndürücü gelişmeler de dünyayı küçülterek küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Bütün bunların yanında, terörizm ve uyuşturucu ticareti gibi örgütlü suçlar ile insan hakları ihlalleri, göç hareketleri ve çevre kirlenmesi gibi hususlar sınırları aşan bir nitelik kazanarak uluslararası toplumun büyük bir kesiminin ortak sorunları haline gelmiştir.³⁸⁹

Günümüzde devletlerin başarısını büyük ölçüde bu küresel dinamiklere uyum sağlayabilmeleri ve onları milli hedeflerin gerçekleştirilmesinde kullanabilmeleri belirlemektedir. İnsanlar arasında yeni ortak değerler ve amaçların oluşmasına yol açan bu eğilime rağmen, milli egemenlik, devletin ülke bütünlüğü ve milli devlet gibi küreselleşmeye zıt kavramların henüz kutsallığını yitirdiği söylenemez.

Etnik milliyetçiliğe dayanan bir devlet kurma ve yeni topraklar elde ederek genişleme emellerinin yol açtığı kanlı çatışmalarda din ve mezhep farklarının da rol oynaması, bazı zihinlere İslamiyet-Hıristiyanlık çatışmasının yeni dönemin özelliklerinden birisi olacağı fikrini yerleştirmektedir. Kökten dinci akımların

³⁸⁸ Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye, Ankara, DPT Yayınları, 1995, s. 1.

³⁸⁹ A.e.

özellikle Ortadoğu'da belli bir dinamizm sergilemesi, bu görüşü güçlendiren bir olgudur. Aşırı dini akımların Ortadoğu, Kafkaslar ve Afganistan'da güçlenmelerini, küreselleşme sonucunda batı medeniyetinin değerlerinin bu bölgelere hızla nüfuz etmelerine karşı ortaya çıkan bir tepki olarak açıklamak da mümkündür.

Batı türü tüketici kültürü bir yandan hızla dünyaya yayılırken bir yandan da kendisine tepki olarak beliren dinci ve milliyetçi akımların güçlenmesine neden olarak kendi karşıtını yaratmaktadır. İktisadi liberalizmin bakış açısına göre küresel bir tüketici kültürü uluslararası barış ve işbirliğini destekleyen olumlu bir gelişme iken, milliyetçi görüşe göre, ulusları milli kimliklerinden koparabilecek tehlikeli bir oluşumdur. Dolayısıyla kültürel küreselleşmenin olumlu mu, yoksa olumsuz bir gelişme mi olduğu sorusunun cevabı, bakış açısına ve söz konusu toplumun dünyadaki konumuna göre değişmektedir.

Çağdaş teknolojilere, küresel ekonomik yapılara ve evrensel değerlere uyum sağlayamayan toplumlar küreselleşme süreci tarafından kültürel değerlerini kısmen de olsa değiştirmeye zorlanmaktadır. Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi, inanç sistemi gibi faktörlere bağlı olarak toplumların bazı kesimleri dünya ile kültürel bütünleşmenin gerektirdiği değişimi isteyerek ve kolaylıkla sağlarken, böyle bir değişimi istemeyen veya başaramayan kesimler de mevcuttur. Bu kesimler kültürel kimliklerini koruyabilmek amacıyla demokrasinin de sağladığı olanakları kullanarak kendi aralarında geleneksel kurumlar etrafında örgütlenme yoluna gitmektedirler. Bu şekilde, kültürel küreselleşme, toplumların batıcı-doğucu, laik-dinci, yenilikçi-statükocu gibi eksenler üzerinde bölünmesine de zemin hazırlamaktadır.

İngilizce giderek dünya iletişim ağının ortak dili haline gelmektedir. İngiliz sömürgeciliği ve Amerikan siyasi ve ekonomik gücü neticesinde yaygınlaşmış olan İngilizce, 320 milyon insanın ana dili ve 30'dan fazla devletin resmi dili iken, dünya nüfusunun dörtte biri tarafından da öğrenilip kullanılmaktadır. Buna paralel olarak dünyada reklamcılık, tüketim kalıpları, yayın içerikleri ve bilgi standartları giderek birbirlerine yakınlaşmaya yönelmiştir. Aynı zamanda, ekonomik, politik ve teknolojik gelişmeler, kitle iletişim araçlarının devlet denetiminden çıkarılarak

özelleştirilmesini ve ticarileşmesini teşvik etmektedirler. Böylece, küresel kitle iletişimi yoluyla bölgesel ve yerel kültürlerin evrensel bir “tek” kültüre doğru yönlendirilmeleri hızlanmaktadır.³⁹⁰

Anglo-Sakson ağırlıklı kültürel etkileşim yalnız batılı olmayan kültürlerde değil Kıta Avrupa’ında da tepki görüp kültür emperyalizmine neden olduğu iddiasıyla eleştirilmektedir. Avrupa’nın Amerikan eğlence endüstrisinin Avrupa’daki etkinliğini azaltmaya çalışması yalnızca ekonomik değil, kültürel kaygılara da bağlıdır.

Batı dışındaki toplumlarda ise teknoloji bir yandan yerel kültürleri tehdit ederken bir yandan da onlara kendi kültürel iletişim ve bilgi ağlarını kurma imkanını vermektedir. Bu şekilde yerel kültürler canlanıp dinamiklerini artırabilmekte, dinsel ve geleneksel değerlere dönüşebilmekte ve oluşmakta olan bir dünya toplumunun öteki yüzü olarak belirlemektedirler.

İletişimin ve bilginin küreselleşmesi türdeş olmayan bir dünyaya yol açmaktadır. Kültürün küresel boyutta homojenleşmesiyle buna tepki veren yerel kültürlerin güçlenmesi eşzamanlı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, küresel bir kültürün gelişmesiyle geleneksel kültürlerdeki canlanma arasındaki denge belirgin değildir. Bu dengeyi oluşturan etmenler her iki kültürün birbirlerine yakınlığı, esnekliği ve dayanıklılığıdır. Öte yandan, batılı olmayan toplumlar için mevcut seçenekler yalnızca ya kendi geleneksel kültürlerini ya da küresel kültürü benimsemekle sınırlı olmayıp küresel kültürle yerel kültürün bir sentezi de mümkün olabilmektedir.

Batılı olmayan devletler açısından bakıldığında kültürel küreselleşme, önemli ölçüde Avrupa-Amerika modeli tüketim alışkanlıklarının benimsenmesi anlamına gelmektedir. Bu süreçte etkin olan dünya televizyon reklamcılığı ağırlıklı olarak kalkınmakta olan ülkelerde gerçekleşmiştir. Dünyada ticari reklamcılığın artmasının ve homojenleşen bir tüketiciliğin yayılmasının batılı olmayan ülkelerin sosyal gelişmelerine zarar verdiği iddia edilmektedir. Öte yandan, batı modernliğini kendilerine temel hedef seçmiş olan toplumlarda, rakip geleneksel değer ve

³⁹⁰ Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye, s. 3.

kurumların yerine küresel değerlerin ve kurumların hakim olması anlaşılabilir bir olgudur.

İletişimle ilgili diğer iki önemli gelişme, televizyon alıcı cihazlarının bütün dünyada yaygınlaşması ve televizyon programı yapımındaki küresel ölçekte gerçekleşen özelleştirmelerdir. Örneğin, son yıllarda Doğu Avrupa'da ve Türkiye'de özel kanallar çoğalırken, 1992 yılında Malezya, Tayland, Endonezya ve Hindistan'da özel kanallara ilk izinler verilmiştir. Latin Amerika'da da daha önce özelleştirilmiş olan özel televizyon sektörü ağırlıklı olarak, Meksika'da Televisa, Brezilya'da Global örneklerinde görüldüğü gibi siyasi elitlere yakın dev aile şirketlerinin elindedir. Program maliyetlerinde son dönemde görülen artışlar özel televizyonların mülkiyetinin sınırlı sayıda birkaç büyük firmanın elinde toplanmasına neden olmuştur. Özelleştirmenin yanı sıra, devlet televizyonları da Eurovision, Inter-Vision, Asia-Vision, Afro-Vision gibi bölgesel kurumlaşmalarla kendi aralarında işbirliğini artırma arayışı içerisinde olduklarıdır. Kablolu televizyonların yaygınlaşması ve uydu yoluyla yayın imkanlarının artması da televizyon yayıncılığı sektörünü giderek karmaşıklığa sokmaktadır.

Yine 1970'li yıllardan itibaren, başta İslam olmak üzere dinlerin yeniden canlanması dönemi başlamıştır. Geleneksel dini kurumların canlanışına paralel olarak, bu kurumların dışında kalan ve değişik dünya görüşlerine sahip yeni manevi akımlar ve hareketler de artmaktadır. Özellikle, ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan dezavantajlı kesimlerin kökten dinci akımlar aracılığıyla yeni bir kimlik arayışı içine girdiği gözlenmektedir.

Güney ülkelerinde İslamiyet, hayal kırıklığına yol açan batı tipi kalkınma modeline alternatif bir yaşam tarzı olarak da görülerek ilave bir anlam kazanmaktadır. Hıristiyanlık eski Doğu Bloğu ülkelerinde ve Güneyde yer yer güçlenirken, endüstrileşmiş batı ülkelerinin çoğunda gerilemektedir. Budizmin, Uzak Doğunun endüstrileşmiş bölgelerinde etkinliği azalırken batıda cazibesi artmakta fakat yayılması sınırlı kalmaktadır. Hinduizm ise giderek önemi artan bir dini ve toplumsal akım olarak görülmektedir.

İslam'da görülen yeniden hareketleniş siyasi platformlarda ve kişilerin manevi dünyalarında meydana gelmektedir. Toplumların manevi ihtiyaçlarına hitap ettiği için dini gruplar batı modernitesini oluşturan siyasal ve toplumsal değerlere muhalefet eden ve dini birleştirici bir unsur olarak kullanan siyasal ve toplumsal hareketler olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan ise, batı kaynaklı maddiyatçılığın ve hızlı değişimin kimlik bunalımına ve anlamsızlığa ittiği kitleler çözümü İslam'a sarılmakta bulmaktadırlar.

İslam ahlaki ilkeler arz eden bir inanç sistemi olmanın ötesinde, bir hukuk ve toplumsal yaşayış düzeni de içerdiğinden, yüzeysel bakıldığında tek tip bir İslam toplumu modelinin var olduğu izlenimi kolaylıkla uyanabilmektedir. Bu tek tip İslam toplumunun da en çok, dini vurgulayarak İslami bir devlet ve toplum modeli oluşturmaya çalışan İran'a benzediği zannedilebilmektedir. batıya düşman ülkeler imajı yaratma ihtiyacı, İslam dünyasının batı medyasında genel olarak saldırgan, hoşgörüsüz, anti-demokratik ve gerici olarak gösterilmesine yol açtığından, İslam ülkeleri arasındaki farkların anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

Komünizmin çöküşünden sonra eski Sovyetler Birliği toprakları üzerinde ve Doğu Avrupa'da bölgesel istikrarı tehdit eden en önemli unsur, aşırı etnik milliyetçiliktir. Eski Yugoslavya'nın dağılmasından sonra başlayan kanlı savaş, bu gelişmenin en çarpıcı örneğidir. Aşırı etnik milliyetçilik ve onun bir uzantısı olan irredentizm³⁹¹ pek çok ülkeyi tehdit ederken, Batı Avrupa'da yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve faşizm önemli ölçüde sorun yaratmaya başlamıştır. Öte yandan, "mikro milliyetçilik" olarak adlandırabileceğimiz küçük grup milliyetçiliği, devletlerin toprak bütünlüğünü tehdit etmekle kalmamakta, demokratik rejimlerin yerleşip gelişmesini de engellemektedir. İstikrarsızlığa sebebiyet verecek diğer bir sorun da ekonomi ve güvenlik bakımından idamesi mümkün olmayan birtakım küçük devletçiklerin ortaya çıkması olacaktır.

Kültürel küreselleşmenin bir diğer etkisi de hükümetler dışı uluslararası örgütler, çokuluslu şirketler ve düşünce akımlarından oluşan uluslararası bir sivil toplumu

³⁹¹ Irredentizm: İtalyan birliğinin sağlanmasından sonra İtalyanca konuşan ancak yabancı güçlerin egemenliğinde kalan toprakların İtalya'ya katılmasını savunan politik bir harekettir. Günümüzde benzeri milliyetçi politik hareketler de aynı isimle nitelenmektedir.

güçlendirmesi, bunun da batılı olmayan bağlamlarda sivil toplum arayışlarını arttırmasıdır.

Kültürel küreselleşmenin etki ve sonuçları, bu sürece tabi kılınan yerel kültürün güncel küresel değerlere yakınlığına, esnekliğine ve direnç gücüne göre değişmektedir. Kendi kültürünü reddedip tamamen küresel kültüre bağlanmak ya da kendi kültürü içine hapis olup dünyaya sırt dönmek aşırı tepkiler olarak görünürken, uluslar kendi kültürel değerlerini kaybetmeden dünya değerleriyle bütünleşmelerini sağlayacak sentezlere ihtiyaç duymaktadırlar. Küresel kültürün içinde özelliklerini kaybetmeden yaşayabilme şansına sahip olan kültürler için, küresel sistemin teknolojisini kullanarak uluslararası boyutta kendi bölgesel bilgi ve iletişim ağlarını kurabilme imkanı vardır.

3. Bölgeselleşme ve Entegrasyon Hareketleri

Dünyada küreselleşme ile birlikte ortaya atılan diğer bir kavram da “*Bölgeselleşme*” dir. Bazı yazarlar bölgeselleşmeyi küreselleşmeye bir tepki olarak ele almakta, bölgesel entegrasyon ve içe kapanma refleksi olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım küreselleşmenin temel iddiaları olan dünya ile bütünleşme, dünya pazarlarına açılma, korumacılığa dönük tüm kısıtlamalardan ve engellerden sıyrılabilme fikir ve eylemleriyle çelişmektedir. Bölgeselleşme; küreselleşmenin olumsuz etkilerine bir karşı koyuş, bir tepki ve savunma mekanizması yaratma süreci olarak görülmektedir. Ancak gerçekçi bir değerlendirme yapıldığında; bölgeselleşme eyleminin aktörleri ile küreselleşmenin yönlendirici aktörlerinin aynı olduğu tespit edilmektedir. Bu bağlamda bölgeselleşme hareketlerini; hızla küreselleşen dünya rekabet ortamında başarılı olabilmek için, küreselleşme aktörlerinin bölgesel işbirliğine giderek güçlerini arttırmalarının bir aracı olarak algılamak daha doğru olacaktır.³⁹²

³⁹² Sema Kalaycıoğlu ve Ester Biton Ruben, **Orta Doğu Ekonomileri**, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, , 2002, s. 1. Bu konudaki görüş ne olursa olsun belirli bölgelerde yer alan ülkelerin coğrafi, iklimsel ve toplumsal açıdan pek çok ortak özellikleri, bu ülkeler arasında ekonomik açıdan da ortak özellikler oluşmasına yol açar. Bu ortak özellikler ortak çıkarların oluşmasına yol açabilir.

Küreselleşmenin aktörleri coğrafi yakınlık faktörünü kullanarak bölgelerinde güçlü, etkili ve yaygın birer çekim alanı yaratmaktadırlar. Bugün ABD, Batı Avrupa Devletleri (özellikle Almanya ve Fransa), Japonya ve Çin'in öncülüğünde bölgeselleşme faaliyetlerini izlemekteyiz. Sırasıyla Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA), Avrupa'da Avrupa Birliği (AB), Doğu ve Güneydoğu Asya'da Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ve Güneydoğu Asya Ülkeleri İşbirliği (ASEAN) etkinlik düzeyi yüksek en belirgin bölgeselleşme örnekleridir.

Bunların dışında, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve politik anlamda marjinalleşmemek maksadıyla meydana getirmeye çalıştığı bölgesel birlikleri de görebiliriz. Arjantin, Paraguay, Uruguay ve Brezilya'nın oluşturduğu "MERCOSUR"; Ekvator, Bolivya, Kolombiya, Venezuela ve Peru'nun dahil olduğu "And Paktı" "Karaipler Ortak Pazarı", Türkiye'nin öncülüğünü yaptığı "Karadeniz Ekonomik İşbirliği" bu tür girişimlere örnek olarak verilebilir.³⁹³

Bölgeselleşme hareketleri ekonomi, siyaset ve güvenlik konularında işbirliğini içermektedir. Küreselleşen dünya rekabet ortamına en uygun bölgeselleşme hareketi; ekonomi, siyaset, güvenlik konularında entegrasyonu öngören, birlik oluşturma stratejisinin uygulanması sonucu ortaya çıkan AB'dir. AB bir egemen devletler birliğidir.

Birlik kavramının literatürde son derece geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. Belirli amaçlara ulaşmak maksadıyla, ülkeleri ya da sektörleri bir araya getirmek için ortaya atılan çok sayıda birlik kavramı vardır. Bugüne kadar ekonomik, sosyal, siyasi, askeri, federatif, konfederatif ve uluslar üstü birlik kavramları ortaya atılmıştır. Bu kavramlarda kullanılan birlik (Union) kelimesi sözlükte "bazı spesifik amaçlar için ulusları, devletleri, siyasal partileri vs. grup halinde bir araya getiren ya da bağlayan kuruluş" anlamında kullanılmaktadır.³⁹⁴ Her biri farklı şekillerde de olsa farklı ülkelerin veya sektörlerin belirli amaçlar için bir araya gelerek işbirliğini geliştirmeleri anlamı önem kazanmaktadır.

³⁹³ Yaşar Hacısalıhoğlu, **Küreselleşme, Mekansal Etkileri ve İstanbul**, İstanbul, Akademik Düzey Yayınları, 2000, s. 60.

³⁹⁴ **Longman Dictionary of Contemporary English**, England, Longman Group, 1982, s. 1203.

Dünya tarihi incelendiğinde görülecektir ki; birlik kavramı önce düşünce alanında ortaya çıkmakta, düşüncelerin olgunlaşmasından, uygun koşulların oluşmasından sonra uygulamaya dönüşmektedir. Birlik oluşturan devletler uygun koşulların gerçekleşmesi durumunda, birlikten kuvvet doğar mantığı ile ortak amaçları gerçekleştirmek için birlikte hareket ederler. Federatif birliğe, federe devletler egemenlik haklarından vazgeçerler ve kolektif bir devlet halinde bir araya gelirler. Federal Devlet, kendisine anayasa ile devredilen alanlarda yetkilerini kullanır ve kararlar oy çokluğu ile alınır. Konfederatif birliğe, konfedere devletler daha gevşek bir yapıda birbirlerine bağlıdırlar. Konfederasyonda üye devletler ulusal egemenliklerini muhafaza ederler. Birlik içinde kararlar oybirliği ile alınır.³⁹⁵

AB kavramı, federatif ve konfederatif birlik kavramlarından farklı, daha yeni bir uluslar üstü birlik kavramını içermektedir.³⁹⁶ Bu kavramın devletlerin uyguladığı dış politika stratejileri ile birlikte yorumlanması doğru olacaktır.

Tarafsızlık, izolasyonizm, bağlantısızlık, ittifak oluşturma gibi dış politika stratejilerine yeni bir strateji ilave olmuştur.³⁹⁷ Bu yeni stratejiyi “*birlik oluşturma stratejisi*” kavramı içinde açıklayabiliriz. Birlik oluşturma stratejisinde, devletler geleneksel devlet yetkilerinden belirli bir kısmını, belirli amaçların sağlanması için devletlerden bağımsız olarak çalışan uluslar üstü bir otoriteye, “*egemen devletler birliği*”ne devrederler. Bu kurumun kendine özgü yönetim yapısı bulunmaktadır. Yönetimde görev alanlar, üye devletlerden seçilen veya atanan kişilerden meydana gelmelerine rağmen üye devletleri değil, uluslar üstü kurumu temsil etmektedirler ve birliğin çıkarlarını düşünmektedirler. Üye devletler, uluslar üstü kurumun kendisine verilen yetkiler çerçevesinde almış olduğu kararlara uymak zorundadırlar. Birlik oluşturma stratejisini ve egemen devletler birliğini daha iyi algılayabilmek için AB’nin incelenmesi faydalı olacaktır.

³⁹⁵ Veysel Bozkurt, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Bursa, Vipaş Yayınları, 1997, S. 30

³⁹⁶ İbrahim S. Canpolat, **Uluslararası Sistem Avrupa Birliği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1998. Kitapta Avrupa Birliği uluslar üstü sistem olarak ele alınmakta ve incelenmektedir.

³⁹⁷ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 1989. Kitapta Dış Politika Stratejileri Tarafsızlık, İzolasyonizm, Bağlantısızlık ve İttifak Oluşturma başlıkları altında incelenmiştir.

4. Avrupa’da Birlik Düşüncesinin Gelişimi

Küreselleşen dünyada AB’yi daha iyi anlayabilmek için, tarih boyunca Avrupa’da birlikte hareket etmek amacıyla ileri sürülen çeşitli düşünce, proje ve planların dayandığı temel esasları incelemek gerekmektedir. Bu incelemeyi yaptığımızda birlik kavramının aşağıdaki seyri izlediği görülmektedir.

- Ortaçağda Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra Türklerin ve Müslümanların Akdeniz’e egemen olmaya başlamaları karşısında Avrupa’da meydana gelen bütünleşme gayretleri.³⁹⁸
- Avrupa’da krallıklar arasında devam eden kanlı savaşların bitirilmesi, barışın sağlanması ve korunması maksadıyla yürütülen bütünleşme çabaları.³⁹⁹
- Silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma fikri doğrultusunda yürütülen faaliyetler.⁴⁰⁰
- 20. yüzyılın başlarından itibaren siyasi ve ekonomik konuları kapsayan, bugünkü AB düşüncesinin temelini teşkil eden çalışmalar.
- İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan uluslararası durum çerçevesinde, Almanya’yı kontrol etmek ve Sovyet tehlikesine karşı tedbir geliştirmek⁴⁰¹ maksadıyla geliştirilen bütünleşme organizasyonları. ABD’nin, Marshall Planı kapsamında Batı Avrupa’ya sağladığı yardımlar ve işbirliği girişimlerine yaptığı destekler.
- Sovyetlerin dağılmasından sonra küreselleşen dünyada birlik oluşturarak ABD’nin yanında veya ona rakip bir süper güç oluşturmak, Avrupa’nın zenginlik ve refahını artırmak için halen sürdürülen faaliyetler.

³⁹⁸ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990, s. 38.; Gülören Tekinalp-Ünal Tekinalp, **Avrupa Birliği Hukuku**, 2 Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2000, s. 4.

³⁹⁹ Haluk Kabaalioğlu, **Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayını, 1997, s. 23.; Bozkurt, **a.g.e.**, s. 43.

⁴⁰⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 217-226.

⁴⁰¹ Kemal İnat, “Avrupa Politik İşbirliğinin Doğuşu”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ed. Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 7.

5. AB'nin Tarihsel Gelişimi

Avrupa'da birlik oluşturma düşüncesinin temelleri eski Yunan medeniyetine kadar uzanmaktadır. Kutsal Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Avrupalı birçok düşünür ve devlet adamı, Avrupa'da bozulan düzen ve barış ortamını tekrar sağlamak için birçok fikir üretmiş ve çalışma yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı müteakip bu çalışmalar daha da yoğunlaşmıştır.

Savaşın getirdiği korkunç katliamları gören Avrupalılar, birleşmenin ve bütünleşmenin gerekliliğini bir kez daha düşünmüşlerdir. Bu sebeple, Avrupa ülkeleri ABD Devlet Başkanı Wilson tarafından ortaya atılan Milletler Cemiyeti teklifini memnuniyetle karşılamışlardır. Bu teklifin ABD tarafından ortaya atılması ve büyük küçük tüm ülkeleri kapsamaması, uygulamada bunun bir Avrupa örgütü olmasına engel olamamıştır. Çünkü, savaş sonrasında, ABD kendi iç meseleleri dolayısıyla tekrar Monroe Doktrini uygulamaya başlamış, bu nedenle de Milletler Cemiyeti'ne üye olmamıştır. Buna karşılık İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin liderliği üstlenmesi, Milletler Cemiyeti'ni bir AB haline getirmiştir.⁴⁰²

Ancak Milletler Cemiyeti, hem Avrupa'nın birleştirilmesinde hem de uluslararası barışın korunmasında yeterince etkili olamamıştır. Geleneksel devlet anlayışında köklü değişiklikler getirmemiştir. Bir diğer ifade ile örgüt üye devletleri bağlayacak uluslar üstü otorite ile donatılmamıştır: “*egemenlik*” Milletler Cemiyetinin temel ilkesi olmuştur. Dolayısıyla Cemiyet amaçları doğrultusunda üyelerini bağlayıcı kararlar alamamıştır. Bu yüzden 1918-1939 yılları arasında bir barış dönemi yaşanmamıştır.⁴⁰³

Bu dönemde Avrupa'nın muhafazakar çevrelerinde, özellikle Almanya'da Sovyetler Birliği'ne karşı güvensizlik ve korku hüküm sürmekteydi. Fransızlar ise Alman militarizminin yeniden canlanmasından endişe ediyordu. Savaş tehlikesi, düşünürleri ve aydınları yeniden “*Birleşik Avrupa*” fikrine doğru itiyordu. Bunun sonucu olarak, 1922 yılında birbirinden habersiz beş yazar “*Birleşik Avrupa Devletleri*” kurulmasına yönelik olarak beş ayrı eser yayınladı. Avrupa'da

⁴⁰² Carl Joachim Friedrich, *Europe An Emergent Nation*, Harpor, Kav., 1969, s. 9.

⁴⁰³ Bozkurt, a.g.e., s. 52.

bütünleşmeyi öneren bu yazarlardan Joseph Caillaux, Wihelm Heile, Richard Baerwald ve Emmanuel Malynski'nin isimleri bugün unutulmuş olmakla beraber, beşinci yazar Kont Richard Coudenhove-Kalergi, Avrupa'nın birleşmesini, bütünleşmesini öneren çok yönlü faaliyetleriyle bugün dahi hatırlanmaktadır.

5.1. Kont Kalergi ve Pan-Europa

Coudenhove-Kalergi, 1922 yılında “*Avrupa Birliği*” konusunda bir makale yazdı ve “*Pan Avrupa Teşkilat'ını*” kurdu.⁴⁰⁴ Kalergi Bolşevik tehlikesi nedeniyle bu fikre yönelmişti. Avrupa güçlü olmak için ya bir federasyona gidecek ya da Rusya'nın hegemonyası altına girecekti. Bu nedenle Sovyetler Birliği, Kalergi'nin öngördüğü AB sınırları dışındaydı.⁴⁰⁵ İngiltere de bu federasyonun dışında kalmıştı. Türkiye ise talep etmesi halinde federasyona katılabilecekti.

Kalergi, “*Pan Avrupa*” isimli eserini Avrupa'da önde gelen devlet ve siyaset adamlarına gönderdi ve kurmuş olduğu örgüte katılmaları için hazırladığı başvuru formlarını buna ekledi. Kısa sürede birliğin üye sayısı arttı ve etkinliği genişledi. Birlik, görüşlerini yaymak amacıyla, Nisan 1924 tarihinden itibaren “*Pan Europa*” dergisini yayınlamaya başladı.⁴⁰⁶ Birlik üyeleri, ülkelerin yıkımına yol açan savaşları önlemek ve dünyanın diğer ülkeleri ile rekabet edebilmek için Avrupa'nın birleşmesi gerektiği fikrini savunuyorlardı. Avrupa ülkelerinin bir konfederasyon altında toplanmasını, gümrük birliğinin tesis edilmesini, askeri ittifak oluşturulmasını, Yüksek Adalet Divanı çerçevesinde uyuşmazlıkların çözümlenmesini öneriyorlardı.⁴⁰⁷ Pan Avrupa Birliği, militarizme, komünizme ve korumacılığa karşıydı. Birlik, 1930'lu yıllarda anti-faşist ve nazi karşıtı girişimlerde bulunmuştu ve Bolşevik tehlikesine karşı Batı Avrupa ülkelerinin güçlerini birleştirmelerini istemişti.⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Beril Dedeoğlu, **Adım Adım Avrupa Birliği**, İstanbul, Çınar Yayınları, 1996, s. 68.

⁴⁰⁵ Kabaalioğlu, **a.g.e.**, s. 33.

⁴⁰⁶ Andrew F. Boyd, **Western Union, UNA's Guide to European Recovery**, London, 1948, s. 35.

⁴⁰⁷ Dedeoğlu, **a.g.e.**, s. 68.

⁴⁰⁸ Kabaalioğlu, **a.g.e.**, s. 33.

5.2. Birleşik Bir Avrupa Düşüncesi ve Fikrin Olgunlaşması

Avrupa’da birleşme hareketleri değişik yapılar altında örgütlenmeye başladı. “*Benim Ülkem Avrupa*” isimli kitabın yazarı Gaston Riou ekonomik işbirliğini sağlamak için bir örgüt kurdu. Bu örgüt Charles Gide ve Edgar Stern-Rubarth öncülüğünde ondokuz Avrupa ülkesinde teşkilatlandı ve 1930 yılında Paris’te Avrupa Gümrük Birliği Kongresi’ni topladı. Avrupa’daki bütünleşme hareketleri Siyasi partileri de etkiledi. Alman Sosyal Demokrat Partisi, 1925 yılında Avrupa Ekonomik Birliği’nin ve Avrupa Birleşik Devletleri’nin kurulması amacıyla çalışmalar yapılmasını programına aldı. İngiliz İşçi Sendikaları 1927 yılında yaptığı kongrede, Avrupa Birleşik Devletleri kurulması için çalışmalar yapılmasını öngören Ernest Bevin’in önerisini kabul etti.

Avrupa Federasyonu ve Avrupa Gümrük Birliği kurulması önerileri bu yıllarda Avrupa’da yayınlanan çeşitli kitap ve makalelerde yer aldı. Çok sayıda yayın arasında Danimarkalı bir göz doktoru olan Heerfordt’un kaleme aldığı, “*Bir Yeni Avrupa: Dünyamızda Bizim Bölgemizde Siyasi Barış ve İşbirliği Sağlamanın Yolları*” isimli kitap, kamuoyunu çok etkiledi. Heerfordt, yazdığı bu kitapta; Avrupa’da barış ve istikrarın sağlanması için Avrupa Topluluğu’nun oluşturulması gerektiğini savunuyor ve topluluğa üye devletlerin iç işlerinde serbest olacağını belirtiyordu. Topluluk kapsamında; ortak savunma teşkilatı, ortak dışişleri bakanlığı, tek bir para sistemi, ortak ulaştırma ve haberleşme sistemleri kurulmasını öneriyordu. Topluluk içinde bütün ticaret engellerinin kaldırılmasını ve ortak bir pazarın oluşturulmasını öngörüyordu. Belli başlı federal organların ise Prezidyum veya Konsey, Yüksek Mahkeme ve Federal Meclis olmasını teklif ediyordu.⁴⁰⁹

Diğer yayınlar arasında Eski İtalyan Dışişleri Bakanı Carlo Sforza’nın “*Avrupa Birleşik Devletleri*”, ünlü devlet adamı, Eduard Herriot’un “*Avrupa*” isimli kitabı yer almaktaydı. Avrupa kitabının İngilizce ve Almanca tercümelerinin başlığı “*Avrupa Birleşik Devletleri*” idi. Herriot bu kitapta, İngiltere de dahil olmak üzere Avrupa devletlerinin bir araya gelerek Milletler Cemiyeti çerçevesi içinde bir

⁴⁰⁹ Kabaalıoğlu, a.g.e., s. 34.

konfederasyon veya Avrupa Birliği oluşturulmasını, ticarete gümrük engellerinin kaldırılmasını ve ticaretin serbestleşmesini öneriyordu.⁴¹⁰

Bütün bu süreç içinde M. Aristide Briand'ın, Kalergi'nin kurduğu “*Pan Avrupa Birliği*”nin Şeref başkanlığını kabul etmesi önemli bir gelişmeydi. Briand 1926-1932 yılları arasında Fransa Dışışleri Bakanlığı görevinde bulunmuştu ve Avrupa’da birlik fikrine gönülden inanmıştı. Briand, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, uluslararası ilişkilerde uzlaşma ve yakınlaşma sağlanması açısından varılan en ileri noktayı temsil eden, 1925 Locarno Antlaşması'nın en önemli aktörlerinden biri olmuştu. Briand, “*Locarno’da bir Avrupalı gibi davrandık. Avrupa’ca veya Avrupa dilinden konuştuk. Artık hepimizin bu yeni dili öğrenmesi gerekir*” diyordu.⁴¹¹

5.3. Milletler Cemiyeti ve Briand’ın Girişimi

Milletler Cemiyeti’nin 1920 yılında yapılan Genel Kurulu’nda konuşan Aristide Briand, Avrupa ülkelerinden gelen delegelere “*Coğrafi grupları teşkil eden halklar arasında, özellikle Avrupa halkları arasında bir tür federal bağ kurulmalıdır*” diyordu.⁴¹² Briand’a göre, Avrupalılar birbirleri ile her an bir araya gelerek çıkarlarını ilgilendiren konularda grşebilmeli ve ortak kararlar alabilmeliydi. Ayrıca karşılaşabilecekleri tehlikeli durumlarda kendi aralarında dayanışma sağlayabilmeliydi. Avrupa’da kurulacak birlik temelde ekonomik bir birlik olmalıydı. Çünkü Avrupalıların çözmesi gereken en önemli sorun ekonomik kntyd. Ayrıca ye devletlerin egemenliklerini etkilemeden kurulacak federal bir bağ, siyasi ve sosyal açıdan yararlı sonuçlar verebilirdi.⁴¹³ Briand’ın bu önerisine destek, Çekoslovak devlet adamı Dr. Beneş ve Alman Temsilcisi Dr. Stresemann’dan geldi. Ayrıca Avrupalı delegeler kendi aralarında bir toplantı yaptılar ve Briand’a görüşlerini bir muhtırada derleyerek ilgili devletlere sunmasını teklif ettiler.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Kabaalıoğlu, **a.g.e.**, s. 34.

⁴¹¹ Carl Dawson, **The Making of Europe**, New York, 1932.; **The Modern Dilemma – The Problem of European Unity**, London, 1932 , **Understanding Europe**, New York. 1952.

⁴¹² Kabaalıoğlu, **a.g.e.**, s. 35.

⁴¹³ Andrew W. Cordier, **European Union and the League of Nations**, Geneva, 1931, s. 48.

⁴¹⁴ Howard A. Gauvain, **Le Project d’union federale europeenne de M. Briand**, L’Esprit International, Vo.4, 1930. s. 375.

Briand Muhtırası 17 Mayıs 1930'da Milletler Cemiyeti'ne üye 26 Avrupa devletine dağıtıldı.⁴¹⁵ Muhtıra “*Avrupa Federal Birliği*”nin kurulmasından söz etmesine rağmen federasyon kurulmasına ilişkin herhangi bir somut teklif getirmiyordu. Muhtıradaki ortak dayanışmanın tüm yararları güvence altına alınırken, üye devletlerin bağımsızlıklarına ve milli egemenliklerine saygı gösteriliyordu. “*Avrupa milletleri arasında anlayış ve dostluğun mutlak egemenlik ve bütünüyle siyasi bağımsızlık ilkeleri çerçevesinde gerçekleşeceği*” ifade ediliyordu. Briand, Milletler Cemiyeti'ne üye bütün Avrupa devletlerinin temsil edileceği bir “*Avrupa Konferansı*”, bir “*Sekreteryası*” ve bir de “*Daimi Siyasi Komite*” den oluşan bir örgüt yapısı öneriyordu. Bu komite sadece bazı üye devlet temsilcilerinin katılacakları bir organ niteliğinde olacaktı. Toplantıları Milletler Cemiyeti toplantıları ile aynı zamana rastlatılacak, ilgi duyan üye olmayan devlet temsilcileri de bu toplantılara katılabileceklerdi.⁴¹⁶

Briand Planı'na göre; ekonomik sorunların çözümü siyasi sorunların çözümüne bağlıydı. Kurulacak federasyon, her devletin egemenliğine saygı gösterecek fakat siyasi sorunların çözümünde ortak dayanışmanın bütün imkanlarından yararlanacaktı. Avrupa'da ekonomik sistemlerin yaklaştırılması, hükümetlerin siyasi kontrolü altında gerçekleştirilecekti.⁴¹⁷

Briand, planının Milletler Cemiyeti dışında bir “*Avrupa Topluluğu*” teşkil etmek anlamına gelmediğini belirtiyordu. Avrupa'nın çıkarlarını, Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında ve onun öngördüğu ilkeler doğrultusunda uyumlu bir hale getirmeyi amaçladığını ifade ediyordu.⁴¹⁸ Avrupa'da federal bir teşkilat kurulması Milletler Cemiyeti'nin başarısı olacaktı ve diğer bölgelerdeki devletlere örnek teşkil edecekti.

5.4. Milletler Cemiyeti ve Türkiye

Briand, Avrupa Birliği'nin Milletler Cemiyeti kapsamında ve ona bağlı olarak teşkil edilmesini öngördüğu için, Birliğe Milletler Cemiyeti'ne üye Avrupalı

⁴¹⁵ **The Origins, Development of the European Community**, Ed. David Weigall-Peter Stirk, Leicester University Press, 1992, s. 11.

⁴¹⁶ Kabaalıoğlu, **a.g.e.**, s. 35-36.

⁴¹⁷ Raymond Leonard, **Vers une organisation politique et juridique de L'Europe**, Paris, 1935, s.84.

⁴¹⁸ Dedeoğlu, **a.g.e.**, s. 68.

devletlerin katılabileceğini, Cemiyet dışında kalan diğer Avrupalı devletlerin ise bu federasyona giremeyeceklerini belirtiyordu.

Bu dönemde Türkiye'nin uluslararası düzeyde ağırlığının artmaya başlaması, Briand'ın Avrupa'da birlik kurulması çalışmaları sırasında da kendini göstermişti. Briand'ın kurulacak birliğe sadece Milletler Cemiyeti üye devletlerin kabul edileceğini belirtmesi birçok Avrupa Devleti tarafından eleştirilmişti. Briand'ın Avrupa devletlerine gönderdiği muhtıralara verilen cevaplarda, Yunanistan dahil birçok devlet özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınmasını istediklerini bildirmişti.⁴¹⁹

Türkiye birlik projesi ortaya atılmadan önce Kellog-Briand Misakı'nı imzalamış ve Silahsızlanma Konferansı çalışmalarına katılmıştı. Ancak Musul meselesinde Cemiyetin İngiltere'nin tesiri altında hareket etmesi, Türkiye'de Milletler Cemiyeti aleyhinde bir cereyanın ortaya çıkmasına yol açmıştı. Türkiye Atatürk'ün talimatı doğrultusunda Milletler Cemiyeti'ne kendisi başvurarak değil, teşkilat tarafından davet edilerek girmek istiyordu. Genel Kurul, 6 Temmuz 1932'de İspanya temsilcisinin teklifi ve Yunan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin davet edilmesini öngören bir karar tasarısını onayladı. Türkiye bu daveti kabul etti ve 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyetine üye oldu.⁴²⁰

5.5. Avrupa'da Ekonomik Birleşmenin Başlangıcı Benelüks

Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında 18 Temmuz 1932 tarihinde imzalanan Ouchy Sözleşmesi ile Benelüks entegrasyon süreci başlatılmıştır. Benelüks ismi, Ouchy Sözleşmesi ile bir araya gelen üç ülkenin baş harflerinin birleşmesinden oluşmuştur. Benelüks Batı Avrupa'da gerçekleştirilen ilk ekonomik birleşme girişimi olması açısından çok önemlidir. Ouchy Sözleşme'nin amacı, üç ülke arasında tedrici olarak gelişecek bir gümrük birliğinin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda; Belçika ve Hollanda hükümetleri, 21 Ekim 1943 tarihinde iki ülkenin paraları arasında sabit bir döviz kuru öngören bir Para Anlaşması'nı, 5 Eylül 1944 tarihinde ise Gümrük Birliği Sözleşmesi'ni imzalamışlardır. Sözleşme'nin tarafların

⁴¹⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Temmuz 1930.

⁴²⁰ **Akşam**, 19 Temmuz 1932, s. 2; Gönlübol-Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, s.102.

parlamentolarında onaylanması zaman aldığı için 1 Ocak 1948 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. Benelüks ülkeleri, 1948 yılında Chateau d'Ardenne'de yapılan Konferansta, temel amaçlarının ekonomik birlik yaratmak olduğunu açıklamışlardır. Bu amaç doğrultusunda 1 Ekim 1949'da üç ülke arasındaki ticarete liberalizasyon gerçekleştirilmiş ve 18 Şubat 1950'de üretim, tüketim ve ticarettten alınan vergiler birleştirilmiştir.⁴²¹ 1958 yılında ekonomik birlik gerçekleşene kadar geçen süre içinde üç ülke ekonomisini birbirine yaklaştıran çeşitli toplantılar yapılmış ve birçok ortak karar alınmıştır.

5.6. Schuman Planı

Avrupa'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra birlik yolunda önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlara yön veren en önemli gelişme, 9 Mayıs 1950 tarihinde Fransız hükümet bildirisi olarak açıklanan ve o tarihte Fransız Dışişleri Bakanı olan Robert Schuman'ın adı ile anılan plandır.⁴²² Eski Milletler Cemiyeti genel sekreteri Jean Monnet'nin tasarısına⁴²³ dayanan Schuman Planı Avrupa'da barışın tesis edilebilmesi için Fransız-Alman dostluğunun şart olduğunu belirtiyordu. Plan, yüzyıllardır Avrupa'nın ortasında süren Fransız-Alman çekişmesini, yüksek bir otoritenin yönetimi altında Fransız-Alman ortak kömür ve çelik üretimi ile sona erdirmeyi öngörüyordu. Ayrıca bu amaca uygun olarak kurulacak örgüt, bütün Avrupa ülkelerinin iştirakine açık tutularak, Fransız-Alman ortaklığı çekirdeği etrafında Avrupa entegrasyonunu sağlayabilirdi. Avrupa'da barış ve istikrar ancak kömür ve çelik alanında menfaatleri dengeleyen bir örgütün oluşturulması ile gerçekleştirilebilirdi. Bu maksatla, kömür/çeliğin üretimi ve dağıtımı için uluslar üstü bir örgüt oluşturulmalı, örgüte üye olan devletler ulusal egemenlik haklarının bir kısmını bu örgüte devretmeliydi. Kömür ve çelik üretiminde Avrupa'yı kapsayacak uluslar üstü böyle bir örgütün ortaya koyacağı örnek, Avrupa federasyonunun ilk basamağını oluşturabilirdi.

⁴²¹ S. Ridvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 5. Bs., İstanbul, Beta yayımları, 1998, s. 3.

⁴²² Martin J. Dedman, **The Origins and Development of the European Union 1945-95**, Lond and New York, Routledge, 1996, s.57.

⁴²³ Desmond Dinan, **Europe Recast: A History of European Union**, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2004, s. 30.

5.7. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)

Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve İtalya Schuman Planının ilkeleri çerçevesinde görüşmelere başladılar ve 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran Paris Antlaşması'nı imzaladılar.⁴²⁴ AKÇT'nin amacı, üye ülke ekonomilerinin gelişmesine katkıda bulunmak, sektörde tekelleşmeyi önlemek, yatırımları hızlandırmak, tam istihdamı gerçekleştirerek işsizliği önlemek ve hayat seviyesini yükseltmektir. AKÇT'nin; Yüksek Otorite, Bakanlar Konseyi, Danışma Komitesi, Ortak Meclis ve Adalet Divanı adıyla beş organa sahip olması öngörüldü.⁴²⁵

Antlaşma, ülkelerin yasama organlarında 31 Ekim 1951 ile 16 Haziran 1952 tarihleri arasında onaylandı. 25 Eylül 1952'de kurulan AKÇT'nin başkanlığına Jean Monnet atandı. Topluluğun merkezi Lüksemburg'daydı fakat Ortak Meclis Avrupa Konseyi'nin Strasbourg'daki salonunda faaliyetlerini yürüttü. Kömür ve çelik ürünlerinde Avrupa'da bir ortak pazar oluşturma çalışmaları 10 Şubat 1953'de başladı ve geçiş döneminin sona ermesini müteakip 9 Şubat 1958 tarihinde tamamlandı. Böylece, kartel niteliği ağır basan Paris Antlaşması ile altı Batı Avrupa ülkesi arasında kömür, demir cevheri, hurda demir ve çelik ürünleri ticaretine konan kısıtlamalar tamamen kaldırıldı. Topluluk dışında kalan ülkelere ortak gümrük tarifelerinin uygulanmasına başlandı.⁴²⁶

5.8. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)

Fransız Millet Meclisi'nin Avrupa Savunma Topluluğu Antlaşması'nı reddetmesi üzerine buna bağlı olarak kurulması öngörülen Avrupa Siyasi Topluluğu başarısızlıkla sonuçlandı. Bu gelişme büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Avrupa'da siyasi bir birlik sağlanmasına yönelik bu çabaların başarısızlıkla sonuçlanması siyasetçileri yeniden düşünmeye sevk etti. AKÇT çerçevesinde iki önemli sektörde başarılı bir ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştiren üye Devletler, savunma ve siyasi

⁴²⁴ John Gillingham, **European Integration 1950-2003**, Cambridge, Cambridge University Press, s. 22.; İnat, **a.g.e.**, s. 9.

⁴²⁵ Tugay Berksoy-Abdulkadir Işık, "Avrupa Birliği Fikrinin Doğuşu, Gelişim Süreci ve Türkiye'nin Bu Süreçteki Yeri", **Avrupa Birliği üzerine Yazılar**, Ankara, Sermaye Piyasa Kurulu Yayınları, 2004, s. 16.

⁴²⁶ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 5.

toplulukların oluşturulamaması üzerine, ekonominin diğer sektörlerinde de bütünleşmeye gidilmesi gerektiğini kabul ettiler. Madem ki, bu aşamada siyasi bir bütünleşmeyi gerçekleştirmek mümkün olmuyordu, o halde önce ekonomik bütünleşme gerçekleştirilmeliydi. Siyasi birlik daha sonra belki de daha kolay bir biçimde oluşturulabilirdi.

AKÇT'nin ortaya koyduğu başarılı gelişme, Avrupa'da daha geniş kapsamlı bir ekonomik birleşmenin gerçekleştirilmesi yönündeki çalışmaları hızlandırdı ve yeni bir "*Birleşik Avrupa Devletleri İçin Eylem Komitesi*" oluşturuldu. Kısmen bu Komite'nin çalışmaları kısmen de Benelüks ülkelerinin girişimleri sonucunda AKÇT'ye üye ülkelerin Dışişleri Bakanları, İtalya'nın Messina şehrinde 1-2 Haziran 1955 tarihleri arasında bir toplantı yaptılar ve Belçika Dışişleri Bakanı Paul Henri Spaak başkanlığında bir komite kurdular. Komite, bir süre çalıştı ve Batı Avrupa'da öncelikle ekonomik entegrasyonu gerçekleştirecek yeni bir Topluluğun kurulması konusunda bir rapor hazırladı.⁴²⁷ Hazırlanan rapor, AKÇT'nin yanında Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu isimli iki yeni Topluluğun kurulmasını öneriyordu. Üç topluluğun üç ayrı Komisyonu (Yüksek Otorite yerine), üç ayrı Bakanlar Konseyi, ortak bir Adalet Divanı ve Parlamentosu olacaktı.⁴²⁸

AKÇT Dışişleri Bakanları 29-30 Mayıs 1956 tarihlerinde Venedik'te yapılan toplantıda Spaak Komitesi'nin hazırladığı Raporu görüşerek kabul etti. Antlaşma taslağı üzerinde yapılan ayrıntılı görüşmelerden sonra, AKÇT'yi kuran altı Batı Avrupa ülkesi 25 Mart 1957'de Roma Antlaşması'nı imzaladılar.⁴²⁹ Roma Antlaşması 1 Ocak 1958'de yürürlüğe girdi ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kuruldu.⁴³⁰

Kısaca AET olarak anılan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kuran roma Antlaşması'nın önsözü, "*Avrupa halkları arasında gittikçe daha sıkı bir birliğin temellerini kurmak azmi ile*" hareket edildiğini belirttikten sonra, "*Avrupa'yi ayıran*

⁴²⁷ Mihael, Burgess, **Federalizm and European Union: The Building of Europe 1950-2000**, London and New York, Routledge, 2003, s. 64-65.

⁴²⁸ S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Kuruluşlar**, 4. Bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1998, s. 58.

⁴²⁹ Dinan, **Europe Recast: A History of European Union**, s. 76.

⁴³⁰ Desmond Dinan, **Ever Closer Union? An Introduction to the European Community**, London, Macmillan Press, 1994, s. 10.

engelleri ortadan kaldırarak, ülkelerinin ekonomik ve sosyal gelişmesini müşterek bir faaliyetle temin etmek kararı” alındığını belirtiyordu. Ana hedef, Avrupa’daki halkları yaşam ve çalışma koşullarını devamlı olarak iyiye götürmektir. Bu hedef doğrultusunda uluslararası ticaretteki kısıtlamaların kaldırılması ve ortak bir ticaret politikası oluşturulması öngörülmüştür.

Antlaşmanın 2. maddesi, Topluluğun görevini şöyle belirlemektedir: *“bir ortak Pazar tesisi ve üye Devletlerin ekonomik politikalarının aşamalı olarak birbirlerine yaklaştırılması yoluyla Topluluk içinde ekonomik hayatın ahenkli bir şekilde gelişmesini, devamlı ve dengeli bir ekonomik gelişmeyi, daha ileri bir istikrarı, yaşam düzeyinin hızla yükselmesini ve bu Topluluğa dahil devletler arasında daha sıkı ilişkiler tesisini temindir.”* Antlaşmanın 9. maddesine göre Topluluğun esas mal mübadelelerinin tamamını kapsayan bir gümrük birliğidir. Gümrük birliği, üye Devletler arasında ithalat ve ihracat vergilerini ve aynı mahiyetteki resim ve vergileri kaldırma gereğini ve üçüncü devletler karşısında ortak bir gümrük tarifesi uygulamasını ihtiva eder. Antlaşmanın 3. maddesi Topluluk faaliyetlerini belirlerken şu hususlara işaret etmektedir:

- Üye Devletler arasında gümrük vergi ve resimlerini ve malların ithal ve ihracındaki miktar tahditlerinin ve aynı tesirli tekmil diğer tedbirlerin kaldırılması;
- Üçüncü Devletlere karşı ortak bir gümrük tarifesinin ve ortak bir ticaret politikasının kabulü;
- Üye Devletler arasında kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımını önleyen engellerin kaldırılması.

AET, bir *“Ortak Pazar”* kurulmasını öngörmekte ve bunun için de dört temel serbesti benimsenmektedir: Malların, kişilerin (el emeğinin), hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı. Bunun dışında AET bir dizi ortak politika kabulünü öngörmüştür: Ortak Tarım Politikası, Ortak Ulaştırma Politikası, Ortak Rekabet Politikası vb. Ayrıca ortak pazarın gerektirdiği ölçüde ulusal yasaların birbirlerine yaklaştırılması hedeflenmiştir.

5.9. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET)

Roma Antlaşması'na uygun olarak 1 Ocak 1958 tarihinde kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun amacı, atom enerjisi ile ilgili bilgileri üye ülkelere dağıtmak, işçilerin korunmaları için güvenlik standartlarını belirlemek, atom enerjisinin sanayide ve enerji üretiminde barışçı hedefler doğrultusunda kullanılmasını sağlamaktır.⁴³¹ Topluluğu kuran ülkeler o tarihlerde enerji ihtiyaçlarını atom enerjisini kullanarak gidermeyi düşünmüşlerdi. Özellikle 1956 yılında Ortadoğu'da patlak veren savaş Avrupa'ya petrol ikmalini önemli ölçüde aksatmıştı. Bu durum, Avrupa'da petrole olan bağımlılığın azaltılması için diğer enerji kaynaklarının devreye sokulması konusunu gündeme getirdi.⁴³² Bu gündemin ürünü olan AAET daha sonra petrolün Afrika'nın güneyinden dev tankerler ile taşınması ve fiyatlarda 1970'li yıllara kadar önemli artış olmaması nedenleriyle diğer iki Avrupa Topluluğu kadar gelişme gösteremedi.⁴³³

5.10. Avrupa Birliği'nin Genişlemesi

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun kuruluşlarında Avrupalı ülkeler arasında önemli görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlisi, İngiltere ile Fransa arasında Avrupa'da gerçekleştirilecek yeni ekonomik bütünleşmenin derecesi ile ilgili olanıdır. İngiltere, İngiliz uluslar Topluluğu'nun lideri durumunda bulunan ve Topluluğa üye ülkeler ile önemli ticari, sosyal ve kültürel ilişkileri olan bir ülkedir. Bu niteliği dolayısıyla Batı Avrupa'da ortak pazar özelliğinde olmayan, daha az bağlayıcı ve serbest ticaret bölgesi ilkesine dayanan bir birleşmeden yana olmuştur. AET'nin kurulmasından sonra İngiltere Topluluğa, bütün Avrupa'yı kapsayacak bir serbest ticaret bölgesinin yaratılmasını, buna AET'nin tek birim olarak, diğer ülkelerin de kendi başlarına katılmalarını önermiştir. Fakat bu teklif, Fransa tarafından ret edilmiştir. Çünkü Fransa Avrupa'da sıkı işbirliğine yönelik bir birlik istemektedir. Bütün bu gelişmeler üzerine İngiltere,

⁴³¹ Berksoy-Işık, **a.g.e.**, s. 18.

⁴³² Dinan, **Ever Closer Union? An Introduction To The European Community**, s. 32.

⁴³³ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 10.

AET'ye dahil olmayan Avrupalı ülkeler ile Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'ni kurmuştur ve AET'ye rakip bir entegrasyon hareketi başlatmıştır.⁴³⁴

Roma Antlaşması'na göre, demokrasi ile yönetilen tüm Avrupa ülkeleri AET'ye üyelik için başvuru hakkına sahiptir. İngiltere, başlangıçta yukarıda belirtilen sebeple AET'ye katılmamıştır. Avrupa'nın üç tarafsız ülkesi İsviçre, Avusturya ve Finlandiya bu statüleri dolayısıyla AET'ye girmemişlerdir. Kuzey ülkeleri İsveç, Norveç ve Danimarka ise, Finlandiya'yı yalnız bırakmamak ve İngiltere ile olan ekonomik bağlarını koparmamak için Topluluklar dışında kalmışlardır. Bu gruba, İngiltere ile birlikte Topluluğa girene kadar İrlanda da dahildir. Güney ülkelerinden İspanya, Portekiz, Yunanistan ve Türkiye ise, o günün ekonomik şartlarında henüz AT üyeliğine hazır değillerdi.⁴³⁵

5.10.1. Birinci Genişleme: İngiltere, İrlanda ve Danimarka (1973)

Kuruluşundan itibaren Avrupa Topluluklarının göstermiş oldukları başarılı gelişim, başlangıçta AT'ye girmek istemeyen ülkelerin daha sonra Topluluklara üyelik başvurusunda bulunmalarına yol açmıştır. İngiltere AET'ye giriş müzakerelerine başlayacağını 31 Temmuz 1961'de ilan etmiş ve Roma Antlaşması'nın 237. maddesine göre başvurusunu yapmıştır. Fransız Cumhurbaşkanı de Gaulle 14 Ocak 1963 tarihinde yaptığı basın toplantısında, İngiltere'nin Roma Antlaşması'nın şartlarını uygulamaya istekli olmadığını belirtmiştir. De Gaulle'e göre en iyi çözüm, bir "ortaklık" (association) anlaşmasıdır. Bu nedenle, de Gaulle İngiltere'nin AET'ye girmesine engel olmuştur.⁴³⁶

De Gaulle, AET'nin uluslar üstü bir kurum olarak federasyona dönüşmesine karşı çıkmıştır. Konseyde kararların oybirliği yerine çoğunlukla alınmasını, devletlerin egemenlikleri ile bağdaşmayacağı gerekçesiyle uygun görmemiştir. Bu çerçevede AET'nin ilk Komisyon Başkanı olan Alman Profesör Walter Hallstein'in gelecekte bir Avrupa hükümetinin başkanı gibi davranmasından oldukça rahatsız olmuştur.

⁴³⁴ Karluk, **Uluslararası Kuruluşlar**, s. 61.

⁴³⁵ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 9-10.

⁴³⁶ **A.e.**

1965 ilkbaharında Hallstein'in gazetecilere; "*Ben Avrupa'nın bir çeşit başkanı sayılırım*" demesine karşılık De Gaulle, "*Topluluk bir devlet değildir*" diyerek, topluluğun yabancı misyonlara büyükelçi atamasını uygun bulmamış ve Roma Antlaşması'nın birleştirici hükümlerine karşı çıkmıştır.⁴³⁷

İngiltere'nin ilk başvurusunda olumsuz bir görüşe sahip olan İşçi Partisi'nin tutumu zaman içinde değişmiştir. İşçi Partisi Hükümeti 2 Mayıs 1967'de AET'ye giriş için ikinci defa başvuruda bulunacağını açıklamıştır. 10 Mayıs 1967'de İngiltere ve İrlanda, 11 Mayıs'ta Danimarka, 21 Temmuz'da Norveç AET'ye tam üyelik başvurusu yapmışlardır.⁴³⁸ De Gaulle, 16 Mayıs 1967'de bir basın toplantısı düzenleyerek başvuruyu veto etmediğini fakat İngiltere'nin katılmasıyla AET'nin yapısının değişeceğini, Topluluğun bir serbest ticaret alanına dönüşerek özelliğini kaybedebileceğini açıklamıştır. Aynı yıl 27 Kasım'da düzenlediği basın toplantısında ise İngiltere'nin AET'ye girmesinin Topluluğun niteliğini değiştireceğini vurgulayarak ikinci başvuruyu da sonuçsuz bırakmıştır.⁴³⁹

De Gaulle'ün 1969 da istifa etmesinden sonra yerine başkan adayı olan George Pompidou, kampanyasında seçimleri kazandığı takdirde İngiltere'nin Topluluğa katılma müzakerelerini başlatacağını söylemiştir. Başkan seçildikten sonra da 22 Temmuz 1969 tarihinde yapılan Bakanlar Konseyi toplantısında yıl sonu için bir zirve toplantısı çağrısı yapmıştır. Zirve öncesinde bir araya gelen Avrupa Hıristiyan Demokrat Partileri La Haye Zirvesi'nde Avrupa'nın ekonomik ve siyasal birliğinin temelini atılmasını istemişlerdir. 1 Aralık 1969'da gerçekleştirilen La Haye Zirvesi'nden sonra, İngiltere Topluluğa katılma konusunda pek istekli davranmamıştır. 1967 de giriş için başvuran İşçi Partisi Hükümeti olaya sıcak bakmamıştır. Parti Başkanı Wilson, seçimleri öne alarak daha güçlü olarak iktidara gelmek isteyince, 1970 yılı Haziran ayında seçimlere gitmiştir. Seçimi beklentilerin aksine muhafazakarlar kazanmış ve onların kurduğu Health Hükümeti'nde AET'den

⁴³⁷ De Gaulle, aslında NATO ittifakının da yeniden gözden geçirilmesinden yanaydı. Nitekim Fransa, 11 Mart 1966'da NATO'nun askeri alanından çekilmiştir. De Gaulle'ün bu politikası Mayıs 1968'de Sovyetler Birliğinin Çekoslovakya'ya müdahalesine kadar sürmüştür.

⁴³⁸ İrlanda 31.7.1961'de Danimarka 9.8.1961'de ve Norveç ise 30.4.1962 tarihlerinde AET'ye ilk katılım başvurularında bulunmuşlardır.

⁴³⁹ Atilla Sandıklı, **Türkiye'nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri**, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 2001, s. 49.

yana olanlar çoğunluğu sağlamışlardır. Böylece, 30 Haziran 1970’de başlayan müzakereler 30 Haziran 1971’de tamamlanmış ve beş yıllık bir “geçiş” süresi benimsenmiştir. 28 Ekim 1971’de Avam Kamarasında AET’ye giriş, 244 oya karşılık 356 oyla kabul edilmiş ve Katılma Anlaşması 22 Ocak 1972’de Brüksel de imzalanmıştır.⁴⁴⁰

İrlanda, Danimarka ve Norveç ile de benzer antlaşmalar imzalayan Topluluğun üye sayısı 6’dan 10’a yükseltilmiştir. 10 Mayıs 1972’de İrlanda da yapılan halk oylamasında “evet” oyları büyük çoğunluk sağlamış, Danimarka halk oylamasında “evetler” küçük bir farkla önde çıkmıştır. Norveç’te ise 25 Eylül 1972’de yapılan halk oylamasında “hayır” oyları (%53) çoğunluk oluşturmuştur. Böylece, 1 Ocak 1973’te yürürlüğe giren katılma antlaşmalarıyla AET üyelerinin sayısı 6’dan 9’a yükselmiş ve Norveç Toplulukların dışında kalmıştır. İngiltere, İrlanda ve Danimarka’nın üyelikleri için, özellikle ticaretin serbestleştirilmesi ve mali katkılar konularında doğabilecek sorunlar nedeniyle 5 yıllık bir “uyum dönemi” kabul edilmiştir.⁴⁴¹

İngiltere’de 1974 yılının ilk yarısında iktidar değişikliği olmuş ve İşçi Partisi yeniden yönetime gelmiş, Horald Wilson Başbakanlığa getirilmiştir. Aynı yıl Fransa’da Pompidou’nun yerine Valery Giscard d’Estaing başkan seçilmiştir. İşçi Partisi, daha muhalefette iken iktidara geldiğinde AET’ye giriş şartlarını yeniden müzakere edeceğini belirtmiştir. Bu sebeple, İngiltere AET ile yeniden müzakerelere başlamış ve görüşmeler sonucunda Topluluklara katılım payının azaltılmasını sağlamıştır. Bu ülkede 5 Haziran 1975’te tam üyelik konusunda yeniden halk oylaması yapılmış ve İngiliz halkı AET’de kalmayı tercih etmiştir.

5.10.2. İkinci Genişleme: Yunanistan (1981)

Yunanistan, bir Avrupa ülkesi olduğu için Roma Antlaşması’nın 237. maddesine göre AT’ye “üyelik”, 238. maddesine göre de “ortaklık” için başvuru hakkına sahipti. Buna rağmen Yunanistan Roma Antlaşması’nın yürürlüğe girmesinden yaklaşık 1,5 yıl sonra 8 Haziran 1959’da AT’ye “ortak üye” olmak için başvurdu.

⁴⁴⁰ Sandıklı, a.g.e, s. 49-50.

⁴⁴¹ A.e, s. 50.

Başvuru hakkını 238. madde çerçevesinde ortak üyelikten yana kullandı. Yunanistan ile AT arasında yapılan görüşmelerden sonra 9 Temmuz 1961’de Atina’da bir Ortaklık Anlaşması-Atina Anlaşması (Association Agreement) imzalandı. 1 Kasım 1962 de yürürlüğe giren Atina Anlaşması, Yunanistan’ı 22 yılda tam üyeliğe hazırlamayı amaçlamaktaydı.⁴⁴²

21 Nisan 1967 tarihinde askeri darbe olunca, Yunanistan’ın AT ile ilişkisi dondurulmuştur. 1974’de Kıbrıs Barış Harekati’ndan sonra Yunanistan’da “*Albaylar Cuntası*” yönetimden düşmüş, ülkede demokratik rejime geçiş süreci başlamıştır. Bu gelişme üzerine Atina Anlaşması tekrar yürürlüğe konmuştur. Bu tarihten bir yıl sonra Yunanistan Anlaşma’da öngörülen süreden önce 12 Haziran 1975 de Topluluğa tam üyelik başvurusu yapmıştır. Komisyon, Yunanistan’ın üyelik başvurusuna ekonomik gerekçeler ile olumsuz görüş bildirmiştir. Konsey, Komisyonun teknik açıdan hazırladığı olumsuz görüşe rağmen Yunanistan ile müzakerelerin başlamasına karar vermiştir. Batı karşıtı politikalar izleyen zamanın muhalefet partisi PASOK’un iktidara gelme ihtimali, Yunanistan’ın tam üyelik sürecini hızlandırmıştır. Tam üyelik görüşmeleri 27 Temmuz 1976’da başlamış ve 28 Mayıs 1979’da Katılma Anlaşması imzalanmıştır. Böylece, Yunanistan 1 Ocak 1981’de AT’nin 10. üyesi olmuştur.⁴⁴³

5.10.3. Üçüncü Genişleme: İspanya ve Portekiz (1986)

İspanya ve Portekiz, Topluluğa ilk başvurularını 1962 yılında yapmışlar ancak her iki ülkenin diktatörlükle yönetilmesi nedeniyle başvuruları kabul edilmemiştir. Az gelişmiş ekonomileri ve demokrasiye geçişlerinde karşılaştıkları sıkıntılar, bu iki Güney Avrupa ülkesinin AB ile ilişkilerinin yavaş gelişmesine yol açmıştır.

Diktatör Franco’nun 1975’te ölümünden sonra İspanya demokratik rejime yeniden geçmiş, Haziran 1977 seçimlerinden sonra 28 Temmuz 1977 de AT’ye tam üye olmak için başvurmuştur. Konsey 20 Eylül 1977 tarihinde İspanya dosyasını Komisyon’a havale ederek Roma Antlaşması’nda öngörülen sürecin başlatılmasına

⁴⁴² Berksoy-Işık, a.g.e., s. 31.; Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 13

⁴⁴³ AT içinde Yunanistan’ın destekçiliğini, Valery Giscard d’Esteing yapmıştır. Bkz. Derek W.Urwin, **The Community of Europe: A History of European Integration Since 1945**, New York, Longman 1991, s.117-126; Allan M.Williams, **The European Community**, Blacwell, Oxford 1991, s. 64-66.

karar vermiştir. 29 Kasım 1978 de Komisyon olumlu görüş bildirerek kararını Konsey'e iletmiştir. Bunun üzerine Konsey 18 ve 19 Aralık 1978 tarihlerinde yaptığı oturumlarda, Komisyon'un görüşlerini benimsemiştir. Görüşmeler fiilen Kasım 1979 da başlamış, Katılma Antlaşması 12 Haziran 1985 tarihinde Madrid'te imzalanmıştır. İspanya'nın Topluluğa tam üyeliği 1 Ocak 1986 da gerçekleşmiştir.⁴⁴⁴

Yunanistan da olduğu gibi Portekiz'de de 1974 yılında diktatörlük rejimi yıkılmış ve Eylül ayında Spinola devrilmiştir. Devrimden sonra AT bu ülkeye 150 milyon hesap birimlik (ECU) bir acil yardım yapmıştır. Portekiz 28 Mart 1977 tarihinde AT'ye tam üye olmak için başvurmuştur. Portekiz'in Topluluğa katılma başvurusu bu ülkede önemli kalkınma çabalarını ve ekonominin yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu amaçla AT'den ek mali ve teknik yardım talebinde bulunulmuştur. 17 Ekim 1978 de başlayan görüşmeler 12 Haziran 1985 tarihinde Lizbon da imzalanan Katılma Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Böylece Portekiz, 1 Ocak 1986'da AT'nin tam üyesi olmuştur. Katılma Antlaşması ile Portekiz'e 7 yıllık bir "*uyum dönemi*" süresi verilmiştir. Portekiz ve İspanya'nın dış ticaretleri içinde AT'nin payının yüksek olması, bu iki ülkenin tam üyeliklerini hızlandırmıştır.⁴⁴⁵

İspanya ve Portekiz'in katılmasıyla Topluluğun güneye ikinci defa genişlemesi bazı tepkilere yol açmıştır. Genişlemeye taraftar olmayanlar, AT'nin böylece bir serbest ticaret alanına dönüşeceğini, birlik düşüncesinden uzaklaşacağını, niteliğinin değişeceğini savunuyor ve birliğin coğrafi büyümeye feda edilmemesi gerektiğini belirtiyorlardı. Genişlemeden yana olanlar ise büyüme ile AT'nin bir "*zenginler kulübü*" olmadığını kanıtlanacağını, birliğin gerçekleşmesine yardımcı olunacağını ve Avrupa da demokrasinin güçlendirileceğini belirtiyorlardı.

⁴⁴⁴ Avrupa Birliği ve Türkiye, DTM, 5. Bs. Ankara, Doğuşum Matbaacılık, 2002, s. 14.

⁴⁴⁵ European Integration and the Iberian Economics, Ed. G. N. Yannopoulos, Basingstoke, Macmillan, 1989, s. 280.

5.10.4. İki Almanya'nın Birleşmesi ve AB'nin Genişlemesi (1990)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya ikiye bölünmüştü. 13 Ağustos 1961 tarihinde iki Almanya arasındaki sınırlar kapatılmış ve Berlin Duvarı'nın yapımına başlanmıştır. Churchill bu duvarı "*demirperde*" olarak tanımlamış ve duvar iki blok arasındaki soğuk savaşın bir simgesi olmuştur. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki demokratikleşme hareketleri sonucunda Berlin Duvarı 9 Kasım 1989'da yıkılmış ve iki Almanya duvarın ortadan kaldırılmasından bir yıl sonra, 3 Kasım 1990'da birleşmiştir. Böylece, AT'nin üye sayısı 12'den 13'e çıkmamıştır ama Almanya'nın AT organlarındaki ağırlığı artmıştır.

5.10.5. Dördüncü Genişleme: Avusturya, İsveç ve Finlandiya (1995)

Topluluk dördüncü genişleme sürecini, Güney Avrupa ülkelerine kıyasla ekonomik olarak daha gelişmiş ve demokrasinin tüm kurumlarının daha iyi işlediği Kuzey ülkeleri (Avusturya, İsveç, Finlandiya) ile gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda EFTA üyesi olan bu ülkelerden Avusturya 17 Temmuz 1989'da, İsveç 1 Temmuz 1991'de, Finlandiya ise 18 Mart 1992 tarihinde Topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuşlardır.⁴⁴⁶ Birlik, üç ülke için müzakereleri eş zamanlı olarak 1 Şubat 1993 tarihinde başlatmıştır. Birliğe üye devletlerle ortak değerleri paylaşması ve refah seviyelerinin yüksek olması nedeniyle, bu ülkelerin katılım müzakereleri Birlik tarihindeki en kısa sürede (13 ay) tamamlanmıştır. Ancak Avusturya'ya malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı, dış ilişkiler ve gümrük birliği, mali ve bütçesel hükümler, rekabet politikası konularında; İsveç'e bu konulara ek olarak tarım ve balıkçılık politikası konusunda; Finlandiya'ya da her iki ülke için ortak olan konularda geçiş süreleri tanınmıştır. Bu ülkelerin 1995 yılında katılımları ile Birlik, Orta ve Kuzey Avrupa'ya doğru genişleyerek üye sayısını onbeşe çıkarmıştır.

5.10.6. İsviçre ve Norveç

EFTA üyesi İsviçre 20 Mayıs 1992 tarihinde, Norveç ise 25 Kasım 1992'de AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. İsviçre, 6 Aralık 1992 tarihinde yapılan halk oylamasından olumsuz sonuç çıkması üzerine AET'ye girmekten

⁴⁴⁶ Avrupa Birliği ve Türkiye, DTM, s. 14.

vazgeçmiştir. Böylece dolaylı yoldan AT'nin dışında kalmayı tercih etmiştir. Norveç'in tam üyelik müracaatına Komisyon 24 Mart 1993'de olumlu görüş bildirmiş ve bu ülke ile tam üyelik müzakereleri 5 Nisan 1993'de başlamıştır. Norveç'te 27 Kasım 1994'de yapılan halk oylamasında halkın 52.2'si olumsuz oy kullanmış ve bu ülke AT'ye katılmaktan vazgeçmiştir.⁴⁴⁷

5.10.7. Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ)

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra AB ile MDAÜ'ler arasındaki ilişkiler, her iki taraf açısından gerçekçi olmayan beklenti ve beklenmedik sorunlar yüzünden karışıklıklar içeren bir ilişki biçimi oluşturmuştur. AB sosyo-ekonomik anlamda hayali bir model olarak nitelendirilmiş ve tüm MDAÜ'lerin jeopolitik ilgi alanı haline gelmiştir.

5.10.7.1. Yeni Katılım Stratejisi ve PHARE Programı

MDAÜ'lerin üyelikleri AB içinde önemli siyasi, ekonomik ve sosyal problemlere sebep olacağı için AB'nin bu ülkeleri kısa sürede üye kabul etmesi söz konusu olamazdı. Avusturya ve İsveç'in AB sistemine bir kaç yıl gibi kısa sürede uyum sağlamaları, MDAÜ'lere örnek teşkil edemezdi. Bu nedenle AB geçmişteki genişleme tecrübeleri ışığında şu temel stratejileri oluşturmuştur;

- Toplulukla tam üyelik müzakeresi yapıyor olmak, yeni bir topluluk kurmak ya da yeni bir Topluluk müktesebatı oluşturmak anlamına gelmemektedir.
- Topluluğa katılmayı amaçlayan ülke, "*a priori*" (kayıtsız-şartsız) olarak Topluluk müktesebatını kabul eder.
- Söz konusu devletle müzakere edilecek konu, bu müktesebata hangi sürelerde uyum sağlayacağını belirlemekle sınırlıdır.
- Aday ülkelerle yapılan müzakereler sonunda oluşturulan "*Katılma Anlaşmaları*" Topluluğun primer (birincil) kaynağı olarak kabul edilmektedir.

⁴⁴⁷ Norveç'te 25 Eylül 1972 tarihinde yapılan ilk halk oylamasında da AT'ye %53 ile "hayır" oyu çıkmıştır. Norveç halkının AB'ne hayır demesi, üç temel sebebe dayanmaktadır. Birinci sebep, Norveç ekonomisinin çok iyi olmasıdır. Norveçliler AB üyeliği ile, birtakım mali yükümlülüklere girmek veya ekonomisi daha zayıf AB ülkeleri ile ortak olmak istememektedir. İkinci sebep, Norveç'in 1905'te bağımsızlığına kavuşan genç bir devlet olmasıdır. Norveçliler egemenlikleri konusunda çok duyarlıdır. Üçüncü sebep ise Norveç'in AB ile bir "Avrupa Ekonomik Bölgesi" (EEA) anlaşmasının bulunmasıdır. Bu çerçevede AB ülkeleriyle serbest ticaret yapabilmektedirler.

- Katılma Antlaşmaları yeni üyeler kendi yükümlülüklerini yerine getirdiği ölçüde bu ülkelere haklar tanımaktadır.

AB, ayrıca çeşitli mekanizmalarla MDAÜ'lerin gelişmelerine destek olmuş, bu ülkelerin gittikçe artan katılım taleplerini engellemeye çalışmıştır. Bu çerçevede bir kaç yıl içinde MDAÜ'ler ile Avrupa (Ortaklık) Anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar serbest ticaret alanı oluşturulması, hukuki yakınlaşmanın sağlanması ve bu ülkelerin Topluluk programlarında yer alması dahil pek çok alanda işbirliğini kapsamıştır. Topluluk programları genellikle üye ülkede veya üye ülkeler arasında ekonomik, kültürel ve sosyal faaliyetleri artırmak amacıyla ortaya bir mali kaynak (fon) koyan tüzükler ile oluşturulmaktadır. Araştırma, çevre, küçük ve orta ölçekli işletmeler arasında işbirliğinin artırılması ve buna benzer daha birçok konuda Topluluk programları bulunmaktadır. Buna paralel olarak AB, MDAÜ'lerde ekonomik ve sosyal değişimi destekleyen bir program (PHARE) geliştirmiştir.⁴⁴⁸

PHARE ilk önce G-24 zirvelerinde kullanılan bir kısaltmadır. Paris'te 14-16 Temmuz 1989'da yapılan 16'ncı G-7 zirvesinde, Avrupa Konseyi G-24'ün Polonya ve Macaristan'daki değişim süreçleri için sağladığı mali yardımın koordinasyonu ile görevlendirilmiştir. Avrupa komisyonu konuyu kabul etmiş ve bunu Polonya ve Macaristan'a acil destek sağlayacak bir mekanizma ile gerçekleştirmeye karar vermiştir. Öncelikle bu iki ülkeyi kapsayan PHARE programı, daha sonra AB ile Avrupa Anlaşması olan Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'ı da içine alacak şekilde genişletilmiştir.

PHARE programı ilk dönemlerinde AB ile MDAÜ'ler arasındaki ilişkilerden bağımsız olarak gelişmiştir. PHARE programı, 1990 ve 1991 yıllarında, MDAÜ'lerin yaşadığı zorluklara karşı acil bir tepki olarak görülmüştür. Ancak bu ülkelerde her şeyin biraz daha yerli yerine oturmasından sonra, PHARE Programı Avrupa Anlaşmaları ile şekillenen ekonomik ve siyasi ilişki inisiyatifi ile bir arada yürütülmeye başlanmıştır. 1993'den önce yaşanan gelişme daha çok komisyon'un çabalarıyla mümkün olmuştur. 1993 yılında ise esas önemli destek doğrudan Kopenhag'da gerçekleştirilen ve "*genişlemenin AB'nin gündemi ve amacı olduğunun*

⁴⁴⁸ Avrupa Birliği ve Türkiye, DTM, s. 166-167.

teyit edildiği” Avrupa Konsey’den gelmiştir. Bu gelişme PHARE programının daha da geliştirilmesinin istendiğini gösteren ilk siyasi mesaj olmuştur.

PHARE programının reformu açısından ikinci önemli gelişme ise Polonya ve Macaristan ile yapılan Avrupa Anlaşmaları’nın yürürlüğe girmesidir. Avrupa Anlaşmaları’nın 97. maddesi PHARE programını Avrupa Yatırım Bankası tarafından verilen krediler ile birlikte AB’nin Visegrad ülkelerinde uyguladığı temel mali araçlar olarak tarif etmektedir. Tüm bu gelişmeler ışığında 1994 yılı boyunca komisyon PHARE programının yapısını tekrar gözden geçirmiştir. Bunun sonucunda da PHARE piyasa ekonomisine geçişte kullanılan bir araç olmaktan çıkıp daha geniş kapsamda iktisadi değişim, siyasi modernizasyon ve demokratik reform konularında destek sağlayan bir araç haline gelmiştir.

Bu genel strateji, Aralık 1994’teki Essen Avrupa Konseyi’nde de onaylanmış ve PHARE programı katılım öncesi stratejinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu şekilde PHARE AB’nin katılım öncesi stratejisinin merkezindeki politika ve en önemli mali araç olmuştur. Katılım öncesi strateji, AB ile MDAÜ’ler arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler çerçevesinde PHARE’in gelecekteki konumunu açıkça ortaya koyan ilk girişim olması açısından da önemlidir. Genelde katılım öncesi strateji, MDAÜ’lerin AB’ye üyelik amaçlarını nasıl gerçekleştireceğini gösteren bir yol haritası ortaya koymuştur. Yine MDAÜ’lerin AB piyasalarına tam olarak girebilmeleri için önemli olan husus, aday ülkelerin AB’nin Tek Pazarı’na kademeli olarak entegrasyonunun sağlanmasıdır.

1993 yılının Haziran ayı içinde Danimarka’nın dönem başkanlığında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi’nde, AB’ye tam üye olmak isteyen adaylar için yeni kriterler belirlenmiş ve bu kriterler aracılığı ile AB kendi kimliğini yeniden tanımlamıştır.

5.10.7.2. Kopenhag Kriterleri ve Gündem 2000

AB’nin, aday ülkelerin katılım isteklerini, teknik programlar ve işbirliği yardımları ile önlemeye çalışma girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Katılım konusundaki isteklerin artması, AB’yi olabilecek yeni katılımlar konusunda açık beyanlar

vermeye zorlamıştır. 1993 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi'nde; “AB üyesi olmak isteyen MDAÜ'ler (ortak ülkeler) AB üyesi olacaklardır. Katılım, ülkelerin ekonomik ve siyasi koşulları yerine getirerek üyelik sorumluluklarını karşılayabildikleri an gerçekleşecektir” açıklaması yapılmıştır.

Üç ana başlık altında toplanan ve adayların tam üye olmaları için uymaları zorunlu olan Kopenhag kriterler⁴⁴⁹ şunlardır:

- Siyasi kriter: Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını teminat altına alan kurumların istikrarını sağlamak.
- Ekonomik Kriter: İşleyen bir pazar ekonomisine sahip olunmasının yanı sıra, AB içindeki rekabet baskısı ile piyasa güçleri karşısında durabilmek yeteneğine sahip olmak.
- Siyasi, Ekonomik ve Parasal Birlik de dahil olmak üzere tam üyelikten kaynaklanan yükümlülüklerle uyum yeteneğine sahip olmasını gerektirmektedir.

Kopenhag AB Zirvesi, Avrupa entegrasyon hızını devam ettirirken, yeni üyeleri özümseyebilme kapasitesini de belirlemiştir. Zirve sonrasında 3 Mart 1994'de Macaristan, 5 Nisan 1994'de Polonya, 27 Nisan 1995'de Slovakya, 22 Haziran 1995'de Romanya, 27 Ekim 1995'de Letonya, 28 Kasım 1995'de Estonya, 8 Aralık 1995'de Litvanya, 16 Aralık 1995'de Bulgaristan, 23 Ocak 1996'da Çek Cumhuriyeti ve 10 Mayıs 1996'da Slovenya AB'ye tam üyelik için başvurmuşlardır.⁴⁵⁰

AB'nin genişlemeyi engelleyici politikasının MDAÜ'leri ve AB'yi genişlemeye hazırlama politikasına dönüşmesi, önemli bir kilometre taşı olmuştur. Avrupa Komisyonu 16 Temmuz 1997'de Avrupa siyasi tartışmalarına yeni sözcükler katmıştır: Gündem 2000 ve katılım süreci. Gündem 2000 Avrupa Komisyonu'nun AB'nin aday ülkeler ile ilişkilerini ne şekilde geliştireceği, genişlemenin yaratacağı

⁴⁴⁹ AB ile Katılım Müzakereleri Rehberi, İktisadi Kalkınma Vakfı, İstanbul, Promat Basım ve Yayın, 2005, s. 16.

⁴⁵⁰ Avrupa Birliği ve Türkiye, DTM, s. 14-15.

etkiler ile nasıl başa çıkacağı gibi önemli sorular üzerine yapmış olduğu en geniş kapsamlı analizdir. Toplam 12 dokümandan oluşan Gündem 2000'in içerdiği metinlerden ikisi “*Daha Güçlü ve Geniş Avrupa*” (Gündem 2000-Cilt I) ve “*AB'nin Genişlemesi-Meydan Okuma*” (Gündem 2000-Cilt II) adlı dokümanlardır. Diğer 10 tanesi ise komisyon'un aday ülkelerin AB üyeliğine uygunluğunu değerlendiren raporlardır.⁴⁵¹

Komisyon, Gündem 2000'in açıklandığı tarihte hiçbir aday ülkenin Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getiremediğini belirtmiştir. Komisyon bu durumda Kopenhag kriterlerini orta vadede yerine getirebilecek aday ülkeleri tespit etmiş ve 10 MDAÜ'den beşi (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya ve Slovenya) ile katılım müzakerelerinin başlamasını tavsiye etmiştir. Komisyon'un diğer beş aday ülke konusundaki görüşü ise olumsuz olmuştur. Komisyon bu ülkelerin orta vadede dahi kriterleri yerine getiremeyeceklerine kanaat getirmiş ve müzakerelerin daha ileri bir tarihte başlamasını tavsiye etmiştir.

Komisyon tarafından önerilen ve daha sonra Lüksemburg Zirvesi'nde kabul edilen güçlendirilmiş katılım öncesi strateji ise, AB'nin aday ülkelere karşı sahip olduğu pozisyonunu önemli ölçüde değiştirmiştir. Lüksemburg Zirvesi AB'nin aday ülkeler ile ilişkilerinde yeni, karmaşık ve ayrıntılı politika araçları geliştirilmiştir.

Genel olarak güçlendirilmiş katılım öncesi strateji, yukarıda açıklanmış olan katılım amaçlı PHARE programı ile mali yardım için iki yeni yapısal aracı içermektedir. Bunlardan ilki ISPA (Katılım için Altyapı Programı)'dır. Komisyon'un bölgeler politikasından sorumlu genel müdürlüğü tarafından idare edilen ISPA, AB'nin en yoksul dört üye ülkesindeki altyapı ve çevre politikalarına yatırımın desteklenmesi için ortaya koyulan uyum fonlarına benzer şekilde oluşturulmuştur. İkinci Program ise SAPARD (Tarım ve Kırsal Yapılanma için Yapısal Uyum Programı) olarak adlandırılan programdır. Bu program, büyük ve yetersiz altyapılara

⁴⁵¹ http://www.consilium.europa.g.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm, 8 Kasım 2006.

sahip olan aday ülkelerin, AB'ye katılımından sonra iç pazar gereklerine uyum sağlamalarını amaçlamaktadır.⁴⁵²

AB, aday ülkelerden yalnızca katılım ortaklığı belgesindeki önerileri yerine getirmesini değil, aynı zamanda aday ülkelerin Topluluk müktesebatına uyumlarını gösteren bir dokümanı, kendi ulusal programlarını hazırlamalarını istemiştir. 1997'den bu yana tüm aday ülkeler katılım ortaklığı belgelerine uygun olarak kendi ulusal programlarını hazırlamışlar ve çeşitli aralıklarla da gözden geçirmişlerdir. Ulusal program, AB müktesebatını (tüzük, yönerge, karar) politika alanlarına göre sıralamakta, bunların ulusal hukuka aktarım zamanlamasını belirlemektedir. Bu konudaki prosedür aday ülkenin iç hukuk yapısına göre farklılık göstermekle birlikte, genellikle program aday ülkelerin hükümetleri tarafından hazırlanmakta ve tartışılmak üzere parlamentolarına sunulmaktadır. Avrupa Komisyonu da ulusal programların içeriğini ve zamanlamasını inceleyerek, düzenli raporlar aracılığıyla veya doğrudan hükümetlerle bir araya gelerek görüşlerini bildirmektedir.

5.10.7.3. Yeni Katılım Stratejisi'nin Başlıca Araçları

Katılım öncesi stratejinin değişik unsurları birbirleriyle çok fazla iç içedir ve birbirlerini etkilemektedir. Yeni katılım stratejisinin başlıca araçları; Avrupa Anlaşmaları, katılım ortaklığı belgesi, ulusal program, tarama ve ilerleme raporudur. AB ile MDAÜ arasında 1992-1996 yılları arasında imzalanarak yürürlüğe giren “*Avrupa Anlaşmaları*”, taraflar arasında ticareti serbestleştirmek ve geliştirmek, ekonomik, sosyal, kültürel, ve mali işbirliğini sağlamak, MDAÜ'lerin demokrasi ve piyasa ekonomisine geçişine yardımcı olmak ve bu ülkelerin aşamalı olarak AB'ye entegre olabilmelerinin alt yapısını tesis etmek amacıyla düzenlenmiş olan ortaklık anlaşmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında AB-Türkiye arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Gümrük Birliği Anlaşması'nın Avrupa Anlaşmaları ile eşdeğer olduğu belirtilmektedir.

Katılım ortaklığı belgesi, aday ülkenin tam üyeliğe hazırlanmak için yerine getirmesi gereken temel kısa ve orta vadeli öncelikleri ortaya koyan ve bu

⁴⁵² http://www.consilium.europa.g.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm, 5 Kasım 2006

önceliklere destek olmak için AB'nin vereceği mali yardımları ve bu yardımların koşullarını gösteren, aday ülke ile AB'nin ortaklaşa hazırladıkları kapsamlı bir metindir.⁴⁵³ Katılım ortaklıkları zamanla değiştirilebilmekte olup, kamu oyuna açıktır. Bu bağlamda katılım ortaklığı, geniş anlamda katılım sürecinin değilse bile katılım öncesi stratejinin kilit aracıdır. Katılım ortaklığı AB tarafından hazırlanan tek taraflı bir dokümandır ve AB'nin aday ülkeden siyasi, ekonomik, hukuki ve idari anlamda hangi reformları yapmasını beklediğini açıklamaktadır. Ayrıca o ülkeye mali yardımın nasıl yapılacağını belirtmektedir. Her katılım ortaklığı belgesinde AB'nin Kopenhag kriterlerini yerine getiremeyen ülkelere yaptığı yardımı geri çekebileceğini belirten hüküm yer almaktadır. Belge tüm Kopenhag kriterlerini içeren kısa ve orta vadeli öncelikleri sıralamaktadır. Kısa vadeli öncelikler genellikle çok açık ve kesin terimler kullanılarak belirtilmekte ve aday ülkeden bunları en çok bir yıl içinde yerine getirmesi beklenmektedir. Orta vadeli öncelikler ise daha uzun süreli amaçları içererek, daha genel hatları ile belirtilmekte ve üç yıl gibi bir süre zarfında yerine getirilmesi beklenmektedir. Ancak, orta vadeli öncelikler konusundaki çalışmaların da hemen başlatılması gerekmektedir. Çünkü orta vadeli öncelikler gerçekleştirilmesi daha uzun zaman alan çalışmalardır.⁴⁵⁴

Katılım ortaklığı belgesi bir yanda 120.000 sayfalık müktesebata uyum gösterme savaşı veren ve bu anlamda hangi hukuki ve idari reformların öncelikle uygulanması konusunda tereddüde düşen aday ülkeye yardımcı olurken, bir yandan da aday ülkelerdeki reform sürecini ölçen bir sistem oluşturmaktadır. Komisyon'un öncelikleri yerine getirip getirmediği konusunda aday ülkeleri sürekli izlemesi yıllık olarak hazırlanan düzenli raporlarda kendini göstermektedir.

Ulusal program, AB'nin teknik yardımıyla aday ülke tarafından hazırlanan müktesebata uyumda atılacak adımları ve diğer katılım önceliklerinin uygulanmaya sokulma sırasını, bu uygulamalar için öngörülen kurumsal ve mali gereksinimler ile uyum takvimini gösteren kapsamlı bir faaliyet planıdır.⁴⁵⁵

⁴⁵³ <http://www.milliyet.com.tr/content/belge/abkatilim.html>, 9 Kasım 2006

⁴⁵⁴ http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob_2000.html, 11 Kasım 2006

⁴⁵⁵ <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1067>, 12 Kasım 2006

Tarama (Müktesebatın Analitik İncelenmesi), uyum sürecinde ve tam üyelik müzakereleri esnasında Topluluk müktesebatını daha iyi anlayarak ortaya çıkabilecek problemleri belirlemek ve çözmek, bu şekilde süreci hızlandırmak amacıyla, AB komisyonu teknik servisleri ile aday ülke kamu yönetimi yetkilileri arasında mevzuatların 35 ana başlık altında incelenmesi için kurulan bir diyalog mekanizmasıdır.⁴⁵⁶

Tam Üyelik Sürecinde belirli bir yol izlenmektedir. AB Komisyonu, yeni katılım stratejisi kapsamında, genişleme sürecine yeni bir ivme kazandırmak ve bu süreci mümkün olduğunca hızlı bir şekilde ileri götürebilmek için, orta vadede (1-5 yıl arası) üyelik koşullarını yerine getirebilmek için yeterli ilerleme kaydeden, Kopenhag politik kriterlerini karşılayan tüm aday ülkelerle tam üyelik müzakerelerinin başlatılmasını, AB Konseyine tavsiye etmektedir.

Komisyon, aday ülkelerin politik, ekonomik ve diğer kriterleri yerine getirmede ne ölçüde ilerlediğini düzenli ilerleme raporları ile belirlemekte ve önerilerini Konsey'e sunmaktadır. Komisyon, bu raporların hazırlanması esnasında tarama raporları (Screening Report), Avrupa Anlaşmaları, Katılım ortaklıkları ve müktesebatın benimsenmesi için ulusal programlar gibi bütün izleme araçlarını etkin bir şekilde kullanmakta ve bunlar arasında irtibat kurmaktadır.

Konsey, Komisyon'un düzenli ilerleme raporlarını inceleyerek aday ülkelerle tam üyelik müzakerelerinin başlaması, sürdürülmesi ya da tam üyeliğe kabul edilmesi konularında nihai kararları almaktadır.

5.10.8. AB'nin Beşinci Genişlemesi

AB Konseyi, 12-13 Aralık 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi, Komisyonun "Gündem 2000" raporu doğrultusunda Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Polonya, Slovenya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Estonya ve Kıbrıs'ın tam üyelik için aday ülkeler olduğunu ilan etmiştir. Aday ülkeler arasında yer almayan Türkiye'nin ise sadece tam üyeliğe ehil olduğu teyit

⁴⁵⁶ <http://www.abmerkezi.org.tr/belgeler/10%20SORUDA%20TARAMA%20SURECI.doc>. 14 Kasım 2006.

edilmiştir. Yine aynı Zirve'nin sonuç bildirgesinde,⁴⁵⁷ Kopenhag kriterlerini yerine getirme düzeylerine göre söz konusu ülkeler üç temel kategoriye ayrılmıştır.

Birinci kategoriye oluşturan, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya ve Kıbrıs'ın özellikle Kopenhag siyasi kriterini önemli ölçüde yerine getirdikleri ve ekonomik kriterlere uyum yolunda hızlı adımlar attıkları belirtilerek, bu ülkelerle 1998 yılı içinde tam üyelik müzakerelerinin başlatılmasına karar verilmiştir. Ancak Kıbrıs, ilk grup içinde yer almakla birlikte durumu siyasi sorun ipoteği altında olduğundan birinci grup içinde bir alt grubu oluşturmuştur.

Tam üye adaylıkları kabul edilmekle birlikte, Kopenhag kriterlerine uyum açısından ilk gruba göre daha geri bir aşamada bulunan Slovakya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya ve 10 Eylül 1998 tarihinde tam üyelik başvurusunda bulunan Malta ise ikinci kategoriye oluşturmuştur. Lüksemburg Zirvesinde, bu ülkelerle tam üyelik müzakerelerinin daha ileri bir tarihte başlatılmasına karar verilmiştir.

Avrupa Konseyi Bulgaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Romanya ve Slovakya ile resmi katılım müzakerelerinin başlatılmasına Aralık 1999'da Helsinki Zirvesi'nde karar vermiştir.⁴⁵⁸ Bu altı ülke ile katılım müzakereleri 15 Şubat 2000'de resmen başlamıştır.

AB bütünleşme tarihinde en kapsamlı genişleme kararı Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi'nde alınmıştır.⁴⁵⁹ Zirve'de, Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Malta ve Güney Kıbrıs'ın 1 Mayıs 2004'ten itibaren AB'ye üye olmaları kararlaştırılırken, Bulgaristan ile Romanya'ya 2007 yılında üyeliği hedefleyen bir yol haritası verilmiştir. Zirve'de, 1 Mayıs 2004'te üye olması öngörülen 10 ülkenin Katılım Antlaşmasına eklenecek "*Tek Avrupa*" ortak bildirisiyle, yeni üye ülkelerin kendilerinden sonra AB'ye üye olacak adayların

⁴⁵⁷ http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm. Lüksemburg Zirve kararları http://www.abofisi.metu.edu.tr/zirve_kararlari.htm, 14 Kasım 2006.

⁴⁵⁸ http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm. Helsinki Zirve kararları http://www.abofisi.metu.edu.tr/zirve_kararlari.htm, 17 Kasım 2006.

⁴⁵⁹ http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf. Kopenhag Zirve kararları http://www.abofisi.metu.edu.tr/zirve_kararlari.htm, 17 Kasım 2006.

üyeliklerini engellememeleri ve genişleme sürecini geri döndürmemelerinin taahhüt altına alınması öngörülmüştür.

Aralık 2003 Selanik Zirvesi'nde, Konsey, 13 Nisan 2003'te Katılım Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Malta, Slovenya, Macaristan, Litvanya, Slovakya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'ndeki referandum sonuçlarının onaylama sürecine yeni bir ivme kattığı belirtilerek, bu onaylama sürecinin, 10 yeni üye ülkenin 1 Mayıs 2004 tarihinde Birliğe üye olmaları için istenen zamanda gerçekleşmesinin beklendiği belirtilmiştir. AB, 10 yeni üye ülkenin 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye resmen katılması ile tarihinin en kapsamlı genişlemesini tamamlamıştır.

5.10.9. AB'nin Altıncı Genişlemesi

Eski Yugoslavya coğrafyasındaki ülkeler 1990'lı yıllarda savaş serüvenleri ve iç çatışmalar ile meşgul olurken, Bulgaristan ve Romanya bu tür gelişmelerden uzak kalmış ve bir reform sürecine girerek Avrupa ve Atlantik kurumlar ile bütünleşme konusunda daha hızlı adımlar atabilme fırsatını yakalamıştı. Ne var ki, hem Bulgaristan hem de Romanya'da, 1996 yılına kadar, ekonomik hedef ve reformlardan çok siyasi hedefler ağır bastı. Bu yüzden bu iki Balkan ülkesi, AB ile bütünleşme yolunda Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti gibi diğer eski Doğu Bloku ülkelerin gerisinde kaldı. 1997 yılından itibaren ise hem Bulgaristan hem de Romanya reformlara daha çok önem vermeye başladılar ve AB'ye tam üyeliği sosyal, ekonomik ve milli güvenliklerinin garantisi olarak gördüler.

Reformları tamamlamamış olmalarına rağmen Bulgaristan ve Romanya 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren AB'ye üye oldular. Özellikle bu ülkeler adli reformlar ve organize suçlara karşı mücadele alanlarında yeterince başarı sağlayamadılar. Bu yüzden, Birliğe üye olsalar da belli bir süre AB'nin gözetimi altında tutularak, bir bakıma “*aday ülke*” muamelesi görmeleri olasıdır. Diğer taraftan, reformlar tamamlanmadan Bulgaristan ve Romanya'nın Birliğin tam üyeliğine alınmasının, AB'ye girmeye çalışan diğer ülkelere olumsuz etkisi olacaktır. Çünkü, Avrupalıların bundan bir ders aldıkları ve artık reformlar tamamlanmadığı sürece, aday ülkelere üyelik tarihini vermeyecekleri söylenebilir.

6. Derinleşme (AT Kurucu Antlaşmalarında Yapılan Değişiklikler)

Avrupa entegrasyonu bağlamında “*derinleşme*”, bir yandan entegrasyonun yetki ve faaliyet alanlarındaki artışı, diğer yandan da mevcut kurumsal yapı içindeki değişiklikleri ifade etmektedir. Genel olarak kurucu anlaşmalarda yapılan değişikliklerle gerçekleştirilen derinleşme hareketi 5 aşamada gerçekleşmiştir.

6.1. Füzyon Antlaşması

1 Temmuz 1967 tarihinde yürürlüğe giren Birleşme (Füzyon) Antlaşması ile üç ayrı Avrupa Topluluğunun (AET, AKÇT ve AAET) yürütme organları birleştirilmiştir. Her Toplulukta ayrı ayrı bulunan Konsey ve Komisyonlar her üç Topluluk için bire indirilmiştir. Avrupa Toplulukları için tek bir Konsey ve tek bir Komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Kuruluşlarından itibaren AET ve AKÇT için ortak bir kurum olan Avrupa Parlamentosu ile Avrupa Adalet Divanı, EURATOM’a da teşmil edilmiştir.⁴⁶⁰

6.2. Tek Avrupa Senedi (TAS)

1970 ve 1980’li yıllarda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler (1973, 1982 petrol şokları vb.) ile birlikte belirginleşen dünya ekonomik krizi, tüm dünyada olduğu gibi, Topluluğa üye ülkelerde de ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Bu ortamda Topluluk üyeleri, sorunlara karşı koyabilmek amacıyla genelde korumacı tedbirleri artırma yoluna gitmişlerdir. Topluluğun gelişmesinin 1982 yılından itibaren durduğu, hatta gerilemenin başladığı gözlenmiş ve Komisyon söz konusu gerilemenin önüne geçebilmek için Topluluk iç pazarının tamamlanmasına ilişkin bir program içeren Beyaz Kitabı yayınlamıştır.⁴⁶¹

Milano Zirvesi’ne katılan ülkelerin büyük bir çoğunluğu, Beyaz Kitap’ta önerilen direktiflerin geliştirilmesini ve onaylanmasını kolaylaştırmak maksadıyla Roma Antlaşması’nın 236. maddesine dayanarak antlaşmada birtakım değişiklikler tavsiye etmek üzere bir konferans düzenlenmesi kararını almışlardı. Lüksemburg Zirvesi’nde, Avrupa Birliği için antlaşma taslağı “*Tek Senet*” adı altında kabul

⁴⁶⁰ <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?pId=3&lang=0&prId=1&fld=12&ord=0&docId=333&fop=1>, 17 Nisan 2007

⁴⁶¹ **Avrupa Birliği ve Türkiye**, DTM, s. 38.

edilmiş, 17 Şubat 1986 tarihinde Lahey’de üye ülkelerce imzalanmış ve 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁴⁶² Tek Senet ile Avrupa Topluluklarını kuran antlaşmalara değişiklik ve ilaveler getirilmiş, üye ülkeler arasında dış ticaret politikasının birlikte belirlenip yürütülmesi amaçlanmıştır.⁴⁶³

TAS ile Roma Antlaşması’nda yer alan fakat gerçekleştirilmesinde eksikliklerle karşılaşılan ortak pazar hedefi yeniden teyit edilmiş, karar alma sürecine hız kazandıracak olan oy çokluğu ilkesi kabul edilmiş, Avrupa Parlamentosu’nun yetkileri arttırılmış ve yeni politikalar belirlenmiştir.⁴⁶⁴ Tek Avrupa senedi ile Roma Antlaşması’na “*Tek Pazar*” tanımını kapsayan madde 8 (a) eklenmiş ve 13. madde çerçevesinde Topluluğun amacının 31 Aralık 1992 tarihine kadar “*Tek Pazarın aşamalı olarak tesisini sağlamak*” olduğu ifade edilmiştir. Tek pazar hedefi ile birlikte 12 üye arasında bozulan dengeleri yeniden kurmak ve Tek Pazarla yeni Topluluk beklentileri arasında uyum sağlamak amacıyla sosyal politika, ekonomik ve sosyal bütünleşme, ekonomik ve parasal birlik, teknolojik araştırma ve geliştirme, çevre politikası ve dış politika alanında daha sıkı işbirliği gibi bazı yeni Topluluk politikaları ortaya konulmuştur.⁴⁶⁵

TAS çerçevesinde, AT’ye üye ülkeler arasında siyasi ve ekonomik konularda daha fazla işbirliğini hedefleyen hükümlere yer verilmiş ve Topluluğa üye ülkeler arasında, ortak bir dış politika oluşturulması ve uygulanmasını öngören hükümler de metne alınmıştır. Kurucu antlaşmalardaki oylama yöntemlerine değişiklik getiren maddeler ile kurumlar arası dengelerin yeniden düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Avrupa Parlamentosu’nun etkinliği artırılmış, diğer taraftan birçok konuda karar verilirken Konseyde oybirliği değil, nitelikli çoğunluk yeterli bulunmuştur. TAS ile 1966 yılında üye ülkelere veto hakkını vererek Avrupa piyasasının entegrasyonunu teşvik etmeye yönelik çabaları engelleyen oylama şekli değiştirilmiştir. Konsey tarafından alınan kararların büyük bölümüne TAS’ın 18. maddesi ile çoğunluk esası getirilmiştir. Ayrıca, TAS ile düzenlenen işbirliği prosedürü uyarınca, Avrupa Parlamentosu’nun yetki alanı genişletilmiştir. Roma Antlaşmasının, Topluluğa üyelik

⁴⁶² Dinan, **Ever Closer Union? An Introduction To The European Community**, s. 148.

⁴⁶³ **Avrupa Birliği ve Türkiye**, DTM, s. 38-39.

⁴⁶⁴ Dinan, **Europe Recast: A History of European Union**, s. 242.

⁴⁶⁵ <http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/selected/livre509.html>, 20 Kasım 2006.

hususunu içeren 237. maddesi ile ortaklık anlaşmalarına ilişkin 238. maddesinde yapılan değişiklik ile Avrupa Parlamentosu'na bu alanlarda da daha fazla yetki tanınmıştır.⁴⁶⁶

6.3. Maastricht Antlaşması

7 Şubat 1992 tarihinde imzalanan ve resmi adı “*Avrupa Birliği Antlaşması*” olan Maastricht Antlaşması, Roma Antlaşması'na çok önemli ve kapsamlı değişiklikler getirmiştir. 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'yla⁴⁶⁷ Avrupa Topluluğu Ekonomik ve Parasal Birlik, Ortak Güvenlik ve Dış politika ile İçişleri ve Hukuk Alanında İşbirliği başlıklarında yeni bir yapı tanımlanmıştır.⁴⁶⁸

Maastricht Antlaşması ile oluşturulan Birliğin amaçları; sınırsız bir pazar yaratmak, ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak, tek parayı kapsayacak bir ekonomik ve parasal birlik oluşturmak, ortak bir dış politika ve güvenlik politikası uygulamak, uzun vadede ortak bir savunma politikası geliştirmek, Avrupa vatandaşlığı kavramını yaygınlaştırmak, hukuk ve içişleri alanında daha sıkı işbirliği sağlamaktır.

Bu amaçlar içinde en önemlilerinden birisi AB vatandaşlığıdır. Buna göre, Topluluğa üye ülke vatandaşı olan herkes Birlik vatandaşıdır ve antlaşmalardan doğan hak ve sorumluluklara sahiptirler. Birlik vatandaşları, Topluluğa üye ülkelerde serbestçe dolaşma ve ikamet etme hakkına sahiptirler. Üye ülkelerde ikamet eden birlik vatandaşı, o ülkenin uyruğunda olmasa bile o ülkenin belediye seçimlerinde ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aday olma ve oy kullanma ve diplomatik koruma haklarından yararlanabilmektedir.

Ayrıca Maastricht Antlaşması ile Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri artırılmış, ortak karar alma adı verilen yeni bir prosedür çerçevesinde bazı konularda veto etme ve gensoru verme yetkisi verilmiştir. Üye sayısının yeniden düzenlenmesi ve dış politika konularında nitelikli çoğunlukla karar alınması da kabul edilmiştir.

⁴⁶⁶ **Avrupa Birliği ve Türkiye**, DTM, s. 30-40.

⁴⁶⁷ http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/dat/EU_treaty.html, 21 Kasım 2006.

⁴⁶⁸ Burgess, **a.g.e.**, s. 208.

6.4. Amsterdam Antlaşması

AB ülkelerinin Maastricht Antlaşması'nın günün koşullarına uyarlanması ve bu çerçevede tek para birimine geçiş 1996 Torino Hükümetler Arası Konferansı'yla başlamış ve 1997 Amsterdam Zirvesiyle tamamlanmıştır. Amsterdam Antlaşması⁴⁶⁹ 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe girmiş, Avrupa vatandaşlığı tekrar vurgulanmış ve AB vatandaşlığının ulusal vatandaşlığa hâle getirmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca Avrupa Parlamentosu, yasama ve ortak karar alma prosedürlerine getirilen değişikliklerle karar alma mekanizmalarında daha güçlü hale gelmiştir. Ortak karar alma prosedürünün kapsamı genişletilmiştir. Parlamento tarafından reddedilen bir karar tasarısı Konsey tarafından ancak oybirliği ile kabul edilebilmektedir. Antlaşmaya göre Komisyon Başkanı'nın atanması için Parlamento'nun onayı gerekmektedir.⁴⁷⁰

Konsey, istihdam direktifleri ve istihdamı teşvik önlemleri, kadın ve erkek eşitliği, kamu sağlığı, şeffaflık, yolsuzluğun önlenmesi, gümrük işbirliği, yabancıların yerleşme hakkına ilişkin mevzuat, araştırma çerçeve programlarının kabulü gibi alanlarda nitelikli oylama ile karar alabilecektir.

Antlaşma ile üye ülkeler arasında sınır kontrollerinin kaldırılması amacıyla Schengen Antlaşması Topluluk hukukunun bir parçası haline gelmiştir. (İrlanda ve İngiltere'nin sınır kontrol hakkı saklı kalmak üzere)

Amsterdam Antlaşması 1 Ocak 1999'de tek para birimine geçişi teyit etmiştir. Ayrıca Maastricht Antlaşması ile birlikte halkın anlayamayacağı karmaşık bir hale gelen Antlaşma metninin sadeleşmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir.

“Her Avrupa Devleti Birliğe üyelik için başvurabilir” ibaresi değiştirilerek, *“AB'nin temellerini oluşturan özgürlük, demokrasi, hukuk devleti ve insan hakları ile temel özgürlüklere saygı ilkelerine bağlı her Avrupa Devleti'nin üyelik için başvurabileceği”* belirtilmiştir.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ <http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/selected/livre546.html>, 21 Kasım 2006.

⁴⁷⁰ Dinan, **Europe Recast: A History of European Union**, s. 285.

⁴⁷¹ Berksoy-Işık, **a.g.e.**, s. 18.

6.5. Nice Antlaşması

AB'nin son genişleme süreciyle ulaşacağı üye sayısı ve bunun getireceği kurumsal büyüklük ve bürokrasi düşünülerek kurumsal reformlar yapılması öngörülmüştür. Bu kapsamda 14 Şubat 2000'de başlayan hükümetler arası konferans ile başlayan gelişmeler Aralık 2000'de gerçekleştirilen Nice Zirvesi'nde sonuçlandırılmıştır. 26 Şubat 2001'de imzalanan Nice Antlaşması Şubat 2003'te yürürlüğe girmiştir.⁴⁷²

Nice Antlaşması'yla Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu ve diğer organlardaki üye sayıları yeni katılacak ülkeleri de kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca konseyde oy dağılımı da yeni duruma göre ayarlanmıştır.

Nice Antlaşması'yla nitelikli çoğunlukla karar alınan alanların kapsamı genişletilerek, vatandaşların serbest dolaşımı, sivil işlerde hukuki işbirliği, hizmetler ve fikri mülkiyetin ticari boyutu ile ilgili uluslararası anlaşmalar, sanayi politikası, üçüncü ülkelerle ekonomik, mali ve teknik işbirliği, Avrupa düzeyindeki siyasi partilerin tüzüğü, Adalet Divanı ve Birinci Derece Mahkemesi'nin işleyiş kuralları gibi alanlar bu çerçeveye alınmıştır.

Nice Antlaşması'nın getirdiği en önemli değişiklik, ortak karar prosedürünün kapsamının genişletilmesidir. Bu prosedür, oybirliğinden nitelikli çoğunluk oylamasına geçen yedi hüküm için geçerli olacaktır.⁴⁷³ Böylece, Nice Antlaşması'ndan sonra, nitelikli çoğunluk yoluyla alınmış bir Konsey kararını gerektiren yasal düzenlemelerin çoğu, ortak karar prosedürü yoluyla kararlaştırılacaktır. Bununla birlikte, ortak karar prosedürü, zaten nitelikli çoğunluk kuralının kapsamına giren yasal düzenlemeleri (örneğin tarım politikası veya ticaret politikası konusundaki düzenlemeler) içermemiştir.

⁴⁷² http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2002/c_325/c_32520021224en00010184.pdf, 8 Kasım 2006

⁴⁷³ Dinan, **Europe Recast: A History of European Union**, s. 287.

6.6. Avrupa Birliği Anayasası

AB'nin üye sayısının son genişlemelerle 27'e ulaşması, AB'nin geleceği ile ilgili birçok soru ve sorunu gündeme getirmiştir. Genişleyen yapı, AB'nin yönetim mekanizmalarını yeniden gözden geçirmesini ve kurumsal yapısının güçlenmesini gerektirmiştir. Bu amaçla 2001 yılında oluşturulan Avrupa Konvansiyonu, AB'nin işlevselliğini artırmayı, yönetimin eksikliklerini gidermeyi, Avrupa halklarını yakınlaştırmayı ve bütünleştirmeyi hedefleyerek bir anayasa taslağı hazırladı ve Temmuz 2003'de AB'ye sundu. Fransa eski Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing başkanlığında kurulan ve 108 üyeden oluşan Konvansiyon'da Türkiye de diğer adaylarla birlikte temsil edildi.

Büyük tartışmalarla süren çalışmalarda Taslak Anayasa'nın, AB'nin yapısına, ana kurumlarına ve karar verme mekanizmalarına getirdiği radikal değişiklikler üye ülkeler arasında tartışmalara yol açtı. AB ülkeleri arasında tartışma yaratan temel konular, başta oylama sistemi olmak üzere, Bakanlar Konseyi içinde oy dağılımı, Avrupa Parlamentosu'nda ülkelerin nüfuslarına göre temsili ve Parlamento'nun yetki alanının genişlemesi, Avrupa Komisyonu'nda ülkelerin sahip olacağı üye sayıları, din konusu, dış politika ve ortak savunma politikası hakkında oldu. Tartışmaların içeriğine bakıldığında, çekişmelerin altında yatan neden, üye ülkelerin kendi çıkarlarını gözetmesi ve dengelerin kendileri aleyhlerine değişmesini istememeleri olmuş ve bu nedenle tartışmaların çoğu küçük ülkelerle büyük ülkeler arasında geçmiştir. Haziran 2004 tarihinde Taslak Anayasa üzerinde uzlaşma sağlandı ve 29 Ekim 2004 tarihinde Avrupa liderleri AB Anayasası'nı imzaladı.⁴⁷⁴

AB Anayasası'nın yürürlüğe girebilmesi için, 25 üye ülkenin ulusal parlamentoları veya halkı tarafından onaylanması gerekmektedir. Diğer taraftan, AB ülkelerinin yaklaşık yarısı konuyu referanduma götürme eğilimindeydi. Referanduma gidecek ülkeler Danimarka, Portekiz, Çek Cumhuriyeti ve İrlanda'ydı. İlk referandum İspanya'da yapıldı ve oylama sonucunda İspanya %78.5 ile AB Anayasası'na "evet" dedi. Ardından Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlar olumsuz sonuçlandı. Fransa'da halkın % 54,87'si , Hollanda'da %61,60'ı

⁴⁷⁴ <http://www.abgm.adalet.gov.tr/e-kutuph.htm>, 24 kasım 2006.

referandumlarda AB Anayasası'na "hayır" dedi. Bu gelişmeler sonucu, referandum yapacağını ilan eden ülkeler ertelemeye gitti. Diğer taraftan Anayasa'ya "hayır" sonuçları yeni bir tartışma başlattı. Anayasa'da değişiklik yapılması yada yeni bir Anayasa hazırlanması konuları gündeme geldi. Bu konuda henüz bir ortak tutum belirlenmedi. Tüm üye ülkeler onay verdikten sonra Anayasa, yürürlüğe girecektir. Genel olarak onay sürecinin 2007 yılına kadar tamamlanması öngörülmüştü fakat kesintiye uğradı.

Tablo 1: Anayasa Oylama Sürecinde Son Durum

AB Ülkeleri	Oylama Yöntemi	Tarih
Oylayan Ülkeler		
Almanya	Meclis	27.05.2005
Avusturya	Meclis	25.05.2005
Belçika	Meclis	19.05.2005
Fransa	Referandum-HAYIR	29.05.2005
Hollanda	Referandum-HAYIR	01.06.2005
İspanya	Referandum-EVET	20.02.2005
İtalya	Meclis	06.04.2005
Kıbrıs Rum Yönetimi	Meclis	30.06.2005
Letonya	Meclis	02.06.2005
Litvanya	Meclis	11.11.2004
Lüksemburg	Referandum-EVET	10.07.2005
Macaristan	Meclis	20.12.2004
Malta	Meclis	06.07.2005
Slovakya	Meclis	11.05.2005
Slovenya	Meclis	01.02.2005
Yunanistan	Meclis	19.04.2005
Oylamayan Ülkeler		
Çek Cumhuriyeti	Referandum	2006 sonu
Danimarka	Referandum	-
Estonya	Meclis	-
Finlandiya	Meclis	-
İrlanda	Referandum	-
İsveç	Meclis	
Nasıl Oylanacağı Belli Olmayan Ülkeler		
İngiltere		
Polonya		

6.6.1. Temel İlkeleri

Protokoller hariç 4 ana bölüm ve 465 maddeden oluşan AB Anayasası'nda, Avrupa'nın vizyonundan ülkelerin üyelikten ayrılma koşullarına kadar geniş bir konu yelpazesi yer almaktadır.

Avrupa Anayasası'nın temel özelliği, Avrupa'yı bir barış alanı ve barışın güvencesi olarak görmesi ve *“farklılıkların birlik içinde var olabilmesi”*ni kabul etmiş olmasıdır. Böylece, istenen siyasi birliğin daha demokratik bir ortamda oluşması arzulanmaktadır. Anayasa ile egemenlik paylaşımı daha da derinleşiyor ancak ulusal parlamentoların denetimi sürüyordu. Ulusal vatandaşlığın yanında, onun yerini almayacak şekilde Avrupa vatandaşlığı da bir hak olarak tanımlanıyordu. Anayasanın amacı, Avrupa halklarını birbirine daha da yakınlaştırmak ve vatandaşların daha fazla katılımcı olmalarını sağlamaktı.

Avrupa Anayasası, üye devletlerin eşitliğine ve ulusal kimliklerine saygı göstermektedir. Anayasa'nın birinci maddesi şöyledir: *“Birlik, üye devletlerin Anayasa karşısında eşitliğine, yerel ve bölgesel özerklikler de aralarında olmak üzere üye devletlerin siyasal ve anayasal temel yapılarının özünde olan ulusal kimliğe saygı gösterir. Başta kendi toprak bütünlüğünü güven altına almak, kamu düzenini sağlamak ve ulusal güvenliğini savunmak işlevleri olmak üzere Devlet'in temel işlevlerine saygı gösterir.”*

Bugüne kadar çıkan çatışmalar karşısında bir dil birliği sağlayamayan, etkin tutum alamayan AB, Anayasa'da güvenlik politikasını sağlamlaştırarak, bir üye devletin saldırı ile karşılaşması durumunda diğer üye devletlerin yardım etmesini, terör karşısında da dayanışma sağlamalarını öngörüyordu.

Anayasa'nın birinci bölümünde, AB'nin temel değerleri olan *“İnsan Omuruna Saygı, Eşitlik, Özgürlük, Demokrasi, Hukuk Devleti, İnsan Hakları, Barış ve Adalet”* kavramları üzerinde duruluyordu. Anayasa'ya göre, bu değerler çoğulcu, hoşgörülü, adil, dayanışmacı ve ayırım gözetmeyen bir toplumda, üye devletlerin hepsi için ortaklı. AB Temel Haklar Şartı da AB Anayasası'nın ikinci bölümünü oluşturmuştu.

Hazırlık döneminde tartışılmasına rağmen dine atıf yapılmamış, yerine giriş bölümünde, “*Avrupa'nın kültürel, dini ve insani mirası*” ifadesi kullanılmıştı.

6.6.2. AB Kurumlarında Meydana Getirdiği Değişiklikler

Anayasa ile AB Komisyonu'ndaki üye sayısında değişiklik olmaktadır. 2014'e kadar her üye ülkenin Komisyon'da bir temsilcisi olacak; 2014'ten sonra bu sayı, üye ülke sayısının üçte ikisi kadar olacaktır. Örnek vermek gerekirse, 27'li bir AB'de Komisyon üye sayısı 18 olacak ve Komisyon üyeleri rotasyon ile göreve gelecektir. Avrupa Parlamentosu'ndaki parlamenter sayısı ise üye ülke sayısı arttıkça artmayacak; 750'de sabitlenecektir. Nüfusa göre sandalye dağılımı yapılacak Parlamento'da, bir üyenin en az 6, en çok 96 sandalyesi olabilecektir.

Anayasa'nın getirdiği değişikliklerden bir diğeri de AB'yi temsil edecek bir “*Başkan*”ın olmasıdır. Görev süresi 2.5 yıl olan Başkan, AB Konseyi tarafından nitelikli oyçokluğu ile seçilecektir. AB zirvelerine de başkanlık edecek olan AB Başkanı, karar alma yetkisine sahip olmayacaktır; bu nedenle ABD Başkanı'ndan farklıdır. Anayasa'nın yürürlüğe girmesi sonucunda hayata geçecek olan AB Başkanlık sistemi ile, 6 ayda bir değişen dönem başkanlığı sistemi ortadan kalkacaktır.

Anayasa'da “*AB Dışişleri Bakanı*” makamına da yer verilmektedir. Komisyon'un başkan yardımcılığı görevini de yürütecek olan AB Dışişleri Bakanı'nın görevi, şu an yürürlükte olan Ortak Dış Politika ve Güvenlik'ten sorumlu Yüksek Temsilciyle, dış ilişkilerden sorumlu Komisyon üyesinin görevlerinin birleşiminden oluşmaktadır.

6.6.3. Karar Mekanizmalarında Meydana Getirdiği Değişiklikler

AB Anayasası, Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini genişletmektedir. Bu belgeyle, oybirliği yerine oyçokluğu ile karara bağlanacak konuların kapsamı da genişlemektedir. Anayasa ile birlikte AB Konseyi'nde karar alma mekanizması değişmekte ve “*çifte çoğunluk sistemi*” devreye girmektedir. 1 Kasım 2009'da devreye girecek olan çifte çoğunluk sisteminde bir kararın alınması için iki koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir: İlk olarak karar için 15 üye ülkenin onayının alınması

ve ikinci olarak bu 15 ülkenin AB toplam nüfusunun yüzde 65'ini temsil etmesi. Anayasa, isteyen ülkenin ayrılmasına imkan vermektedir. Ayrıca, ayrılan ülkeye dönme imkanı da sağlanmaktadır.

7. Avrupa Birliği'nin Kurumsal Yapısı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya liderliğini ABD'ye kaptıran Avrupa bunun nedenlerini araştırmıştır. Bilim adamları özellikle iki neden üzerinde birleşmiştir. Bunlardan birincisi; ABD iç savaştan sonra federasyon çatısı altında toplanmış ve Kuzey Amerika'da geniş ve zengin bir arazi üzerinde büyük nüfusa sahip bir devlet kurmuştu. Birleşmenin sağladığı sinerji ABD'nin bir dünya devleti olmasını sağlamıştır.

İkincisi; ABD büyüme ve gelişme süreci içinde bölgesinde her hangi bir çatışmaya girmemiş, güvenli bir pazarda ekonomik büyümesini sağlamıştı. Avrupa'nın güç dengesi politikası, devletler arasında çatışmaya ve gerginliğe neden olmuş, ekonomik kaynaklar bu yolda verimli alanlarda kullanılamamıştı. Üst üste yaşanan iki Dünya Savaşı sonucunda da büyük bir yıkıma uğramıştı. ABD bu savaşları kendi topraklarında yaşamadığı için bu savaşlar sonucunda en az zarar gören devlet olmuştu. Hatta bu savaşlardan ekonomik yarar sağlamıştı.

Özellikle bu iki konu üzerinde duran Avrupa çözüm olarak şuur altlarında var olan, ancak şuur üstüne çıkmayan ve toplumda geniş bir yer tutmayan fikirleri harekete geçirdi. İlk olarak Avrupa'da barış, huzur ve güvenlik sağlanmalıydı. Oluşturulacak güvenli pazarda ekonomik entegrasyon sağlanarak sinerji etkisi yaratılmalı ve hızlı ekonomik gelişme ile ekonomik güç merkezi haline gelinmeliydi. Bu çalışmalara paralel olarak, eğitim sistemlerinde gerçekleştirilecek yenilikler ile karşılıklı güvensizlik ve düşmanlıklara dayanan kültürlerini entegrasyonun zeminini hazırlayacak şekilde değiştirmeliydi.

Bu çalışmalar sonucunda oluşan durumdan istifade ederek tekrar nasıl süper güç haline gelinebilirdi? Tabii ki birleşerek. Avrupa ikinci olarak entegrasyon çalışmalarının sağladığı avantajlardan istifade ederek birlik oluşturma stratejisinin

son adımını attı ve Avrupa Topluluğu'nu AB'ye dönüştürdü. Bugünün ikinci önemli güç merkezi, yarının birinci süper gücü olma yolunda önemli bir aşama kaydetti.

AB'nin kurumları uluslar üstü bir konuma sahip olduklarından, aynen milli devletlerde görülen yasama, yürütme ve yargı görevlerini yerine getirecek şekilde oluşturuldu. Çünkü ortaya çıkan egemen devletler birliği üye devletlerin dışında uluslararası ilişkilerde de etkinliği olan yeni bir sujedir.

Birliği yöneten kurumlar şunlardır: Avrupa Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi, Üye Devletleri temsil eden ve Bakanlardan oluşan Konsey, Antlaşmaların koruyucusu olan Komisyon, Demokratik yollarla seçilen Parlamento, Topluluk hukukuna uyulmasını sağlayan Adalet Divanı ve Birliğin mali yönetimini izleyen Sayıştay. Ayrıca ekonomik, sosyal ve bölgesel çıkar gruplarını temsil eden çeşitli danışma kurulları vardır. Birliğin dengeli gelişimine katkıda bulunan projelerin finansmanını kolaylaştırmak amacıyla kurulmuş olan bir Avrupa Yatırım Bankası bulunmaktadır. Bunlardan başka Avrupa Para Enstitüsü, Avrupa Merkez Bankası ve denetleme kurumu ve şikayet mercii olan Ombudsman bulunmaktadır.

7.1. Devlet veya Hükümet Başkanları Zirvesi (Avrupa Zirvesi)

Kurucu Antlaşmalarda öngörülmeven ama 1970'lerin ikinci yarısından itibaren fiilen etkili olmaya başlayan, 1986 Avrupa Tek Senedi ile de resmen onaylanan bir Topluluk organıdır.⁴⁷⁵ Devlet veya Hükümet Başkanları Zirvesi AB'nin en üst kurumudur. Zirve 1974 yılından sonra biri Brüksel'de, diğer ikisi ise zirveye başkanlık eden üye ülkelerde olmak üzere yılda üç defa toplanmıştır. 1986'dan sonra ise zirve yılda iki defa toplanmaya başlanmıştır. Komisyon Başkanı, gündeme göre gerekirse zirveye diğer üyeler ile birlikte katılır. Ayrıca, Dışişleri Bakanları da toplantılara girebilir.⁴⁷⁶

Avrupa Zirvesi olarak adlandırılan bu toplantılarda liderler önemli konuları ve AB Bakanlar Konseyi'nde çözümlenemeyen ihtilafları tartışırlar. Avrupa Zirvesi, AB'ye yol gösterici genel siyasi kuralları belirlemeyi amaçlar. Konsey, AB'nin ana

⁴⁷⁵ Berksoy-Işık, **a.g.e.**, s. 19.

⁴⁷⁶ Karluk,, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 96.

karar verme kuruluşudur ve üye ülkeler arasında ekonomik ve siyasi kararların yerine getirilmesi için koordinasyon sağlar.⁴⁷⁷

7.2. Bakanlar Konseyi (Avrupa Konseyi)

Avrupa Konseyi üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşmakla birlikte, gündemdeki konuya göre ele alınacak konularla ilgili bakanlar düzeyinde de oluşturulabilir. Toplam olarak 9 farklı Konsey yapılanması vardır: Genel İşler ve Dış İlişkiler, Ekonomik ve Mali İşler, Adalet ve İçişleri, İstihdam, Sosyal Politika, Sağlık ve Tüketici Hakları, Rekabet (İç Pazar, Sanayi ve Araştırma), Ulaştırma, Telekomünikasyon ve Enerji, Tarım ve Balıkçılık, Eğitim, Gençlik ve Kültür.⁴⁷⁸ Tarım Bakanları tarım ürünleri fiyatlarını ele alırlar. İstihdamla ilgili konular Çalışma ve Sosyal İşler Bakanları tarafından görüşülür. Genel politika sorunları ve Birliği ilgilendiren temel konular Dışişleri Bakanları'nın yetkisi kapsamındadır. Konsey'in merkezi Brüksel'dedir ancak bazı toplantılar Lüksemburg'da yapılır.⁴⁷⁹

Avrupa'nın geleceği ile ilgili en önemli kararlar Konsey tarafından alınır. Konsey, ayrıca, Avrupa Parlamentosu ile birlikte AB'nin yıllık bütçesini tespit eder ve AB adına uluslararası anlaşmalar imzalar. Ortak dış politikaların, güvenlik konuları ve organize suç örgütleri karşısında alınacak kararların ana hatlarını belirler.

Konsey başkanlığını her üye devlet altı aylık dönemler için sırayla üstlenir. Üye Devletlerin Birlik nezdindeki Büyükelçileri'nden oluşan Daimi Temsilciler Komitesi (Coreper) Konsey'in çalışmaları için gerekli hazırlıkları yapar ve belirli hazırlıkları yapmak veya özel konuları incelemekle görevli komiteler oluşturarak Konseyin talimatlarını yerine getirir.⁴⁸⁰ AB Antlaşması'nda Birliğin faaliyetleri üç grupta toplanır.(Topluluk faaliyetleri, ortak dış politika ve güvenlik politikası, adalet ve içişleri)

⁴⁷⁷ <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html>, 24 Kasım 2006

⁴⁷⁸ http://www.abofisi.metu.edu.tr/ab_uzerine.htm, 24 Kasım 2006.

⁴⁷⁹ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 109.

⁴⁸⁰ Dinan, **Ever Closer Union? An Introduction To The European Community**, s. 246.

Topluluk bağlamında Konsey'in bir görevi de üye devletlerin genel ekonomik politikalarını koordine ederek ve Komisyon'un sunduğu tekliflerden hareketle, Parlamento'yu da şu veya bu ölçüde sürece katan usullere uygun biçimde, ortak politikalara ilişkin temel kararları alarak Antlaşmada belirlenmiş olan hedeflere ulaşılmasını sağlamaktır.

Konsey hükümetler arası işbirliğine dayalı iki alanda daha birincil rol oynar: Ortak dış politika ve güvenlik politikası çerçevesinde ortak konuları tanımlar ve ortak kararları alır. Bu önlemlerin uygulanmasından da Birliğin temsilcisi sıfatıyla Konsey Başkanlığı sorumludur. Konsey'in adalet ve içişleri alanındaki esas işlevi ortak eylemler belirlemek ve Üye Devletlerin imzalayacağı sözleşmeleri hazırlamak ve önermektir.⁴⁸¹

Avrupa Topluluğu'nun faaliyetlerine ilişkin olarak son zamanlardaki bazı gelişmeler (Tek Senet, Birlik Antlaşması) sonucunda nitelikli çoğunluk esasına dayalı oylama ilkesinin kullanımı yaygınlaşmışsa da vergilendirme, göçmenler, sınır kontrolleri, sağlık ve kültür gibi konularda hala oybirliğiyle karar alınması gerekmektedir.

Konsey'in Komisyon tekliflerini değiştirebilmesi ya da Parlamento'nun yaptığı ve Komisyon'un kabul ettiği değişiklikleri geri çevirebilmesi için oybirliği gerekir. Ortak dış politika ve güvenlik politikası ile adalet ve içişleri alanlarında, Antlaşmada Konsey'e bu konuda aksine karar alma yetkisi tanınmadığı durumlarda oybirliği zorunludur.

Konsey, kararlarını basit çoğunlukla, nitelikli çoğunlukla veya oybirliğiyle almaktadır.⁴⁸² Nitelikli çoğunluğu gerektiren Konsey kararlarında üyelerin oyları, ekonomik ve politik durumları ile nüfuslarına göre belirlenen ve aşağıda belirtilen ağırlıklarıyla değerlendirilmektedir.

⁴⁸¹ Tekinalp-Tekinalp, **a.g.e.**, s. 211.

⁴⁸² Dinan, **Ever Closer Union? An Introduction To The European Community**, s. 251.

Tablo 2: Konseydeki Oyların Dağılımı

Üye Ülkeler	Konseydeki Oyların Dağılımı	Nüfus (1000 kişi)
Almanya	29	82.038
İngiltere	29	59.631
Fransa	29	59.367
İtalya	29	57.610
İspanya	27	39.394
Polonya	27	38.677
Romanya	14	22.489
Hollanda	13	15.760
Yunanistan	12	10.533
Çek Cumhuriyeti	12	10.290
Belçika	12	10.213
Macaristan	12	10.043
Portekiz	12	9.980
İsveç	10	8.854
Bulgaristan	10	8.800
Avusturya	10	8.082
Slovakya	7	5.393
Danimarka	7	5.313
Finlandiya	7	5.160
İrlanda	7	3.744
Litvanya	7	3.701
Letonya cumhuriyeti	4	2.439
Slovenya	4	1.978
Estonya	4	1.446
Güney Kıbrıs	4	855*
Lüksemburg	4	429
Malta	3	379
TOPLAM	345	447.788

* Tüm ada nüfusu

Nice Zirvesinde kabul edilen 1 Ocak 2005’de yürürlüğe giren yeni oy oranlarına göre nitelikli çoğunluk toplam 345 oyun 258’ine tekabül etmektedir. Üye ülkelerin 2/3’sinin lehte oy kullanması gerekmektedir. Bir kararın veto edilebilmesi için 91 oy yeterlidir.⁴⁸³

7.3. Avrupa Komisyonu

Avrupa Komisyonu Topluluk çıkarlarını temsil eden bir kurumdur. Komiser olarak adlandırılan ve 27 kişiden oluşan Komisyon üyeleri Topluluk üyesi hükümetler tarafından atanırlar, ama bunlar ne ulusal hükümetlere ne de Konseye

⁴⁸³ Sandıklı, a.g.e., s. 101.

karşı sorumludurlar.⁴⁸⁴ Topluluk adına hareket eden Komisyon üyeleri, sadece Avrupa Parlamentosu'na karşı sorumludur. Bu özelliğinden dolayı Komisyon üyeleri bir “*Avrupa Hükümeti*”nin bakanlarına benzetilmektedir.

Görevlerini iki başlık altında toplamak mümkündür: Komisyon, Kurucu Antlaşmaların koruyucusudur. Kurucu Antlaşmaların ve organların almış olduğu kararların usulünce uygulanıp uygulanmadığı, ilgili tarafların yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini izlemekle görevlendirilmiştir. Ayrıca, yürütme organıdır. Roma Antlaşması'ndan kaynaklanan yürütme yetkililerinin yanı sıra ortak politikaların oluşturulması ve yürütülmesi görevini de üstlendiğinden, yetkilerinde bir artış olmuştur. AB'yi hukuken temsil eder. Birlik fonlarının yönetim görevi de Komisyona aittir.⁴⁸⁵

Komisyon, milli devletlerde hükümetlere denk gelen bir organdır. Yürütme organı olarak Konseyin aldığı kararları uygular. Topluluğu dış ilişkilerde temsil eder. Antlaşma hükümlerinin yerine getirilmesini denetler. Konseyde Topluluğun çıkarlarını korur ve Konseye uygulamalar konusunda bilgi verir. Çalışmalarından dolayı Avrupa Parlamentosu'na karşı sorumludur. Üye ülkelerin Topluluk mevzuatına uygun olmayan davranışlarının iptali için Adalet Divanı'na başvurabilir. Kararlar oy çoğunluğu ile alınır.⁴⁸⁶

7.4. Avrupa Parlamentosu

AB içinde Komisyon ve Konsey arasında paylaşılmış yasama ve yürütme yetkilerinin kullanılmasının demokratik biçimde denetlenmesi amacıyla bir ortak parlamento kurulmuştur. Avrupa Toplulukları Parlamentosu, 1958'de Roma Antlaşması'na bağlı Roma Sözleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Başlangıçta “*Avrupa Parlamenterler Meclisi*” olarak adlandırılan Parlamento, ilk toplantısını, 19 Mart 1958 tarihinde Strasburg'da gerçekleştirmiştir. 1962 yılında ise, resmen “*Avrupa Parlamentosu*” adını almıştır.⁴⁸⁷ Avrupa Parlamentosu önceleri üye ülkelerin ulusal parlamentolarından seçilen üyelerden oluşmakta iken, Haziran

⁴⁸⁴ Berksoy-Işık, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁸⁵ Sandıklı, **a.g.e.**, s. 163.

⁴⁸⁶ Dinan, **Ever Closer Union? An Introduction To The European Community**, s. 217.

⁴⁸⁷ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 117.

1979'dan bu yana üye ülkelerde Avrupa Parlamentosu için ayrı seçimler düzenlenmektedir. Başlangıçta yasama yetkisi bulunmayan ve daha çok bir danışma organı niteliği taşıyan Parlamento'ya daha sonra, Topluluğun kendi mali kaynaklarının oluşması ile birlikte, bütçe denetimine ilişkin olarak giderek artan yetkiler tanınmıştır.

Avrupa Parlamentosu, üye ülke halklarının doğrudan genel oylarıyla seçilen temsilcilerinden oluşmaktadır. Avrupa Parlamentosu üyelerinin genel oyla veya doğrudan seçimle belirlenmeleri, Konseyin 20 Eylül 1976 tarihli kararına ek bir kararla düzenlenmiş olup, ilk doğrudan ve genel seçim 1979 yılında yapılmıştır. Nice Zirvesi'nde alınan karara göre Parlatentonun üye sayısı 732 olarak tespit edilmiştir. Üyeliklerin ülkelere göre dağılımı ise aşağıdaki şekildedir.

Tablo 3: Avrupa Parlamentosundaki Sandalye Dağılımı

Üye Ülkeler	Parlamentar Sayısı	Nüfus (1000 kişi)
Almanya	99	82.038
İngiltere	72	59.631
Fransa	72	59.367
İtalya	72	57.610
İspanya	50	39.394
Polonya	50	38.677
Romanya	33	22.489
Hollanda	25	15.760
Yunanistan	22	10.533
Çek Cumhuriyeti	20	10.290
Belçika	22	10.213
Macaristan	20	10.043
Portekiz	22	9.980
İsveç	18	8.854
Bulgaristan	17	8.800
Avusturya	17	8.082
Slovakya	13	5.393
Danimarka	13	5.313
Finlandiya	13	5.160
İrlanda	12	3.744
Litvanya	12	3.701
Letonya cumhuriyeti	8	2.439
Slovenya	7	1.978
Estonya	6	1.446
Güney Kıbrıs	6	855*
Lüksemburg	6	429
Malta	5	379
TOPLAM	732	447.788

* Tüm ada nüfusu

Beş yıllık bir süre için seçilen Parlamento üyeleri, mensup oldukları ülkelere göre değil, siyasi görüşlerine göre gruplaşmışlardır. Bir başka deyişle, Parlamento bünyesinde ulusal partiler yer almamakta, Avrupa düzeyinde örgütlenmiş politik gruplar bulunmaktadır.

Parlamentonun yetkilerini üç başlık altında toplamak mümkündür.⁴⁸⁸

- Topluluk Mevzuatının Oluşturulmasında Yasama Sürecine Katılma Yetkisi,
- Bütçeye İlişkin Yetkiler,
- Komisyon ve Konseyi Denetleme Yetkisi.

Parlamento, aynı zamanda, Avrupa Komisyonu üyelerinin tayinlerini onaylama ve üçte iki oy çokluğuyla Komisyon'u görevden alma yetkisine sahip bir denetim organıdır. Parlamento, Komisyon'un programını oylar ve özellikle Komisyon ve Konsey'e sözlü ve yazılı sorular yönelterek Avrupa politikalarının gündelik işleyişini izler.

7.5. Adalet Divanı ve Bidayet Mahkemesi

Adalet Divanı 15 yargıç ve onlara yardımcı olan dokuz kanun sözcüsünden oluşur. Bunun yanı sıra 1989'da 15 yargıçtan oluşan bir Bidayet Mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkemelerin üyeleri Lüksemburg'da görev yapar ve Üye Devletlerin mutabakatıyla altı yıllık bir süre için atanırlar. Yargıçların bağımsızlıkları güvence altındadır.⁴⁸⁹

Divan'ın görevi Avrupa Antlaşmaları'nın hukuka uygun biçimde yorumlanması ve uygulanmasını sağlamaktır. Divan bir Üye Devlet'in Antlaşmalarda öngörülen bir yükümlülüğü yerine getiremediğine karar verebilir. Üye Devlet bu kararın gereğini yerine getirmezse Divan para cezası uygulanmasını kararlaştırabilir. Divan, kurumların aldığı önlemlerin iptali için açılan davalarda bu önlemlerin yasallığını inceleyebileceği gibi bazı önlemlerin alınmamış olmasının antlaşmalara aykırı olduğuna da karar verebilir.

⁴⁸⁸ Berksoy-Işık, **a.g.e.**, s. 22-23.; Dinan, **Ever Closer Union? An Introduction To The European Community**, s. 271-273.

⁴⁸⁹ <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html>, 27 Kasım 2006.

Divan ulusal mahkemelerin başvurusu üzerine Topluluk hukukunun çeşitli hususlarının yorumlanması ya da geçerliliği hakkında ön kararlar alır. Bir hukuki işlemin bu türden tartışmalı bir husus doğurması halinde ulusal mahkemelerden herhangi biri Avrupa Adalet Divanı'ndan ön karar isteyebilir. Ancak bunun için ilgili Üye Devlet'te daha yüksek bir temyiz mercii bulunmaması gerekir. Bu durumda Divan'ın kararı bağlayıcıdır.

Bidayet Mahkemesi kişiler ve işletmeler tarafından açılan davalara bakar. Hukuk meseleleriyle ilgili başvurular sadece Avrupa Adalet Divanı tarafından karara bağlanır.

7.6. Sayıştay

Merkezi Lüksemburg'da bulunan Sayıştay 1975 yılında kurulmuş olup, AB bütçesinin kurallara ve amaca göre kullanılmasını garanti eder. Sayıştay AB fonlarının yönetimini ayrıntılı bir şekilde kontrol eder. Bu nedenle AB fonlarını kullanan kurum ve organlar Sayıştay'ın denetimine tabiidir ve istenen belge ve bilgileri Sayıştay'a vermekle yükümlüdür. Sayıştay her yıl rapor yayınlayarak Topluluk fonlarının yönetilmesiyle ilgili gözlemlerini aktarır. Ayrıca diğer kurumların talebi üzerine teftiş raporları hazırlar. Sayıştay tam bağımsızlık içinde görev yapar.

Sayıştay, 27 üyeden oluşur ve Konsey tarafından Avrupa Parlamentosu'nun görüşü alındıktan sonra oybirliğiyle atanır. Her üye devletin bir üyesi vardır. Sayıştay başkanı üyeler tarafından seçilir. Başkanlık süresi üç yıldır ve bu dönem sonunda ikinci üç yıllık bir süre için yeniden seçilebilir. Sayıştay Başkanı, diğer üyeler yanında, eşitler arası birinci sayılır.⁴⁹⁰

7.7. Ekonomik ve Sosyal Komite

Ekonomik ve Sosyal Komite, Roma Antlaşması'nın öngördüğü şekilde Topluluk vatandaşlarının çeşitli kesimlerin temsilcilerinden oluşan bir kurum olarak, Avrupa Topluluğu'nda yasama ve yürütme görevi yapan Konsey, Komisyon ve Parlamento'nun çalışmalarına katkıda bulunmaktadır.

⁴⁹⁰ Dinan, *Ever Closer Union? An Introduction To The European Community*, s. 310-311.

İşçi, işveren ve serbest meslek mensuplarından meydana gelen 344 üyeye sahip Ekonomik ve Sosyal Komite, Topluluk kararlarının alınmasından önce ilgili kurumlara ilettiği görüş ve öneriler dolayısıyla Topluluk politikalarının kamuoyu desteği alınarak uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Komitenin üyeleri, özellikle yasa tasarılarının hazırlanması aşamasında görüşlerini bildirir ayrıca istek üzerine Topluluk kurumlarına danışmanlık yapar. Hatta yasama sürecinde bazı durumlarda Ekonomik ve Sosyal Komitenin dinlenmesi ve Komisyonun önerilerine ilişkin görüşünün alınması zorunludur. Ekonomik ve Sosyal Komite Brüksel'de toplanır.⁴⁹¹ Nice Zirvesinde Ekonomik ve Sosyal Komitedeki temsilci sayıları 344 olarak belirlenmiştir. Bu sayının ülkelere göre dağılımı aşağıdaki şekildedir.⁴⁹²

Tablo 4: Ekonomik ve Sosyal Komitedeki Temsilci Sayıları

Üye Ülkeler	Temsilci Sayısı
Almanya	24
İngiltere	24
Fransa	24
İtalya	24
İspanya	21
Polonya	21
Romanya	15
Hollanda	12
Yunanistan	12
Çek Cumhuriyeti	12
Belçika	12
Macaristan	12
Portekiz	12
İsveç	12
Bulgaristan	12
Avusturya	12
Slovakya	9
Danimarka	9
Finlandiya	9
İrlanda	9
Litvanya	9
Letonya Cumhuriyeti	7
Slovenya	7
Estonya	7
Güney Kıbrıs	6
Lüksemburg	6
Malta	5
TOPLAM	344

⁴⁹¹ Dinan, *Ever Closer Union? An Introduction To The European Community*, s. 312. http://www.esc.eu.int/index_en.asp, 11. Şubat 2007.

⁴⁹² Sandıklı, *a.g.e.*, s. 104.

7.8. Bölgeler Komitesi

Maastricht Antlaşması ile kurulan Bölgeler Komitesi,⁴⁹³ yerel kesimde meslek ve çıkar gruplarının AB karar sürecine katılımlarını sağlayan bir kurumdur. AB üyesi ülkelerde yerel düzeydeki seçimle belirlenen Komite üyeleri, yurttaşlarla AB karar organları arasında önemli bir bağ kurmaktadır. Bölgeler Komitesi, üç farklı tarzda görüş bildirmektedirler:⁴⁹⁴

- AB Antlaşması'ndan doğan zorunlu başvurular,
- Komisyon veya Konseyin isteği üzerine yapılan başvurular,
- Komitenin kendi isteğiyle yapacağı başvurular (Bunlar, Ekonomik ve Sosyal Komite ile işbirliği şeklinde olabileceği gibi, Komitenin Topluluk politikasına ilişkin görüş bildirimi tarzında da olabilir).

AB politikaları oluşturulurken şu konularda Bölgeler Komitesi, Antlaşmadan doğan görüş bildirimi hakkını kullanır.⁴⁹⁵

- Eğitim ve kültür
- Toplum sağlığı
- Ekonomik ve toplumsal bütünleşme
- Ulaştırma ve iletişim
- Elektrik şebekeleri

Nice Zirvesinde Bölgeler Komitesindeki temsilci sayısı ve bu sayının ülkelere göre dağılımı Ekonomik ve Sosyal Komite ile aynı şekilde 344 olarak belirlenmiştir.⁴⁹⁶

7.9. Avrupa Yatırım Bankası

Avrupa Topluluğu'nun kuruluşuyla birlikte varlık göstermeye başlayan Avrupa Yatırım Bankası (AYB), mali özerkliğe sahip bir topluluk organıdır. Asıl amacı, Topluluk hedeflerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olmaktır. Görevleri şöyle özetlenebilir:

⁴⁹³ **Maastricht Antlaşması** Md. A; ayrıca Bkz., Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Güncel Avrupa, Ocak 1996, Sayı 1, S. 19-20.

⁴⁹⁴ Dinan, **Ever Closer Union? An Introduction To The European Community**, s. 314.

⁴⁹⁵ <http://www.cor.eu.int/en/index.htm>, 28 Kasım 2006

⁴⁹⁶ Sandıklı, **a.g.e.**, s. 104.

- Topluluk politikalarına hizmet eden büyük yatırım projelerini desteklemek,
- AB'nin üçüncü ülkelerle işbirliği ve ortaklık politikalarının uygulanmasına katkıda bulunmak.⁴⁹⁷

7.10. Avrupa Para Enstitüsü ve Avrupa Merkez Bankası

Avrupa Merkez Bankası (ECB), Avrupa Para Birliği'nin oluşmasından itibaren 1 Haziran 1998 de faaliyete geçmiştir. Yeni para birimi Euro 1 Ocak 1999'da bankacılık işlemlerinde kullanılmaya başlanmış ve 1 Ocak 2002'de tedavüle çıkarılmıştır. Merkezi Frankfurt'ta bulunan Avrupa Para Enstitüsü 1994 yılından bu yana bunun zeminini hazırlamıştır. Euro'yu kabul eden ülkeler, "*Euro sistemi*" veya "*Euro bölgesini*" meydana getirmektedirler. Tüm AB üyeleri ise "*Avrupa Merkez Bankaları Sistemini*" oluşturmaktadır. Avrupa Merkez Bankası, AB'nin para politikalarını oluşturur ve yürütür, döviz operasyonlarını yönlendirerek ödemeler sisteminin düzgün çalışmasını sağlar. Merkezi Frankfurt'ta olan Banka, ayrıca üye ülkelerden 12'sinin kabul ettiği para birimi Euro'yu ihraç eder ve korur. Bankanın görevleri arasında ayrıca üye ülkelerinde fiyat istikrarı sağlamak ve faiz oranlarını belirlemek bulunmaktadır. Tam bağımsız çalışan Avrupa Merkez Bankası'na üye ülkelerin hükümetleri, hiçbir şekilde müdahale edemez ve etkileyemezler. Buna rağmen banka, AB üye ülkeleri hükümetleri ve merkez bankaları ile yakın bir işbirliği çerçevesinde çalışır. Avrupa Merkez Bankası'nın üç karar verme kuruluşu mevcuttur: Yönetim Kurulu, İcra Kurulu ve Genel Konsey.⁴⁹⁸

7.11. Ombudsman

Ombudsman, AB ülkelerinde ikamet eden kişilerin, kuruluşların ve şirketlerin haklarını her hangi bir kötü yönetim uygulaması karşısında korumakla görevli denetleme kurumu ve şikayet merciidir. Avrupa Komisyonu, AB Konseyi, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Çevre Kurumu, Avrupa Çalışma Güvenliği ve Sağlık Kurumu Ombudsman'ın incelemeye alabileceği Topluluk kurumlarından bazılarıdır.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Dinan, *Ever Closer Union? An Introduction To The European Community*, s. 316. <http://www.eib.eu.int/>, 29 Kasım 2006.

⁴⁹⁸ <http://www.ecb.int/ecb/html/index.en.html>, 29 Kasım 2006.

⁴⁹⁹ <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html>, 29 Kasım 2006.

Maastricht Antlaşması ile kurulan Ombudsman, kötü yönetim ve yetersiz veya başarısız yönetim, ayrımcılık, yetkinin kötüye kullanılması gibi konularda gelen şikayetleri inceler. AB üyesi devletlerin vatandaşları veya üye ülkelerde ikamet eden şahıslar Ombudsman'a şikayette bulunabilirler. Ombudsman'a iletilen şikayetlerin çoğunluğu idari gecikmeler, şeffaflık eksikliği ya da bilgi erişiminin reddedilmesi gibi konularla ilgilidir. Avrupa kurumlarıyla görevlileri arasındaki ilişkiler, personelin işe alımı ve rekabetin işleyişi gibi konular da Ombudsman önüne gelmektedir. Ombudsman, mahkemelere intikal etmiş şikayetlere bakmaz. AB Adalet Divanı ve Asliye Mahkemesi yetkisi dışındadır. Ulusal, bölgesel ya da yerel yönetimlerle ilgili şikayetlerin konusu AB ile ilgili olsa da inceleyemez. İşyerleri ya da özel kişilerle ilgili şikayetler de görev alanı dışında kalmaktadır. Ombudsman, şikayet edilen kurumu arar, bilgi ister ve şikayetin giderilmesi için üç aylık süre verir. Şikayet edilen kurum Ombudsman'a bilgi vermekle sorumludur. Ayrıca Parlamento'ya ve şikayetçiye rapor sunar.⁵⁰⁰

Ombudsman, Avrupa Parlamentosu tarafından 5 yıllık süre için seçilir. Yardımcı sekreteryası bulunmaktadır. Merkezi Strasburg'daki Avrupa Parlamentosu binasındadır. Ombudsman tamamen bağımsız ve tarafsız çalışır, hiçbir ülke veya kurumdan tavsiye veya bilgi almaz

8. Birlik Oluşturma Stratejisi ve Egemen Devletler Birliği

Küreselleşen dünyada ticaret, sermaye hareketleri, teknoloji ve bilginin transnasyonel bir özellik kazanarak yayılması ve yoğunlaşması milli devlet olgusunu aşmakta, sınır ötesi menfaat gruplarını ve değişik milletlere mensup bireyleri sıkı bir şekilde birbirine bağlamaktadır.

Böyle bir dünyada hayatta kalabilmek ve rekabet şartlarında azami menfaat elde ederek gelişmek için güçlü olmak gerekmektedir. Bu nedenle bankalar, şirketler birleşerek etkinliklerini arttırmaya çalışmakta ve gücün getirdiği avantajları en yüksek seviyeye çıkarmaya çalışmaktadır.

⁵⁰⁰ <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html>, 29 Kasım 2006.

Devletler de birbirleri ile belirli amaçları sağlamak maksadıyla örgütler oluşturmaktadır. Bu kapsamda çağa en uygun yapıyı Avrupa’da görmekteyiz. Ulus devlet yapılarını geliştirmiş ve yeterli olgunluğa gelmiş devletler tek başlarına elde edemeyecekleri hedefleri birlik oluşturarak elde etmeyi amaçlamaktadırlar.

Çağın yeni dış politika stratejisinin “*Birlik Oluşturma*”, çağın yeni organizasyon şeklinin ise “*egemen devletler birliği*” olduğu değerlendirilmektedir. Bu uluslararası ilişkilerde önemli bir gelişmedir. Fransız ihtilalinden sonra milliyetçilik fikri ve ulus devletlerin oluşması, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’nda ittifakların meydana getirilmesi kadar önemli bir gelişmedir. Gelişmelere uyum sağlayamayan devletlerin dünya zenginliğinden ve refahından yeterli pay alamayacakları öngörülmektedir.

Bir devletin uluslararası arenada güçlü olabilmesi için milli güç unsurlarını artırması gerekmektedir. Devletler milli gücünü artırdığı oranda uluslararası ilişkilerde söz sahibi olabileceklerdir. Milli Güç Unsurları: İnsan gücü, coğrafi Güç, ekonomik güç, teknolojik güç, askeri güç, politik ve idari güç (siyasi güç), psiko-sosyal güçtür.⁵⁰¹ Bir devletin sıralanan milli güç unsurlarını dengeli bir şekilde artırması hem zor, hem de uzun zaman isteyen bir gayrettir. Ancak yeni uluslararası ilişkiler stratejisi olarak uygulamaya konan birlik oluşturma stratejisi ile devletler belirli amaçları elde etmek maksadıyla egemenlik haklarının bir kısmını birliği oluşturan uluslararası sisteme devretmektedirler. Ancak devrettikleri bu kısmi egemenliğin kullanılmasında ve uluslar üstü sistemin işleyişinde söz sahibidirler. Bu uygulama ile devletler uluslar üstü sistemin meydana getirdiği güç ile egemenliklerini çok daha etkili bir şekilde sağlayabilmektedirler.

Örneğin yakın komşumuz Yunanistan’ın milli gücü sınırlıdır. Bu milli gücü ile uluslararası ilişkilerde etkinliği de sınırlı olması olasıdır. Ancak AB içindeki Yunanistan’ın milli gücünün etkinliği AB’nin gücü oranında artmaktadır. Bu nedenle özellikle AB’ne girdikten sonra Yunanistan’ın uluslararası ilişkilerde siyasi, ekonomik ve psiko-sosyal etkinliği önemli ölçüde artmıştır.

⁵⁰¹ TSK Müşterek ve Birleşik Harekat Talimnamesi, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2001, s.1-1, 1-2.

Birlik oluşturma stratejisi sonucu meydana getirilen egemen devletler birliği ne federasyon, ne de konfederasyon yönetim şeklidir. Bu yönetim şekilleri ile benzerlikleri vardır fakat esasları farklıdır.⁵⁰² Egemen devletler birliğine üye olan devletler egemenliklerini sürdürmektedirler. Ancak egemenliği kapsamındaki bir kısım yetkileri egemenlik etkinliğini artırmak maksadıyla egemen devletler birliğinin ilgili organına devretmektedir. Bu organlar içinde karar mekanizmalarında yer almakta ve çıkacak kararları etkilemektedirler. Önemli bir kısmını da veto edebilmektedirler.⁵⁰³

Küreselleşen dünyada devletlerin mutlak egemenliklerinden söz etmek pek mümkün değildir. Bu egemenlikler uluslararası organizasyonlar ve anlaşmalar ile zaten sınırlanmaktadır. 2000'li yıllarda daha da sınırlanacaktır. Devletler egemen devletler birliğinde üniter ve ulus devlet yapılarını değiştirmek zorunda değillerdir. Her devlet kendi yapısını devam ettirmektedir. Ancak egemen devletler birliğinin oluşturulması ve etkinliğini sürdürebilmesi için bu yapılarını sisteme uydurmaktadırlar.

21'nci yüzyılda küreselleşen dünya rekabet koşullarında; başarılı olabilmek, dünya zenginliği ve refahından azami pay alabilmek için halihazırda geniş uygulama alanı bulan ekonomik, siyasi işbirliği teşkilatları ve ikili uluslararası ilişkiler sisteminin yetersiz kalacağı değerlendirilmektedir. AB'de olduğu gibi birlik oluşturma stratejisini etkin olarak uygulayan ve egemen devletler birliği oluşturan uluslar, önemli güç merkezleri haline gelerek, zengin ve refah içindeki ülkeler olarak dünya sahnesindeki yerlerini alacaklardır.

⁵⁰² Birlik Oluşturma Stratejisi sonucu meydana getirilen Egemen Devletler Birliği Konfederasyondan farklı bir devlet şeklidir. Konfederasyonlar bir anlaşmaya dayanır ve kararlar oybirliği ile alınır. Egemen Devletler Birliği'nde kararların bir kısmı oybirliğiyle alınırken, bazı kararlar çoğunluk esasına göre alınmaktadır. Egemen Devletler Birliği'nin Konfederasyondan farklı olarak bir teşkilatı, bu teşkilat içinde devlet organlarına benzer Yasama, Yürütme ve Yargı organları bulunmaktadır. Üye devletlerin siyasi, ekonomik, sosyal ve hatta güvenlik işlevlerini dahi yönlendirebilecek kararlar alınabilmektedir. Bu özellikleri ile Federasyon şekline benzerlikler arz etmektedir. Ancak Egemen Devletler Birliği Federasyon devlet şeklinden de farklıdır. Egemen Devletler Birliği'ne üye devletler uluslararası ilişkilerde Egemen Devletlerdir. Bununla birlikte Egemen Devletler Birliği'ne verdiği yetkiler bulunmaktadır. Bu nedenle üye devletler Egemen Devletler Birliği'ne verilen yetkilerle ilgili alınan kararlara uymak zorundadırlar.

⁵⁰³ Haluk Günöğür, **Avrupa Topluluğu Hukuku**, Ankara, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi Yayını, 1996, s. 11-41.

1789 Fransız ihtilalinin moral değerleri ile aşırı ve etnik milliyetçiliği benimsemiş devletler ve etnik gruplar; çağdaş değerler sisteminin gerisinde kaldıklarından ve kültürel atlamayı yapamadıklarından, insanların dünya refah ve zenginliğinden yeterli pay alamamalarına neden olabileceklerdir.

9. Birlik Oluşturma Stratejisi İçin Uygun Koşullar

Birlik oluşturma stratejisinin başarıyla yürütülmesi için bu stratejiyi uygulayacak devletler arasında öncelikle birlikte hareket etme fikrinin oluşması ve gelişmesi gereklidir. Birliği oluşturacak devletlerin, kendi içlerindeki ve birbirleri arasındaki farklılıkları ve tarihe dayalı karşılıklı husumet ve düşmanlıkları canlı tutarak bir yere varamayacaklarını, tam tersine birlikte hareket ederek daha fazla refah içinde yaşayacaklarını ve güçlü olacaklarını anlamaları strateji için uygun koşulların yaratılmasını sağlar.

Özellikle küreselleşme ve yeni uluslararası sistem böyle bir kültürün yaratılması için uygun koşullar sunmaktadır. Bu düşünce sisteminin tersini uygulayan devletler ve halklar, aşırı ve etnik milliyetçilik, mikro milliyetçilik ve kökten dinci davranış modelleriyle hem kendilerini ve hem de çevrelerini kan gölü haline getirmekte, bölgelerinde açlık, sefalet ve ıstırabın artmasına neden olmaktadır.

Burada unutulmaması gereken bir husus da şudur. Hedeflenen kültür düzeyine erişebilmek için devletlerin demokratik yönetim ve çağdaş demokratik değerler sistemine sahip olması, aynı zamanda ulusları meydana getiren etnik grupları da devlete bağlar. egemen devletler birliğini meydana getirecek devletler arasında birbirlerine karşı güven duygusunun gelişmesini sağlar. Bunlar bir binayı meydana getiren yapı taşları arasındaki harca benzer. Yapı taşlarının birbirlerine kuvvetli bir şekilde yapışması ve sağlam bir binanın meydana getirilmesi için büyük öneme sahiptirler.

Birlikte hareket etme düşüncesine sahip devletler, demokratik yönetim ve çağdaş demokratik değerler ve hukuk sisteminin sağladığı güven ortamı içinde kültürel ve ekonomik ilişkilerini süratle geliştirebilirler. Benzer ekonomik sistemlere ve değerlere sahip olmak birlik oluşturma stratejisinin çok daha süratli uygulanmasını

sağlar. Bu mevcut değilse stratejinin uygulanması zorlaşır hatta uygulanamaz duruma gelebilir. Bu nedenle ilgili devletler ortak ekonomik sistemlere ve değerlere sahip olmak için gayret sarf etmektedirler.

Kültürel, siyasi, ekonomik sistemler ve değerler arasındaki benzerlikler, coğrafi yakınlık, Birlik oluşturma stratejisi için uygun koşulları sağlar. Ancak birlik oluşturma stratejisinin uygulanmasına başlamak için mutlak anlamda bu koşulların hepsinin oluşması gerekli değildir. Belirtilen konularda yeterli ortak fikir birliği ve zemin oluştuktan sonra bulunan seviyeler strateji kapsamında geliştirilebilir ve egemen devletler birliğinin temelleri atılabilir.

Tarih biliminin laboratuvarı geçmişte yaşanan benzer olaylar olduğuna göre AB bize önemli ip uçları vermektedir. AB’de bugüne kadar meydana gelen gelişmelerden büyük ölçüde istifade edilmelidir. AB’nin oluşması devam eden bir süreçtir. Bu oluşum yaklaşık 50 yıl önce başlamıştır ve halen sürmektedir. Ancak birlik oluşturma stratejisinin sonucunun alınması ve egemen devletler birliğinin oluşturulması için asgari 50 yıl gerektiği fikri doğru değildir. Çünkü, AB meydana getirilirken birlik oluşturma stratejisi ve egemen devletler birliği sistemi bilimsel olarak ortaya konmamıştı. Uygulamalar dünya siyasi konjonktürüne göre doğru ve yanlışlar olarak gelişti. Bizler bugün bu konuda büyük bir deneyime sahibiz. Bilim adamlarımız AB’yi sadece siyasi tarih, AB Hukuku, vb. gibi konular açısından incelememelidir. Aynı zamanda diğer devletlerin de uygulayabileceği bir strateji ve sistem olarak araştırmalı ve somut veriler ortaya koymalıdır.

9.1. Kültürel Değerler

Üye devletlerin ortak kültürel değerlere sahip olması birlik oluşturma stratejisinin başarılı ve süratli bir şekilde uygulanabilmesi için önemlidir. Bu değerler sistemi; tarihi yakınlık, dil benzerliği, din ve inanç sistemlerindeki benzerlikleri ve ortak moral değerleri kapsamaktadır.

9.1.1. Tarihi Yakınlık

Kültürel benzerlikler, insanları birbirlerine yaklaştırdığı gibi devletleri de birbirlerine yaklaştırır. Bunların en önemlilerinden birisi ortak tarihi geçmiştir. Ortak bir tarihe sahip devletler, geçmiş dönemlerde birbirleri ile yakın ilişki kurmuşlardır. Bu ilişkiler devletlerin birbirlerini etkilemelerini ve devletler arasında benzer ortak değerlerin gelişmesini sağlamaktadır.

Ortak tarihi geçmişe sahip olmak demek devletlerin birbirleriyle devamlı dost olarak yaşaması demek değildir. Tarihi gelişim içinde devletler arasında devamlı dostluklar veya devamlı düşmanlıklar görmek mümkün değildir. Devletler bir birleriyle bazen savaşmışlar bazen de dostluklar kurmuşlardır. Olumlu veya olumsuz her iki durumda da birbirleriyle ilişki kurmuşlardır. Bu ilişkiler devletlerin birbirlerini tanımalarını sağlar. Birbirlerini iyi tanıyan devletler karşılıklı düşmanlığın kendilerine bir şey kazandırmadığını anladıklarında, aralarındaki ilişkileri hızla geliştirebilirler. Avrupa'da birlik fikrinin gelişimi incelendiğinde, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın Avrupa'da entegrasyon düşüncesinin gelişmesine hizmet ettiğini görebiliriz.

Bu nedenlerle, ortak tarihi geçmişe sahip olmak nasıl ki milletlerin oluşmasına yardımcı oluyorsa, aynı şekilde devletler arasındaki tarihi yakınlık birlik oluşturma stratejisinin uygulanması için uygun bir ortam hazırlamaktadır.

9.1.2. Dil Benzerliği

Egemen devletler birliğini oluşturacak ulusların benzer dillere sahip olması veya ulusların birbirleri ile anlaşabilecekleri bir dile sahip olması birlik oluşturma stratejisinin uygulanmasını kolaylaştırır.

Dil bir arada yaşayan insanların karşılıklı anlaşma vasıtasıdır. Bir arada yaşayan insanlar akıl ve zekalarının ürünlerini dil ile ifade ederek karşılıklı iletişim ve etkileşim sağlarlar. Bu iletişim rasyonel olarak kullanıldığında ortak değerlerin gelişmesine neden olur.

Ortak veya benzer dillere sahip olmak, kişiler arasında olduğu gibi devletler arasındaki ilişkilerin de süratle geliştirilmesini sağlar. Ulusların birbirlerini anlamalarına, karşılıklı ilişkilerin gelişmesine ve ortak değerlerin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Dil, ortak kültürel değerlerin gelişmesi ve yayılmasında önemli bir araç olduğu gibi, ortak duyguların gelişmesinde de önemli bir etkidir.

Feodal yapıda etnik diller ön planda iken ulus devletlerin oluşmasıyla ulusal diller ön plana çıkmıştır. İnsanlar etnik dillerinin yanında ulusal dillerini de öğrenmişlerdir. Zaman geçtikçe devletler arasında ilişkilerin gelişmesi ve eğitim seviyelerinin yükselmesi insanların ilişkide bulunduğu devletlerin dillerini de öğrenmelerine neden olmuştur. Ayrıca Batı Avrupa'da İngilizce'nin yaygın olarak kullanılması ilişkilerin derinleşmesini sağlamıştır. İlişkilerin ve etkileşimlerin derinleşmesi birlik fikrinin de olgunlaşmasına hizmet etmiştir.

9.1.3. Din ve İnanç Sistemlerindeki Benzerlikler

Din ve inanç sistemleri; insanların, toplumların, ulusların duygularını, davranış kalıplarını ve kültürlerini etkilemektedir. Hatta laik olmayan devletlerin çoğunda din bir yaşam tarzı olarak ortaya çıkmaktadır.

Laiklik farklı dinlere ve inanç sistemlerine sahip halkların bir arada yaşamasını sağlayan çağdaş bir değerdir. Laiklik farklı inanç sistemlerine sahip bireylerin barış içinde ve eşit hak ve yetkilere sahip olarak yaşamasını sağlar. Laiklik, toplum ve devlet yaşamının akla ve bilime dayandırılmasını esas almaktadır.

Din ve inanç farklılıkları insanların bir arada yaşamasına mani olmadığı gibi ulusların da bir arada yaşamasına mani değildir. Ancak bu konuda en çağdaş olan kişiler ve uluslar dahi halen dini duyguların, davranış kalıplarında ve kültürlerinde meydana getirdikleri derin etkilerden tam olarak kurtulmuş değillerdir. Gerçekler böyle olduğu için üye devletler arasındaki din ve inanç sistemlerindeki benzerlikler birlik oluşturma stratejisinin uygulamasını kolaylaştıracaktır.

9.1.4. Ortak Moral Değerler

Üye devletler arasındaki tarihi yakınlık, dil benzerliği, din ve inanç sistemlerindeki benzerlikler birlik oluşturma stratejisinin uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Ortak moral değerler yukarıda sıralanan faktörlerin etkilerini bir bütün halinde toplaması açısından önem arz etmektedir. Tarihi yakınlık, dil benzerliği, din ve inanç sistemlerindeki benzerlikleri yeterli olmayan devletler ve uluslar ortak moral değer oluşturabilmişler ise birlik oluşturma stratejisini uygulayabilirler.

Ortak Moral Değerlerin çağın ihtiyaçlarını ve özlemlerini karşılayabilecek şekilde belirlenmesi ve geliştirilmesi birlik oluşturma stratejisinin uygulanmasını kolaylaştırdığı gibi hızla gelişmesini de sağlar.

Ortak moral değerlerin tarihteki gelişimine göz attığımızda, birçok dinin ortaya koyduğu değerlerin, bugünkü çağdaş ortak değerler sisteminin oluşmasına esas teşkil ettiğini ve bu değerleri etkilediğini görebiliriz.

Birleşmiş Milletler'de 1948 yılında kabul edilen "*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*", 1950 yılında imzalanan "*Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*", AB tarafından 2000 yılında kabul edilen "*Temel Haklar Şartı*"⁵⁰⁴ çağdaş değerler sistemine birer örnek oluşturmaktadır.

9.2. Siyasal Değerler

Birlik oluşturma stratejisinin başarıyla uygulanabilmesi ve egemen devletler birliğinin oluşturulabilmesi için birliği oluşturacak devletler arasında ortak siyasal değerlerin varlığı önemlidir. Birlik oluşturma stratejisi ancak var olan bu ortak siyasal değerler ortamında uygulamaya konabilir. Ortak siyasal değerler temeli oluşmadan devletler kendi aralarında egemen devletler birliğini oluşturamazlar. Birlik oluşturma stratejisinin Batı Avrupa'da uygulanabilmesi ve sonuçta AB'nin oluşturulması, buna karşılık gelişmekte olan devletlerin ancak zayıf ve başarısız ekonomik entegrasyonlar meydana getirebilmesi bu nedenledir.

⁵⁰⁴ Aralık 2000 tarihli Nice Avrupa Konseyi toplantısında kabul edilen Temel Haklar Şartı henüz zorlayıcı bir hukuksal güce sahip değildir. Şartın hukuksal güç kazanabilmesi, içerisine eklendiği "Avrupa Anayasası"nın yürürlüğe girmesine bağlıdır.

Ortak siyasal değerler dediğimizde; devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde var olan veya olabilecek problemlere rağmen uzlaşabilmelerini sağlayacak demokratik değerler, hukukun üstünlüğü ve kuvvetler ayrılığı konuları ön plana çıkmaktadır. Devletlerin demokrasi ile yönetilmeleri ve ülkede demokratik anlayışın yerleşmiş olması önemlidir.

9.2.1. Demokratik Değerler

Demokrasi günümüzde, azınlıkta olanların haklarına saygı gösterildiği ve onlara bir gün çoğunluğa dönüşebilme yollarının açık tutulduğu, özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi biçiminde tanımlanabilir. Demokratik düşüncenin evrimi, insanın “akıllı” bir yaratık olduğu, kendisi için iyi olanla kötü olanı ayırt edebileceği inancından kaynaklanan, insana saygıya dayalı, iyimser bir dünya görüşünün evrimidir.⁵⁰⁵

Demokrasi, sadece çoğunluğun yönetimi değil aynı zamanda çoğulcu bir yönetim şeklidir.⁵⁰⁶ Çünkü çoğunluğun temsiline dayalı bir yönetim, çoğunluk diktası da olabilir. Siyasal demokrasi, çoğunluğun yönettiği, azınlıkta olanların ise, yönetimin keyfiliklerine karşı korunduğu bir rejimdir. Siyasal iktidarın sınırlandırılması ve özellikle de bağımsız bir yargı denetimi, çağdaş liberal demokrasinin vazgeçilmez öğelerindendir. Siyasal iktidar üzerindeki yargı denetimi, azınlıkta olanların korunmasını, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını sağlar.

Demokrasinin evrensel nitelikli üç temel ögesi; seçim, özgürlük ve bağımsız yargıdır. İktidar; her siyasal sistemde vardır ama muhalefetin yasal olarak tanındığı, güvence altına alındığı ve seçimle iktidarı elde etme fırsatı verildiği sistem demokrasidir.⁵⁰⁷

Özgürlük ve yargı güvencesi olmazsa sadece seçim demokrasiyi değil, olsa olsa “çoğunluk diktası”nı yaratır. Demokrasinin sağlıklı işlemesi için haber alma, düşünce ve örgütlenme özgürlükleri ön sırada gelir. Özgür bir haber alma ortamı yoksa, insan özgür bir biçimde düşünemez. Düşünme özgürlüğü, öncelikle

⁵⁰⁵ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler**, Ankara, İmge Kitapevi, 2000, s. 238.

⁵⁰⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1980, s. 440.

⁵⁰⁷ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 244.

yönetenlerden farklı düşünebilme özgürlüğüdür. Yoksa yönetenler gibi düşünme özgürlüğü, Hitler ve Stalin yönetimlerinde bile vardı. Kendisine yöneltilen yanlış bir bilgilendirme, düşüncenin çerçevesini çizer ve düşünce özgürlüğünü ortadan kaldırır. Ama tek başına özgür düşünebilmek, anlatım ve örgütlenme özgürlüğü ile birlikte olmadığı zaman, fazla bir ağırlık taşımaz. Bu durumda özgür muhalefetin varlığından söz edilemez.⁵⁰⁸

İktidarın sınırlandırılmasının ve bu sınırın bağımsız yargının denetimi ve güvencesi altında olmasının önemi ise açıktır. Thomas Paine, bu önemi tek cümle ile anlatmak becerisini göstermiştir: *“Hükümet organlarının seçimle işbaşına gelmeleri, seçilen kimseler sonradan sınırsız bir yetkiye sahip olacak iseler, keyfi baskıyı ortadan kaldırmaz...”*

Spinoza’dan beri vurgulanan bir gerçek vardır. Bir karar organının yapısının demokratik olması kadar, hatta ondan da çok, yaptıklarının demokratik olması önemlidir. Çoğunluğun oylarına dayalı bir sistem, eğer bugün için azınlıkta kalan ve yarın çoğunluk haline dönüşebilecek olanların haklarına saygı göstermiyorsa, bu demokratik bir sistem olmaktan çok, bir çoğunluk diktasıdır. Demokraside, adaletin ve özgürlüğün gereklerinin yerine getirilmesi, yöneticilerin keyfine bırakılamaz. Adaletin ve özgürlüğün gerekleri, kurumsal güvencelere bağlanmak zorundadır.

Seçimin, demokrasi demek olmadığını, çağdaş diktatörlüklerin hemen tümünde seçimlere rastlandığını biliyoruz. Ama seçimin varlığının, o rejimin demokratikliğinin kanıtı olmadığı ne ölçüde gerçekse, seçimsiz bir demokrasinin düşünülemeyeceği de o ölçüde açıktır. Seçim, halkın ülke yönetimine katılmasının ilk ve vazgeçilmez koşuludur. Demokratik seçimin ilk iki önemli koşulu ise, farklı şeyler arasında seçim yapabilme hakkı ile genel ve eşit oy hakkıdır. Sadece benzerler arasında seçim yapabilmeye olanak tanıyan bir rejim, demokratik olmadığı gibi; bazılarının oylarına daha çok, bazılarının oylarına daha az temsil hakkı tanıyan, toplumun bazı kesimlerinin çıkar ve düşüncelerinin temsiline olanak bırakmayan bir rejimin demokratikliği de tartışmalıdır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ Kışlalı, a.g.e., s. 244.

⁵⁰⁹ A.e., s. 245.

Demokrasinin işleyebilmesi için, toplumda farklı çıkarılara ve dolayısıyla farklı görüşlere sahip bulunanların örgütlenebilmeleri ve görüşlerini barışçı yollardan rahatlıkla savunabilmeleri gerekir. Farklı çıkarlar arasında barışçı bir denge, ancak bu çerçevede kurulabilir. Toplumsal barış da, rejimin istikrarı da, bu dengenin kurulabilmesine bağlıdır. Eğer toplumdaki bazı kesimlerin örgütlenebilme ve çıkarlarını barışçı yollardan savunma olanakları kısılursa, çarpıtılmış, hakça olmayan bir denge ortaya çıkar. Sonuç, toplumsal huzursuzluklar ve patlamalar olur.⁵¹⁰

Demokrasi, farklılıkların birlikte yaşama biçimidir. Çoğulculuk, sayıdan çok farklılıktan kaynaklanır. Bu nedenle de çok partinin varlığı, gerçek bir demokrasi anlamına gelmeyebilir. Demokrasinin amacı, farklılıkları yok etmek değil, uzlaştırmaktır. Pascal, yanlışın, gerçeğin tersi değil, zıt bir gerçeğin unutulması olduğunu söylemiştir. Demokrasi, zıtların bir arada bulunması zorunluluğundan kaynaklanır. Karşıtların birbirlerini yok etmeleri değil, tamamlamaları gerekir. Demokrasi bu nedenden dolayı uzlaşmayı zorunlu kılar. Uzlaşmasız yaşayamaz!⁵¹¹

Demokrasi, bir denge ve uzlaşma rejimidir. Denge olmadan uzlaşma zaten olmaz. Ancak birbirlerini dengeleyebilecek güçler, uzlaşmayı zorunlu kılar.⁵¹² Dengelerin en önemlisi ise, para gücüne karşı, sayı ve örgüt gücünün oluşmasıyla kurulabilir. Tarihsel evrim içinde, sendikaların ve kitle partilerinin ortaya çıkışı bu gereksinmeden kaynaklanmıştır. Beş işadammının karşısında parasal bir denge sağlayabilmek için, belki de beş yüz bin işçi ya da kamu görevlisinin bir araya gelmesi gerekir. Böyle bir şey ise, örgütlenme olmadan gerçekleşemez. Örgütlenmeyi zorlaştırmak, toplumda sağlıklı bir dengenin oluşumunu zorlaştırmak anlamına gelir. Toplumsal patlamaları ise, dengeler değil, dengesizlikler yaratır.⁵¹³

Hak ve özgürlükler, toplumda çatışma çıkmasını kolaylaştırmazlar, var olan çatışmaların yumuşayıp meşru bir düzeye aktarılmasına yardımcı olurlar. Örneğin batıda işçi sınıfı, kendi çıkarlarının savunulmasını kolaylaştıracak yasal olanaklara kavuştukça, şiddete dayalı yöntem ve amaçlardan uzaklaşmış, barışçı bir güç

⁵¹⁰ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 246.

⁵¹¹ **A.e.**

⁵¹² Tunaya, **a.g.e.**, s. 440.

⁵¹³ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 247.

olmuştur. Oy hakkını, örgütlenme özgürlüğünü, grev ve toplu sözleşme haklarını aldıkça, demokratik rejimin güvencesini oluşturan temel güçler arasına katılmıştır. Hak ve özgürlükler, patlamaların nedeni değil, büyük patlamaları önleyecek “güvenlik kapakçıkları”dır. Demokrasilerdeki küçük boşalmalar, baskı rejimlerinde rastlanan büyük patlamaların seçeneğidir. (1980’lerin sonunda Doğu Avrupa ülkelerinde yaşananlar, bu açıdan çok aydınlatıcı örnekler oluşturuyor.)⁵¹⁴

İktidarın siyasal, toplumsal ve ekonomik olmak üzere üç boyutu olduğu gibi, demokrasinin de onlara koşut üç boyutu vardır. Siyasal, toplumsal ve ekonomik iktidarlara halkın ne kadar geniş bir bölümü katılabiliyorsa; siyasal, toplumsal ve ekonomik demokrasiler de o ölçüde ileri bir nitelik taşır.

Siyasal demokrasinin ölçütü, seçme ve seçilme hakkından gerçek anlamı ile yararlananların toplum içindeki oranıdır. Bu haklara tarihte getirilen en önemli kısıtlamanın, ekonomik kökenli olduğu bilinmektedir. Ancak belirli bir düzeyde vergi verenlerin siyasal karar mekanizmalarını etkileyebilmeleri, siyasal demokrasinin oldukça ilkel bir dönemini simgeler. Daha sonraki aşamalarda kullanılan belli bir eğitim düzeyine sahip olma koşulu da, aslında sınıfsal kökenli bir sınırlamadır. Son olarak cinsiyet ve yaş ile ilgili kısıtlamalar, yakın döneme kadar uygulanmıştır; bazı ülkelerde azalan ölçülerde uygulanması sürmektedir.⁵¹⁵

Toplumsal demokrasinin ölçütü, toplumun çeşitli düzeylerindeki siyasal ve ekonomik nitelikte olmayan karar süreçlerine katılabilme ya da etkileyebilme olanaklarıdır. Bu olanaklardan yararlananların toplum içindeki oranı, toplumsal demokrasinin düzeyini belirler. Eğitim kurumlarından başlayıp tüm toplumsal nitelikli kurum ve kuruluşlarda sürececek bir yönetime katılma, demokrasinin toplumsal boyutunun temelini oluşturur. Toplumdaki farklı görüş ve çıkarların serbestçe örgütlenebilmeleri, siyasal iktidarı barışçı yollardan etkileyebilmeleri ise, bu temelin doğal sonucu olması gerekir. “Dört ya da beş yılda bir oyunu ver ve

⁵¹⁴ Kışlalı, a.g.e., s. 247.

⁵¹⁵ A.e., s. 248.

gerisine karışma” mantığı, demokrasiyi sadece siyasal boyuttan ibaret sayan, “*ilkel*” ve “*seçkin*” bir demokrasi anlayışının ürünüdür.⁵¹⁶

Ekonomik demokrasi, üretim ve paylaşım ile ilgili kararları alanların toplumsal kökenleri ve toplum içindeki oranları ile bağlantılı olarak değerlendirilir. Toplumsal adaletin sağlanması, sadece siyasal düzeydeki kararlarla gerçekleştirilemez. Çalışanların “*birlikte yönetim*” biçiminde ekonomik iktidarı denetleyebilmeleri ölçüsünde, ekonomik demokrasi vardır.⁵¹⁷

Demokrasinin temel nitelikleri şöyle sıralanabilir:

- Kişisel ve kamusal hürriyetlerin varlığı ve korunması,
- Siyasal iktidarın özgür genel seçimlerle oluşması,
- Gerektiğinde siyasal iktidarın karar ve uygulamalarını da denetleyebilen bağımsız yargı,
- Farklı toplumsal çıkar ve görüşleri temsil eden siyasal partiler,
- Farklı toplum kesimlerini temsil eden ve siyasal katılımı kolaylaştıran, dernekler ve sendikalar gibi, kitle örgütleri,
- Yurttaşların gelişmelerden doğru bilgi edinme haklarını sağlayacak özgür kitle iletişim araçları.

Demokrasinin var olabilmesi için gerekli ekonomik koşullar incelendiğinde, özellikle şu üç nokta dikkati çekmektedir:

- En azından, bireylerin yaşamsal gereksinmelerinin (beslenme ve barınma gibi) karşılanabildiği bir üretim düzeyi,
- Ekonomik yaşamdaki etkililikte, belirli bir sermaye emek (işçi-işveren) dengesi,
- Toplumsal sınıflar arasında çok büyük gelir farklarının bulunmaması.

Demokrasinin var olabilmesi için gerekli toplumsal koşullar ise şunlardır:

- Ulusal bütünlüğün sağlanmış olması,
- Hiçbir toplumsal sınıfın diğerleri üzerinde kesin bir üstünlüğünün bulunmaması,
- Toplumsal sınıflar arasındaki geçiş akışkanlığının yüksek olması,

⁵¹⁶ Kışlalı, a.g.e., s. 248.

⁵¹⁷ A.e., s. 249.

- Toplumda çoğunluğun, kitle iletişim araçlarını izleyebilecek bir eğitim düzeyinde bulunması,
- İnsanların eşitlik ve özgürlüğüne, hoşgörü ve uzlaşmaya dayalı bir değerler sisteminin, ulusal kültürde egemen olması.

Bu ekonomik ve toplumsal koşulların gerçekleşmesi ölçüsünde, demokratik bir rejime sahip olma olasılığı artar. Demokrasi, yaşamsal gereksinmelerini yeterince karşılayamamış ve yeterli bir eğitim düzeyine ulaşamamış toplum kesimleri için bir araçtır. Bu kesimlerin, sorunlarının çözümünü kolaylaştırdığı, beklentilerini karşılayabildiği ölçüde demokrasiye sahip çıkmaları doğaldır. Ancak bu sınırın üzerindeki ve özellikle de aydınlar için, demokrasi sadece bir araç değil, aynı zamanda, insanca yaşamın vazgeçilmez bir koşulu olarak, amaçtır. Demokrasi, onu amaç olarak benimseyenlerin artması ölçüsünde kökleşir, güçlenir.

9.2.2. Hukukun Üstünlüğü

Demokrasi “*hukuksal adalet*” kavramından esinlenmiş ve “*hukuk devleti*” kavramını yaratmıştır. Hukuk devleti kanun devleti demek değildir. Hukuk devletinde kanuna uyacak olanlar buna razı olmuşlardır. Fakat, devlet hayatının düzenleyici kuralını meydana getiren kanun, bu hüviyeti ile meydana çıktıktan sonra, ona rıza göstermiş olan vatandaşların iradesinden ayrılmıştır. Bu itibarla, vatandaş meşru kanunun hükmü altına girmiştir ve bu kanuna razı olduğu için yürütülmesini de taahhüt etmiştir. Onun hükmünden dışarı çıkamaz. Kanunu beğenirse de, ona tabi olmak istemese de üstünlük meşru kanundur.

Kanun devleti otoriteyi hukuktan üstün tutar. Burada kuvvet halkta değildir. Otoriteyi elinde bulunduran iktidardadır. İktidarı da halk belirlememiştir. İktidarın belirleyicisi güçtür. Otoriteyi elinde bulunduran iktidar kanunları çıkartırken halkın onayına önem vermez. İktidar istediği kanunu çıkartır ve bu kanuna halkın uymasını ister. Kanun vardır ama hukukun dayandığı temel esaslar söz konusu değildir.

Üstünlük otoritede olduğu için yönetilenler hiçbir ana prensibin koruyuculuğu altında değildir. Hangi vecibeler altına sokulabileceğini bilemez. Kanun devletinde düzen değişmez hukuk esaslarına dayanmaz. Otorite sahibinin iradesine göre fiili bir

düzenden ibaret kalır. Sadece şekilden ibaret olan kanuna itaat istekle vukua gelmez, çünkü yapılışında kanuna muvafakat edilmiş değildir. Otorite kanuna değil, kanun otoriteye tabidir. Kanun, otoritenin hakimiyet kurmasını sağlayan bir vasıttır. Otorite, kanunsuz kullanıldığı gibi, kanuna aykırı olarak ve kanuna karşı da kullanılır. Kanunu yapan da yürüten de otoritedir.

Kanun devletinde kanunla konulmuş mükellefiyet yok iken de zorlama tatbik edilir. Mahkeme, otoritenin kanuna uygun olarak kullanılmış olup olmadığını inceleyemez. Anayasaya uygunluk kontrolü mevcut olmadığı gibi, iktidar elindeki zorlama imkanı keyfi olarak kullanılabilir ve hiçbir kontrole tabi tutulamaz. Bundan başka, Kanun devletini tanımada diğer önemli kıstaslardan biri mahkemenin gerçekten bağımsız olmayışı, diğeri de muhalefet edebilme hakkının mevcut bulunmayışıdır.

Açıklamalardan anlaşılacağı gibi, kanunların yürürlükte olduğu kanun devletinde, halkın otoriteyi elinde bulunduran iktidara güveni yoktur. Dolayısıyla diğer devletlerin de böyle bir devlete güvenmesi söz konusu olamaz. Karşılıklı güvenin oluşmadığı devletler arasında birlik oluşturulamaz. Bu nedenle, birlik oluşturma stratejisinin uygulanabilmesi için birliği meydana getirecek devletlerin hukuk devleti olmaları ve hukukun üstünlüğü prensibini benimsemeleri gerekir.

Hukukun üstünlüğü prensibi, özgür bir toplumun temel değerlerine dayanır. Özgür toplum ise, üyelerinden her birinin özgür düşüncesini tam manasıyla ifade imkanını bulduğu ahenkli bir ortamdır. Özgür toplum, insan kişiliğini en üstün değer tanıyan ve başta devlet olmak üzere, tekmil sosyal müesseseleri ferdin hakimi değil, hadimi olduğunu kabul eden toplumdur.

Hukukun üstünlüğü prensibi, fertler arası ve fert ve devlet arası ilişkilerin kuvvetle değil, hukuk kuralları ile düzenlendiği anlamını taşır. Ancak, anlamı bundan ibaret değildir. Zira, bu anlayışı ile sadece kuvvet ilişkileri yerine hukuki ilişkilerin geçmiş olduğu ortaya konmaktadır. Halbuki, hukukun üstünlüğü dendiği zaman devlet ile onun dallarının, hükümetin ve idarelerin tıpkı fertler gibi hukuk kuralına tabi olduğu genel bir prensip kastedilir. Bir başka deyişle, hukuk üstünlüğünün

manası fertlerin devletin haklarından önce gelen ve onlara üstün tutulan haklara sahip olduğu ve devletin bunlara saygı göstermek zorunda bulunduğudır. Bu bakımdan, fert haklarının teminatı ile hukuk üstünlüğü aynı şey olmamakla beraber birbirlerine sıkı surette bağlıdır.

Hukukun üstünlüğü prensibinin etkilerine gelince, bunların en önemlisi hukuk kuralları arasında husule gelen derece farkları, yani hukuk kurallarının hiyerarşisi meselesidir. İdarenin kanuna tabi olması esas buradan çıkmıştır. İdarenin karar ve işlemleri kanuna aykırı olamaz. Kanun ise anayasaya aykırı hüküm içeremez. Bu esaslar anayasa kontrolü ile sağlanmış olmalıdır. Zira, şayet zorlayıcı güç yok ise, prensibi bir hukuk kuralı olarak kabul etmeye imkan olmayacaktır. Bir devlette ferdin haysiyetli bir hayat yaşaması gayesini hedef tutan prensipler ve bunları gerçekleştiren kurumlar mevcutsa, o devlet bir hukuk devletidir.

Hukuk devletinde fert, siyasi iktidarı denetler; gayenin gözetilmekte olup olmadığını kontrol imkanına sahiptir. Aynı zamanda, devlet idaresinde hem teşebbüs, hem de icra yetkilerini haizdir.

Hukuk devletinde devlet, siyasi iktidarın vasıtasıdır. Burada en üstün değer insandır. İnsanın temel hak ve hürriyetleri kanunun üstündedir. İktidar ise halktır. Halk iktidarı kontrol eder. Bu devlette muhalefet meşrudur ve mevcudiyeti zaruridir. Anayasaya uyulması kaçınılmaz bir mecburiyettir.

Hukukun üstünlüğü prensibi iki ana fikir üzerine kurulmuştur :

- İktidar hukuktan gelmez ve hukuka uygun olarak kullanılmaktadır.
- Hukuk insan kişiliğine saygıya dayanmaktadır.

Hukuk devletinin ayırıcı vasıflarından birisi de iktidarın keyfi hareketlerinin kontrolü olduğuna göre, bu devlette siyasi iktidarı belirtici kuvvetler arasındaki münasebetin tayini çok lüzumludur.

9.2.3. Kuvvetler Ayrılığı

Devletin yapacağı temel görevlerin, yani yasama, yürütme ve yargının birbirlerinden ayrılması ve bağımsız bir şekilde kullanılmasına kuvvetler ayrılığı

denmektedir.⁵¹⁸ Kuvvetler ayrılığı katı veya yumuşak ve esnek olarak uygulanabilir. Günümüzde katı kuvvetler ayrılığını ABD’nde başkanlık rejiminde, yumuşak ve esnek kuvvetler ayrılığını Avrupa’da parlamenter rejimlerde görmekteyiz.

Kuvvetler ayrılığı prensibi demokratik rejimlerin vazgeçilmez özelliklerinden biridir. Devlet erklerinden yürütmenin yasama ve yargı erki üzerinde üstünlüğü söz konusu olduğunda otoriter rejimler ortaya çıkar. Genellikle bu yöndeki uygulamalar diktatörlüklerde görülmektedir. Yasamanın üstün olması durumunda, meclis yürütme görevini de üzerine alır. Meclis kendi içinden bir kurul seçer ve ona istediğini yaptırır. Genellikle meclis hükümetinin meclis diktatoryasına dönüştüğü söylenir. Her iki durumda da çağdaş demokrasiden söz edilemez.

Kuvvetler ayrılığı prensibinin uygulanmadığı devletlerde halkın yönetime güveni yoktur. Halkının güvenmediği devletlere de diğer devletlerin güven duyması beklenemez. Dolayısıyla güvensizlik ortamının hakim olduğu durumlarda da birlik oluşturma stratejisinin uygulanması mümkün değildir.

21’nci yüzyılın dış politika stratejisi olan birlik oluşturma stratejisinin uygulanabilmesi için devletlerin birbirlerine güvenmeleri gerekmektedir. Üye devletlerin birbirlerine güvenmeleri için de ortak siyasal değerlere sahip olmaları gerekmektedir. Üye devletlerin karşılıklı olarak birbirlerine güvenmeleri; hukukun üstünlüğü ve demokratik esaslara göre kurulmuş hükümetlerin mevcudiyeti ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Hatta hukukun üstünlüğü prensibinin ve demokratik düşünce sisteminin kültürlerin bir parçası durumuna gelmesi karşılıklı güvenin tam olarak oluşmasını sağlayacaktır.

Doğal olarak farklı siyasal değerlere sahip devletler arasında, birlik oluşturma stratejisinin uygulanması farklılığın büyüklüğü oranında zorlaşacaktır. Örneğin hukukun üstünlüğü esasına uygun hükümete sahip bir devlet kendi uygulamalarında hukuku esas alırken, otoriter yönetime sahip devlet güce öncelik verecek ve gücü ile isteklerini kabul ettirmeye çalışacaktır. Demokrasi prensiplerinden uzak olan böyle

⁵¹⁸ Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 1997, s. 384.

bir devlet ile veya devletler arasında birlik oluşturma stratejisinin uygulanması mümkün görülmemektedir.

Bu nedenlerle birlik oluşturma stratejisi uygulayacak devletler öncelikle kendi yapılarını kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü ve demokratik prensiplere uygun olarak geliştirmelidir. Ayrıca bu prensiplerin, kültürlerinin birer parçası olması için gerekli tedbirleri almalıdır.

9.3. Ekonomik Değerler

21'nci yüzyılın başında dünya ekonomisinde hızlı bir değişme ve gelişme süreci yaşanmaktadır.

- Mal ve hizmet ticareti hızla artmaktadır.
- Mali piyasalar gelişmektedir.
- Doğrudan yabancı yatırımlar artmaktadır.
- Teknoloji, özellikle bilgi ve iletişim teknolojisi hızla gelişmektedir.
- Uluslar üstü firmalar önemli bir güç olarak ortaya çıkmaktadır.
- Rekabet ortamı ağırlaşmaktadır.
- Dünya ekonomisinde karşılıklı bağımlılık artmaktadır.
- Ekonomide devletler arası ilişkiler önem kazanmaktadır.

Küreselleşmenin yaşandığı böyle bir ortamda devletler birbirleri ile ekonomik işbirliğine gitmekte ve ekonomik işbirliği teşkilatları kurmaktadır. NAFTA, ASEAN, APEC bunların en belirgin örnekleridir. Başlangıçta ekonomik işbirliği maksadıyla oluşturulan Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Topluluğu'na ve müteakiben küreselleşen dünya rekabet koşullarına daha uyum sağlayabilmek maksadıyla evrim geçirerek AB'ye dönüşmüştür. Yani birlik oluşturma stratejisinin bir sonucu olarak egemen devletler birliği meydana getirilmiştir.

Bu gelişmeleri dikkate aldığımızda ekonomik işbirliğinin ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatları'nın birlik oluşturma stratejisinin önemli bir aracı olduğunu görebiliriz. Bu teşkilatlar vasıtasıyla gümrükler ortadan kalkmakta, üye ülkelerden oluşan tek pazar meydana getirilmektedir. Malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbestçe dolaştığı böyle bir pazar karşılıklı ilişkileri geliştirmekte, barış, huzur,

güven ve zenginliği artırırken, üye ülkeler arasında entegrasyon çalışmalarının başarıya ulaşmasını sağlamaktadır. Derinlemesine incelendiğinde ekonomik işbirliğinin kültürel, siyasi ve güvenlik ile ilgili konuları da etkilediğini, bu konularda da işbirliğini artırdığını ve entegrasyon sürecini tetiklediğini görebiliriz. Gerçekte ekonomik işbirliğini belirli bir seviyenin üstünde artırmak için mutlaka kültürel, siyasi ve güvenlik ile ilgili konularda da işbirliğini artırmak gerekmektedir. Bu nedenle üye devletlerin ekonomik değerleri ve üye ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği, birlik oluşturma stratejisinin en önemli vasıtalarından biridir. Egemen devletler birliğinin de temellerini teşkil etmektedir.

Ekonomik İşbirliğinin geliştirilmesi için üyeler arasında çoğulcu katılımcı demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi gereklidir. Devletlerin ekonomik hayata müdahalesinin azaldığı, piyasa mekanizmalarının işlediği liberal ekonomilerde işbirliği hızla gelişmektedir.

Üye ülkeler arasında gümrüklerin ortadan kaldırılması, malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbestçe dolaşacağı bir pazar oluşturulması, entegrasyonun gelişmesini ve egemen devletler birliğinin temellerinin atılmasını sağlamaktadır.

Bu temeller üzerinde ortak sanayi, ticaret, finans, tarım, hayvancılık, balıkçılık politikalarının oluşturulması, ekonomik entegrasyonu meydana getirmektedir. AB'deki gibi tek paraya gidiş ise egemen devletler birliğinin ekonomik alt sisteminin tamamlanması ile sonuçlanmaktadır.

9.3.1. Serbest Piyasa Ekonomisi

Ekonomileri, kumanda ekonomileri ve serbest piyasa ekonomileri olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Bu iki tür ekonomiyi birbirinden ayırmak için kullanılan kriter, ekonomideki iktisadi kararların verilmesi ve buna bağlı olarak işlemlerin yürütülüşündeki farklılıktır. Üretim ve tüketime ilişkin temel kararların toplumsal bir merkez (devlet) tarafından verildiği ekonomiler, kumanda

ekonomilerini; söz konusu kararların fiyatların yol göstericiliğinde, bağımsız bireyler tarafından verildiği ekonomiler de serbest piyasa ekonomilerini oluşturmaktadır.⁵¹⁹

Kıt kaynakların dağılım ve kullanımını, oluşturulan bir organizasyon aracılığıyla veya düzenlemeyle değil de genel kurallara bağlı, kendiliğinden oluşan karşılıklı uyumlaşma yoluyla çözümlen ekonomik düzene serbest piyasa ekonomisi denmektedir. Serbest piyasa ekonomisi karmaşık bir ilişkiler sistemidir. Bu sistem, devlet tarafından genel çerçevesi çizilen bir oyun alanında çok sayıda birey ve girişimin, kısacası iktisadi aktörlerin birbirlerinden ayrı ayrı almış oldukları kararların genel ekonomik süreç üzerinde etkilerinin bir sonucudur. Bireysel karar ve davranış kuralları piyasa verilerine dayanır. İktisadi aktörler; tüketim, tasarruf, yatırım ve üretim planlarını piyasaya bağlı olarak verirler ve bu planların içeriğini kendileri bağımsız bir biçimde belirlerler.⁵²⁰

Serbest piyasa ekonomisi düzeni, üretim faktörlerinin kullanımını belirleyen kuralları, kurumları ve sosyal süreçleri ortaya koyar. İster üretici olsun, ister tüketici olsun bireylerin ayrı ayrı aldıkları kararların ışığında ve rekabet koşullarında kıt kaynaklarla birey ve aynı zamanda toplumun iktisadi refahının maksimize edilmesine ilişkin genel davranış kurallarını verir. Bu açıdan bakıldığında serbest piyasa ekonomisi modeli, kıt kaynaklarla sonsuz insan ihtiyaçlarını karşılama olarak tanımladığımız temel ekonomik sorunun, birbirinden farklı fakat bağlantılı üç sorunun çözüm yollarını göstermektedir. Bunlar; kaynak dağılımı, yol gösterme ve bölüşüm sorunlarıdır.⁵²¹

Kaynak dağılımı ya da planlama sorunu, serbest piyasa ekonomisi modelinde işlevsel rekabetçi piyasalarda serbestçe oluşan fiyatlar aracılığıyla çözümlenir. Piyasada oluşan fiyatlar, ekonomik aktörlerin kararı için temel ve egemen bir organizasyon kuralıdır.

⁵¹⁹ Metin Toprak, Ömer Demir, Murat Doğanlar, Ekrem Dönek, Ömer Açıkgöz ve Mustafa Acar, **Küreselleşen Dünyada Serbest Piyasa Devriminin Serüveni**, Ankara, Türkiye Ekonomisi, Siyasal Kitapevi, 2001, s. 12.

⁵²⁰ “Piyasa Ekonomisi I”, **Asomedy**, Ankara, Ankara Sanayi Odası Yayını, Mayıs 2002, s. 35.

⁵²¹ **A.e.** s. 35.

İktisadi faaliyetlerin yönlendirilmesi ve uyarıcısı olarak anlaşılması gereken yol gösterme sorunu, her şeyden önce fiyat ve gelir değişmelerinin etkin bir uyarıcı rolü olmasıyla çözümlenmektedir. Böylece ekonomik aktörler piyasa aracılığıyla özendirilerek ya da caydırılarak en uygun davranışa yöneltilebilirler.

Bölüşüm sorunu, bireysel ve toplumsal çıkarlar arasındaki çatışmayla ilgilidir. Bu sorun, piyasa mekanizması ve rekabet yoluyla ancak kısmen çözümlenebilmektedir. Bu nedenle, modern liberal ekonomi teorisinin ortaya koyduğu gibi devlete özellikle bu alanda düzenleyici ve yönlendirici çok önemli görevler düşmektedir. Bölüşüm sorununun çözümlenebilmesi amacıyla devletin kullanacağı en önemli araçlar ise gelirler politikası başlığı altında toplanabilir.

Serbest piyasa ekonomisinin temel ilkeleri:

- Özel mülkiyet hakkı,
- Sözleşme yapma serbestisi,
- Girişim ve çalışma serbestisi,
- Rekabetçi piyasa mekanizmasıdır.⁵²²

Birlik oluşturma stratejisinin uygulanabilmesi ve egemen devletler birliğinin oluşturulabilmesi için ilgili ülkelerin serbest piyasa ekonomisinin temel ilkelerini benimsemiş ve bu düzenin temel koşullarını gerçekleştirmiş olması gerekmektedir.

Serbest piyasa ekonomisi düzeninin temel koşulları:

- Hukuksal- kurumsal düzenin çerçevesi ve etkin kamu yönetimi,
- İşlevsel piyasalar,
- Özel girişimcilerin varlığıdır.⁵²³

Kurumsal-hukuksal ve yapısal alanlarla ilgili birinci koşul, özel mülkiyet hukuku, işlevsel para ve finans sistemi ve devlet ekonomi politikalarının sürekliliği gibi temel ve düzenleyici ilkelerle ilgilidir. Bu ilkeler ekonomik yaşamda düzen sağlayıcı bir güç olarak işlevlerini yerine getirecek irade ve iktidara sahip liberal hukuk devleti konsepti ile yakından ilişkilidir. İlkeler tümüyle ülkedeki hukuksal-kurumsal çevre

⁵²² “Piyasa Ekonomisi I”, **a.g.e.**, s. 38.

⁵²³ **A.e.**, s. 38-54.

koşullarına, devletin, etkin bir kamu yönetimine ve devletin kalkınma odaklı izleyeceği tutarlı, kararlı ve sürekli bir piyasa ekonomisi politikasına bağlıdır.

Serbest piyasa ekonomisi modelinde ikinci koşul; tam rekabetçi işlevsel fiyat sistemi ile açık piyasalar ilkelerinin hayata geçirildiği işlevsel piyasaların oluşturulmasıdır. Mal ve faktör piyasalarının işlevsel olup olmadığı, kaynakların optimal dağılımının ve dolayısıyla genel ekonomik verimliliğin sağlanması açısından temel bir belirleyicidir. Gerek biçimsel gerekse içerik açısından serbestçe çalışan bir piyasa mekanizması söz konusu ise ekonominin kıt kaynakları, en uygun üretim alanlarında kullanılarak hasılanın maksimizasyonu sağlanır.

Üçüncü koşul, sistemin işlemlerini sağlayacak ekonomik aktörlerin, yani özel girişimcilerin varlığıdır. Serbest piyasa ekonomisi düzeninde ekonomik sürecin gelişimi, esas olarak özel ekonomik inisiyatif ve dinamizm yoluyla olur.

9.3.2. Makro-Ekonomik Dengeler

Birlik oluşturma stratejisinde en önemli aşamalardan birisi ekonomik ve parasal birliktir. Bu aşamada birliğe üye devletlerin ekonomilerinin tam olarak entegrasyonu gereklidir. Birlik içinde malların, hizmetlerin, kişilerin, sermayenin serbest dolaşımının sağlanması, üye devletlerin milli para birimleri arasında sabitleştirilmiş kurların uygulanarak sonuçta tek bir para biriminin kabulü temel şarttır. Bütün bu hedeflere ulaşılabilmesi için başta ortak para ve maliye politikaları olmak üzere, ekonomik politikalarda eş güdümlü sağlanmalıdır. Bu maksatla, aşağıdaki makro ekonomik yaklaşım kriterlerinin yerine getirilmesi gerekmektedir.⁵²⁴

- Üye devletlerin planlanan veya fiili kamu açıklarının GSYİH oranlarının belirli bir oranı aşmaması yani düşük olması. (Örnek: AB'de Kamu Açığı, GSYİH'nin % 3'ünden az olmalıdır.)
- Üye devletlerin planlanan veya fiili kamu borç stoklarının GSYİH oranlarının belirli bir oranı aşmaması. Makro ekonomik dengeleri bozacak borçlanmaya

⁵²⁴ S. Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Beta Yayınları, 1999, s. 609.

gidilmemesi. (Örnek: AB’de toplam kamu borcunun GSYİH’ya oranı % 60’ı aşmamalıdır.)

- Enflasyon oranının düşük olması. (Örnek: AB’de en düşük enflasyon oranına sahip üç üye devletin yıllık enflasyon oranları ortalamasının en fazla 1,5 puan üzerinde olabilmektedir.)

- Uzun dönem nominal faiz oranlarının belirli seviyede olması. (Örnek: AB’de en düşük ortalamaya sahip üç devletin faiz oranları ortalamasından en fazla 2 puan fazla olabilir.)

- Döviz kuru mekanizması çerçevesinde normal dalgalanma marjının büyük sapmalar göstermemesi.

- Merkez bankalarının bağımsız hale getirilmesi ve birlik mevzuatına uydurulması. Son aşamada da birlik merkez bankasının kurulması.

9.3.3. Sosyo-Ekonomik Koşullar

Birliği oluşturacak ülkelerin sosyo-ekonomik koşullar birbirlerine olumsuz etkilerinin azaltılması ve ülkeler arasında uyum yaratılabilmesi için devletlerin sosyo-ekonomik yapılarında belirli dengelerin yerleşmiş olması önemlidir. Ülkelerin nüfus yapısı, bu kapsamda; nüfusun gelişimi, artış hızı, yoğunluğu, yaş gruplarına göre dağılımı, eğitim yönünden özellikleri ülkelerin birbirlerine uyum sağlayacak veya birbirlerini tamamlayacak niteliklere sahip olmalıdır.

Ayrıca ülkelerin aktif nüfusları, istihdam ve işsizlik oranları ülkelerin birbirlerine uyumunu etkileyecek önemli konulardır. İstihdamın sektörel yapısı da ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyini gösterir. Kişi başına milli gelir ve sosyal güvenlik durumu halkın refah durumunu belirleyen ve ülkeler arasında göçü etkileyen önemli göstergelerdir.

9.4. Coğrafi Yakınlık

Bölgeselleşme başlığı altında yapılan açıklamalarda, bölgeselleşme hareketleri küreselleşme aktörlerinin hızla küreselleşen dünya rekabet ortamında başarılı olabilmek için bölgesel işbirliğine giderek güçlerini artırma girişimleri olarak belirtilmişti. Bölgeselleşme çabaları kapsamında NAFTA, ASEAN, APEC, KEİK, MERCOSUR, And Paktı, Karaipler Ortak Pazarı üzerinde durulmuştu. Bölgeselleşme faaliyetlerinin ekonomik, siyasi ve güvenlik ile ilgili konuları kapsadığı açıklanmış, en gelişmiş bölgesel entegrasyonun AB olduğu vurgulanmıştı.

Bölgeselleşme, küreselleşen dünya rekabet koşullarından azami istifade etmek ve bir güç oluşturmak maksadıyla coğrafi yakınlığın en uygun şekilde kullanılmasının bir sonucudur. Coğrafi yakınlığa sahip devletler ortak bölgesel ekonomik, siyasi, güvenlik ile ilgili menfaatlere ve ihtiyaçlarına sahiptirler. Ekonomilerini geliştirmek isteyen ülkeler özellikle önce ulaşım kolaylığı nedeniyle bölgesel ticareti geliştirmeye çalışmakta, bu amaca yönelik organizasyonlar meydana getirmektedirler. Ayrıca oluşturdukları siyasi ve güvenlik teşkilatları ile bölgede barış, huzur ve güvenliği sağlayarak ulusal menfaatleri gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Aynı bölgede yaşayan uluslar ortak bir tarihi geçmişe sahiptirler. Geçmişten gelen karşılıklı ilişkiler ve etkileşimler sonucu benzer kültürlere sahiptirler. Aynı iklim şartlarından etkilenmekte, benzer coğrafi zorlukları yenmeye çalışmaktadırlar. Bütün bu benzerlikler bölge ülkelerini birbirine yakınlaştırmakta ve bölgesel entegrasyonları kolaylaştırmaktadır. Bu nedenlerle coğrafi yakınlık birlik oluşturma stratejisinin uygulamasını kolaylaştırmakta ve egemen devletler birliğinin oluşturulabilmesi için uygun ortam sağlamaktadır.

10. Egemen Devletler Birliği'nin Hukuk Düzeni

Uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler ve bu ilişkilerde yaşanan yoğunluk, siyasal ve hukuksal sorunları da beraberinde getirmektedir. Sorunlar, devletlerin mutlak egemenlik anlayışında değişiklik yapmalarına neden olmaktadır. Uluslararası sorunlara bulunacak siyasal ve hukuksal çözümler her aşamada devletler arası işbirliğini zorunlu kılar. İşbirliği anlayışı devletlerin mutlak egemenliğine sıkı sıkıya

bağlı kalmaları halinde başarısızlığa uğrayabilir. Bu nedenle devletler çağımızda egemenliklerini özgür iradeleriyle kısıtlama yoluna gitmektedirler.

Uluslararası bir soruna çözüm bulmak amacıyla yapılan her antlaşma, o antlaşmaya taraf olan devletleri bağlar ve bu devletler tarafından zorunlu biçimde uygulanır. Bir uluslararası antlaşma bir uzlaşma belgesidir. Uzlaşmaya varabilmek için devletler ulusal çıkarlarından ve egemenliklerinden, sınırlı boyutta da olsa ödün verirler. Verilen ödümler siyasal, ekonomik, fiziksel ya da hukuksal olabilir. Ancak verilen ödümler karşılığında devletler, başka ödümler alırlar. Bir anlamda uluslararası ilişkiler karşılıklı çıkarlar ve ödümler dengesi üzerine kurulmuştur.⁵²⁵

Bir uluslararası antlaşmanın temel hedefi bir örgüt kurmaksa, bu anlaşmaya taraf olan devletler söz konusu örgütün amaçlarına ulaşmasına yardımcı olmak bakımından, bu örgüt lehine kimi egemenlik kısıtlamaları yapma yükümlülüğünü üstlenirler. Hedef federatif yapıda bir siyasal bütünleşmeye ulaşmak ise, bu bütünleşme içinde yer alan ülkelerin ulusal egemenliklerine daha çok kısıtlama getirmeleri gerekir. Federal bir anayasaya ancak böyle ulaşılabilir.⁵²⁶ Konfederatif yapıda bir siyasal bütünleşmede ise, bu bütünleşme içinde yer alan ülkeler ulusal egemenliklerinden daha az kısıtlama getirirler. Ancak konfederatif yapının uluslararası ilişkilerde etkinliği de sınırlı kalmaktadır.

Devletler; küreselleşen dünya rekabet koşullarında, federatif ve konfederatif yapı arasında, egemenlik kısıtlamaları ile uluslararası ilişkilerde etkinlik dengesini sağlayacak şekilde egemen devletler birliği yapısı içinde bütünleşmeyi hedef almaktadırlar. Halen dünyadaki kültür yapısı ulusal kimliklerin ortadan kaldırılmasına müsaade etmemektedir. Ulusal çıkar ne olursa olsun, devletlerin uluslararası ilişkilerde egemenliklerini tamamen uluslar üstü bir kuruma devretmeleri için uygun bir ortam yoktur. Bu nedenle AB'nin federatif bir yapıda bütünleşmesi mümkün görülmemektedir.

⁵²⁵ Günuğur, a.g.e., s. 13-14

⁵²⁶ Jean Constantinesco, **Federalisme-Constitutionnalisme ou Fonctionnalisme?** Brüksel, [y.y.], 1979, S. 22.

Egemen devletler birliği, AB’de olduğu gibi siyasi, ekonomik ve hukuki bütünlüşmeyi öngören bir örgütlenmedir. Böyle bir örgütlenme içinde oluşturulacak kurumlar son derece önemli yetkilerle donatılmalıdır. Örgüt amaçlarına, ancak üye devletlerin egemen biçimde kullandığı kimi yetkileri devralmak suretiyle ulaşabilir. Bunun için “egemenlik kısıtlaması” değil “egemen yetkilerin bir bölümünün devri” gereklidir. AB, üye devletlerden egemen yetkiler devralarak uluslar üstü nitelik kazanmıştır.

Uluslar üstülük kavramı uluslararası ilişkilere Avrupa Topluluklarının kurulmasıyla getirilmiş bir yeniliktir. Topluluklarda hukuk normlarını “oybirliği” yerine “oyçokluğu” ile belirleyen organların varlığı, bu şekilde belirlenen normların üye devletler ulusal hukuklarında doğrudan etkiler doğurması, uluslar üstülük kavramının ayırıcı nitelikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

10.1. Egemen Devletler Birliği Hukuku ile Uluslararası Hukuk Arasındaki İlişkiler

Egemen devletler birliği hukuku; AB hukuku gibi uluslar üstü hukuktur. Uluslar üstü hukuk uluslararası hukuktan iki noktada farklılık göstermektedir. Bu farklılıklardan birincisi; uluslararası hukukun hakimiyet temeline dayalı olarak devletlerarası ilişkileri düzenlemesi ve bunun sonucu olarak da taraflar arasında haklar ve borçlar yaratmasıdır. Uluslar üstü hukukta ise egemen devletler birliğine dahil üye devletler hakimiyet haklarının bir kısmını, içinde kendilerinin de yer aldığı uluslararası kurumlara devretmişlerdir. Bu düzende topluluğun organları uluslar üstü nitelik taşımaktadır.

İkincisi; uluslararası antlaşmaların ilgili ulusların gerçek ve tüzel kişilerine haklar tanımaları kural olarak söz konusu değildir. Uluslar üstü hukukta ise hukuk normlarından gerçek ve tüzel kişiler de yararlanabilir. Haklarının ihlal edilmesi veya hukuki menfaat bulunması halinde uluslar üstü nitelik taşıyan bir mahkemede dava açabilirler.⁵²⁷ Egemen devletler birliği Hukuku uluslararası hukukun her iki özelliğine de sahiptir.

⁵²⁷ Tekinalp-Tekinalp, a.g.e., s. 66-67.

Uluslararası hukuk, “*devletlerin egemen eşitliği*” üzerine kurulmuştur. Egemen devletler birliği hukuku ise “*egemen yetkilerinin kısmen devri*” olgusu üzerine kurulmaktadır. Bu hukuksal çerçeve içinde uluslararası hukukta kararlar istisnai durumlar dışında “*oybirliği*” ile alınırken egemen devletler birliği hukukunda “*oy çokluğu*” ile alınabilmektedir.⁵²⁸

Uluslararası hukukun sujeleri genellikle devletlerdir. Uluslararası örgütler de bazen uluslararası hukukun sujesi olabilmektedir.⁵²⁹ Egemen devletler birliği hukukunun sujeleri ise üye devletler, birliğin organları, üye devlet uyruğunda bulunan özel ve tüzel kişilerdir.

Uluslararası hukukun kaynakları; antlaşmalar, örf ve adet kuralları, hukukun genel ilkeleri, mahkeme içtihatları ve öğretilerdir. Egemen devletler birliği hukukunun kaynakları ise; birliği kuran temel antlaşmalar ve bu antlaşmalar ışığında yapılan diğer anlaşmalar (Birincil hukuk normları), birlik organlarının antlaşmalardan doğan yetkilerini kullanarak çıkarttıkları tüzük, yönerge ve kararlar (İkincil hukuk normları) ve diğer yardımcı kaynaklardır. Birlik Hukukunun kaynakları arasında yer alan ve bu hukuk düzeninin sujelerini doğrudan doğruya ya da dolaylı biçimde bağlayan ikincil hukuk normları çok istisnai durumlar dışında uluslararası hukuka yabancıdır.

Uluslararası hukukun temel kaynağı olan “anlaşmalar”, bu anlaşmalara taraf olan devletlerce onaylandıktan sonra yürürlüğe girer ve akit tarafları bağlar. Buna karşılık, Birlik hukukunun ikincil normlarından olan tüzükler, yetkili organlarca kabul edilip birlik resmi gazetesinde yayımlanmasıyla veya resmi gazetede öngörülen tarihte yürürlüğe girer. Yöneldiği devletleri başkaca herhangi bir iç hukuk onay yöntemine gerek göstermeden bağlar. Uluslararası hukuk düzeni “*uluslararası işbirliği fikri*”nin bir türevi iken, birlik hukuk düzeni bir “*bütünleşme prosedürünü sağlamak*” amacına yöneliktir.⁵³⁰

⁵²⁸ Günuğur, **a.g.e.**, s.3.

⁵²⁹ Mosler; devletleri ve ulusları örgütleri uluslararası hukukun sujeleri olarak nitelendirmektedir.

⁵³⁰ Füsün Arsava, **Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulamalarından Doğan Sorunlar**, Ankara, SBF yayını, 1985, s. 9-15.

Yukarıda incelenen hususlar dikkate alındığında Birlik Hukukunun uluslararası hukuktan farklılıklara sahip olduğu ve kendine özgü özellikler taşıdığı görülmektedir. Bu özelliklere uygun olarak Birlik Hukukunun, uluslar üstü hukuk ve kamu hukuku alanına dahil olduğunu söyleyebiliriz.

10.2. Egemen Devletler Birliği Hukuku ile Üye Devletlerin Ulusal Hukukları Arasındaki İlişkiler

Üye devletlerin egemen devletler birliği lehine ulusal yetkilerinin bir bölümünü devretmeleri olgusunun doğal bir sonucu olarak Birlik hukuku, üye devletlerin ulusal hukuklarından “*otonom*” bir yapıya sahiptir. Bu olgu Birlik hukukunun bütünlüğünün bir garantisidir. Aksi halde Birlik hukuku üye devletler tarafından farklı biçimde algılanabilir ve uygulanabilir. Bu ise Birlik hukukunun zaman içinde gelişmesini tehlikeye sokabilir.

Birlik, kendisini oluşturan üye devletlerden ayrı bir hukuksal kişiliğe sahiptir.⁵³¹ Egemen devletler birliğinin bir örneğini teşkil eden AB bu açıdan incelendiğinde aşağıdaki hususlar dikkati çekmektedir.

Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşmasının 210. Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Antlaşmasının 184. maddesinde “*Topluluğun üye devletlerden ayrı bir tüzel kişilik olduğu*” belirtilmektedir. Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Antlaşması ise 6. maddesiyle “*Topluluk, uluslararası ilişkilerde işlevlerini yerine getirebilmek ve amaçlarına ulaşabilmek için gerekli olan hukuksal kişiliğe ve kapasiteye sahiptir*” hükmünü getirmektedir.

Maastricht Antlaşması'nın 1, 3 ve 6. maddelerinde; akitler arasında “*birlik kurulduğu*”, AB'nin hukuki bir kişiliğe sahip olduğunu belirten ifadeler kullanılmaktadır.

Aynı Antlaşmanın 18. maddesinde, Ortak Dış Güvenlik Politikası ile ilgili konularda birliği konsey başkanının temsil edeceği belirtilmiştir. Temsil bir kişilik

⁵³¹ Gelişme trendi dikkate alındığında, AB'nin uluslar üstü bir örgüt olarak Egemen Devletler Birliği yapılanması altında, yeni bir devlet şekli meydana getirdiği görülmektedir. AB milletlerarası hukuk süjesi olup, milletlerarası hukuki ehliyete, yanı dış yetkiye sahiptir.

varlığını işaret etmektedir. 4. maddesi üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarından oluşan AB Avrupa Konseyi'ni AB'nin organı olarak görmüştür. Organ kişilik belirten bir unsurdur. AB vatandaşlığı da kişilik kabulünü desteklemektedir.

Ayrıca AB, Mostar şehrine yardımı konu alan bir antlaşmayı Bosna Hükümeti ile imzalayarak, dış yetki ve ehliyeteye sahip olduğunu kanıtlamıştır.⁵³²

AB'nin hukuki niteliği ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. AB'nin egemen devletler birliği olarak evrimleşmesi bir süreçtir. Bu süreç içinde birliğin organlarının yeniden şekillenmesi ve yapılanması bu konudaki şüpheleri ortadan kaldıracaktır.

Birlik hukuku, üye devletler hukukundan tamamen kopmuş veya soyutlanmış bir hukuk düzeni değildir. Birlik hukuku ile üye devletlerin hukuku, ayrı iki hukuk düzeni yaratsalar da birbirleriyle hukuksal bağlamda yakın ilişki, hatta uyum içinde bulunmaktadır. Üye devletler; Birlik hukukunun kendi ulusal hukuklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu açıkça kabul etmişlerdir. Birlik Hukuku üye devletlerin hukukuna entegre olmuştur.

AB'yi gerçekleştirme yolunda birlik organları tarafından başvuru kimi ortak davranışlar, yalnızca üye devletlerin belli konulardaki farklı uygulamalarının eşgüdümünü sağlamakla kalmamaktadır. Çoğunlukla ulusal politikaların yerine Topluluk politikalarını ikame etmektedir. Bu tutum hukuksal entegrasyonun gerçekleşmesi için zorunlu görülmektedir.⁵³³

Birlik hukuk düzeni ile üye devletlerin ulusal hukuk düzenleri arasındaki sıkı ilişki (eşgüdüm) özellikle şu konularda ortaya çıkmaktadır:

- Ulusal mahkemeler Birlik hukukunu uygulamakla yükümlüdür.
- Ulusal düzeydeki yetkili organlar, iç hukuk düzenlemelerine gitmekle yükümlüdür. Bazı Birlik hukuk normları üye ülkeler ulusal hukuklarında hukuksal sonuçlar doğurabilmek için ulusal düzenlemelere gereksinme duyarlar. Bu hukuksal

⁵³² Günüğü, **a.g.e.**, s.5-6.

⁵³³ **A.e.**, s. 7.

düzenlemelerin türünün belirlenmesi konusunda ulusal düzeyde yetkili organlar özgür bırakılmıştır. Yerine göre ulusal parlamentolar tarafından çıkartılacak “*yasalar*” gerekli olacağı gibi, kimi zaman, yürütme organları tarafından çıkartılacak “*kararnameler*” de yeterli olabilecektir. Birlik hukuku bu konuda yapılacak ulusal düzenlemelerin türünü belirleme yetkisini iç hukuka bırakmıştır.

- Kimi zaman Birlik hukuku, ulusal hukuklara gönderme (atıf) yapmaktadır. Bu durumda ulusal hukuk normları doğrudan uygulanır.

10.3. Egemen Devletler Birliği’nin Tanımı ve Nitelikleri

Egemen devletler birliğinde yetki devrini, hatta ulusal egemenliğin birlik organlarına kısmen terk edilmesini gerekli kılmaktadır. İster yetki devri şeklinde olsun, ister daha ileri giderek, ulusal egemenliğin bir bölümünün birliğe terk edilmesi olsun, her iki durumda da bir bağımlılık söz konusudur. Bu bağımlılık üç şekilde ortaya çıkmaktadır.

- Üye devletler, özel ya da tüzel kişiler gibi antlaşma hükümlerine uymak zorundadır.

- Üye devletler, birliğin yetkili organlarının belirlediği normları aynen kabul etmek ve uygulamaya koymak zorundadır.

- Üye devletler, kimi zaman karar alma yetkilerini elinde tutmakla birlikte, bu yetkiyi ancak topluluğun kontrolü, hatta vesayeti altında kullanabilmektedir.

Bu açıklamaların ışığında egemen devletler birliğini şöyle tanımlayabiliriz. Egemen devletler birliği; bir uluslararası antlaşma ile kurulan, üye devletlerin kendisine ait egemenlik yetkilerinin bir bölümünü devrettikleri, devlet yapısına benzer organlara sahip, oy çokluğu ile bağlayıcı hukuk normları belirleyebilen, belirlenen hukuk normları örgüte üye devletlerin ulusal hukuklarında doğrudan ya da dolaylı biçimde uygulanan ve hukuksal sonuçlar doğuran bir kuruluştur.

Bu tanımlamadan çıkan unsurlar şöyle sıralanabilir :

- Egemen devletler birliği, egemen devletler arasında bir antlaşma ile kurulur.
- Üye devletler ulusal egemenliklerinin bir bölümünü örgütün yetkili organlarına devrederler.
- Üye devletler uluslararası hukukun bir süjesi olarak varlıklarını devam ettirirler.
- Egemen devletler birliği devlet yapısına benzer organlara sahiptir.
- Egemen devletler birliği hukuk normlarını oy çokluğu ile belirleyebilir.
- Belirlenen hukuk normları üye devletleri doğrudan ya da dolaylı biçimde bağlar.
- Belirlenen hukuk normları, üye devletler ulusal hukukunda doğrudan ya da dolaylı biçimde uygulanmakta ve hukuksal sonuçlar doğurmaktadır.

10.4. Egemen Devletler Birliği'ne Tanınan Yetki

Egemen devletler birliğinin yetkisi, kendisine açık veya zımni olarak, kurucu antlaşmalarla veya başka yollarla tanınan yetkilere dayanır. Birliğin kullandığı yetkiler hukuki dayanaklarına göre üç grupta toplanabilir.

10.4.1. Açık Yetki

Birlik öncelikle, kurucu antlaşmalar tarafından belirlenen hedefleri gerçekleştirmek amacıyla kendisine açıkça tanınmış olan yetkilere dayanarak faaliyet gösterir. Birlik organları tarafından yapılacak işler ve buna bağlı olarak tanınan yetkiler anlaşmalarda her konu için ayrı ayrı belirlenmelidir. Egemen devletler birliğinin antlaşmayla kendisine tanınan yetkilerin ve kendisine verilen amaçların sınırları dahilinde tasarrufta bulunması sınırlı yetki ilkesini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle birlik herhangi bir kanun koyucu gibi egemen ülkelerce kendisine devredilen belirli yetkileri kullanabilir. Birliğin sınırlı yetkilerinin en geniş çerçevesini birliğin amaçları çizer. Birlik adına düzenleme yetkisini kullanan birlik organları da doğal olarak sınırlı yetki ilkesi ile bağlıdırlar. Antlaşma hükmünün birliğe yetki veren bir hüküm olabilmesi için, o hükmün düzenlenecek konuyu

göstermesi, o konuda bağlayıcı tasarrufla bulunabilme imkanı tanınması, tasarrufla bulunacak birlik organını belirlemesi ve karar alma usulünü göstermesi gerekir.⁵³⁴

10.4.2. Zımni Yetki

Birlik organları kendilerine verilen açık yetkilere dayanarak görevlerini yerine getirirken, açık yetkinin kullanılması için gerekli olan, ancak anlaşmalarda tanınmamış bulunan birtakım yan yetkilere ihtiyaç duyarlarsa, öyle ki bu yan etkiler olmadan bir açık yetkinin kullanılması mümkün olmazsa, bu tarz tamamlayıcı yan yetkilerin zımnen tanınmış olduğu kabul edilir. Zımni yetkinin varlığı etkinlik ve yarar prensibine dayandırılır. Ancak yarar prensibi evvelce hiçbir şekilde var olmayan bir yetkinin zımni yetki şeklinde ortaya çıkmasına olanak vermez. Zımni yetki yalnızca, anlaşmalarda mevcut bir açık yetkinin kullanılabilir hale gelmesini sağlayan ve varlığı bu açık yetkinin varlığına dayanan bir çeşit türev yetkidir. Anlaşmaların birlik organlarına hiçbir görev ve yetki tanımadıkları, ancak birliğin gelişimi içinde tasarrufla bulunulması gereken bir alan ortaya çıkarsa, yani herhangi bir alanda bir yetki boşluğu doğarsa, o taktirde anlaşmaların tanıdığı başka bir olanak ve özel usul uygulanarak boşluğun doldurulması mümkün olur.⁵³⁵

10.4.3. Boşluk Doldurma Yoluyla Edinilen Yetki

Egemen devletler birliğinin dinamik bir yapıya sahip ve gelişmelere açık olabilmesi için anlaşmaların birlik organlarına açıkça yetki vermediği durumlarda, birliğin amaçlarından birinin gerçekleştirilmesi maksadıyla, birlik organlarınca hukuki sürece uygun olarak oybirliği ile karar alınmak suretiyle yetki yaratılması durumudur. Boşluk doldurma yoluyla edinilen yetki sınırsız değildir. Bu hüküm ancak anlaşmalarda belirtilen birlik amaçlarını yerine getirmek için kullanılır. Anlaşmalarda amaçlanmamış bir konuda ancak anlaşma değişikliği yoluyla tasarrufla bulunulması düşünülebilir.⁵³⁶

⁵³⁴ Tekinalp-Tekinalp, **a.g.e.**, s. 79-80.

⁵³⁵ **A.e.**, s. 80.

⁵³⁶ **A.e.**, s. 81.

10.5. Yetki Açısından Birliğin Üye Devletler Karşısındaki Durumu

Devletlerin birliğe üye olması, onların birer devletler hukuku tüzel kişiliği olarak bağımsız varlıklarını sürdürmesini engellemediği gibi, bağımsız karar alma güçlerini de ortadan kaldırmaz. Asıl olan daima üye ülkelerin tasarruf yetkisidir. Ancak bu yetkilerin kullanılması kurucu antlaşmalarla bazı kurallara tabi tutulmuştur. Üye devletler, kurucu antlaşmalara imza atarak birliğe dahil olma ve bunu geliştirme yönünde arzularını beyan etmişlerdir. Birlik organlarının tasarruflarından doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyi kabullenmişlerdir. Ayrıca üye devletler antlaşma amaçlarının gerçekleşmesini tehlikeye sokabilecek her türlü tasarruftan kaçınacaklardır. İşte bu yerine getirme ve kaçınma yükümlülükleri, üye devletleri yalnızca kurucu antlaşmalarda belirtilen konularda değil, bunları herhangi bir şekilde etkileyebilecek diğer konularda da birlik amaçlarını gözeterek davranışlarda bulunma zorunluluğu altına sokmuştur.

Birliğin geniş bir yelpazede yoğun tasarrufta bulunması zaman zaman bazı üye devletleri rahatsız edebilir. Çıkarlarının birlik kanalıyla daha iyi korunabileceğini düşünen bazı üye devletler daha fazla entegrasyonu savunurken, egemenlik haklarına daha düşkün olan bazı üye devletler ise yetkilerini birliğe devretmekte gönülsüz davranabilirler. Bu nedenle birlik tarafından kullanılacak yetkileri bir ölçüde sınırlandıran ve üye devletlerin hareket kabiliyetlerini artıran sistemlerin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. İkincillik ve orantılılık ilkeleri bu maksatla kullanılan hukuksal normlardır.

Birlik, ikincillik ilkesine göre münhasır yetkisine girmeyen alanlarda, yalnızca önerilen tasarrufun amaçları üye ülkeler tarafından yeterince gerçekleştirilemediği ve dolayısıyla önerilen tasarruf boyut ve etkileri bakımından birlik tarafından daha iyi gerçekleştirilebildiği takdirde ve bu oranda tasarrufta bulunur.⁵³⁷ İkincillik prensibi, işlevsel olarak birlik ile üye devletler arasında yetki paylaşımı bakımından bir sınır çizmeye çalışmaktadır. Sınır çizilmeye çalışılmasının nedeni, birlik karşısında üye devletlerin yetkilerinin koruma altına alma ve birliğin yersiz müdahalelerine meydan vermeme kaygısıdır.

⁵³⁷ Tekinalp-Tekinalp, a.g.e., s. 92.

Orantılılık ilkesine göre ise birliğin hiçbir tasarrufu yapılan antlaşmaların amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli olanı aşmayacaktır.⁵³⁸ Birlik tasarruflarının kabulünde ikincilik ilkesi ile birlikte göz önünde tutulacak olan bu ilke, öncekinden iki esaslı yönde ayrılır. Birinci fark, ikincilik ilkesinin birliğin münhasır yetki alanı bakımından hüküm ifade etmemesine rağmen, orantılılık ilkesinin birliğin her türlü yetkisi bakımından uygulanmasıdır. İkinci fark ise şudur: İkincilik ilkesi, birliğin bir alanda yetki kullanmasına yer olup olmadığı sorusuna cevap ararken, orantılılık ilkesi, bu yetkinin nasıl kullanılması gerektiği sorusunu cevaplar. Orantılılık ilkesi yalnızca birlik tasarrufunun içeriği ile değil, türü ile de ilgilidir. Birlik tasarrufunun türünün olabildiğince basit olması, yönergelerin tüzüklere, çerçeve yönergelerin detaylı düzenlemelere tercih edilmesi gereklidir.

Birlik tasarruflarında, üye devletlere mümkün olduğunca geniş bir taktir sahası bırakılmalı, yerleşik milli düzenlemelere ve üye devlet hukuk sistemlerinin işleyişlerine saygı gösterilmelidir. Böylece orantılılık ilkesi birliğe, gerçekleştireceği tüm tasarruflarda üye devletlerin takdir alanına ve hareket kabiliyetine en az müdahale edici yöntemi seçerek, tespit edilen amaca ulaşılmasını sağlayan en alt yoğunlukta düzenlemeler yapması zorunluluğunu getirir.

11. Birlik Oluşturma Stratejisi ve Dış Politika Açılımları

Küreselleşme, yeni dünya düzeni, birlik oluşturma stratejisi ve egemen devletler birliği dikkate alındığında Türkiye'nin üç temel dış politika açılımının olduğu söylenebilir. Bu açılımlar; AB açılımı, Türk Cumhuriyetleri açılımı ve İslam ülkeleri açılımlarıdır. Jeopolitik konumu Türkiye'ye bunların dışında farklı dış politika açılım imkanları da sunmaktadır. Ancak Afrika, Uzakdoğu ve Latin Amerika gibi açılımlar ilk sayılan üç açılımla mukayese edildiğinde ikincil öncelikli açılımlar olarak değerlendirilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda hep batı kurum ve kuruluşları içinde yer almıştır. Dış politikasını da sıklet merkezi ile bu yönde geliştirmiştir. Günümüzde Türkiye her yönüyle Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası

⁵³⁸ Tekinalp-Tekinalp, **a.g.e.**, s. 101.

haline gelmiştir. AB süreci Türkiye için bir çağdaşlaşma projesidir. Türkiye'nin medeni dünyada layık olduğu seviyeye ulaştırılması girişimidir. Çünkü günümüzde AB siyasi, ekonomik ve kültürel olarak dünyanın en çağdaş kuruluşudur. Benzeri kuruluşlara da öncülük etmektedir. Bunun aksine görüş ileri sürenler Güneydoğu Asya Ülkeleri İşbirliği (ASEAN), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) gibi kuruluşları alternatif olarak göstermektedirler. Ancak, detaylı bir inceleme yapıldığında, bu kuruluşların da AB'yi izledikleri ve onun deneyimlerinden faydalandıkları görülmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin tarihsel süreci, coğrafi konumu ve mevcut durumu bu kuruluşlar içinde yer almasını mümkün kılmamaktadır. Bu kuruluşlar içinde yer alınsa bile AB ile mukayese edildiğinde Türkiye'ye fazla bir katkı sağlayacakları söylenemez.

Tarihsel ve kültürel bağlarımız olan Türk cumhuriyetleri Türkiye'ye farklı bir alternatif açılım imkanı sunmaktadır. Halen Türk Cumhuriyetleri ile siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri ilişkilerimiz geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak SSCB döneminde Kremlin tarafından yürütülen politikalar ve demir perde nedeniyle ilişkilerin geliştirilememiş olması, birlik oluşturma stratejisinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan zeminin oluşmasını engellemiştir. Kültürel değerlerde bir yakınlık olmasına rağmen, birlik oluşturma stratejisinin uygulanabilmesi ve kurumların teşkil edilebilmesi için gerekli olan ortak moral değerler, siyasi ve hukuksal yapı, ekonomik sistemlerde yakınlığın yeterli olduğunu söylemek gerçekçi olmayacaktır. Bu konularda ortak zeminin oluşturulması için hem uzun bir zamana hem de kararlı ve özverili çalışmaya ihtiyaç vardır.

Dini ve kültürel yakınlık Türkiye'ye İslam ülkelerine açılım imkanı sunmaktadır. İslam Konferansı Teşkilatı (İKT), vasıtasıyla İslam ülkeleri ile siyasi, ekonomik ve kültürel işbirliği sağlanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca D-8 ülkeleri de İslam ülkelerinin kurduğu bir teşkilattir. Bu teşkilat vasıtasıyla gelişmekte olan 8 İslam ülkesi arasında ekonomik işbirliği geliştirilmektedir. Ancak bu çalışmalar ortak zeminin farklılıklarından dolayı yeterince etkin olarak yürütülememektedir. İslam ülkeleri arasında farklı siyasi ve ekonomik yapılanmalar, farklı moral değerler karşılıklı ilişkilerin gelişmesini sınırlamaktadır. Dini ve kültürel yakınlığın duygusal etkisi bir

kenara bırakılıp objektif bir değerlendirme yapıldığında; laik, demokratik, hukuk devleti anlayışına sahip Türkiye ile İslam ülkeleri arasında birlik oluşturma stratejisinin uygulanması için uygun zemin bulunmadığı görülmektedir.

Küreselleşen dünyada uluslararası ilişkilere yön veren en önemli göstergeler ekonomik işbirliği verileridir. Bu veriler özellikle entegrasyonun hangi yönde gelişmesinin daha faydalı olacağı konusunda somut ipuçları vermektedir. Bu açıdan bakıldığında, 2006 yılı verilerine göre Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatın toplam ihracata oranı %51, AB'den yaptığı ithalatın toplam ithalata oranı %39'dur. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİT) dikkate alındığında bu oranlar sırasıyla %13 ve %19, Türk Cumhuriyetleri'nin dahil olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT) dikkate alındığında %4 ve %6, Türk Cumhuriyetleri dikkate alındığında %2.3 ve %1.4, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) dikkate alındığında %17 ve %14'dür.⁵³⁹ Bu göstergeler Türkiye'nin AB entegrasyonu içinde yer almasının daha faydalı olacağını göstermektedir.

Milli gücü, kültürel paradigması, jeopolitik durumu, birlik oluşturma stratejisinin uygulanabilmesi için ortak zemini, açılımları, uluslararası konjonktür ve zaman dikkate alındığında, Türkiye'nin Avrupa Birliği içinde yer almasının birinci önceliğe sahip olduğu görülmektedir. Ancak, bu değerlendirme Türk cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri açılımlarının kullanılmaması anlamına gelmemektedir. Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkeleri ile siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri ilişkiler geliştirilmeli, orta ve uzun vadede birlik oluşturma stratejisinin uygulanması için uygun zemin hazırlanmalıdır. Türk Cumhuriyetleri ve İslam Ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik gayretler, asimetrik etkiler sayesinde AB'ne giriş sürecinde Türkiye'ye ilave bir güç sağlayacaktır. Türkiye tarihsel derinliğinden gelen bu gücü etkin olarak kullanmalı, bu iki açılım için model olma özelliğini geliştirmelidir. Bu girişimlerinin gerçek semeresinin ise, Türkiye'nin çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkma aşamasında elde edilebileceği unutulmamalıdır.

⁵³⁹ <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekolar1/eko05.xls>. 5 Mayıs 2007.

12. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Hedefi Işığında AB Süreci

Daha önce Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi ve prensipleri, küreselleşen dünyada ulus devletlerin marjinalleşmesini engellemek için geliştirilen birlik oluşturma stratejisi ve bu stratejinin uygulanması sonucunda ortaya çıkan egemen devletler birliği konularını açıklamış, Avrupa Birliği'nin tarihsel gelişimini ve organlarını incelemiştik. Tezin bu kısmında ise Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi ışığında Türkiye'nin AB süreci değerlendirilecektir.

12.1. Milli Egemenlik

Türkiye'nin AB süreci Atatürk dönemi Türk dış politikasının milli egemenlik hedefi doğrultusunda değerlendirildiğinde şu sorular akla gelmektedir. Türkiye'nin AET ile ilişkileri dış baskılar nedeniyle mi, yoksa kedi isteğiyle mi başlamıştır? Türkiye AET arasında yapılan antlaşmalar eşitlik prensibine uygun olarak mı hazırlanmıştır? Bu ilişkilerin arkasında halk desteği var mıdır? AB süreci Türkiye'nin milli egemenliğini ortadan kaldırıyor mu?

Egemenlik; üstün ya da üstünlük anlamında kullanılan Latince kökenli bir deyimdir. Klasik teori, egemenliği devlet olmanın statik unsuru olarak algılamaktadır. Bu kapsamda egemenlik “*Muayyen bir ülkede oturan devlet kişiliğine bağlı olan, ondan ayrılmayan asli ve en yüksek hukuki iktidar veya kudret*”⁵⁴⁰ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama iki unsuru içermektedir. Birincisi olumsuz, hiçbir şeye bağımlı olmama, ikincisi ise olumlu, her şeyi zorlayabilme unsurudur.

Öğretide egemenliğin bir çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımların hepsinde var olan ortak özellik, egemenlik kavramının eş düzeyde ya da daha üst düzeyde herhangi bir başka güç tanımadığıdır. Eismein egemenliği; “*yönettiği ya da yönlendirdiği ilişkilerde aynı düzeyde veya üstün bir güce bağımlı olmayan otorite*” olarak tanımlanmaktadır. Yine Eismein göre egemen yetki, “*karar verme, istediği gibi hukuk normu belirleme ve bu normları uygulama yetkisi*”dir. Malberg'e göre egemenlik;

⁵⁴⁰ Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul, İ.Ü.H.F. Yayınları, 1971, S. 44.

“yetkinin en üst kullanımı biçimidir.”⁵⁴¹ Bu anlamda egemenliğin birbirinden ayrılmaz iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; dış egemenliktir. Dış egemenlikte devlet öteki devletlerin hiç birine bağımlı değildir. Bu anlamı ile egemenlik bağımsızlıkla eş anlamda kullanılmaktadır. İç egemenlik kavramı ise devletin uyruğunda bulunan özel ve tüzel kişiler, ya da gruplar karşısında üstün yetkilerle donatılmış olduğu anlamına gelmektedir.

Günümüzün demokratik devletlerinde bir devlet bünyesinde egemenlik, kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde; yasama, yürütme ve yargı yetkisi şeklinde üç ayrı organ tarafından kullanılmaktadır. Bu yetkilerin kullanılma yöntemleri her devletin anayasasında açıkça belirlenmiştir.

Küreselleşen dünya koşulları teknoloji, ekonomi, ticaret, iletişim konularında büyük değişiklikler meydana getirmiştir. Bu kapsamda değişik ülkelerdeki bankalar, şirketler, holdingler birleşme stratejisi uygulayarak varlıklarını devam ettirmeye, verimlilik ve etkinliklerini artırmaya çalışmaktadırlar.

Hızla değişen küreselleşme koşulları devletleri de etkilemektedir. En çok etkilenen husus, devletlerin mutlak egemenlik anlayışıdır. Klasik egemenlik anlayışı önemli bir evrim sürecine girmiştir. Sayıları hızla artan uluslararası antlaşmalar devletlerin egemenlik yetkilerini sınırlamaktadır. Uluslararası antlaşmaların ve evrensel değerlerin dışında kalan devletler uluslararası camiada dışlanmaktadır.

Klasik egemenlik anlayışında bütünleşme modelleri de önemli değişiklikler meydana getirmektedir. Bütünleşmeyi amaçlayan örgütlerin kurucu antlaşmalarını imzalayan devletler, kurulacak örgütün karar organları lehine egemen yetkilerinin bir bölümünü devretmektedirler. Burada iki kavramı birbirinden ayırmak gerekir. Devlet tarafından kullanılan yetkilerin, yine devletin özgür iradesiyle kısıtlandırılması başka şeydir. Bu yetkilerin bir bölümünün diğer devlet ya da örgütlere devri başka şeydir. Her ne kadar bu iki kavramda da devletin özgür iradesi belirleyici unsur olarak rol oynuyorsa da egemen yetkilerin kısmen devri olgusu, bu yetkilerin kısıtlanması

⁵⁴¹ Aydoğan Özman, **Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller**, c. XXI, Ankara, AÜHF Yayını, 1964, s. 1.

olgununa oranla devletin uluslararası sorumluluğu açısından çok daha önemli sonuçlar doğurur.⁵⁴²

Egemen devletler birliğinde; kurucu antlaşmalar ile üye devletler, bir kısım egemenlik yetkilerini sınırlarlar ve bir kısım egemenlik yetkilerini de birliğin organlarına devrederler. Sınırlanan ve devredilen egemenlik yetkileri egemen devletler birliğinin kuruluş amaçlarına uygun olarak belirlenmektedir. Bu husus doğrudan son şekli verilen hukuk düzeni olarak belirlenebileceği gibi, gelişimi belirli safhalara bölen bir evrimleşme sürecini de kapsayabilir.

Atatürk dönemi Türk dış politikası, gerçekçilik, akılcılık, uluslararası işbirliği ve esneklik prensipleri dikkate alındığında, egemenliğin çağdaş yorumuna, birlik oluşturma stratejisine ve egemen devletler birliğine dolayısıyla AB'ye ters düşmemektedir.

İlk olarak; Türkiye'nin 31 Temmuz 1959'da AET'ye ortak üye olma başvurusu,⁵⁴³ hiçbir dış yönlendirme ve baskı olmadan tamamen Adnan Menderes hükümetinin milli çıkarlar doğrultusunda vermiş olduğu karara uygun olarak gerçekleşmiştir. Başvuru sonrası yapılan görüşmeler eşitlik ve gerçekçilik prensiplerine uygun olarak yürütülmüştür. Adnan Menderes ve İsmet İnönü hükümetlerinin kararlı ve aktif çalışmaları sayesinde 12 Eylül 1963'de Ankara Anlaşması imzalanmıştır.⁵⁴⁴

Ankara Anlaşması Millet Meclisinde 1 çekimser, 1 muhalif oya karşılık 267 oyla, Cumhuriyet Senatosunda ise 3 çekimser ve 1 muhalif oya karşılık 100 oyla kabul edilmiştir. Anlaşma 4 Şubat 1964 tarih ve 397 sayılı yasa ile TBMM'de onaylanmıştır.⁵⁴⁵ Halkın temsilcisi olan meclisin hemen hemen tamamı Türkiye AET ilişkilerine destek vermiştir.

⁵⁴² Günüoğur, **a.g.e.**, s. 20.

⁵⁴³ Enis Coşkun, **Türkiye-Avrupa Bütünleşmesinin Yüzyıllık Seyir Defteri**, İstanbul, Cem Yayınevi, s. 79.

⁵⁴⁴ **A.e.**, s. 102.

⁵⁴⁵ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 1998, s. 381

Ankara Anlaşması'nın 4'ncü, Geçici Protokolün 1'inci maddesine dayanılarak hazırlanan Katma Protokol uygulama anlaşması olarak 23 Kasım 1970'de III. Demirel Hükümeti tarafından imzalanmış, 5 Temmuz 1971'de TBMM'de, 22 Temmuz 1971'de T.C. Senatosunda yine büyük bir oy çoğunluğuyla onaylanmıştır.⁵⁴⁶

Türkiye'nin 1980 öncesinde siyasi hayatına yön veren iki büyük siyasi parti; Adalet partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi Türkiye'nin AB'ne katılmasına karşı çıkmamışlardır. Bunlardan Adalet Partisi, özellikle Topluluktan yana bir politika izlemiştir. Son yıllarda ise mevcut büyük siyasi partilerden birisi dışında tamamı AB üyeliğine karşı değildir. Milli Selamet Partisi, Refah Partisi ve Fazilet Partisi siyasi görüşü çoğu zaman AB üyeliğine karşı çıkmış, ancak Fazilet Partisi, Genel Başkanı Recai Kutan'ın 14 Mayıs 1998'de AB üyeliğini desteklediği yönündeki beyanı⁵⁴⁷ gibi zaman zaman AB üyeliğine yönelik politikalar geliştirmiştir.

Türkiye'de AB süreci içinde bütün hükümet programlarına baktığımızda bu programların büyük çoğunluğunda ilişkilerin geliştirilmesi yönünde beyanların olduğu görülmektedir.⁵⁴⁸ AB sürecinin sorgulandığı Bülent Ecevit hükümetlerinin 1976-1978 ve 2000-2001 dönemlerinde Türkiye'nin ciddi şekilde ekonomik krizlere girdiği, halkın büyük sıkıntılar çektiği görülmektedir.

Bilim adamlarının, AB üyeliğine yönelik halk desteğini belirlemek maksadıyla, 1996-2006 yılları arasında yaptıkları anketlerde halkın konjonktüre bağlı olarak %74-%55 oranlarında AB üyeliğini desteklediği, %16-30 oranlarında desteklemediği, %6-29 oralarında kararsız kaldığı görülmektedir.⁵⁴⁹

Bu anketlerden en bilimsel ve güvenilir olanı Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 2004 yılında gerçekleştirdiği "*Türkiye'de Bireylerin AB üyeliğine*

⁵⁴⁶ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 384.

⁵⁴⁷ **A.e.**, s. 494.

⁵⁴⁸ Nuran Dağlı-Belma Aktürk, **Hükümetler ve Programları**, Ankara, TBMM Kütüphanesi Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Yayın No:12, 1988 s. 8-9.

⁵⁴⁹ Işık Üniversitesi Rektörü Prof. Ersin Kalaycıoğlu ve Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Ali Çarkoğlu'nun birlikte yaptığı "**Türkiye'de Sosyal Tercihler Araştırması**" Milliyet 14 Haziran 2006, s. 18.; Doç. Dr. Ali Çarkoğlu ve Prof. Dr. Kemal Kirişçi'nin 20 il merkezinde 18 yaş üzeri 3 bin 86 kişi üzerinde yürüttüğü araştırmanın sonuçları.

Bakışı” çalışmasıdır. Bu çalışmada, o gün bir referandum yapılırsa AB’ye üye olunması yönünde oy kullanacağını ifade eden bireylerin oranı %70.2, üye olunmasına karşı yönde oy kullanacağını ifade eden bireylerin oranı %16.2, bu konuda fikir beyan etmeyenlerin oranı %13.6’dır. Cinsiyette göre bir değerlendirme yapıldığında olumlu oy vereceklerin oranı kadınlarda %63.1 iken erkeklerde %77.5’dir. Yaş gruplarına göre bir değerlendirme yapıldığında olumlu oy vereceklerin oranı 65 yaş üzerindeki grupta %58, 55-64 yaş grubunda %63.3, 45-54 yaş grubunda 71.6, 35-44 yaş grubunda % 69, 25-34 yaş grubunda %74.3, 18-24 yaş grubunda %74.8’dir. Kadınlara nazaran erkekler, yaşlılara nazaran gençler AB ile ilişkilere daha fazla destek vermektedir.⁵⁵⁰

Yukarıda açıklanan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında halkın büyük bir kısmının AB sürecini desteklediği sonucuna varılabilir. Destek vermeyenlerin ve kararsızların çoğu bu değerlendirmelerini AB’nin Türkiye’yi almayacağı düşüncesine dayandırmaktadır. Bu nedenle AB ile ilişkiler uyumlu ve hızlı gelişme gösterdiği dönemlerde destek verenlerin oranı artmakta, destek vermeyenlerin ve kararsızların oranı önemli ölçüde azalmaktadır.

Açıklamalar ışığında yapılan değerlendirmede, Türkiye’nin AB sürecinin milletin talepleri doğrultusunda geliştiği ve bu durumun sürece meşruiyet kazandırdığı görülmektedir. Siyasi partilerin, ekonomik kuruluşların, sivil toplum kuruluşlarının ve halkın AB sürecine desteklerinin devam etmesi durumunda, sinerjinin sağlayacağı güç sayesinde sürecin başarıyla devam edeceği söylenebilir.

Halkın, siyasi partilerin ve sivil toplum örgütlerinin büyük çoğunluğunun AB ile ilişkilere sağladığı destek Atatürk dönemi Türk dış politikası prensipleri ışığında AB süreci başlığı altında safhalara ayrılarak detaylarıyla açıklanmaktadır..

Helsinki’de 12 Aralık 1999’da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve’sinde Türkiye’ye adaylık statüsü tanıldıktan sonra milli egemenlik konusunda problem olarak ortaya konan diğer bir husus da Kopenhag Siyasi Kriterleri, Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Program çerçevesinde yapılan anayasa ve kanun değişiklikleridir.

⁵⁵⁰ **Türkiye’de Bireylerin Avrupa Birliği Üyelğine Bakışı**, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 2005, s. 13-15.

Halkın bazı kesimleri yapılan değişikliklerden rahatsız olmuşlar bu uygulamaların Atatürk dönemi milli egemenlik anlayışına aykırı olduğunu iddia etmişlerdir.

Ancak Atatürk döneminde hukuk alanında yapılan devrimler incelendiğinde bu iddiaların gerçekçi ve bilimsel delillere dayanmadığı görülmektedir. Lozan görüşmelerinde batının medeni ve ceza kanunlarının alınarak Türkiye’de uygulanacağı sözleri verilmiştir. Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt’un 1925 yılında Adalet Bakanlığı’nın oluşturduğu komisyonlar önünde yaptığı konuşma bize önemli ip uçları vermektedir.

“Türk ihtilalinin kararı, batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar, o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkumdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı olduğu gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız”⁵⁵¹

Bu görüşler doğrultusunda 1926’da Medeni Kanun İsviçre’den; Ceza Kanunu İtalya’dan, Borçlar ve Ticaret Kanunu Neuchatel’den; 1927’de Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu Neuchatel’den, 1929’da Ceza Muhakemeleri Kanunu ve Deniz Ticaret Kanunu Almanya’dan, 1932’de İcra ve İflas Kanunu İsviçre’den iktibas edilerek kabul edilmiştir.⁵⁵²

Yasal değişiklikler konusunda eleştirilmesi gereken bir husus varsa, o da Atatürkçülüğe uygun olarak aktif bir davranışla çağdaş hukuk normlarının Türk hukuk sistemine dahil edilmemesidir. Bu yönde eğer geç kalınmışsa bu normların hukuk sistemine dahil edilmesi Atatürk’ün milli egemenlik ilkesine ters bir uygulama değildir. Bu gibi sakıncalı durumları ortadan kaldırmak için asıl yöntem, Atatürkçü düşünce sistemine uygun olarak devrimler ışığında proaktif bir yaklaşımla çağdaş hukuk normlarının oluşturulmasıdır.

⁵⁵¹ Mahmut Esat Bozkurt, **Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1944,s. 7-20.

⁵⁵² Gülnihal Bozkurt, “Atatürk’ün Hukuk Alanında getirdikleri”, **Atatürkçü Düşünce**, s. 614-615.

Küreselleşen dünyada çağdaş hukuk devleti olmanın özellikleri ve uluslararası anlaşmalar nedeniyle devletlerin mutlak ve sınırsız iç egemenlik yetkisine sahip olduğu söylenemez. Dünya ile ilişkilerini geliştiren ve uluslararası anlaşmalara taraf olan devletlerin iç egemenlikleri, anlaşma maddelerine uygun olarak sınırlanmaktadır. Bu durum hukukun üstünlüğü ilkesinin doğal bir sonucudur. Atatürk dönemi Türk dış politikasındaki milli egemenlik hedefi dışa kapanmayı değil eşitlik prensibi doğrultusunda uluslararası sistemin bir parçası olmayı ve dışa açılmayı öngörmektedir. Bu nedenle AB süreci milli egemenlik hedefi ile çelişmemektedir. Tam tersi, Türkiye’de AB süreci kapsamında demokrasinin bütün kurum ve sistemleriyle çağdaş bir duruma gelmesi milli egemenlik hedefinin gerçekleşmesine büyük bir katkı sağlamaktadır.

AB sürecinde milli egemenlik ile ilgili bazı yetkilerin AB kurumlarına devredildiği bir gerçektir. AB’ye üye bütün devletler bu yetkileri AB kurumlarına devretmişlerdir. Yetki devri vardır, ancak bu yetkinin kullanılmasında karar mekanizmalarında yer alınmaktadır. Nüfusunun fazla olması nedeniyle Türkiye’nin karar organlarındaki ağırlığı daha yüksek olacaktır. Ayrıca AB’ye üye olunması ile Türkiye’nin egemenlik alanı kendi sınırların dışına çıkmakta ve tüm AB sınırlarını kapsamaktadır.

12.2. Tam Bağımsızlık

Atatürkçülük adına AB’ne karşı olanların temel dayanaklarından birincisi tam bağımsızlık hedefidir. Onlara göre AB’ne girilmesi tam bağımsızlığı ortadan kaldırır. Bu süreçte AB’nin yaptığı değerlendirmeler ve eleştiriler devletin egemenlik haklarına müdahaledir. Yüzeysel ve duygusal bir değerlendirme yapıldığında bu görüşlerin büyük ölçüde doğru olduğu sonucuna varılabilir. Ancak bir değerlendirmenin Atatürkçü düşünce sistemine uygun olabilmesi için bu değerlendirmenin akıl, mantık ve bilime uygun olması gerekmektedir.

Türk Devrimi üzerine uzmanlaşmış bir akademisyen olan Prof.Dr. Sabahattin Özel’in bu konudaki görüşleri önem arz etmektedir. *“Türkiye’nin AB’ye katılmanın ortak kriterini yerine getirmesini bağımsızlıktan vazgeçmek olarak nitelendirmek, özellikle bunu Atatürkçülük adına yapmak hatalı bir yaklaşımdır. Demokratik bir*

*ülkede bireylerin doğal olarak AB'ye katılmaktan yana olma veya buna karşı çıkma hakları vardır ve saygıyla karşılanmalıdır. Ancak burada vurgulanması gereken husus, Atatürk ve Atatürkçülüğün, tam tersi bir yorumla bunun engeli olarak gösterilmesindeki çelişkidir.”*⁵⁵³

Dünya’da çok sayıda ülkenin birlik oluşturma stratejisi doğrultusunda bütünleşmeye yöneldiği bir süreçte otarşik bir yaklaşımla içe dönük, dışa kapalı siyasal ve ekonomik politikaların uygulanması, dış politika prensiplerinden gerçekçilik, bilimsellik ve akılcılık prensiplerine uygun değildir. Bu yaklaşım hem günümüzün gerçeklerinden, hem de tarihten hiç ders almamak anlamına gelmektedir. Günümüzdeki gelişmeleri ve değişimi derinden etkileyen Küreselleşmeyi ciddiye almayan zihniyet, Osmanlı döneminde Avrupa’daki gelişmelere kayıtsız kalan zihniyetle aynıdır. Tek farklılık günümüzde böyle bir hatayı yenilemenin maliyetinin geçmiştekine oranla daha yüksek olacağıdır.⁵⁵⁴

Özel, Atatürk’ün dış politika hedef ve prensiplerine uygun bir değerlendirmenin nasıl yapılacağını şu şekilde özetlemektedir. *“Atatürk’ün de vurguladığı gibi dünyada denge diye bir şey vardır, biz onun dışında değiliz. Bu konuda önemli olan AB’ye katılmak için ödenmesi gereken bedeldir. İlke olarak bu bedel üye ülkeler için öngörülenin üzerinde olmamalıdır. Diğer bir deyimle karşılıklı mütekabiliyet esastır. Eğer üyelik için Türkiye’nin özelliğinden kaynaklanan artı bir bedel ödemesi şart koşuluyorsa, bu bedel ikna edici ve kabul edilebilir olmalıdır. AB süreci Türk Devrimi’nin büyük idealinin gerçekleştirilmesinde önemli bir vasıtaadır. Ancak bunun bir ölüm kalım meselesi sayılması sakıncalı ve doğru değildir. Çünkü böyle bir düşünce Türkiye’yi AB’ye hak etmediği, onun beklentilerinin üzerinde ödünler vermeye sevk edebilir.”*⁵⁵⁵

AB, üye devletlerden birlik organlarına yetki aktarımında bulunan ve devlet benzeri yetkiler kullanan bir sürecin kendine has bir yapılanmasıdır. AB’nin temel aktörü her şeye rağmen ulus devletlerdir. AB’yi kuran antlaşmalar, ulus devletlerin iradelerinin bir ifadesidir. Ulus devletlere ait yetkilerin sınırlandırılmasına izin veren

⁵⁵³ Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 59.

⁵⁵⁴ A.e., s. 60.

⁵⁵⁵ A.e.

ve birliğe aktarılan yetkileri topluca kullanan da gene ulus devletlerdir. Şu halde AB üyesi olabilmek için önce egemen ve tam bağımsız olmak; sonrasında ise belirlenmiş amaçlara ulaşmak için bu egemenliğin bir kısmını ortak kurumlara devretmek gerekmektedir. Politik olarak da AB, küreselleşme karşısında tek tek sahip oldukları manevra alanını yitiren ulus devletlerin, bu alanı bir araya gelerek yeniden kazanmak için oluşturdukları bir birlikteliktir. AB'ye katılımın amacı egemenlik ve bağımsızlığa engel değildir. Ancak üzerinde hassasiyetle durulması gereken konu katılım sürecinde izlenecek politikalarıdır. Çünkü bazen süreç sonuçtan daha önemli olabilmektedir.

AB oluşma süreci açısından ulus devletlerin iradeleriyle başlamıştır. Avrupalı bireyler ya da kurumlar bir araya gelerek, gelin bir AB oluşturalım diye bir iradede bulunmamıştır. Ancak, belirli bir süreç içinde yatay ve dikey bütünleşmeyle dinamik bir seyir takip etmiş, Westphalia egemenliğinden vazgeçilmiş, uluslararası hukuk egemenliği kabul edilmiştir. AB, süreç içinde egemenlik açısından formel ve kapsamlı bir hukuki çerçeve oluşturmuştur. Hukuki çerçeve 120.000 sayfalık mevzuatı kapsamaktadır. Her aday ülke bu mevzuatın tümünü kendi ulusal hukukuna aktarması gerekmektedir. Eğer ulusal egemenlik sadece formel egemenlik olarak algılanırsa, bu AB'nin diğer ulusal egemenlikleri tümüyle kendisine uyarlaması anlamı taşımaktadır. Ancak güç ve meşruiyet ilişkisi açısından bakıldığında, ulusal egemenliklerin de kendilerini AB içinde yansıttıkları görülmektedir.

Türkiye-AB ilişkileri açısından ele aldığımızda, bu daha da önem kazanmaktadır. AB, Avrupa tarihinin en kapsamlı dönüşümünün ürünüdür ve son derece dinamik bir yapıya sahiptir. Türkiye de statik değildir, dinamik bir değişim süreci yaşamaktadır. Bu iki dinamik yapı arasındaki ilişkilerin nasıl tanımlanacağı önemlidir. Türkiye-AB ilişkilerinde üç aşama vardır. Müzakere tarihi alana kadar geçen süreçte, temel üyelik kriterlerinin hayata geçirilip geçirilmediği temel tartışma konusu olmuştur. Müzakere sürecinde hukuki mevzuatta uyum ve denetim ön plana çıkmaktadır. Tam üyelik ile birlikte egemenlik ilişkisi açısından Türkiye'nin hem etken hem edilgen olduğu yani denetim ve katılım dengesinin bir şekilde kurulduğu yeni bir dönem başlayacaktır. Bu üç aşama ile ilgili ilginç bir ikilem vardır. Genelde müzakere tarihi alana kadar

Kopenhag Kriterleri'nin denetimi, müzakere sürecinde de hukuki mevzuata uyum dolayısıyla denetim söz konusu olduğu için, Türkiye, ilk iki aşamada kendi ulusal egemenlik alanının daraldığı hissine kapılmaktadır ve belli bir tedirginlik hissetmektedir. Bugün içinde yaşamakta olduğumuz süreçte gündeme gelen tartışmalar genelde bu tedirginliği yansıtmaktadır. Avrupalılar ise daha şimdiden üçüncü aşamada söz konusu olacak egemenlik ilişkisi ile ilgili kaygılar yaşamaktadır. Türkiye'nin tam üye olması AB bünyesindeki birçok egemenlik kalıbının sarsılması sonucunu beraberinde getirecektir. Dinamik olarak şekillenen Avrupa'da, toplam nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturan, en çok nüfusa sahip olan üç ülkeden biri olan Türkiye'nin Avrupa dinamiklerini dönüştürebilme kabiliyeti ve gücü artacaktır. Ulusal egemenlik açısından belli sınırlamaları ve yetki devrini kabul eden Türkiye'nin egemenlik alanı ve etkinliği çok daha fazla artacaktır. Avrupalılar da bundan tedirgindir.

Eğer Türkiye ulusal egemenliğini, ulusun evrensel alandaki egemenliğini güçlü kılmak istiyorsa, güçlü bir meşruiyet zemini oluşturmak ve bu egemenliği uluslararası platforma taşıyacak güç kapasitesine ulaşmak zorundadır. Meşruiyetin temeli, aidiyet bilincidir, kendi içlerinde güçlü bir aidiyet bilinci geliştirmiş toplumların egemenlik alanı konusunda kaygılanmaları söz konusu olamaz. Gücün temeli ise ülkenin kendi ulusal ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi değerlerini uluslararası alana aktarabilme kabiliyetidir. Türk Milleti Avrupa'da, hatta küresel alanda, daha fazla egemen olacaksa, öncelikle ulusal kültür değerlerine evrensellik katabilme kabiliyeti kazandırması ve bunu uluslararası alana taşıyabilmesi lazımdır. İkincisi, ekonomik alanda, uluslararası ekonomi politiğe aktif katma değer katabilen ülkeler arasına girmesi gerekmektedir. Siyasi planda ise, kendi siyasi gücünü ve bölgesindeki siyasi etkinliğini, bir anlamda güç etkileşimlerindeki konumunu sağlam bir zemine oturtup, bunu uluslararası alana yansıtabilmelidir. Güç ve meşruiyet parametrelerinin oluşması durumunda, ulusal egemenlik alanı bakımından, AB süreci Türkiye'nin önüne yeni ufuklar açacaktır.

12.3. Çağdaşlaşma

Günümüzde Atatürk'ün çağdaşlaşma hedefinin hangi anlama geldiği ve çağdaşlaşmanın batılılaşma olup olmadığı tartışılmakta, Türkiye'nin AB sürecine karşı çıkılmakta, Türkiye'nin dış politika yönünün doğuya (Asya'ya) dönmesi gerektiği belirtilmektedir. Acaba gerçekten çağdaşlaşma hedefi batılılaşmak mıdır? Atatürkçü düşünce sistemi batıya karşı mıdır? Atatürk dönemi Türk dış politikası Türkiye'nin geleceğini Doğu'da mı görmektedir? Atatürk'ün çağdaşlaşma hedefi AB süreci ile örtüşmekte midir?

Birinci bölümde açıklandığı gibi Kurtuluş Savaşı sonrasında Atatürk'ün dış politika hedefi Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletini medeni dünyada layık olduğu seviyeye yükseltmektir. Kısaca çağdaşlaşma olarak adlandırılan bu hedef batılı bir devlet kurmak ve batıya yönelmekle mümkün olabilirdi. Çünkü memleketler muhtelifi fakat uygarlık birdi ve milletin ilerlemesi için bu uygarlığa iştirak edilmesi gerekiyordu. Uygarlık ise bir milletin devlet hayatında, fikir hayatında ve ekonomik hayatta gösterdiği ilerlemelerin bileşkesiydi. Batıda bu alanlarda meydana gelen gelişmeler yakından takip edilmeli, aklın, mantığın ve bilimin yol göstericiliğinde top yekun olarak Türk kültürüne dahil edilmeliydi.

Atatürk uygarlık ve kültürün eşdeğer olduğuna inanıyor ve milli kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkarmak istiyordu. Bunun için dünyadaki gelişmeler yakından takip edilmeli, bilimsel ve teknolojik gelişmeler nerede olursa olsun alınmalıydı. Çağdaşlaşma yolunda başarı değişim ve yenileşmeye bağlıydı. Yenileşme süratle ve bütüncül bir yaklaşımla yapılmalıydı. Çünkü uygarlık düzeyi yerinde durmuyor, her geçen gün biraz daha ileri gidiyordu. Türkiye'nin dünyadaki gelişmelere gözlerini kapaması, çeşitli sebeplerle dış dünya ile irtibatını kesmesi Atatürkçü düşünce sistemiyle bağdaştırılamazdı.

Atatürk zihinlerdeki tutuculuğu gerçekçilik, akılcılık ve bilimsellikten alınan güçle yok etmeyi, çağdaş gelişmeleri benimsemeyi, daha da ileri giderek gelişmelere yön vermeyi istiyordu. Zihinlerde yaratılacak değişimle Türkiye Cumhuriyeti halkını her bakımdan çağdaş bir toplum haline getirmek, gelişme yolundaki mazlum milletlere örnek olmak ve umut vermek onun nihai hedefiydi.

Atatürk'ün çağdaş medeniyete yönelmesinin nedeni, ülke insanlarına çağdaş dünyanın sunduğu nimetlerden yararlanma imkanını vermektir. Çünkü modern devletin klasik görevlerinden birisi, ülkenin bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamaksa, diğeri halkın refah, huzur ve mutluluğunu temin etmektir.⁵⁵⁶

Küreselleşen dünyada ulus devletlerin marjinalleşmekten kurtularak birlik oluşturma stratejisi doğrultusunda egemen devletler birliği diyebileceğimiz entegrasyonlar meydana getirmeye çalıştıklarını önceki kısımlarda açıklamıştık. Bu kapsamda yürütülen çalışmalara Avrupa'nın öncülük ettiği, günümüzün ve geleceğin devlet hayatına, fikir hayatına ve ekonomik hayatına yeni değerler kattığını belirtmiştik. Bu nedenle AB süreci bir çağdaşlaşma girişimi olduğu gibi, Türkiye'nin medeni dünyada layık olduğu yeri alma girişimidir. AB süreci içinde yapılan anayasa ve kanun değişiklikleri, AB müktesebatına uyum çerçevesinde çıkarılan yeni kanun, tüzük ve yönetmelikler, kurumsal yapılardaki değişiklikler çağdaşlaşmak için yapılması gereken çalışmalardır. Bugün toplumun bazı kesimlerinde meydana gelen rahatsızlıklar bu değişimin zamanında iç dinamiklerle yapılmayıp gecikmiş olarak AB sürecinin zorlamasıyla yapılmasından kaynaklanmaktadır. Osmanlı döneminde de aşırı şekilde hissedilen bu zorlamaları, Atatürk Avrupa'nın öngördüğünden çok daha hızlı bir şekilde değişerek aşmıştır. Ayrıca Atatürk bu değişimi iç dinamikleri harekete geçirerek gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla AB sürecinin bir gereği olarak gerçekleştirilen yenilikler Atatürkçülüğe aykırı girişimler değildir. Atatürkçülüğe aykırı olan değişimin iç dinamiklerle gerçekleştirilemeyerek gecikmiş olmasıdır.

Tevfik Rüştü Aras, Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinin gergin olduğu ve Rusya ile ilişkilerin çok iyi gelişme gösterdiği bir dönemde dahi Türkiye'nin Avrupa'ya yönelişini açıkça vurgulamıştır. Le Matin muhabirinin 1927 yılında Türkiye'nin Avrupa'ya karşı Asya'ya yönelik bir dış politika mı uygulamaya başladığı yönündeki sorusuna verdiği cevap bu yönelişi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Aras, Türkiye'nin Asya'da çıkarları olduğu için bu kıtadaki gelişmelerle ilgilendiğini, ama Asya'ya yönelmiş bir devlet olmadığını belirtmiştir. Türkiye'nin Avrupa uygarlığının bir parçası olduğunu, çıkarları ve geleceği açısından Avrupa'ya çok samimi bir

⁵⁵⁶ Abdurrahman Çaycı, Atatürk ve Çağdaşlaşma, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 653.

şekilde bağlandığını ifade etmiştir. Bunun aksine bir yaklaşım benimsenmesinin öldürücü bir hata olacağına dikkat çekmiştir. Türkiye'nin Asya'daki ve batıdaki dostlarına dünyada tek bir uygarlığın bulunduğunu, bunun da modern uygarlık olduğunu, iki uygarlık arasında bir mücadele olmasının asla kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Uygarlığın gelişmesi için yaratılacak her türlü engeli, sevimsiz bir irtica olarak değerlendirmiştir.⁵⁵⁷

Türkiye'nin henüz Milletler Cemiyeti üyesi olmadığı dönemde Avrupa Federasyonu Komisyonu toplantısında söz alan M. Grondi, bazı Avrupa devletlerinin federasyon dışında bırakılmasının doğru bir yaklaşım olmadığını belirtmiştir. Federasyonun Avrupa Birliği'ni amaçladığını, bu nedenle Türkiye ve Rusya'nın yapılacak çağrıya ne cevap vereceklerini bilmemekle beraber, Milletler Cemiyeti'nde bu iki devletle işbirliğini istemeyecek hiçbir devletin olamadığını vurgulamış, dolayısıyla bu konuda her şeyin yapılmasının bir zorunluluk olduğunu söylemiştir. Nitekim Avrupa Birliği Komisyonu 20 Ocak 1931'de İrlanda, Türkiye ve Rusya'nın komisyon çalışmalarına davet edilmelerini kararlaştırmıştır. Türkiye bu daveti uygun bulmuştur. Tevfik Rüştü ve Hasan Beyler 12 Mayıs 1931'de Avrupa Birliği Tetkik Komisyonu görüşmelerine katılmak üzere hareket etmişlerdir.⁵⁵⁸

Türkiye'nin Avrupa Konseyi Anlaşması'na katılması hakkındaki tasarının, 1949'da Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında, Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak önemli açıklamalarda bulunmuştur., *“Şu veya bu şekilde Avrupa Birliğine girmek bizim için bir büyük fırsattır. Siyasi zaruretler bir gün ortadan kalksa da biz milli kaderini batı alemine bağlamış bir insan topluluğu sıfatıyla bir an önce o alemin ayrılmaz ve tabii bir uzvu haline ulaşmayı vazife bilmeliyiz. Dünya görüşümüz, hayat anlayışımız, eğitim, bilim ve kültür zihniyetimiz, vatandaşa verdiğimiz değer, garba hakim olan prensiplere tam manasıyla denk gelmelidir. Gerçi Atatürk'ün yirmi beş yıl önce açtığı bu çığırtı değiştirmek bundan böyle kimsenin haddi değildir. Türk milleti batı medeniyeti çerçevesi içinde layık olduğu yeri adım adım mutlaka alacaktır. Fakat dar kafalı bir takım politikacıların inadına*

⁵⁵⁷ Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 223-224.

⁵⁵⁸ A.e., s. 230.

kurban gidersek ileri hamlelerimizde bir müddet gecikmemiz ihtimali kuvvetlenir, neticede milletçe zarara uğrarız.”⁵⁵⁹

AB sürecine karşı çıkan milliyetçi düşüncenin günümüzdeki temel sorununu Prof.Dr. Kemal Karpat şu şekilde değerlendirmektedir. *“Türk Milliyetçiliği'nin en esef verici yanı, vatanseverlikle karıştırılan dışa karşı kapalı siyasi ve kültürel bir dogma haline gelmesi, her türlü yoruma elverişli bulunmasıdır. Bu dogmatik milliyetçiliğin başlıca kusuru Türkiye'de daha kapsamlı, daha çok hoşgörüye dayanan bir kültür ve politikanın gelişmesini önlemesidir.”⁵⁶⁰*

Prof.Dr. Sabahattin Özel; Türk Devrimi'nin kendi milliyetçiliğini evrim yoluyla keşfetmiş ve yaratmış olduğunu, diğer bir deyimle Türk Devrimi'nin dinamik karakterinin milliyetçiliği statik olmaktan kurtararak dinamik bir olguya dönüştürdüğünü söylemektedir. Milliyetçiliğin çağdaş olabilmesi ve evrenselliği yakalayabilmesi için insanlık ailesinin büyük uygarlık yolculuğunda milliyetçiliği değişen ve gelişen bir kavram olarak görmek gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶¹

Bütün bu açıklamaların ışığında, Atatürk milliyetçiliğinin dogmatik ve statik olmadığını, tam tersine dinamik olduğunu, çağdaş ve evrensel değerler taşıdığını dikkate alarak; batılılaşmanın çağdaşlaşma hedefinin yönünü belirlediğini, çağdaşlaşmanın aynı zamanda milli kültüre bilimsel yöntemlerle kendi değer ve özelliklerimizi de kattığını, Türk halkına aydınlık ufuklar açtığını söyleyebiliriz.

Yapılan açıklamalar ışığında Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi Türkiye'nin geleceğini batıda görmektedir ve günümüzde bu hedef AB süreci ile örtüşmektedir. Demokrasi, hukukun üstünlüğü, kişi hak ve hürriyetleri, yaşam standartları, ekonomik refah ve özgürlükler, örgütsel sistem ve kapasite gibi değişkenler dikkate alındığında, günümüzün çağdaş değerlerine batı normlarına sahip diğer ülkelerle birlikte AB'nin öncülük ettiği görülmektedir. UNDP tarafından çok

⁵⁵⁹ Nadir Nadi, “Ne mi Çıkar”, **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1949, s. 1.

⁵⁶⁰ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, 1996, s.215.

⁵⁶¹ Özel, **Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 236.

sayıda değişkene göre hazırlanan İnsani Gelişmişlik İndeksi incelendiğinde, dünya sıralamasında ilk 10 ülke arasında 7, ilk 20 ülke arasında 16 ülke Avrupa ülkesidir.⁵⁶²

12.4. Halkın Huzur, Güven ve Refahı

Birinci Dünya Savaşı, dünyada imparatorluklar döneminin sonu oldu. Yıkılan imparatorlukların yerini ulus devletler aldı. Osmanlı İmparatorluğu yerine de Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Yüz yıl sonra ise, bu kez de ulus devletler, egemenlik haklarını ulus üstü otoritelere devretmeye başladılar. Mal, hizmet ve sermaye akımlarının liberalleştiği günümüzde uluslararası ticarete giderek ulus devletlerin bağımsız politika belirleme dönemi kapandı. Dünya Ticaret Örgütü ülkeler arası ekonomik ilişkilerin düzenlenmesinde artan bir rol oynamaya başladı. Ülkeler dünya rekabetinde var olma mücadelesinde ekonomik entegrasyon çabaları içine girdiler. Bugün Amerika'da NAFTA, Avrupa'da AB, Uzak Doğu'da ASEAN başta olmak üzere farklı yoğunluklarda ekonomik bütünleşme hareketleri bugünün ve geleceğin dünyasına damgasını vurmaktadır. Bu ekonomik bloklaşma hareketlerinin dışında kalan ülkeler izolasyon tehdidi altında kalmaktadır. Ülkelerin demokratikleşme sürecinin yeterince derinleşmediği durumlarda, bu izolasyon sadece ekonomik boyutla da sınırlı kalmamaktadır.

AB üyeliği, üye olan ülkelerin ekonomileri üzerinde hızla olumlu etki göstermektedir. Ekonomileri diğer Avrupa ülkelerine oranla daha az gelişmiş olan bazı ülkeler, AB üyesi olduktan sonra ekonomik açıdan büyük gelişme kaydetmişlerdir. 1980'den 2000 yılına kadar olan 20 yıllık zaman diliminde İspanya, kişi başına milli gelirini 3 katından fazla artırmıştır. Aynı şekilde Portekiz'in artışı 4 kat, komşumuz Yunanistan'ın ki ise 3 kat olmuştur. Türkiye ise bu 20 yıllık dönemde, diğer ülkelere zaten oldukça düşük olan kişi başına düşen milli gelirini ancak iki katına çıkarabilmiştir.⁵⁶³

Yunanistan ve Portekiz'de 1974, İspanya'da 1975 yılında diktatörlük rejimi yıkıldıktan birkaç yıl sonra, bu ülkeler AT'ye üyelik başvurusunda bulunmuşlardır.

⁵⁶² Human Development Report 2006, hdr.undp.org/hdr2006/-20k.

⁵⁶³ Haluk Tükel, "Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Müzakere Süreci", **Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm Konferansı**, İstanbul, [y.y.], 28 Nisan 2005, s. 2.

Üyelik süreci ve müteakiben gerçekleşen üyelik bu ülkelerin sadece ekonomik gelişmelerine ve istikrarına hizmet etmemiş aynı zamanda, demokratik siyasal yaşamın hızla gelişmesine ve siyasi istikrarın yerleşmesine büyük destek sağlamıştır. Süreç bu ülkelerin iç güvenliğine ve huzuruna olduğu kadar dış güvenliğine ve saygınlığına da olumlu katkılar yapmıştır.

AB sürecinin sağladığı güvenilirlik üye olan ülkelere yabancı sermaye akışını hızla arttırmaktadır. Bir ülkenin AB adaylığını elde etmesi ve üyelik müzakerelerine başlanması o ülkenin ekonomik göstergelerine olumlu yansımaktadır. Söz konusu ülkelerin ekonomik büyüme oranları ve gelir düzeyleri geçmiş dönemleri ile karşılaştırılmayacak bir şekilde yükselmektedir. Güney Avrupa ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik göstergeleri bu konuda zengin kanıtlarla doludur. AB fonlarından yararlanan ve önemli miktarda doğrudan yatırım alan bu ülkelerle karşılaştığımızda, ülkemiz ağır bir iç ve dış borçlanma gerçekleştirmiş olmasına karşın, çok yetersiz bir büyüme performansı sergilemiştir. 1986 ve 1998 yılları arasında ülkemizdeki yaşam standardı AB ortalamasının yüzde 30'unda kalırken, aynı dönemde söz konusu rakam Yunanistan için yüzde 66, Portekiz için yüzde 74 ve İspanya için yüzde 81 olmuştur. Hesaplamalara göre Türkiye, önümüzdeki on yıl kişi başına milli gelirini her yıl %5 arttırdığı takdirde 800 milyar Euro'luk bir ekonomik güce ulaşacaktır. Böylece, satın alma gücü paritesine göre 10,000 Euro ile AB'nin ortalama hayat standardının yüzde 55'i yakalanabilir.⁵⁶⁴

Bu çerçevede, AB ile üyelik müzakereleri başladıktan sonra, Türkiye'ye her yıl GSMH'nin yaklaşık %2'si kadar doğrudan yabancı sermaye girişi mümkün olacaktır. Üyelik sürecinin aksaksız olarak devam etmesi, siyasi ve ekonomik istikrarın korunması halinde, Türkiye çok önemli aşamalar kaydedebilecektir. Büyük sıkıntılar sonucu gerçekleştirilen yeniden yapılanmanın meyveleri alınmaya başlanınca, moraller yükselecek ve hükümetler reformları sürdürme azmini koruyacaklardır. Brüksel merkezli CEPS adlı bir düşünce kuruluşunun raporuna göre müzakerelerin başlamasından iki yıl kadar sonra Türkiye 7 ile 10 milyar Dolarlık doğrudan yabancı

⁵⁶⁴ Tükel, A.g.e., s. 2.

sermaye çekebilecek bir potansiyele sahiptir.⁵⁶⁵ Colombia on International Investment ve Economic Intelligence Unit tarafından hazırlanan rapora göre de Türkiye 2010 yılına kadar küresel yatırımlardan her yıl ortalama 9,6 milyar Dolar pay alabilecektir.⁵⁶⁶

Türkiye'nin AB sürecinde yapısal dönüşümü, güven ve beklentilerin artmasını sağlamış, buna paralel olarak yerli ve yabancı yatırımlar artarak devam etmiştir. Türkiye'nin orta vadeli yeni bir büyüme sürecine girmesi üretimi, istihdamı ve GSMH'yı hızla artırmıştır. Türkiye AB ile müzakerelere başlama beklentilerinin başladığı 2002'de %7.9, 2003'de %5.9, 2004'de %9.9,⁵⁶⁷ 2005'de %7.6 ve dünyada gelişmekte olan ülkeleri olumsuz etkileyen finanssal dalgalanmaya rağmen 2006 yılında %6 oranında büyümüştür.⁵⁶⁸ Kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla 2002'de 2586 Dolar iken 2005'de 5008, 2006'da 5447 Dolara yükselmiştir.⁵⁶⁹ İşsizlik oranı 2002'de %11.4 iken 2006'nın Mayıs ayında %8.8'e düşmüştür.⁵⁷⁰ Enflasyon oranları 2002'de ÜFE'de %30.8'den 2005'de %5.89'ya,⁵⁷¹ TÜFE'de %29.7'den %8.18'e⁵⁷² düşmüştür.

Konsensus araştırma kuruluşu tarafından Eurostat kurallarına uygun biçimde yapılan bir araştırmaya göre; “*AB size ne ifade ediyor?*” sorusuna Türk halkının %66.7'lik kısmı “*Ekonomik refah*”, %67.9'luk kısmı “*Sosyal güvenlik*”, %58.7'lik kısmı “*İşsizliğe çözüm*” cevabını vermiştir.⁵⁷³ Bu sonuçlardan anlaşılacağı gibi, Türk Halkının büyük çoğunluğu AB sürecinin Türk halkının huzur, güven ve refahını artıracığı görüşündedir.

⁵⁶⁵ Tükel, a.g.e., s. 2.

⁵⁶⁶ Dünya Gazetesi, **Sermaye Girişi Sürecek, Türkiye'ye 2010'a kadar 48 milyar dolarlık giriş bekleniyor.** Sayı: 10573-8009, 12 Eylül 2006, s. 1-5.

⁵⁶⁷ Hasan Selçuk, Türkiye Ekonomisi. Genel Görünüm, **Stratejik Öngörü**, sayı 8, İstanbul, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2006, s. 11.

⁵⁶⁸ Dünya Gazetesi, **Büyüme Dalgaya Takılmadı**, Sayı: 10573-8009, 12 Eylül 2006, s. 1, 7.

⁵⁶⁹ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=257>, 10.12. 2007.

⁵⁷⁰ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=331>, 10. 12. .2007

⁵⁷¹ http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TOPTAN/k_030106.xls, 14. 12. 2007.

⁵⁷² <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=204>, 16. 12. 2007.

⁵⁷³ **Milliyet**, 14 Ekim 2005, s. 21.

Bütünleşme çabaları arasında AB'nin derinleşme süreci, ekonomik birliğin de ötesine giden en kapsamlı süreçtir. Avrupa'daki ülkeler 1920'lerin otoriter ve otoriter devlet modelinden piyasa ekonomisi, serbest dış ticaret, çoğulcu ve katılımcı demokrasi, bireysel hak ve özgürlükler temeli üzerinde yapılanmış devlet modelini benimsemişlerdir. AB süreci ortak değerler ve çıkarlar çerçevesinde siyasi işbirliğini geliştirerek özgürlük ve demokrasinin yayılmasına, kalkınma, çevre, silahsızlanma ve terörizm konularında ortak çalışmalar yürüterek, istikrar ve güvenliğin artırılmasına, ekonomik bütünleşme sağlayarak ve ekonomik reform süreçlerini hızlandırarak ülkelerde refah düzeyinin artırılmasına büyük katkı sağlamaktadır. Bu nedendir ki; AB bölgesi tarihinde görülmediği kadar uzun bir dönem huzur güven ve refah ortamı yakalamıştır.

AB'yi oluşturan bu değerler aynı zamanda günümüzün modern toplum anlayışının da temelini oluşturmuştur. Yüzyıllardan bu yana Avrupa'nın bir parçası olan Türkiye'nin de, çağımızın bu en ileri ve en kapsamlı ekonomik ve siyasi birliğine katılması, Atatürk'ün açtığı modernleşme yolunda çok önemli bir aşama oluşturacaktır. AB üyeliği, ekonomi politikalarımızı iyileştirmekten, ekonominin yapısal bozukluklarının ürettiği sorunlara çare üretmekten, riskleri kontrol altına almaya çalışmaktan daha öteye bir vizyon taşımaktadır. 70 milyonu aşkın nüfusu, her gün işsizler ordusuna katılan binlerce genci, gelişmiş ülkeler arasında yer alma idealleri ile Türkiye, hızlı, istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme çizgisini yakalamak zorundadır. Bu yeni vizyon, cesaretle gerçekleştirilecek değişimi bize sunmaktadır. Türkiye, AB süreci içinde vatandaşına gelişmiş ülkeler seviyesinde temel hak ve özgürlükler sağladığında, siyasi kültürünü geliştirdiğinde, ekonomisini güçlendirdiğinde, doğal olarak halkın huzur, güven ve refahını da büyük ölçüde artıracaktır.

Sonuç olarak; Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi, milli egemenlikten güç alarak tam bağımsızlığı sağlayan, çağdaş dünyanın değerlerini benimseyerek Türk kültürünü bilimsel metotlarla geliştiren, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletini çağdaş dünyada layık olduğu seviyeye yükselten, milletin huzur, güven ve refahını artıran bir hedeftir. Bu hedef akılcı ve gerçekçidir. Eşitlik çerçevesinde

uluslararası işbirliğine açıktır. Proaktif politikaların üretilmesine imkan sağlayan, yurtda ve dünyada barışın yerleşmesine katkıda bulunan, uluslararası hukuka saygılı, tutarlı ve güvenilir bir hedeftir. Günümüzde Türkiye'yi bu hedefe ulaştırabilecek en uygun dış politika açılımı ise AB sürecidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA PRENSİPLERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİ

Strateji kelime anlamıyla “*sevk etme, yöneltme, gönderme, götürme ve gütme*” demektir. Kelime ilk olarak askeri alanda kullanılmıştır; fakat günümüzde hemen hemen her alanda kullanılmaktadır. Bu nedenle stratejinin her alanda geçerli olabilecek genel bir tanımının yapılması faydalı olacaktır. Genel bir tanım olarak strateji, sistemi etkileyen dış etken ve faktörleri dikkate alarak hedeflerin belirlenmesi, mevcut imkan ve kabiliyetlerin tespiti, zaman boyutunda bu imkan ve kabiliyetlerin geliştirilmesi ve belirlenen hedeflere ulaşacak şekilde kullanılması bilimidir. Yöneticilere stratejilerini belirlerken rehberlik eden prensiplere de politika denilmektedir. Prensipler yöneticilere doğru stratejik kararların alınmasında yol gösterirler ve kararlarının yeterliliğini değerlendirmelerine yardımcı olurlar. Bu bölümde AB süreci; AET’ye ortak üyelik başvurusu ve Ankara Anlaşması, hazırlık dönemi ve Katma Protokol, geçiş dönemi ve Gümrük Birliği, son dönem ve müzakere süreci safhalarına ayrılacak ve bu safhalardaki uygulamalar Atatürk dönemi Türk dış politikası prensipleri ışığında değerlendirilecektir.

1. AET’ye Ortak Üyelik Başvurusu ve Ankara Anlaşması

Türkiye AET ilişkileri giriş bölümümde açıklandığı gibi Osmanlı Devleti’nin Tanzimat’tan itibaren ortaya koyduğu batılılaşma çabalarının bir devamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte Atatürk’ün ortaya koyduğu ilkelere de yola çıkarak, bu deneyimleri bir devlet politikası haline getirmiş ve dış politikasını da bu temel üzerine inşa etmiştir. Batılılaşma çabalarının sonucu olarak Türkiye, batıda teşkil edilen gerek askeri gerekse ekonomik kuruluşlarda yerini almıştır. Türkiye ayrıca Avrupa Konseyi, OEEC, IMF, IBRD ve GATT gibi kuruluşlara üye olmuştur. Bu nedenle Türkiye’nin AET ile ortak üyelik müzakerelerine başlamasının temel nedenlerinden birisinin batılılaşma olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin AET'ye ortak üyelik başvurusunun çeşitli boyutları ile değerlendirilebilmesi için o günkü koşulların irdelenmesi gerekir. Dolayısıyla, 1959 yılında Türkiye'nin ve ortak üyelik görüşmelerine başladığı AET'nin içinde bulunduğu konjonktürün, dış ve iç politika ortamlarının araştırılması faydalı olacaktır.

1.1. Dış Politika Ortamı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa on milyonlarca insanını yitirmiş, ekonomisi tamamen çökmüş ve yepyeni bir bölünmüşlüğüne içine düşmüştür. İdeolojik nitelikli bu bölünmüşlük, Avrupa'da her şeyden önce barış ve güvenliğin sağlanmasını ve güvence altına alınmasını gündeme getirmiştir. Savaştan yeni çıkan Avrupa ülkeleri, içinde buldukları durumda, kendi güvenlik ve istikrarlarını sağlayabilmek için kaçınılmaz olarak etki alanında buldukları süper güçlerin, ABD veya SSCB'nin güdümüne girmişlerdir. Böylece, Batı Avrupa NATO'ya, Doğu Avrupa da Varşova Paktı'na üye olmak suretiyle güvenlik ve istikrarlarını bir yerde iki blok arasında kurulan güç dengesine bağlamışlardır.⁵⁷⁴

Mareşal Montgomery 18 Mayıs 1953'de Batı Almanya'nın da dahil olduğu Batı Avrupa milletleri arasında siyasi ve iktisadi menfaatlerin bir hizaya getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Avrupa'nın ortasındaki demirperdenin kaldırılması ve büyük bir Avrupa camiasının kurulması için hazırlıklara hemen başlanmasını önermiştir.⁵⁷⁵ Avrupa'da birlik oluşturulması kapsamında kurulan AET, doğal olarak Batı Avrupa'nın Sovyet ideolojisine karşı oluşturmuş olduğu kuruluşlardan biri olmuştur. O bakımdan öncelikli olarak Batı Avrupa ve onunla birlikte hareket eden ülkelerin ilgisini çekmiştir.⁵⁷⁶ Bu ülkeler, AET'nin uluslar üstü modelinden çok Sovyet karşıtı siyasi niteliği üzerinde durmuş ve kendilerini bir yerde bu kuruluşun doğal üyeleri olarak görmüşlerdir.

Bu gelişmelerin yanında uzun süreden beri ilk defa Türk Parlamento Heyeti'nin Mayıs 1963'te Sovyet Rusya'yı ziyaret etmesi Batı Avrupa'yı kaygılandırmıştır.

⁵⁷⁴ Henry Kissinger, **Diplomasi**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları 2000, s. 393-414.

⁵⁷⁵ "Batının Yolu Ne Olmalı", **Vatan**, 19 Mayıs 1953, s. 1, 7.

⁵⁷⁶ "Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu", **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, DPT, 2000, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/oik561.pdf> 17 Ağustos 2005.

Soğuk Savaşın devam ettiği bir sırada böyle bir ziyaret Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya yakınlaşma eğilimi olarak değerlendirilmiştir.

Avrupalı organizasyonlara alınmayan Türkiye Sovyetlere yakınlaşabilir ve farklı bir kutba kayabilirdi. Soğuk Savaş döneminde jeopolitik ve stratejik açıdan önemli bir yere sahip Türkiye'nin farklı bir kutba kayması hem Avrupa'nın güvenliğini tehlikeye düşürebilir hem de Türkiye'nin Avrupa'dan uzaklaşmasına neden olabilirdi. Bu da Avrupa'yı güvenlik açısından büyük bir riske sokardı. Türkiye'nin farklı bir kutba kaymasına engel olacak ve aynı zamanda da onu zaman içinde Avrupa'ya bağlayacak bir yöntemin bulunması gerekliydi.

1.2. İç Politika Ortamı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa merkezli siyasi ve güvenlik oluşumları içinde yer alan, Avrupa Konseyi, OEEC ve NATO'ya üye olan Türkiye, AET üyeliğini Tanzimat'la başlayan ve cumhuriyetle doruk noktasına varan batıya yönelişin ve çağdaşlaşma felsefesinin doğal bir uzantısı olarak algılamıştır.

Mis Josephy Frances gibi Avrupa birliği fikri ileri gelenleri Türkiye'de konferanslar vermişler⁵⁷⁷ ve Avrupa'daki entegrasyon çalışmaları hakkında bilgi vermişlerdir. Avrupa'daki gelişmeleri takip eden Türkiye'nin AET'ye katılmasının iki esasa dayandığı öne sürülmektedir.⁵⁷⁸ Bunlardan birincisi, Tanzimat'tan itibaren batı dünyasının bir parçası olmaya çalışan Türkiye'nin AET'nin gelişmesiyle oluşabilecek Avrupa birleşik devletlerinin dışında kalmak istememesidir. İkincisi ise ticari niteliktedir. Çünkü, Türkiye'nin AET'ye üye altı devletle yoğun ticari ilişkileri vardır. Kısaca Türkiye'nin AET'ye girmek istemesi genel olarak politik ve ekonomik esaslara dayanmaktadır,⁵⁷⁹ Bu esasların ana nedenleri ise şunlardır:

- Avrupa'da gerçekleşecek siyasi bütünleşmenin dışında kalmamak.
- İhraç ürünleri için geniş bir pazar elde etmek.

⁵⁷⁷ "Avrupa birliği ve Meseleleri", *Vatan*, 30 Temmuz 1953, s. 1,7.

⁵⁷⁸ Gülten Kazgan, **100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye**, 2. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973, s. 77.

⁵⁷⁹ Tayyer Ayyıldız, **Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları 1975, s. 16; Günöğür, **Türkiye AB ilişkileri Tarihçesi**, Ankara, TCMB Yayını, 1995, s. 178.

- Kalkınma için gerekli kolaylıkları ve yardımları temin etmek.
- AET ile ilişki kurmuş olan Yunanistan'ın karşısında politik ve ekonomik olarak güç durumda kalmamak.

1.3. Ortak Üyelik Başvurusunun yapılması

Adnan Menderes Hükümeti, AET'nin kuruluşundan 19 ay sonra 31 Temmuz 1959'da, Roma Antlaşması'nın 238. maddesine⁵⁸⁰ dayanarak, Topluluklar Konseyine "ortak üyelik" başvurusunda bulunmuştur.⁵⁸¹ Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, Ankara Anlaşması'nda ifade edilen "ortak üyelik" ile Türkiye'nin tam üyelik başvurusunda telaffuz edilen "tam üyelik" kavramlarının hukuki niteliklerinin nasıl anlaşılacağıdır.

AT Hukukunda, ortak veya aday üyelik terimlerinin dayandığı "association" kavramının içeriği tam ve kesin olarak belirlenmemiştir. Avrupa hukukunda bu kavram ilk defa 1952 yılında Avrupa Konseyi Hukuk Komisyonu'nda ele alınmış ve tanımlanmıştır. Buna göre bir Topluluk ile yoğun işbirliğine girme yükümlülüğünde bulunan devlet, ortak veya aday üye (associate-associés) sayılmaktadır. Bu işbirliğinin sınırları anlaşma ile belirlenmektedir. Gerektiğinde bu ilişki sınırlanabilmektedir. O halde bu ilişkinin niteliği yapılan anlaşmanın keyfiyetiyle yakından alakalı olmaktadır. Bu da ortaklığın kapsamının her anlaşmaya göre değişebileceği anlamına gelmektedir. AET Anlaşması'nda ise ortak üyelik: "Karşılıklı hak ve borçların denkleştirildiği ilişkiyi öngören ortak bir tutum ve özel bir yöntem" olarak tanımlanmıştır.⁵⁸² Bu açıklamalar kapsamında ortak üyeliği, üyeliğe sınırlı bir katılım olarak görmemiz uygun olur.

AET-Türkiye Anlaşması'nın dilimize "Ortaklık Anlaşması" olarak çevrilmesi nedeniyle AET'ye karşı Türkiye "ortak üye" olarak nitelendirilmektedir. Böyle bir ortaklığın işlenmesi için gerekli kurumsal yapı oluşturulmuş olmasına rağmen,

⁵⁸⁰ Söz konusu maddeye göre: "Topluluk, bir üçüncü devletle, bir devletler birliğiyle ya da bir uluslararası örgütle, karşılıklı haklar ve yükümlülükler, toplu davranışlar ve özel yöntemlerle niteliği belirlenen ortaklık kuran anlaşmalar yapabilir." Halûk Günûğur, **Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Kuran Antlaşma (Roma Antlaşması)**, İstanbul, İKV Yayını, 1985, s. 146.

⁵⁸¹ Dominik Lasok, "The Ankara Agreement: Principles and Interpretation", **Marmara Journal of European Studies**, vol. 1 No.:1-2, s. 27.

⁵⁸² Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 366.

Türkiye'nin kendi hak ve yükümlülüklerini ilgilendiren alanlarda Topluluk tarafından yapılan tasarruflarda karar yetkisine sahip olmadığı için AET ile olan ilişkileri “*ortaklık ilişkisi*” şeklinde değerlendirmek doğru değildir.

Türkiye'nin AET kurucu anlaşmalarının 237. maddesine göre “*tam üyelik*” başvurusunda bulunabileceği halde neden “*Ortak Üyelik*” başvurusunda bulunduğu sorusu akla gelmektedir. Roma Antlaşması'nın 237. maddesine göre her Avrupa devleti AET'ye “*tam üyelik*” başvurusunda bulunma hakkına sahiptir. Ancak Türkiye bu yöndeki politikasını belirlerken Roma Antlaşması'nın 237. maddesi yerine 238. maddesine dayanarak “*ortak üyelik*” başvurusunda bulunmuştur. Tam üyelik başvurusu yerine ortak üyelik başvurusunda bulunulmasının nedeni genel olarak ekonomik nedenlere dayandırılmaktadır. Tam üyelik veya katılma daha çok gelişmiş sanayi ülkeleri için söz konusu olabilecek bir yol olarak ifade edilmektedir. Tam üyelik isteğinde bulunan ülke, ekonomik yönden tam üyelikten doğacak yükleri kaldırabilecek ekonomik gelişme seviyesinde olmalıdır. Bu statüde AET'ye katılacak ülke, Topluluğa tam üye olduktan sonra AET ülkelerinin yoğun bir mal arzı ile karşılaşacaktır. Dolayısıyla Ortak Pazar'ın faydalarından yararlanabilmek için sanayileşmenin belirli bir aşamasını tamamlamış olma zorunluluğu vardır.⁵⁸³

Türkiye'nin 1950'li yıllardaki ekonomik durumu göz önüne alındığında yukarıdaki soruya kolaylıkla cevap verilebilecektir. Türkiye'de 1950-1954 yılları arasında GSMH'nin yıllık ortalama artış hızı yüzde 9 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına gelir ise yüzde 5 gibi yüksek bir artış göstermiştir. Bu dönemde Demokrat Parti (DP) hükümetince uygulanan liberal politikaların etkisiyle ithalattaki artışlar, ihracattaki artışların üzerinde olmuştur. Uygulanan sabit kur politikası ve artan dış ticaret açığı döviz rezervlerinin hızla erimesine neden olmuştur.⁵⁸⁴ GSMH'deki yıllık artış 1954 sonrası yüzde 4.1'e düşmüş, kişi başına gelirdeki yıllık artış oranı ise yüzde 1'in altına inmiştir. Türkiye bu aşamada içerdeki döviz stokunun erimesiyle birlikte GSMH'nin önemli bir bölümünü oluşturan tarım sektöründe kullanılan traktör ve diğer tarım makinelerinin yedek parçalarını dahi dışarıdan satın

⁵⁸³ Karluk, *Avrupa birliği ve Türkiye*, s. 366-367.

⁵⁸⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu I*, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993, s. 123.

alamayacak duruma gelmiştir. Döviz sıkıntısı nedeniyle tarım dışı sektörlerdeki (sanayi, inşaat ve hizmet) yatırımlar da sermaye ithal edilemediği için durmuştur. Bütün bunların neticesinde Türkiye'nin 1954 sonrası kalkınma hızı düşmüş, plan ve programdan yoksun yatırım ve imar girişimlerinin neden olduğu kamu açıkları nedeniyle de enflasyon ortaya çıkmıştır⁵⁸⁵.

Türkiye, bu ekonomik dar boğazlardan çıkmak için uluslararası kuruluşlardan ve devletlerden borç para istemek zorunda kalmıştır. Ancak OEEC, IMF ve IBRD gibi uluslararası kuruluşlar kredi için Türkiye'nin "*stabilizasyon*" programı uygulamasını şart koşmuşlardır. DP Hükümeti bu programa sıcak bakmamış, ABD, Almanya ve İngiltere gibi devletlerden borç para isteme yoluna gitmiştir. Bu devletler de borç para vermek için yukarıda sözü edilen uluslararası örgütlerin onayını şart koşunca, DP Hükümeti "*stabilizasyon*" programını kabul etmek zorunda kalmıştır. IMF ve OEEC ile bir dizi görüşmeler neticesinde Türkiye ekonomik yardım alabilmiş, dış borçlarını da erteletme imkanı bulmuştur. Sağlanan ekonomik yardımlarla ekonomik dar boğazın ana nedenini oluşturan dış alım için gereken kaynak temin edilebilmiştir.

Tekeli ve İlkin'e göre: Türkiye yalnız ekonomik konjonktür olarak değil, gelişmişlik açısından da AET ülkeleri ve Yunanistan'ın çok gerisindeydi.⁵⁸⁶ Ayrıca bölgede rakip olarak görülen Yunanistan 15 Mayıs 1959'da AET'ye "*ortak üyelik*" başvurusunda bulunmuştu. Bunun sonucunda Türkiye de Yunanistan'ın hemen arkasından 31 Temmuz 1959'da AET'ye "*ortak üyelik*" başvurusunda bulunmuştur. Hatta o zaman iktidarda bulunan DP Hükümeti, TBMM'ye danışmadan ve oldukça ani bir kararla böyle bir başvuruyu yapmıştır⁵⁸⁷. Bu başvuruda şüphesiz Yunanistan'ın yalnız bırakılmaması görüşü önemli olmuştur. dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun "*Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile onu yalnız bırakmaya gelmez. Tereddüt etmeden siz de atlayacaksınız*" sözü, Türkiye'nin neden Yunanistan'ın başvurusundan hemen sonra AET'ye başvurduğunu açıklamaktadır. Bu nedenle Zorlu, Mart 1959'da "*ortak üyelik*" başvuru sürecini hızlandırmak için diplomatik atak başlatmıştır. Zorlu, makamında görüştüğü AET

⁵⁸⁵ Tekeli-İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I**, s. 121-124.

⁵⁸⁶ **A.e.**

⁵⁸⁷ Deniz Vardar, "Türkiye - AT İlişkileri", **Türk Dış Politika Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1994, s. 125.

yetkilisine: “Yunanistan ile Türkiye’yi nasıl karıştırırsınız? Küçük bir ülkenin potansiyeli ile Türkiye’ninki bir midir?” diye sorunca, kararlılık karşılığını bulmuş ve AET Atina ile Ankara arasında denge arayışı içerisine girmiştir.⁵⁸⁸

Yunanistan-AET ortaklık görüşmelerinin 1960 yılında başlamasından sonra Türkiye ve Yunanistan’ın ortaklık başvurularının paralel süreçlerde ele alınması kararlaştırılmıştır. Türkiye’nin müzakere sürecine ilk engel 27 Mayıs 1960 askeri darbesi olmuştur. Darbe sonrası Başbakan Adnan Menderes, Zorlu ve Polatkan idam edilmiş, bunun üzerine Fransa Cumhurbaşkanı General de Gaulle, AET-Türkiye ilişkilerinin dondurulmasını istemiştir. Bu olayla birlikte Türkiye, demokratik rejimden kopmanın Avrupa’dan da kopmak anlamına geleceğini ilk defa somut olarak görmüştür.

1.4. Başvuru Sonrası Görüşmeler

Ortaklık başvurusundan sonra Türkiye ve AET yetkilileri bir araya gelerek hazırlık görüşmelerine başlamışlardır. Ortaklık Anlaşması imzalanana kadar tam on tur görüşme yapılmıştır⁵⁸⁹. Toplulukla 1959 yılı Eylül ve Aralık aylarında gerçekleştirilen ilk iki tur görüşmede bir sonuca varılamamıştır. Devam eden müzakereler o dönemde meydana gelen 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ile kesintiye uğramışsa da zamanın askeri yetkililerinin Türk Dış Politikasında bir değişiklik yapmayacaklarını açıklamaları üzerine yeniden başlamıştır.

Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı tur görüşmelerde de AET yetkilileri ile görüş birliğine varılamamıştır. En belirgin görüş ayrılığı, AET’nin Türkiye ile yapacağı anlaşmayı bir ticaret anlaşması şeklinde sınırlamak istemesinden kaynaklanmıştır. Türk tarafı ise, Topluluğun 1961’de Yunanistan ile yaptığı Atina Anlaşması’na atıfta bulunarak, ileride tam üyeliğe varabilecek, gümrük birliğini içeren daha geniş kapsamlı bir anlaşmanın yapılmasını istemiştir.

14-24 Ocak 1963 tarihinde yapılan yedinci tur görüşmede, Atina Anlaşması ile genel çizgisi aynı olan, Roma Antlaşması’nın 238. maddesine dayanan bir anlaşma

⁵⁸⁸ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s. 367-368.

⁵⁸⁹ Tekeli-İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu I*, s. 134-194.

taslağına ulaşılabilmıştır. Daha sonra yapılan sekizinci, dokuzuncu ve onuncu tur görüşmelerde bu taslağın içeriğinin netleştirilmesine ve ayrıntıların kağıda dökülmesine çalışılmıştır⁵⁹⁰. Bütün bu müzakereler sonunda, Türkiye 12 Eylül 1963 tarihinde Avrupa Toplulukları ile Ankara Anlaşması'nı imzalamış ve Avrupa Topluluklarına ortak üye olmuştur. Anlaşma, TBMM ve Avrupa Topluluklarına üye devletlerin parlamentolarınca da onaylanarak 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁵⁹¹.

AET ile Türkiye arasında 1959-1963 yıllarında yapılan müzakerelerde, Batı Almanya hariç başta Fransa olmak üzere AET'ye üye diğer devletler, ekonomisinin zayıf olduğunu ve Avrupa Toplumu olmadığını ileri sürerek Türkiye'yi ortak üyeliğe kabul etmek istememişlerdir. İtalya daha çok Türkiye'nin AET içinde bulunmasını kendi ticari çıkarları için uygun görmemiş, özellikle Türkiye'nin fındık, üzüm gibi ürünler için istediği tavizlerin verilmesine yanaşmamıştır. Fransa ve İtalya'nın Türkiye'nin ortak üyeliğine şiddetle karşı çıkmasına rağmen, özellikle Batı Almanya Türkiye'nin AET'ye ortak üye olması için baş destekçi olmuştur.⁵⁹²

1.5. Ankara Anlaşması

AET Türkiye Ortaklığı, Ankara Anlaşması ile başlamıştır. Bu anlaşma AET ve Türkiye ilişkilerinin ne şekilde ve nasıl işleyeceği konularını ana hatlarıyla belirlemesi bakımından bir çerçeve anlaşması niteliğindedir. Bundan sonra AET ile Türkiye arasında oluşturulan bütün belgeler, Ankara Anlaşması esas alınarak imzalanmıştır. Ankara Anlaşması özellikle Roma Antlaşması'ndan esinlenerek hazırlanmış ve 12 Eylül 1963'te Ankara'da Türkiye, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve AET adına Konsey temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Türkiye, bu anlaşma ile AET'ye ortak üye olmuştur.

Ankara Anlaşması'nın başlangıç kısmında ifade edildiği gibi anlaşmanın temel amaçlarından birisi, Türkiye ile AET arasında bir gümrük birliğinin kurulmasıdır.

⁵⁹⁰ Vardar, a.g.e., s. 124.

⁵⁹¹ Türkiye ve AT Arasında Bir Ortaklık Yaratın Anlaşma ve Eklerinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair 371 Sayılı Kanun, RG 12 Şubat 1964, Sayı: 1163.

⁵⁹² Kazgan, 100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye, s. 75-77.

Gümrük birliği modeli GATT⁵⁹³ kurallarına istisna teşkil eden bir modeldir. AET ile bölgesel entegrasyona giderek GATT'ın genel kuralı olan en çok gözetilen ülke kuralının bir tarafa bırakılması ve sadece iki tarafın karşılıklı olarak gümrüklerini indirmesi durumu, GATT'ın onayının alınmasını zorunlu kılmıştır.⁵⁹⁴

AET tarafı, Türk tarafının ısrarla üzerinde durduğu gümrük birliği ilkesine yer veren; ama böyle bir birliğe ulaşmak için kesin bir plan ve program ortaya koymayan bir anlaşmanın GATT'dan onay alamayacağını öne sürmüştür. AET'nin bu tutumu karşısında Türk tarafı, Nikaragua ile El Salvador arasında benzer bir tip anlaşmanın GATT tarafından onaylanmış olmasını emsal göstererek, AET'nin bu yöndeki muhalefetini kırmıştır. Ortaklık Anlaşması her iki tarafın ilgili organlarınca onaylandıktan sonra GATT'a sunulmuştur.

Yunanistan, GATT'ta Ankara Anlaşması'nın onaylanmaması için elinden geleni yapmıştır. Ancak bu kuruluşun en güçlü üyeleri olan AET üyelerinin baskısı sonucu Yunanistan itirazını geri çekmiştir. Buna rağmen GATT Ankara Anlaşması'nı onaylamamış ve gümrük birliği ile ilgili takvimin sunulmasından sonra Anlaşma'nın onaylanacağını ifade etmiştir. Ankara Anlaşması GATT'tan onay alamamıştır ancak reddedilmeden çerçeve anlaşması olarak geçmiştir⁵⁹⁵.

Türkiye ve AET tarafından imzalanan Ortaklık Anlaşması, aynı anlaşmanın 31. maddesinde öngörüldüğü üzere Türkiye Hükümeti tarafından yasama organına sunulmuş, daha önce açıklandığı gibi Millet Meclisi'nde bir çekimser, bir muhalif oya karşılık 267, Cumhuriyet Senatosu'nda ise üç çekimser ve bir muhalif oya karşılık 100 oyla kabul edilmiştir. Anlaşma'nın 4 Şubat 1964 tarih ve 397 sayılı yasa ile onaylanması TBMM'de uygun bulunmuş, 22 Ekim 1964 tarih ve 6/3820 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmış; 20 Aralık 1964 tarih ve 6/3930 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır.

TBMM ve AET'ye üye diğer devletlerin parlamentolarınca da onaylanarak 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren anlaşmanın tam ismi, "*Türkiye ile AET*

⁵⁹³ GATT Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'dır. GATT'a Türkiye ve AET üyedir.

⁵⁹⁴ Günüşur, **Türkiye AB İlişkileri Tarihçesi**, s. 178.

⁵⁹⁵ **A.e.**, s. 179.

Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma" olmasına rağmen, daha çok "*Ortaklık Anlaşması*" olarak ifade edilmektedir. Ayrıca Ankara'da imzalandığı için anlaşmaya "*Ankara Anlaşması*" da denmektedir.⁵⁹⁶ Ortaklık Anlaşması, doğası gereği *sui generis* özelliğe sahip uluslararası bir anlaşmadır. Tam olarak AET'ye ortaklığı ifade etmemekle birlikte saf bir ticaret anlaşması olmaktan öte bir anlaşmadır.⁵⁹⁷

Tekeli ve İlkin'e göre Ortaklık Anlaşması'nda zikredilen "*ortaklık*", Türkiye ile AT arasında gerçekleştirilecek bir gümrük birliğinin gerekli kıldığı ortak politikaları saptayıp, bunları kesin takvime bağlayan bir anlaşma değildir.⁵⁹⁸ Anlaşma Yunanistan ile AT arasında imzalanan Ortaklık Anlaşması'nda ⁵⁹⁹ olduğu gibi "*ipso facto*" bir gümrük birliğinin çekirdeğini yaratmakta, gümrük birliğinin oluşmasını evrimsel olarak gelişmeye bırakmaktadır.⁶⁰⁰ Evrimsel olarak gelişecek bu süreç ise üç aşamada gerçekleşecektir.⁶⁰¹

1.5.1. Amacı ve İlkeleri

Ortaklık Anlaşması, Topluluk ile Türkiye arasında gittikçe gelişen bir gümrük birliğinin kurulmasını öngörmektedir. Zira, Topluluk hukukuna göre de bir ortaklık anlaşmasının temel amacı Topluluk ile ortaklık kurulan devlet arasında bir gümrük birliğinin oluşturulmasıdır.⁶⁰²

Anlaşma'nın giriş bölümünde, "*Türk halkının yaşam düzeyini iyileştirme çabasına, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun getireceği desteğin, ileride Türkiye'nin Topluluğa katılmasını kolaylaştıracağı kabul edilerek ...*" ifadesi yer almaktadır. 2. maddede Anlaşma'nın amacı; "*Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve hayat şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak taraflar arasında ticari ve ekonomik*

⁵⁹⁶ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s. 381.

⁵⁹⁷ Lasok, *a.g.e.*, s. 27

⁵⁹⁸ Tekeli-İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu I*, s. 195.

⁵⁹⁹ Yunanistan ile AT arasındaki Ortaklık Anlaşması (Atina Anlaşması) 1961 yılında akdedilmiş, 1962'de de yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması ile Atina Anlaşmasının mukayesesi ile ilgili ayrıntı için bkz. Tevfik Saraçoğlu, "Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri", *MÜ. AT Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi* (1991), c. I, No.1-2, s. 49-55.

⁶⁰⁰ Tekeli ve İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu I*, s. 195.

⁶⁰¹ *Ortaklık Anlaşması*, md.2/3.

⁶⁰² Lasok, *a.g.e.*, s. 27.

ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir” şeklinde açıklanmaktadır.⁶⁰³ Tespit edilen bu hedeflere ulaşmak için ise 3, 4 ve 5. maddelerde gösterilen şartlara ve usullere göre gittikçe gelişecek şekilde bir gümrük birliğinin kurulması öngörülmüştür.⁶⁰⁴

Anlaşma'nın ilkeleri ise giriş bölümünde sıralanmaktadır.

- Hızlandırılmış bir ekonomik kalkınma ile uyumlu bir biçimde ticareti arttırmak,
- Türk ekonomisi ve Topluluk üyesi devletlerin ekonomileri arasındaki açığı kapatmak,
- Türk halkı ile AT üyesi vatandaşlar arasında sıkı bağlar kurmak,
- Türk halkının yaşam seviyesinin yükseltilmesi çabasına destek vermek suretiyle Türkiye'nin ileride Topluluğa “*tam üye*” olmasını kolaylaştırmak,
- Roma Antlaşması'nın esinlendiği ülküyü birlikte izleyerek, barış ve hürriyet güvencesini pekiştirmektir.

1.5.2. Kapsamı

Ortaklık Anlaşması; ana anlaşma, anlaşmaya ek bir geçici protokol, bir mali protokol, son senet (acte final) ve akit taraflarca teati edilen mektuplar olmak üzere toplam beş belge ihtiva etmektedir.⁶⁰⁵ Ortaklık Anlaşması'nın ana metninde; anlaşmanın uygulama alanı, amaçları, ilkeleri, gümrük birliğinin esasları, tarım, malların, kişilerin, sermayenin ve hizmetlerin serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, vergileme, mevzuatın yakınlaştırılması ile ekonomi politikalarının uyumlaştırılması, ortaklığın organları, Türkiye'nin tam üyelik imkanları, uyuşmazlıkların çözüm yolları gibi konular hükme bağlanmıştır.

Geçici Protokol Toplam 11 maddeden oluşmaktadır. Ortaklık Anlaşması'nın 3/1. maddesine dayanılarak yapılmıştır. Hazırlık Dönemi'nin ne şekilde işleyeceğini ve bu dönemin bitişini müteakip Geçiş Dönemi'ne nasıl geçileceğini hükme bağlamıştır. Geçici Protokol Ortaklık Anlaşması'nın onayının uzun sürmesi halinde ticari hükümlerin aksamadan uygulanabilmesi için hazırlanmıştır.

⁶⁰³ Ortaklık Anlaşması, md.2/2.

⁶⁰⁴ A.e.

⁶⁰⁵ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap**, 2.bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1990, s. 156.

Mali Protokol Konsey tarafından 9 Mayıs 1963 tarihinde Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan 175 milyon ECU kredinin uygulanma esaslarını belirlemektedir. Bu protokole Birinci Mali Protokol de denir.

Son Senet'te; Geçici Protokol'ün 2. maddesi ile ilgili olarak kuru üzümle ilişkin bir niyet bildirisi, Mali Protokol'ün 2. maddesinde sözü geçen hesap biriminin değerine ilişkin bir yorum bildirisi, Ortaklık Anlaşması'nda geçen Akit Taraflar deyiminin yorumu, Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti'nin Alman Uyrukluların Tanımı ile ilgili bir bildirisi ve Ortaklık Anlaşması'nın Berlin'de uygulanmasına ilişkin bir bildirisi yer almaktadır.

Teati Edilen Mektuplar; Ortaklık Anlaşması'nın imzası sırasında AET Heyeti Başkanı, Günther Seeliger ile Türk Heyeti Başkanı, Büyükelçi Hasan Esat Işık arasında Ortaklık Anlaşması'nın 4 ve 12. maddeleri hükümlerine atfen, Ortaklık Konseyi'nin Türkiye'deki iş gücüne ilişkin sorunları Hazırlık Dönemi'nden itibaren inceleyebileceğini ifade eden belgelerdir.

Hukuki açıdan bakıldığında Roma Antlaşması'nın 238. maddesine dayanan Ankara Anlaşması, ortaklık ilişkisinin temel ilkelerini belirleyen bir çerçeve anlaşmasıdır. Ayrıntılar ise, daha sonra imzalanacak olan protokollerle tespit edilecektir. Anlaşma'nın 30. maddesine göre, bu protokoller Ankara Anlaşması'nın ayrılmaz parçaları olacaktır.

1.5.3. Yürürlüğe Girmesi

Ankara Anlaşması, 12 Şubat 1964 tarihinde GATT'ın onayına sunulmuş ve Topluluk üyesi ülkeler ile Türkiye'nin Parlamentolarında da onaylandıktan sonra, 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Ankara Anlaşması, Türkiye'nin Topluluğa tam üye sıfatıyla katılabilmesi yolunu açık tutmakta ve yürürlük süresine ilişkin bir hüküm taşımamaktadır. Bir diğer deyişle, Anlaşma'da fesih hükmü yoktur. Bu nedenle, Anlaşma, amaçları gerçekleşene kadar yürürlükte kalacaktır.

1.5.4. Dönemleri

Ankara Anlaşması temel ilkelerini ve ideolojik esaslarını Roma Antlaşması'ndan almıştır. Dolayısıyla Ankara Anlaşması'nın getirdiği hükümler uzun vadede Roma Antlaşması'nın "laissezfaire" prensibine uygun olarak düzenlenmiştir⁶⁰⁶ ve bu prensibe uygun olarak Antlaşmanın 2, 3, 4 ve 5. maddelerinde hazırlık, geçiş ve son dönem şeklinde üç aşama bulunmaktadır.⁶⁰⁷

Hazırlık Dönemi Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Antlaşmanın 3. maddesinde belirtildiği gibi 5 yıl olarak öngörülmüştür ancak gerektiğinde 10 yıla kadar uzatılabilecektir. Bu dönem, Türk ekonomisinin daha sonra üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirebilmesi amacıyla Topluluk yardımıyla güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda Avrupa Yatırım Bankası'nın Türkiye'ye 175 milyon ECU'luk yardım yapması öngörülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin tütün, fındık, kuru incir ve üzüm gibi dört temel ürününe gümrük kolaylıkları sağlanmıştır. Türkiye ise hazırlık döneminde AET'ye karşı bir yükümlülük altına girmemiştir.

Geçiş Dönemi hazırlık döneminden farklı olarak karşılıklı ve dengeli yükümlülükleri öngörmüştür. Bu dönemde gümrük birliği kurulması için Türkiye'nin ekonomi politikalarının Topluluk politikalarına yakınlştırılması amaçlanmıştır. Topluluk bazı istisnalar dışında Türkiye'den ithal ettiği sanayi mallarındaki gümrük vergilerini ve kısıtlamalarını hemen kaldırmıştır. Buna mukabil Türkiye'nin gümrüklerini bazı mallarda 12, bazı mallarda ise 22 yılda aşamalı olarak sıfırlaması kararlaştırılmıştır. Geçişin şartları 23 Kasım 1970'de imzalanan ve 1 Ocak 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol ile düzenlenmiştir. 12 yıllık listeye giren mallarda 1985 yılında gümrüklerin sıfırlanması, 22 yıllık listeye giren mallarda ise 1995 yılında gümrüklerin kaldırılması öngörülmüştür. Bir diğer ifade ile Toplulukla Türkiye arasında gümrük birliğinin 1995 yılında tamamlanması hedeflenmiştir.

⁶⁰⁶ Kazgan, **100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye**, s. 79.

⁶⁰⁷ Bozkurt, **a.g.e.** s. 277-281.

Son Dönem’de taraflar arasında artık gümrük birliği kurulmuştur. Bundan sonra, gümrük birliğinin de ötesine geçilerek, tam üyelik için ekonomi politikalarının uyumlaştırılması öngörülmüştür. Bir süre saptanmamıştır, 28. madde bunu tarafların rızasına bırakmıştır.

1.5.5. Ortaklık Organları

Ortaklık Anlaşması’nın 6. maddesi akit tarafların ortaklık rejiminin uygulanmasını ve gittikçe gelişmesini sağlayacak, Anlaşma ile verilen görevlerin sınırları içinde eylemde bulunacak Ortaklık Konseyi oluşturmasını hükme bağlamıştır. Ortaklık Konseyi ise Antlaşmanın 24. maddesine göre görevlerinde kendisine yardımcı olabilecek her komiteyi kurabilme yetkisine sahiptir.

1.5.5.1. Ortaklık Konseyi

Ortaklık Konseyi, gümrük birliğinin gelişmesi, yerleşmesi ve ortaklığın iyi işlemesi hedefine yönelik olarak, Türkiye’nin ekonomi politikalarının Topluluk politikalarına yakınlaştırılmasını ve gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesini sağlamak amacıyla; Anlaşma kapsamına giren alanlara ilişkin hükümlerin uygulama koşul, usul, sıra ve sürelerini ve yararlı görülecek her türlü korunma kurallarını tespit etmek üzere kurulmuştur.⁶⁰⁸

Türkiye-AET ortaklığının en önemli organı olan Ortaklık Konseyi’ne, Anlaşma ile belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için "*karar alma yetkisi*" verilmiştir. Taraflar, bu kararların yerine getirilmesinin gerektirdiği tedbirleri almakla yükümlüdür. Konsey ayrıca tavsiyelerde de bulunabilir.⁶⁰⁹ Konseyin karar alma yetkisi, Ankara Anlaşması’nın 22/3. maddesine göre özellikle geçiş döneminde artmaktadır. Geçiş döneminin başlamasından sonra Anlaşma amaçlarından birine ulaşmak için akit tarafların bir ortak davranışı benimsemeleri durumunda, Anlaşma bunun için yetki öngörmese bile, Ortaklık Konseyi uygun kararı alabilmektedir. Konsey Anlaşma’nın hedeflerini göz önünde tutarak, ortaklık rejiminin sonuçlarını

⁶⁰⁸ Ender Arat, “Türkiye-AET Ortaklık Organları”, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, Ed. Ömer Bozkurt, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 45-46.

⁶⁰⁹ **Ankara Anlaşması**, Madde 22/1

belirli aralıklarla incelemektedir. Bu incelemenin hazırlık dönemi boyunca bir görüş teatisi sınırları içinde kalması öngörülmüştür⁶¹⁰.

Ankara Anlaşması'nın 25. maddesine göre; akit taraflar Anlaşma'nın uygulama ve yorumu ile ilgili olarak Türkiye'yi, Topluluğu veya Topluluk üyesi bir devleti ilgilendiren her anlaşmazlığı Ortaklık Konseyi'ne getirebilirler. Konsey, anlaşmazlığın çözümü için kendisi karar verebileceği gibi, anlaşmazlığı Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'na veya mevcut herhangi bir başka yargı merciine götürmeye de karar verebilir. Taraflar, alınan kararın veya hükmün yerine getirilmesi ile ilgili tedbirleri almakla yükümlüdür.

*Tekeli ve İlkin'e göre; "Ortaklık Konseyi kararları, özünde tarafların birbirlerine karşı dış yükümlülüklerini ifade etmektedir. Belirli bir konuda karara varılmış olunmasına karşın, o kararlar ilgili tarafları direk olarak bağlamamaktadır. Bu kararların uygulanabilmesi için tarafların her birinin Ortaklık Konseyi kararlarını, kendi iç düzenine aktarmaları gerekmektedir. Dolayısıyla kararlar önemli bir baskı aracı teşkil etmekle birlikte, tarafların içteki hukuk düzenleri açısından bağlayıcı nitelikte değildir. Bütün bu sınırlamalara rağmen Ortaklık Konseyi, anlaşmanın uygulanması yönünden bir çok ana kararın alındığı, sorunların karşılıklı tartışıldığı en önemli organdır."*⁶¹¹

Her ne kadar Tekeli ve İlkin Konsey kararlarının tarafların iç hukuklarına geçirilmeden tarafları direk olarak bağlamayacağını ifade etse de, Ankara Anlaşması AB hukuk düzeninin bir parçası olması nedeniyle AB ve AB'ye üye devletleri doğrudan bağlamaktadır.⁶¹² Zira, Topluluk hukukunu oluşturan Topluluk müktesebatı üye devletlerin iç hukuk düzenlerinin üstündedir ve bütün üye devletleri bağlar. Halil

⁶¹⁰ **Ankara Anlaşması**, Madde 22/2

⁶¹¹ Tekeli-İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I**, s. 198.

⁶¹² ATM, "Meryem Demirel" davasında 30 Eylül 1987 tarih ve 12/86 sayılı kararı ile Ankara Anlaşmasının Topluluk hukukunun bir parçası olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda bir çok ATM içtihadı örnek olarak gösterilebilir. Konu ile ilgili bkz. Gencay İnceci, "Adalet Divanı Kararı 20 Eylül 1990 Türkiye-AET Ortaklık Konseyi Kararları-Doğrudan Etki" **MÜ Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi**, c. 1 No:1-2, s. 409-417.

Seyitoğlu bu nedenle Ortaklık Konseyi kararlarının tarafların iç hukuk düzenleri açısından da bağlayıcı nitelikte olduğunu söylemektedir.⁶¹³

1.5.5.2. Ortaklık Komitesi

Ortaklık Komitesi, Ortaklık Konseyi'nin yardımcı organıdır. Komite Ortaklık Anlaşması'nın iyi yürüebilmesi için gerekli iş birliğinin devamlılığını sağlamak amacıyla, 1964 yılında yapılan Ortaklık Konseyi toplantısının 3/64 sayılı kararı ile kurulmuştur⁶¹⁴. Komitenin görev ve yetkileri Konsey tarafından belirlenmiştir. Teknisyenlerden oluşur ve çalışmaların teknik yönüyle ilgilenir.⁶¹⁵

Ortaklık Komitesi, Ortaklığın sürekli bir yönetim organı durumundadır.⁶¹⁶ Konsey toplanmadan önce gündemle ilgili gerekli teknik alt yapı çalışmalarını yapar. Ortaklık Konseyi'nin vereceği talimatlara uygun olarak, Ortaklık ilişkisi ile ilgili teknik sorunlar üzerinde incelemelerde bulunur. Hazırladığı rapor için oylama yapmaz, doğrudan Ortaklık Konseyi'ne sunar.⁶¹⁷

1.5.5.3. Karma Parlamento Komisyonu (KPK)

Ankara Anlaşması'nın 27. maddesi uyarınca oluşturulan Karma Parlamento Komisyonu, 14 Mayıs 1965 tarihli Avrupa Parlamentosu Kararı, 22 Haziran 1965 tarihli TBMM Kararı, 14 Temmuz 1965 tarihli Cumhuriyet Senatosu Kararları ve nihayet 27 Temmuz 1965 tarihli 1/65 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'na dayanarak kurulan, ortaklığın demokratik denetim organıdır. Görevi, Ortaklık Konseyi tarafından hazırlanan yıllık faaliyet raporlarını incelemek, ortaklığa ilişkin konularda fikir teatisinde ve tavsiyelerde bulunmaktır.

1.5.5.4. Gümrük İşbirliği Komitesi (GİK)

Gümrük İşbirliği Komitesi, 15 Aralık 1969 tarihinde alınan 2/69 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile kurulmuştur. Görevi, Ortaklık Anlaşması'nın gümrükle ilgili hükümlerinin doğru ve yeknesak bir şekilde uygulanması amacıyla akit taraflar

⁶¹³ Halil Seyitoğlu, **Uluslararası İktisat**, 9.bs., İstanbul, Güzem Yayınları, 1993, s. 481.

⁶¹⁴ **Ortaklık Anlaşması**, md.24.

⁶¹⁵ Vardar, **a.g.e.**, s. 125.

⁶¹⁶ Seyitoğlu, **a.g.e.**, s. 481.

⁶¹⁷ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 458.

arasında idari işbirliğini sağlamak ve Ortaklık Komitesi'nin gümrük alanında kendisine tevdi edebileceği her türlü diğer görevleri yürütmektir.

1.5.5.5. Gümrük Birliği Ortaklık Komitesi

Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı Kararı, gümrük birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlarda (ortak ticaret politikası, ortak rekabet politikası, gümrük mevzuatı vb.), Türk mevzuatının Topluluk mevzuatıyla sürekli uyumu ilkesini getirmiş ve bu ilkeyi hayata geçirmek için de Gümrük Birliği Ortak Komitesi adı altında yeni bir organ tesis etmiştir. Görevi, Ortaklık Anlaşması'nın gümrükle ilgili hükümlerinin doğru ve yeknesak bir şekilde uygulanması amacıyla akit taraflar arasında idari işbirliğini sağlamak ve Ortaklık Komitesi'nin gümrük alanında kendisine tevdi edebileceği her türlü diğer görevi yürütmektir. Gümrük Birliği Ortak Komitesi'nin temel fonksiyonu, Türkiye'nin gümrük birliğinin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlarda öngörülen mevzuat uyumu ilkesine bağlı kalmasına yönelik bir danışma prosedürünün oluşturulmasıdır. Amacı, mevzuat ve uygulamalar arasındaki farklılık ve çelişkilerin, malların serbest dolaşımı ilkesini etkilemesini, ticarete sapma meydana getirmesini ve ekonomik sorunlara yol açmasını engellemektir.

1.6. Başvuru Sonrası Tartışmalar

Türkiye'nin AET'ye resmi başvurusunun olduğu dönemde iki önemli sebepten dolayı çok büyük tartışmalar yaşanmamıştır. Bunlardan birincisi; ülkenin içinde bulunduğu politik ortamdan kaynaklanmaktadır. Demokrat Parti Hükümeti'nin politikaları ve muhalefetin içinde bulunduğu durum, 1959 yılının politik gündeminde Türkiye'nin AET'ye başvurusundan çok daha önemli bir yer tutuyordu. İkincisi; Türkiye'nin AET'ye başvurusu Yunanistan'dan sadece iki hafta sonra aceleyle yapılmıştı. Böyle bir girişimin politik ve ekonomik sonuçlarını değerlendirecek bir çalışma yapmaya zaman bulunamamıştı. Reşat Aktan'ın tarımla ilgili,⁶¹⁸ Muhlis Ete⁶¹⁹ ve Feridun Ergin'in⁶²⁰ sanayileşmeyle ilgili çalışmaları dışında önemli bir

⁶¹⁸ Reşat Aktan, **Müşterek Pazar Karşısında Türk Ziraati**, Ankara, SBF Yayınları, 1960.

⁶¹⁹ Muhlis Ete, **Müşterek Pazar Karşısında Türkiye Devlet Sanayii ve Türkiye Maden Politikası**, Ankara, SBF Yayınları, 1960.

⁶²⁰ Feridun Ergin, "Hususi Sanayi ve Müşterek Pazar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 19, No:1-4, 1960, s. 36.

çalışma yoktu. Böylesine az araştırma çalışmasının olduğu bir ortamda politik ve entelektüel çevreler konuyla ilgili görüşler ileri sürmekte zorlanmışlardı.

Söz konusu gelişmelerin Soğuk Savaş'ın en yoğun döneminde yaşandığı da düşünülürse, Türkiye'nin batı modelinde ilerlerken, bu modelin en yeni kurumlarına üye olmasına yönelik eleştiri getirmenin çok kolay olmadığı söylenebilir. Öyle ki; 1959 yılında müracaat yapılırken dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in, partisinin önde gelenleriyle yaptığı toplantıda ortaya çıkan sonuçla; 1963 yılında dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün, kendi bakanlarıyla yaptığı toplantıda çıkan sonuç neredeyse birbirinin aynıdır.⁶²¹ Bu durum, başvurunun yapıldığı dönemdeki iç politika ortamında, AET'ye üyelik konusunda büyük bir politika farklılığı olmadığını göstermektedir.

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 9 Ocak 1963'te mecliste yaptığı bir konuşmada dönemin koşullarını ve AET'ye katılmanın gerekçelerini şöyle ifade etmektedir. *“Müşterek pazarın münhasıran iktisadi mahiyette bir teşekkül telakki etmeye imkan yoktur. Her ne kadar bu müesseseyi ortaya çıkaran Roma Antlaşması; 6 devletin iktisadi, ticari ve mali sahalarda müşterek bir politika takip ederek bir gümrük birliği gerçekleştirmeleri gayesini tazammum ediyorsa da yakın tarihin uzun bir devresinde bilhassa iktisadi menfaatlerin kendilerini hasım vaziyetine soktuğu bu devletlerin milli menfaatlerini müşterek bir konu haline getirmeye karar vermiş olmaları takdir buyuracağınız üzere gayet derin bir siyasi istihalenin neticesi ve aynı zamanda siyasi bir birleşmenin de başlangıcıdır.”*⁶²²

Erkin konuşmasının devamında; tarihte siyasi birliklerin çok kere iktisadi bir birleşme ile başladığını, II. Dünya Savaşı'nı müteakip aynı ideal ve kültür birliğine sahip devletler arasında filizlenip gün geçtikçe kuvvet kazanan birleşme cereyanının her şeyden evvel ilgili devletler arasında iktisadi alanda her türlü menfaat çarpışmasının ortadan kaldırılmasını gerektirdiğini, Avrupa'da kurulan çeşitli iktisadi teşekküllerin ortaya çıkış sebeplerinin bu noktada toplandığını belirtmiştir. Bu süreçte Ortak Pazarın ulaşılmak istenen en son aşama olduğunu, onu takip edecek

⁶²¹ Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası 1959 – 1996*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996, s. 37-38.

⁶²² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D:1, T:2, C:10, 9.1.1963, s. 640.

girişimlerin devletleri tam bir entegrasyona götüreceğini vurgulamıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri batı medeniyetine yönelmiş ve batılı devletlerle işbirliğini devamlı suretle geliştirmiş olan Türkiye'nin, dünyanın ikiye bölünmesinin ilk tezahürleri ortaya çıktığı andan itibaren, hakiki bir barışın ancak batı dünyası işbirliğinin kuvveti ile mümkün olabileceğine tam manası ile kanaat getirdiğini, bu işbirliğini kuvvetlendirecek mahiyette her teşebbüsü kendi imkanlarıyla da teşvik eden politikaları benimsediğini ve bu teşebbüslere bilfiil iştirak ettiğini açıklamıştır. Bu milli politikanın Cumhuriyet tarihinin her devresinde benimsendiğini ve çok partili rejime geçişten itibaren gerek iktidar gerek muhalefet partilerince müştereken desteklendiğini ve bu nedenle ortak pazarla sıkı işbirliği kurmak istendiğini söylemiştir. *“Ana gayemiz Avrupa iktisadi entegrasyon ve bunu takip edecek olan siyasi entegrasyon hareketinin dışında kalmamaktır. Böyle bir harekete katılmamanın ne demek olacağı kolaylıkla anlaşılabilir. İktisadi entegrasyona giden yol ise gümrük birliğidir. Gümrük birliği ve iktisadi entegrasyon bugünden yarına tahakkuk edebilecek normal hadiselerden sayılamaz”*⁶²³ demiştir.

Bunun yanı sıra özel sektörü temsil eden Türkiye Odalar Birliği'nin değerlendirmesi de dikkate değerdir. Türkiye Odalar Birliği konunun ekonomik boyutunun yanı sıra siyasi boyutuna da dikkat çekmiş ve AET'ye katılım için Türkiye'nin ekonomik dönüşüm ve tarımsal gelişim gerçekleştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Bu dönemde konuyla ilgili basında yer alan yazılar incelendiğinde, derin analizlerden ziyade konunun haber boyutu ile işlendiği görülmüştür. Basında müşterek pazarın ülke sanayinin gelişmesine olumsuz etkileri olabileceği fakat yine de bu oluşumun dışında kalınmaması gerektiği belirtilmiştir.⁶²⁴ Basının ideolojik anlamda diğer bir kanadında ise *“müşterek pazarın bugün için yararlı, yarın için daha büyük faydaları olacağı ve iktisadi kalkınma için elzem olduğu”* iddia edilmiştir.⁶²⁵ Üyelik başvurusundan birkaç yıl sonra bazı basın organlarında üyeliğin faydaları olduğu kadar zararlarının da olabileceği ve belirli bir strateji çerçevesinde

⁶²³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:1, T:2, C:10, 9.1.1963, s. 640-641.

⁶²⁴ Cumhuriyet, 6 Ağustos 1959, s. 3.

⁶²⁵ Peyami Safa, Tercüman, 24 Ağustos 1959, s. 1.

üyeliğe gitmek gerektiği vurgulanmıştır.⁶²⁶ Bu temkinli görüşe karşın basının sağ kanadında yer alan gruplar Avrupa ile yaşanan sıkıntıların “aşırı solcuların tavırlarından kaynaklandığını ve Avrupa ülkelerinin ürkmüş olduğunu” ileri sürmüşlerdir. Aynı görüşler “solculara karşı NATO’nun askeri, Ortak Pazarın ise ekonomik dayanak teşkil edeceğini” beyan etmişlerdir.⁶²⁷ Avrupa basını ise Türkiye’nin üyeliğinin özellikle ekonomisin durumundan dolayı Avrupa’yı olumsuz etkileyeceği yönünde yorumlar yapmıştır.⁶²⁸

Bu çerçevede, basının ilk etapta tartışma konusu hakkında genel bilgiler verdiği ve ayrıntılı analizi yapılmamış yorumlar yayınladığı söylenebilir. Basının daha çok Avrupa bütünleşmesine karşı duran sol kesim ve kayıtsız destekleyen sağ kesim arasında bölündüğünü söylemek mümkündür. Tartışmalar Ortak Pazarın yarar ve zararlarının analizinden daha çok karşı görüşlü basının argümanlarını çürütmek üzerine yoğunlaşmıştır.

Ankara Anlaşması, toplumun bütün kesimlerinde genelde olumlu karşılanmıştır. Anlaşmanın içeriğinden çok siyasi anlamı üzerinde durulmuş ve bunun batı ile bütünleşme konusunda atılmış çok önemli bir adım olduğu yazılmıştır.⁶²⁹ Bu görüş siyasi partiler arasında da kabul görmüş ve Ankara Anlaşması TBMM’deki görüşmeler sırasında oybirliğine yakın bir çoğunlukla kabul edilmiştir. Bu bağlamda CHP konunun ekonomik yönü kadar siyasi yönü üzerinde de durulması gerektiğini vurgulamış ve Türkiye’nin batının vazgeçilmez bir parçası olduğuna dikkat çekmiştir. Dönemin koalisyon ortağı partilerinden olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) konunun ekonomik yönü üzerinde durmuş, mevcut sanayilerin korunması ve yeni sanayi alanlarının kurulmasında AET’den faydalanılabileceğini vurgulamıştır. Dönemin diğer koalisyon ortağı Yeni Türkiye Partisi (YTP) yukarıda belirtilenlerden farklı olarak başvurunun ulusal savunma ve kültürel açılım

⁶²⁶ Feridun Ergin, **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1961, s. 2.

⁶²⁷ Ahmet Kabaklı, **Tercüman**, 14 Eylül 1963, s. 2.

⁶²⁸ **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1959, s. 3.

⁶²⁹ Mehmet Ali Birand, **Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987, s. 169.

sağlayacak boyutlarının da olduğunu savunmuştur.⁶³⁰ Muhalefetteki Adalet Partisi (AP) ise AET üyeliğini özellikle yerli ve yabancı özel teşebbüs rejiminin yerleşmesi açısından gerekli görmüştür.⁶³¹ Bu dönemde Türkiye'nin AET ile ilişkisine olumsuz yaklaşan tek parti parlamentoda temsil edilmeyen Türkiye İşçi Partisi (TİP) olmuştur. Karşı duruşun sebebini Türkiye'nin bağımsızlığını tehdit etmesi ve emekçi halkın aleyhine sonuçlar doğuracak olması olarak açıklayan TİP, Ortak Pazarın büyük ölçekli kapitalist işletmeler için yararlı olacağını ve Avrupa mallarıyla rekabet edemeyen küçük sanayi ve esnafın kaybedeceğini savunmuştur.⁶³²

Siyasi partiler dışındaki kesimlerin konu ile ilgili görüşleri tam olarak ortaya konulamamıştır. Bunun sebebi ise hem bilgi eksikliğinden hem de yeterli tepkiyi verememelerinden kaynaklanmaktadır. Ankara Anlaşması'ndaki Türkiye'nin önde gelen tarımsal ürünlerine yönelik ödüllü kontenjanlar Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nin konuya olumlu yaklaşmasına sebep olmuştur. Benzer biçimde İstanbul Ticaret Odası ile Türkiye Sanayi Odaları Birliği gibi kuruluşların AET üyeliğini uzun dönemde özel girişimciliği geliştireceği inancıyla hararetli biçimde destekledikleri görülmüştür. Ancak İstanbul Sanayi Odası ve bazı kuruluşlar hazırlık dönemi sonrasında karşılaşılabilecek sorunlara dikkat çekmişlerdir. Bu anlamda kaliteyi artırıcı ve maliyeti düşürücü önlemlerin alınması gerektiği vurgulanmıştır. Sanayicilerin yanı sıra işçi kesimini temsil eden Türk-İş de Antlaşmayı desteklemiştir. Daha yüksek ücret ve işsizliği azaltacak bir sosyal güvenlik sistemi ümidiyle Antlaşmaya desteğini açıklayan Türk-İş, Ankara Anlaşması'nın onaylanmasını çok olumlu bulmuştur. TİP'e yakın bazı sendikalar dışındaki diğer işçi örgütlenmelerinin yaklaşımları da Türk-İş'in yaklaşımı doğrultusunda olmuştur.⁶³³

Kısaca özetlemek gerekirse, aşırı sol eğilimli parti ve örgütlenmeler dışında toplumun bütün kesimleri AET ile yapılan ortaklık anlaşmasını olumlu karşılamış ve

⁶³⁰ CHP'nin konu ile ilgili görüşleri için bkz. CHP; **XII. Kurultaya Sunulan Parti Meclisi Raporu**, Ankara, 1964, CKMP'nin konu ile ilgili görüşleri için bkz. **Kalkınan Türkiye**, Ankara, CKMP Yayınları, No. 1, 1965.

⁶³¹ Adalet Partisi'nin konu ile ilgili görüşleri için bkz. Adalet Partisi, **Adalet Partisinin İktisadi Görüşleri Cilt 1**, Ankara, 1963.

⁶³² Mehmet Ali Aybar, **Bağımsız, Demokrasi Sosyalizm**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1968, s. 288.

⁶³³ Tekeli-İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I**, s. 209-212.

desteklemişlerdir. Aşırı sol görüşlü kesimler ise “*emperyalist batının bir oluşumu*” olarak değerlendirdikleri Avrupa bütünleşmesinden Türkiye’nin uzak durması gerektiğini söylemişlerdir.

Bu dönemde basında yayınlanan görüşler ise 1959 sonrasında olduğu gibi iki farklı temelden hareket etmektedir. Basının sağ eğilimli olan tarafında, Avrupa bütünleşmesinin, açık bir ifadeyle Ortak Pazarın temel gayesinin “*memleketlerin planlı bir kalkınma sistemi içinde ve bölgesel şartlara uyacak bir yatırım programına göre geliştirilmesi olduğu*” ve buna göre de “*bazı çevrelerde beliren ve Türkiye’nin üyeliği ile sanayinin iflas edeceği*” şeklindeki endişelere gerek olmadığı yönünde yaklaşımlar hakim olmuştur.⁶³⁴ Basının sol eğilimli kanadında ise hem Ortak Pazar yönünde hem de eleştirel yönde yargılar mevcuttur. Ankara Antlaşması’nı Türkiye’yi bir Avrupa devleti yapma açısından Cumhuriyet döneminin önemli merhalelerinden biri olarak değerlendiren görüşler⁶³⁵ olduğu gibi, Avrupa içindeki gelişmeler karşısında bir süre sonra farklı görüşler de ortaya çıkmıştır. Türk hariciyesinin aslında yanlışlığı, Fransa’nın tutumundan dolayı Avrupa’nın siyasi birliğini gerçekleştiremeyeceği, dolayısıyla da Türkiye’nin yanlış siyasi hesaplamalar üzerinde iktisadi yönden yanlış bir karar aldığı iddia edilmiştir.⁶³⁶ Benzer görüşler Türkiye’nin Avrupa ile iktisadi anlamda birlikteliğine karşı çıkmıştır. Sonuç olarak bu dönemdeki görüşlerin genel havaya uygun olarak yüzeysel kaldığı ve çok büyük eleştiriler getirmediği, aşırı olmayan sol içinde tartışmalar başlattığı söylenebilir.

1.7. Dış Politika Prensipleri Işığında Ortak Üyelik Başvurusu ve Ankara Anlaşması

Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülke topraklarının büyük bölümünün yer aldığı Asya kıtasındaki devletlerle değil, Avrupa devletleri ile yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Türkiye 1949 yılında yapılan Asya Devletleri Konferansı’na katılmamış, 1955 yılında yapılan Bandung Konferansı’nda da batı yanlısı bir tutum sergilemiş, Avrupa Konseyi, OEEC, IMF, IBRD ve GATT gibi batı kurum ve kuruluşlarının içinde yer almıştır. Ayrıca spor takımlarının Asya

⁶³⁴ İrfan Kıbrıslıoğlu, **Tercüman**, 13 Eylül 1963, s. 5.

⁶³⁵ Turhan Feyzioğlu, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1963, s. 1.

⁶³⁶ İzzettin Doğan, **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1965, s. 1.

yerine, Avrupa'daki federasyonlara dahil olmaları için çaba harcamıştır. Bütün bu girişimler Türkiye Cumhuriyeti ve Türk milletini medeni dünyada layık olduğu seviyeye yükseltmek için yapılmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin AET'ye ortak üyelik için başvuru yapmasının ve başvurunun Ankara Anlaşması ile sonuçlandırılmasının dış politika prensiplerinden akılcılık prensibine uygun olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin ekonomik açıdan en üst seviyede bağımlı hale geldiği ABD ile ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde AET'ye başvuruda bulunması, nihai amacının en kısa sürede Ortak pazara tam katılım olmasına rağmen AET ülkelerinin ve kendisinin ekonomik gelişmişlik durumlarını dikkate alarak, görüşmelerde uygulamayı safhalara bölmeye ve toplulukla entegrasyonu gümrük birliğine dayandırması gerçekçilik prensibine uygundur. Çünkü o günlerde temelleri atılan ve yeni yeni gelişmeye başlayan sanayi çok hızlı hareket edilmesi ve uygulamanın safhalara ayrılarak zamana yayılmaması durumunda yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalabilirdi.

AET başvurusu Türkiye'nin eşitlik prensibine uygun olarak uluslararası işbirliğine açık olduğunu göstermiş ve bugünlere kadar uzanan batı ile işbirliğini geliştirecek sürecin temellerini atmıştır. Rejim farkı gözetmeksizin dengencilik temelinde çok boyutlu dış politika prensibinin bir gereği olarak Türk parlamento heyetinin Sovyet Rusya'yı ziyaret etmesi, Batı Avrupa'yı kaygılandırmış ancak yarattığı asimetrik etkiler sayesinde görüşmelerin daha hızlı sonuçlandırılmasını sağlamıştır. Her ne kadar Sovyetlere karşı batı bloğu içinde yer alınmış olsa da düşmanlıkta aşırıktan kaçınılması ve esneklik prensibine uygun hareket edilmesi bu olumlu sonucun alınmasına yardımcı olmuştur. İki taraf arasındaki sorunlar eşitlik prensibine uygun olarak, 3 dönem halinde gerçekleşen 10 görüşmede karşılıklı diyalog ile çözülmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin temel amaçlarından birisi Avrupa'da barış ve istikrarı temin etmek olan AET'ye uluslararası hukuka uygun olarak başvuru yapması bölge barışı açısından önemlidir. Özellikle Türkiye'nin farklı dine ve kültürel öğelere sahip

olduğu dikkate alındığında başvurunun dünya barışı açısından da ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin devamlı olarak batı kurum ve kuruluşları içinde yer almaya çalışması, bu kapsamda AET'ye başvurusu tutarlılık ve güvenilirlik prensibinin doğal bir sonucudur. Bu girişimler coğrafya ve kültür olarak daha çok Asyalı bir ülke olarak bilinen Türkiye'yi Avrupa'nın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Türkiye'nin başvurusu üzerine 1 Eylül 1959 tarihinde Brüksel'de Dışişleri Bakanları seviyesinde toplanan AET Bakanlar Konseyi'nde Komisyon Başkanı W. Hallstein, Konsey'in Türkiye'ye olumlu cevap vermesini önermiştir. Prof. Hallstein Ankara'daki imza töreninde yaptığı konuşmasında, Anlaşma'nın özellikle siyasi yönüne değinerek şöyle demiştir.

“Bizler bugün çok büyük bir olayın tanıklarımız. Türkiye Avrupa'ya dahildir. Olayın derin anlamı işte buradadır. Bu coğrafi bir nitelendirmenin kısaltılmış ifadesinden yahut birkaç yüzyıldır geçerliliği süregelen bir tarihi gelişmenin saptanmasından çok, bir gerçeğin belirtilmesidir. Türkiye Avrupa'ya dahildir. Bu her şeyden önce, etkileri bu ülkede adım adım bilinçleşen Atatürk'ün güçlü kişiliğinin ve O'nun tarafından, bütün hayatı alanlarında Türk devletinin devrimci bir tutumla Avrupalılaştırma yolundaki yenileştirmesinin hatırlanmasıdır.”⁶³⁷

Bütün bu olumlu değerlendirmelerin yanında, kuruluş çalışmalarından itibaren AET'deki gelişmelerin takip edilerek AET konusunda yeterli uzmanın yetiştirilmemiş olması, başvurudan önce yeterli inceleme ve araştırmanın yapılmaması, bilimsellik prensibine uyulmadığını göstermektedir. Yeterli bilimsel araştırma ve incelemelerin bulunmaması, AET'ye başvurunun olumlu ve olumsuz taraflarının tam olarak tespit edilmemiş olması, öngörü, strateji ve planlama yetersizliği Türkiye'nin kararlı bir şekilde hareket etmesini ve proaktif bir şekilde Yunanistan'dan önce AET'ye başvurusunu engellemiştir. Proaktif bir dış politika takip edilememesi Türkiye AET ilişkilerinde Yunanistan'a her zaman durum üstünlüğü sağlamıştır.

⁶³⁷ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 368.

Ayrıca başvuru konusunda meclisin ve halkın yeterince bilgilendirilmemesi, meclis ve halk desteğinin tam olarak alınmaması, güçlü ve kararlı politikaların geliştirilmesini engellemiş, ürkek ve kararsız politika uygulamalarına neden olmuştur.

İsmet İnönü 1963 Mayıs'ında hazırlıkları tamamlanan Ortaklık Anlaşması'nı parafe ederken, *“Başımızın derde gireceğinden endişeliyim. Avrupa'ya kanca atmanın zararı yoktur. Ama ileride yükümlülükler ağır gelirse bu anlaşmayı durdurabilmemiz gerekir”* demiştir. Anlaşmanın imza töreninde, *“Hakikaten bugün Türkiye'yi Avrupa'ya ebediyen bağlayacak olan bu antlaşmayı imzalamış bulunuyoruz”* açıklamasında bulunan İnönü, Senato'da yaptığı konuşmada ise açıklamalarına şunları eklemiştir: *“Bu Antlaşma ile Türkiye'nin batılılaşma yolunda aziz Atatürk tarafından bir milli politika haline getirilmiş olan davranışta ciddi bir merhale kat ettiğimize kaniyiz.”*

Türkiye ekonomisinin hızlı kalkınması ve Türk halkının istihdam düzeyinin ve yaşam koşullarının yükseltilmesini amaçlayan Ankara Anlaşması Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefiyle örtüşmektedir. Türkiye ile AET arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin aralıksız olarak güçlendirilmesi Türk milletinin huzur güven ve refahına hizmet edecektir. Ayrıca Anlaşmanın 28. maddesinin AET'ye tam üyelik hakkı tanınması Türkiye'nin medeni dünyada layık olduğu seviyeyi yakalaması açısından önem arz etmektedir.

Ankara Anlaşması tarafların eşitlik temelinde karşılıklı diyalog ile geliştirdikleri bir anlaşmadır. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nda hemen hemen oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin milli egemenlik haklarından vazgeçmesini gerektirmez. Taraflar alınan kararlarda *“eşit bir şekilde”* temsil edilirler. Karar alma sürecinde her iki tarafın da birer oyu vardır. Bu açıdan bakıldığında Ankara Anlaşması'nın dış politika prensiplerinden eşitlik prensibine uygun olduğu değerlendirilmektedir.

Ankara Anlaşması'nın içeriği incelendiğinde, hazırlık ve geçiş süreleri ile yükümlülükler açısından Türkiye'ye önemli ölçüde hareket serbestliği sağladığı

görülmektedir. Anlaşmanın bu özelliği dış politika prensiplerinden esneklik prensibine uygundur.

Atatürk dönemi dış politika prensipleri ışığında AET'ye ortak üyelik başvurusu ve Ankara Anlaşması değerlendirildiğinde, yukarıda yapılan analizlerden anlaşılacağı üzere prensiplerin büyük bir bölümüne uyulduğu ancak yapılan çalışmalarda bilimsellik ve buna bağlı olarak öngörü yetersizliği olduğu söylenebilir. Bu iki prensipteki eksiklik doğrudan strateji ve planlama prensiplerinin uygulanmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Öngörü, strateji ve planlama yetersizliği ise Türkiye'nin dış politikada proaktif davranamamasına neden olmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak dış politika satranç tahtasında inisiyatif karşı tarafa bırakılmakta, karşı tarafın hamleleri takip edilerek reaktif dış politika uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Bu durum dış politika uygulamaların maliyetini arttırmakta ve etkinliğini azaltmaktadır.

2. Hazırlık Dönemi ve Katma Protokol

Ankara Anlaşması, Türkiye'nin AET'ye tam üyeliğini amaçlayan ve gümrük birliğini hedefleyen çerçeve anlaşmasıydı. Bu nedenle içinin doldurulabilmesi için ayrı bir anlaşmaya ihtiyaç vardı. Ankara Anlaşması'nın içinini dolduran ve geçiş döneminin hukuki prosedürünü belirleyen anlaşmaya Katma Protokol adı verilmişti. Katma Protokol ön çalışmalarının ise hazırlık döneminde yapılması planlanmıştı.

2.1. Hazırlık Dönemi

Ankara Anlaşması, Türkiye'nin geçiş dönemindeki yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için ekonomisinin Topluluk yardımlarıyla güçlendirilmesini amaçlayan hazırlık dönemi öngörmüştü. Bu dönemde, Türk ekonomisiyle Topluluk ekonomisi arasındaki farkı azaltmak üzere Türkiye'ye tek taraflı ödünler verilmişti. Süresi 5 yıl olarak belirlenmişti ancak 10 yıla kadar uzatılabilecekti. Hazırlık dönemi Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihinde başladı.

Türkiye hazırlık döneminde AET'ye karşı bir yükümlülük altına girmemişti. AET ise Türkiye'ye tek taraflı olarak tarife kotaları açmış ve 175 milyon ECU'luk kredi sağlamıştı. Tarife kotalarında, kota miktarı limiti içinde tercihli bir tarife

(gümrük vergisi) uygulanmakta, kota miktarı aşılmaya normal tarifelere geçilmekteydi.⁶³⁸ Anlaşma'nın yürürlüğe girdiği 1964'de kotalar tütün için 12.500 ton, kuru üzüm için 30.000 ton, kuru incir için 12.500 ton ve fındık için 17.000 tondur. Bu kotalar daha sonraki yıllarda artırılmıştır. Üçüncü yıl sonunda Ortaklık Konseyi Türkiye'nin yeni ihracat mallarının Topluluk pazarında satılabilmesi için el dokuma halı, taze meyve, balık, kabuklu deniz hayvanı, yumuşakçalar, taze üzüm, limon, portakal, bazı şarap ve tekstil ürünlerinde yeni tarife kotaları açmıştır.⁶³⁹ Bütün bu tarife kontenjanlarına rağmen 1963-1969 yılları arasında AET'ye yönelik ihracat % 9 artmıştır. Aynı dönemde ortalama ihracat artışı % 7.6 olduğuna göre kotaların ihracata katkısı ancak % 1.4 olmuştur. Bunun nedenleri; kotaların doldurulamaması, arz yetersizliği ve ürünlere yönelik talep esnekliğinin düşük olmasıdır.

Hazırlık döneminde iş gücünün serbest dolaşımı, yerleşme hakkı ve hizmet edinim serbestliği konularında da bir gelişme sağlanamadı. Çünkü Türkiye, hazırlık dönemini geçiş dönemi için alt yapının oluşturulması için gereken bir süre değil, geçiş döneminden önce geçirilmesi zorunlu olan bir dönem olarak değerlendirmişti. Nitekim, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964'ten, Türkiye'nin Topluluktan geçiş dönemi çalışmalarının başlatılmasını istediği 16 Mayıs 1967'ye kadar geçen sürede, Türk ekonomisinin güçlendirilmesi için Anlaşma'da öngörülen yapısal hazırlık çalışmalarının hiçbiri yapılmamıştır.⁶⁴⁰ Bunun en önemli nedenlerinden birisi Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinden önce hazırlanmış olan Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları'nın iç içe dönük bir kalkınma stratejisi benimsemesiydi. Bunun sonucu olarak planların uygulama programları AET ile yapılan anlaşma ve Ortak Pazar konularına son derece genel ifadelerle yaklaşmıştı. Planlar ihracatın artırılmasını ve ithalatın yurt içinde ikamesini öngörmekteydi.

⁶³⁸ Tarife kotaları konusunda bilgi için bkz. S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, 5. bs., İstanbul, Beta Yayıncılık, 1998.

⁶³⁹ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 386.

⁶⁴⁰ Tuğrul Arat, "Türkiye ve Avrupa Toplulukları Arasındaki İlişkilere Toplu Bir Bakış ve Bu Bağlamda Hayvancılığımıza Dair Bazı Gözlemler", **Hayvan ve Hayvansal Ürünler Sanayi I. Milli Sempozyumu**, 29-30 Kasım 1989, Ankara, 1990, s. 169.

Türkiye, AET'nin vermeyi planladığı 175 milyon ECU'lük kredinin ancak 29.160.000 ECU'lük kısmı kullanılabilmişti.⁶⁴¹ Çünkü Türkiye'nin kamu ve özel sektör üzerinden AET'ye sunduğu proje sayısı yetersiz kalmıştı.

Süleyman Demirel hükümeti 1965 seçimlerinde iktidara geldikten sonra hazırlık dönemindeki iyileşme çabaları tam olarak yerine getirilmeden, geçiş dönemine geçilmesi için AET ülkelerinin başkentlerinde girişimler başlattı. Demirel iki sebepten acele ediyordu. Bunlardan birincisi AET'ye üyeliğin kendi döneminde gerçekleşmesini istemesi, ikincisi ise Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin telkinleriydi. Bazı dışişleri yetkilileri, Ankara Anlaşması'nın imzalanması sayesinde Türkiye'nin gümrük birliği vasıtasıyla tam üyeliğe gidiş yolunun açıldığı, ikili ilişkilerin yürütülmesini sağlayacak tüm kurumların oluşturulduğu, geçiş dönemi için daha fazla beklemenin gereksiz olduğu, sürenin uzatılmasının taraflara bir çıkar sağlamayacağı görüşüne sahipti. Ayrıca üyelik için başvuran İngiltere'nin Topluluk üyesi olması halinde Türkiye'nin üyeliği zora girebilirdi. Albaylar Cuntası nedeniyle AET ile ilişkileri dondurulan Yunanistan'ın bu durumundan faydalanılarak, AET ile ilişkiler alanında iki ülke arasında var olan açık kapatılabilirdi.

Türkiye 16 Mayıs 1967'de Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi'nde geçiş döneminin başlatılması için gerekli belgelerin hazırlanmasını talep etti. AET tarafı Türkiye'nin acele etmesinin ardındaki siyasal nedenleri anlamakla birlikte, ikinci aşamaya geçiş için erken olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle Türkiye'nin geçiş dönemi çalışmalarına başlanması talebi cevapsız bırakıldı.⁶⁴² Fakat 9 Ekim 1967'de yapılan 6. Ortaklık Konseyi Toplantısı'nda AET tarafı, geçiş döneminin içerik ve esaslarının saptanmasına yönelik ön çalışmaların başlatılmasına engel olamadı. Topluluk tarafından hazırlatılan Nisan 1968 tarihli rapor, Türkiye'nin hazırlık dönemindeki performansını yeterli görmüyordu. Türkiye'nin yüksek gümrük vergilerini indirmesinin uzun zaman alacağını, zengin dış kaynak sağlanamadığı takdirde ithalata uyguladığı kısıtlamaları kaldıramayacağını belirtiyordu.⁶⁴³ Ayrıca raporda, Türkiye'nin Yunanistan'ı yakalayabilmek için farklı platformlarda defalarca

⁶⁴¹ Tevfik Saraçoğlu, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu Arasında Ortaklık Yaratan Anlaşma**, c. II, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı, 1981, s. 109.

⁶⁴² Tekeli-İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, s. 34.

⁶⁴³ Mehmet Ali Birand, **Bir Pazar Hikayesi**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978, s. 234-235.

geçiş döneminin başlatılmasını istediği vurgulanıyor ve bu koşullar altında Türkiye'nin siyasal ve psikolojik tepkisinin engellenmesi gerektiği ifade ediliyordu. Geçiş döneminin ertelenmesi halinde mevcut ekonomik durumun ileride de devam etmesi tehlikesine dikkat çeken rapor, Topluluğun geçiş dönemine olur vermesini tavsiye ediliyordu.

Rapordaki tavsiyeye uygun olarak Katma Protokol'ün hazırlığına başlandı. Katma Protokol'ün müzakereleri Ankara Anlaşması'nın müzakereleri gibi çetin geçti. Bu kez eli zayıf olmasına rağmen Türkiye AET'den isteyeceklerinin düzeyini yüksek tutarak pazarlık payını artırmaya çalıştı. Türkiye AET'ye esas üç konuyu kabul ettirmek için gayret sarf etti.⁶⁴⁴ Bunlardan birincisi, AET'den ithal edilen sanayi ürünlerine uygulanan gümrük vergilerini mümkün olduğunca geç bir tarihte, buna karşılık AET ülkelerince Türkiye'nin tarım ürünlerine uygulanan gümrük vergilerini mümkün olduğunca erken bir tarihte sıfırlamaktı. İkincisi, Türk işçilerinin AET ülkelerinde serbestçe dolaşabilme ve çalışabilme koşullarının hazırlanması için yapılması gerekenlerin belirlenmesini sağlamaktı. Üçüncüsü ise, tam üyeliğe geçiş için gerekli olan ekonomi ve ticaret politikalarının uyumlaştırılması konusunda atılacak adımların tespit edilmesi ve bu uygulamalar süresince Türkiye'nin uğrayacağı zararın mümkün olduğunca karşılanması maksadıyla Topluluk tarafından mali yardım yapılması.

Türkiye sorumluluklarını mümkün olduğunca en aza indirmeye ve AET'den alabileceği tavizleri yüksek tutmaya çalıştı. Bu kapsamda; 3 Ocak 1969'da ithalat teminatları % 20 arttırıldı, liberal ithalattan %25 damga resmi alınmasına karar verildi ve çok sayıda tahsisli malın ithalatı yasaklandı.⁶⁴⁵ Böylece muhtemel kayıpları azaltma yolu seçildi. Aynı dönemde, Dışişleri Bakanlığı'nda kurulan çalışma grubu 22 yıllık süre için korunması gereken ürünlerin bir listesini hazırladı. Bakanlar Kurulu, 15 Mart 1969'da Türkiye'nin verebileceği tavizlerin son noktasını belirleyen ve müzakere heyetine verilmesi planlanan temel talimat belgesini bir kararname haline getirdi. Gizli damgası taşıyan bu belge 27 Mayıs'ta Resmi Gazete'de gizli damgası kaldırılarak yayınlandı. Bu durum Ankara'da şaşkınlık

⁶⁴⁴ Birand, **Bir Pazar Hikayesi**, s. 249-252.

⁶⁴⁵ **A.e.**, s. 264.

yarattı. Türkiye'nin pazarlık politikası deşifre edilmişti. Belgenin, AET ile entegrasyonunu istemeyen ve bu konuda Dışışleri ile çatışma halinde olan DPT tarafından yayınlandığı iddia edilse de bu kanıtlanamadı.⁶⁴⁶

Katma Protokol müzakereleri Mart 1969'da başladı. Devam eden müzakerelerde tarafların istekleri tam olarak ortaya çıktı ve 9 Aralık 1969'da Brüksel'de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında dönüm noktasına gelindi. Türkiye AET'yi kendi koşullarını kabule zorluyor, AET de daha öteye gidemeyeceğini belirtiyordu. Gelinen durum ile ilgili olarak Türkiye'de iki rapor hazırlandı. Dışışleri ve Maliye Bakanlıkları'nın ortaklaşa hazırladıkları rapor, Ortaklık Konseyi'nde Komisyon'un getirdiği önerilerin kabul edilerek geçiş döneminin başlatılmasını tavsiye ediyordu. DPT Müsteşarı Turgut Özal tarafından Başbakan Demirel'e sunulan diğer rapor Komisyon tarafından diretilen yükümlülükler karşısında Türkiye'nin alacaklarının çok sınırlı olduğunu, dolayısıyla ikinci döneme geçişin uygun olmadığını belirtiyordu.

Başbakan Demirel, geçiş döneminin başlatılmasını hükümetin bir zaferi gibi kamuoyuna yansıtabileceğini düşündü. Ayrıca haşhaş sorunu sebebiyle, ABD ile zedelenen bağların AET ile yakınlaşarak dengelenebileceğini değerlendirdi. Bu nedenle AET ile yürütülen müzakerelerde bazı ekonomik konuların iyileştirilmesine çalışılmasını ve geçiş döneminin başlatılması için gerekenlerin yapılmasını istedi.

AET Türkiye'ye açılacak kredinin bir miktar artırılmasının dışında ciddi bir ödün vermedi. Ancak Türk tarafı başbakanlıktan alınan talimat doğrultusunda önerileri kabul etti ve anlaşmaya varılan metin 23 Kasım 1970'de Brüksel'de imzalandı.⁶⁴⁷ Katma Protokol ile birlikte Mali Protokol ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu yetki alanına giren maddelerle ilgili bir anlaşma imzalandı.

Mecliste anlaşmalarla ilgili çalışmalara başladığı sırada 12 Mart 1971'de askeri müdahale oldu ve Demirel Hükümeti istifa etti. Yeni kurulan Nihat Erim Hükümeti AET ile başlatılan sürecin devamından yanaydı. Komisyonlarda yapılan

⁶⁴⁶ Çağrı Erhan-Tuğrul Arat, "AET'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, c. I, Ed. Baskın Oran, 6. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 843.

⁶⁴⁷ Çoşkun, **a.g.e.**, s. 126.

incelemelerden sonra 22 Temmuz 1971’de anlaşmalar onaylandı. Türkiye ile AET arasında Katma Protokol’ün yürürlüğe girişine kadar geçecek sürede uygulanacak ticaret hükümlerini belirleyen geçici bir anlaşma imzalandı.

Türkiye bu geçici anlaşmanın yürürlüğe gireceği 1 Eylül 1971’de, gümrük oranlarını %120 artırdı. Böylece anlaşma yürürlüğe girdiğindeki Türk gümrük hadleri son derece yüksek gösterilmiş, Türkiye de taahhüt ettiği indirimleri bu yüksek hadler üzerinden yapma hakkını elde etmişti.⁶⁴⁸ Türkiye’nin bu uygulaması AET komisyonu tarafından kötü niyet gösterisi olarak yorumlandı. Fakat uzun müzakereler sonucunda hazırlanan belgenin tehlikeye girmemesi için sessiz kaldı. Katma Protokol AET ülkelerinde onaylandıktan sonra 1 Ocak 1973’te yürürlüğe girdi.

2.2. Katma Protokol

Katma Protokol, Geçiş Dönemi’nin uygulanmasına ilişkin şartları, usulleri, sıra ve süreleri belirlemektedir. Protokolde yer alan ilkeler:

- Akit taraflar arasında “*karşılıklı ve dengeli yükümlülüklerin*” esas olması,
- Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliğinin giderek yerleştirilmesi,
- Ortaklığın iyi işlemesi amacıyla tarafların ekonomi politikalarının yakınlaştırılması ve ortak faaliyetlerin geliştirilmesinin sağlanması olarak sıralanmaktadır.

2.2.1. Kapsamı

Gümrük birliği esasına dayandırılmış bulunan ve 64 maddeden meydana gelen Katma Protokol, malların serbest dolaşımını gerçekleştirecek usul, sıra ve süreler de dahil olmak üzere kişilerin, hizmetlerin, sermayenin serbest dolaşımı, ulaştırma, rekabet, vergileme ve mevzuatın yakınlaştırılması, ekonomi ve ticaret politikalarının uyumlu hale getirilmesi konularını hükme bağlamaktadır.

2.2.2. Niteliği

Ekonomik, sosyal ve siyasi niteliği Ankara Anlaşması ile paralellik gösteren Katma Protokol, Ankara Anlaşması’nın ekini oluşturmaktadır. Ankara Anlaşması’nın

⁶⁴⁸ Birand, **Bir Pazar Hikayesi**, s. 347.

4'üncü ve Geçici Protokol'ün 1'nci maddesine dayanılarak hazırlanan Katma Protokol bir “*Uygulama Anlaşması*”dır. Zira, Ankara Anlaşması'nın belirlediği genel çerçeve, Katma Protokol ile doldurulmuş ve uygulamaya geçirilmiştir. Katma Protokol, doktrinde “*Geçici Anlaşma*” olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede, söz konusu Protokol'ün tam üyelik öncesi dönemi düzenleyen bir anlaşma olduğu kabul edilmektedir. Ankara Anlaşması'nın 30. maddesine göre Katma Protokol ve diğer belgeler Ankara Anlaşması'nın “*ayrılmaz parçalarıdır*” ve aynı hukuki değere sahiptirler.

2.2.3. Yürürlüğe Girmesi

Katma Protokol, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 5 Temmuz 1971, T.C. Senatosu'nda da 22 Temmuz 1971'de onaylandıktan sonra, 1 Eylül 1971 tarihinde kanunlaştırılmış ve 30 Eylül 1971'de GATT'a sunulmuştur. Protokol üye ülke parlamentolarında da onaylandıktan sonra, 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmiştir.⁶⁴⁹

2.2.4. İkinci Mali Protokol

Türkiye'nin kalkınmasını hızlandırmak amacıyla Katma Protokol ile birlikte imzalanan İkinci Mali Protokol Türkiye'ye 195 milyon ECU'luk bir kredi açmıştır. Söz konusu kredinin şartları doğrultusunda, düşük karlı ya da karsız sosyal amaçlı ve uzun vadeli yatırımlar için 8 yıl ödemesiz, 30 yıl vade ve % 2,5 faiz oranı uygulanacaktır. Normal karlılıktaki projeler için vade ve ödemesiz dönem projeye göre tespit edilecek, faiz oranı % 4,5 olacaktır. Mali Protokol'ün 8. maddesine göre, AET ayrıca 25 milyon ECU'luk ek bir kredi açma imkanını araştıracaktır. Tamamı kullanılan 195 milyon ECU'luk kredinin 175 milyonluk kısmı kamu sektörü, 20 milyonluk kısmı ile ek 25 milyon ECU'luk ek kredi özel sektör tarafından kullanılmıştır.

2.2.5. AKÇT Yetki Alanına Giren Maddelerle İlgili Anlaşma

Ankara Anlaşması'nın Avrupa Toplulukları'ndan sadece AET ile yapılmış olan bir Anlaşma olması nedeniyle, Türkiye-AET ticaretine konu bir kısım ürünler,

⁶⁴⁹ Katma Protokol'ün ticari hükümleri “geçici anlaşma” ile 1 Eylül 1971 tarihinde yürürlüğe konmuş ve AET'nin yükümlülükleri bu tarih itibarıyla başlatılmıştır.

AKÇT'nin yetki alanına girmekte, Ankara Anlaşması'nın kapsamı dışında kalmaktadır. Bu ürünlere (bazı demir ve çelik ürünleri) uygulanmak üzere yine Katma Protokol ile birlikte AKÇT ile ilgili bir çerçeve anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu Anlaşma'da; uygulama usul, süre ve şartların sonradan yapılacak bir düzenleme ile saptanması hükme bağlanmıştır. Fakat bu düzenleme 1995 yılına kadar yapılmadığı için AKÇT kapsamındaki ürünler açısından Türkiye ile Avrupa Birliği arasında tavizli bir ticaret rejimi uygulamaya konulamamıştır. 1994 yılında, Gümrük Birliği'ne geçiş çalışmalarının ivme kazanmasıyla birlikte söz konusu çerçeve Anlaşma'nın hayata geçirilmesi amacıyla müzakerelere başlanmış ve 21 Aralık 1995 tarihinde parafe edilen Serbest Ticaret Anlaşması 1 Ağustos 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2.2.6. Son Senet

Son Senet ile Katma Protokol, Mali Protokol ve Anlaşma'nın, tarafların tam yetkili temsilcileri tarafından 23 Kasım 1970 tarihinde imzalandığı belirtilmektedir.

2.2.7. Uyum Protokolleri

İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın AET'ye tam üyeliklerinin 1 Ocak 1973'te başlaması ile birlikte, Türkiye'nin ortaklığının bu üç yeni üye ülkeye de yaygınlaştırılması konusu gündeme gelmiştir. Bu amaçla bir "*Tamamlayıcı Protokol*" hazırlanması çalışmalarına 1971'den itibaren başlanılmış, 21 Mayıs 1973 tarihli toplantıda anlaşmaya varılmış ve 30 Haziran 1973 tarihinde de aşağıdaki uyum protokolleri imzalanmıştır.

- Tamamlayıcı Protokol,
- AKÇT Yetki Alanına Giren Maddelere İlişkin Tamamlayıcı Protokol,
- Tamamlayıcı Protokol'ün ticari hükümlerinin önceden yürürlüğe konmasını sağlayacak bir Geçici Anlaşma.

Tamamlayıcı Protokol, Türkiye'nin istekleri doğrultusunda, sadece teknik, hukuki bir anlaşma olarak düzenlenmemiş; genişlemenin doğurduğu yeni şartlar sebebiyle, Katma Protokol'deki Türkiye'nin yükümlülüklerine ilişkin bazı "*esneklik tedbirleri*" de getirmiştir.

Diğer taraftan, Yunanistan'ın Topluluğa katılmasını takiben, Yunanistan ile Türkiye arasında, 20 Nisan 1988 tarihinde kısaca “Uyum Protokolü” olarak da adlandırılan; “Helen Cumhuriyeti'nin Topluluğa Katılması Dolayısıyla Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında Ortaklık Kuran Anlaşmaya Ek Protokol” ve “Helen Cumhuriyeti'nin Topluluğa Katılması Dolayısıyla AKÇT'nin Yetki Alanına Giren Maddelere İlişkin Anlaşma ile İlgili Protokol” imzalanmıştır. Söz konusu Protokol ülkemiz tarafından 28 Mayıs 1988 tarihinde onaylanmıştır. Ancak onay işlemlerinin iki taraf açısından da tamamlanmasına kadar geçecek sürenin uzaması ihtimaline karşı, karşılıklı olarak alınacak otonom tedbirlerle, Yunanistan'ın Türkiye ile ticaretinde Türkiye-AET Ortaklık Anlaşması'ndan kaynaklanan hükümlerin 1 Ocak 1989 tarihinden itibaren uygulanması sağlanmıştır.

İspanya ve Portekiz'in 1986 yılında Topluluğa katılması sonucu ise 23 Temmuz 1987'de imzalanan: “İspanya Krallığı ile Portekiz Cumhuriyeti'nin Topluluğa Katılmalarından Dolayı Türkiye Cumhuriyeti ile AET arasında Ortaklık Yaratan Anlaşmaya İlişkin Protokol”, “İspanya Krallığı ve Portekiz Cumhuriyeti'nin Topluluğa Katılmalarından Dolayı Türkiye Cumhuriyeti ile AKÇT Üyesi Ülkeler Arasında AKÇT'nin Yetki Alanına Giren Maddelerle İlgili Anlaşmaya İlişkin Protokol” ve “Türkiye Cumhuriyeti ile AET arasındaki Ortaklık Anlaşması'nı Tamamlayıcı Protokol” 1 Nisan 1988 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere onaylanmıştır.

Gerek Yunanistan, gerek İspanya ve Portekiz'in Topluluğa katılmalarını takiben gerçekleştirilen bu Protokoller incelendiğinde; 1 Ocak 1981'de Topluluğa tam üye olan Yunanistan'la Uyum Protokolü'nün konunun daha ziyade siyasi önemi göz önünde tutularak ancak 1988 yılında gerçekleştirilebildiği görülmektedir. İspanya ve Portekiz'in katılmaları dolayısıyla gerçekleştirilen Protokollerin daha hızlı gerçekleştirilebildiği ve Protokol'de daha fazla teknik ayrıntıya yer verildiği gözlenmektedir.

2.2.8. Tarafların Yükümlülükleri

Katma Protokol, ekonomik ve sosyal hayatın her alanına ilişkin hükümler içermekle birlikte, Gümrük Birliği'nin gerçekleştirilmesine yönelik bölümlere ağırlık

vermiştir. Katma Protokol, AKÇT ve AAET ürünlerine ilişkin hüküm ihtiva etmemekte, yalnızca AET'nin yetki alanına giren ürünlere ilişkin düzenlemeler içermektedir.

2.2.8.1. Malların Serbest Dolaşımına İlişkin Yükümlülükler

Sanayi Mamulleri: Gümrük Birliği'nin esasını teşkil eden gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimlerin kaldırılması, Türkiye'nin Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesi'ne (OGT) uyumu ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması konuları Katma Protokol'ün 7-35. maddelerinde düzenlenmiştir. Protokole göre, Topluluğun Türkiye'den ithal edilen sanayi mamullerine uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte sıfıra indirmesi öngörülmektedir. Katma Protokol, Topluluk açısından gümrük vergilerinin kaldırılması konusunda 4 istisna getirilmiştir. Bunlar, bazı petrol ürünleri, perakende satışa arz edilmeyen pamuk ipliği, diğer işlenmiş pamuklu dokumalar, yün ya da ince hayvan kılından yapılmış makine halılarıdır.

Türkiye Topluluk çıkışlı sanayi mallarına (AKÇT ve AAET hariç) karşı uyguladığı gümrükleri, 1973 yılından başlamak üzere geçiş döneminde dış rekabet gücü kazanacağı düşünülen üretim dallarında 12 yıl, daha uzun bir süre sonunda dış rekabete açılacak sektörlerde 22 yıl sonunda Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesi ile aynı düzeye indirmekle yükümlüdür. Bu kapsamda iki liste hazırlanmış ve ürünler 12 ve 22 yıllık listelerde yer alan ürünler olarak tanımlanmıştır. Katma Protokol'ün 17 ve 18. maddeleri Türkiye'nin Ortak Gümrük Tarifesine uyum takvimini içermektedir.

Protokole göre Topluluğun geçiş döneminin ilk gününden itibaren Türk sanayi ürünlerine karşı uyguladığı bütün miktar kısıtlamalarını ve eş etkili tedbirleri kaldırması gerekmektedir. Türkiye, Topluluk çıkışlı özel ithalatın 1967 yılında gerçekleşen miktarı kadar bölümünü kademeli olarak libere ederek bunu Topluluğa konsolide etmekle yükümlüdür.

Tarım Ürünleri: Katma Protokol'ün 33/2 ve 3. maddeleri Topluluğun genel mükellefiyeti olarak Türkiye'nin Topluluk Ortak Tarım Politikası'na uyum sürecinde

Türk tarımının çıkarlarını göz önünde tutacağını, Ortak Tarım Politikası'nda meydana gelecek gelişme ve değişiklikleri Türk tarafına bildireceğini hükme bağlamaktadır. Protokol'ün 33/1. maddesinde ise; *“22 yıllık bir dönem içinde Türkiye, tarım ürünlerinin Türkiye ve Topluluk arasında serbest dolaşımı için Türkiye’de uygulanması gerekli Ortak Tarım Politikası tedbirlerini bu dönemin sonunda alabilmek amacıyla, kendi tarım politikasının uyumu yoluna gider”* şeklindeki hükümlerle tarım alanındaki serbest dolaşımın gerçekleştirilebilmesi için, Türk Tarım Politikası'nın Ortak Tarım Politikası'na uyumu zorunlu kılınmaktadır. Öte yandan, Protokol'ün 35. maddesi uyarınca taraflar, birbirlerine tarım ürünleri alışverişleri için kapsamı ve usulleri Ortaklık Konseyi tarafından tespit edilecek olan tercihlili bir rejim tanıyacaklardır.

2.2.8.2. Kişilerin Serbest Dolaşımına İlişkin Yükümlülükler

Katma Protokol, Topluluk ile Türkiye arasında, gümrük birliğini aşan bir ekonomik bütünleşme öngörmüştür. Bu nedenle, malların serbest dolaşımına ilişkin hükümlerle yetinmeyip, aynı serbest dolaşım hakkını sermaye, işgücü ve hizmetler açısından da öngörmüştür. Ancak, bu konulara ilişkin hükümler, çoğunlukla bağlayıcı olmamış ve geleceğe yönelik dilekler olarak ifade edilmiştir. Protokol'ün 36. maddesine göre, Türkiye ile Topluluk arasında işçilerin serbest dolaşımı, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girişinden sonraki 12 ve 22'nci yıl arasında kademeli olarak gerçekleşecek, buna ilişkin usuller ise Ortaklık Konseyi tarafından kararlaştırılacaktır. Yine aynı madde uyarınca bu konuda izlenecek yöntemler, Ankara Anlaşması'nın 12. maddesi çerçevesinde Konsey tarafından saptanacaktır.

2.2.8.3. Sermayenin Serbest Dolaşımına İlişkin Yükümlülükler

Katma Protokol'ün 50/2. maddesi uyarınca mal ve hizmet alışverişleriyle sermaye hareketlerine ait ödemelerin serbestleştirilmesi; miktar kısıtlaması, hizmet edinimi ve sermaye hareketleriyle ilgili serbesti prensipleri dahilinde gerçekleştirilir. Protokol'ün 50/3. maddesine göre, taraflar Roma Antlaşması'nın III numaralı ekinde yer alan görünmeyen işlemlere ait transferlerde uyguladıkları rejimi daha kısıtlayıcı hale getiremezler. Ancak, Ortaklık Konseyi'nin bu konuda istisnai karar alma yetkisi bulunmaktadır. Türkiye, Topluluk kaynaklı yabancı sermayeye tanıdığı rejimi

kolaylaştırmakla yükümlüdür. Taraflar, aralarındaki sermaye hareketleri ve buna ilişkin ödemelere zarar verecek yeni kısıtlama koymaktan, eskilerini arttırmaktan sakınırlar.

2.2.8.4. Hizmetlerin Serbest Dolaşımına İlişkin Yükümlülükler

Protokol'ün 41/1. maddesi uyarınca, taraflar, karşılıklı olarak yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına yeni kısıtlamalar getirmemekle yükümlüdürler. Yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin mevcut kısıtlamalar ise, tedricen kaldırılacaktır. Bu kısıtlamaların kaldırılması için uygulanacak yöntem, sıra ve süreler Ortaklık Konseyi'nce saptanacaktır. Protokol'ün 42. maddesinde ise ulaştırma sektörü ile ilgili Türk mevzuatının Topluluk kurallarına uyumu düzenlenmektedir. Buna göre, Roma Antlaşması ile tesis edilmiş Topluluk ortak ulaştırma kurallarının Türkiye'ye teşmil edilmesine dair usuller Ortaklık Konseyi tarafından saptanacaktır.

2.3. Hazırlık Dönemi ve Katma Protokol İle İlgili Tartışmalar

Türkiye AET ilişkileri hazırlık dönemi boyunca da tartışılmıştır. Bu dönemin önemli tartışma konularından birisi hiç şüphesiz Türk sanayisinin geleceği olmuştur. 1969 yılında Cumhuriyet Gazetesi'ndeki bir yazısında Gülten Kazgan AET üyeliğine yönelik önemli eleştiriler getirmiştir. *“AET'nin mekanizması Türkiye'nin sanayileşmesiyle bağdaşabilecek gibi değildir. Türkiye AET içinde tarımsal ürünler ihraç eden ve sanayi ürünleri ithal eden bir ülke olarak kalacaktır. AET ile dış ödemeler dengemiz daha da bozulacaktır. Türkiye'nin montajcı ve ambalajcı sanayisi AET ile rekabet edemeyecektir. Ayrıca beklenen yabancı yatırımlar da gelmeyecektir”*⁶⁵⁰ Sanayinin sorun yaşayacağı görüşünün yanı sıra tarımda da beklentilerin karşılanamayacağı ve tarımın daha da kötüye gideceği konusunda eleştiriler yapılmaya başlamıştır. Özellikle Akdeniz ülkeleriyle rekabet halinde bulunan zeytin ve tütün üreticileri bu konuda başı çekmiştir.⁶⁵¹ Yine aynı şekilde tarım ülkesi olan Türkiye'ye sınırlı tavizler verilebileceği, şeker gibi hassas maddelerde durumun daha da sorunlu olacağı, hatta Türkiye'nin gümrük vergisi

⁶⁵⁰ Gülten Kazgan, **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1969, s. 2.

⁶⁵¹ Ekrem Balıbek, **Ulus**, 30 Kasım 1968; “Alman Profesörün Ortak Pazarla İlgili İddiaları: Türk Tütünleri Sabote Ediliyor”, **Akşam**, 5 Aralık 1968.

gelirlerinin büyük oranda düşüp, işçilerin serbest dolaşımının da 12 yılda değil, 22 yılda gerçekleşeceği tartışmaları yoğunluk kazanmıştır.⁶⁵²

Hazırlık dönemindeki bir diğer tartışma ise bizzat devlet içinde yaşanmıştır. Bu dönemin yarar ve zararları kamuoyunda gazeteler vasıtasıyla tartışılırken, devlet içinde de Dışişleri ile Devlet Planlama Teşkilatı arasında önemli bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Özellikle hazırlık döneminin sonlarına yaklaşılrken bu tartışma daha da yoğunluk kazanmıştır. DPT geçiş dönemine başlanmasının erken olduğu görüşünü ileri sürerken, dışişleri uygun ve mümkün olduğunu savunmuştur.⁶⁵³

Katma Protokol ile ilgili de sayısız tartışma yaşanmıştır. Bu tartışmaların başında esastan ziyade usul tartışmaları yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın, süresi bir yılı aşan uluslararası anlaşmaların TBMM'den geçmesini öngören 65. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle Katma Protokol önemli bir tartışma konusu yaratmıştır.⁶⁵⁴

Basının özellikle sağ görüşü temsil eden kesiminde, AET tarafından yapılan gümrük indirimleri ön plana çıkartılıp Katma Protokol'ün önemi ve yararı üzerinde durulmuş ve bu gelişme olumlu karşılanmıştır.⁶⁵⁵ Sol görüşü temsil eden Cumhuriyet Gazetesi'nde ise İlhan Selçuk bu gelişmeyi şu şekilde yorumlamıştır: “*Osmanlı Devleti'nin son döneminde İngiltere ve Almanya kapitalizmi arasında salıncak kuran Babialı politikacıları gibi nerden vursan kardır diye aptalca bir kurnazlık içinde zengin devletlerin kapısını aşındırıyoruz.*”⁶⁵⁶ Bu kesimdeki genel kanı Türk ekonomisinin Avrupa ile rekabet gücünün olmadığı yönündedir.

Daha önceki dönemde olduğu gibi yeterli hazırlıklar yapılmadan geçiş dönemine geçilmeye çalışıldığına yönelik eleştiriler de gelmiştir. DPT'nin gerekli hazırlıkların yapılabilmesi için daha çok zaman geçmesi gerektiği konusundaki ısrarını

⁶⁵² “Geçiş Dönemine Girildikten Sonra Gümrük Vergi Gelirleri Azalacak”, **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1969, s. 7.

⁶⁵³ “Geçiş Dönemine Giriş Aralık'ta”, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1969, s. 1,7.

⁶⁵⁴ “Katma Protokolün Yürürlüğe Girişi Anayasaya Aykırı”, **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1970.

⁶⁵⁵ “Ortak Pazar Mallarımız için Gümrük İndirimine Başlıyor”, **Tercüman**, 6 Ocak 1973.

⁶⁵⁶ İlhan Selçuk, **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1970.

destekleyenler olduğu gibi⁶⁵⁷ AET ile ilişkinin tamamen yanlış olduğunu belirtenler de olmuştur.⁶⁵⁸

Siyasi alanda da tartışmalar yaşanmıştır. TBMM’de yapılan görüşmelerde, 8 Mayıs 1970’de Adalet Partisi (AP) Ankara milletvekili Aydın Yalçın, “*En son 1970 Ocak ayı sonunda Münih’te yapılan toplantıda ve nihayet Nisan ayının 20-24 tarihleri arasında Antalya’da yapılan toplantıda maalesef şimdiye kadar Türk Parlamento Grubu olarak başlattığımız ve yürüttüğümüz gelenek kesintiye uğramıştır. Bu toplantılarda CHP’ye mensup üyelerin hazırlık dönemi başarı ile sona ermektedir. Süratle geçiş dönemine intikal zamanı gelmiştir diye tavsiye kararlarına oybirliği ile katılmış oldukları halde burada bir geri dönüş yaparak Türkiye hazırlık dönemini iyi kullanmamıştır. Türkiye ekonomisi intikal dönemine geçmek için müsait bir ortamda değildir gerekçesiyle evvela çekimser kalmışlar ve son toplantıda aleyhte, menfi oy kullanmışlardır.*”⁶⁵⁹ demiştir.

Yalçın, üç mesele üzerinde durulması gerektiğini vurgulamış ve bunlardan birincisinin Ortak Pazar’a girilip girilmeyeceği meselesi, ikincisinin Ortak Pazar’a girilecekse hazırlık döneminden sonra geçiş dönemine intikal zamanının gelip gelmediği meselesi, üçüncüsünün ise geçiş dönemine hangi şartlarla geçilmesinin uygun olacağı meselesi olduğunu belirtmiştir. Bu üç meselenin birbirinden ayrılmasının gerekliliği üzerinde duran Yalçın, aşırı sağ ve solun o güne kadar bütün hükümetlerin üzerinde uzlaştıkları Ortak Pazar’a girilmesi konusuna karşı çıkararak temel prensibe aykırı bir tutum içine girdiklerini söylemiştir.

Aynı konu hakkında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) grubu adına söz alan Manisa milletvekili Muammer Erten; Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye ilişkilerinin ve hazırlık döneminden geçiş dönemine girme konusunun Türkiye’nin bir numaralı meselesi haline geldiğini, atılacak yanlış bir adımın nesiller boyu Türkiye’yi altından kalkamayacağı ağır yüklerle karşı karşıya bırakabileceğini belirtmiş ve hükümeti uyarmıştır.⁶⁶⁰

⁶⁵⁷ Oktay Yenal, *Milliyet*, 8 Ekim 1969.

⁶⁵⁸ “Devalüasyon Ortak Pazarın Tokatıdır”, *Milliyet*, 7 Eylül 1970.

⁶⁵⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, D:3, T:1, C:4, 8.5.1970, s. 623.

⁶⁶⁰ *A.e.*, s 624

Aynı dönemde, Konya milletvekili Necmettin Erbakan da 15 Mayıs 1970’de, TBMM’de yapılan görüşmelerde AET ile ilgili olarak yaptığı bir konuşmada şunları ifade etmiştir. *“Türkiye’nin her şeyden önce içtimai bünyesi, dünya görüşü ve tarihi seyir ve şuuru Batı Avrupa memleketleri ile aynı siyasi bünye içerisinde birleşmesine manidir. Nüfus çoğunluğu ile maddi imkanlar arasında dengesizlik vardır. Böyle bir birleşme Türkiye’nin batı memleketler camiası içinde eritilmesi manasına gelir. Diğer yandan Türkiye ile batı memleketleri arasında halen iktisadi seviye bakımından büyük farklar vardır. Dolayısıyla Müşterek Pazar Türkiye’nin batı memleketlerinin bir sömürgesi ve işçisi haline gelmesi neticesini doğuracak mahiyettedir. Ortak Pazar mülkiyet edinmeyi serbest bırakmaya mecbur ettiğinden Türkiye’nin bir çok müessese ve topraklarının gayri iktisadi maksatlarla dünya hakimiyeti peşinde koşan büyük kapitalist çevreler tarafından satın alınması gerçekleşecek ve bu durumda tasavvuru dahi gayri kabil vahim neticeler doğurabilecektir.”* Konuşmasının devamında; Türkiye’nin menfaatleri icabı batı ile Ortak Pazar’a girmek yerine, tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğu, ekonomik seviyeleri arasında bir dengenin mevcut bulunduğu doğu memleketleri ile bir ortak pazar kurması gerektiğini söylemiştir. Ortak Pazar’a girilmesinin Türkiye’nin uzun vadeli geleceğine yön vereceğini bu nedenle Türkiye’yi birkaç yıl idare etmek için seçilmiş hükümetlerin böylesine önemli bir kararı veremeyeceğini, böyle bir kararı milletin kendisinin veya hiç değilse aydınlar camiasının verebileceğini belirtmiştir. Müslüman Türk milletin, bir Hıristiyan topluluğu içerisinde erimesine imkan verilemeyeceğini, Türkiye’nin bugünkü uzun vadeli dünya gelişmeleri karşısında kendi ana statüsünü tespit etmeye mecbur olduğunu, Türk milletinin ancak kendi inançları ile bağdaşan milletlerle ortak pazar kurma yoluna gidebileceğini vurgulamıştır.⁶⁶¹

Milli Güven Partisi (MGP) grubu adına Siirt milletvekili Mehmet Nebil Oktay da aynı gün TBMM’de yaptığı konuşmasında; Ankara Antlaşması’nın, hızla gelişen AET’nin nimetlerinden Türkiye’nin sanayileşmesine engel olmayacak dikkatli ve ihtiyatlı tedbirlerle faydalanılması hedefini benimsediğini söylemiştir. Antlaşmanın Türkiye’yi geleneksel ticari bağlarından koparıp zamanla iktisadi ve ticari bakımdan

⁶⁶¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:3, T:1, C:4, 15.5.1970, s. 737-738.

komünist bloğun kucağına atmamak, ülkeyi çağdaş teknoloji, sanayi ve ekonomi seviyesine hızla ulaştırmak amacıyla imzalandığını ifade etmiştir. Ankara Antlaşması'nın Türkiye'nin menfaatlerine uygun antlaşma formülü aranıp bulunmak suretiyle yapılmış başarılı bir anlaşma olduğunu, Türkiye'nin iktisadi şartlarının iyi değerlendirilerek yapıldığını, uzunca bir hazırlık dönemi öngördüğünü ve ancak hazırlık döneminde gerekli hazırlıkların istenilen ölçüde yapılmadığını belirtmiştir. Kağıt üzerinde güzel bir anlaşma yapılmakla Batı Avrupa ile Türkiye arasındaki mesafeyi kapatmanın mümkün olamayacağına, hür Avrupa ile Türkiye arasında sağlam köprü kurulmasının Türkiye'nin iktisadi geleceği ve siyasi güvenliği bakımından önem taşıdığına dikkat çekmiştir. Böyle bir köprünün sadece kağıtla kurulamayacağını, hazırlık döneminde yapılması gereken birçok işin ihmal edildiğini, gerekli etütlerin yapılmadığını, çocuk yaştaki sanayimizi daha geniş pazarlara yöneltebilmek, ihracat imkanlarını artırmak ve geçiş döneminin getireceği yükümlülüklere ekonomiyi hazırlamak için düşünülmesi gereken tedbirlerin düşünülmediğini açıklamıştır. Bu sebeple, partisinin hazırlık döneminin bir süre daha uzatılmasının faydalı olacağı görüşünde olduğunu, Ankara Antlaşması'nın Türkiye'ye bu uzatma imkanını verdiğini söylemiştir.⁶⁶²

Millet Meclisi'nde Mayıs 1970'te Türkiye-AET ilişkileri üzerine yapılmış tüm bu konuşmalar, Katma Protokol'ün imzalanmasından önce Adalet Partisi dışında kalan siyasi partilerin hazırlık döneminin uzatılmasından yana olduklarını ortaya koymuştur.

Katma Protokol'ün Meclis'te oylanmasından önce yapılan görüşmelerde partilerin görüşleri de farklılık arz etmiştir. CHP grubu adına söz almış olan Bolu Milletvekili Kemal DEMİR, Katma Protokol'ün Ankara Anlaşması'nda belirtilen ortak amacı gerçekleştirebilecek yapıda olmadığını, aksine gelişme halindeki Türk ekonomisini kısa sürede dar boğazlara sokacak ve AET ülkeleriyle Türkiye arasındaki ekonomik arayı açacak nitelikler taşıdığını ifade etmiştir. Ortaklığın geçiş döneminin getireceği yükümlülüklere ekonominin dayanmasını sağlamak amacıyla, DPT tarafından 1964 yılında tespit edilen tedbirlerin hazırlık döneminde

⁶⁶² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:3, T:1, C:4, 15.5.1970, s. 763-765.

uygulanmadığını, hazırlık dönemi yıllarının iyi kullanılmadığını, geçiş dönemine girmekte acele edildiğini ve Türk ekonomisini gelecekte giderilmesi mümkün olmayan koşullar içine sokacak bir protokol hazırlandığını söylemiştir. Katma Protokol'ün Türk ekonomisinin geleceğine, bağımsız ve güçlü bir sanayi toplumunun kurulmasına ciddi ve önemli engeller getirdiğini, CHP'nin böylesine bir kararın sorumluluğuna katılmakta sakınca gördüğünü belirtmiştir.⁶⁶³

MGP grubu adına Siirt milletvekili Mehmet Nebil Oktay, Millet Meclisi'ndeki daha önceki tartışmalarda geçiş döneminin ertelenmesinden yana görüş belirtmiş olan partisinin hangi nedenlerle tavır değişikliğine gittiğini ve anlaşmaya olumlu oy vereceğini açıklamıştır. Ortak Pazar'ın genişlediğini, İngiltere'nin de katılımıyla birlikte EFTA ülkelerinin de AET'ye katılmasının söz konusu olacağını, bu durumda yeni bir anlaşmayı 6 ülke ile değil, sayıları artmış ülkeler ile müzakere etmek gerekeceğini vurgulamıştır. AET'ye tercihli ticaret anlaşması veya ortaklık anlaşması imzalayan ülkelerin sayısının da hızla arttığını, aynı iklim şartlarına sahip ve bazı alanlarda rakip olan ülkelerle Ortak Pazar'ın münasebetlerinin hızla gelişmesinin Türkiye'yi olumsuz etkileyebileceğini belirtmiştir.⁶⁶⁴

AP grubu adına Eskişehir milletvekili Orhan Oğuz, hazırlık döneminde Türkiye ekonomisini Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu teşkil eden ülkeler düzeyine getirilmesinin mümkün olmadığını, Türkiye ekonomisinin 5 yılda AET ülkeleri düzeyine getirilebilmesi durumunda geçiş döneminin bir manasının kalmayacağını söylemiştir. Türkiye'nin 1960 yılında bir ihtilal geçirdiğini ve ondan sonraki devrelerde de çeşitli siyasi çalkantılar olduğunu, AET ile ilişkilerin olumlu gelişmesinin Türkiye'de istikrarın tesis etmesinde faydalı olacağını ifade etmiştir.⁶⁶⁵

Geçici Komisyon Başkanı Aydın Yalçın Katma Protokol'e ilişkin eleştirileri şu şekilde yanıtlamıştır. *“Avrupalılar Türkiye'nin sınai istihsalini daha iyi sürüm imkanına kavuşturmak üzere gümrüklerini sıfıra indirmektedirler. Buna mukabil Türkiye'nin yaptığı nedir? Bir sürü ihtiyat kayıtları, bir sürü korunma tedbirleri ile birlikte Türkiye başarılı olduğu endüstri alanlarında 12 senede gümrüklerini*

⁶⁶³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:3, T:2, C:15, 01.07.1971, s. 116-120.

⁶⁶⁴ A.e., D:3, T:2, C:15, 01.07.1971, s. 134-142.

⁶⁶⁵ A.e., s. 144-146.

*indirecektir ve daha fazla hazırlanma lüzumunu duyduğu diğer alanlarda ise 22 senede indirim taahhüdünde bulunmuştur. Mesele budur. Bir şeyi peşin almanıza rağmen karşılığında verdiğiniz taviz 12-22 sene bekleyiştten ibarettir.*⁶⁶⁶

12 Mart 1971’de Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanları’nın Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanları’na verdikleri muhtıra ile hükümet istifa etmiştir. Böyle bir siyasal ortamda Katma Protokol meclisin onayına sunulmuştur. Türkiye AET ilişkilerindeki geçiş dönemi esaslarını düzenleyen Katma Protokol, İkinci Mali Protokol ve AKÇT yetki alanına giren anlaşma maddeleri ile birlikte 5 Temmuz 1971 de onaylanmıştır. Oylama sırasında Adalet Partisi ve MGP olumlu CHP ve Demokratik Parti ret oyu kullanmıştır.

2.4. Dış Politika Prensipleri Işığında Hazırlık Dönemi ve Katma Protokol

Ankara Anlaşması geçiş döneminden önce hazırlık dönemi öngörmüştü. Bu dönemde Türk ekonomisiyle Topluluk ekonomisi arasındaki farkı azaltmak üzere Türkiye’ye tek taraflı ödümler verilmesine rağmen, bu imkanlardan yeterince yararlanılamadı. Sağlanan 175 ECU’lük kredi etkin olarak kullanılamadı. Geçiş dönemine hazırlık için gerekli yapısal değişimle ilgili strateji oluşturulmadı, yeterli planlama yapılmadı ve bu nedenle gerekli tedbirler alınamadı. Stratejinin unsurlarından olan zaman uygun şekilde kullanılmadı. Kısaca akılcılık prensibinin gerekleri yeterince yerine getirilmedi.

Atatürk’ün dış politikada etkinliğin dahili teşkilata ve uygulamalara bağlı olduğu prensibi dikkate alınmadı. Devlet bürokrasisi içinde birlik ve beraberliğin sağlanamaması, özellikle DPT ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki uyumsuzluk görüşmelerin seyrini olumsuz yönde etkiledi. Turgut Özal yönetimindeki DPT içinde, sol eğilimli olanlar ile dini temele dayalı sistemden yana olanların batı ile bütünleşmeye karşı olması ve AET ile entegrasyonun gelişmesini önlemeye yönelik girişimlerde bulunması, bürokrasinin verimli çalışmasını engelledi. Zaman zaman bu görüş farklılığı Dışişleri Bakanlığı ile DPT’yi yetki mücadelesine ve hatta

⁶⁶⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D:3, T:2, C:15, 01.07.1971, s. 165–167.

çatışmasına kadar götürdü. Bu kapsamda, Bakanlar Kurulu'nun görüşmeleri yürütecek heyete verilmek üzere hazırladığı gizli damgası taşıyan talimat, gizli ibaresi kaldırılarak resmi gazetede yayınlandı. Türkiye'nin pazarlık politikası devletin dahili teşkilatındaki uyumsuzluk nedeniyle ifşa edildi.

Geçiş dönemi ile ilgili gerekli hazırlıklar yapılmamasına rağmen Türkiye Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden 2,5 yıl sonra, geçiş döneminin başlaması için çalışmaların başlatılmasını talep etti. Çünkü, Türkiye hazırlık dönemini geçiş dönemi alt yapısının inşa edilmesi için gereken bir süre değil, geçiş döneminden önce geçirilmesi gereken bir dönem olarak değerlendiriyordu. Bu nedenle sürenin daha fazla uzatılmasının faydası yoktu. Ancak AET'ye yeni başvurular vardı. Özellikle İngiltere AET'ye üye olursa Türkiye'nin üyeliği zora girebilirdi. Ayrıca AET Albaylar Cuntası nedeniyle Yunanistan'la ilişkileri dondurmuydu. Eğer hızlı hareket edilebilirse iki ülke arasında AET ile ilişkiler alanında varolan açık kapatılabilirdi. Atatürk dönemi dış politika prensiplerine uygun olan bu proaktif yaklaşımla eğer gerekli hazırlıklar yapılmış olsaydı başarılı sonuçlar alınabilirdi.

Türkiye'nin, sorumluluklarını mümkün olduğunca aza indirip AET'den alabileceği tavizleri yüksek tutması amacıyla, 3 Ocak 1969'da ithalat teminatlarını %20 artırması, liberal ithalata %25 damga resmi koyması ve çok sayıda malın ithalatını yasaklaması, özellikle geçici anlaşmanın yürürlüğe gireceği gün 1 Eylül 1971'de gümrük oranlarını %120 artırması, Atatürk dönemi dış politika prensiplerinden tutarlılık ve güvenilirlik prensibinin ihlalidir. Nitekim AET Komisyonu bu uygulamayı kötü niyet gösterisi olarak yorumlamıştır. Komisyon uygulamaya sessiz kalmıştır ancak gelecekte Türkiye AET ilişkileri güvensiz bir ortamda gelişme göstermek zorunda kalmıştır.

Katma Protokol'ün hazırlık görüşmeleri uluslararası hukuka ve eşitlik prensibine uygun olarak karşılıklı diyalog ortamında gerçekleşmiştir. Hatta 9 Aralık 1969'da Brüksel'de yapılan toplantıda her iki taraf da bir miktar daha ödün verdilerse de toplantı tıkanma noktasına gelmiştir. Bu noktada Atatürk döneminde olduğu gibi Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil hükümete danışmak için Ankara'ya dönmüş ve toplantı sona ermiştir.

Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan Katma Protokol AET ekonomisinin karşısında Türk ekonomisinin durumunu akılcı ve gerçekçi bir şekilde değerlendirmiş ve ona göre tedbirler içerecek şekilde hazırlanmıştır. Bu özeliği ile bu rapor gerçekçilik ve akılcılık prensiplerine uygundur. Protokol'e göre Topluluk Türkiye'den ithal edilen sanayi mamullerine (4 istisna hariç) uyguladığı gümrük vergilerini ve miktar kısıtlamalarını Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte sıfıra indirmiştir. Buna karşılık Türkiye, uyguladığı gümrükleri 1973 yılında başlamak üzere geçiş döneminde dış rekabet gücü kazanacağı düşünülen üretim dallarında 12 yıl, daha uzun bir süre sonunda dış rekabete açılacak sektörlerde 22 yıl sonunda Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesi ile aynı düzeye indirme yükümlülüğüne girmiştir. Ortaya konan ihtiyat kayıtları ve koruma tedbirleri Türkiye'ye büyük bir esneklik sağlamıştır.

Katma Protokol ile ilgili meclis çalışmaları incelendiğinde bir kısım konuşmacıların AET ile ilişkilerde Ankara Anlaşması yokmuş gibi değerlendirmeler yaptığı, AET'nin içinde yer alıp alınmayacağını sorguladığı görülmektedir. Ancak AET içinde yer alıp alınmayacağı konusu Ankara Anlaşması ile bir karara bağlanmıştır. Bu aşamada sorun Ankara Anlaşması'na uygun olarak hazırlanacak protokolün hangi koşullarla kabul edilebileceği sorunudur. Aksi taktirde Ankara Anlaşması'nı geçersiz saymak gibi bir durumla karşılaşılabilirdi ki; bu durum ne uluslararası hukuka ne de tutarlılık ve güvenilirlik prensibine uygun olurdu.

Ayrıca Katma Protokol Atatürk dönemi dış politika hedeflerinden Türkiye'nin medeni dünyada layık olduğu seviyeye ulaştırılması ve Türk halkının huzur, güven ve refahının sağlanması hedefleri doğrultusunda önemli bir adım atılmıştır. Katma Protokol bir uygulama anlaşmasıdır. Ankara Anlaşması'nın belirlediği genel çerçeve, Katma Protokol ile doldurulmuş ve uygulanmaya başlamıştır.

3. Geçiş Dönemi ve Gümrük Birliği

Ankara Anlaşması ve Katma Protokol, daha önce açıklandığı üzere akit tarafların karşılıklı ve dengeli olarak yükümlülüklerini yerine getirebilmesi, gümrük birliğinin yerleştirilmesi, ekonomi politikalarının yakınlaştırılması ve ortak faaliyetlerin geliştirilmesi maksadıyla, 22 yıla kadar uzayabilecek bir geçiş süreci öngörmüştür.

3.1. Geçiş Sürecindeki Siyasi ve Ekonomik Gelişmeler

Geçiş sürecinde, Türkiye AT ilişkilerinde inişli çıkışlı farklı siyasi ve ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Başlangıçta Katma Protokol'ün uygulanmasından doğan sorunlar Türkiye AT ilişkilerinde gerilime neden olmuştur. 1973 petrol krizi, Kıbrıs Barış Harekatı ve anarşik ortam Türkiye'nin siyasi ve ekonomik hayatında istikrarsızlıklar meydana getirmiştir. Türkiye'de demokrasi ve istikrarın yeniden tesisi için yapılan askeri müdahale ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Demokrasiye geçişle birlikte ilişkilerde yaşanan normalleşme ve müteakiben Gümrük birliği hazırlık çalışmaları geçiş döneminde yaşanan önemli aşamalardır.

3.1.1. Katma Protokol'ün Uygulanmasından Doğan Sorunlar

Katma Protokol kapsamında imzalanan geçici anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra AT tarafında önemli gelişmeler yaşandı. İngiltere, Danimarka ve İrlanda ile müzakereler 1971'de sonuçlandı.⁶⁶⁷ EFTA üyesi Finlandiya, İsveç, Avusturya, İsviçre ve Norveç'le serbest ticaret anlaşmaları gerçekleştirildi.⁶⁶⁸ BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı üyesi 91 ülkeye gümrük indirimi uygulanmaya başlandı, birçok Afrika, Karayipler ve Pasifik ülkeleriyle değişik bir ortaklık sistemi öngören LOME anlaşması imzalandı. Akdeniz politikası çerçevesinde Akdeniz havzasındaki ülkelerin çoğunluğuyla kapsamlı ticaret anlaşmaları yapıldı.⁶⁶⁹ Bütün bu anlaşmalar Katma Protokol ile Türkiye'ye sağlanan avantajları aşındırıyor ve yükümlülüklerinin olumsuz etkisini artırıyordu. Bu nedenlerle Türkiye AT nezdinde girişimlerde bulunuyor ve Katma Protokol'ün değiştirilmesini talep ediyordu. Türkiye bu kapsamda kimya, madeni eşya, makine imalatı sektörlerindeki gümrük indirimlerinin durdurulmasını, miktar kısıtlamalarının konulmasını ve zararlarının karşılanamaması durumunda ek önlemler alınmasını istiyordu.

AT Bakanlar Konseyi, Haziran 1972'deki toplantısında Türkiye'nin taleplerini ret ederken, sadece sanayinin gelişmesine destek olmak amacıyla Ortaklık Anlaşması'nın bir ölçüde esnetilebileceğini açıkladı. Bu çerçevede, Türkiye ile AT

⁶⁶⁷ Sandıklı, **a.g.e.**, s. 47-51.

⁶⁶⁸ **A.e.**, s. 123.

⁶⁶⁹ **A.e.**, s. 135-138.

arasında 30 Haziran 1973’de Tamamlayıcı Protokol imzalandı.⁶⁷⁰ Tamamlayıcı Protokol, Türkiye’nin istekleri doğrultusunda sadece teknik, hukuki bir anlaşma olarak düzenlenmemiş, genişlemenin doğurduğu yeni şartlar sebebiyle Katma Protokol’deki yükümlülüklerine bazı “*esneklik tedbirleri*” getirilmiştir.

Tamamlayıcı Protokolün Türkiye-AT ilişkilerinde yarattığı olumlu etki uzun sürmedi. Türkiye’nin 1974’te Kıbrıs’a askeri müdahalesi başlangıçta AT ile ilişkileri olumsuz etkilemedi. Ancak ikinci hareket ve Yunanistan’da Albaylar Cuntası’nın devrilerek yerine Karamanlis Hükümeti’nin kurulması, AT’nin Türkiye ve Yunanistan’a bakışını değiştirdi. Türkiye kınandı, Yunanistan sevgi gösterileriyle karşılandı. AT’nin 1975 Haziran’ında Kıbrıs Rum Kesimi ile ortaklık Konseyi toplantısı yapması Türkiye’de AT karşıtı sert rüzgarların esmesine neden oldu.

1973 dünya petrol bunalımının Türk ekonomisine etkisi, AET’nin yeni açılımlarla Türkiye’nin karşısına yeni rakipler çıkarması, Türkiye’nin 1974’te 991 milyon olan dış ticaret açığının 1975’de 1 milyar 722 milyon dolara yükselmesi, Katma Protokol’ün değiştirilmesi yönündeki talepleri artırdı.⁶⁷¹ Ankara’nın bu olumsuz durumu tarım ve tekstil ürünlerine sağlanabilecek yeni ödümlerle kapatmak istemesi, AT’nin bunu kabul etmemesi, Mart 1976’daki Ortaklık Konseyi toplantısında ilişkileri kopma noktasına getirdi. Almanya’nın 1975’de Komisyon’dan Türk işçilerinin serbest dolaşımı ile ilgili Katma Protokol’ün 36. maddesinin kaldırılmasını istemesi, 39. madde 1973 yılı sonuna kadar Türk işçilerinin sosyal güvenliklerinin geliştirilmesi ile ilgili bir anlaşmanın yapılmasını öngörmesine rağmen bu konuda bir gelişme sağlanamaması, Türkiye-AT ilişkilerindeki olumsuz gelişmeleri daha da artırdı.

Türkiye AT ilişkilerindeki bu gergin durum, Yunanistan’ın AT’ye tam üye olmak için başvurması ile kopma noktasına geldi. Yunanistan eğer AT’ye tam üye olursa Kıbrıs ve Ege konularında Brüksel’in devreye girmesi gibi tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalınabilirdi. Türkiye, Yunanistan’ın tam üyeliğini engelleme ve AT’ye tam üyelik müracaatı yapılması seçeneklerini değerlendirdi. Ancak iç siyasi ve ekonomik

⁶⁷⁰ Erhan-Arat, **a.g.e.**, s. 848.

⁶⁷¹ **A.e.**, s. 848.

durumun bu seçeneklerden birisinin seçilmesine imkan vermediği sonucuna varıldı. Geriye kalan tek seçenek Yunanistan'ın tam üyelik sürecinin Türkiye'ye zarar vermemesi için Topluluktan yeni tavizler ve garantiler istenmesiydi. Türkiye, gücünün ancak "bekle gör" politikası diyebileceğimiz bu seçeneğe uygun olduğuna karar verdi.

Bu olumsuz gelişmeler çerçevesinde Mart 1976'da Lüksemburg'da Ortaklık Konseyi toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Türkiye'nin talepleri AT tarafından kabul edilmedi. Bu nedenle Türkiye masayı terk etti ve toplantının ertelenmesi gerektiğini söyledi. 23 Temmuz 1976'da yapılması planlanan Ortaklık Konseyi toplantısı da Topluluğun içi dolu bir öneri paketi getirmemesi sebebiyle gerçekleşmedi. Ekim ayına ertelenen toplantı iptal edildi.

Sekiz ay sonra, 20 Aralık 1976'da Brüksel'de toplanan Ortaklık Konseyi'nde taraflar daha yapıcı davranmaya çalıştı. Bu kapsamda; AT tarım alanında Türkiye'nin ödün istediği 65 üründen 33'ünde küçük ödümler vermeyi, Avrupa'da çalışan Türk işçilerine uygulanan rejimin ağırlaştırılmayacağını garanti etmeyi ve 380 milyon dolarlık bir kredi açmayı kararlaştırdı. Fakat Türkiye'nin hassas olduğu işçilerin serbest dolaşımı konusunda geri adım atmadı.⁶⁷² Taraflar Brüksel'deki Ortaklık Konseyi toplantısında uzlaşmış gibi gözükseler de toplantıdan 5 gün sonra Türkiye Katma Protokol'ün 60. maddesini kullanarak Protokol'den doğan yükümlülüklerini 1 yıl süreyle erteledi.⁶⁷³ Protokol'ün 60. maddesi "*Türk ekonomisinin bir faaliyet sektörünü ya da dış mali dengesini tehlikeye düşürecek ciddi huzursuzluklar ortaya çıkarsa veya Türkiye'nin bir bölgesinin ekonomik durumunun bozulması biçiminde güçlükler belirirse, Türkiye'nin gerekli koruma önlemlerini...*" alabileceğini ifade etmekteydi.

Türkiye'nin iç siyasi durumunda çalkantılar devam ederken 1978 başında Ecevit Hükümeti kuruldu. Hükümet Programı'nda; Katma Protokol'deki bazı kuralların Türkiye'nin gelişme ve sanayileşme çabalarını ciddi şekilde engellediği; hükümetin Topluluk ile ilişkilerini ülkenin ve ekonominin yararına işleyecek şekilde yeniden

⁶⁷² Birand, **Bir Pazar Hikayesi**, s. 465.

⁶⁷³ Coşkun, **a.g.e.**, s. 160.

düzeltilmekte kararlı olduğu ve ilişkilerin Türk ekonomisini ezdirmeyecek, Türkiye'nin bağımsızlığını güçlendirecek bir yapıya kavuşturulmasına çalışılacağı belirtiliyordu.

Başbakan Ecevit Mayıs 1978'deki Brüksel ziyaretinde bu kararlılığını ve taleplerini AT yetkililerine ilettili. Topluluk Türkiye'nin önerilerini tartışmayı kabul etti ve Türkiye'nin 3 temel talebi ihtiva eden somut önerilerini 9 Ekim 1979'da Komisyon'a ilettili. Bu taleplerden ilki, Türkiye'nin 4. Beş yıllık Kalkınma Planı döneminde, 5 yıl süreyle AT'ye karşı yükümlülüklerden bağışık tutulması ve ayrıca 12 ve 22 yıllık listelerde değişiklik yapılmasıydı. İkincisi, tekstil dahil sanayi ürünlerindeki tüm kısıtlamaların kaldırılması, tarımda üçüncü ülkelere uygulanan genelleştirilmiş preferans sistemine Türkiye'nin de dahil edilmesi, Türk işçilerine serbest dolaşım hakkının sağlanması ve sosyal güvenlik haklarının genişletilmesi. Üçüncüsü ise, 4. Kalkınma Planı'nın gerçekleştirilebilmesi için Topluluğun Türkiye'ye 8 milyar dolar hibe ve kredi yardımında bulunması.⁶⁷⁴ Topluluk bu talepleri incelemeye aldı fakat 1978 yılı süresince hiçbir cevap vermedi. Kötüleşen ekonomik durum karşısında Ecevit Hükümeti 28 Aralık 1978'de Resmi Gazete'de yayınlanan bir Bakanlar Kurulu Kararı ile AT'ye olan yükümlülüklerini askıya aldı.⁶⁷⁵

Topluluğun cevabı 21 Mayıs 1979'da geldi. Topluluk Türkiye'nin 5 yıllık bağışıklık dönemi talebini kabul etmesine rağmen diğer taleplerle örtüşmeyen önerilerde bulundu. Topluluğun önerileri Türkiye'yi tatmin etmedi ve taleplerde ısrarcı olunmasına karar verildi. Ekim ayında yapılan ara seçimler sonucunda Ecevit Hükümeti düştü.

MHP ve MSP destekli Demirel Azınlık Hükümeti Kasım 1979'da kuruldu. Programında AT ile ilişkiler konusunda bir şey yoktu fakat Demirel AT ile ilişkilerde yeni bir dönem başlatmak istiyordu. Hükümetin aldığı 24 Ocak 1980 kararları da dışa açılmayı ve uluslararası ekonomiye entegre olmayı öngörüyor, Topluluk ile ilişkileri güçleştiren engelleri ortadan kaldırıyor. Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen Şubat

⁶⁷⁴ Birand, **Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999**, s. 354-355.

⁶⁷⁵ Erhan-Arat, **a.g.e.**, s. 851.

1980’de toplanan Ortaklık Konseyi toplantısında Türkiye’nin bu niyetini açıkladı. Sonuç bildirisinde Türkiye’nin Ankara Anlaşması’ndan doğan hakları çerçevesinde AT’ye kısa sürede katılmayı ümit ettiği ifadesi yer aldı. Haziran 1980’de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında her iki taraf Katma Protokol’de yapılması gereken değişiklikler konusunda uzlaşma sağladı. Buna göre; tarım sektöründeki gümrükler 1987’ye kadar tamamen kaldırılacak fakat miktar kısıtlaması gibi tarife dışı engeller kalacak, serbest dolaşım sağlanmasa da Türk işçilerine son derece geniş kolaylıklar verilecek ve 5 yıl süreli mali protokolle Türkiye’ye 600 milyon dolar kredi sağlanacak ve 75 milyon dolar yardım yapılacaktı.⁶⁷⁶

AT ile ilişkilerin hızla düzelme yoluna girmesi MSP’yi rahatsız etti ve Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında gensoru önergesi verdi. Gensoru önergesinin kabul edilmesi sonrasında Erkmen 6 Eylül 1980’de istifa etmek zorunda kaldı.⁶⁷⁷ Gensoru, bakanı göreve başlar başlamaz, Türkiye’yi neticede Avrupa’ya vilayet yapacak, Türkiye’yi İslam dünyasından kopararak batı ile siyasi birleşmeye zorlayacak Ortak Pazara sokmaya teşebbüs etmekle suçluyordu.

3.1.2. Askeri Müdahale Sonrası Yaşanan Gerilim

Ekonomik problemlerin yanı sıra, Ağustos 1980’de anarşinin günde 25 kişinin ölümüne yol açacak boyutlara ulaştığı, çeşitli politika arayışlarından bir sonuç alınmadığı çok karmaşık bir dönem oldu. Son yıllardaki siyasi istikrarsızlık ve bölünmüşlüğe anarşinin kontrol edilmeyecek boyutlara ulaşması eklenince Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980’de Parlamenti’ni feshetti ve yönetime el koydu.⁶⁷⁸

Emekli Oramiral Bülent Ulusu’nun başbakanlığında 20 Eylül 1980’de kurulan yeni hükümette, 24 Ocak kararlarının ana mimarı Turgut Özal Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak görev aldı. Diğer bakanlar da sivil kökenli kişilerden seçildi. Hükümet Programı piyasa ekonomisi kurallarının işlediği bir ortam içinde, ekonomik sorunların halledilmesini öngörüyordu. Programda ayrıca; “...AET ile ilişkilerin,

⁶⁷⁶ Birand, *Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999*, s. 386.

⁶⁷⁷ *Milliyet*, 6 Eylül 1980.

⁶⁷⁸ Coşkun, *a.g.e.*, s. 175.

nihai olarak Türkiye'nin Topluluk içinde Ankara Anlaşması'nda öngörülen yerini alması amacına yönelik olacağı...” ifade ediliyordu.⁶⁷⁹

Fransa ve Danimarka, 16 Eylül 1980'de toplanan AET Dışişleri Bakanları Toplantısında, geçmişte Yunanistan'a yapılan uygulamanın aynısının Türkiye'ye de uygulanmasını, yani Türkiye ile ilişkilerin askıya alınmasını istediler. Batı Almanya 12 Eylül öncesinde Türkiye'nin demokratik sisteminin çalışmadığını ve askerlerin aslında demokrasiyi yerleştirmek istediklerini söyledi. Gensher; “...dünya üzerinde askeri darbelerin otomatik olarak demokrasinin sonu diye niteleyemeyeceğimiz tek ülkenin Türkiye olduğunu...”⁶⁸⁰ ileri sürerek, geçici bir dönem askeri yönetime destek verilmesini istedi. İngiltere de Batı Almanya'yı destekledi. Sonuçta AT Bakanlar Konseyi yumuşak bir açıklama yaptı ve Türkiye ile ilişkileri ilk etapta askıya almadı.

Yunanistan 1 Ocak 1981'de AT'ye 10. üye olarak katıldı⁶⁸¹ ve AT'nin sınırları Türkiye'ye kadar genişledi. Türkiye bu durumdan büyük endişe duydu. Çünkü Türkiye AT ile ilişkilerinde Yunanistan'ın gerisinde kalmak istemiyordu. Ancak gelişen durum Türkiye'yi kapatılması kolay olmayacak derecede geride bırakmıştı. AT'nin Türkiye ve Yunanistan'a genelde dengeli yaklaşımında önemli değişiklikler olmuştu. Türkiye ve Yunanistan arasındaki ticari ve siyasi rekabette AT taraf durumuna gelmişti. Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs ve Ege sorunlarının AT platformunda tartışılma olasılığı mevcut endişeleri daha da arttırmıştı.

Askeri müdahale sonrasında, AT Türkiye'ye karşı yumuşak tutumunu bir süre daha devam ettirdi. Bu dönemde; Yunanistan'ın katılımıyla ilgili uyum müzakeresine başlandı, tekstil ürünlerine uygulanan kotalar bir miktar artırıldı, Türkiye'ye 650 milyon ECU tutarında kredi ve yardım öngören 4. Mali Protokol onaylandı.⁶⁸² Ancak 1981 yılının ikinci yarısından itibaren AT ile olan iyi ilişkiler çok hızlı bir şekilde bozulmaya başladı. Askeri müdahale sonucu büyük bir mülteci grubu Avrupa ülkelerine sığınmıştı. Mültecilerin aktif girişimleri Türkiye'deki askeri rejim ve

⁶⁷⁹ **Hükümet ve Programları (1980-87)**, Ankara, TBMM Yayınları, 1980, s. 10-12.

⁶⁸⁰ Birand, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985**, s. 410-413.

⁶⁸¹ **Avrupa Birliği ve Türkiye**, DTM, s. 14.

⁶⁸² Erhan-Arat, **a.g.e.**, s. 86.

uygulamaları Avrupa'nın gündemine taşıdı. Avrupa'daki siyasi yapı Türkiye aleyhine büyük bir değişim gösterdi. Topluluğa yeni üye olan Yunanistan Türkiye'ye husumetini AT platformlarına taşımaya başladı. Papandreu'nun Başbakan olmasıyla Türkiye'ye karşı olan tutum hız kazandı. Fransa'da sosyalistler iktidara geldi, Mitterand Devlet Başkanı oldu. İspanya ve Portekiz'deki askeri müdahalelere sert tepkiler gösteren AT'nin Türkiye'ye farklı davranması zorlaştı. AT, Türkiye'deki askeri yönetimin terörü önleme ve asayiş sağlama girişimlerini insan, azınlık ve demokratik örgütlenme hakları ile demokratik ilkelere aykırı buluyordu. Demokratik rejimin yeniden kurulması yolundaki girişimler ise demokratik içerikten yoksun askeri müdahaleler olarak değerlendiriliyordu. Bu olumsuz gelişmeler doğrultusunda Avrupa Parlamentosu 22 Ocak 1982 tarihinde insan hakları ve demokratik hürriyetler yeniden sağlanıncaya kadar, 4. Mali Protokol'ün ve Türkiye-Topluluk Anlaşmaları'nın askıya alınmasını Konsey ve Komisyona tavsiye etti. Karma Parlamento Komisyonu'nun Avrupa Parlamentosu kanadının iptaline karar verdi. Parlamentosunun tavsiye kararına Konsey de uydu ve Türkiye ile ilişkileri askıya aldı.⁶⁸³

3.1.3. Demokrasiye Geçiş ve Normalleşme

Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 yılında yapılan seçimleri büyük bir çoğunlukla kazandı ve Turgut Özal Başbakan oldu. Yeni hükümet liberal ekonomi kurallarını uygulamaya koydu ve piyasa ekonomisinin yerleşmesi için büyük çaba harcamaya başladı. AT ile ilişkilerin canlandırılması yönünde girişimlerde bulundu. Başbakan Turgut Özal Temmuz 1985'te zamanı geldiğinde ve şartlar oluştuğunda AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunacağını açıkladı.⁶⁸⁴

Türkiye'nin bu girişimleri karşısında Konsey, 17 Şubat 1986'daki toplantısında, Komisyonun Türkiye ile dondurulmuş ilişkilerin normalleştirilmesi yönündeki teklifini Yunanistan'ın itirazlarına rağmen olumlu karşıladı. 10 Mart 1986'da yapılan toplantıda Akdeniz işlerinden sorumlu Komisyon üyesi Claude Cheyson, Ortaklık Konseyi'nde görüşülecek sorunları kapsayan bir rapor ve bu raporla ilgili bir takvim

⁶⁸³ *Milliyet*, 23 Ocak 1982.

⁶⁸⁴ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s. 373.

sundu.⁶⁸⁵ Fakat bu yine Yunanistan'ın sert tepkisine neden oldu. Böylece Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunlar önce Avrupa Parlamentosu'na, daha sonra da AT'nin diğer organlarına taşınmaya başladı. Yunanistan'ın itirazlarına karşın Ortaklık Konseyi'nin 16 Eylül 1986'da toplanmasına karar verildi. Ortaklık Konseyi 16 Eylül 1986 tarihinde Brüksel'de toplandı. Bu toplantı, 1980 sonrasında fiilen dondurulmuş olan Türkiye-AT ilişkilerinin yeniden işlerlik kazandığının bir göstergesiydi. AT, ilişkilerin normalleşmesi durumunda Türkiye'nin tam üyelik girişimlerinden vazgeçeceğini umuyordu. Toplantıda Türkiye'ye tam üyelik taleplerinin gerçekçi olmayacağı hissettirildi.⁶⁸⁶

İspanya ve Portekiz'in AT'ye tam üyelikleri Katma Protokol'ün Türkiye aleyhine işlenmesine neden oldu ve bu durum Türkiye'yi olumsuz etkiledi. Ayrıca ilişkilerin normalleşmesinin simgesi olan 4. Mali Protokol'e işlerlik kazandırılmamış ve Avrupa Parlamentosu ile ilişkiler açılmamıştı. Ticari ve mali açıdan Türkiye-AT karşısında tam bir tıkanmayla karşılaşmıştı. Yunanistan hemen hemen her alanda Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesine karşı çıkıyor, özellikle Kıbrıs ve Ege sorunlarında büyük ödünler verilmesini istiyordu.

Türkiye-AT ilişkilerindeki tıkanma aşamıyor, her geçen gün sorunlara bir yenisi ekleniyordu. Bu nedenle ilişkilerde gelişme ancak şok bir girişimle gerçekleştirilebilirdi. Bu şok girişim AT'ye tam üyelik müracaatı olabilirdi. 17 Ekim 1986'da AT ile ilişkilerden sorumlu Devlet Bakanlığı kuruldu ve Başbakan Turgut Özal 1 Ocak 1987'de, "1987 yılı içinde Türkiye'nin Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunacağını" açıkladı.⁶⁸⁷ Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ve AT ile ilişkilerden sorumlu Devlet Bakanı Prof.Dr. Ali Bozer gerek başvurudan önce ve gerekse başvurudan sonra Avrupa başkentlerine yoğun temaslar yaptı.

Temaslardan bir türlü istenen sonuç alınamamasına rağmen Türkiye 14 Nisan 1987'de Ankara Anlaşması'ndan bağımsız ve Anlaşma'da öngörülen dönemleri beklemeden bir Avrupalı devlet olarak tam üyelik başvurusunda bulundu. Başvuru

⁶⁸⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 3: Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000, s. 76.

⁶⁸⁶ **Cumhuriyet**, 12,13 ve 18 Eylül 1986.

⁶⁸⁷ Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 374.

sonrası gelişmeler son dönem başlığı altında inceleneceğinden yazıya geçiş dönemi ile ilgili olaylar incelenerek devam edilecektir.

Ortaklık Konseyi 16 Eylül 1986'da toplandıktan sonra bir daha toplanamadı. Bunun üzerine Türkiye Nisan 1988'de Ortaklık Konseyi'ni çalıştırabilmek için topluluğa çağrı yaptı. Bu çağrı olumlu sonuç verdi ve Ortaklık Konseyi'nin 25 Nisan 1988'de Brüksel'de toplanması kararlaştırıldı. Ortaklık Konseyi toplantısından önce Topluluğun yaptığı toplantıda Yunanistan'ın yaptığı itiraz üzerine topluluk ortak bir görüş oluşturamadı. Gündemde, 4. Mali Protokol, gümrük indirimleri, Topluluğun uyguladığı kotalar ve Türk işçilerinin serbest dolaşımı yer almıştı. Türk Heyeti Başkanı Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, dönem başkanı Almanya'nın yapacağı açış konuşmasında, Yunanistan'ın "*Kıbrıs sorununun ilişkilerin gelişmesini etkilediği*" ifadesinin yer alması için ısrar etmesi üzerine toplantıya katılmaktan vazgeçti.⁶⁸⁸ Bunun sonucu olarak 25 Nisan 1988'de yapılması kararlaştırılan Ortaklık Konseyi toplantısı gerçekleştirilemedi.

Bu olumsuz gelişmenin yanında 1988 yılı içinde gümrük birliğinin tamamlanmasına ilişkin önemli bir adım atıldı. 7 Kasım ve 20-21 Aralık 1988 tarihlerinde DTP Müsteşarı Ali Tıgrel başkanlığında bir heyet Brüksel'de Komisyon yetkilileri ile Ad-Hoc Komite toplantıları çerçevesinde bir araya gelerek, Türkiye'nin gümrük birliğinden kaynaklanan ertelenmiş yükümlülükleri kapsamında gümrük indirimlerini yeniden başlatma taahhüdünde bulundu. Bu bağlamda, Türkiye, 1995 yılı sonu itibariyle gümrük birliğinin gerçekleştirilebileceğini de ilk defa telaffuz ediyordu.⁶⁸⁹

Komisyonun hazırladığı "*İşbirliği Programı*" 6 Haziran 1990'da AT Bakanlar Konseyi'ne sunuldu. "*Matutes Paketi*" olarak anılan bu çalışmayla, gümrük birliğinin 1995 sonu itibariyle gerçekleştirilmesi, daha sıkı bir ekonomik bütünleşmeyle ilgili bazı alanlarda işbirliğinin artırılması, mali işbirliğinin yeniden başlatılması ve siyasal işbirliğinin geliştirilmesi öngörülmekteydi. Matutes Paketi'nde, ağırlık gümrük birliğine ve ortaklık ilişkisine verilmekte, tam üyelikle

⁶⁸⁸ Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s. 374.

⁶⁸⁹ Sanem Baykal-Tuğrul Arat, "AB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, c.II, Ed. Baskın Oran, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 328.

ilgili bir ifade bulunmamaktaydı.⁶⁹⁰ “İşbirliği Programı” Konsey’de karara bağlanamadı. Buna rağmen, hem AT bürokrasisi, hem de Türk siyaset ve bürokrasisi hukuken karara bağlanamayan bu programa fiilen işlerlik kazandırmak üzere harekete geçti. Çünkü Konsey’in onayı olmasa da, Ankara Anlaşması çerçevesinde gümrük birliğinin gerçekleşmesi için karşılıklı adımlar atılabilirdi.

Türkiye 5 yıldır toplanamayan Ortaklık Konseyi’nin yapılması yönündeki çabalarını yoğunlaştırdı. Bu girişimlerin sonuç vermesi üzerine, 30 Eylül 1991’de gerçekleşen Ortaklık Konseyi toplantısı, taraflar arasında kurumsal alanda kopmuş olan ilişkilerin ve özellikle siyasal diyalogun yeniden başlatılması açısından önem taşımaktaydı. Toplantıda, taraflar arasında mevcut sorunları tartışmak ve çözüm bulmak için alt komiteler kurulması kararlaştırıldı.

AT Komisyonu ilişkilerin gümrük birliği çerçevesinde geliştirilmesini öngörüyordu. Başkan Yardımcısı Bangemann’ın 1992 yılında hazırladığı Çalışma Programı’nda, gümrük birliğinin gerçekleştirilmesiyle ilgili önlem ve politikalara değiniliyordu. Sanayi, teknoloji, görsel-işitsel politika ve sosyal alanlarda işbirliği konusunda atılacak adımlar açıklanıyordu. Yunanistan’ın muhtemel vetosunu önlemek için siyasal kararların alınmasına gerek bırakmayan konulara öncelik tanıyordu.

3.1.4. Gümrük Birliği Hazırlık Çalışmaları

1991 seçimleri sonucunda iktidara gelen DYP-SHP koalisyonu, AT’nin sıcak bakmadığı tam üyelik üzerinde ısrarcı olmaktansa, Ankara Anlaşması’nın işletilmesine ve bu bağlamda gümrük birliğinin kısa sürede gerçekleştirilmesine öncelik verdi. AT de bu tutum değişikliğini sıcak karşıladı ve bu yöndeki çalışmalarını hızlandırdı. 9 Kasım 1992’e yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında, özellikle taraflar arasında bir gümrük birliğinin kurulması için gerekli önlemlerin alınması ve bu kapsamda teknik görüşmelerin başlatılması kararlaştırıldı.

Gümrük İşbirliği Komitesi, 3 Aralık 1992’de ilk toplantısını yaptı. Türkiye-AT ilişkilerinin yürütülmesinde ticari alanda ve gümrükler alanında ortaya çıkan

⁶⁹⁰ Tekeli- İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 3**, s. 208-214.

sorunların görüşülmesine başlandı. Bu görüşmelerde Türk tarafı, gümrük birliğinin 1995 yılı içinde, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol çerçevesinde gerçekleştirilmesini ve bunun tam üyelik hedefi doğrultusunda bir adım olarak değerlendirilmesini istedi. Gümrük birliği çalışmalarının yürütülmesi için daimi bir organ kurulmasını önerdi. Bu öneri doğrultusunda 18 Mart 1993'te "*Gümrük Birliği Yönlendirme Komitesi*" kuruldu.⁶⁹¹ Türkiye ile AT arasındaki gümrük birliği müzakereleri büyük ölçüde Gümrük Birliği Yönlendirme Komitesi tarafından yürütüldü. Gümrük İşbirliği Komitesi de uygulamadan kaynaklanan bazı sorunların düzenlenmesi konusunu ele aldı.

Yönlendirme Komitesi müzakerelerinde; gümrük birliğinin yürürlüğe girme tarihi, malların serbest dolaşımına ilişkin düzenlemeler, işlenmiş tarım ürünlerinin tabi olacağı rejim, AKÇT ürünlerinin tabi olacağı rejim, tarım ürünleri, ortak gümrük tarifesine ve ortak ticaret politikasına uyum, gümrük birliğinin düzgün işlemesi için mevzuatların yakınlaştırılması, Türk işçilerinin serbest dolaşımı, hizmetlerin serbest dolaşımı ve yerleşme serbestliği ile mali ve kurumsal işbirliği konuları yer aldı. Bu alanlardan özellikle tarım ürünleri, Türk işçilerinin serbest dolaşımı ve yerleşme hakkı ile mali işbirliği konularında uzlaşma son derece sınırlı kaldı veya hiç sağlanamadı.

Türkiye, gümrük indirimlerinde ve mevzuat uyumu yönündeki çabalarına devam ederken, Avrupa tarafından gelen sesler, gümrük birliğinin kendi içinde bir amaç olduğuna ve tam üyeliğe geçişi kolaylaştırıcı bir etken olarak ele alınmasının yanlış olacağına işaret ediyordu. 1994'te devam eden Yönlendirme Komitesi müzakerelerinde Türkiye'nin savunduğu "*Türkiye'nin AT içindeki gümrük birliğinin bir parçası olduğu*" tezine karşılık, AT tarafı, Türkiye'nin AT içindeki gümrük birliğinin bir parçası olmayacağını "*AT'nin Türkiye ile ayrı bir gümrük birliğine girdiğini*" açıkladı. Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında kurulacak gümrük birliğinin yeni bir gümrük birliği alanı oluşturduğu üzerinde mutabakata varıldı. Sonra, Türkiye'nin o zamana kadar, Katma Protokol'e göre gecikmiş yükümlülüklerinin, gümrük birliğinin gerçekleşmesi için gerekli zaman olan 1995

⁶⁹¹ Baykal-Arat, a.g.e., s. 324.

yılıının sonundan önceye ve sonraya yayılarak nasıl yeniden ele alınacağı konusu üzerinde duruldu. 1995 sonrasında politika ve mevzuat uyumlaştırma hususunda etkili olacak bir “*Danışma Mekanizması*” oluşturuldu.⁶⁹²

Müzakereler devam ederken, Aralık 1994’te 9 DEP milletvekili mahkum edildi. DEP davası sırasında Avrupa Parlamentosu’nda yoğun bir Türkiye karşıtı hava oluştu ve Türkiye’nin çıkarlarına hizmet edecek olan gümrük birliğinin gerçekleştirilmesine engel olunması görüşü güç kazandı. 9-10 Aralık 1994’te yapılan Essen Zirvesi’nde, Güney Kıbrıs’ın AB’nin bundan sonraki genişlemesi içinde yer alacağı açıklanırken, Türkiye’ye yönelik benzer bir ifade kullanılmadı. Buna karşılık, DEP milletvekillerinin mahkum edilışinden kaynaklanan sıkıntı, AB tarafından yumuşak ifadelerle de olsa dile getirildi.⁶⁹³ 15-18 Aralık 1994’te Avrupa Parlamentosu’ndaki bazı siyasi grupların ortaklaşa hazırlayıp onayladığı kararda; Türkiye’de insan hakları ve demokrasi konusundaki eksikliklerin devam ettiğine vurgu yapılıyor, bu şartlar altında gerekli koşullar yerine getirilene kadar Karma Parlamento Komitesi toplantılarının durdurulması, Türkiye ile oluşturulacak gümrük birliğinin derhal askıya alınması ve ilgili kararın mutlaka Parlamento’nun onay sürecine tabi tutulması öngörülüyordu.⁶⁹⁴ Bu gelişmelerin gölgesinde 19 Aralık 1994’te yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında gümrük birliğine ilişkin Ortaklık Konseyi kararının 6 Mart 1995’teki toplantıya ertelenmesi kararlaştırıldı.

Gümrük birliğinin tamamlanabilmesi, insan hakları, demokratikleşme ve Kıbrıs konularında somut adımlar atılmasına bağlıydı. Bu çerçevede, Mart 1995’e kadar geçen süre içinde Hükümet, gümrük birliğine yönelik itirazları yumuşatmak için, Terörle Mücadele Yasası’nın düşünce ve ifade özgürlüğüyle ilgili hükümlerinin değiştirilmesi, memurlara sendika kurma hakkı tanınması, demokratikleşmeye yönelik bir anayasa değişikliği paketinin geçirilmesi gibi bazı önlemlerin alınmasını kararlaştırdı.

Öte yandan, Türkiye’nin gümrük birliği yolundaki çabalarını sistematik olarak önlemeye çalışan Yunanistan, bu olumsuz tavrını değiştirmek için Kıbrıs’ın (Güney

⁶⁹² Baykal-Arat, **a.g.e.**, s. 335.

⁶⁹³ Tekeli-İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 3**, s. 386.

⁶⁹⁴ **A.e.**, s. 368-370.

Kıbrıs Rum Yönetimi'nin) ilk genişleme dalgasında yer almasını talep ediyordu. Konseyin 9-10 Aralık 1994 tarihli Essen Toplantısı'nda bu istek ilke olarak kabul edildi. Ancak Kıbrıs'ın fiilen ikiye bölünmesine neden olan politik sorunun çözümü sağlanmadan böyle bir sonucun nasıl elde edileceğine dair bir açıklamaya yer verilmedi. Buna karşılık, dönemin Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın 3 Şubat 1995'te AB Dönem Başkanı Fransa'nın Dışişleri Bakanı Alain Juppe'ye bir mektup gönderdi ve Türkiye'nin 6 Mart 1995'te yapılacak Ortaklık Konseyi toplantısında gümrük birliği kararının alınmasından memnuniyet duyacağını, fakat “...AB'nin Güney Kıbrıs ile müzakerelerin başlayacağı bir tarih ve zaman dilimi tespit etmesi ve bu doğrultuda bir açıklamada bulunması halinde, hükümetinin Türkiye ile Kuzey Kıbrıs arasında bütünleşme yönüne gitmesinin kaçınılmaz olacağını...” ifade etti.⁶⁹⁵

Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995'teki toplantısında gümrük birliğinin 1995 sonu itibarıyla gerçekleşebilmesi ve ileriye dönük olarak sağlıklı biçimde işleyebilmesi için yerine getirilmesi gereken başlıca hususları içeren 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (1/95 sayılı OKK) kabul edildi. Toplantıda ayrıca gümrük birliği kararının, 30 Ekim 1995'te yapılacak Ortaklık Konseyi toplantısında gözden geçirilmesi ve gümrük birliği için gerekli uyum çalışmalarının bitirilip bitirilmediğinin incelemesi, bu çerçevede gümrük birliğinin 1 Ocak 1996 tarihinde başlayıp başlamayacağı ya da 6 ay ertelenip ertelenmeyeceğinin kararlaştırılması öngörüldü. Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı Kararını izleyen dönemde, Türkiye tarafından yoğunlaştırılan ciddi uyum çabaları, gerekli mevzuatın bir ölçüde de olsa çıkarılmasıyla sonuçlandı. Nitekim 30 Ekim 1995 günü gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi'nde, Türkiye'nin gümrük birliğinin düzgün işleyişini güvence altına almak için gerekli teknik koşulları sağlamış olduğu kabul edildi.⁶⁹⁶

Gümrük birliği daha önce tarafların parlamentolarında onaylanmış ve usulüne göre yürürlüğe konmuş olan Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'de öngörülen esas ve usuller çerçevesinde tamamlanmıştı. Dolayısıyla Avrupa Parlamentosu'nun bu evrede herhangi bir müdahalesinin hukuki bir etki meydana getirmesi mümkün değildi. Bununla beraber, AB tarafı Kararı Avrupa Parlamentosu'na gönderince,

⁶⁹⁵ Tekeli-İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 3**, s. 403.

⁶⁹⁶ Baykal-Arat, **a.g.e.**, s.336-337.

Parlamento, bu karara “*muvafakat verme*” amacıyla, kararı oylamaya açtı. Önce 22 Kasım 1995’te yapılan Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi toplantısında hazırlanan Rapor’da, Türkiye ile gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi yönünde bir eğilime yer verilmesi sağlandı. Ardından da, 13 Aralık 1995’te gerçekleşen Avrupa Parlamentosu genel kurulunda gümrük birliği kararı 149 ret, 36 çekimser ve 343 kabul oyuyla onaylanmış oldu.⁶⁹⁷

Aynı toplantıda Avrupa Parlamentosu, “*Türkiye’de insan haklarının durumuna ilişkin karar tasarısı*” adında bir kararı büyük bir çoğunlukla kabul etti. Kararın 3. maddesinde, “*Avrupa Parlamentosu, Kürt sorununa şiddet içermeyen, siyasi bir çözüm bulmak üzere ellerinden gelen her şeyi yapmaları hususunda, Türk Hükümeti’ne, PKK’ya ve diğer Kürt kuruluşlarına çağrıda bulunur*” ifadesi yer almaktaydı. Devamında “*...Avrupa Parlamentosu şiddetten uzak durması için PKK’ya; Güneydoğu Bölgesi’nde uygulanmakta olan olağanüstü hal durumunu kaldırması için Türkiye’nin toprak bütünlüğünün güvence altına alınmasını ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini teyit etmekle beraber, Kürt kökenli vatandaşlara kültürel kimliklerini ifade edebilme imkânı verecek çareleri araştırması için Türk Hükümeti’ne ve TBMM’ye seslenir.*” ifadesine yer verilmekteydi. Kararda ayrıca insan hakları, mahkumlara işkence ve kötü muamele gibi hususlarda yapılması gerekenler sıralanmakta, Kıbrıs’ın taksimine son vermek için Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına uyması istenmekteydi. Son olarak, Komisyon’un yılda en az bir kere Türkiye’deki demokratikleşme ve insan hakları konularındaki gelişmelere ilişkin olarak Parlamento’ya rapor sunması öngörülmekteydi.⁶⁹⁸

Gümrük Birliği Kararı’nın onaylanmasının Ankara’da yarattığı olumlu hava, Parlamento’nun Türkiye’yi her cephede topa tutarcasına aldığı bu kapsamlı kararı ikinci planda bıraktı. Türkiye’nin AB’ye tam üyeliği konusunda aşması gereken önemli engellerden birisinin Yunanistan, diğerinin ise Avrupa Parlamentosu olduğu bir kez daha ortaya çıktı.

⁶⁹⁷ European Parliament Session Documents A 4-0322/95 C1-17 Legislative Resolution on the Proposal for A Council Decision...., O.J. 22.1.1995 s. 45-46.

⁶⁹⁸ Baykal-Arat, **a.g.e.**, s. 338.

AB tarafı, gümrük birliğini, sadece ortaklık ilişkisinin içerisinde alınan bir önemli mesafe olarak kabul ediyordu ve Türkiye'nin üyeliği için tek başına sonuç almaya yeterli bir performans olarak değerlendirmiyordu. Türkiye ise, sanayi ürünlerinde gerçekleştirilen gümrük birliğini AB'ye üyelik yolunda bir araç olarak kullanmaya hazırlanıyordu.⁶⁹⁹

3.2. 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı

Türkiye ile AB arasında tam üyeliği esas alan bir ortaklık ilişkisi tesis eden Ankara Anlaşması, ortaklığın son döneminin gümrük birliği temelinde işleyeceğini belirlemiş; Katma Protokol ise 22 yıllık bir süre sonunda gümrük birliğine ulaşılmasını öngörmüştür. Bu kapsamda, teknik ve siyasi platformda yürütülen çalışmaların sonuçları, gümrük birliğinin tamamlanmasına ilişkin esasları ve takvimi belirleyen 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı altında toplanmıştır. Söz konusu Kararın Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında kabul edilmesini müteakip, Türkiye-AB Gümrük Birliği 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

3.2.1. İçeriği

Kapsadığı alanlar ve içerdiği hükümler itibariyle klasik anlamdaki gümrük birliğinin ötesinde, Türkiye ile AB arasında bir entegrasyon süreci başlatan Gümrük Birliği Kararı'nın öngördüğü hukuki ve kurumsal düzenlemeler, dünya ticaretinde GATT kuralları bazında gelişen yeni koşullar ve AB'nin 1992 yılında hayata geçirdiği Tek Pazar uygulamaları çerçevesinde, Topluluğun Ortak Ticaret ve Ortak Rekabet Politikaları'na uyumu da kapsamaktadır.

Bu çerçevede Gümrük Birliği Kararı; malların serbest dolaşımı ve ticaret politikasını, gümrük vergilerinin, miktar kısıtlamalarının, eş etkili vergi ve tedbirlerin kaldırılmasını, OGT ve tercihli tarife politikasını, işlenmiş tarım ürünleri, diğer tarım ürünleri, gümrükler, mevzuatın yakınlaştırılmasını (fikri, sanayi ve ticari mülkiyetin korunması, rekabet, devlet yardımları, kamu ihaleleri, vergilendirme), hizmetlerin serbest dolaşımı ve yerleşme hakkını, kurumsal yapı kapsamında Türkiye-AB

⁶⁹⁹ Baykal-Arat, a.g.e., s. 338.

Gümrük Birliği Ortak Komitesi danışma ve karar prosedürlerini, uyuşmazlıkların çözümlünü ve korunma tedbirlerini kapsamaktadır.⁷⁰⁰

Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995 tarihli toplantısında 1/95 sayılı Gümrük Birliği Kararı ile birlikte taraflar arasındaki ilişkilerin Ortaklık Anlaşması'nın öngörmediği alanlarda da güçlendirilmesini amaçlayan bir Tavsiye Kararı, Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı 1 Ocak 2001 tarihine kadar Ortak Gümrük Tarifesi'nin üzerinde vergi uygulayacağı hassas ürünleri belirleyen 2/95 sayılı Karar, Türk ekonomisinin gümrük birliğine bağlı olarak geçireceği değişiklikler esnasında ihtiyaç duyacağı mali yardım ve işbirliğinin çerçevesini belirleyen Topluluk Deklarasyonu kabul edilmiştir.⁷⁰¹

3.2.2. Kapsamı

Gümrük birliği, esas itibariyle sanayi ürünlerini kapsamaktadır. Ancak, hassas maddeler olarak nitelendirilen bazı sanayi ürünlerinin üçüncü ülkelerden ithalatında Topluluk tarafından uygulanan OGT hadlerine uyum, kademeli olarak 1 Ocak 2001 tarihi itibariyle gerçekleştirilecektir.

Diğer taraftan, Topluluğun 3448/93 sayılı Konsey Yönetmeliği ekinde listelenen "*işlenmiş tarım ürünleri*" Gümrük Birliği kapsamında yer alırken, bu ürünler dışındaki tarım ürünlerinin serbest dolaşımı, Türkiye'nin, Topluluğun Ortak Tarım Politikası'na uyumu ertesinde mümkün olabilecektir. İşlenmiş tarım ürünlerinin ithalatında, Topluluk sistemi ile uyumlu olarak oluşturulan yeni mevzuat çerçevesinde, Toplu Konut Fonu bütün ülkeler kaynaklı ürünler için uygulanırken, Gümrük Vergisi Oranı sadece üçüncü ülkeler menşeli ürünlerde uygulanmaktadır. Öte yandan, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Anlaşması'na dahil ürünlerde ise, AB ile Türkiye arasında bir serbest ticaret alanı oluşturulmasını öngören Anlaşma 1 Ağustos 1996 tarihinde yürürlüğe girmiş bulunmaktadır.

⁷⁰⁰ Avrupa Birliği ve Türkiye, DTM, s. 347-348.

⁷⁰¹ A.e., s. 348.

3.2.3. Gümrük Birliği Ortak Komitesi

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, gümrük birliğinin işleyişıyle doğrudan ilgili alanlarda (ortak ticaret politikası, ortak rekabet politikası, gümrük mevzuatı vb.), Türk mevzuatının Topluluk mevzuatıyla sürekli uyumu ilkesini getirmiş ve bu ilkeyi hayata geçirmek için de "*Gümrük Birliği Ortak Komitesi*" adı altında yeni bir organ tesis etmiştir.

Gümrük Birliği Kararı'nın 50/1. maddesiyle kurulan ve akit tarafların temsilcilerinden oluşan Gümrük Birliği Ortak Komitesi, bilgi ve görüş alışverişini yönlendirir, Ortaklık Konseyi'ne tavsiyelerde bulunur ve gümrük birliğinin doğru işleyişini sağlamak amacıyla görüş bildirir. Komite bazı konularla sınırlı olmak üzere, yeni bir mevzuat yaratmayacak ve Topluluk mevzuatında değişiklik oluşturmayacak teknik nitelikli kararlar alabilir.

Gümrük Birliği Ortak Komitesi'nin temel fonksiyonu, Türkiye'nin gümrük birliğinin işleyişıyle doğrudan ilgili alanlarda öngörülen mevzuat uyumu ilkesine bağlı kalmasına yönelik bir danışma prosedürünün oluşturulmasıdır. Amaç, mevzuat ve uygulamalar arasındaki farklılık ve çelişkilerin, malların serbest dolaşımı ilkesini etkilemesini, ticarete sapma meydana getirmesini ve tarafların topraklarında ekonomik sorunlara yol açmasını engellemektir.

3.3. Geçiş Dönemi ve Gümrük Birliği ile İlgili Tartışmalar

Geçiş sürecinde Türkiye AT ilişkilerinde meydana gelen önemli siyasi ve ekonomik gelişmeler Türk kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalarda sorunlar ortaya konmuş ve çözüm önerileri geliştirilmiştir. İlk yıllarda Katma Protokol'ün uygulanmasından doğan sorunlar tartışılmış, Protokol'ün değiştirilmesi ile ilgili öneriler geliştirilmiştir. Siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar nedeniyle yapılan askeri müdahale Türkiye AT ilişkilerini kopma noktasına getirmiş ancak Türkiye'nin AT beklentisini ortadan kaldırmamıştır. Demokrasiye geçişle birlikte normalleşme sürecinde yaşanan sorunlar tartışmalara neden olmuş, müteakiben Gümrük birliği hazırlık çalışmaları ve 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı gündemdeki yerini almıştır.

3.3.1. Katma Protokol'ün Uygulanması ile İlgili Tartışmalar

Katma Protokol uygulamaya konduktan hemen sonra milli sanayinin korunması ile ilgili endişeler oluşmaya başlamıştır. Bu kapsamda, II. Nihat Erim Hükümeti'nin Programında; *“Ortak Pazara tam üye olmadan önce Katma Protokol'de ve diğer anlaşmalarda milli sanayimizin gelişmesine engel olacak mahiyette uygulamalarla karşılaşmaması için gerektiğinde karşılıklı müzakerelerle ayarlama yoluna gidilecektir.”* ifadesi yer almıştır.

Katma Protokolle ilgili olarak ileri sürülen kaygıların arttığı ve geçiş dönemi koşullarında değişiklik yapılması yönündeki istemlerin güçlendiği bir dönemde CHP-MSP koalisyon Hükümeti'nin AT ile ilgili yaklaşımları Başbakan Bülent Ecevit tarafından aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

“Uluslararası İlişkilerdeki gelişmeler ve Petrol krizi ile ortaya çıkan gerçekler Türkiye'nin dış iktisadi ilişkiler politikasının ve dış ödemeler dengesine ilişkin kararlarının ciddi ve köklü bir biçimde gözden geçirilmesi gereğini açıkça göstermiştir. Bu açıdan bakılınca dış ekonomik ve ticari ilişkilerimizi çok unsurlu denge kavramına uygun biçimde yöneltme gereği vardır. Bu nedenle ihracatımızın değişik pazarlara yöneltilmesi ilkesinden hareket edilerek, Ortadoğu, Afrika ve Asya ülkeleri ile karşılıklı ticari ve iktisadi ilişkilerin geliştirilmesine önem verilecektir. Öte yandan AET ile olan ilişkilerin esas anlaşmalar doğrultusunda yürütülmesine devam edilmekle birlikte geçiş dönemi koşullarını düzenleyen protokoller yeniden ele alınacak, Topluluğun ortaklık dışı ilişki kurduğu diğer ülkelerin şartları ve bu ülkelere uygulanan rejimler göz önünde bulundurularak, Türkiye'ye en uygun şartların sağlanması için gerekenler yapılacaktır.”⁷⁰²

CHP-MSP koalisyonu, Ortaklık Konseyi'nin 1972'den beri toplanmadığı, bu süre zarfında ihracatla ilgili mallara, özellikle tarım ürünlerine tanınan tavizlerin sifıra indiği, işçilerimiz için kabul edilen hükümlerin ve çalışmaların yerine getirilmediği, AET'nin ekonomik koşullarına ayak uydurabilmenin daha uzun zaman istediği, AET'nin Türkiye için öneminin ikinci planda kaldığı, ancak AET'nin

⁷⁰² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D: 4, T:1, C:1, 1.2.1974, s. 358.

siyasal öneminin Türkiye için daha çok ağırlık taşıdığı görüşlerini benimsemiştir.⁷⁰³ CHP-MSP koalisyonu, açıklamalardan da anlaşılacağı gibi AT ile ortaklığın gözden geçirilmesi gerektiğine inanıyordu. Nisan 1974 de Komisyon Başkanı Ortoli'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında Başbakan Ecevit, Ekim 1974'de Lüksembourg'da yapılan 20. Ortaklık Konseyi toplantısında ise Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Türkiye'nin Geçiş Dönemi koşullarında iyileştirme yapılmasını istediğini topluluk yetkililerine iletiler.⁷⁰⁴

Ecevit Hükümetinin istifa etmesi üzerine kurulan Sadi Irmak Hükümeti'nin programında ise Topluluğun dış ticaret politikası uygulamalarının dikkatle izleneceği ve Türkiye ile benzerlik gösteren diğer ülkelere verilmiş ve verilecek olan tavizlerin yarattığı dengeyi Türkiye aleyhine bozacak güçlüklerin giderilmesine çalışılacağı açıklanmıştır.

Sadi Irmak Hükümeti'nin güven oyu alamaması nedeniyle yerine Milliyetçi Cephe Hükümeti Kurulmuştur. AP, MSP, CGP ve MHP'den oluşan ve “*Birinci Milliyetçi Cephe*” olarak anılan koalisyon hükümetini temsilen TBMM'de hükümet programını okuyan Başbakan Demirel aşağıdaki hususları vurgulamıştır.

“AET ile aramızda ekonomik işbirliğinin milli yararlarımıza uygun bir şekilde yürütülmesine çalışılacaktır. Türkiye'nin AET'nin kendisine sağladığı imkanları, iç piyasaya dönük bir sanayileşmenin ortaya çıkaracağı sakıncaları gidermek ve dışa, büyük bir tüketici kitlesine dönük ve dış rekabet gücü olan bir sanayileşmeyi geliştirme amacıyla değerlendirmesi milli önem taşır. Avrupa Ekonomik Topluluğu ve bu Topluluk üyesi ülkelerle ortaklığımızın ekonomik kalkınmamıza ve sanayileşmemize en uygun şartlar içinde yürütülmesi için gereken yapılacak, bu arada, Topluluğun üçüncü ülkelerle kurduğu ilişkiler sebebiyle daralan avantaj marjımızın genişletilmesi yolunda gayret sarf edilecektir. AET üyesi ülkelerde çalışan işçilerimizin ekonomik katkılarının önemi üzerinde hassasiyetle durulacak,

⁷⁰³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D: 4, T: 1, C: 6, s. 376-377.

⁷⁰⁴ Cumhuriyet, 28.4.1974 ve 1 Ekim 1974.

bu katkının daha da artırılması ve işçilerimizin sosyal güvenlik haklarının topluluk düzeyinde gerçekleştirilmesi için gerekli teşebbüslerde bulunulacaktır”⁷⁰⁵.

Birinci Milliyetçi Cephe olarak ifade edilen koalisyonda MSP'nin AET karşıtı görüşleri TBMM çatısı altında birçok defa ifade edilmiş olmasına rağmen, aynı koalisyonda yer alan MHP'nin görüşleri TBMM'de pek fazla ifade edilmemiştir. Ancak MHP Genel Başkanı Türkeş'in AET hakkındaki görüşlerinin MSP ile benzerlik arz ettiğini söylemek mümkündür. Türkeş Ortak Pazar'a girişin sanayileşme için ciddi bir engel teşkil ettiğini, sanayileşmeye çalışan Türkiye'nin ileri birer sanayi memleketi olan Ortak Pazar devletleri ile rekabet etmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.⁷⁰⁶ Aynı zamanda Türkeş, yabancıların ülke içinde istedikleri yerde istedikleri ölçüde arazi ve emlak edinmelerine fırsat verileceğini, dolaylı olarak Sevr Anlaşması'nın uygulanmasına sebep olunacağını, kültürel ve sosyal deformasyona yol açılacağını ve milli sanayinin gelişmesinin engelleneceğini, bu nedenlerle Ortak Pazar'a açıkça ve kesinlikle karşı olduklarını açıklamıştır.⁷⁰⁷

Bu dönemde Türkiye'nin neden Yunanistan'ın arkasından AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunmadığı konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Gazeteci Mehmet Ali Birand Türkiye'nin neden tam üyelik başvurusunda bulunamadığını, AET ile her türlü ilişkiye karşı çıkan ve Topluluğu bir Hıristiyan kulübü olarak niteleyen Erbakan'ın hükümet ortağı olmasına bağlamıştır. Onun bulunduğu bir hükümetin bu yolda bir karar vermesinin söz konusu olamayacağını, Demirel'in de bu yüzden Koalisyonu bozmasının mümkün olmadığını vurgulamıştır. Öte yandan ülkenin içine düşmeye başladığı açıkça görülen ekonomik krizin ve Kıbrıs nedeniyle AT ile ilişkilerde yaşanan gerginliğin Yunanistan'ı izleyip hemen başvuruda bulunulmasını engellediğini ifade etmiştir. Gerçekten katılma niyetinde olanlar için bu gelişmenin kaçırılmaması gereken bir fırsat yarattığını belirtmiştir.⁷⁰⁸

Şubat 1976'da Dışişleri Bakanlığı bütçesi TBMM'de tartışılırken CGP Grubu adına söz alan Kastamonu milletvekili Hasan Tosyalı da Yunanistan'ın tam üyelik

⁷⁰⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D: 4, T: 2, C: 11, 6.4.1975, s. 322.

⁷⁰⁶ Alparslan Türkeş, **Temel Görüşler**, 4. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1979, s. 215.

⁷⁰⁷ **A.e.**, s. 215.

⁷⁰⁸ Birand, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985**, s. 331.

başvurusuna karşılık Türkiye'nin hareketsiz kalmasını şöyle açıklamaktadır. “...bizim de Yunanistan gibi asli üyelik şartlarına kendi imkânlarımızla süratle ulaşmamızı ve tam üye olmamızı lüzumlu görüyoruz. Bizden evvel Yunanistan'ın, Ortak Pazar'a üye olmak suretiyle, Kıbrıs meselesini ve Ege meselesini hallederken, işi götürdüğü beynelmilel platformlarda müzakere ederken, diğer üçüncü dünya memleketlerini kendi namına kullanırken, buna bir de Ortak Pazar'ın ilave olacağı; Ortak Pazar'ın siyasi ve iktisadi ağırlığını da bize karşı kullanarak dengeyi bozacağı endişesindeyiz. Bu nedenle biz de gerekli tedbirlerin alınmasını istiyoruz.”⁷⁰⁹ CGP o dönemde koalisyon ortağı idi. Ancak buna rağmen Türkiye'nin Yunanistan'ın arkasından tam üyelik başvurusunda bulunmasını sağlayamamıştır.

1973 seçimlerinden sonra iş başına gelen hükümetler AET ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesi taleplerini dile getirmişlerdir. Bu talepler 1978'e gelindiğinde Türkiye'de adeta AET'ye karşı benimsenmiş olan bir devlet politikası haline gelmiştir.⁷¹⁰ Kasım 1978'de TBMM'de yapılan 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı görüşmelerinde CHP Grubu adına söz alan Aydın Milletvekili Selami Gürgüç, Türkiye'nin muafiyet istemesinin gerekçelerini şöyle ifade etmektedir.

“Ekonomimizin bir gerçeği olarak karşımızda duran, AET ile ilişkilerimizi Türk ekonomisinin yararına çevirebilmek için bir süre tek taraflı olarak dondurulması, Türkiye-AET ilişkilerini sağlam temele oturtarak gerekli değişiklikleri ve ilişkilerin alacağı biçimi saptamaktan başka bir şey değildir. Bugünkü hedef onların ortak, bizim pazar olduğumuz bir Ortak Pazar değildir. İzlenen politika AET'nin güçlü bir üyesi olma hedefine yöneliktir. Bazıları İspanya, Yunanistan giriyor, biz dışarıda kalmayız anlayışı ile hareket edebilirler. Bir yıldır uygulanan dinamik dış politika ile Türkiye, başkalarına göre karar, politika oluşturma dönemini de geride bırakmıştır. Biz ülkenin ihtiyaçları neyi gerektirirse onu yaparız. Zaten bu bizim parti olarak Milliyetçilik anlayışımızın da bir gereğidir. Farklı ülkelerle aynı adımların ayna

⁷⁰⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D: 4, T: 2, C: 11, 9.4.1976, s. 255.

⁷¹⁰ Esra Çayhan, **Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 1997, s. 194.

zamanda atılmamasının Avrupa dışında kalmak diye nitelendirilmesi bizce son derece yanlıştır.”⁷¹¹

3.3.2. Askeri Müdahale Sonrası Tartışmalar

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında, Türkiye’de yeni Anayasa hazırlamakla görevlendirilmiş olan Danışma Meclisi’nin çalışma süresi boyunca, Türkiye AT ilişkileri çeşitli konuşmacılar tarafından gündeme getirilmiştir. Örneğin, Başbakan Bülent Ulusu’nun 21 Aralık 1981 tarihinde yaptığı konuşma AT ile ilişkiler konusunda şu ifadeleri içermektedir.

“Hükümetimiz batı ile organik bağlarını artırmak ve gerekli siyasi ve ekonomik ortam hazırlandıktan sonra AET’ye tam üye olmak kararını almış bulunmaktadır. Hükümetimiz Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu ile ilişkilere daima ayrı bir önem vermiştir. Bu ilişkilerin herhangi bir şekilde zedelenmeden sürdürülmesi ve güçlendirilmesinin batı demokrasileri bakımından taşıdığı önemin idraki içinde hareket edilmesi gerektiği inancındayız. Batılı dostlarımızın ülkemizdeki siyasi gelişmelere karşı gösterdiği ilgiyi anlayışla karşılıyoruz. Ancak önemli olan ülkede sağlıklı bir demokrasinin kurulmasıdır.”⁷¹²

Avrupa Parlamentosu’nun Türkiye karşıtı kararından sonra Danışma Meclisi’nde Dışişleri Bakanlığı Bütçesi görüşülürken Aydın Tuğ, AET ile bütünleşmiş Türkiye’nin zengin Avrupa ülkelerinin ikinci sınıf üyesi olacağını, tarım ambarı olarak görev alacak Türkiye’nin Avrupa’nın endüstri pazarı haline geleceğini ve sanayileşmenin mümkün olmayacağını söylemiştir. Diğer konuşmacılar da Türkiye AT arasındaki mevcut ekonomik ilişkilerin Türkiye aleyhine gelişmesi, mali protokolün onaylanmaması, Türk işçilerinin serbest dolaşımının gerçekleşmemesi sorunları üzerinde durmuşlardır.⁷¹³

Dışişleri Bakanı İlder Türkmen 1982 yılında, Türkiye AT arasında yaşanan sorunları aşağıdaki şekilde ifade etmektedir. *“AET ile ilişkilerimizde elbette daima bazı pürüzler çıkmıştır ve bugün de vardır. Çıkan pürüzlerin, her zaman olduğu gibi*

⁷¹¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D: 5, T: 2, C: 7, 25 Kasım 1978, s. 430-431.

⁷¹² Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, Y:1981/1, C:1, 1 Aralık 1981, s. 480.

⁷¹³ A.e., Y:1982/1, C:3, 25 Ocak 1982, s. 144.

sabırla ve müzakere yoluyla giderilmesi her zaman tercih ettiğimiz yoldur. Bugün, özellikle Avrupa Parlamentosu'nun bazı kanatlarından ve bazı üye ülkelerden ülkemize yöneltilen çoğu kez peşin hükümlü malum suçlamaların etkisiyle, evvelce parafeye edilmiş bulunan 4. Mali Protokol, AET Komisyonu tarafından bir türlü Bakanlar Konseyi'ne sevk edilmemiştir.”⁷¹⁴ Türkmen, AET ile ilişkilerin politik nedenlerle dondurulduğunu, ancak demokratik sisteme geçişte gelişme kaydedildikçe ilişkilerin normalleşeceğini belirtmiştir.⁷¹⁵

3.3.3. Demokrasiye Geçiş Aşamasındaki Tartışmalar

Türkiye’de demokrasiye geçiş süreci kapsamında 6 Kasım 1983’de seçimler yapılmıştır. ANAP seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanmıştır. ANAP Hükümeti’nin Programı’nda, *“AET ile Münasebetlerimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız.”*⁷¹⁶ ifadesi yer almaktadır.

TBMM’de Hükümet Programı görüşülürken MDP adına söz alan Genel Başkan Turgut Sunalp, Hükümetin AET ile ilişkileri sadece ekonomik boyutta ele aldığını, bunu sakıncalı bulduklarını söylemiştir. AET’nin o gün için ekonomik olduğu kadar siyasi öneminin de olduğunu, gelecekte ise askeri öneminin ön plana çıkacağını vurgulamıştır. Bu gücü Yunanistan’ın etkilemesine müsaade edilememesini ve Ankara Anlaşması çerçevesinde AET’ye tam üyelik için girişimlerde bulunulmasını istemiştir.⁷¹⁷ HP grubu adına konuşan Genel Başkan Necdet Calp AT ile ilişkilerin açık olarak ortaya konulmadığını belirtmiştir.⁷¹⁸ Başbakan Turgut Özal eleştiriler cevap olarak, Ortak Pazara tam üyeliğin hedefleri olduğunu ancak ne pahasına olursa olsun görüşünü paylaşmadıklarını, bu görüşün Türkiye’nin pazarlık gücünü ortadan kaldıracığını söylemiştir.⁷¹⁹

TBMM’de Aralık 1984’de Dışişleri Bakanlığı’nın bütçe görüşmeleri sırasında MDP grubu adına konuşan Kamran İnan aşağıdaki konular üzerinde durmuştur.

⁷¹⁴ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Y:1982/1, C:3, 25 Ocak 1982, s. 169-170.

⁷¹⁵ **A.e.**, Y:2, C:12, 22 Aralık 1982, s. 259-261.

⁷¹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, D:17, Y:1, C:1, 19 Aralık 1983, s. 84.

⁷¹⁷ **A.e.**, 22 Aralık 1983, s. 103.

⁷¹⁸ **A.e.**, s. 116-117.

⁷¹⁹ **A.e.**, s. 131.

“AET’yi zaman zaman sadece ekonomik bir kuruluş olarak görenler, zenginler kulübü olarak telakki edenler olmuştur. Bu eksiktir ve yanlıştır. Bu Avrupa’nın bütünleşme hareketinin ağır da olsa, arızalı ve problemlidir de olsa devamıdır. Bugün zenginler kulübü olmaktan da çıkmıştır. Türkiye’nin gözleri önünde ve bigane kalmasıyla yakın tarihinin en büyük hatasını işleyerek Yunanistan’ın tek başına üye olması ile on üyeli olmuştur. Eğer müzakereler tamamlanır ve Yunanistan bloke etmezse, Portekiz ve İspanya’nın da katılımları ile siyasi manada Avrupa Coğrafyasının birleşmesinin yeri olacaktır. Ekonomik işbirliği ile beraber siyasi işbirliği çoktan başlamıştır ve devam ediyor. Bu gün askeri işbirliği konusunda, Fransa’nın öncülüğüyle ciddi bir adım atılmıştır...”⁷²⁰

İnan’dan sonra HP grubu adına söz alan Erol Ağagil, Türkiye’nin Avrupa ile ilişkilerini yönlendirirken ve yürütürken Atatürk’ün *“Osmanlı devletinin sukutu garba karşı elde ettiği muzafferiyetlerden mağrur olarak, kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştı. Bu bir hata idi. Bunu tekrar etmeyeceğiz. Medeniyete girmeyi arzu edipte garba teveccüh etmemiş millet hangisidir.”* ifadelerinin daima hatırdan tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Ağagil konuşmasının devamında; *“Atatürk’ün Osmanlı Devleti için söylediği bu sözler, bugünkü Türkiye için de geçerlidir. Dün mağrur oluşumuz yüzünden işlediğimiz hatayı, bize karşı yapılan haksızlıklar yüzünden küskünlüğe kapılıp işlersek, sonucun aynı olacağına hiç şüphe yoktur.”⁷²¹* demiştir.

Milletvekili Aycan Çakıroğulları’nın TBMM’de Nisan 1985’te Türkiye AET ilişkilerindeki gelişmeleri anlatan konuşmasında, 3 girişimin olumsuz gelişmelere sebep olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan birincisinin Türkiye aleyhine çalışan lobilerin faaliyetleri, ikincisinin yurtdışındaki yıkıcı ve bölücü unsurların çabaları, üçüncüsünün 12 Eylül’ün başarılı olmasından zarar görenlerin gayretleri olduğunu belirtmiştir. Çözüm için ilişkileri gerginleştirerek ve bazı grupları Türkiye’ye daha da düşman yaparak bir şey elde edilemeyeceğini ifade etmiştir. Avrupalı dostların Türkiye’ye karşı ortaçağdan kalma yanlış bilgilerini değiştirmeleri gerektiğini, bunun

⁷²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, D:17, Y:2, C:11, 16 Aralık 1984, s. 19-20.

⁷²¹ A.e., D:17, Y:2, C:11, 16 Aralık 1984, s. 29.

için de araya hiçbir vasıta koymadan doğrudan dostça görüşmeler yapılmasının faydalı olacağını söylemiştir.

AT ile ilişkilerin olumsuz gelişmesi karşısında ABD ile ilişkilerin daha fazla geliştirilmesi konusu üzerinde tartışmalar olmuştur. Tartışmalarda ABD ile ilişkilerin tek seçenek olarak ortaya konmasının yanlış olacağı, tek seçenek olması durumunda Türkiye'nin dış politikada esnekliğini kaybedeceği, ABD'nin Türkiye'nin dostluğunu daima en ucuza getirmeye çalıştığı, ABD ile ilişkilerin verimli olması için mutlaka AT ile ilişkilerle dengelenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

3.3.4. Gümrük Birliği Hazırlık Çalışmalarıyla İlgili Tartışmalar

1991 genel seçimleri sonucunda kurulan DYP-SHP hükümeti, Türkiye'nin yeni Avrupa mimarisi içindeki yerinin önemine değinerek, Türkiye'nin yeniden yapılanan Avrupa'nın dışında kalmaması gerektiğini vurgulamış ve bu nedenle AT ile ilişkilerin geliştirilmesi için çalıştıklarını söylemiştir.

TBMM'de 11 Kasım 1992'de Türkiye-AT Karma Parlamento Komisyonu Eş Başkanı Tunç Bilget'in Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye ile ilgili olarak aldığı vahim kararlara ilişkin gündem dışı konuşması aşağıdaki hususları içermektedir.

“Karşımızda, Türkiye'nin Kürt vatandaşlarını ezilmiş bir azınlık olarak ilan eden, PKK'nın silahlı çetelerinin terörist olduğunu ret etmenin bir yolunu bulamayan; ancak gerçekte onları birer özgürlük savaşçısı olarak gören; PKK'nın Avrupa'daki silahsız militanlarıyla iç içe yaşayan; PKK'nın ağzı ile konuşan; Türkiye'deki terörizmle mücadelenin tüm olağan ve zorunlu yollarına karşı çıkan; çatışmada ölen teröristleri masum siviller olarak gören ve Türkiye'de en azından bir Kürt otonom bölgesi kurulması konusunda ısrarlı bir siyasi heyet -Parlamento demeye dilim varmıyor- vardır. Bu heyet yani Avrupa Parlamentosu, başka ülkelerin iç işlerine karışmamak, toprak bütünlüğüne saygı, terörizme karşı çıkmak, terörizmle olağan mücadele yollarını kabul etmek ve yabancı devletlere karşı düşmanlık yapmamak gibi uymaya mecbur olduğu temel ilkeleri –Paris Şartı'ndaki ilkeler- Türkiye ile ilgili olarak en ufak bir tereddüt geçirmeden, büyük bir haz ve şevkle çiğnemeye devam etmektedir.”

Bilget'in sözünü ettiği Avrupa Parlamentosu'nun 9 Nisan 1992 tarihli, "*Türkiye'deki Kürtlerin durumu*" ile ilgili kararı Türkiye'de Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı tarafından sert bir biçimde kınanmıştır.

TBMM'de yapılan görüşmelerde Avrupa Birliği'nin dış politika ve güvenlik konularında daha fazla sorumluluk alması destekleniyor fakat NATO'nun asıl güvenlik platformu olması gerektiğine de dikkat çekiliyordu.

Gümrük birliği müzakerelerinde AB'ye aşırı tavizler verildiği yönündeki endişeler, muhalefet partilerinin TBMM'de "*genel görüşme*" açılması isteklerini gündeme getirdi. Hükümet başlangıçta "*genel görüşme*" isteklerini geçiştirmeye çalıştı. Fakat Kıbrıs konusunda taviz verildiği şeklindeki eleştirilerin yoğunlaşması üzerine konunun TBMM'ye gelmesine karşı koyamadı. Genel görüşme önerileri ilk önce 21 Şubat 1995 tarihinde tartışılarak kabul edildi. Görüşmelere 1 Mart 1995 tarihinde devam edildi. Hükümet adına söz alan Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın, Türkiye'nin gümrük birliğine alınması karşılığında, Kıbrıs konusunda herhangi bir taviz vermediğini söyledi. Karayalçın 3 Şubat 1995 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Alain Juppe'ye yolladığı mektubun önemli bölümlerini okuyarak, Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB'ye girmesi halinde, Türkiye'nin Kıbrıs Türk Kesimi ile "*tüm yönleriyle birleşme*" kararında olduğunu vurguladı. Karayalçın, Türkiye'nin gümrük birliği yoluyla AB'ye girişini "*basit bir ticari işlem olarak*" görmediklerini, tam tersine, "*Tam üyeliğe yakın bir işleyiş öngörülmektedir... Her şeyden önce kurumsal işbirliği öngörülmektedir. Öte yandan, bir siyasi işbirliğinin temel işaretleri talep edilmektedir. Ayrıca, bütün komisyonlarla tam bir bağlantı kurulması öngörülmektedir. Eğer, Türkiye girerse, bu çerçevede girmiş olacaktır...*" dedi.⁷²²

ANAP Grubu adına konuşan Kamran İnan, ANAP'ın özünde gümrük birliğine karşı olmadığını vurguladı. Hükümetin gümrük birliği konusunu TBMM'ye getirerek, Parlamento'nun desteği almak suretiyle daha güçlü bir şekilde müzakerelere yönelmesi gerekirken, bunun yapılmamış olmasını büyük bir eksiklik olarak yorumladı. İnan, gümrük birliği ile ilgili Anlaşma'nın imzalanması için Kıbrıs

⁷²² TBMM Tutanak Dergisi, 21 Şubat 1995, s. 369-376.

Rum Kesimi'nin AB ile müzakerelere başlaması yönünde Türkiye'nin zımni bir olur vermiş olduğunun belli olduğunu söyledi. Bunun, Türkiye'nin dahil olmadığı AB sınırları içinde Kıbrıs Rum Kesimi ile Yunanistan'ın birleşmesi (enosis) anlamına geleceğini ve dolayısıyla Yunanistan'ın güneyimize yerleşmesi gibi büyük sakıncalar taşıyacağını belirtti. İnan ayrıca, hükümetin 30 yıldır gündemde olan gümrük birliğini “*yepyeni bir olaymış*” gibi Türk kamuoyuna sunmuş olmasını eleştirdi ve bunun yerine Türkiye'nin tam üyeliğinin gündem maddesi olması gerektiğini ifade etti.⁷²³

Kamran İnan ve DYP'li Tunç Bilget'in hazırladığı ANAP, DYP ve CHP başkan vekillerinin imzasını taşıyan ve partilerin gümrük birliğini hangi koşullarda destekleyeceklerini belirten aşağıdaki mutabakat metni ilan edildi.⁷²⁴

- Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri, gümrük birliği ile sınırlanmamalıdır. Nihai amaç, Avrupa Birliği tam üyesi olmaktır. Bu talep ve hakkımızdan vazgeçmemiz bahis konusu değildir.
- Türkiye'nin anlaşmalardan doğan ve bu yıl sonunda gerçekleşecek olan gümrük birliğine katılması hususu, Yunanistan'ın ipoteği altına sokulamaz. Bu hakkımızın Yunanistan'ın siyasi emellerine alet edilmesi kabul edilemez.
- Türkiye'nin, Gümrük Birliği'ne girmesi ile Kıbrıs meselesi arasında bir bağ kurulması kabul edilemez. Güney Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne girme müracaatı, Kıbrıs Devleti'nin doğuş belgeleri olan Zürih ve Londra Anlaşmalarına aykırıdır. Türkiye'nin içinde bulunmadığı herhangi bir milletlerarası kuruluşa, Kıbrıs'ın kısmen veya tamamen girmesi, bu Anlaşmalara göre mümkün değildir. Bazı çevrelerin, gizli Enosise götürecek bir formülü geliştirme çabaları sonuçsuz kalmaya mahkumdur. Türkiye iki toplumlu Kıbrıs Devleti'nin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin mevcudiyetine son verecek herhangi bir formülü kabul edemez. Türkiye'nin, gümrük birliği için böyle bir bedel ödemesi düşünülemez.
- Avrupa Parlamentosu, maalesef yıkıcı bazı propagandaların da tesiriyle, Türkiye aleyhine gerçeklere uymayan kararlar almaya devam etmektedir. Türk siyasi rejiminin demokratik niteliğinin, bu nitelikte kayıt edilen iyileşmelerin ve yine

⁷²³ TBMM Tutanak Dergisi, D. 19, Y:4, C:80, 21 Şubat 1995, s. 376-381.

⁷²⁴ A.e., s. 401-402.

Türkiye'nin NATO ve diğer batı kuruluşları içinde, elli yıllık mevcudiyet, fedakarlık ve katkılarının soğuk savaş döneminde oynadığı önemli rolün, Avrupa Parlamentosu tarafından inkar edilmesini anlamakta zorluk çekiyoruz.

- Türkiye, Avrupa Birliği'ne ve gümrük birliğine girmekte kararlıdır. Türkiye, batılı demokratik ülkeler ailesiyle birlikte yürüme kararını hala muhafaza etmektedir. Ancak geleceğin nasıl şekilleneceği, sadece Türkiye'nin çabalarına bağlı değildir. Bu aşamada tercih ve karar AB'nindir.

Koalisyon Hükümeti'ni oluşturan partilerle, ana muhalefet partisinin, gümrük birliği konusunda ortak bir bazda birleşmiş olmaları önemli bir gelişmedir. Ne var ki, bu girişimin Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasına iki hafta kala yapılması, AB ülkeleri ve Avrupa Parlamentosu üzerinde önemli bir etki yapması olanaksızdır. AB ile yürütülen müzakerelerin başlangıcında yapılması gerekli bir işlem, müzakereler sonrasına bırakılmıştı.⁷²⁵

Esas görüşmeler sırasında ANAP adına konuşan Engin Güner, partisinin gümrük birliği konusunda endişelerini ayrıntılı olarak sıraladı. Özellikle tam üyelik konusunda değil kesin bir tarih, genel bir siyasi irade beyanında bulunulmamış olmasının sakıncalarına değindi. Gümrük birliğinin Türkiye için bir lütuf olmayıp, bir hak olduğu halde, bu hakkı elde edebilmek için sürekli ödün verilmekte olmasını kınadı. *"... Gümrük birliği ve Avrupa Birliği'ne üyelik bizim arzumuzdur; zaten bundan dolayı da Anavatan Partisi olarak 1987 yılında tam üyelik başvurusunu yapmış bulunmaktayız. Fakat, ne pahasına olursa olsun, hele hele Kıbrıs'ta taviz vererek gümrük birliğine ve Avrupa Birliği üyeliğine hayır. Gümrük birliği mutlaka Avrupa Birliği üyeliği yolunda olmalıdır. Bir aşama olmalıdır, bir etap gibi kabul edilmelidir. Nihai hedefimiz tam üyektir. Türkiye, dünyadaki bütünleşme hareketlerinin dışında kalamaz. Eğer insanımızın mutluluğunu istiyorsak, daha demokratik, daha hür bir ortamda yaşamasını istiyorsak, böyle bir kuruluştan uzak kalmamızda fayda değil, zarar vardır. Fakat bu hükümet, maalesef, pazarlık gücünü kullanamamıştır, bu konuda elde olan kozları kullanılmıştır..."*⁷²⁶ Güner, 6 Mart'ta

⁷²⁵ Taha Akyol, "AB ve Partiler", **Milliyet**, 18 Şubat 1995. Mehmet Ali Birand, "Avrupa'ya Önemli Bir Uyarı" **Sabah**, 23 Şubat 1995.

⁷²⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, D. 19, Y:4, C:80, 1 Mart 1995, s. 296-299.

kabul edilecek Anlaşma metninin partilerine mensup bir-iki milletvekili dışında, hiçbir milletvekiline verilmediğine işaret etti. Milletvekillerinin ve kamuoyunun Anlaşma metninin içeriği konusunda bilgilendirilmemesinin yanlış olduğunu vurguladı. Hükümetin, Türkiye'nin ve Kıbrıs'ın geleceğini ipotek altına almaya hakkı olmadığını belirterek, Anlaşma metninin TBMM'de mutlaka onaylanması gerektiğini söyledi.

DSP Başkanı Bülent Ecevit, Türkiye'nin Ankara Anlaşması'nda öngörölmüş olan geçiş dönemini sonuçlandırma aşamasına ulaştığını belirterek, gümrük birliğine girip girmemenin değil ne koşullarla, ne gibi bir zaman perspektifi içinde gümrük birliğine girildiğinin ve bu konudaki hazırlıkların yeterli bir düzeyde olup olmadığının tartışılması gerektiğini vurguladı. Ecevit, sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için, Gümrük Birliği Anlaşması'nın ayrıntılarının bilinmesi gerektiğini belirtti. Fakat hükümetin bu konuda bilgi vermekten kaçındığına işaret etti. Tüm göstergeler Türkiye'nin bu konuda hazırlıklı olmadığını göstermektedir dedi. Ayrıca AB'den özellikle işgücü ve hizmetlerin dolaşımı, mali yardım konularında kesin taahhütler alınmadan gümrük birliğine girilmesinin Türk ekonomisini olumsuz etkileyeceğini söyledi. Gümrük birliği için, hele bir girelim AB'ye tam üyelik kendiliğinden gelir şeklindeki aşırı iyimser beklentilerin yanıltıcı olduğunu vurguladı. Gümrük birliğinin uzun vadede, ulusal sanayimizin verimliliğini ve rekabet gücünü artıracak, maliyetleri düşürecek, teknolojilerin yenilenmesini sağlayacak, tüketiciyi koruyacak, yabancı sermaye yatırımlarını artıracak olumlu etkileri olabilecekti. Fakat bunun gerçekleşmesi için, kısa dönemde gümrük birliğinin olumsuz etkilerinin önlenmesi, ve tam üyeliğin garanti edilmesi şarttı.⁷²⁷

DSP Başkanı Ecevit, gümrük birliği ile Kıbrıs sorunu konusunda hükümetin çok çelişkili politikalar izlediğini söyledikten sonra, Karayalçın'ın Kıbrıs'ın AB'ye tam üye olmadan önce, büyük bir olasılıkla Kıbrıs'ta federal bir çözüm bulunabileceği şeklindeki görüşlerini son derece sakıncalı bulduğunu belirtti. Hiçbir koşul altında Türkiye AB'ye tam üye kabul edilmedikçe, Kıbrıs'ta federe bir çözüme ulaşmış olsa bile, AB'ye tam üye alınmasını Türkiye kabul etmemeliydi. Uluslararası

⁷²⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, D. 19, Y: 4, C: 80, 21 Şubat 1995, s. 395-399; 1 Mart 1995, s. 290-300.

çalışmalardan kaynaklanan bu hakkını Türkiye saklı tutmalıydı. Aksi halde AB'ye tam üye olacak Kıbrıs'taki Türk Kesimi'nin AB dışında kalmış Türkiye ile bağları zayıflayacak, buna karşılık Yunanistan'la ilişkileri gelişmiş olacaktı. Bu da Türkiye ve Kıbrıs Türk Kesimi için büyük sakıncalar taşıyacaktı. Bütün bunlara karşılık Türkiye AB'ye karşı Kıbrıs'ı AB'ye almak için aynı zamanda veya daha önce Türkiye'nin tam üye olması tarzında yeni bir koz sağlamış olacaktı. Türkiye bu kozu kullanmalıydı. Serbest dolaşım konusunda olduğu gibi, AB'nin bildiğini okuma tehlikesine karşı Türkiye, zaman yitirmeden Kıbrıs ile özerkliğe dayalı, yani Kıbrıs Türk Kesimi'nin dış politika ve güvenlik konularında Türkiye'ye bağlı olacağı, ama diğer alanlarda tamamen bağımsız kalacağı bir ilişkiyi geliştirmeye yönelmeliydi.⁷²⁸

RP adına konuşan Cevat Ayhan ise, bu partinin geçmişte göstermiş olduğu tepkilerden oldukça farklı bir yorum getirerek, Gümrük Birliği Anlaşması ve bu çerçevede tam üyelik yönündeki gelişmelerin, Anayasa'nın 6. Maddesi'ndeki "*Hakimiyetin kayıtsız şartsız milletindir....*" olduğunu ve bunun TBMM tarafından kullanılacağı şeklindeki hükmüne aykırı olduğunu ileri sürüldü. Anayasa'da değişiklik yapılmasının şart olduğunu belirtti. Ayhan, AB'nin diğer faktörler yanında Müslüman olduğu için Türkiye'yi almak istemediklerini çeşitli vesilelerle açıkça belirtirken, Başbakanın ikide bir "*bizi almazsanız, Türkiye'de kökten dinciler kapınıza dayanır...*" demesini eleştirdi ve bunun Türkiye'nin Müslümanlığını terk etmesini isteyen batı ve Türkiye'deki batı kulüpçü çevrelerin Türkiye'yi AB'ye teslimi olarak yorumladı.⁷²⁹

MHP adına Muharrem Şemsek yaptığı değerlendirmede, AB'ye katılımın bir ön aşaması diye mütalaa edilen gümrük birliğine girişin Türkiye için ciddi riskler taşıdığını belirterek, katılım kararının iki yıl için ertelenmesini önerdi. Bu sürede AB ile müzakereler sürdürülürken, konunun toplumun bütün kesimlerince tartışılmasını ve daha sonra da referanduma gidilmesini istedi. Ancak 6 Mart 1995'teki Ortaklık Konseyi görüşmelerinde mutlaka bir anlaşmanın imzalanmasının zorunlu olması halinde, bu anlaşmanın aşağıdaki hususları sağlaması gerektiğini belirtti.

⁷²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, D. 19, Y: 4, C: 80, 21 Şubat 1995, s. 395-399; 1 Mart 1995, s. 290-300.

⁷²⁹ A.e., s. 384-388; 1 Mart 1995, s. 300-304.

- Türkiye'ye tam üyeliğe geçene kadar her yıl en az 3 milyar dolar seviyesinde yardım yapılması.
- Kıbrıs sorununun, gümrük birliğine geçişin bir ön koşulu olmaktan mutlaka çıkarılması.
- Türkiye'nin hassas sektörleri için en az 3-5 yıllık bir koruma süresi tanınması.
- Türkiye'nin üçüncü ülkelerle, özellikle Türk Cumhuriyetleri ve Kıbrıs Türk Kesimi ile yapmış olduğu iktisadi ve ticari anlaşmaların aynen devam etmesi ve benzer anlaşmalar yapabilme hakkının saklı tutulması.
- Kendisini ilgilendiren konularda, Türkiye'nin karar mekanizmalarına aktif katılımının sağlanması.
- Serbest dolaşım hakkı ve Türk mallarına konmuş kotaların kaldırılması.
- Tam üyeliğin başlayacağı tarihin şartsız olarak saptanması.
- AB ve gümrük birliğinin hiçbir safhasında ve hiç bir organda Türkiye'nin bağımsızlığı, milli birliği, üniter yapısı aleyhinde, içişlerine karışır tutumların olmayacağını teminat altına alınması. Şemsek, bu hususlar sağlanmadan gümrük birliğine girişin yeni bir kapitülasyon devrinin başlangıcı olacağını ileri sürdü.⁷³⁰

BBP adına konuşan Muhsin Yazıcıoğlu, gümrük birliği ile ilgili birçok hususun, bir takvime bağlanmış olması nedeniyle, tartışılmasında geç kalındığına dikkat çekti. Bu arada çeşitli hükümetlerin AB'ye yönelik siyasi tercihlerini toplumsal bir tercih haline dönüştürmek için uzun süre tek taraflı propaganda yapmış olmaları sonucunda konuyla ilgili bir çok önemli hususun doğru dürüst tartışıldığını ve dolayısıyla bilinmediğini vurguladı. Türkiye'nin sadece AT ilişkilerini dikkate almak lüksüne sahip olmadığını, Orta Asya'daki ülkelerle olan ikili ilişkilerin, Karadeniz Ekonomik İşbirliği çerçevesindeki girişimlerin, Ortadoğu'daki avantajların da dikkate alınması gerektiğini söyledi.⁷³¹

Millet Partisi adına İbrahim Kumaş da, bir emrivakiyle Türkiye'yi AB'ye sokmanın Türkiye'nin bağımsızlığını yitirmesi ve Hıristiyanlaşması anlamını

⁷³⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, D. 19, Y: 4, C: 80, 21 Şubat 1995, s. 291-294; 1 Mart 1995, s. 287-290.

⁷³¹ **A.e.** 21 Şubat 1995, s. 399-401; 1 Mart 1995, s. 293-300.

taşıyacağını belirterek, Gümrük Birliği Anlaşması'nı hiçbir zaman tanımayacaklarını belirtti.⁷³²

Tartışmalar sonunda DSP, MHP, BP, MP ve bazı ANAP milletvekillerinin imzasını taşıyan bir bildiri okundu. Bu bildiri de, Gümrük Birliği Anlaşması'nın Avrupa Parlamentosu'nda görüşüleceğinin belli olması ve gümrük birliğinin 1995 ile 2000 yılları arasında bir takvim içinde TBMM'ye belli yasaları çıkarma zorunluluğunu getirmesi gibi nedenlerle, TBMM'de görüşülüp, onaylanmasının zorunlu olduğu vurgulandı.⁷³³

Tartışmalardan anlaşılacağı üzere DYP ve CHP'den oluşan Koalisyon Hükümet'inin gümrük birliğine giriş konusundaki girişimlerini muhalefet partilerinden sadece ANAP desteklemiştir. Diğer muhalefet partileri girişimleri desteklememiştir.

3.3.5. 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile İlgili Tartışmalar

Gümrük Birliği Anlaşması imzalandıktan sonra tartışmalar devam etmiş ve toplumun her seviyesindeki kişiler görüşlerini açıklamıştır. Cumhurbaşkanı Demirel, gümrük birliğinin Türkiye'ye lütfen verilmiş bir hak olmadığını, aksine “...Türkiye'nin ahdi hakkı...” olduğunu belirtmiştir. AB'nin çeşitli sebeplerden dolayı Türkiye'yi istemediğini ve bu çerçevede ortaya çıkmış olan Yunanistan vetosunun, bu ülkeden mi geldiği, yoksa bu ülkeye bu vetonun başkaları tarafından mı kullandırıldığı sorusunun açıklık kazanmadığına dikkat çekmiştir.⁷³⁴

Anlaşma'nın imzalandığı gün, Başbakan Tansu Çiller Türk TV ve radyolarında yayınlanan “*Ulusa Sesleniş*” adlı programda, gümrük birliği ile ilgili değerlendirmesine; “...*bu tarihi günde çocuklarımıza, torunlarımıza bırakacağımız, büyük sorunlarını çözmüş, pırıl pırıl bir ülkenin müjdesini veriyorum...*” diyerek başladı ve “*bütünleşme sürecinin*” başlangıcı olarak nitelediği gümrük birliğinin Türkiye'ye getireceklerini şöyle sıraladı. “...*Mal, sermaye ve hizmetlerin kalitesi daha ucuza halkın eline geçebilecektir. Ticaret artacaktır. Bolluk olacaktır.*”

⁷³² TBMM Tutanak Dergisi, D. 19, Y: 4, C: 80, 21 Şubat 1995, s. 315-317.

⁷³³ A.e., 1 Mart 1995, s. 318.

⁷³⁴ Cumhuriyet, 8 Mart 1995.

Tüketicinin seçim imkanı çoğalacaktır. Tüketici korunacaktır. Amaç, insanlarımızın zenginliğidir. Yabancı sermaye ülkemize akacaktır... En son teknoloji bizim ülkemize de girecektir. Yeni iş sahaları açılacaktır. Gençlerimiz yeni imkanlara kavuşacaktır... Sağlıktan adalet, eğitimin mali sisteme kadar Türkiye, bütün kurumlarıyla yenileşecek ve Türkiye, dünyanın en önde gelen ülkeleri arasına girebilecektir”⁷³⁵

Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, Murat Karayalçın bu konuda TBMM'ye bilgi verdi ve ortaya atılan bazı tenkitleri yanıtladı. Karayalçın, bu değerlendirmesinde Anlaşma'nın ülkemiz için “...uygarlık yolunda çok önemli bir adım olacağını...” vurguladı ve Türkiye'nin “...yeni ve evrensel değer yargılarıyla...” karşı karşıya kalacağını belirtti. Ne var ki, “tüm kimliğiyle, tüm benliğiyle” AB'ye girecek olan Türkiye'nin bu özelliklerini yitirmesi veya kaybolması söz konusu olmayacaktı. Şimdi Türkiye bu değer yargılarını “Avrupalı ortaklarıyla paylaşacaktı”.⁷³⁶

Gümrük Birliği Anlaşması'nı Genelde Türk basını büyük bir coşkuyla destekledi. Örneğin Hürriyet gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök, gümrük birliğini Türkiye coğrafyasının yeniden şekillendiği bir oluşum olarak gördü ve gümrük birliğini yalnız ekonomik bir iddia değil, aynı zamanda bir çağdaş yaşam idealinin somut adımı olarak yorumladı.⁷³⁷ Mehmet Ali Birand, Gümrük Birliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla “her şeyin bittiğini” sananların çok yanıldığını belirtti ve Türkiye açısından “her şeyin asıl şimdi başladığını” vurguladı. Türkiye'nin önünde alınması gereken çok önemli kararların ve atılması kaçınılmaz adımların olduğunu, bunların gecikmesi halinde Türkiye'nin büyük zararlara uğrayacağını belirtti.⁷³⁸ Altan Öymen ise, gümrük birliğine girmekle Türkiye'nin bazılarının sandığı gibi herkesi aynı yöne götüren bir otobüse binmediğini, aksine herkesin kendi arabasını kendi sorumluluğu altında sürdüğü bir yola girildiğine işaret etti ve karşılaşılabilecek zorlukların bilincinde olarak, gerekli önlemlerin hızla alınmasının şart olduğunu vurguladı.⁷³⁹

⁷³⁵ Cumhuriyet, 8 Mart 1995, s. 7-10.

⁷³⁶ TBMM Tutanak Dergisi, D. 19, Y:4, C:80, 8 Mart 1995, s. 6-19.

⁷³⁷ Ertuğrul Özkök, “Hürriyet Yürekten Destekliyor...”, Hürriyet, 6 Mart 1995, ve 8 Mart 1995.

⁷³⁸ Mehmet Ali Birand, “Eğer Bazı Şeyleri Yapmazsak...”, Sabah, 7 Mart 1995.

⁷³⁹ Altan Öymen, “Girdiğimiz Yol...”, Milliyet, 7 Mart 1995.

CHP Genel Başkanı Hikmet Çetin, dikkatli bir değerlendirme ile “*Gümrük birliğinin yeni keşfedilmediğini...*” belirtti ve konunun abartılmamasını istedi. Gümrük birliğinin 1963’te başlayan bir sürecin doğal bir sonucu olduğunu vurgulayan Çetin, “...*Türkiye ve Avrupa için önemli bir olay. Ama kendi boyutları içinde tutmak ve asıl amacının tam üyelik olduğunu unutmamak gerekir...*” dedi.⁷⁴⁰

ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, partisinin gümrük birliğine özünde karşı olmadığını tekrar vurguladı fakat anlaşmanın “*ufak iç politika hesaplarıyla ve hiçbir hazırlık tamamlanmadan*” yapılmasını kınadı. Ayrıca gümrük birliği görüşmelerinin “*...şeffaf demokratik bir topluma...*” yakışmayacak şekilde yürütüldüğünü ve hükümetin TBMM’yi devre dışı bıraktığını, kamuoyunun bilinçli olarak yanlış bilgilendirildiğini ileri sürdü.⁷⁴¹

RP, AB ile ilişkilerin yakınlaşmasına ve hele Gümrük Birliği Anlaşması’nın tamamlanmasına karşı olmaya devam etti. RP, iktidara gelir gelmez bu anlaşmayı kaldıracağını söyledi. Tam üye olmadan gümrük birliğine girilerek “*şahsiyetsiz bir davranış*” gösterilmiş olduğunu söyledi. AB karar organlarında temsil edilmeyecek ama bu karar organlarında alınacak kararlara uymak zorunda kalacak olan Türkiye’nin bağımsızlığının tehlikeye atıldığını, bu durumun Türkiye’yi Avrupa’nın açık pazarı haline getireceğini belirtti. İslam dünyasının başı olan Türkiye’yi İslam birliğinden kopararak İslam birliğinin kurulmasının engellendiğini vurguladı.⁷⁴²

DSP, MHP, MP ve BBP gümrük birliğine daha önce değinilmiş olan nedenlerle karşı olmaya devam ettiler. Ama, TBMM’deki muhalefete mensup milletvekillerinin çok büyük bir bölümü gümrük birliğine karşı olmalarına karşın, RP’nin gensoru önerisine destek olmadılar. Böylece RP, AB ile ilişkilerin geliştirilmesine karşı çıkarken, muhalefetteki diğer partiler yalnızca gümrük birliğine karşı olduklarını gösterdiler.

⁷⁴⁰ **Hürriyet**, 5 ve 6 Mart 1995.

⁷⁴¹ **Hürriyet**, 7 Mart 1995.

⁷⁴² **Dünya**, 7 Mart 1995. **TBMM Tutanak Dergisi**, D. 19, Y: 4, C: 80, 8 Mart 1995, s. 49-50; 2 Mayıs 1995, s. 402-410.

İş çevreleri Anlaşma'yı ihtiyatlı bir sevinçle karşıladılar. TÜSİAD Başkanı Halis Komili, kamuoyunda Anlaşma'nın haklı olarak coşkuyla karşılandığına işaret etti, ama, bu sevincin “...henüz yolun başında olduğumuzu” bize unutturmamasını istedi. “...Anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte, hukuki platformdan siyasi, ekonomik ve sosyal platforma geçilmiştir. Türkiye bu alanda kısa sürede bazı dönüşümler gerçekleştirmek zorundadır” dedi. İstanbul Sanayi Odası (ISO) Başkanı Hüsamettin Kavi, Anlaşmada “ *taraflar gerekli görürse*” gümrük birliği 1 Temmuz 1996'ya ertelenebilir diye bir madde bulunduğunu dikkat çekerek, kalan sürenin çok iyi değerlendirilmesini istedi. ISO tarafından yürütülen bir araştırmaya katılan 813 işletmenin % 55-60 kadarının gümrük birliğinin ekonomiyi olumlu etkileyebileceği yönünde yanıt verdiklerini belirtti. Kavi, sanayicilerde gümrük birliği nedeniyle makro dengelere daha da önem verileceği yönünde bir beklenti olduğunu ekledi. Türkiye İşverenler Sendikası (TİSK) Başkanı Refik Baydur, gümrük birliği ile Avrupa'ya daha da entegre olunacağını belirtti; ama Türkiye'nin bu Anlaşma'dan tam olarak yararlanabilmesi için verimliliğin artırılması, ihracatın önündeki bürokratik engellerin kaldırılması vb. tedbirlerin hızla alınmasının şart olduğunu vurguladı. Bu büyük örgütler dışında kalan Kayseri Sanayi Odası, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Adana Ticaret Odası gibi daha çok orta ve küçük ölçekli kuruluşları temsil eden örgütler ise gümrük birliğinden olumsuz etkilenip, büyük zararlar karşısına gelebilecekleri şeklindeki endişelerini dile getirdiler.

Gümrük birliğine açık bir şekilde karşı çıkan en önemli kuruluş Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) oldu. Aslında politik alanda RP'nin ideolojik çizgisini taşıyan işadamlarından oluşan MÜSİAD da Gümrük birliği ile Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını yitireceğini ve ilişkilerin Brüksel'e endeksleneyeceğini ileri sürdü. Ama ilginç bir şekilde ve RP'den farklı olarak, Türkiye'nin ilişkilerini İslam ülkeleri gibi çok geniş bir alana yayılmış ülkelerden çok, Türkiye'nin doğusunda kalan ülkelerle geliştirmesini istedi. “*İpek Yolu Birliği*” olarak tanımlanan bu birlik içindeki ülkelerin birçoğunun İslam dinine sahip olduklarını ve ayrıca Türkçe konuştuklarını belirtti. Dünyada ekonomik dengelerin

batıdan doğuya kaymakta olduğunu, Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağları olan bu istikamete yönelmesinin çok daha akılcı bir tutum olacağını vurguladı.⁷⁴³

Gümrük Birliği Anlaşması ile ilgili işçi sendikaları konfederasyonlarının değerlendirmeleri, geçmiştekilerle kıyaslandığında, önemli değişiklikler gösterdi. Türk-İş, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesinin en önde gelen destekleyicilerinden biri iken, tutum değiştirdi ve Gümrük Birliği Anlaşması'nı eleştirme yoluna gitti. Ekonomik ve politik yönden AB normlarına uygun olmadan gümrük birliğine gidilmesinin birçok sorunun çıkmasına neden olacağını, uluslararası rekabete dayanamayan birçok şirketin kapanacağını, işsizliğin artacağını ve dolayısıyla çalışma barışının bozulacağını belirtti. Tam üye olmadan ve AB karar mekanizmalarında yer almadan gümrük birliğine girilmesinin Türkiye'nin çıkarına olmadığını vurguladı. DİSK ise Türk-İş'in tam aksi bir yol tuttu ve 1980 öncesinde AB'ye tam olarak karşı olma tutumunu terk etmiş olmakla kalmadı, gümrük birliği için yoğun faaliyetlerde bulundu. Anlaşma öncesinde, 50 milyon üyesiyle Avrupa'nın en önemli örgütlenmesi olan Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun yürüttüğü yoğun çabalar DİSK'in gümrük birliğini destekleyen değerlendirmeler yapmasını sağladı. DİSK, Gümrük Birliği Anlaşması'nı birçok kimsenin yaptığı gibi yalnızca *“ticari bir süreç olarak”* değerlendirilmesinin çok yanlış olduğunu vurguladı ve Anlaşma'nın aynı zamanda *“insan hak ve özgürlükleri sendikal haklar gibi sosyal ve siyasi değerlerin öne çıktığı bir süreçte içerdiğini”* ileri sürdü. Türkiye, Avrupa'nın bütün bu değerlerine ortak olmazsa gümrük birliği gelecekte Avrupa tarafında yok sayılabilecekti. Bu nedenle, hükümetin Anayasa ve yasalarda hızla demokratik değişiklikler yapmaya yönelmesi şarttı.⁷⁴⁴

3.4. Dış Politika Prensipleri Işığında Geçiş Dönemi ve Gümrük Birliği

Avrupa'da AET, AT ve AB istikametinde meydana gelen gelişmeler bir süreçtir. Süreç hem derinleşme hem de genişleme yönünde aşamalar ihtiva etmektedir. Sürecin hedefi Avrupa'nın bütünleşmesi ve egemen devletler birliği diyebileceğimiz yeni bir birleşik devletler yapısının oluşturulmasıdır. İnişli çıkışlı bir seyir izleyen bu süreç

⁷⁴³ *Yeni Yüzyıl*, 7 mart 1995; *Cumhuriyet*, 8 mart 1995; *Dünya*, 7 Mart 1995.

⁷⁴⁴ *Cumhuriyet*, 8 Mart 1995; *Yeni Yüzyıl*, 7 Mart 1995; *Milliyet*, 1 Mart 1995; *Hürriyet*, 1 Mart 1995.

çok dinamik bir özellik taşımaktadır ve zaman boyutu içinde büyük değişimler göstermektedir. Bu nedenle böylesine dinamik bir süreç içinde AT ile gerçekleştirilecek bir anlaşma günün sorunlarına çözüm bulduğu, ihtiyaçlarına cevap verdiği gibi gelecekteki muhtemel riskleri de karşılamalıdır. Anlaşma yapılırken bu dinamik süreç içinde hızla değişen dünya, gelecekte AT'nin alabileceği şekil ve Türkiye'nin durumu öngörülmelidir. Öngörülerin gerçekleşmeme olasılığı da düşünülerek anlaşma hükümleri Atatürk dönemi Türk dış politikası prensiplerinden esneklik prensibine uygun olarak hazırlanmalıdır. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol değişen durumları karşılayabilecek tedbirlerin alınmasını sağlayacak hükümleri ve organları ihtiva ettiği için esneklik prensibine uygundur.

Geçici Anlaşma ile Katma Protokol hükümlerinin uygulanmaya başlaması sonrasında AET'nin yapısında ve diğer ülkelerle ilişkilerinde hızlı bir değişim yaşanmıştır. Hazırlık döneminde gerekli çalışmaların yapılmamış olmasından kaynaklanan sorunlar ile hızlı değişimin ortaya çıkardığı sorunlar Türkiye AT ilişkilerinde olumsuz durum yaratmıştır. Bu olumsuz durum, dış politika prensiplerinden akılcılık ve gerçekçilik prensiplerine uygun olarak değerlendirildiğinde, Katma Protokol'ün değiştirilmesi yönünde talepleri gündeme getirmiştir. AT ile eşitlik prensibi doğrultusunda yapılan görüşmelerde sorunların çözümüne yönelik uzlaşma sağlanmış ve Tamamlayıcı Protokol imzalanmıştır.

1973 petrol krizi petrol ithalatına bağımlı olan Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir. Ekonomide meydana gelen problemler 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın olumsuz etkileri ile katlanmış ve Türkiye'de ekonomik istikrarsızlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik istikrarsızlık ve anarşinin oluşturduğu güvenlik problemleri siyasi istikrarsızlığı da tetiklemiştir. Türkiye ekonomik ve siyasi problemlerine kendi içinde yeterli çözümler bulamamıştır. Ayrıca mevcut durum Türkiye'nin Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesini zorlaştırmıştır. Türkiye olumsuzlukları gidermek için AT'den bazı taleplerde bulunmuş ve öneriler sunmuştur. Dış politikadaki bu girişim dış politika prensiplerinden kendi gücüne dayanma ilkesi ile uyumlu olmadığı için AT Türkiye'nin talep ve önerilerine cevap vermemiştir. Bunun üzerine 1976 yılında

Türkiye protokol'den doğan yükümlülüklerini 1 yıl süreyle ertelemiştir. Kararlı ve ısrarlı taleplerine topluluğun ilgi göstermemesi üzerine de 1978 yılında Türkiye AT'ye olan yükümlülüklerini tek taraflı olarak askıya almıştır. Bu dış politika yaklaşımı tutarlılık ve güvenilirlik prensibinin ihlal edilmesiydi ve sonuçta sorunlara çözüm getirmedeği gibi siyasi ve ekonomik istikrarsızlığı da arttırmıştır.

Başbakan Bülent Ecevit'in AT ile ilişkileri yürütürken çok boyutlu ve dengeli bir açılımla, Ortadoğu, Afrika ve Asya ülkeleri ile karşılıklı ticari ve iktisadi ilişkilerin geliştirilmesine çalışılacağını açıklamaları önem arz etmektedir. Fakat çok boyutlu dış politika uygulanması sürecinde, başlangıçta AT'ye karşı yükümlülüklerin bir yıl süre ile ertelenmesi ve müteakiben bu yükümlülüklerin tek taraflı olarak askıya alınması, batıya sırt çevirmek anlamında algılanmış ve ekonomik olumsuzlukların etkisi katlanarak artmıştır. Bu nedenle çok boyutlu dış politika uygulaması sürecinde, AT ile ilişkileri istikrarlı bir şekilde geliştirilmesine özen gösterilmesi gerekmektedir.

Yunanistan'ın 1976 yılında proaktif bir girişimle AT'ye tam üyelik başvurusu yapması karşısında, Türkiye mevcut durum içinde kendi gücüne güvenememiş ve pasif bir yaklaşımla bekle gör politikası uygulamıştır. Bu yaklaşım proaktif dış politika prensibiyle taban tabana zıttır. Bu nedenle Türkiye bu pasif dış politika uygulamasının zararlarını gelecekte uzun bir süre yaşayacaktır.

Siyasi istikrarsızlık ve bölünmüşlüğe anarşinin kontrol edilemeyecek boyutlara ulaşması eklenince 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu. Bu gelişme kısa dönemde Türkiye AT ilişkilerinin büyük yara almasına sebep oldu. Ancak Türkiye'de siyasi ve ekonomik istikrarın tekrar sağlanmış olması uzun dönemde Türkiye AT ilişkilerine olumlu yansıdı. Bu durum dış politikanın ülkenin gücü ile ne kadar ilişkili olduğunu göstermektedir.

Demokrasiye geçiş sürecinde iktidara gelen ANAP Hükümeti'nin Programı'nda AT ile ilişkilerin bütün safhalarında menfaatlerin dengelenmesinin esas alınacağını belirtmesi, Başbakan Turgut Özal'ın Ortak Pazara tam üyeliğin önemli olduğunu açıklaması, ancak ne pahasına olursa olsun görüşünü

paylaşmadıklarını vurgulaması dış politika prensiplerinden eşitlik prensibine uygundur.

TBMM’de Hükümet Programı görüşülürken MDP adına söz alan genel başkan Turgut Sunalp, ve TBMM’de Aralık 1984’de Dışişleri Bakanlığı’nın bütçe görüşmeleri sırasında MDP grubu adına konuşan Kamran İnan’ın, AET’nin ekonomik olduğu kadar siyasi ve gelecekte askeri önemi olan bir kuruluş olduğunu vurgulaması akılcı ve gerçekçi bir değerlendirmeye güzel bir örnek teşkil etmektedir.

HP grubu adına konuşan Erol Ağagil’in Türkiye’nin Avrupa ile ilişkilerini yönlendirirken ve yürütürken Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefine dikkat çekmesi, geçmişten ders alarak geleceğe yön verilmesini istemesi “*Dün mağrur oluşumuz yüzünden işlediğimiz hatayı, bize karşı yapılan haksızlıklar yüzünden küskünlüğe kapılıp işlersek, sonucun aynı olacağına hiç şüphe yoktur.*” demesi önem arz etmektedir.

Türkiye’nin 1986 yılında AT işlerinden sorumlu devlet bakanlığı kurması, Devlet Bakanı Prof.Dr. Ali Bozer’in Avrupa başkentlerine ziyaretleri, Gümrük Birliği öncesi Başbakan Tansu Çiller ile Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın’ın Avrupa devletlerinin liderleriyle doğrudan temasları Türkiye AT ilişkilerinin hızla gelişmesini sağlamıştır. Bu girişimler dış politika prensiplerinden karşılıklı diyalog ve doğrudan doğruya görüşmelere önem verilmesi prensibinin başarılı uygulamalarıdır.

Türkiye’yi gümrük birliğine yönlendiren aşağıda açıklanan başlıca 7 siyasal 4 ekonomik neden bulunmaktadır. Siyasal nedenler:

- Özellikle Kıbrıs sorununda yaşanan tıkanıklığı ve Güney Kıbrıs’ın AB’ye tam üyelik başvurusunu da kullanan Yunanistan’ın, gittikçe artan bir biçimde Türkiye AB ilişkilerinin önünde engel oluşturması.
- Avrupa Birliği’nde yaşanan derinleşme hareketlerinin kısa vadede yeni bir genişlemeye gidilmeyeceği yönünde bazı endişelere yol açması.
- Özellikle tam üyeliğin ardından gelecek serbest dolaşımın, başta Almanya olmak üzere pek çok AB ülkesinin bu yönde adım atmasını engelleyeceği kaygısı.

- Gümrük birliğini gerçekleştirmenin Türkiye’de siyasal iktidarlar tarafından bir iç politika aracı olarak görülmeye başlanması.
- Gümrük birliğinin Türkiye-AB arasında bugüne değin kopuk olan siyasal diyalog ortamının yeniden kurulmasına katkıda bulunacağına öngörülmesi.
- Tek Senet ve Maastricht sonrası ulaşılan tek pazar ve yeni politika alanlarının Topluluk yetkisine dahil edilmesi sonucu, Türkiye’nin uyum yükümlülüğü pek çok alanda artmış bulunuyordu. Gümrük birliğinin düzgün işleyebilmesi için hazırlık yapmak ve mesafe kaydetmek niyetini taşıyordu. Böylece, Türkiye, ekonomik entegrasyon yoluyla “*alt yapı bütünleşmesini*” sağlayacağı ve “*siyasal entegrasyon*”un kolaylaşacağı kanısındaydı.
- Gümrük birliğini gerçekleştirmek, tarafların Ankara Anlaşması ve Katma Protokol’den kaynaklanan hukuksal yükümlülükleri arasında bulunmaktaydı. Kaldı ki, Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları ve özellikle GATT sistemi çerçevesinde Türkiye’nin gümrük birliğini gerçekleştirme yükümlülüğü altında olduğuna da dikkat çekiliyordu.⁷⁴⁵

Türkiye’nin gümrük birliğine sıcak yaklaşmasına sağlayan ekonomik nedenler:

- Gümrük birliği için gerek duyulan mevzuat uyumu ve ekonomik politikaların; ekonomiyi disiplin altına sokmak, yapısal dönüşümleri gerçekleştirebilmek, makro ekonomik istikrarsızlığa son vermek ve belli standartları yakalamak açısından olumlu etkisi olacağına inanılıyordu.
- Daha büyük bir Pazar için üretim yapacak Türk firmalarının verimlilik ve etkinliğinin artacağı ve bu olumlu etkinin genel olarak ekonomi üzerinde olumlu yansımaları olacağı, yaşam kalitesinin ve refahın artacağı umuluyordu.
- Gümrük birliğinin yabancı sermayenin ülkeye girişi üzerinde olumlu etki yapacağı beklenmekteydi.
- Tekstil gibi önemli sektörlerde ticaret engellerinin ortadan kalkması, AB standartlarında üretilen ürünlerin artık herhangi bir engelle karşılaşmadan AB pazarına girebilecekleri, dolayısıyla da ihracatın artacağı beklentisi vardı.⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ Tekeli-İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 3**, s. 303.

⁷⁴⁶ **A.e.**, s. 298-309.

Bu siyasal ve ekonomik nedenlerin ötesinde, Türkiye'nin gümrük birliğini tam üyelikten önce gerçekleştirme politikasına doğru yönelmesinin arkasında, AB ile ilişkilerde tıkanıklığı açma niyeti ve tam üyelik hedefi yönünde önemli bir aşamanın gerçekleştirileceğine ilişkin kanaat yatmaktaydı. 1987'deki tam üyelik başvurusunun ardında yatan asıl nedenin, ölmekte olan ilişkilerin şok tedavisiyle canlandırılması gibi, gümrük birliğine yönelişin asıl nedeni de orta ve doğu Avrupa ülkelerinin sahneye çıkmasıyla arkalara itilen Türkiye'nin, AB nezdindeki eski avantajlı konumun tekrar elde edebilme çabasıydı.

Türkiye AT ilişkilerinin tıkanıdığı bir durumda, mevcut standart girişimlerle tıkanıklık aşılamayınca şok bir dış politika atağıyla tam üyelik başvurusu yapılması dış politika prensiplerinden hem esneklik hem de proaktif dış politika prensiplerine uygundur. Bu girişim ile tam üyelik başvurusunda yeterli ilerleme kaydedilirse de gümrük birliğinin gerçekleşmesi yönünde AT'nin harekete geçmesi sağlanmıştır.

Tam üyelik başvurusundan sonra ısrarlı çalışmalara rağmen fazla bir ilerleme kaydedilmeyince, yine esnek bir yaklaşımla uygulamaların safhalara ayrılması ve öncelik derecesine göre çözülmeye çalışılması kapsamında gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi yönünde politika izlenmesi strateji ve planlama prensibine uygun bir girişimdir.

Kıbrıs sorunu ve Kürt meselesinin AT organlarınınca Türkiye AT ilişkilerine yansıtılması eşitlik prensibine aykırı uygulamalardır. Bu tip uygulamalara kesin ve kararlı bir şekilde karşı çıkılması gerekmektedir. Bu karşı çıkışa Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın hareket tarzı uygun bir örnektir. Ancak bu arada AT'nin ekonomik ağırlıklı bir örgüt olmaktan yavaş yavaş siyasi ağırlığı da olan bir örgüte dönüştüğünün dikkate alınmasında fayda vardır.

Yunanistan'ın böyle bir örgüte Türkiye'den önce katılmakla inisiyatifi ele geçirdiği ve AT organlarının çalışmalarını Türkiye aleyhine şekillendirdiği de bir gerçektir. Yunanistan'ın ve Türkiye karşıtı lobilerin AT organlarında Türkiye aleyhine olan girişimlerini engellemek için iktidar ve muhalefetin birlikte hareket

etmesi ve sık sık doğrudan temaslarla bulunarak gerçekleri AT organları içinde yer alan önemli kişilere anlatmaları faydalı olacaktır.

4. Son Dönem ve Müzakere Süreci

Ankara Anlaşması, geçiş döneminin tamamlanmasıyla birlikte son dönemin başlayacağını belirtmiştir. Bu dönemde gümrük birliğinin de ötesine geçilerek, tam üyelik için ekonomi politikalarının uyumlaştırılması öngörülmüştür. Ancak Türkiye çeşitli siyasi ve ekonomik nedenlerle geçiş döneminin tamamlanmasını beklemeden AT'ye tam üyelik başvurusu yapmıştır. Başvuru sonrasında belli bir süre gümrük birliğinin gerçekleştirilmesine yönelik geçiş dönemi faaliyetleri ile tam üyelik girişimleri birlikte yürütülmüştür. Bu tezde anlatımda basitlik sağlaması maksadıyla tam üyelik girişimleri “*Son Dönem ve Müzakere Süreci*” başlığı altında incelenmiştir.

4.1. Tam Üyelik Başvurusu

Ankara Anlaşması'nda, geçiş döneminin tamamlanmasından sonra son dönemin başlayacağı belirtilmesine rağmen, Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, bütün Avrupa ülkelerine tanınmış haktan yararlanarak, AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.⁷⁴⁷ Böylece Türkiye Ankara Anlaşması'nın 28. maddesinde belirtilen duruma henüz ulaşmadığı yönündeki telkinleri ortadan kaldırmış ve Roma Anlaşması'nın “*Her Avrupalı devlet Topluluklara katılmayı isteyebilir*” hükmünden faydalanmıştır.

Türkiye öncelikli olarak başvurunun Konsey'in ön incelemesinden sonra prosedüre uygun olarak Komisyon'a gönderilmesine önem vermiştir. Başvuru zamanı da buna uygun olarak seçilmiştir. Bundan amaç 27 Nisan'da yapılacak Konsey toplantısında başvurunun görüşülmesini ve doğrudan Komisyon'a sevkini sağlamaktır. Öngörüldüğü gibi Lüksemburg'da toplanan Konsey Roma Anlaşması'na

⁷⁴⁷ AKÇT'nu kuran Anlaşma'nın 98., AET'yi kuran Anlaşma'nın 237. ve AAET'yi kuran Anlaşma'nın 205. maddeleri Avrupalı devletlere tam üyelik başvurusunda bulunma hakkı vermektedir.

uygun olarak oybirliği ile başvurunun incelenmek üzere Komisyon'a gönderilmesine karar verdi.

Türkiye, başvuruyla ilgili olumlu bir sonuç almak için Yunanistan ile ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Ancak Yunanistan'ın AT organlarında Türkiye karşıtı tutumunda bir değişiklik olmadı. Diğer üyelerin Yunanistan'ı ikna edebileceğini düşünerek Almanya, İngiltere ve Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin başkentlerinde ikili temaslarda bulunuldu. Hiçbir olumlu tepki alınamadı. Yunanistan'ın açıkça söylediği olumsuz görüşü diğer AT ülkeleri de örtülü bir şekilde paylaşıyordu.

Türkiye'nin üyelik konusundaki beklentileri, Mayıs 1988'de Belçika'da bir araya gelen AT Komisyonu üyelerinin 1992'ye kadar yeni üye kabul edilmemesi doğrultusunda karar almasıyla sarsıldı.⁷⁴⁸ Bu karamsar tablo Türkiye'nin AT ile ilişkilerde klasikleşen politikasını tekrar uygulamaya koymasına yol açtı. Türkiye AT'nin kendisi için tek seçenek olmadığını, AT'ye alınmaması halinde ABD ve Kanada, EFTA ülkeleri, SSCB, veya İslam ülkeleriyle daha yakın işbirliğine gidebileceğini açıkladı.

Türkiye'nin başvurusu 18 Aralık 1989'da AT Komisyonu tarafından bir görüş raporu ile değerlendirildi ve o dönem itibarıyla Türkiye'nin üyeliğine ilişkin olarak verilecek kararın ertelenmesinin uygun olacağı sonucuna varıldı. Fakat Türkiye'nin Topluluğa üyelik için ehil olduğu belirtildi. Komisyon'a göre, AT ile bir ülke arasında tam üyelik müzakerelerinin başlatılabilmesi ancak makul bir süre içinde olumlu sonuç alınmasının mümkün olduğu durumlarda söz konusu olabilirdi. Bu ise AT'nin yeni üyenin katılımıyla doğabilecek sorunları giderebilme kapasitesine ve başvuran ülkenin üyelikten kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirebilme kabiliyetine bağlıydı. Türkiye'nin makro ekonomik göstergeleri; düşük gelir düzeyi, enflasyon ve işsizlik gibi kronik sorunları her iki ölçütün gerçekleşmesine imkan vermeyecek durumdaydı. Demokrasiye geçilmesine rağmen demokrasi, insan hakları ve azınlık hakları gibi konularda hala Avrupa demokrasilerinin çok gerisindeydi. Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs'la ilgili sorunlar Türkiye AT ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekteydi. Ayrıca Varşova Paktı ve SSCB dağılma sürecine

⁷⁴⁸ AT Üyeliği Hayal, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1998.

girmiş, doğu Avrupa ülkeleri AT'nin öncelikli ilgi alanına girmişti. Soğuk Savaş dönemi sonrasında Türkiye'nin jeopolitik önemi tartışılır duruma gelmişti. AT Bakanlar Konseyi 5 Şubat 1990'da Komisyon'un görüşünü aynen benimsedi⁷⁴⁹ ve Türkiye ile ilişkilerin ortaklık çerçevesinde geliştirilmesi yönünde komisyona görev verdi. Bu tarihten sonra Türkiye AT ilişkileri gümrük birliğinin sağlanması doğrultusunda gelişti.

4.2. Lüksemburg Zirvesi ve AB İle Siyasi Konularda Görüşmelerin Kesilmesi

Türkiye, 1996 yılından itibaren AB tarafından başlatılmış bulunan yeni genişleme süreci içinde yer almak isteğini AB'ye iletmiştir. Bu çerçevede, AB dışişleri bakanlarının 15-16 Mart 1997 tarihlerinde Hollanda'nın Apeldoorn kentinde gerçekleştirdikleri toplantıda, 1963 Ankara Anlaşması ve 1989 AT Komisyonu görüşünde belirtildiği şekilde Türkiye'nin tam üyeliğe ehil bulunduğu teyit edilmiş, adaylık konusunda Türkiye'ye diğer aday ülkelerle aynı ölçütlerin uygulanacağı belirtilmiştir. Bu anlayış, 29 Nisan 1997 tarihli Türkiye-AT Ortaklık Konseyi toplantısında da tekrar edilmiştir.⁷⁵⁰

Önemli bir değişim sürecinin içinde bulunan AB'nin yapısal ve kurumsal açılardan güçlendirilmesi ve genişleme hazırlıklarının tamamlanması ile ilgili kararların alınması aşamasında, 16-17 Haziran 1997 tarihlerinde Amsterdam'da gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde, hiçbir aday ülkenin ismi zikredilmemiş ancak Türkiye Zirveyi izleyen 27 Haziran tarihli bilgilendirme toplantısına diğer adaylarla birlikte eşit şartlarda katılmıştır. Bu gelişmeleri izleyen dönemde, Avrupa Komisyonu 16 Temmuz 1997 tarihinde genişleme süreci politikalarına ilişkin olarak "Gündem 2000" başlıklı raporu yayınlamış, 10 Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkesi (MDAÜ) ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin genişleme sürecine dahil edilmesini öngörmüş, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovenya ve Estonya ile tam üyelik müzakerelerinin açılmasını önermiştir.⁷⁵¹ Anılan raporda, Türkiye genişleme

⁷⁴⁹ Sandıklı, a.g.e., s. 214.

⁷⁵⁰ Coşkun, a.g.e., s. 266.

⁷⁵¹ Erhan Erçin, *Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye*, İstanbul, İKV Yayınları, No 170, 2002; Cengiz Aktar, *Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

boyutunda yer almakla birlikte, ne katılım müzakereleri açılacak ülkeler arasında sayılmış, ne de katılım öncesi stratejiye dahil ülkeler kapsamına dahil edilmiştir.⁷⁵² Türkiye, Komisyon'un "*Gündem 2000*" ile aynı zamanda açıkladığı "*Bildirim*" çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bildirimde ilişkilerin gümrük birliği ötesine geçecek şekilde geliştirilmesi ve Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesi hedef alınmıştır.

Lüksembourg'da 12-13 Aralık 1997 tarihlerinde toplanan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde de Türkiye'nin beklentilerinin büyük bir kısmı gerçekleşmemiştir. Zirvede ele alınan konular "*Gündem 2000*" raporu ve genişleme süreciyle ilgili stratejik kararları kapsamıştır. Zirve sonuç bildirgesinde Türkiye'nin tam üyeliğe ehil olduğu teyit edilmiş ve diğer aday ülkelerle aynı kriterlere uygun olarak değerlendirileceği belirtilmiştir. Türkiye'nin üyeliğe hazırlanması için katılım öncesi strateji olarak nitelendirilebilecek bir işbirliği programının geliştirilmesi öngörülmüş ve Türkiye Avrupa Konferansı'na davet edilmiştir.⁷⁵³ Ancak Türkiye'nin AB'ye üyeliği adeta siyasal nitelikli 4 özel koşula bağlanmıştır. Bu koşullar; Türkiye'nin insan hakları alanında başlattığı siyasi reformların takibi, azınlıklara saygı gösterilmesi ve azınlıkların korunması, Yunanistan ve Türkiye arasında tatmin edici istikrarlı ilişkilerin oluşturulması, anlaşmazlıkların Uluslararası Adalet Divanı yoluyla çözümlenmesi ve BM Güvenlik Konseyi kararlarından hareketle Kıbrıs'ta siyasi bir çözüme ulaşmak amacıyla, BM'nin koruması altında yürütülen müzakerelere Türkiye'nin destek vermesi olarak sayılmıştır.⁷⁵⁴

Zirve sonuçları, Türkiye'nin yıllardır izlediği politikalara öylesine tezat noktalar içeriyor ve son derece önemli iç ve dış sorunlara öyle vurgular yapıyordu ki, Ankara AB ile siyasi diyalogu askıya aldığını açıkladı. Hükümet tarafından yapılan açıklamada, AB'nin Türkiye'ye yönelik yanlı ve ayrımcı tutumu kınanıyor ve AB'nin mevcut zihniyeti ve yaklaşımı değişmedikçe ilişkilerin çerçevesi dışındaki siyasi konuların ele alınmayacağı belirtiliyordu. Ancak Türkiye'nin tam üyelik hedefini koruduğu ve AB ile mevcut ortaklık ilişkisini sürdürüleceği

⁷⁵² http://www.abgs.gov.tr/tur_ab_iliskileri_dosyalar/tur-ab_iliskileri_tarihce.htm 2 Mayıs 2007.

⁷⁵³ Sandıklı, **a.g.e.**, s. 236.

⁷⁵⁴ Sadi Somuncuoğlu, **Avrupa Birliği Bitmeyen Yol**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2002, s. 49.

vurgulanıyordu.⁷⁵⁵ AB'nin Kıbrıs ile üyelik müzakerelerini başlatması durumunda Türkiye'nin KKTC ile bütünleşmeye gitmek için gerekli çalışmaları başlatacağı açıklanıyordu.⁷⁵⁶ Kıbrıs, Türk-Yunan ilişkileri ve insan hakları başlıkları altında ve esasen AB tarafından ortaya konmuş bulunan siyasi konuların karşılıklı ilişkilerde gündem dışında tutulmasına özen gösterileceği; ancak ilişkilerin ekonomik ve ticari boyutlarına halel getirilmemesine gayret edileceği ifade ediliyordu.

Avrupa Komisyonu, 12 Mart 1998'de yapılması planlanan Avrupa Konferansı'nın hemen öncesinde 4 Mart 1998 tarihinde "*Türkiye için Avrupa Stratejisi*" başlıklı bir belge yayımlanmıştır. Anılan belgede, 1997 yılının Temmuz ayında yayımlanan "*Bildirim*"in ötesine geçilmemekle birlikte, Türkiye'nin her alanda AB'ye yakınlaştırılması suretiyle tam üyeliğe hazırlanmasının önemi vurgulanmıştır.⁷⁵⁷ Söz konusu belgenin yetersiz bulunması üzerine Türkiye, 12 Mart 1998 tarihinde Londra'da toplanan Avrupa Konferansı'na katılmamış ve Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesine dair görüş, talep ve önerilerini içeren mukabil "*Strateji Belgesi*"ni 22 Temmuz 1998 tarihinde AB tarafına iletmiştir.⁷⁵⁸

"*Strateji Belgesi*"nde, Ortaklık Anlaşması'nın nihai amacının, Türkiye'nin AB'ye üyeliği olduğu belirtilerek, ortaklık ilişkilerindeki gelişmelerin ancak bu hedef yönünde gerçekleşmesi halinde bir değer taşıyabileceği açıklanmıştır. Bunun gerçekleşmesinin ise; AB'nin yükümlülüğü olan mali işbirliğini sağlıklı biçimde işlemesine, Ortaklık Konseyi'nin etkili ve düzenli olarak çalışmasına, Türkiye'nin gümrük birliğiyle ilgili konularda AB tarafından alınan kararlar üzerinde etkili olabilmesini sağlayacak mekanizmaların sağlıklı işlemesine bağlı olduğu özellikle vurgulanmıştır. Belgede ayrıca, Türkiye AB ilişkilerinin gelişmesi bakımından öncelikle ele alınması gereken hususlar da yapıcı bir anlayışla Topluluk tarafına iletmiştir.

⁷⁵⁵ Baykal- Arat, **a.g.e.**, s. 347.

⁷⁵⁶ S. Rıdvan Karluk, "Genişleyen Avrupa ve Türkiye", **Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı I**, Ankara, 24-27 Aralık 1997, s. 260-283.

⁷⁵⁷ Coşkun, **a.g.e.**, s. 274-275.

⁷⁵⁸ **A.e.**, s. 280.

15-16 Haziran 1998 tarihlerinde Cardiff’de gerçekleştirilen AB Zirvesi’nin ardından yayımlanan Zirve Sonuçları Belgesi’nin Türkiye ile ilgili kısımları, “Genişleme” başlığı altında yer almıştır.⁷⁵⁹ AB’nin en kapsamlı genişleme perspektifinin belirlendiği ve gelecekte AB’ye katılacak ülkelere ilişkin katılım stratejilerinin geliştirildiği Lüksemburg Zirvesi’nin Türkiye’ye ilişkin kısımları ile mukayese edildiğinde, Cardiff Zirvesi sonuçlarının Türkiye’nin konumunda nispi bir ilerleme sağladığı söylenebilir.

Avrupa Komisyonu’nun, Cardiff Zirvesi’nde diğer aday ülkelerde izlenen yöntemeye uygun olarak, Türkiye’nin üyelik yönünde sürdürdüğü çalışmaları izlemek ve gelişmeler hakkında zirveye düzenli olarak rapor vermekle görevlendirilmesi, AB’nin Lüksemburg’da aldığı kararın düzeltilmesi açısından olumlu bulunmuştur. Ayrıca, Zirve Sonuç Belgesi’nde “Türkiye için Avrupa Stratejisi”nin olumlu karşılandığı ve bu Strateji’nin Türkiye’nin önerileri doğrultusunda geliştirilebileceği ifade edilmiştir.⁷⁶⁰ Ancak, Türkiye’nin adaylığı konusunda Lüksemburg Zirvesi’nde öngörülmüş bulunan bazı siyasi şartlarda herhangi bir değişiklik yapılmaması nedeniyle, Cardiff Zirvesi sonuçları Türkiye tarafından yeterli görülmemiştir.

Cardiff Zirvesi’nde alınan karar uyarınca, Türkiye diğer adayların dahil olduğu rapor sistemine dahil edilmiş ve Türkiye’nin Kopenhag kriterleri bakımından performansını inceleyen ilk İlerleme Raporu 4 Kasım 1998 yılında yayımlanmıştır. Raporda; Türkiye’de politik açıdan kamu otoritelerinin işleyişinde bazı anormallikler olduğu, İnsan hakları ihlallerinin devam ettiği, azınlıklara muamele konusunda önemli eksiklikler bulunduğu, ordunun sivil denetime tabi olmamasının kaygı verici olarak değerlendirildiği, Milli Güvenlik Kurulu’nun siyasi yaşamda oynadığı büyük rolün bunu yansıttığı, Güneydoğu’daki duruma askeri olmayan sivil bir çözüm bulunmasının gerektiği, komşu ülkelerle tüm anlaşmazlıkların uluslararası hukuka uygun olarak barışçı yöntemlerle çözülmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.⁷⁶¹

⁷⁵⁹ S. Rıdvan Karluk, “Genişleyen Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı I**, s. 408-409.

⁷⁶⁰ European Commission, **European Strategy for Turkey**, March, 1998.

⁷⁶¹ **Türkiye İçin 1998 Yılı İlerleme Raporu**. <http://www.deltur.cec.eu.int!/publishdocs/tr/1998%20ilerleme%20raporu.rtf>.

11–12 Aralık 1998 tarihlerinde gerçekleştirilen Viyana Zirvesi Sonuç Belgesi'nin genişlemeye ilişkin kısmında, Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verildiği belirtilmiş ve Türkiye'nin AB üyeliğine hazırlanması amacıyla hazırlanan Avrupa Stratejisi'nin, Lüksemburg ve Cardiff Zirveleri sonuçları da dikkate alınarak uygulanmasının önem taşıdığı vurgulanmıştır. Zirve sonuçları, Türkiye'nin AB üyeliğinin teyit edilmesi açısından olumlu olarak değerlendirilse de, herhangi bir yenilik getirmemiştir. Türkiye, bahse konu Zirve sonrasında Avrupa Stratejisi'nin bir katılım stratejisi olarak yetersiz kaldığı ve geliştirilmesi gerektiği yönündeki tutumunu değiştirmemiştir.

AB devlet ve hükümet başkanlarının 3–4 Haziran 1999 tarihlerinde Köln'de gerçekleştirdikleri zirvede, özel siyasi koşulların kaldırılmasına ilişkin bir gelişme olmamıştır. Buna karşılık, Almanya ve Almanya ile birlikte hareket eden birkaç ülke Türkiye'nin "*aday ülke*" olarak değerlendirilmesini mümkün kılacak bir ifadenin sonuç belgesine eklenmesini istemişlerdir. Ancak, Yunanistan, İsveç ve İtalya'nın bu ifadeye karşı çıkmaları sonucunda Köln Zirvesi'nde Türkiye'ye ilişkin herhangi bir gelişme kaydedilememiştir.⁷⁶²

4.3. Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin Aday Ülke Olarak Kabul Edilmesi

AB dışişleri bakanlarının 4-5 Eylül 1999 tarihlerinde Finlandiya'nın Saariselka kentinde yaptıkları, AB devlet ve hükümet başkanlarının Aralık ayında yapacakları zirve toplantısı için bir hazırlık niteliği taşıyan gayri-resmi toplantıda, Türkiye'ye resmi adaylık statüsü kazandırılması yönünde görüş birliği sağlanamamıştır.⁷⁶³ Almanya, Fransa, Hollanda ve İtalya Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi gerektiğini vurgularken, başını İsveç ve Danimarka'nın çektiği Baltık ülkeleri adaylık statüsü verilmeden önce Türkiye'nin Kopenhag kriterlerine, özellikle de siyasi alandaki kriterlere uyum sağlaması gerektiğini vurgulamışlardır. Yunanistan prensip olarak Türkiye'nin adaylığına ve tam üyeliğine karşı olmadığını bildirmiş, ancak bunun

⁷⁶² http://www.abgs.gov.tr/tur_ab_iliskileri_dosyalar/tur-ab_iliskileri_tarihce.htm 5 Mayıs 2007.

⁷⁶³ Coşkun, **a.g.e.**, s.292-293.

gerçekleşmesi için Türkiye'nin Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB üyeliğine karşı benimsediği olumsuz tutumu değiştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Türkiye'ye ilişkin ikinci İlerleme Raporu 13 Ekim 1999 tarihinde yayımlanmıştır. Anılan raporda, Türkiye'nin AB ile gümrük birliğini gerçekleştirme konusunda ciddi bir performans gösterdiğine dikkat çekilerek, aday ülkeler arasında Türkiye'nin de dahil edilmesi yönünde görüş bildirilmiştir. Raporun siyasi kriterler ile ilgili bölümünde, Türkiye'de demokratik sistemin temel özellikleri mevcut olmakla beraber, Kopenhag siyasi kriterlerinin hala karşılanmadığı değerlendirilmiştir. Raporun ekonomik kriterlerle ilgili olarak sürdürülebilir makro ekonomik istikrarın sağlanması, hukuksal ve yapısal reform programlarının uygulanması yönünde daha fazla ilerleme olması şartıyla, Türkiye'nin zorluklar olsa da AB içindeki rekabet baskısıyla ve piyasa güçleriyle başa çıkabileceği değerlendirilmesine yer verilmiştir.⁷⁶⁴

İlerleme Raporu'ndaki öneriler doğrultusunda, 10-11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki'de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, Türkiye diğer aday ülkelerle eşit şartlarda AB'ye aday ülke olarak kabul edilmiştir.⁷⁶⁵ Zirve metninde, Türkiye'nin, diğer aday ülkelere uygulanan kriterler çerçevesinde aday ülke olduğu ilan edilmiş, üyelik bakımından gerekli olan reformların gerçekleştirilmesine yönelik olarak Türkiye için bir "*Katılım Öncesi Strateji*" geliştirileceği belirtilmiştir. Ayrıca, katılım sürecinde Türkiye'nin Topluluk Programları'ndan faydalanacağı ve AB ile diğer aday üye ülkeler arasında yapılacak toplantılara dahil edileceği ifade edilmiştir. Bunlara ilaveten, Türkiye'nin AB'ye katılımında AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin bir ulusal program hazırlaması öngörülmüştür. Zirve'de, Avrupa Komisyonu'ndan katılım ortaklığının uygulamasını izlemek üzere bir mekanizmanın kurulması, Türkiye'nin mevzuat ve uygulamalarının AB ile uyumlaştırılmasını temin etmek için AB müktesebatının analitik incelemesi

⁷⁶⁴ **Türkiye İçin 1999 Yılı İlerleme Raporu.** <http://www.deltur.cec.eu.int!/publishdocs/tr/duzenlirapor99.rtf>.

⁷⁶⁵ **Avrupa ile Geçmişte ve Gelecekte Bütünleşme**, Ankara, TCMB Yayınları, 2000, s. 85.

sürecinin başlatılması ve katılım öncesi sağlanacak olan tüm mali yardımların koordinasyonuna ilişkin bir çerçeve hazırlaması talep edilmiştir.⁷⁶⁶

Sonuç Bildirgesi'ndeki Kıbrıs ve Ege sorunlarıyla ilgili ifadeler ilk incelemede koşul olarak algılanmıştır. Lüksemburg Zirvesi'nde ortaya konan 4 siyasi koşuldan ikisi, insan hakları ve Güneydoğu'ya sivil çözüm koşulu kaldırılmıştır fakat Ege ve Kıbrıs ile ilgili koşullar devam etmektedir.⁷⁶⁷ Türkiye rahatsızlığını AB tarafına iletmiş ve net bir açıklama istemiştir. Finlandiya Başbakanı Lipponen'in, Ecevit'e hitaben gönderdiği ve Helsinki Zirvesi sonuçlarının Kopenhag kriterlerine ilave ayrı kriterler getirmediğini belirten mektubu tereddütlerin aşılmasını sağlamıştır.⁷⁶⁸ Helsinki Zirvesi sonuçları Türkiye'de kısa bir tereddütten sonra büyük bir başarı ve AB üyeliğinin kısa ve orta vadede gerçekleşeceğinin bir garantisi olarak kabul edilmiştir.

Kosova'ya gerçekleştirilen uluslararası müdahale ve Kafkaslardaki enerji kaynaklarının güvenliği Türkiye'nin jeopolitik önemini yeniden ön plana çıkarmış, Türkiye'nin NATO ve Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği içindeki vazgeçilemez konumunun farkına varılmıştır. Bu gelişmeler ABD'nin Türkiye'nin genişleme sürecine dahil edilmesi yönündeki girişimlerini artırmasına neden olmuştur. Avrupa ülkelerinde iktidara gelen sosyal demokrat partiler de Türkiye'nin üyeliğine kültürel nedenlerle karşı çıkmamışlar. Yunanistan'da Simitis Hükümeti'nin Avrupa Parasal Birliği alanına dahil olmak için savunma harcamalarını azaltma, Ege ve Kıbrıs konularında Türkiye üzerindeki siyasi baskıları devam ettirme gereksinimi, Türkiye ve AB arasındaki siyasi diyalogun devam ettirilmesi zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Sıralanan olumlu gelişmelere Türkiye'de gerçekleştirilen siyasi ve ekonomik başarılar ilave olunca, Lüksemburg'da alınan kararlar sonucu kopan siyasi diyalog süreci, Türkiye'nin adaylık sürecine dahil olmasıyla yeniden başlamıştır.

AB, geçen süre içinde Türkiye'yi dışlamanın adaylık statüsü tanımaktan çok daha kesin ve nihai bir tercih ifade edeceğini fark etmiş ve bu tercihin faturasının ise

⁷⁶⁶ **Avrupa Birliği ve Türkiye**, DTM, s. 455-456.

⁷⁶⁷ Baykal-Arat, **a.g.e.**, s. 353-354.

⁷⁶⁸ Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999**, Doğan Kitap, 2000, s. 535-536.

Türkiye'ye tanınacak adaylık statüsünden çok daha ağır olacağını hesaplamıştır. Türkiye'yi AB'nin çıkarları doğrultusunda etkileme ve dönüştürme çabalarının başarıya ulaşması, adaylık süreci içinde çok daha olası görülmüştür. Bu durumda, inisiyatif AB'de olacak ve müzakere süreci içinde Türkiye'nin dönüşümü yönlendirilebilecek ve kontrol edilebilecekti. Sonuçta Türkiye'nin AB'ye katılmasında nihai karar AB ülkelerinin vereceği karara bağlı olacaktır. Bir ülkenin hayır demesi Türkiye'nin AB'ye girmesini engelleyebilecekti.

4.4. Katılım Ortaklığı Belgesi ve Ulusal Program

Taraflar arasındaki ilişkilerde meydana gelen bu gelişmeler sonrasında, 11 Nisan 2000 tarihinde Lüksembourg'da Türkiye-AT Ortaklık Konseyi'nin 39. toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda alınan 2/2000 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) uyarınca, gümrük birliğinden bu yana üzerinde çalışılan hizmetler ve kamu ihaleleri alanındaki müzakerelerin başlatılması öngörülmüştür. Ayrıca, 3/2000 sayılı OKK uyarınca tarama sürecine ön hazırlık niteliği taşıyan analitik incelemenin yapılması maksadıyla 8 alt komitenin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komiteler aynı yıl içinde çalışmalarına başlamıştır.⁷⁶⁹

Türkiye'nin, aday ülke ilan edilmesini müteakip Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve AB Konseyi'nce onaylanan, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum için yapması gerekenleri, AB müktesebatına uyum yükümlülüklerini, mali yardımları ve üyelik için gerekli kısa ve orta vadeli öncelikleri içeren ilk Katılım Ortaklığı Belgesi, 8 Kasım 2000 tarihinde açıklanmış ve 24 Mart 2001 tarihinde Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi'nde yayımlanmıştır.⁷⁷⁰

Katılım Ortaklığı Belgesi; giriş, amaçlar, ilkeler, öncelikler ve orta vadeli hedefler, programlama, koşullar ve izleme başlıklarından meydana gelmişti. Belgenin "*Amaçlar*" bölümünde Ulusal Program'ın Katılım Ortaklığı Belgesi'ni birebir yansıtmasının zorunlu olmadığı sonucu çıkarılabilirse de, belgenin temel içeriğinin ve takvimin adaylık sürecinin ilerlemesinde önemli olduğu, uyulmaması

⁷⁶⁹ Avrupa Birliği ve Türkiye, DTM, s. 456-459.

⁷⁷⁰ Katılım Ortaklığı Belgesi. <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=4&fId=4&prnId=3&hnd=1&docId=349&ord=2&fop=0>.

durumunda mali ve teknik yardımların alınmasında sorunlara ve gecikmelere yol açabileceği açıktı. Belgenin “İlkeler” bölümünde ise; her üye devlet için saptanmış olan temel öncelik alanlarının, üyelik için öngörülen Kopenhag siyasi ve ekonomik kriterlerini yerine getirebilme yeteneğine bağlı olduğu belirtilmişti. Ayrıca belgeye göre, tüm aday devletlerin AB anlaşmalarında belirlenen değerleri ve amaçları paylaşması gerekiyordu. Bu çerçevede, belgede Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesi’nin sınır anlaşmazlıkları ve Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin 4 ve 9.a. paragraflarına atıfta bulunulmuştu.

Öncelikler ve orta vadeli hedefler adını taşıyan bölüm iki alt başlığa ayrılmıştı. Bir yıl içinde gerçekleştirilmesi ya da önemli ölçüde aşama kaydedilmesi gereken çalışmalar “kısa vadeli öncelikler” alt başlığı altında yer almıştı. “Orta vadeli öncelikler” alt başlığı altında ise; tamamlanması bir yıldan fazla sürmesi beklenen fakat imkanlar ölçüsünde çalışmaların ilk yıl içinde başlatılması gereken alanların listesi verilmişti.

Kısa ve orta vadede öngörülen öncelikli siyasi hedefler arasında ifade, din ve inanç özgürlükleri ve sivil toplumun tesisi (toplantı ve örgütlenme özgürlüğü kapsamında) önündeki her türlü engelin ortadan kaldırılması ve yasal reform, insan hakları ihlalleri ve işkencenin adli yollardan ve eğitim aracılığıyla ortadan kaldırılması, kültürel haklar, Devlet Güvenlik Mahkemeleri de dahil olmak üzere yargı reformu ve yargı mensuplarının AB hukuku alanında eğitimi, olağanüstü hal uygulamalarına son verilmesi, bölgesel dengesizliklerin ortadan kaldırılması, anadilde yayın ve anadil eğitimi hakkı, idam cezasının kaldırılması gibi son derece zorlu ve kapsamlı unsurlar yer almaktaydı. Bundan başka, kamu harcamalarının denetim altına alınması, IMF ve Dünya Bankası ile uzlaşılan istikrar ve yapısal reform programının uygulanması, mali sektör reformu ve mali denetim, tarımsal reformlar, özelleştirme, merkez bankasının bağımsızlaştırılması, emeklilik ve sosyal güvenlik sistemlerinde sürdürülebilirliğin sağlanması, yaygın ve düzeyi yükseltilmiş eğitim ve sağlık hizmetlerinin temini gibi ekonomik kriterlerin yerine getirilmesi de Katılım Ortaklığı Belgesi’nin kısa ve orta vadeli öncelikleri arasındaydı.

Türkiye'nin yapısal dönüşümü gerçekleştirebilmesi için AB tarafından sağlanacak mali yardımların programı, Katılım Ortaklığı Belgesi'nin "Programlama" başlığını taşıyan bölümünde ele alınmıştı. Nisan 2000'de kabul edilen birinci tüzük, AT-Türkiye Gümrük Birliği'ni derinleştirecek önlemlerin uygulanması için 3 yıl boyunca yılda 5.000.000 EURO, ikinci tüzük ise Türkiye'de ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik edecek tedbirlerin alınmasına yönelik olarak 3 yıl boyunca yılda 45.000.000 EURO yardımı öngörmüştü.

Belgenin "Koşullar" başlığını taşıyan bölümünde ise, Topluluk yardımlarının bağlı olduğu koşullar belirtilmişti. Buna göre; Katılım Ortaklığı'nın belirli önceliklerinin 2001 yılı içinde yerine getirilmemesi durumunda Konsey mali yardımları askıya alabilecekti.

Belgenin 8 Kasım tarihinde açıklanan ve Komisyon tarafından hazırlanıp Bakanlar Konseyi'ne sunulan metinde, "Siyasi Kriterler" başlığı altında, Kıbrıs sorununun çözümünde "...Siyasi diyalog çerçevesinde, BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözüm bulunması sürecinin başarılı bir sonuca ulaştırılması yönündeki çabaların kuvvetle desteklenmesi..." ifadesi yer almıştı ve konu Türkiye için 2001 yılı sonuna kadar yerine getirilmesi zorunlu bir siyasi kriter olarak görülmüştü. Ayrıca, Yunanistan Ege ya da genel ifadeyle sınır anlaşmazlıklarının, orta vadeli öncelikler arasına alınmasını sağlamak için baskılarını artırmıştı. AB üyeliği ile Kıbrıs sorununun çözümü arasında herhangi bir bağ kurulamayacağını sürekli dile getiren Türkiye bu durumu kabul edilemez buldu. Tüm bu gelişmelere karşı Başbakan Ecevit AB ile ilişkilerin gözden geçirilmesine kadar gidebilecek tepkilerin verilebileceğini açıkladı.

Katılım Ortaklığı Belgesi'nin onaylanması için Bakanlar Konseyi'nde oybirliği ile kabulü zorunluydu. Bu nedenle Yunanistan'ın olumlu tavır alacağı ve Türkiye'nin de kabul edebileceği bir çözüm bulunması gerekiyordu. Çözüm, 4 Aralık 2000 tarihinde gerçekleşen AB Bakanlar Konseyi toplantısında, dönem başkanlığını yürüten Fransa'nın geliştirdiği bir formülle bulundu. Buna göre, "Öncelikler ve Orta Vadeli Hedefler" başlığı altına "Güçlendirilmiş Siyasal Diyalog ve Siyasi Kriterler"

adında bir ekleme yapılarak Kıbrıs sorunu ile sınır uyumsuzluklarının, iki farklı vadeli öncelik altında; ama siyasi diyalog kapsamında değerlendirilmesi öngörüldü.

AB Komisyonu Katılım Ortaklığı Belgesi'nin açıklandığı 8 Kasım tarihinde ayrıca 2000 yılı İlerleme Raporu'nu açıkladı. Raporun siyasi kriterlerle ilgili bölümünde, uluslararası insan hakları belgelerinin imzalanması ve İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun çalışmalarının hükümetçe onaylanmasının olumlu gelişmeler olduğu belirtiliyordu. Fakat, bir önceki yıla göre gelişmenin az olduğu ve Türkiye'nin durumunun halen Kopenhag kriterlerine uygun olmadığı değerlendirildi yapıyordu. Kurumsal reformların yavaşlığı, ordunun siyaset üzerindeki etkisi, yargı alanında yaşanan sorunlar, yolsuzlukların devamı, insan haklarının durumu, cezaevlerinin içinde bulunduğu koşullar, hatta Sünni olmayan Müslümanların durumu gibi konular yer alıyordu. Ekonomik kriterler açısından ise, Türkiye'nin en acil dengesizlikleri ele alma konusunda ve makroekonomik istikrar yönünde önemli ilerleme kaydettiği, fakat henüz işleyen bir piyasa ekonomisini gerçekleştirme sürecini tamamlayamamış olduğu değerlendirildi yapıyordu. Bu alanda devlet işletmelerinin özelleştirilmesinde başarı sağlandığı, tarım, sosyal güvenlik ve mali sektör alanlarında önemli adımlar atıldığı, fakat özellikle kamu maliyesi, ekonomide devletin rolü, sosyal ve bölgesel dengesizliklerin aşılması ve Türk insan gücü ve maddi sermayesinin rekabet gücünü arttırmak için adımlar atılması gerektiği belirtiliyordu.⁷⁷¹

7-8 Aralık 2000'de gerçekleştirilen Nice Zirvesi'nde kabul edilen Nice Anlaşması'nda getirilen bazı düzenlemeler Katılım Ortaklığı Belgesi'nin ardından ilişkilerin Türkiye tarafından bir kez daha değerlendirmesine yol açtı. Anlaşma'nın "*AB'nin Genişlemesi Hakkında Bildiri*" adını taşıyan ekinde 2010 yılına kadar AB kurumsal yapısının alacağı şekil üzerinde projeksiyona yer vermişti. Bu projeksiyonda diğer aday devletlerin katılımıyla 27 üyeli bir AB için Avrupa Parlamentosu, AB Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonu, gibi organlar için yeni üye sayıları öngörülmüştü ancak Türkiye bu projeksiyona dahil edilmemişti.⁷⁷²

⁷⁷¹ **Türkiye İçin 2000 Yılı İlerleme Raporu.** <http://www.deltur.cec.eu.int!/publishdocs/tr/duzenlirapor2000tr.rtf>.

⁷⁷² Sandıklı, **a.g.e.**, s. 100-112..

Katılım Ortaklığı Belgesi'ne paralel olarak, AB müktesebatına uyum sağlanması için Türkiye'nin mevzuatında yapılacak değişikliklerin ve yeni düzenlemelerin, uyum için gerekli beşeri ve mali kaynakların, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen önceliklerin yanı sıra, Türkiye'nin uyum için gerekli gördüğü kendi önceliklerinin, AB müktesebatının üstlenilmesi için gerekli olan idari kapasitenin geliştirilmesinin, kısa ve orta vadeli öncelikler takviminin yer aldığı AB müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı (Ulusal Program) Taslağı DPT tarafından hazırlanarak, 28 Kasım 2000 tarihinde Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'ne iletilmiştir. Avrupa Birliği Genel Sekreterliği tarafından nihai hale getirilen Ulusal Program, 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda kabul edilerek 24 Mart 2001 tarih ve 24352 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.⁷⁷³ Ulusal Program çok büyük ölçüde Katılım Ortaklığı Belgesi'ni karşılamaktaydı. Ancak anadilde eğitim ve anadilde yayın ile idam cezalarının kaldırılması alanlarında Katılım Ortaklığı Belgesi'nden farklılık göstermekteydi. Türkiye, Ulusal Program doğrultusunda 2001 yılı sonuna kadar kısa sürede Anayasa'nın 6 maddesinde ve 23 yasada değişiklik yapmak ve 20 yeni yasa çıkarmak; orta vadede ise Anayasa'nın 10 maddesinde ve 95 yasada değişiklik yapmak ve 20 yeni yasa çıkarmak durumundaydı.

AB'ye üyelik yönünde Türkiye'nin gerçekleştirmeyi öngördüğü ekonomik reformları içeren Katılım Öncesi Ekonomik Program'ın ilki 2001 yılında DPT tarafından ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği halinde hazırlanmış ve Ekim 2001 tarihinde Avrupa Komisyonu'na iletilmişti. Katılım Öncesi Ekonomik Program'da, Türkiye'nin ileriye yönelik makroekonomik hedeflerine ve sürdürülen yapısal reformlara yer verilmişti.

Ulusal Program'da yer alan kısa ve orta vadeli önceliklerin tamamlanması yönünde, gerek mevzuat uyumu, gerek idari yapılanma bakımından pek çok alanda çalışmalar sürdürülmüştür. 14–15 Aralık 2001 tarihlerinde yapılan Laeken Zirvesi'nde, Ekim 2001'de gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, Türkiye ile müzakerelerin başlatılması kapsamında önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiş

⁷⁷³ **Ulusal Program.** <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html>

ve Türkiye'nin siyasi ve ekonomik kriterlere uyum için reformlara devam etmesinin önemi vurgulanmıştır.⁷⁷⁴ Ayrıca, söz konusu Zirve'de, Türkiye'nin müktesebata uyum durumunun değerlendirilmesinde yeni bir aşamaya geçilmesi gereğine dikkat çekilmiştir.

21–22 Haziran 2002'de gerçekleştirilen Seville Zirvesi'nde, Türkiye'nin, Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen önceliklerin tamamlanması konusundaki gayretlerinin desteklendiği belirtilmiş, siyasi ve ekonomik reformların hayata geçirilmesiyle Türkiye'nin AB'ye katılım ihtimalinin ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. Türkiye'nin adaylığının bir sonraki aşamasına ilişkin kararın da Kopenhag Zirvesi'nde alınabileceği belirtilmiştir.⁷⁷⁵

AB'ye üyelik yönünde Türkiye'nin gerçekleştirmeyi öngördüğü ekonomik reformları içeren Katılım Öncesi Ekonomik Programın ikincisi yine DPT tarafından ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile işbirliği halinde hazırlanmış ve Ağustos 2002 tarihinde Avrupa Komisyonu'na iletilmiştir.

4.5. Kopenhag Zirvesi ve Müzakerelere Başlama Tarihinin Belirlenmesi

AB'nin 12-13 Aralık 2002'de yaptığı Kopenhag Zirvesi sonunda 10 aday ülkenin 2004 yılı içinde AB'ye katılacağı ilan edilmiş, üyelik müzakerelerine devam eden Bulgaristan ve Romanya'nın üyelikleri 2007 yılına bırakılmıştır. Kopenhag Zirvesi'nde, Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ne uyum yönünde 2002 yılı içinde kaydettiği ilerlemelerin olumlu karşılandığı belirtilmiş ancak siyasi kriterlere uyum bakımından uygulamanın da önem taşıdığı vurgulanmıştır. Zirvede, Komisyon'un görüş ve tavsiyeleri ışığında, Aralık 2004'te toplanacak zirvenin Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterleri'ni yerine getirdiği yönünde bir karar alması halinde müzakerelerin gecikmeksizin başlatılacağı ifade edilmiştir.⁷⁷⁶

Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan 9 Ekim 2002 tarihli genişlemeye ilişkin Strateji Belgesi'nde, Katılım Ortaklığı Belgesi'nin gözden

⁷⁷⁴ **Laeken Zirve Kararları.** http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/68827.pdf.

⁷⁷⁵ **Seville Zirve kararları.** http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72638.pdf.

⁷⁷⁶ **Kopenhag Zirve kararları.** http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf.

geçirilmesi ve mali yardımın artırılması yaklaşımı kabul edilerek, Komisyondan Türkiye için yeni bir Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlaması istenmiştir. Bu doğrultuda, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi'ne uygun olarak Türkiye de gözden geçirilmiş Ulusal Program'ını hazırlamıştır.⁷⁷⁷

AB Antlaşması'na göre Avrupa Konseyi, üyelik müzakerelerine başlama kararını alırken Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı İlerleme Raporu ve tavsiyelerini göz önüne alır ve Avrupa Parlamentosu'na danışır. Bu iki kurumun fikirleri ışığında Avrupa Zirvesi'nde üye ülkelerin hükümet ve devlet başkanları aday ülke ile müzakerelere başlayıp başlamama kararı alır. Buna göre, 2004 yılı sonbaharında gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi ve gözden geçirilmiş Ulusal Program çerçevesinde Avrupa Komisyonu, İlerleme Raporu'nu hazırlamış ve 6 Ekim 2004 tarihinde açıklamıştır. İlerleme Raporu'nda Komisyon, Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterlerini yerine getirdiğini teyit etmiştir.⁷⁷⁸ Avrupa Parlamentosu ise 15 Aralık 2004'te Türkiye ile müzakerelere başlanması konusunu gizli oylamaya sunmuştur. Gizli oylamada, Avrupa Parlamentosu Türkiye ile katılım müzakerelerinin "*gecikmeden*" başlatılması çağrısını içeren bir karar almıştır.

4.6. Brüksel Zirvesi ve Müzakerelere Başlama Kararı

Avrupa Komisyonu'nun İlerleme Raporu ve Avrupa Parlamentosu'nun tavsiye kararı sonrasında, 16-17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de toplanan Avrupa Birliği üye ülke Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde, 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanması kararı alınmıştır.⁷⁷⁹

Zirve sonrası yayımlanan Sonuç Bildirgesi'nde Türkiye'nin gerçekleştirdiği geniş kapsamlı reformlardan duyulan memnuniyet dile getirilmiş ve reformlara devam edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sonuç Bildirgesi'nde müzakerelerin çerçevesi de çizilmiştir. Zirve'de, Türkiye AB'ye katılan 10 yeni üyeyi göz önüne alarak Ankara

⁷⁷⁷ <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=4&fId=4&prnId=3&hnd=1&ord=2&docId=349&fop=0> 6 Mayıs 2007.

⁷⁷⁸ **Türkiye İçin 2004 Yılı İlerleme Raporu.** http://ec.europa.g.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf.

⁷⁷⁹ **Bürüksel Zirve kararları.** http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf.

Antlaşması'nın uyarlanmasına yönelik Protokolü imzalama kararını dile getirmiştir. *“Türk Hükümeti, müzakerelerin fiilen başlamasından önce ve Avrupa Birliği'nin mevcut üyeliğine dair uyarlamalar üzerinde anlaşmaya varılarak sonuçlandırıldıktan sonra, Ankara Anlaşması'nın uyarlanmasına ilişkin Protokolü imzalamaya hazırdır”* şeklinde bir beyanda bulunmuştur.

Sonuç Bildirgesi'nde müzakerelerin ortak hedefinin katılım olduğu ve müzakerelerin doğası gereği açık uçlu bir süreç olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, eğer bir aday ülke Kopenhag Kriterleri kapsamında üyelik için gerekli yükümlülüklerin tümünü yerine getirebilecek durumda değilse, aday ülkenin Avrupa yapılarına bütünüyle ve mümkün olan en güçlü biçimde bağlanması öngörülmüştür.

4.7. Türkiye-AB Müzakere Çerçevesi

AB Konseyi, her aday ülke ile katılım müzakerelerinin nasıl yürütüleceğini açıklamak için çerçeve belirler. Türkiye-AB müzakereleri çerçevesi 17 Aralık Zirve Kararları ile çizilmiştir.⁷⁸⁰ Müzakereler hükümetler arası konferans şeklinde yürütülecek olup tüm üye ülkeler, aday ülke hakkındaki kararları oybirliği ile alacaktır. Müzakerelerin içeriği, bir dizi konu başlığına bölünecek, Komisyon'un önerisi üzerine Konsey konu başlıklarındaki gelişmeleri ele alacak ve oybirliği ile her konu başlığını *“geçici olarak”* kapatacaktır. Ayrıca Konsey, uygun durumlardan her bir konu başlığının açılması için gerekli *“performans kriterlerini”* belirleyecektir. Performans kriterleri, konu başlığı ile ilgili AB müktesebatını, yasal düzenlemeleri ve Müktesebata uyumda yasaların uygulanmasındaki ilerlemeyi içermektedir.

Avrupa Komisyonu, kişilerin serbest dolaşımı, çevre, yapısal politikalar gibi alanlarda uzun geçiş süreleri, derogasyonlar ve özgün düzenlemeler ile daimi korunma tedbirleri içeren önerilerde bulunabilir. Bu tür hükümler alınırken, iç pazarın işleyişine ve rekabete etkileri göz önüne alınmalı ve her üye ülke zaman içinde bu hükümlerin kalkması için çalışmalıdır. Buna göre, Türkiye ile müzakerelerde reformun zaman alacağı ve müzakerelerin uzun süreceği alanlarda bu tür geçiş süreleri ve derogasyonlar önerilebilecektir. Daha önceki müzakerelere

⁷⁸⁰ <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=4&fId=1&prnId=2&hnd=1&ord=1&docId=675&fop=0> 7 Mayıs 2007.

bakıldığında Polonya'ya serbest dolaşım için 7 yıl geçiş süresi getirildiği görülmektedir.

Bir aday ülkenin katılımının mali yönleri, Mali Çerçeve'de yer almaktadır. Bu nedenle, katılımları kapsamlı mali sonuçlar doğurabilecek adaylarla henüz başlatılmamış olan katılım müzakereleri, 2014'ten sonraki dönemi kapsayacak Mali Çerçeve'de değerlendirilecektir. Bu maddeye göre Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne getireceği mali yükümlülük de göz önüne alındığında, Türkiye'nin katılımını içerecek mali reformlar en erken 2014 yılından sonraki dönemi içeren Mali Çerçeve'de yer alacaktır.

AB'nin temelini oluşturan, özgürlük, demokrasi, insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin bir aday ülkede ciddi ve devamlı ihlâli halinde, Komisyon, kendi inisiyatifi veya üye ülkelerin üçte birinin talebi üzerine, müzakerelerin askıya alınmasını tavsiye eder ve ileriki bir dönemde tekrar başlatılması için şartlar önerir. Konsey, böyle bir tavsiye üzerine, aday ülkeyi dinledikten sonra, müzakerelerin askıya alınıp alınmayacağını ve tekrar başlatılması şartlarını nitelikli çoğunlukla kararlaştırır.

Birlik, müzakere sürecine paralel olarak her bir aday ülkeyle, sivil toplumu da kapsayacak şekilde yoğun bir siyasi ve kültürel diyalog içine girer.

4.7.1. Katılım Müzakereleri Çerçeve Belgesi

Avrupa Komisyonu, 17 Aralık 2004 kararlarının ardından 29 Haziran 2005 tarihinde yapılan Avrupa Zirvesi'nde “*Katılım Müzakereleri Çerçeve Belgesi*” taslağını açıklamıştır. Ek belgeleriyle birlikte toplam 10 sayfadan oluşan müzakere çerçeve belgesi, 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi kararları ile aynı doğrultuda ifadeler içermektedir. Belgede, müzakereleri düzenleyen genel ilkeler, müzakerelerin içeriği, müzakere prosedürleri ve müzakere başlıklarına ilişkin liste yer almıştır.⁷⁸¹

Aynı tarihte Komisyon, “*Aday Ülkeler ile AB Arasında Sivil Toplumlar Arasındaki Diyaloga İlişkin Tebliği*” yayımlamıştır. AB ile aday ülkelerin

⁷⁸¹ **Katılım Müzakereleri Çerçeve belgesi.** <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/SonGelismeler/muzakerecerceve.doc>.

toplumlarını birbirlerine daha fazla yakınlaştırmayı hedefleyen Tebliğ’de, Türkiye ve Hırvatistan sivil toplumlarının güçlendirilmesine ilişkin çeşitli öneriler de yer almaktadır.

Türkiye, AB ile arasındaki Gümrük Birliği’ni 10 yeni AB üyesini de kapsayacak şekilde genişleten Protokolü 29 Temmuz 2005’te imzalamıştır.⁷⁸² Türkiye’nin Protokol ile birlikte yayınladığı Bildirge’de atılan imzanın, Protokol’ün onaylanması ve uygulanmasının Kıbrıs Cumhuriyeti’ni tanıma anlamına gelmediği vurgulanmıştır.

Türkiye’nin Güney Kıbrıs’ın tanınma sorunuyla ilgili olarak yayınladığı Bildirge’ye cevaben AB Daimi Temsilciler Komitesi (COREPER) bir Karşı Bildirge hazırlamıştır. 21 Eylül 2005 tarihinde AB Konseyi tarafından onaylanan söz konusu Karşı Bildirge’de Türkiye’nin Bildirgesi’nin tek taraflı olduğu, Ek Protokol’ün bir parçası olmadığı ve Türkiye’nin Protokol’de yer alan yükümlülükleri üzerinde hukuki bir etkisinin bulunmadığı belirtilmiştir. Karşı Bildirge’de ayrıca, AB’nin Ek Protokol’ün tam ve ayrımcılık yapmaksızın uygulanmasını ve ulaştırma araçlarına getirilen sınırlamalar da dahil olmak üzere malların serbest dolaşımına ilişkin tüm engellerin kaldırılmasını beklediği açıklanmıştır.⁷⁸³

3 Ekim 2005 tarihli AB’nin Hükümetler Arası Konferansı’nda Türkiye ile katılım müzakerelerinin resmen başlatılmasına karar verilmiş⁷⁸⁴ ve Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi kabul edilmiştir. Son derece zorlu geçen Hükümetler Arası Konferans’ta özellikle Avusturya’nın Belgeye “*imtiyazlı ortaklık*” ibaresinin dahil edilmesi yolundaki ısrar ve çabaları dikkat çekmiştir. Buna karşın Türkiye “*imtiyazlı ortaklık*” ifadesinin metne girmesine şiddetle karşı çıkarak, böyle bir durumda Türkiye’nin AB ile bütünleşme sürecinin tamamen sekteye uğrayacağını belirtmiştir. Belge’nin son halinde AB’nin Türkiye gibi büyük ve yüksek nüfuslu bir ülkeyi sindirebilme kapasitesinin varlığı tam üyelik için bir koşul olarak vurgulanmıştır.

⁷⁸² **Sabah**, 29 Temmuz 2005.

⁷⁸³ **Sabah**, 21 Eylül 2005.

⁷⁸⁴ **Sabah**, 3 Ekim 2005.

AB Komisyonu 9 Kasım 2005 tarihinde Türkiye'ye yönelik 2005 Yılı İlerleme Raporu'nu ve Katılım Ortaklığı Belgesi'ni açıklamıştır. 2005 Yılı İlerleme Raporu, bir önceki İlerleme Raporu'ndan bu yana Türkiye'nin siyasi ve ekonomik kriterler ile müktesebat uyumu alanlarında kaydettiği ilerlemeleri ve eksiklikleri eleştirel bir bakış açısı ile, özellikle de eksikliklerin giderilmesini hedefleyerek, ayrıntıları ve örnekleriyle ortaya koymuştur.⁷⁸⁵

4.7.2. Müzakere Süreci

Türkiye ile müzakerelerin açılması, Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin yeterli ölçüde yerine getirmesi ile mümkün olmuştur. Müzakerelerde Türkiye'nin AB müktesebatını ne kadar sürede kendi iç hukukuna aktarıp, yürürlüğe koyacağı ve ne kadar etkili bir şekilde uygulayacağı görülecektir. AB müktesebatı, son katılım müzakereleri için 31 başlık altında sınıflandırılmıştır. Ancak Hırvatistan ve Türkiye ile başlayan Müzakere Süreci'nde bu sayı, geniş kapsamlı bazı konuların bölünmesi ya da mevzuatın az olduğu bazı fasılların farklı bir isim altında birleştirilmesi suretiyle 31'den 35'e çıkarılmıştır.

Türkiye 3 Ekim 2005 tarihinde resmen AB'ye katılım müzakerelerine başlamıştır. Katılım müzakeresi aşamalarından Tarama Süreci 20 Ekim 2005 tarihinde "*Bilim ve Teknoloji*" faslıyla fiilen başlamış ve 13 Ekim 2006'da tamamlanmıştır.⁷⁸⁶ Tarama Süreci biten her faslın ardından Komisyon, Birlik üyelerine sunduğu raporla Türkiye'nin söz konusu fasılda fiili müzakerelere başlayıp başlayamayacağına ilişkin bir değerlendirme göndermektedir. Bu çerçevede ya faslın müzakereye açılması önerilmiştir ya da bunun için Türkiye'den bazı şartları yerine getirmesi istenmiştir. Türkiye, ilgili fasılda müzakerelere geçilmeden önce, kendi mevzuatını gözden geçirerek, nasıl bir takvim öngördüğünü ve talep ettiği geçici düzenlemeleri içeren "*Pozisyon Belgeleri*"ni hazırlamaktadır.

AB Dönem Başkanlığı Türkiye'nin Pozisyon Belgesi'ni aldıktan sonra üye ülkelere dağıtacak ve Komisyon ile üye ülkelerin katkılarıyla yine sadece o fasılla

⁷⁸⁵ http://www.deltur.cec.eu.int/_webpub/documents/negotiation/SEC%201426%20FINAL%20EN%20Progress%20report%20TR.pdf 7 Mayıs 2007.

⁷⁸⁶ <http://www.abgs.gov.tr/tarama/> 7 Mayıs 2007.

ilgili AB'nin "*Ortak Pozisyon Belgesi*"ni oluşturacaktır. Bunun ardından fiili müzakereler başlayacaktır. Bu çerçevede müzakerelere yine "*Bilim ve Teknoloji*" fasılıyla başlanmış ve dosya geçici olarak kapatılmıştır. Halen İşletmeler ve Sanayi Politikası başlığında müzakereler devam etmektedir.

4.7.3. Müzakere Sürecinin Aktörleri

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, AB ile ilişkilerde Devlet Bakanı Ali Babacan'ın baş müzakereci olarak görevlendirildiğini 24 Mayıs 2005 tarihinde açıklamıştır. Müzakere ile ilgili çalışmaların başında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül yer almaktadır. Abdullah Gül süreci dışarıdan yönetecek ve hükümetler arası konferanslarda hazır bulunacaktır. Baş Müzakereci Ali Babacan AB ile yapılacak müzakereleri, ilgili kurumlar arasındaki koordinasyonu ve uygulamaların yürütülmesini sağlayacaktır.

AB müktesebatını konularına göre bölen 35 fasılda çalışmaların yürütülmesi ile ilgili bir "*İzleme ve Yönlendirme Komitesi*" kurulmuştur. Bu Komite, Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı, Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşar Yardımcısı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) Genel Sekreteri ve Türkiye'nin AB Daimi Temsilcisi'nden oluşmaktadır. Bu komitenin yanında her bir fasıl için bir "*Tarama Grubu*" ve "*Müzakere Çalışma Grubu*" olacaktır. Hükümet bu süreçte ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte çalışma kararı almıştır. Bazı tarama çalışmalarında üniversitelerden yararlanılmaktadır.

Türk Müzakere Heyeti, üzerinde çalıştığı taslak müzakere pozisyonlarını Bakanlar Kurulu'na sunacak ve Bakanlar Kurulu'nun onaylamasıyla kesinleşecek "*Müzakere Pozisyon Belgesi*" AB'ye sunulacaktır. Fiili müzakereler AB Üye Devletleri'nin Brüksel'deki daimi temsilcileri ve Türkiye'nin baş müzakerecisi başkanlığındaki müzakere heyeti arasında gerçekleşecektir.

4.8. Tam Üyelik Başvurusu ve Sonrasında Yaşanan Tartışmalar

Türkiye AB'ye tam üyelik başvurusu yaptıktan sonra meydana gelen her olumlu ve olumsuz gelişme toplumun çeşitli kesimlerinde tartışmalar yaratmıştır. Bu

tartışmaların tansiyonu bazen çok düşük düzeyde kalmış, bazen de yükselmiş ve boyutları genişlemiştir. AB'nin Kopenhag kriterleri kapsamında talep ettiği değişikliklerin bazıları önceleri çok büyük reaksiyon almış, daha sonraları değişimi kabullenen toplum sınırlı konuya tepki göstermiştir. Ancak AB ülkelerinin Türkiye-AB ilişkilerini kendi iç politikalarına alet etmeleri, Yunanistan'ın ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Türkiye ile olan sorunlarını AB platformlarına taşımaları kamuoyunda büyük tepkilere neden olmuştur.

4.8.1. Tam Üyelik Başvurusuna Yönelik Tartışmalar

Türkiye'de kamuoyu tam üyelik başvurusunu olumlu karşılamıştır. Siyasi partiler, sivil toplum örgütleri, basın yayın organlarının büyük çoğunluğu girişimi desteklemiştir. Gazetelerin başvuruyu Türkiye AT üyesi olmuş gibi yansıtmaları gereğinden fazla bir iyimserlik havasının yaratılmasına yol açmıştır. AT'yi ancak gazete haberleri çerçevesinde tanıyan halkın tam üyeliğe olan desteğinde hızlı bir artış gözlenmiştir.

4.8.1.1. Siyasi Partilerin Yaklaşımları

ANAP Türkiye'nin geleceği ile ilgili böylesine önemli bir girişim öncesinde konuyu TBMM'ye veya siyasi partilere götürerek, onların desteğini alma yoluna gitmemiştir. Dışişleri Bakanı ancak başvurunun yapıldığı gün, TBMM'ye gelerek konuyu resmen açıklama yolunu seçmiştir. Bu yöntem partilerin tepkisine neden olmuş fakat çeşitli sebeplerle de olsa mecliste gurubu bulunan partilerin hemen hemen hepsi girişimi olumlu değerlendirmiştir.

DYP'nin programı bu konuda gayet açıktır. *“...AT ile işbirliğini kalkınma hedeflerimizin gerçekleşmesinde itici bir faktör, sanayi ve tarım üretiminde rasyonelleşme vasıtası, Türkiye'nin dünya ticareti içinde artan bir oranda yer alma kararı olarak anlamaktayız. Ortak Pazar'a tam üyeliğimizin bir an önce gerçekleşmesinin ülkenin menfaatine olduğu inancındayız...”*⁷⁸⁷ Dolayısıyla, DYP tam üyelik başvurusuna destek vermiş ve hatta bunu *“geç kalan”* bir girişim olarak görmüştür. Ne var ki, bu girişimin önündeki en büyük engelin, demokratik düzende

⁷⁸⁷ **DYP Tüzük ve Programı**, Ankara, Doğru Yol Partisi, 1983, s. 94.

görülen kısıtlamalar olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede atılacak ilk adımlardan birinin, aralarında kendi liderleri Süleyman Demirel'in de olduğu eski parti yöneticilerine getirilen siyaset kısıtlamalarının kaldırılması olacağı belirtilmiştir.⁷⁸⁸

Sosyal demokrat partilerin AT'ye karşı tutumlarında belirgin bir değişiklik görülmüştür. 1983 yılı sonrasında kurulan partiler, 1980 öncesinin aksine Türkiye'nin AT'ye katılımını, özellikle siyasi nedenlerle olumlu ve hatta kaçınılmaz olarak görmeye başlamışlardı. 1983 seçimlerine katılmış olan Halkçı Parti ile seçimlere katılmasına izin verilmemiş olan Sosyal Demokrat Parti de (daha sonra bu iki partinin birleşmesiyle oluşan Sosyal Demokrat Halkçı Parti, SHP) AT'ye katılımı hedefleri arasına almışlardı. SHP Programı "*AT'ye katılımdan yana*" olduğunu açık şekilde ifade ediyordu. Aynı eğilimdeki Demokratik Sol Parti'nin (DSP) Programı, SHP'den farklı olarak, AT'ye katılıma yer vermiyorsa da, siyasi nedenlerle AT'ye katılımı destekliyordu.⁷⁸⁹ Değişimin ana nedeni, demokrasiyi güvence altına alma isteğiydi. "*...Türkiye'nin artık ve nihayet tartışılmaz bir biçimde demokratik, çoğulcu ve katılımcı bir toplumsal yapıya kavuşturulmasının gerekliliği söz konusuydu...*" Türkiye, bu dönüşümü AT dışında kalarak yapabilirdi. Ama bu halde, çeşitli belirsizlikler bu değişimi geciktirebilir ve hatta durdurabilirdi. Sosyal demokrat partiler, AT şemsiyesinin garantisi altındaki bu değişimi adeta sigorta etmek istiyorlardı.⁷⁹⁰ Özellikle SHP'nin, AT ülkelerindeki sosyal demokrat çevrelerle kurduğu yakın temas ve ilişki AT-Türkiye ilişkilerine olumlu katkı sağladı. Bu çerçevede SHP başvuruyu destekledi; ama o da DYP gibi demokratikleşmenin biran önce gerçekleştirilmesinin şart olduğunu, bu alanda ilerleme sağlanmadan başvurunun hiçbir şekilde aşama kaydedemeyeceğini vurguladı.⁷⁹¹

DSP demokratikleşmenin önemini belirterek, demokratikleşmeyle ilgili atılımların AT'nin zorlamasına gerek kalmadan, bir an önce gerçekleşmesini istedi. Ancak bu durumda, Türkiye "*itibarlı bir üye*" olarak AT'yle birleşebilecekti. Aksi halde Türkiye, "*...yıllar yılı kapıda bekletilen ve her türlü tavize zorlanan bir ülke*

⁷⁸⁸ TBMM, **Tutanak**, 14 Nisan 1987, s.139-140.

⁷⁸⁹ Tekeli- İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 3**, s. 103-104.

⁷⁹⁰ Şahin Alpay-S. Gürsel, "Program Karşılaştırması: SHP-DSP...", **Cumhuriyet**, 26-27 Mayıs 1986.

⁷⁹¹ TBMM, **Tutanak**, 14 Nisan 1987, s.141.

durumunda kalacaktı...” DSP de, DYP gibi, liderleri Bülent Ecevit’in de içinde olduğu eski parti liderleriyle ilgili kısıtlamaların bir an önce kalkmasını istedi.⁷⁹²

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere, başvurunun yapıldığı tarihte TBMM’de üyesi olan tüm partiler AT’ye tam üyelik başvurusunu desteklemişlerdir. Başvuruya en açık ve sert tepki, 1980 öncesi Milli Selamet Partisi’nin devamı niteliğindeki Refah Partisi’nden (RP) gelmiştir. TBMM’de temsilcisi olmayan bu parti, “...AT’ye girmek millete karşı işlenmiş bir suçtur” demiştir. Politik yasakları dolayısıyla hukuken yapamasa da, fiilen başkanlığa devam eden Necmettin Erbakan, eski görüşlerini tekrar etmiştir. Kapalı kapılar arkasında alınan bu kararın hiçbir şey kazandırmayacağını, “...sadece Türkiye’yi tahrip edeceğini” savunmuştur.⁷⁹³

4.8.1.2. İktisadi Kuruluşlar ve Kamuoyunun Değerlendirmeleri

Başvuru hemen hemen tüm iktisadi kuruluşlar tarafından olumlu karşılanmıştır. En geniş tabanlı özel sektör kuruluşu olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, “...Türk hür teşebbüsü olarak gecikmiş bir müracaatın, iyi bir zamanlamayla yapıldığı..” görüşünde olduğunu açıklamıştır. Yine en geniş sanayi tabanını temsil eden İstanbul Sanayi Odası ise kararı sevinçli bir telaş içinde karşılamıştır. Her ne kadar, hazırlıksız yakalanmış olmaları nedeniyle biraz endişe ve telaş duymuş olsalar bile, karardan yine de büyük sevinç duymuşlardır. İstanbul Sanayi Odası Başkanı yaptığı değerlendirmede; “...Bugünleri görmekten çok mutluyuz. Batılılaşmanın dönüm noktasındayız. AT işi, artık şu ya da bu hükümetin işi değildir. Önemli olan Türkiye’nin itibarıdır. Yara alınması halinde, zararı hepimize gelecektir...” demiştir. Hatta bu çerçevede düşmanlarımıza yardımcı olabilecek “çatlak ses” çıkarılmaması dileğinde bulunmuştur. Ayrıca, sanayicilerin bundan böyle hangi sektörde, ne gibi zaaflar olduğunu tespit ederek, bu zaafların nasıl giderileceği konusuna kafa yormaları gerektiğini belirtmiştir.⁷⁹⁴ Ege Bölgesi Sanayi Odası ve İstanbul Ticaret Odası da kararı candan destekleyenler arasında yerini almıştır.

⁷⁹² TBMM, **Tutanak**, 14 Nisan 1987, s. 142-143.

⁷⁹³ **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1987.

⁷⁹⁴ **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1987; **Hürriyet**, 17 Nisan 1987.

En büyük sanayici ve işadamlarının temsil edildiği Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) başkanı da başvuruyu desteklemiştir. Ancak, Türk gibi adım attığımız AT üyeliğini bir Avrupalı gibi sonuçlandırabilmek için alınması gerekli önlemleri eklemeyi ihmal etmemiştir. TÜSİAD'ın önerileri, başvurudan önce yayımladığı, AT'nin gelişimi ve değişimini inceleyen raporla paralellik göstermiştir. Dikkate alınması istenen ana konularından birisi raporda şu şekilde yer almıştır. “...Katılma müzakerelerinin önkoşulları sayılan demokratik çerçeve, insan hakları, sendikal ilişkiler konularında yapabileceğimiz hususları kısa sürede gerçekleştirmek meselenin ekonomik veçhesine bir an önce gelmek bakımından özel bir önem arz etmektedir...”⁷⁹⁵

Türkiye İşçi Sendikaları (Türk-İş) tam üyelik için gerekli başvuruda geç bile kalındığını vurgulamış, “...her alanda şans eşitliği vaat eden tam üyeliğe evet...” demiştir. Türk-İş ayrıca 1980 sonrasında AT ülkelerinin Türkiye'ye kaşı aldıkları “menfi tutumun” düzeltilmesi yolunda adımlar atılması gereğine işaret etmiştir. Bununla da yetinmeyerek, Türkiye'nin AT ile “...rekabet edebilir” bir konuma gelmesinin zorunluluğunu belirtmiştir. “...Rekabette şans eşitliği sağlanamadığı takdirde, Türkiye'nin, AT ülkelerinin bir tüketim pazarı durumuna düşebileceğini” ileri sürmüştür. Sendikalar arasında bu görüşün dışına çıkan tek kuruluş Hak-İş olmuştur. Bu sendika, AT'ye başvuru ile Türkiye'deki sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin yasal düzenlemelerin biberleriyle bağdaşmadığına dikkat çekmiştir. AT'ye tam üyelik başvurusuyla ilgili referandum yapılmasını önermiştir. Hak-İş dışındaki tüm sendikalar başvuruyu, sendikal konularda iyileştirmelere neden olabileceği umuduyla desteklemişlerdir.⁷⁹⁶

Başvuru, tarım sektöründe, küçük ve orta büyüklükteki üreticilerde endişeler yaratmış olsa bile, bunlar başvurunun yaratmış olduğu büyük coşkuyu aşip kamuoyuna yansıtılamamıştır. İktisadi faaliyet alanlarındaki iç örgütlenmenin zayıf olması seslerinin duyulmasını önlemiştir.

⁷⁹⁵ AT'nin ve Türkiye'nin Tam Üyeliği Sorunu: Makro Bir Değerlendirme, İstanbul, TÜSİAD, 1987, s. IV.

⁷⁹⁶ Cumhuriyet, 16 ve 26 Nisan 1987.

Başvurusuyla ilgili tartışmalarda, politik faktörler, ekonomik faktörlerin çok önüne geçmiştir. 1960-1980 yılları arasındaki tartışmalarda, çok büyük ölçüde ekonomik faktör üzerinde durulmuştu. AT'ye karşı çıkanların ana dayanağı Türk ekonomisinin AT'nin maliyetini kaldıramayacağı idi. 1980 sonrasında Türk ekonomisi dışa açılma yönünde bazı önemli adımlar atmış olsa bile, rekabetçi bir hale gelmiş değildi. Buna karşın, RP dışındaki partilerin tümünde ve aydın çevrelerde, özellikle sol ve sosyal demokrat çevrelerde görülen AT'ye bir an önce katılım istemi, politik nitelikteydi. Askeri ve anti-demokratik yönetimlere karşı, AT'ye tam üyelik etkin bir güvence olarak görülüyordu. AT'ye katılım karşıtı görüş ve tartışmaların hemen hemen tamamen ortadan kalktığı bir ortamda, hükümetin geniş halk kitlelerine, AT'ye katılımı onlara geniş iş olanakları açılacağı yönündeki yoğun politikası etkili oluyordu.

Milliyet gazetesinin yaptırdığı geniş kapsamlı bir araştırma, Türk kamu oyununun yüzde 61'inin AT üyeliğinden yana olduğunu gösterdi. Bu destek üstelik on ay içinde yüzde 10 gibi önemli bir artış kaydetmişti. Kırsal kesimde bu oran yüzde 58 iken kentsel alanlarda destek yüzde 64'ü aşmıştı. Anketin ilginç bir sonucu da, Türk halkının büyük çoğunluğunun AT üyeliğini, ülkenin genel çıkarları, dünya siyasetinde ve ekonomisindeki genel konumu açısından değil, bireylere sağlayacağı yarar açısından değerlendirmiş olmasıydı. Halkın yüzde 8'i, AT üyeliğinin dış politikada itibar sağlayacağını, yüzde 17'si dış kredi olanaklarını artıracığını söylerken, yüzde 40'ı üyeliğin Türklere dışarıda yeni iş olanakları sağlayacağına inanarak destek veriyordu. Halkın yüzde 54'ü AT'ye girmeye hazır olduğumuzu, yüzde 42'si ise başvurunun AT tarafından olumlu yanıtlanacağını belirtmişti. Tüm bu aşırı iyimser değerlendirmeler, özellikle hükümetin yürüttüğü, RP dışında tüm politik partilerin de bir ölçüde desteklediği, hiç olmazsa karşı çıkmadığı değerlendirmelerin kamuoyuna yansımından ibaretti. Başvuruyla Türk kamuoyu, içeriğini pek bilmese de kendini tam üyelik emellerine kaptırmıştı.⁷⁹⁷

⁷⁹⁷ **Milliyet**, 16 Nisan 1987.

4.8.1.3. Avrupa Topluluğu'nun Yaklaşımı

Türkiye'nin tam üyelik başvurusu Avrupa kamuoyunda Ankara'nın hiç de beklemediği bir biçimde son derece olumsuz karşılandı. Tüm AT basını ağız birliği etmişçesine başvuruyu, “*zamansız ve umutsuz bir girişim*” olarak değerlendirdi. AT ülkelerinde faaliyet gösteren Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) ve Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) gibi sendikalar ve çeşitli sivil toplum örgütleri de benzer değerlendirmelerde bulundu.⁷⁹⁸

AT üyelerinin yaklaşımları ise birbirinden farklıydı. En sert tepki Yunanistan'dan geldi. Atina'dan yapılan açıklamada, Yunanistan hükümetinin Türkiye'nin tam üyeliğine karşı çıkacağı açık bir dille ifade edildi. Luksemburg da Yunanistan ile benzer bir tavır takındı. Öte yandan, F. Almanya da tam üyeliğe karşı çıkanlar arasında yer aldı. Türkiye'nin adımını kopma noktasına gelen AT bağlantısını tekrar güçlendirmek için başlattığı bir girişim şeklinde nitelendiren F. Almanya, ilişkinin tam üyelik biçiminde değil, gümrük birliği çerçevesinde oluşturulmasından yana olduğunu vurguladı. Bu Ankara tarafından endişeyle karşılandı. Zira F. Almanya'nın olumsuz tutumu nedeniyle, Türkiye'nin başvurusu Komisyon'a havale edilmeden daha Konsey aşamasında reddedilebilirdi.⁷⁹⁹

Bizzat Başbakan Turgut Özal'ın Kohl'e hitaben yazdığı ve başvurunun hoşgörüyü karşılanmasını istediği mektup Bonn'un tutumunu yeniden gözden geçirmesini sağladı. Özal, F. Almanya'nın bu yaklaşımının Türkiye kamuoyunda “*yabancı düşmanlığı*”na bir darbe vuracağını yazıyordu. Kohl, yabancı düşmanlığı yaklaşımının Bonn'un uluslararası itibarına zarar verebileceğini düşündü ve en azından başvurunun Konsey'de değerlendirilmesi aşamasında daha yapıcı bir tavır içine girmeyi uygun gördü.⁸⁰⁰

Bu olumsuz yaklaşımların yanında, Belçika ve İngiltere ılımlı bir tutum sergilediler. Özellikle Konsey Dönem Başkanı Tindemans'ın önceki başvurularla

⁷⁹⁸ Tevfik Güngör Uras, “Türkiye'nin AET'ye Müracatı...”, **Dünya**, 16 Nisan 1987; **Güneş** 15 Nisan 1987; **Cumhuriyet** 15 Nisan 1987.

⁷⁹⁹ **Cumhuriyet**, 15 ve 23 Nisan 1987.

⁸⁰⁰ Nur Batur, “Ortak Pazar. Bir Başvurunun Perde Arkası”, **Milliyet**, 26 Nisan 1987; **Cumhuriyet**, 25 ve 27 Nisan 1987.

Türkiye'nin başvurusu arasında bir ayırım yapılmaması gerektiğini belirtti. Konsey başvuruyu incelenmek üzere Komisyon'a iletme kararı aldı.⁸⁰¹ Ankara'nın ilk aşamada istediği de buydu.

4.8.2. Lüksemburg Zirvesine Yönelik Tartışmalar

Ülkede gerilimli bir ortama neden olan Refahyol Hükümeti düştükten sonra, 30 Haziran 1997'de Mesut Yılmaz başbakanlığında ANAP-DSP koalisyon hükümeti kuruldu. Bu hükümetin birinci gündem maddesi AB'ydi. Mesut Yılmaz göreve başlar başlamaz Kohl'den bir mesaj aldı. Kohl mesajında, sonbaharda seçimlerin olduğunu, Alman kamuoyunun serbest dolaşım dolayısıyla Türkiye'nin tam üyelik adayları arasına sokulmasından endişe duyacağını, bunun seçimlerin kaybedilmesine neden olacağını belirtiyordu. Türkiye'nin 11 aday ülke arasına girmekten vazgeçmesini, bunun yerine Gümrük Birliği'nin güçlendirilmesini, yeni mali ve ekonomik unsurların getirilmesini ve ileride Türkiye'nin tam üyelik hakkının tekrarlanarak konunun zamana bırakılmasını öneriyordu. Başbakan Mesut Yılmaz Dışişleri Bakanlığı'nın karşı çıkmasına rağmen Kohl'e, AB'nin Türkiye'yi resmen 11 aday ülke arasına almasını, diğer aday ülkelere uygulayacağı hazırlık mekanizmaları ve mali yardım programlarına dahil etmesini, buna karşılık Türkiye'nin esnek davranarak kesin bir tarih için ısrarcı olmamasını teklif etti.

Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmesi için büyük bir diplomatik atak başlatıldı. Yılmaz ile Ecevit birlikte hemen hemen bütün Avrupa başkentlerini ziyaret etti. ABD'nin desteği alındı. ABD'nin AB ülkelerine yönelik baskısı, ülkelerin hükümetlerini rahatsız edecek boyutlara ulaştı. 29 Eylül 1997'de Yılmaz-Kohl görüşmesi bu diplomatik girişime son noktayı koyacaktı. Bu görüşmelerde iyice geri adım atıldı ve sadece aday ülkeler arasında yer alınmasının yeterli olacağı, katılma mekanizmalarına girmekten dahi vazgeçilebileceği belirtildi. Başbakan Kohl de Almanya'nın Türkiye'nin ilerdeki tam üyeliğini destekleyeceğini açıkladı. Türk heyeti bundan son derece mutlu oldu. Çünkü 4 Mart 1997'de Brüksel'de toplanan 6 AB ülkesi (Almanya, Fransa, İtalya, İspanya, Belçika, Lüksemburg) Hristiyan Demokrat Partileri'nin doruk buluşmasında *"Türkiye'nin tam üyeliğinin söz konusu*

⁸⁰¹ Mehmet Ali Birand, "AET'de Sonuç İçin", **Milliyet**, 25 Nisan 1987.

olamayacağı” kararı alınmıştı. Bu gruptan Almanya şimdi Türkiye’nin ilerdeki adaylığını destekleyeceğini açıklıyordu. Ancak iki gün sonra yapılan açıklamada, Alman Başbakanı’nın sözlerinin yanlış anlaşıldığı, “*Türkiye’nin adaylar listesine girmesi değil, ilerdeki olası bir üyeliğin desteklendiği*” belirtiliyordu. Bu açıklama Ankara’da büyük bir karamsarlık yarattı.⁸⁰²

Ankara’nın devam eden yoğun diplomatik atağı karşısında Fransa, İtalya ve İspanya’nın esnek davranmaya başladı fakat Almanya’nın görüşü değişmedi. Kohl Hükümeti’nin Türkiye’nin adaylığına karşı çıkmasının nedeni sadece seçim endişesi değildi. Bu karşı çıkışın arkasında daha derin ve başka nedenler yatıyordu. Türkiye’nin nüfusu çok büyüktü. AB’ye katılması durumunda Türkiye Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu’nda dengeleri bozacak ve büyük bir güce sahip olacaktı. Nüfusla birlikte geri kalmışlık dikkate alındığında tam üyeliliğin AB’ye maliyeti çok yüksek boyutlara ulaşabilecekti. Ayrıca AB’nin sınırları istikrarsız bölgeler olan Ortadoğu ve Kafkaslara kadar uzanacaktı. Türkiye’nin Müslüman bir ülke olması, demokrasi, insan hakları ve fikir özgürlüğü gibi siyasi konulardaki zayıflığı, güneydoğu sorunu gibi gerekçeler Türkiye’nin üyeliğine karşı çıkılmasının nedenleriydi. Tabii ki Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ege ve Kıbrıs sorunları Yunanistan’ın üyeliğe yeşil ışık yakmasını zorlaştırıyordu.⁸⁰³

Bütün gayret ve çalışmalara rağmen Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye aday ülkeler arasına alınmadı. Sonuç Bildirgesi’nde sadece adaylığa ehil olduğu ve tam üyelik hakkının bulunduğu açıklandı. Bunun için de bir çok koşul ortaya kondu. Türkiye’nin tepkisi dengeli ancak sert oldu. Tam üyelik adaylığı geri çekilmedi. Gümrük Birliği’nin devam etmesi kararlaştırıldı. AB ile tüm siyasi diyalog kesildi ve Avrupa Konferansı’na katılma önerisi ret edildi.⁸⁰⁴

Başbakan Yılmaz, Başbakan Yardımcısı Ecevit ve kabine üyeleri basın karşısında çok sert açıklamalar yaptılar. Türkiye’ye siyasi dayatmalar yapıldığı, bu nedenle AB ile siyasi ilişkilerin kesildiği, savunma, enerji, otoyol ve köprü

⁸⁰² Birand, *Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999*, s. 498-504.

⁸⁰³ A.e., s. 505-507.

⁸⁰⁴ *Hürriyet*, 15 Aralık 1997. *Sabah*, 15 Aralık 1997.

ihalelerinde Avrupa ülkelerinin bu tutumlarının değerlendirileceği belirtildi.⁸⁰⁵ Türkiye'ye önyargılı davranıldığı, bu yaklaşımın devam etmesi durumunda ilişkilerde çok yönlü ve yapıcı bir diyalogun beklenemeyeceği vurgulandı.⁸⁰⁶ Almanya'daki Türklere Kohl'e oy vermemeleri yönünde çağrılarda bulunuldu.

Başbakan Yılmaz, New York Times gazetesine verdiği demeçte; Avrupa'nın kültürel bir duvar oluşturduğunu, AB tarafından öne sürülen tüm koşulların yerine getirilmesi halinde dahi Türkiye'nin üyeliğine karşı olan tutumun değişmeyeceğini, ileri sürülen nedenlerin gerçek nedenler olmadığını, asıl nedenin dinsel ayrımcılık olduğunu söyledi.⁸⁰⁷

Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, hükümetin aldığı kararın Avrupa'yı telaşlandırdığını, yanlış adım attıklarının farkına vardıklarını fakat geri dönemediklerini belirtti. Devlet Bakanı Şükrü Sina Gürel, AB Kıbrıs'taki Türkleri Ada'daki Ermeni ve Maruniler gibi azınlık saydığını bu nedenle bu anlayışın kabul edilemeyeceğini ifade etti.⁸⁰⁸ Dışişleri Bakanı İsmail Cem AB'nin kararlarının sevimsiz kararlar olduğunu söyledi.⁸⁰⁹

Türk kamuoyu çok büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Sanki bir daha hiç Avrupalı sayılmayacakmış ve tam üyelik kapıları tamamen kapanmış hissine kapıldı. Toplumun bütün kesimleri AB aleyhine açıklamalar yapıyordu. Kamuoyu, hükümeti tepkisinden dolayı haklı buluyor fakat beceriksizlikle suçluyordu.

RP Lideri Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanı ve Başbakan Mesut Yılmaz'ı, izledikleri dış politika konusunda eleştiriyor, Tahran'da düzenlenen İslam Konferansı ve AB zirvesinde alınan kararlara dikkat çekerek, "*Şunların aczine, perişanlığına bakın, bir yandan Avrupa'dan kovuluyorlar, bir yandan İslam Konferansı'ndan*" diyordu.⁸¹⁰

⁸⁰⁵ Metin Aydoğan, **Avrupa Birliği'nin Neresindeyiz, Tanzimat'tan Gümrük Birliğine**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, s. 151.

⁸⁰⁶ <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/luxemburg.1.htm> 9 Mayıs 2007.

⁸⁰⁷ **Milliyet**, 16 Aralık 1997.

⁸⁰⁸ **Cumhuriyet**, 16 Aralık 1997.

⁸⁰⁹ **Hürriyet**, 16 Aralık 1997.

⁸¹⁰ **Hürriyet**, 14 Aralık 1997.

Batı basını gelişmeleri farklı şekillerde yorumladı. Wall Street Journal (ABD), AB kararını “*Türkiye aldatıldı*” diye yorumladı ve “*Avrupa, Asya devi olarak gördüğü Türklerden korktu*” dedi. The Guardian (İngiliz) gazetesi “*Atina dışında kimse memnun değil. Bu büyük bir diplomatik hata oldu*”; Main-Post (Alman) “*Türkiye’ye karşı dürüst olunması gerekiyor*”; Mannhcimer Morgen “*Avrupa, Türkiye’nin kültüründen korkuyor*” başlıklarını attı. Avrupa Parlamentosu Yeşiller “*Karar çifte standarttır*”, Hıristiyan demokratlar “*Siyasi diyalog kopmamalı*”, Sosyalistler “*Diyaloga devam*” yorumlarını yaptı.⁸¹¹

4.8.3. Helsinki Zirvesine Yönelik Tartışmalar

Lüksemburg Zirvesi’ndeki şok, kolay kolay atlatılamadı. Her geçen gün tepkiler biraz daha arttı. AB, bir süre sonra stratejik bir hata yaptığını anladı. Ankara’nın siyasi diyalogu askıya alması, AB’nin tüm ağırlığını yok edivermişti. Ankara, AB’den gelen sesleri artık dikkate almıyordu. Bu durum Avrupa’yı çok rahatsız etti. Aylar geçtikçe hem AB hem de Türkiye, ilişkilerin bu şekilde sürdürülmesinin uygun olmadığı sonucuna vardılar.

Başbakan Ecevit Schroeder’e gönderdiği mektupta, AB’nin Lüksemburg kararını değiştirmesi için insan hakları ve güneydoğu sorunlarında çözüm ümidi içeren güvenceler verdi. Ayrıca Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Türkiye’nin Agenda 2001’in Ege sorunlarının divanda çözümüne atıfta bulunan bölümlerini ve Kopenhag kriterlerini kabul ettiğini bildirerek, AB’ye duymak istediği mesajları yolladı ve onları önemli oranda tatmin etti.⁸¹²

İlk defa rüzgârlar Türkiye’den yana esiyordu. Türkiye’nin Avrupa’daki geleneksel aleyhtarları sosyalistler, sosyal demokratlar ve yeşiller bu defa, adaylık için büyük çaba harcıyordu. Başbakan Simitis ciddi biçimde Türkiye’nin adaylığını istediğini söylüyor, ancak eli boş dönemeyeceğini vurguluyordu. Atina, aday bir Türkiye’nin, kendileri açısından çok daha yararlı olacağına kesin karar vermişti. Zira Simitis için asıl önemli hedef 2000 yılında gireceği para birliği idi. Eğer Türkiye ile ilişkileri barışçı bir düzeyde tutabilirse, tüm dikkatini ve ülkenin tüm kaynaklarını

⁸¹¹ **Hürriyet**, 17 Aralık 1997

⁸¹² Birand, **Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999**, s. 523-524.

parasal birliğe yönlendirebilecekti. Simitis için önemli olan Türkiye'nin adaylığa alınması ancak Ege ve Kıbrıs konusunda da kendi kamuoyunun tatmin edebilmesiydi

Türkiye, Ege ve Kıbrıs'la ilgili cümlelerin bir önkoşul gibi yazılmamasını, tarihin çıkarılmasını ve Kıbrıs'ta daha esnek davranılmasını istiyordu. Türkiye'nin reddedemeyeceği bir uzlaşma bulmak gerekiyordu. Zira hem Atina, hem de AB artık kararlarını vermişlerdi. Türkiye'ye adaylık statüsü tanınacak, sonra Kopenhag kriterleri uygulattırılacaktı. Lüksemburg'daki hata tekrarlanmayacaktı. Türkiye kendi başına bırakılmayacak kadar önemli ve stratejik açıdan değerli bir ülkedydi.

Helsinki'de liderler toplantısı sürerken ilk taslak metin Ankara'ya gönderildi. Metne henüz son şekli verilmemişti. İsmail Cem önce Finlandiya Dışişleri Bakanı Hallonen, ardından Başbakan Lipponen ve Alman Dışişleri Bakanı Fischer'le konuştu. Bu haliyle adaylığın kabul edilemeyeceğini belirtti. Fransız Cumhurbaşkanı Chirac ve Alman Başbakanı Schroeder'in korktukları başlarına gelmişti. Türkiye'nin adaylığı reddetmesi herkes için büyük hayal kırıklığı olacaktı. Türkiye'nin istediği üç değişikliğin mutlaka kabul edilmesi gerekiyordu. Fransız-Alman işbirliği, bütün ağırlığı ile toplantıya hakim oldu. Ankara'dan gelen değişikliklerin belirli bölümü kabul edildi. Türkiye'nin adından "aday" olarak açıkça söz ediliyor, Ege'yle ilgili 2004 tarihi sulandırılıyor ve Kıbrıs'la ilgili olarak da tutum yumuşatılıyordu.⁸¹³

Finlandiya, metnin son halini tekrar Ankara'ya yolladı. Türkiye bunu da beğenmezse, artık yapılacak bir şey kalmayacak ve büyük bir kriz çıkacaktı. Fransız-Alman cephesi yeniden devreye girdi. Almanya Başbakanı ve Fransız Cumhurbaşkanı, Finlandiya Dışişleri Bakanı'na, "Mutlaka bir şeyler yapılmalı ve bu bildirinin ne anlama geldiği Türkiye'ye anlatılmalı" dediler. İlk akla gelen de Türkiye'ye bir mektup gönderilmesiydi. Eğer Türkiye'nin kaygıları giderilemezse, aynı gece bir misyon yollanmalı ve Ankara'ya gereken güvenceler verilmeliydi. Ancak böyle bir mektubun yollanacağı konusunda Simitis'in bilgilendirilmemesi, Türkiye'nin kabulü geldikten sonra bilgi verilmesi konusu üzerinde görüş birliğine varıldı. Almanya Başbakanı, Ecevit'i aradı. Çıkan metnin kendileri açısından ne

⁸¹³ Birand, **Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999**, s. 528-529.

anlama geldiğini, nasıl okuduklarını anlattı. Chirac Demirel'i aradı ve aynı anda, Başkan Clinton devreye sokuldu.⁸¹⁴

Türkiye'de de Başbakan, ilgili bakanlar ve bürokratlarla toplantı yapıyordu. Devlet Bakanı Mehmet Ali İrtemçelik söz aldı ve yarım saatlik bir değerlendirme yaptı. Ellerindeki metnin nasıl okunması gerektiğini anlattı. İrtemçelik'e göre, Türkiye bunu reddedemezdi. Diplomasi cambazlığı şeklinde yazılmış bir metnin esiri olunmamalı, adaylık statüsü garantiye alınmalı, ondan sonra Ege ve Kıbrıs konularındaki tezlerimiz savunulmalıydı.⁸¹⁵

Taslak metne göre, Türkiye, 13 adayla eşit muamele görecekti. Bu şekilde, Lüksemburg'da konulan önkoşullar kaldırılmakta ve bu adaylığın, tam üyelikle sonuçlanacağı kesin biçimde belirtilmekteydi.

AB, tam üyelik öncesinde tüm sınır anlaşmazlıklarının çözümünü istemekteydi. Eğer Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu anlaşmazlıklar makul bir süre içinde diyalogla çözümlenemezse, o zaman sorunlar Adalet Divanı'na götürülecekti. AB, 2004 yılı sonuna kadar, mevcut sorunların Adalet Divanı'na götürülmesi konusunda bir değerlendirme yapacaktı. Bu şekilde, önkoşul veya kesin bir tarih konmuyor. Adalet Divanı'na gitme koşulu yerine, “*değerlendirme*” yapmayı getiriyordu.

Siyasi çözüm olursa, Kıbrıs'ın tam üyeliği daha çabuk gerçekleşecekti. Bu cümleyle Rumlara “*Türklerle anlaşırsan tam üyeliğiniz çabuklaşır*” mesajı veriliyordu. Siyasi çözüm bulunamazsa, Kıbrıs'ın tam üyeliği konusundaki kararı AB konseyi verecekti. Bu cümlede AB, tarafsız ve iki tarafa da eşit mesafede bir tutum alıyordu. Ancak, siyasi çözüm bulunamazsa, Kıbrıs tam üyeliğe kabul edilebilirdi. Çözumsuzlük tam üyeliğe engel teşkil etmeyebilirdi. Bu cümleyle de Türkiye'ye baskı yapılıyordu. “*Eğer çözüm bulma konusunda önyargılı davranır ve çözumsuzlüğü bir politika yaparsanız, Kıbrıs Rumlarını tam üye olarak alabiliriz*” deniyordu. Bir yandan “*Gerekirse Rumları alabilirim*” deniyor, ancak öte yandan da kesin söz verilmiyordu.

⁸¹⁴ Türkiye Aday, *Sabah*, 11 Aralık 1999.

⁸¹⁵ Birand, *Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999*, s. 533-535.

İlişkilerin gelişmesi, Türkiye'nin diğer adaylar gibi Kopenhag kriterlerine uymasına bağlıydı. Türkiye'ye diğer adaylara uygulanan kriterler uygulanacaktı. Türkiye, reformlarını tamamlayabilmesi için, diğer adaylar gibi bir ön hazırlık stratejisiyle desteklenecekti. Bu desteğin arkasında, güçlendirilmiş bir siyasi diyalog da bulunacak ve bu çerçevede insan hakları, Kopenhag kriterleri, Ege ve Kıbrıs da ele alınacaktı. Bu cümlelerde ön hazırlık müzakerelerinde hangi konulara ağırlık verileceği belirtiliyor; ancak bu konularda ilerleme olmazsa, müzakerelerin kesileceği anlamına gelen hiçbir ifade bulunmuyordu. Yani bunlar koşul durumuna sokulmamıştı.

AB mevzuatını uygulayabilmek için, Türkiye ulusal uyum programını kabul edecekti. Müzakerelerdeki gelişmelerin bilançosu, Ortaklık Konseyi'nde ele alınacaktı. AB Komisyonu, bir gözetleme mekanizması kuracak ve Türkiye'ye ön hazırlık için verilecek maddi destekleri tek fonda toplayan bir mekanizma oluşturacaktı. Bu son cümle, Yunanistan'ın Türkiye'ye verilecek kredi ve yardımlara uyguladığı vetosunu kaldırmak zorunda kalacağı anlamına gelmekteydi. Ecevit açıklamaları dinleyince düşünmeye başladı. Rahatsız edici bölümler vardı. Ancak reddedilecek ağırlıkta değildi.

Tam bu tartışmalar yapılırken, Finlandiya Başbakanı Lipponen'in mektubu geldi. Lipponen mektubunda, Türkiye'ye diğer aday ülkeler statüsünde adaylık verildiğini, 12. paragrafta Kopenhag'dakilere eklenmiş yeni bir kriter olmadığını, 4. ve 9. paragraflara atıfta bulunulmasının üyelik kriterleriyle ilgili olmadığını, siyasi diyalogun ima edildiğini, 5. paragraftaki 2004 tarihinin, Uluslararası Lahey Adalet Divanı nezdinde anlaşmazlıkların çözüleceği son tarih olduğunu, Kıbrıs'ta politik bir çözümün AB'nin amacı olduğunu, Konsey'in Kıbrıs'ın üyeliği konusunda karar alırken tüm ilgili faktörleri göz önüne alacağını belirtiyordu.

Kabine toplantısına girmek üzereyken, Cumhurbaşkanı Demirel Başbakan Ecevit'i aradı ve şunları söyledi. *"Bu metin kötü değil, aman reddetmeyin. Armudun sapı, üzümün çöpü diye bakmaya başlamayın. Büyük bir fırsat kaçırılmış olur"*.⁸¹⁶

⁸¹⁶ Birand, **Türkiye'nin Avrupa Macerası 1959-1999**, s. 536.

Mesut Yılmaz kabine toplantısında “Eğer bu karar metni 1997 Lüksemburg Doruğu’nda benim önüme gelseydi kabul ederdim” dedi. Bu arada, herkes MHP’li bakanların ne diyeceklerini bekliyordu. Kıbrıs ve Ege’yle ilgili paragrafların ne anlama gelebileceği, Türkiye’nin temel politikalarına nasıl etki yapabilecekleri sorgulanmaya başlandı. Sonunda Başbakan Ecevit, Başbakan Yardımcısı Bahçeli’ye döndü, “Ne dersiniz?” dedi. Bahçeli hiç tereddüt etmedi: “Verilen bilgiler sizin için yeterliyse bizim için de bir sakınca yoktur. Hayırlı olsun” dedi. Kabine, Ecevit’e yetki verdi.⁸¹⁷

Solana-Verheugen Ankara’ya geldiler ve önce Dışişleri Bakanı, ardından da Başbakan’la konuştular. Bu görüşmelerde Solana, aynı güvenceleri tekrarladı. Hatta Lipponen mektubunun resmi kayıtlara geçirileceğini söyledi.⁸¹⁸ Ecevit için, bu saatten sonra “Hayır” demek imkansızdı. Türkiye adaylık statüsünü kabul etti.

Başbakan Ecevit Helsinki’de önce diğer aday ülkelerin liderleriyle birlikte hatıra resmi çekti, ardından da beklenen basın toplantısını yaptı. Ecevit bu toplantıda, Türkiye’nin oybirliğiyle aday ülke olarak kabul ve ilan edilmesinin ve başka aday ülkelerle eşit konumda olacağını açık ve kesin bir dille ifade edilmesinin olumlu bir gelişme olduğunu söyledi. Türkiye’ye AB’de adaylık statüsünün tanınmasının yalnız Avrupa için değil, bütün dünya için önemli olduğunu, Türkiye’nin, yalnız Avrupa ile Asya arasındaki değil, Hıristiyanlık ve Musevilik ile İslamiyet arasında da canlı bir köprü oluşturduğunu belirtti. Türkiye’nin nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan ülkeler arasında demokrasinin ve laikliğin öncülüğünü yaptığını vurguladı. Türkiye’nin, Rudyard Kipling gibi doğu ile batının hiçbir zaman bir araya gelemeyeceğini söyleyen veya Samuel Huntington gibi uygarlıklar çatışmasının kaçınılmazlığını düşünenlerin kehanetlerini boşa çıkaracak bir ülke özelliği taşıdığını belirtti.⁸¹⁹ Tam üyelik için insan hakları ve demokrasi bakımından bazı eksikliklerin ve ekonomide bazı olumsuzlukların bulunduğunu ancak Türk toplumunun dinamizminin bu olumsuzluk ve eksikleri kısa sürede aşmaya muktedir olduğunu,

⁸¹⁷ Birand, **Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999**, s. 537.

⁸¹⁸ Sedat Sertoğlu, “Helsinki-Ankara”, **Sabah**, 13 Aralık 1999.

⁸¹⁹ Cengiz Çandar, “Sezarın Hakkı...”, **Sabah**, 14 Aralık 1999.

bunun için Türkiye'nin ve AB'nin üstlenmiş oldukları sorumlulukları iyi niyetle yerine getirmeleri gerektiğini söyledi.⁸²⁰

Başbakan Ecevit 14 Aralık 1999'da TBMM'nde yaptığı konuşmada, “*Sayın Başkan ve Milletvekilleri, ... Bundan iki yıl önce AB'nin Lüksemburg'daki doruk toplantısını hatırlayın. O toplantıda AB'nin kapısı yüzümüze kabaca kapatılmıştı. Türkiye'de onurlar incinmiş, kimi toplum kesimlerinin AB'ye üyelik umutları sönme noktasına gelmişti. Ama ben karamsar değildim. Verdiğim demeçlerde, yaptığım konuşmalarda yurttaşlarıma kaygı duymayın diyordum. Çok geçmeden AB üyeleri kapımızı çalacaklar, bizi ısrarla birliğe çağıracaklar diyordum. Yeter ki biz kendi üstümüze düşenleri ciddiye alalım diyordum. Nitekim iki yıl sonra kapımız çalındı ve 10 Aralık 1999 Cuma akşamı, Helsinki Doruğu'nda AB için üye adaylığı hakkı Türkiye'ye önkoşulsuz olarak tanındı. Bu olay, tarihimizde önemli bir aşamadır. Ulusumuza hayırlı olsun...*”⁸²¹ dedi

Kopenhag ölçütlerinin, yabancıların bize dayattığı değil, bizim kendimizi layık gördüğümüz yaşam biçiminin güvenceleri olduğunu vurgulayan Ecevit, konuşmasının devamında Kopenhag ölçütlerinde azınlık hakları kavramının yer almasının Türkiye açısından bir sorun teşkil etmediğini, Türkiye'de azınlıkların ve haklarının Lozan Antlaşması'nda yer aldığını belirtti. Türkiye'de, ırk ayrımcılığı güdülmediği için, ırk esasına göre bir azınlık kavramına yer verilmediğini, Fransa'da, azınlık kavramının tümüyle ret edildiğini, değişik AB ülkelerinde azınlık kavramının farklılıklar gösterdiğini, bu konuda Türkiye'ye ulusal bütünlüğünü sarsacak herhangi bir dayatmanın söz konusu olamayacağını söyledi.

Başbakan Ecevit konuşmasında ayrıca Avrupa'da adaylığımıza sevinenler olduğu gibi üzülenlerin de olduğunu, üzülenlerin “*Nasıl olsa Türkiye tam üyelik koşullarını yerine getiremez; ekonomisini de görünür gelecekte düzliğe çıkaramaz*” diye avunduğunu, oysa böyle düşünenlerin çok geçmeden yanıldıklarını görececeklerini, tam üyeliğe geçiş sürecinin hızının Türkiye tarafından belirleneceğini vurguladı.

⁸²⁰ **Sabah**, 13 Aralık 1999.

⁸²¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 14 Aralık 1999, s. 214-218.

11-12 Aralık günleri hemen hemen bütün gazeteler şu başlıklarla çıktı: Hürriyet “Avrupa: Hoş Geldin Türkiye”,⁸²² Milliyet “Asrın Buluşması Düğünden Düğüne”,⁸²³ Sabah “Hoş bulduk AB, Artık Avrupalıyız”,⁸²⁴ Radikal; “Avrupa’dan Türkiye’ye: Hoş Geldiniz”.⁸²⁵ Sabah’ta “160 Yıllık Rüya” başlığı altında “1839’da Tanzimat Fermanı’yla başlayan Türkiye’nin Avrupalılaşıma macerası dün Helsinki’de mutlu sona ulaştı. Türkiye resmen Avrupa Birliği’ne aday ilan edildi.”⁸²⁶ yorumu yapıldı. Sinan Ülgen AB üyeliği ile Türkiye’de şu değişimlerin yaşanacağını yazdı: “Cebimize giren parada çok net bir artış olacak; kışın yollarda yarı bele kadar çamura batma derdinden kurtulunacak; Türk gençliği Avrupa’ya açılacak, üniversiteler bir yılını Cambridge ya da Sorbonne’da geçirecek; sağlık, adalet ve eğitim gibi hizmetlerin tümüne kalite gelecek; kutsal devletten kutsal vatandaş anlayışına geçilecek.”⁸²⁷

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkiye’nin tarihi bir fırsat yakaladığını, sağlanan adaylık statüsüyle önemli bir dönemecin eşiğine geldiğini, rahatsızlık veren noktalar olmasına rağmen artık bu konuların Avrupalı muhataplarla aday olarak tartışılabileceğini söyledi.⁸²⁸

Başbakan Ecevit, Helsinki’ye giderken Türkiye’nin Lahey konusundaki çekincelerini, dönem başbakanı Finlandiya Başbakanı Paavo Lipponen’in yolladığı resmi bir mektupla giderdiğini, Kıbrıs konusunda ödün verilmeyeceğini, içimize sindiremeyeceğimiz ayrıntılar olmasına rağmen adaylığın eşit koşullarda gerçekleştiğini söyledi.⁸²⁹

Dışişleri Bakanı İsmail Cem “Ege konusunun Lahey’e götürülmesi lehimize dir. Yunanistan Ege’de yalnızca bir sorun, yani kıta sahanlığı sorunu var diyor. Biz ise

⁸²² Hürriyet, 12 Aralık 1999.

⁸²³ Milliyet, 11 Aralık 1999.

⁸²⁴ Sabah, 11 Aralık 1999.

⁸²⁵ Radikal, 11 Aralık 1999.

⁸²⁶ Sabah, 11 Aralık 1999.

⁸²⁷ Radikal, 13 Aralık 1999.

⁸²⁸ Hürriyet, 11 Aralık 1999.

⁸²⁹ Cumhuriyet, 11 Aralık 1999.

sorunlar olduğunu savunuyoruz. Helsinki metninde sorunlar ifadesi yer aldı. Bu nedenle Lahey'e gitmek lehimize dir"⁸³⁰ açıklamamasını yaptı.

Almanya Dışışleri Bakanı Joschka Fisher; "AB'nin Türkiye ile ilgili aldığı karar büyük bir atılımdır. Türkiye AB'ye kalite getirdi", İspanya Dışışleri Bakanı Abel Matules; "Türkiye'nin AB adaylığını her zaman destekledim. Türk halkını kutluyorum", İtalya Dışışleri Bakanı Lamberto Dini; "Cem ile telefonla konuştum. Ona kararın tarihi bir karar olduğunu söyledim. Atina Türkiye'nin adaylığını kabul ederek tarihi bir açılım yapmıştır." şeklinde açıklamalar yaptılar.⁸³¹

Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin "aday üye" ilan edilmesi yurt içinde ve dışında "coşku" yaratırken 20 Aralık 1999 günü bir açıklama yapan Fransa eski Cumhurbaşkanı ve AB Konvansiyonu Başkanı Giscard d'Estaing Türkiye'nin "aday üyeliğinin" ne anlama geldiğini şöyle açıklıyordu: "Türkiye'ye gerçek durum söylenmiyor. Türkiye'nin adaylığını kabul edelim diyenlerin gerçek eğilimi, Türkiye'nin AB'ne asla üye olamayacağı yönündedir."⁸³²

Finlandiya Dışışleri Bakanı Tarjo Halonen, sonuç bildirgesinin imzalanmasından hemen sonra aynı gün bir açıklama yaptı ve bu açıklamada "Türkiye'ye rahat bir rest çekildiğini" anlattı. Halonen şunları söyledi: "Solana Ankara'ya adaylık konusunda ciddiyetimizi göstermek için gitti. Bu Türkiye'nin son şansıydı. Biz Türkiye'ye şu mesajı ilettik. Kabul et ya da etme. Reddedersen, yakın zamanda adaylık konusunda bir görüşme yapılmasını bekleme. Bu son tekliftir."⁸³³

Günter Verheugen, Helsinki'den yirmi gün sonra kendi kamuoyuna merak edecek bir şeyin olmadığını çünkü Türkiye'ye tam üyelik için hiçbir güvence verilmediğini açıklıyordu.⁸³⁴

Alman Hıristiyan Sosyal Birlik Partisi'nin, Helsinki Zirve'sinden dört ay sonra, 14 Nisan 2000 tarihinde yapılan yıllık toplantısında şu karar alındı: "Türkiye'nin tam

⁸³⁰ **Milliyet**, 13 Aralık 1999.

⁸³¹ **Radikal**, 11 Aralık 1999.

⁸³² Yıldırım Koç, **Türkiye-AB İlişkileri**, Türk-İş Eğitim Yayınları No. 66, s. 35.

⁸³³ **Hürriyet**, 12 Aralık 1999.

⁸³⁴ Erol Manisalı, **Avrupa Çıkmazı**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2001, s. 166.

*üye olması, Avrupa Birliği için büyük bir tehlikedir. Hıristiyan Sosyal Birlik Partisi Türkiye'nin AB'ye alınmasına karşıdır. Ancak Türkiye, Avrupa için stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, Türkiye'nin Avrupa'dan kopmaması ve başka bir sisteme yönelmemesi için özel bir formül bulunarak, Avrupa'nın yanında tutulmasını istiyoruz.*⁸³⁵

Başbakan Ecevit, Helsinki'den 11 ay sonra 22 Kasım 2000 günü, DSP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmada, Helsinki'de aday üyelik kabul edilirken Kıbrıs ve Ege konularında Türkiye'ye sözler verildiğini ancak bu sözlerin şimdi çiğnendiğini, AB'nin Türkiye'yi aldattığını belirtiyordu.⁸³⁶

Prof. Dr. Erol Manisalı, Simitis'in Helsinki'den Atina'ya dönünce zafer kazanmış bir kumandan edası içinde büyük bir coşku ile karşılandığını vurguluyor ve Türkiye'nin yeniden Avrupa'nın himayesi altına girdiğini belirtiyordu.⁸³⁷

4.8.4. Kopenhag Zirvesine Yönelik Tartışmalar

Başbakan Abdullah Gül Kopenhag zirvesi'nden dönüşünde yaptığı açıklamada, Kopenhag'a giderken müzakere tarihi olarak 2004 başını hedeflediklerini fakat tarihin 2004 sonu olarak çıktığını; AB Komisyonu'nun raporu ve önerisi temelinde, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığına karar verilmesi durumunda, AB'nin Türkiye ile müzakereleri geciktirmeden başlatacağını söyledi.

Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Başdanışmanı ve Özel Kalem Müdürü Tacan İldem, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, Kopenhag Zirvesi'nden çıkan Türkiye kararından "*hoşnut*" olmadığını söyledi. İldem, Sezer'in Kopenhag kararının beklentilerin gerisinde kalmasına rağmen, AB ile ilişkilerin öncelikle Türkiye'nin "*ulusal çıkarlarını gözeterek şekilde geliştirilmesi gerektiğine inandığını*" vurguladı. İldem, Kıbrıs sorununun çözümü ile Güney Kıbrıs Rum yönetiminin AB üyeliği arasında bağ kurmayanların "*Yeri, zamanı geldiğinde Türkiye-AB ilişkileri ve Kıbrıs'ta çözüm arasında bir bağ kurabildiklerini*" ve bunun çelişki olduğunu savundu. Güney Kıbrıs'ın sorunun doğrudan tarafı olmasına rağmen, Türkiye'nin

⁸³⁵ **Milliyet**, 16 Nisan 2000.

⁸³⁶ **Hürriyet**, 23 Kasım 2000.

⁸³⁷ Erol Manisalı, **a.g.e.**, s. 165.

doğrudan taraf olmadığına dikkat çeken İldem, “*Türkiye’ye Kıbrıs sorununun çözümü halinde bırakınız üyeliği, müzakereler için tarih verileceğini söyleyenler hem çelişkiye düşmekte hem de hakça bir yaklaşım sergilememektedirler*” dedi.⁸³⁸

Kopenhag’da Türkiye konusunda alınan karar iş dünyasında genellikle soğukkanlı ve iyimser karşılandı. Türkiye’nin bundan sonraki hedefinin AB kriterlerine ulaşmak olduğunu vurgulayan işadamları, Türkiye’nin beklediği tarihi elde edemese bile AB kriterlerini kendi insanı için gerçekleştirmesi gerektiğini ve AB’ye karşı alternatif bulunmadığını belirttiler.⁸³⁹

Başbakan Yardımcısı Abdüllatif Şener, Sanayi ve Ticaret Bakanı Ali Coşkun ve Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen’in katıldığı toplantıda konuşan TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan, gelinen son noktada Türkiye’nin AB üyeliğini engellemenin mümkün olmadığını vurguladı. Özilhan, “*Yapılması gereken, AB’ye tam üyeliğin gereklerini yerine getirmektir.*” dedi.⁸⁴⁰

Kopenhag Zirvesi’nde Rumların AB üyeliğinin onaylanması Güney Kıbrıs’ta bayram havası estirenken, son dakikaya kadar çözüm umutlarını koruyan Kıbrıslı Türkler büyük bir düş kırıklığına uğradı. Türk tarafının itirazlarına rağmen AB’ye Temmuz 1990’da başvuran Rum Yönetimi, 12 yıllık mücadele sonunda Kopenhag Zirvesi’nden istediği sonucu almayı başardı. AB’nin devreye girmesiyle çözüm için bir şeyler yapma konusuna ilgisini kaybeden Rum tarafı, üyeliğini tehlikeye atmamak için son dakikaya kadar anlaşmayı arzulayan taraf görüntüsü sergilemeye çalıştı. Rum halkının çok büyük bir bölümü 11 Kasım’da sunulan Annan Planı’na karşı olmasına rağmen, Rum Yönetimi Başkanı Glafkos Klerides herhangi bir belge imzalamak zorunda kalmadan ülkesini AB’ye soktu. Güney Kıbrıs’ın AB üyeliğini erteletmeyi amaçlayan Türk tarafı ise bunu başaramadı.⁸⁴¹

AB’nin dönem başkanı Danimarka Başbakanı Anders Fogh Rasmussen, AB’nin Kopenhag zirvesinde Türkiye için olumlu bir sinyal verdiğini ancak bunun bir

⁸³⁸ **Hürriyet**, 14 Aralık 2002.

⁸³⁹ **Akşam**, 13 Aralık 2002.

⁸⁴⁰ **Sabah**, 14 Aralık 2002.

⁸⁴¹ Hüseyin Aklan, **Hürriyet**, 15 Aralık 2002.

garanti olarak değerlendirilmemesi gerektiğini söyledi. Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini tam olarak yerine getirmesinin önemine değindi.⁸⁴²

İngiltere Başbakanı Tony Blair, Kopenhag doruğu sonunda düzenlediği basın toplantısında, birkaç yıl öncesine kadar bu tür bir sonucu düşünmenin imkansız olduğunu belirterek, Türk hükümetini bu tür bir sonuç elde ettiği için kutladığını söyledi. Blair, Müslüman nüfusa sahip laik Türkiye'nin bölge istikrarı için çok önemli yeri olduğunu belirterek, *“AB şimdi 10 ülkeyi alıyor, daha sonra Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'yi de alacak. Türkiye tarih istiyordu ve istediği tarihi aldı. Türkiye, Kopenhag kriterlerini yerine getirir getirmez AB'ye üye olacaktır”* dedi.⁸⁴³

Almanya Başbakanı Gerhard Schröder, Kopenhag zirvesinde Türkiye için alınan kararı, Almanya ve Avrupa'nın *“büyük başarısı”* olarak değerlendirdi. Schröder, Kopenhag'da Bella Center'da düzenlediği basın toplantısında, zirvede Türkiye ile ilgili alınan kararın hem Türkiye, hem de AB için olumlu olduğunu söyledi. Konrad Adeneur'dan Helmut Kohl'e kadar Alman siyasilerinin tümünün çağdaş Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olmasını istediklerini hatırlatan Schröder, *“Biz de bunu yapıyoruz”* dedi.⁸⁴⁴

Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, Türkiye'yi, Bulgaristan ve Romanya ile birlikte AB'nin potansiyel üyesi olarak gördüğünü bildirdi. Türkiye'nin, Kopenhag kriterlerini yerine getirme kararlılığına ve kapasitesine sahip olduğunu söyledi.⁸⁴⁵

Simitis, zirvenin sona ermesinin ardından yaptığı basın toplantısında, Kıbrıs Rum Kesimi'nin AB üyeliğine kabul edilmesini tarihi bir olay olarak nitelendirdi. Ayrıca Türkiye-AB ilişkileri ve Kıbrıs sorununun çözümü konularına değindi. Türkiye için alınan kararın olumsuz olmadığını düşündüğünü kaydeden Simitis, *“Ankara 2003 için tarih istedi. Alman-Fransız ortak önerisi ise Temmuz 2005 idi. Verilen karar ise*

⁸⁴² **Hürriyet**, 14 Aralık 2002.

⁸⁴³ **Sabah**, 14 Aralık 2002.

⁸⁴⁴ **Hürriyet**, 14 Aralık 2002.

⁸⁴⁵ **A.e.**

konunun 2004’de ele alınması ve sonuç olumluysa müzakerelerin başlaması yönündedir” dedi.⁸⁴⁶

4.8.5. Brüksel Zirvesine Yönelik Tartışmalar

Brüksel’deki AB liderler zirvesi iki gün boyunca çetin pazarlıklara sahne oldu. Zaman zaman kopma noktasına gelen görüşmeler sonunda uzlaşmayla sonuçlandı. AB sürecinde Türkiye’nin 41 yıldır beklediği karar nihayet 17 Aralık 2004 tarihinde yayınlanan zirve sonuç bildirgesinde açıklandı. Belçika’nın başkenti Brüksel’de toplanan 25 AB liderleri, müzakerelerin 3 Ekim 2005’de başlamasını onayladı. Ancak sonuç bildirgesinin Türkiye bölümündeki ifadeler söylendiği, yazıldığı kadar kolay şekil kazanmadı. Aralıksız 20 saat süren tartışmalar sonunda, uzlaşmaya varılan sonuç bildirgesi metnindeki Türkiye ile ilgili önemli hususlar aşağıdadır:

“Müzakereler başlamadan önce ve gerekli uyum çalışmalarının tamamlanmasından sonra Türk hükümeti protokolü imzalayacağını teyit eder” ifadesi yerine; Türkiye’nin 3 Ekim 2005 öncesi birliğe yeni katılan 10 ülkeyle protokol imzalanmasından memnuniyet duyacağı belirtilerek *“Bunların ışığında Avrupa Konseyi Türkiye hükümeti Ankara Anlaşması’nın gerektirdiği ek protokolü müzakerelerin başlaması öncesinde imzalamaya hazır olduğunu onaylar ve AB’nin mevcut üyelik perspektifi açısından zaruri adaptasyonların tamamlanması şeklindeki deklarasyonu memnuniyetle karşılar”* dendi.

Zirve sonuç bildirgesinin sonunda yer alan ve *“müzakereler üyelikle sonuçlanmazsa Türkiye Avrupa kurumlarına kuvvetli bağlarla bağlanır.”* ifadesi değiştirildi. Bunun yerine *“Türkiye eğer müzakerelere devam etmek istemezse AB’ye kuvvetli bağlarla bağlanmayı talep eder”* ifadesi yer aldı. Bu değişim ileriki yıllarda AB’nin elinden önemli bir kozu alıp inisiyatifini Türkiye’ye bıraktı.

Nüfus dolaşımı ve tarımla ilgili konularda serbest dolaşım kısıtlamalarının *“kalıcı”* yerine *“gerektiğinde uygulanması”* terimi getirildi. Uzun geçiş dönemleri, derogasyonlar, özel düzenlemeler veya kalıcı koruma önlemleri gerektiğinde düşünülebilir. *“Bu düzenlemeler kişilerin serbest dolaşımı, yapısal politikalar ve*

⁸⁴⁶ **Hürriyet**, 14 Aralık 2002.

tarım konularını kapsayacaktır. Bunun yanında kişilerin serbest dolaşımı hakkında karar alımı her üye ülkeye azami rol verecek şekilde düzenlenmelidir. Geçiş dönemindeki düzenlemeler iç pazar ve rekabete etkisi göz önüne alınacak şekilde yapılmalıdır.”

Sınır uyuşmazlıkları ve Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri konusunda Helsinki zirvesine atıfta bulunularak, uzlaşmazlıkların devam etmesi durumunda Uluslararası Adalet Divanı'na götürüleceği 20'inci paragrafta belirtildi. AB Komisyonu'nun sınır uyuşmazlıklarının çözümüne yönelik görüşmeleri memnuniyetle karşıladığı belirtildi

AB'nin kurulmasına temel olan özgürlük, demokrasi ve insan haklarına saygı, hukuk devleti ilkelerine yönelik ciddi tehlike olması halinde, AB Komisyonu'nun tek başına veya üye ülkelerden üçte birinin girişimiyle müzakerelerin askıya alınabileceği uyarısında bulunuldu. Kararda, askıya alma kararı için AB Konseyi'nin müzakerelerin askıya alınması yolunda getirilebilecek öneriyi, diğer üye ülkeleri de dinledikten sonra nitelikli çoğunlukla oylayacağı bildirildi.⁸⁴⁷

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan yurda dönüşünde yaptığı basın toplantısında *“Hedef tam üyeliktir ve bu herhangi bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde teyit edilmiştir.”* dedi. Beklentilerinin yüzde yüzünü alamadıklarını ancak başarılı olduklarını vurguladı. Bundan sonraki sürecin daha zor, daha engebelerle dolu bulunduğunu fakat Türkiye'nin interaktif insan potansiyeli ile bunu aşacak güçte olduğunu belirtti. Türkiye'nin AB ile ilişkilerine hep bir medeniyet projesi olarak, bir barış ve işbirliği projesi olarak baktığını, AB'nin ekonomik bir birlik değil, bir Hıristiyan kulübü değil, bir değerler bütünü olduğunu söyledi.⁸⁴⁸

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül de Kıbrıs konusundaki spekülasyonların hiçbirinin doğru olmadığını, herkesin bu davanın savunucusu olduğunu, Kıbrıs verildi ve Kıbrıs satıldı diyenlerin spekülasyon yaptığını belirtti.⁸⁴⁹

⁸⁴⁷ **Hürriyet**, 17 Aralık 2004

⁸⁴⁸ **A.e.**

⁸⁴⁹ **Hürriyet**, 18 Aralık 2004.

Bütçe görüşmelerinde CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, 3 Ekim 2005 tarihinin net bir tarih olmadığına, bu tarihin şarta bağlı bir tarih olduğuna, Güney Kıbrıs'ı tanıyacak şekilde protokolün imzalanması halinde yürürlüğe gireceğine dikkat çekti. Türkiye'ye ikinci sınıf bir üyeliğin layık görüldüğünü söyledi.⁸⁵⁰

Müzakere tarihi almak kadar şartların ne olduğunun da önemli olduğunu vurgulayan DYP Genel Başkanı Mehmet Ağar, şunları kaydetti: *“Şenliğin nedeni, Güney Kıbrıs Rum kesimini tanıma sözü müdür? Zafer denilen Türkiye'ye ucu açık müzakere tarihi verilmesi midir? İktidar, tarıma, serbest dolaşıma getirilen kalıcı kısıtlamalarla imtiyazlı ortaklığa doğru gidilmesinden mi memnun kalmıştır? İktidarı neşelendiren, Türkiye'ye Yunanistan'la, Ermenistan'la sorunlarını çöz dayatması mıdır? İktidar Ermeni soykırımını tanıma çağrısından dolayı mı coşmuştur? İktidarı sarhoş eden Fransa'nın ardından Avusturya'nın da Türkiye'nin üyeliği için referanduma gideceği beyanı mıdır? Avrupa basını bile Türkiye önüne ağır şartlar kondu derken iktidar sahte zafer alaylarıyla kimseyi kandıramaz.”*⁸⁵¹

Sivil toplum örgütlerinin çoğu gelişmeleri olumlu olarak değerlendirdi. TÜSİAD, Türkiye'nin önüne tarihi önem taşıyan ve iyi değerlendirilmesi gereken bir dönemin açıldığını, bu tarihten sonraki her türlü müzakere aşamasının, duygusallıktan uzak, akılcı ve gerçekçi bir anlayışla sürdürülmesi gerektiğini söyledi.

AB'nin kararı dünya basınında geniş yer buldu. Tarihi olarak nitelendirilen karar, Avrupa'nın Müslüman Türkiye ile birleşme sürecini başlattığı ifade edildi. Müzakerelerin sert geçeceği ancak bunu durdurmanın çok zor olduğu da vurgulandı. Kararla ilgili en çok değinilen konu ise Kıbrıs'ın durumu oldu. Türkiye'nin önüne gelen şartı kabul etmekle, Rumları fiilen tanıdığı belirtilirken, Erdoğan'ın Kıbrıs kararını hiçbir bedel ödemedi Türkiye halkına kabul ettirmesinin zor olduğu yorumları yapıldı.⁸⁵²

ABD'de yayınlan New York Times gazetesi *“Kıbrıs kararını Türk halkına kabul ettirmek zor. ABD Başkanı Bush, AB'yi Türkiye kararından dolayı artık çok daha*

⁸⁵⁰ **Hürriyet**, 20 Aralık 2004.

⁸⁵¹ **Hürriyet**, 19 Aralık 2004.

⁸⁵² **Akşam**, 19 Aralık 2004.

fazla ciddiye almak zorunda. Müzakereler 20 yıl alabilir.”; Washington Post “Kıbrıs kararı bir çeşit fiili tanıma. Brüksel’deki görüşmeler sırasında Kıbrıs’ın Türkiye tarafından tanınması konusunda bir kriz yaşandı ancak sorun Türkiye’nin uyum protokolünü yeni AB üyelerini de kapsayacak biçimde genişletmeyi kabul etmesiyle çözüldü. Bu bir çeşit de facto (fiili) tanıma.” ve International Herald Tribune “Türkiye Kıbrıs’ı kısmen tanıdı. Zirve kararı Erdoğan için zafer oldu.” başlıklarını attı.

Almanya’da yayınlanan Frankfurter Allgemeine Zeitung gazetesi “Türkiye ile müzakereler tarihi bir adım. Başbakan Erdoğan, yeni bir zaferle Türkiye’ye döndü. Erdoğan, üyeliğin mimarı.”; Berliner Zeitung “Avrupa Türkiye’yi kucaklıyor. Birlik partilerinden (CDU/CSU) politikacılar bile kararda olumlu yanların olduğunu söylüyor.”; Bild “Bu kucaklaşma bize neye malolacak? Türkiye’nin üyeliği AB’ye yılda 16.5 ila 27.5 milyar Euro’ya malolacak. Ayrıca AB ülkelerine 2.7 milyon Türk’ün çalışmaya gitmesi bekleniyor.” ve Frankfurter Rundschau “Türkiye ile Avrupa arasında yıllardan bu yana süren çatışmalı tarih, en yoğun yakınlaşma dönemine girdi. Ancak bu yakınlaşmanın geleceği belirsiz.” yorumlarını yaptı.

Yunanistan yayınlanan Katimerini gazetesi “AB-Türkiye uzlaşması. Kıbrıs 2005’de dolaylı olarak tanınıyor. Gelişmeler gerek Yunan, gerekse Rum tarafını tatmin etti.” ve To Vima “Türkiye Lefkoşa üzerinden AB’de. Sert pazarlık ve konulan zor şartlardan sonra, Erdoğan, Türkiye’yi AB’ye giden trene bindirmeyi başardı. Ancak Türk treni Lefkoşa durağına uğramak zorunda. Yapılan düzenlemeler nedeniyle istemeyen AB ülkeleri Türkler giremez diyebilecek. Bu nedenle 10 yıl sonra Brüksel’in kapıları Türkiye’ye tamamen kapanabilecek.” değerlendirmelerine yer verdi.

Güney Kıbrıs’ta yayınlanan Simerini gazetesi “25’ler Ankara’nın şartlarına teslim oldular. Erdoğan, Ankara’ya zafer kazanmış olarak dönmek için her türlü hakka sahiptir. Beş yüzyıl önce, o zamanki çağdaş dünyanın kapılarından muzaffer olarak geçen Fatih Sultan Mehmet’le aynı sıfatı kazandı.”; Fileleftheros “Zayıf halka tamamlandı. Ağır baskıya maruz kalan Papadopoulos, çetin savaş verdi.”; Alithia “İhanete uğradık. Papadopoulos’un Türkiye’nin üyelik müzakerelerine başlama

tarihinin belirlenmesini veto etmesi yerine, az kalsın Türkiye veto kullanıyordu.” ve Politis “Papadopoulos memnun görüldü. Ümit satın aldık.” başlıklarını attı.

Rusya’da yayınlanan İzvestiya gazetesi “Türkiye’ye birleşik Avrupa’nın parçası olma şansı tanındı. Avrupalılar kendilerine manevra alanı bıraktı. Yaşlı kıta, eskiden düşman gözüyle baktığı Türkiye’ye karşı önyargılardan kurtulmuş görünüyor.” ve Rossiskaya “Türkiye’nin birliğe katılmasından sonra AB, dünyadaki en büyük ve en güçlü ittifak olabilir. Türkiye demek, petrolün nakledildiği Boğazlar demektir, en büyük ordu demektir. Dolayısıyla ABD’den bağımsız bir politika gütmeye çalışan ve bu politikayı güçlendirmek isteyen Avrupa bunu göz ardı edemez.” dedi.

İtalya’da yayınlanan Corriere della Sera gazetesi “Avrupa Türkiye bahsine girdi. Brüksel zirvesinde Kıbrıs konusunda uzlaşa sağlandı. Türkiye Ekim’den itibaren Avrupa’ya üyelik müzakerelerine başlayacak.” ve La Stampa “Türkiye-Avrupa, tarihi anlaşma. Türkiye konusundaki uzlaşma son dakikada sağlanabildi.” başlıklarını attı.

Fransa’da yayınlanan Le Figaro gazetesi “Avrupa’nın Türkiye’ye ilk tavizleri. Ankara, öngörülenden daha esnek şartlar elde etti.” ve Liberation “Laik, genç, başarıya susamış, askeri açıdan güçlü bir Türkiye’nin üyeliği Avrupa’yı güçlendirecek. Türklerin, AB’nin ön şart olarak ileri sürdüğü Rumları tanıma şartını sineye çekmesi çok güç oldu.” değerlendirmelerini yayınladı

İngiltere’de yayınlanan Financial Times gazetesi “Sezer ve Özkök rahatsız. Türkiye’nin önüne konulan öneri, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök’ü, Rum hükümetinin fiili tanınmasına yolaçacağı düşüncesiyle rahatsız etti. Karar tarihi Ancak Başbakan Erdoğan, Kıbrıs başta olmak üzere, görüşmelerde konuşulan ve üzerinde uzlaşmaya varılan konuları Türk halkına hiçbir bedel ödemedi satamaz.”; The Times “Karar, Türkiye’nin 500 yıl boyunca hükmettiği kıtaya dönüşü anlamına geliyor. Osmanlılar asırlarca Avrupa’yı şekillendirdi ve onun mirasını paylaştı. Türkiye’nin uzlaştırmacılığı, enerjisi ve yaratıcılığı da yarının Avrupa’sı için gerekli.”; The Daily Telegraph “Sebatkar Türkiye ayağını Avrupa kapısından içeri attı. Türkiye’nin üyeliği

Avrupa'yı gerçek küresel güç yapacak anahtar. Birlik büyük askeri güce kavuşacak.” ve The Guardian “*AB tarafından yapılan teklif, bugüne kadar Türkiye'nin aldığı en iyi teklif. AB'ye giriş kapısının Türkler tarafından acılı şekilde açıldığı ve onu yeniden çarparak kapatmanın çok fazla çaba gerektirmeyeceği unutulmasın.*” dedi.

Fransa'da yayınlanan Le Figaro gazetesinde yer alan kamuoyu araştırması, Fransızların yüzde 32'sinin, Almanların yüzde 33'ünün, İspanyolların yüzde 65'inin, İtalyanların yüzde 49'unun ve İngilizlerin yüzde 41'inin, Türkiye'nin AB üyeliğine sıcak baktığını ortaya koymuştur.⁸⁵³

4.9. Dış Politika Prensipleri Işığında Tam Üyelik Başvurusu ve Son Dönem

Siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, anarşi nedeniyle yaşanan güvenlik problemleri, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyması, Yunanistan'ın AT'ye katılımı gibi gelişmeler Türkiye-AT ortaklık ilişkilerini olumsuz olarak etkilemişti. Öte yandan 4. Mali Protokol'ün uygulamaya konmaması ve 1986'da tam olarak uygulanması gereken işçilerin serbest dolaşımı ilkesinin askıya alınması ilişkileri kopma noktasına getirmişti.

Türkiye yaşanan bu sıkıntıların yanı sıra, genel makro ekonomik politikaları nedeniyle de AT ile bütünleşmeye ihtiyaç duyuyordu. Özal'ın uygulamaya koyduğu dışa açılma girişimleri çerçevesinde gerekli yapısal dönüşüm programlarının gerçekleşmesi ancak dış kredilerle sağlanabilirdi. Türkiye bir yandan tam üyelik başvurusunun dış piyasalara vereceği güven ortamı çerçevesinde ülkeye nakit akışını hızlandırmak isterken, diğer yandan da tam üyelik sayesinde AT'nin sağlayacağı avantajlardan yararlanmak istiyordu. Fakat AT Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e tanıdığı imkanları Türkiye'ye tanımak istemiyordu. Buna karşılık Türkiye, tam üyelik başvurusuyla başlayacak yeni dönemde Brüksel'in “*önce gümrük birliği*” dayatmasının ortadan kalkacağını ümit ediyordu.⁸⁵⁴

⁸⁵³ **Sabah**, 17 Aralık 2004.

⁸⁵⁴ Erhan-Arat, **a.g.e.**, s. 95-96.

Türkiye'nin AET ile bir ortaklık anlaşması imzalamak için başvurduğu yıllardaki siyasal nedenlerle, AT'ye tam üyelik başvurusu yaparken mevcut olan siyasal nedenler arasında ikisi hiç değişmemişti. Bunlardan ilki, Türkiye'nin Avrupa entegrasyon hareketine katılmayı kendi batılılaşma ve çağdaşlaşma çabasının doğal ve gerekli bir sonucu olarak görmesiydi. Bununla bağlantılı olarak, 1950'lerin sonlarından 1980'lerin ortalarına kadar geçen sürede Türkiye'deki çoğulcu ve demokratik rejimin üç kez askeri darbeye zarar görmesi, AT ile bütünleşmenin ülkedeki siyasal istikrara ve demokrasinin gelişimine büyük yararlar sağlayacağına olan inancı güçlendirmişti. İkinci değişmeyen siyasal neden ise Yunanistan'ın durumuydu. 1981'de tam üye olarak Türkiye'nin önüne geçen Yunanistan, karar mekanizmalarında yer aldığı AT'deki tüm olanaklarını Türk-Yunan sorunlarının AT ile ilişkilendirilmesine yönlendirmişti.⁸⁵⁵

Diğer bir siyasal neden, 1981 ve 1986 genişlemelerinden sonra Türkiye'nin İzlanda ve Norveç ile birlikte NATO üyesi olan ancak AT üyesi olmayan üç Avrupalı ülkeden biri haline gelmesinin yarattığı memnuniyetsizlikti. Riskli dönemde siyasal bütünleşmeye paralel olarak Batı Avrupa'nın savunmasını üstlenecek güçlü askeri birimlere sahip olabileceği görüşü Türkiye'yi endişelendiriyordu. NATO'nun yerini Batı Avrupa Birliği (BAB) adındaki savunma örgütünün alması durumunda Türkiye, kendisi için çok yararlı gördüğü bir güvenlik şemsiyesinden yoksun kalacaktı. Bu durumda Türkiye AT'ye tam üye olarak BAB içinde de yer almak istiyordu.

Yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere AT'ye üyelik için başvuru yapılmadan önce mevcut durum Atatürk dönemi Türk Dış Politikası prensiplerinden akılcılık ve gerçekçilik prensiplerine uygun olarak değerlendirilmiştir. Türkiye AT ilişkileri o zamanki konjonktür dolayısıyla kilitlenmiş ve bir türlü mevcut sorunlara çözümler üretilememiştir. Uygulanan politikalarla ilişkilerde aşama kaydetmek mümkün olmadığına göre proaktif şok bir girişimle ilişkilerin sorgulanması ve canlanması sağlanabilirdi. Tam üyelik prosedürünün başlaması, Türkiye'ye kaynak girişini sağlayabilir, üyelik tartışmaları esnasında üyelikle ilgili sonuç alınamasa dahi,

⁸⁵⁵ Erhan-Arat, a.g.e., s. 96.

kilitlenen ilişkilerde gelişme sağlanabilirdi. Türkiye'nin esneklik prensibi doğrultusunda AT politikasında gerçekleştirdiği bu atak beklenen sonucun kısmen alınmasını sağladı. AT ülkeleri Türkiye'nin üyeliğini engellemek için ilişkilerin gümrük birliği perspektifinde gelişmesi için gerekenleri yapmaya başladı. Kilit açıldı ve mevcut sorunlara çözümler üretilmeye başlandı.

Başvuru eşitlik prensibine uygun olarak uluslararası bir anlaşma olan Roma Anlaşması'nın her Avrupalı devlete tanıdığı haktan yararlanılarak yapılmıştı. Bu girişim Türkiye'nin Ankara Anlaşması'nın 28. maddesinde açıklanan seviyeye henüz ulaşamadığı yönündeki eleştirileri ortadan kaldırmıştı. Her şeye rağmen eleştirilere devam edenler uygulanmasını zorlaştırdıkları Ankara Anlaşması'nın önündeki engelleri kaldırmak için girişimlerde bulunmaya başladılar. Bu gelişme Türkiye AT ilişkilerinin önünü açtı.

Başvuru sonrasında Türkiye'nin ilk beklentisi eşitlik prensibi çerçevesinde diğer aday devletlere yapılan uygulamalarda olduğu gibi başvurunun komisyona gönderilmesiydi. Türkiye'nin başvuru öncesindeki girişimleri ve zamanlaması bu sonucun alınmasına imkan verdi. Başvuru diğer aday ülkelere benzer bir uygulama ile Konsey'de görüşüldükten sonra Komisyon'a gönderildi.

Başvuruyu müteakip Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanların Avrupa başkentlerine gerçekleştirdiği ziyaretler Atatürk dönemi Türk Dış Politikasının karşılıklı diyaloga ve doğrudan görüşmelere önem verilmesi prensibine uygun girişimlerdi. Bu girişimler sonrasında uzun ince bir yol olan üyelik perspektifinde önemli bir gelişme sağlanamasa da Türkiye AT ilişkilerinin gümrük birliği perspektifinde gelişmesine imkan sağladı.

Türkiye'nin AT ile ilişkilerde gerçekleştirdiği bu atılımla birlikte esneklik ve çok boyutlu dış politika prensibi kapsamında diğer dış politika açılımlarının gündeme getirilmesi, ABD, Rusya, EFTA ülkeleri, İslam ülkeleri ve daha sonra Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Dış politikada esneklik ve çok boyutlu uygulamalara geçilmesi Türkiye'nin hızla dışa açılmasına

yardımcı oldu ve asimetrik etkiler sayesinde Türkiye AB ilişkilerinin olumlu gelişmesine katkı sağladı.

Türkiye, gümrük birliğini gerçekleştirdikten sonra Ankara Anlaşması çerçevesinde son dönemin başladığını ve 1996 yılından itibaren AB tarafından başlatılan yeni genişleme süreci içinde yer almak istediğini AB yetkili organlarına iletmişti. Ancak hem AB Komisyonu'nun hazırladığı “*Gündem 2000*” raporunda, hem de Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülkeler arasında yer verilmedi. Konsey, Türkiye'nin tam üyeliğe ehil olduğunu, diğer aday ülkelerle aynı kriterlere uygun olarak değerlendirileceğini bildirilmesine ve Türkiye'yi Avrupa Konferansı'na davet etmesine rağmen Türkiye'nin AB üyeliğini adeta dört koşula bağladı. AB'nin bu yaklaşımı Atatürk dönemi Türk dış politikasının eşitlik prensibine aykırıydı ve kendi içinde çelişkiler içeriyordu. Türkiye'nin bu yaklaşım karşısında “*AB tarafından ortaya konmuş siyasi konuların karşılıklı ilişkilerde gündem dışında tutulması fakat ilişkilerin tamamen kesilmemesi, ekonomik ve ticari ilişkilerin fazla zarar görmemesi için gayret sarf edilmesi*” politikası akılcılık, gerçekçilik ve esneklik prensiplerine uygundu. Düşmanlıkta aşırıktan kaçınma ve dostluklara gerektiğinden fazla bel bağlamama prensibinin uygulamasına da güzel bir örnekti.

Nitekim bu onurlu ve şahsiyetli dış politika kısa sürede sonuç verdi ve değişen konjonktürün de etkisiyle ilişkilerde olumlu gelişmeler sağlanmaya başladı. 13 Ekim 1999'da yayınlanan İlerleme Raporu ve 11 Aralık 1999'da açıklanan Helsinki Zirvesi Sonuç Belgesi'nde Türkiye'nin diğer adaylarla eşit şartlarda AB'ye aday ülke olmasının yolu açıldı.

Helsinki Sonuç Belgesi'ndeki ifadeler üzerinde hassas bir şekilde duruldu. Ege ve Kıbrıs'la ilgili maddeler yanlış yorumlanabilirdi. Belirli bir tereddüt yaşandı. Devlet Bakanı Mehmet Ali İrtemçelik'in önerisi diplomasi cambazlığı ile yazılmış bir metnin esiri olunmaması yönündeydi. Uygulama safhalara ayrılmalı, ilk safhada adaylık statüsü garantiye alınmalıydı, ondan sonra Ege ve Kıbrıs konularındaki tezlerimiz savunulmalıydı. Bu yaklaşım sorunların tümüne el atılmaması, uygulamanın safhalara ayrılması ve öncelik derecesine göre çözülmesi alt başlığı kapsamında akılcılık prensibine uygun bir yaklaşımdı.

Ege ve Kıbrıs konularında yaşanan tereddütler Lipponen mektubu ile aşıldı. Lipponen bu mektupta Helsinki Zirvesi'nin Kopenhag kriterlerine ilave ayrı bir kriter getirilmediğini belirtiyordu. Ayrıca Ankara'ya gelen Solana ve Verheugen de benzer söylemlerde bulundular. Bütün bu açıklamalara rağmen Yunanistan ve daha sonra Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Türkiye AB ilişkilerinin her aşamasında Ege ve Kıbrıs konularını bir koşul olarak öne sürmeye gayret sarf etti. Katılım Ortaklığı Belgesi'nde tekrar gündeme gelen Ege ve Kıbrıs kriteri "*Öncelikler ve Orta Vadeli Hedefler*" başlığı altında "*Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler*" adında bir ekleme yapılarak çözülmeye çalışıldı.

Kopenhag Zirvesi'nde (12-13 Aralık 2002), Komisyon'un görüş ve tavsiyeleri ışığında Aralık 2004'de toplanacak zirvenin Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterleri'ni yerine getirdiği yönünde karar alması halinde müzakerelerin gecikmeksizin başlatılacağı kararı alınmıştı. Bu kararla birlikte Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Kıbrıs'ın tümünü temsilen 2004 yılı içinde diğer 9 adayla birlikte AB'ye katılacağı ilan edilmişti. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB adaylığı arasında bağ kurmayanlar, zaman içinde Türkiye-AB ilişkileri ve Kıbrıs'ta çözüm arasında bir bağ kurabiliyorlardı. Bu gelişme Kıbrıs'la ilgili anlaşmalara aykırıydı ve dolayısıyla Atatürk dönemi Türk dış politikasının milletlerarası hukuka saygı, tutarlılık ve güvenilirlik prensiplerine aykırı uygulamalardı.

Benzer şekilde Brüksel Zirvesi'nde (16-17 Aralık 2004), Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005'de başlaması kararı alınırken, Türkiye'den müzakereler başlamadan önce AB'ye yeni katılan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi dahil 10 üye ile Ankara Anlaşması'nın uyarlamasına yönelik protokolü imzalaması istenmiştir. Türkiye söz konusu protokolü 9 Temmuz 2005 tarihinde imzalamış ve yayınladığı bir bildirme ile atılan imzanın tanıma anlamına gelmediğini duyurmuştur. Bu duyuruya rağmen Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Türkiye'nin Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak kendisini tanıması yönünde önemli bir aşama kaydetmiştir. Türkiye bu gelişme karşısında, AB'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Annan Planı'nı kabul etmesi durumunda izolasyonların kaldırılması yönünde vermiş olduğu sözleri yerine getirmesini ısrarlı bir şekilde talep etmelidir. Bu sayede, Güney Kıbrıs Rum

Yönetimi'nin Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak kendisinin tanınması yönünde elde ettiği aşamaya, izolasyonların kaldırılması ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınması yönünde elde edeceği aşamayla cevap verilmelidir. Böyle bir uygulamada Atatürk dönemi Türk dış politikasının kendi gücüne dayanır prensibi harekete geçirilmeli, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gücü barışçı bir ortam içinde en üst seviyede kullanılmalıdır.

AB sürecinde yaşanan zorlukların önemli bir kısmı ise, birlik oluşturma stratejisi için gerekli olan koşullardaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Kültürel, siyasi ve ekonomik değerlerde var olan farklılıklar ilişkilerin hızla gelişmesini zorlaştırmaktadır. Bu konuda Türkiye'nin yaşadığı zorlukların daha fazlasını AB ülkeleri yaşamaktadır. Kültürel farklılıklar, özellikle din ve inanç farklılıkları ilişkilerin normal bir seyirde devam etmesini engellemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Avrupa'da Hıristiyan dini içindeki mezheplere karşı laik anlayışın geliştiği fakat farklı din ve kültürlerle karşı yeterli hoşgörünün olmadığı söylenebilir. Avrupa'da bazı kesimlerin Hıristiyanlık taassubu ve haçlı zihniyeti ile Türkiye karşıtlığı yapması ancak "*irtica*" olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan "*uygarlıklar çatışması*" tezini ortaya atan ve savunanlar "*evrensel mürteciler*" olarak adlandırılabilir. Böylesine ilkel bir anlayış ve düşünce AB iradesini temsil edemez, bunun aksi bir sonuç Avrupa kültürünün çağdaşlık ve evrensellik doğrultusundan sapması anlamına gelir. Bu takdirde Türkiye'nin Hıristiyan taassubunu ve haçlı zihniyetini yenememiş bir birliğe üye olması beklenemez. AB açısından Türkiye'nin üyeliği evrensellelikle taassup arasında bir tercih sorunudur. Bu konuya iyimser olarak yaklaşılmalı ve uzlaşma kültürünün geliştirilmesine katkı sağlanmalıdır. AB sürecinin devam ettirilmesi kolay değildir, bunun için çok çalışmak gerekir. Karşı tarafın olduğu kadar Türkiye'nin de kendi taassuplarından kurtulması ve Türkiye'nin AB'ye girmesinin taraflara sağlayabileceği kazanımlar dikkate alınmalıdır. AB süreci doğrultusunda yapılan çalışmaların, Türkiye'nin esenliği için olduğu kadar, insanlık ve dünya barışı için de çalışmak anlamına geldiğinin bilincine varılmalıdır.⁸⁵⁶

⁸⁵⁶ Özel, *Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 229.

Türkiye'nin gerek ekonomi-politik gerekse sosyo-ekonomik verileri AB ortalamalarından önemli farklılıklar göstermektedir. Türkiye AB ülkeleri ile mukayese edildiğinde ikinci büyük nüfusa sahiptir. Ancak kişi başına milli geliri en düşük ülkedir. Bu durum Türkiye'den AB ülkelerine işçi akımını ve göçü gündeme getirmektedir. Dolayısıyla göç korkusu Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen en önemli hususlardan biridir. Ayrıca okuryazar oranı, internet kullanım oranı, parlamentodaki kadın milletvekili sayısı bakımından en kötü verilere sahip ülke Türkiye'dir. Tek başlarına dahi önemli sorun teşkil eden kültürel, siyasal ve ekonomik koşullardaki farklılıklar hepsi bir araya geldiğinde sorunun ağırlaşmasına neden olmaktadır. Dış politikanın ülkenin dahili teşkilatı ve gücü ile yakından alakalı olduğu prensibi dikkate alındığında, Türkiye'nin kendi içinde siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarı yakalayarak hızla kalkınması önem arz etmektedir.

Türkiye'nin üyeliğinin bazı AB üyesi ülkeler tarafından halkoyuna sunulacağı dikkate alınarak, AB ülkeleri kamuoylarına yönelik lobi çalışmaları yapılmalı ve Türkiye hakkında daha olumlu bir kamuoyu oluşturulmalıdır. Bu kapsamda toplumun her kesimine mensup önemli kişiler (işadamları, işçi ve işveren kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin temsilcileri), Avrupa ülkelerindeki mevkidaşlarını ziyaret etmeli, gerçekleri ve Türkiye'nin görüşlerini anlatmalı, bu ülkelerin kamuoylarında çağdaş Türkiye imajını yerleştirmeye çalışmalıdırlar. Avrupa'da yerleşik olan temsil kabiliyeti yüksek Türkler organize edilmeli ve Türkiye lehinde lobi yapmaları sağlanmalıdır. AB ülkelerinde yerleşik toplam 3,5 milyon Türk yaşamaktadır. Avrupa ülkelerine işçi statüsünde giden bu vatandaşlarımızın önemli bir kısmı geçen zaman içinde kendi işlerini kurmuş ve işveren statüsüne geçmiştir. Bu vatandaşlarımızın çocukları ve torunları AB siyasi partilerinde yer almaya başlamışlar, Türkiye ile AB arasında bağ oluşturmuşlardır. Halen Avrupa Parlamentosu'nda (AP) 3 Türk parlamenter bulunmaktadır. Bu sayının gelecekte daha da artması beklenmektedir. Bu öngörü doğrultusunda eğitim seviyesi yükselen bu vatandaşlarımız, uygun strateji ve planlama ile Türkiye-AB ilişkilerinde çok önemli roller oynayabilirler.

AB ve AB ülkelerinin siyasi elitlerine ve aynı zamanda kamuoylarına yönelik olarak, AB üyesi olan Türkiye'nin jeopolitik gücünün, AB'ye hangi kazanımları sağlayacağı anlatılmalıdır. Ekonomik kazanımlar kapsamında; ekonominin genişlemesine ve bölgesel pazarın büyümesine, doğal kaynak rezervlerinin zenginleşmesine, küresel enerji politikalarında etkinliğin artmasına, Ortadoğu ve Orta Asya enerji kaynaklarına yönelik politikaların gerçekleştirilmesine, Avrupa enerji güvenliğinin sağlanmasına önemli katkılar yapacağı ifade edilmelidir.

Strateji ve güvenlik kapsamında; Avrupa güvenlik sisteminin etkinliğine, terörle ve organize suçlarla mücadele kabiliyetine, Ortadoğu ve Orta Asya'ya yönelik siyasal işbirliği olanaklarına, Doğu Akdeniz, Ortadoğu, Kafkaslar ve Karadeniz bölgelerinde barış güvenlik ve istikrarın sağlanmasına yapacağı katkılar açıklanmalıdır.

Sosyo-kültürel kazanımlar kapsamında; Avrupa kültürel değerlerinin yaygınlaşmasına ve kültürel etkileşim alanlarının genişlemesine, AB'nin hukuksal egemenlik ve etkileşim alanlarının büyümesine, ırkçılık, bölgesel milliyetçilik ve aşırı dini akımlarla mücadele kabiliyetine, uygarlıklar arası çatışmasının önlemesine, medeniyetler arası uzlaşmanın sağlanmasına büyük olanaklar sağlayacağı vurgulanmalıdır.

Türkiye'nin dahil olmasıyla küresel güç merkezi olan AB'nin, süper güç olma yönünde önemli bir aşama kaydedeceği ve küreselleşen dünya rekabet ortamında yeni dünya düzeninin şekillenmesinde daha fazla söz sahibi olacağı, dolayısıyla Avrupa'nın güvenliğinin, refah ve zenginliğinin sürdürülebilir olmasına katkı sağlayacağı konusu üzerinde durulmalıdır.

AB sürecinde Türkiye'de son yıllarda siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan hızlı değişim yaşanmıştır. Yaşanan bu hızlı değişim toplumun bazı kesimlerinde rahatsızlık yaratmıştır. Ayrıca AB hakkında dış ve iç kaynaklı olumsuz propagandalar Türk kamuoyunda endişeleri arttırmıştır. Bu nedenlerle, Türk kamuoyuna yönelik olarak da, AB konusunda bir aydınlatma stratejisi hazırlanmalı

ve bu strateji kapsamında planlar uygulamaya konmalıdır. AB üyesi olan Türkiye'nin ve Türk milletinin kazanımları Türk kamuoyuna detaylı olarak anlatılmalıdır.

Siyasi kazanımlar çerçevesinde; Türkiye'nin çağdaş bir devlet olarak yapılanmasına, Türk milletinin çağdaş siyasal değerlere, kişi hak ve özgürlüklerine sahip olmasına, ülke içinde güvenlik ve istikrarın sağlanmasına, NATO'nun yanında Avrupa güvenlik şemsiyesine dahil olarak iç ve dış güvenliğe, bölgesel bir güç olarak Ortadoğu, Kafkaslar, Orta Asya, Karadeniz ve Doğu Akdeniz bölgelerinde siyasal etkinliğin artmasına, bu bölgelerde barış güvenlik ve istikrarın yerleşmesine önemli katkılar yapacağı ifade edilmelidir.

Ekonomik kazanımlar kapsamında; çağdaş ekonomik yapılanmanın sağlanmasına, karar mekanizmalarında yer alınan güvenli ve geniş bir pazara sahip olunmasına, ekonomik gelişmişlik, zenginlik ve istikrara, bölgesel enerji kaynakları üzerindeki etkinliğinin artmasına, Enerji kaynaklarına sahip olan bölgelerle bu kaynakları kullanan bölgeler arasında köprü olunmasına, Ortadoğu, Kafkaslar, Orta Asya, Karadeniz ve Doğu Akdeniz bölgelerinde ekonomik etkinliğin geliştirilmesine yapacağı katkılar açıklanmalıdır.

Sosyo-kültürel kazanımlar kapsamında; Çağdaş kültürel değerlerle etkileşime girerek Türk kültürünün gelişmesine, bölge ülkelerine ve İslam ülkelerine öncülük etmesine, kültürel değerlerinin yaygınlaşmasına ve kültürel etkileşim alanlarının genişlemesine, ırkçılık, bölgesel milliyetçilik ve aşırı dini akımlarla mücadele kabiliyetine, uygarlıklar arası çatışmasının önlenmesine, medeniyetler arası uzlaşmanın sağlanmasına büyük olanaklar sağlayacağı vurgulanmalıdır.

Bölgesel güç merkezi olan Türkiye'nin AB'ye girmesi durumunda, küresel güç merkezi olma yönünde önemli bir aşama kaydedeceği, süper bir güce dönüşen AB'nin etkin bir üyesi olarak küreselleşen dünya rekabet ortamında yeni dünya düzeninin şekillenmesinde etkili olacağı, dolayısıyla AB üyeliğinin Türkiye'nin güvenlik, refah ve zenginliğine sürdürülebilirlik kazandıracığı üzerinde durulmalıdır.

SONUÇ

Türklerin Avrupa ile ilişkileri Anadolu'ya yerleşmeleriyle başlamış ve Rumeli'nin fethedilmesiyle birlikte hızla gelişme göstermişti. Osmanlı Devleti kuruluş ve yükselme dönemlerinde batıdan gelen kültür unsurlarına açıldı. Bu yolla birçok yenilik Osmanlı devlet sistemine girmiş ve sistemin devamlı gelişmesini sağlamıştı. Fatih döneminde ulaşılan ekonomik, sosyal ve idari boyutlu olgunlaşma, Kanuni döneminde zirveye ulaşmakla birlikte, belki de gelişmenin ortaya koyduğu imkânlar nedeniyle, bir gevşeme ve bozulmayı da beraberinde getirdi. Avrupa Rönesans, Reform ve coğrafi keşiflerle sınırsız denilebilecek bir gelişme gösterirken, Osmanlı Devleti'ni yönetenler sistemin ve usullerin eşsiz olduğuna inanmaya ve her yeniliği sapma olarak değerlendirmeye başladı. Avrupa ile etkileşim kesildiği için bir zamanlar içte ve dışta hayranlık uyandıran klasik Osmanlı sistemi, değişen iç ve dış dinamiklere ayak uydurmakta yetersiz kaldı ve bu durum buhran döneminin başlangıcının habercisi oldu.

Osmanlı Devleti Avrupa güçleri karşısında düştüğü kötü durumu uzun süre sistem içinde çözümlenmeye çalıştı. Ancak sorunların aslında çok daha derinde yatan nedenlerden kaynaklandığı anlaşılınca, başlangıçta batıyı incelemeye, müteakiben batıya üstünlük sağladığı düşünülen bazı kurum ve teknolojileri almaya başladı. Batıya benzeme, batıdan yeniliği aktarma, batı tarzı ordu kurma, asker yetiştirme çabası olarak başlayan batılılaşma düşüncesi, Fransız İhtilali'nin yaydığı yeni özgürlükçü düşüncelerin etkisiyle giderek sosyal, bilimsel ve ekonomik içerikten yoksun bir şekilde yayıldı. Devlet düzeyinde gereklikçe ıslahat yapmak şeklinde uygulanan batıcılık daha çok siyasi bir yapı olan devletin kurtarılmasını amaçladı. Ancak yapılanlar çoğu kez esastan uzak, biçimsel ve taklitçi bir batıcılık anlayışı ile yapıldığı için yetersiz kaldı.

Cumhuriyet'e kadar olan dönemde batılılaşma çabaları yeterli sosyal, bilimsel ve ekonomik içerikten yoksun olarak sürdürüldüğü için istenilen sonuca ulaşamadı. Gerçekte batılılaşmanın bir tercih sorunu olmaktan çok, dünyada tek olan uygarlığın dışında kalıp kalmama sorunu olduğu anlaşılmadı. Dolayısıyla, çözüm onu

reddetmek değil, onu asıl yörüngesine oturtabilmek, doğru olarak uygulayabilmektir. Kaldı ki Avrupa uygarlığı sadece eski Yunan ve Roma uygarlıklarının üzerinde değil, insanlığın yarattığı tüm eski uygarlıkların üzerinde yükselen bir uygarlıktır. Çağdaşlaşmanın başta zihniyet değişikliği olmak üzere geniş kapsamlı bir değişim ve gelişme sorunu olduğunun bilincine varılması, Atatürk'ün önderliğinde Türk İnkılabı'nı yarattı.

Türk İnkılabı'nın dış politika hedefi başlangıçta milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni Türk devletini kurmaktır. Lozan Antlaşması'yla Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hedef, milli egemenliğe dayanan bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milletini medeni dünyada layık olduğu seviyeye yükseltmek ve milletin huzur, güven ve refahını sağlamaktır. Bu hedef istikametinde gerçekleştirilen dış politika uygulamalarında akılcılık, gerçekçilik, eşitlik, esneklik, uluslararası işbirliği, proaktif dış politika, yurtdışı barış dünyada barış, uluslararası hukuka saygı, tutarlılık ve güvenilirlik prensiplerine dikkat edildi. Prensipler değişen koşullara ve çağın gereklerine süratle uyum sağlayan esnek ve dinamik uygulamalara dönüştürüldü. Bu özellikler hedef ve prensiplerin günümüzün dış politika stratejilerine de ışık tutabileceğini gösterdi.

Atatürk dönemi Türk dış politikası hedef ve prensipleri ışığında küreselleşme, yeni dünya düzeni, birlik oluşturma stratejisi ve egemen devletler birliği girdilerinin hakim olduğu bir sisteme, Türkiye merkezli olarak bakıldığında; Türkiye'nin AB, Türk cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri olmak üzere üç temel dış politika açılımının olduğu görülmektedir. Doğal olarak jeopolitik konumu Türkiye'ye bunların dışında farklı dış politika açılım imkanları da sunmaktadır. Ancak Afrika, Uzakdoğu ve Latin Amerika gibi açılımlar ilk sayılan üç açılımla mukayese edildiğinde ikincil öncelikli açılımlar olarak değerlendirilmektedir.

AB'nin gelişimi, bütünleşme çabaları arasında ekonomik birliğin de ötesine giden en kapsamlı süreçtir. Avrupa'daki ülkeler 1920'lerin otoriter ve otoriter devlet modelinden piyasa ekonomisi, serbest dış ticaret, çoğulcu ve katılımcı demokrasi, bireysel hak ve özgürlükler temeli üzerinde yapılanmış devlet modelini benimsemişlerdir. AB süreci ortak değerler ve çıkarlar çerçevesinde siyasi işbirliğini

geliştirerek özgürlük ve demokrasinin yayılmasına; kalkınma, çevre, silahsızlanma ve terörizm konularında ortak çalışmalar yürüterek, istikrar ve güvenliğin artırılmasına; ekonomik bütünleşme sağlayarak ve ekonomik reform süreçlerini hızlandırarak ülkelerde refah düzeyinin artırılmasına büyük katkı sağlamaktadır. Bu nedendir ki; Avrupa, tarihinde görülmediği kadar uzun bir dönem huzur güven ve refah ortamı yakalamıştır.

AB'yi oluşturan bu değerler aynı zamanda günümüzün çağdaş toplum anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Yüzyıllardan bu yana Avrupa'nın bir parçası olan Türkiye'nin, günümüzün en ileri ve en kapsamlı ekonomik ve siyasi birliğine katılması, Atatürk'ün açtığı çağdaşlaşma yolunda çok önemli bir aşamayı oluşturmakta ve Atatürk dönemi Türk dış politikasının hedefi ile örtüşmektedir. AB üyeliği, ekonomi politikalarımızı iyileştirmekten, ekonominin yapısal bozukluklarının ürettiği sorunlara çare üretmekten, riskleri kontrol altına almaya çalışmaktan daha öteye bir vizyon taşımaktadır. 70 milyonu aşkın nüfusu, her gün işsizler ordusuna katılan binlerce genci, gelişmiş ülkeler arasında yer alma idealleri ile Türkiye, hızlı, istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme çizgisini yakalamak zorundadır. Bu yeni vizyon, cesaretle gerçekleştirilecek değişimi bize sunmaktadır. Türkiye, AB süreci içinde halkına gelişmiş ülkeler seviyesinde temel hak ve özgürlükleri sağladığında, siyasi kültürünü geliştirdiğinde, ekonomisini güçlendirdiğinde, doğal olarak Atatürk'ün öngördüğü hedefe yaklaşacak, medeni dünyada layık olduğu yeri alacak, halkın huzur, güven ve refahını artıracaktır.

Türkiye'nin AB içinde yer almasının birinci önceliğe sahip olması Türk cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri açılımlarının kullanılmaması anlamına gelmemektedir. Atatürk döneminin proaktif ve çok boyutlu dış politika prensipleri doğrultusunda Türk cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri ile siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri ilişkiler geliştirilmeli, orta ve uzun vadede birlik oluşturma stratejisinin uygulanması için uygun zemin hazırlanmalıdır. Türk cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik gayretler, asimetrik etkiler sayesinde AB'ne giriş sürecinde Türkiye'ye ilave bir güç sağlayacaktır. Türkiye tarihsel derinliğinden gelen bu gücü etkin olarak kullanmalı, bu iki açılım için model olma özelliğini

geliştirmelidir. Bu girişimlerinin gerçek semeresinin ise, Türkiye'nin çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkma aşamasında elde edilebileceği unutulmamalıdır.

Türkiye'nin AB ile ilişkilerde karşılaştığı problemlerin bir kısmı süreç için uygulanan prosedürden kaynaklanmıştır. Türkiye'nin yapması gereken değişiklikleri zamanında ve tam olarak yerine getirmemesi baskıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Atatürk, devrimci karakteri sayesinde proaktif ve hızlı uygulamalar ile bu baskıların oluşmasını engellemiştir. Türkiye'nin AB sürecinde akılcı ve gerçekçi değerlendirmeler ışığında gerekli öngörülerde bulunamaması, bilimsel esaslara uygun stratejileri ve planları geliştirememesi proaktif dış politika uygulamalarını engellemiştir. Bu durum dış politikada inisiyatifin kaybedilmesine neden olmuş, Türkiye karşıtlarının elini güçlendirmiştir. AB karar alma mekanizmaları Türkiye karşıtı devletlerin yapacağı girişimlere hassastır. Bu sebeple bu devletlerin girişimleriyle Kıbrıs, sözde soykırım ve güneydoğu problemleri eşitlik prensibine aykırı olarak Türkiye'nin önüne engel olarak çıkarılmaktadır. Türkiye'nin Kopenhag ve Maastricht kriterlerinin gereklerini hızla yaşama geçirmesi bu girişimlerin olumsuz etkilerini asgariye indirecektir.

AB sürecinde yaşanan zorlukların diğer önemli bir kısmı ise, birlik oluşturma stratejisi için gerekli olan koşullardaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Kültürel, siyasal ve ekonomik değerlerde var olan farklılıklar ilişkilerin hızla gelişmesini zorlaştırmaktadır. Bu konuda Türkiye'nin yaşadığı zorlukların daha fazlasını AB ülkeleri yaşamaktadır. Kültürel farklılıklar, özellikle din ve inanç farklılıkları ilişkilerin normal bir seyirde devam etmesini engellemektedir. Bu açıdan bakıldığında, Avrupa'da Hıristiyan dini içindeki mezheplere karşı laik anlayışın geliştiği fakat farklı din ve kültürlerle karşı yeterli hoşgörünün olmadığı söylenebilir. Avrupa'da farklı dinlere ve kültürlerle karşı hoşgörünün evrilme içinde olduğu ve Türkiye'nin AB'ye girmesinin bu gelişmeye katkı sağlayacağı uzmanlar tarafından belirtilmektedir. Bu aşamada Türkiye'nin dış politika prensiplerinden tutarlılık ve güvenilirlik ile karşılıklı diyaloga önem vermesi gerekmektedir.

Son yıllarda yapılan Anayasa ve kanun değişiklikleri ile yeni çıkarılan kanunlar sayesinde Türkiye siyasal değerler olarak AB seviyesine ulaşmak üzeredir. Ancak

bunların düşüncelere yerleşmesi ve tam olarak uygulamaya geçmesi için zamana ihtiyaç vardır. Diğer taraftan Türkiye'nin AB'ye girmesi durumunda AB organlarında elde edeceği siyasi güç Avrupalıları endişelendirmektedir. AB'ye girmesi durumunda, Türkiye birliğin en büyük siyasi güçlerinden birisi olacaktır. Bu nedenle Türkiye yurttta ve dünyada barış prensibi ile tutarlılık ve güvenilirlik prensibinin ısrarlı takipçisi olmalıdır.

Ekonomik değerler konusundaki farklılıklar Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen en önemli etkenlerdir. Türkiye, işleyen bir pazar ekonomisine sahip olan dışa açık bir ekonomidir. Ancak Türkiye'nin gerek ekonomi-politik gerekse sosyo-ekonomik verileri AB ortalamalarından farklılık göstermektedir. Türkiye AB ülkeleri ile mukayese edildiğinde ikinci büyük nüfusa sahiptir. Ancak kişi başına milli geliri en düşük ülkedir. Bu durum Türkiye'den AB ülkelerine işçi akımını ve göçü gündeme getirmektedir. Dolayısıyla göç korkusu Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen en önemli hususlardan biridir. Ayrıca okuryazar oranı, internet kullanım oranı, parlamentodaki kadın milletvekili sayısı bakımından en kötü verilere sahip ülke Türkiye'dir. Tek başlarına dahi önemli sorun teşkil eden kültürel, siyasal ve ekonomik koşullardaki farklılıklar hepsi bir araya geldiğinde sorunun ağırlaşmasına neden olmaktadır. Dış politikanın ülkenin dahili teşkilatı ve gücü ile yakından alakalı olduğu prensibi dikkate alındığında, Türkiye'nin kendi içinde siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarı yakalayarak hızla kalkınması önem arz etmektedir.

AB hem genişliğine hem de derinliğine gelişim süreci yaşamaktadır. Son olarak 12 yeni devlet AB'ye üye olmuştur. AB bu ülkeleri hazmetmede zorlanmaktadır. Aynı zamanda, AB derinliğine gelişme kapsamında bir anayasa taslağı hazırlamıştır ve bu anayasanın onaylanmasında sorunlarla karşılaşmıştır. Bu durumda, AB önceliği Türkiye gibi büyük bir ülkenin üyeliğine değil, yeni üye olan devletlerin hazmedilmesine ve anayasa sorununu çözmeye vermiştir. Bu öncelik, Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle, AB ülkelerine mensup bazı siyasiler Türkiye'nin üyeliğine yönelik menfi söylemlerde bulunmaktadırlar. Son zamanlarda, AB ile yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen, Türkiye müzakere sürecinde yapması gereken çalışmaları Atatürk'ün çağdaşlaşma, halkın huzur güven

ve refahını artırma hedefi doğrultusunda yapılan bir girişim olarak ele almalı ve tek taraflı olarak yerine getirmelidir. Çünkü Türkiye-AB ilişkilerinde bugünküne benzer olumsuz gelişmeler geçmişte de yaşanmış, ancak bir süre sonra çeşitli sebeplerle konjonktür tekrar olumluya dönüşmüştür. Bu süreç içinde tepkiyle hareket edilmeyip, akılcılık ve proaktif dış politika prensipleri doğrultusunda gerekli hazırlıklar yapılırsa geçen zaman boşa harcanmamış olur. İlişkiler olumluya döndüğünde müzakere başlıkları süratle kapatılabilir.

Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkileyecek en önemli husus, Yunanistan'ın ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB organlarının çalışmalarını Türkiye aleyhine şekillendirmeleri olacaktır. Özellikle Ege ve Kıbrıs konularının Türkiye-AB ilişkileri sorunları olarak algılanmasını sağlamaya yönelik girişimlerde bulunacaklardır. Türkiye bu girişimlere karşı gerçekçilik, akılcılık ve eşitlik dış politika prensiplerine uygun, esneklik prensibini de dikkate alarak dış politika stratejileri üretmelidir. Böyle bir dış politika stratejisinde Türkiye, süreci safhalara ayırmalı, ilişkileri koparmadan ve geri dönülmeyecek adımlar atmadan zaman kazanarak ilişkilerde aşama kaydetmelidir.

Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Türkiye karşıtı lobilerin AB organlarında Türkiye aleyhine olan girişimlerini engellemek maksadıyla, iktidar ve muhalefet birlikte hareket etmeli, dış politika prensiplerinden karşılıklı diyalog ve doğrudan temaslara önem vermeli, AB organları içinde yer alan önemli gruplara ve kişilere gerçekleri anlatmalıdır. Türkiye'nin üyeliğinin bazı AB üyesi ülkeler tarafından halkoyuna sunulacağı dikkate alınarak, AB ülkeleri kamuoylarına yönelik lobi çalışmaları yapılmalı ve Türkiye hakkında daha olumlu bir kamuoyu oluşturulmalıdır. Bu kapsamda toplumun her kesimine mensup önemli kişiler (işadamları, işçi ve işveren kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinin temsilcileri), Avrupa ülkelerindeki mevkidaşlarını ziyaret etmeli, gerçekleri ve Türkiye'nin görüşlerini anlatmalı, bu ülkelerin kamuoylarında çağdaş Türkiye imajını yerleştirmeye çalışmalıdırlar. Bu kapsamda Avrupa'da yerleşik olan temsil kabiliyeti yüksek Türkler de organize edilmeli ve Türkiye lehinde lobi yapmaları sağlanmalıdır.

Sonuç olarak; Atatürk dönemi Türk dış politikası hedef ve prensipleri ışığında günümüzün dış politika ortamı ile birlikte Türkiye'nin milli gücü, tarihi ve kültürel paradigması, jeopolitik durumu, birlik oluşturma stratejisinin uygulanabilmesi için ortak zemini, uluslararası konjonktür ve zaman dikkate alındığında, AB açılımının Türkiye'nin dış politika açılımları arasında birinci önceliğe sahip olduğu görülmektedir. AB süreci Atatürk dönemi Türk dış politikası hedefinin gerçekleşmesinde önemli bir vasıta. Ancak, bunun Türkiye için tek seçenek olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü böyle bir düşünce Türkiye'nin AB sürecinde gereğinden fazla ödün vermesine sebep olabilir. Bu nedenle Türkiye AB dışında farklı dış politika açılımları üzerinde de durmalıdır. Bu açılımlar AB'ne giriş sürecinde Türkiye'ye ilave bir güç sağlayacak ve ilişkilerin eşitlik temelinde daha uyumlu bir şekilde gelişmesine katkı yapacaktır. Ayrıca Türkiye bu şekilde AB'ne girememesi durumuna karşı da tedbir geliştirmiş olacak ve olumsuzluğun etkilerini asgariye indirilecektir.

KAYNAKLAR

- **21'nci Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi**, Harp Akademileri Yayını, İstanbul, 2000.
- Abadan, Yavuz: **Harp Sonu Muahedelerine Nazaran Lozan'ın Hususiyetleri**, İstanbul, Arkadaş Matbaası, 1938.
- ----- **Tanzimat Fermanının Tahlili**, Tanzimat I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.
- **Adalet Partisinin İktisadi Görüşleri Cilt 1**, Ankara, Adalet Partisi, 1963.
- Akarşlan, Mediha: "Mudanya Mütarekesi'nin Türk Dış Politikasındaki Yeri ve Önemi", **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt 21, No 41, Ağustos 1996, s. 66-72.
- Akbaba, İskender: "Lozan Barış Andlaşması", **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt 7, No 13, Şubat 1982, s. 103-109.
- Aksoy, Hidayet: "Atatürk'ün Milli Dış Politikasının Amaç ve İlkeleri", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Cilt 106, No 312, Kasım 1987, s. 28-33.
- **Akşam**, 12 ve 19 Temmuz 1932; 5 Aralık 1968; 13 Aralık 2002; 19 Aralık 2004.
- Akşin, Abdülhat: **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, 2. ks. İstanbul, İnkılap ve Aka Kitapevleri Kool. Şti., [t.y.].
- Akşin, Sina: "Atatürk'ün Dış Siyaset Modeli", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, sempozyum kitabı, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- Aktan, Coşkun Can: "Avrupa Birliğinin Doğuşu, Gelişimi ve Genişleme Süreci", **Yeni Türkiye Dergisi**, sy. 35, Ankara, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, 2001.
- Aktan, Gündüz: **Türkiye-Avrupa Toplulukları İlişkileri**, Ankara, ATAUM, 1988.
- Aktar, Cengiz: **Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Aktar, Yücel: "Lozan Barış Andlaşması ve Bağımsızlığımızdaki Yeri", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Cilt 96, No 261, Mart 1977, s. 72-85.
- Akyüz, Yahya: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, TTK Yayınları, 1988.
- Alaçam, Fahir: "Orta Doğu'daki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri", **21'nci Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi**, Harp Akademileri Yayınları, 2000.
- Aliyev, Hamit: "Atatürk ve Sovyet-Türkiye Dostluk İlişkileri", **1. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Açılış Konuşmaları-Bildiriler**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1994, s. 1011-1019.

- Altuğ, Hikmet: “Atatürk, Milli Egemenlik ve Avrupa Topluluğu”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, No 4, 1989, s. 97-107.
- Altuğ, Yılmaz: “Atatürk’ün Dış Politikası”, Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1981, s. 479-501.
- ----- “Atatürk’ün İç ve Dış Politikası”, **Harp Akademileri Bülteni**, Cilt 20, No 126, Haziran 1981, s. 13-17.
- ----- “Lozan’da Sınırlar Sorunu”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No 34, Temmuz 1970, s. 36-47.
- ----- “Türk Diplomasisinin Batı, Doğu ve Güney Dünyalarına Bakışı”, **Boğaziçi**, No 4, Ekim-Aralık 1990, s. 10-13.
- Antel, Sadrettin Celal: **Tanzimat Maarifi, Tanzimat I**, İstanbul, Maarif Matbaası.
- Aras, Tevfik Rüştü: “Anadolu’nun Emperyalist Batı’ya Cevabı” (çev. Zafer Üskül), **Tarih ve Toplum**, No 14, Şubat 1985, s. 25-28.
- Arat, Ender: “Türkiye-AET Ortaklık Organları”, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, ed. Ömer Bozkurt, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No.220, 1987.
- Arat, Tuğrul: “Türkiye ile Avrupa Topluluğu Arasında Gümrük Birliği ve Hukuki Uyum”, **Atatürkçü Düşünce**, Cilt 3, No 34, Şubat 1997, s. 41-46.
- ----- “Türkiye ve Avrupa Toplulukları Arasındaki İlişkilere Toplu Bir Bakış ve Bu bağlamda Hayvancılığımıza Dair Bazı Gözlemler”, **Hayvan ve Hayvansal Ürünler Sanayi I. Milli Sempozyumu**, 29-30 Kasım 1989, Ankara, 1990.
- ARI, Tayyar, **Uluslar Arası İlişkiler**, , İstanbul, Alfa Yayınları, 1997.
- Arıburnu, Kemal: **Atatürk’ten Anılar**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.
- Armaoğlu, Fahir: “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 13, No 38, Temmuz-Ağustos 1997, s. 631-647.
- ----- “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, **Atatürk’ün Ölümünün 50. Yılı Sempozyumu**, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1989, s. 163-187.
- ----- “Türkiye ve Batı Dünyasına Genel Bir Bakış, Dün-Bugün-Yarın”, **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiyenin Sorunları Sempozyumu**, Ankara, 8-9 Mart 1990, Ankara, TTK, 1992, s. 215-228.
- ----- **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, c. I-II: 1914-1995**, 11. bs., Ankara, Alkım Yayınevi, 2001.

- Arsava, A. Fusun: “AET Üyeliğinde, Topluluk Hukuk Düzeni ile Türk Hukuk Düzeni İlişki ve Etkileşimleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, No 2, Eylül 1988, s. 184-196.
- ----- **Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulamalarından Doğan Sorunlar**, AÜSBF yayını, No.545, Ankara, 1985.
- Aslan Gündüz: “AB-Türkiye İlişkilerinin Tarihsel Hukuksal Temelde Değerlendirilmesi”, **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve NATO ilişkilerinin Geleceği, Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu**, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 11-12 Ocak 2001.
- Aslanapa, Oktay: **İlk İnkılap Tarihi Ders Notları**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 1997.
- **AT’nin ve Türkiye’nin Tam Üyeliği Sorunu: Makro Bir Değerlendirme**, İstanbul, TÜSİAD, 1987.
- Atatürk: **Nutuk** 1919-1927, Bu günkü dille yayına hazırlayan Zeynep Korkmaz, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- **Atatürk’ün Milli Dış Politikası**, cilt I-II, Kültür Bakanlığı Kütüphane Basımevi, 1994.
- **Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar**(24 Cilt), Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.
- **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, c. I, II. 4. bs, Ankara, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989.
- **Atatürk’ün Tamim Telgraf ve beyannameleri**, c. IV (1917-1918), Der. Nimet Arslan, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1964
- **Atatürkçülük**, Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1983.
- Ateş, Azmi: “Avrupa Birliğinin Geleceğinde Türkiye’nin Konumu”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sy. 35, Ankara, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, 2001.
- Ateş, Nevin: “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası ve Hükümet Programları”, **İktisat Dergisi**, No 357, Mayıs-Haziran 1996, s. 71-86.
- Ateş, Toktamış: “Son Yüzyılın Türk Dış Politikası Konusunda Genel Bazı Görüşler”, **İktisat Dergisi**, No 232, Mart 1984, s. 3-6.
- ----- “Ulusal Kurtuluş Savaşında Türk Dış Politikası”, **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, İstanbul, Der Yayinevi, 1989, s. 1-24.
- Ateş, Toktamış: **Siyasal Tarih**, İstanbul, Der Yayınları, 1994.
- ----- **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1998.

- **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 5. bs, Ankara, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı: Doğuş Matbaacılık, 2002.
- **Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye'yle İlişkileri**, Ankara, Milli İstihbarat Teşkilatı, 1984.
- **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve NATO İlişkilerinin Geleceği, Türkiye'ye Etkileri**, , İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 2001.
- **Avrupa ile Geçmişte ve Gelecekte Bütünleşme**, Ankara, TCMB, 2000.
- **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, Ankara, Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1991.
- **Avrupa Türkiye-AT İlişkilerini Nasıl Görüyor?**, Ankara, TOBB, 1989.
- **Avrupa Yeniden Yapılanırken Türkiye**, İstanbul, Friedrich Ebert Vakfı, 1997.
- **Avrupa'nın Yeni Kimliği**, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 1995.
- Aybar, Mehmet Ali: **Bağımsız, Demokrasi Sosyalizm**: İstanbul, Gerçek Yayınları, 1968.
- Ayberk, Ural: "Türkiye-AET İlişkileri", **Dışışleri Akademisi Dergisi**, No 23, 1976, s. 52-57.
- Aydemir, şevket Süreyya: **Tek Adam**, c.1,2,3, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1998.
- Aydoğan, Metin: **Avrupa Birliği'nin Neresindeyiz? Tanzimat'tan Gümrük Birliğine**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2002.
- ----- **Bitmeyen Oyun**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, , İstanbul, 2002.
- ----- **Ekonomik Bunalımdan Ulusal Bunalıma**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2002.
- ----- **Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye**, İstanbul, Otopsi Yayınevi, 2002.
- **Ayın Tarihi**, Ocak 1937, No. 38.
- **Ayın Tarihi**, Temmuz 1938, No. 56.
- Ayyıldız, Tayyer: **Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Bağcı, Hüseyin: "AB ve Kıbrıs Politikaları Birlikte Düşünülmeli", **Ekonomik Denge**, Cilt 2, No 7, Temmuz-Ağustos 1997, s. 28-31.
- ----- **Demokrat Parti Dış Politikası**, Ankara, İmge Kitabevi, 1990.
- Bakan, Selahaddin: "Teoriler Işığında Dış Politika", **21.Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001.
- Bal, İdris (ed.): **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, 2. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

- Balta, Nevin: “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”, **Atatürkçü Düşünce**, c. 1, No 6, Ekim 1994, s. 12-15.
- Baltalı, Kemal: **Boğazlar Meselesi**, Ankara, [y.y.], 1952.
- Bangeman, Martin: “AT ile Türkiye Arasındaki İlişkiler”, **Türkiye İktisat**, Cilt 2, No 5, Ekim 1989, s. 25-28.
- Baran, Aylin Görgün: “Avrupa Topluluğunun Bütünleşmesi Konusuna Sosyolojik Bir Bakış ve AT-Türkiye İlişkileri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 11, No 1-2, Aralık 1994, s. 85-116.
- Barchard, D: “Turkey and the West”, **Royal Institute of International Affairs**, London, 1985.
- Barraclaugh, G.: **European Unity in Thought and Action** Oxford, 1963.
- Batur, Nur: “Ortak Pazar. Bir Başvurunun Perde Arkası”, **Milliyet**, 26 Nisan 1987.
- Bayar, Celal: **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Gidiş**, 8 cilt, İstanbul, Sabah Kitapları, 1997.
- Baykal, Hülya: **Atatürkçü Çağdaşlaşma Yönünden Türkiye'nin Avrupa Topluluklarına Tam Üyeliği**, Ankara, TTK, 1988.
- Bayraktar, Mehmet: “Sorunlarıyla Türk-AT İlişkileri”, **Dış Politika**, No 4, Ocak 1989, s. 6-8.
- Bayramoğlu, N. Nisa: **Avrupa Topluluğu Ülkeleri ve Türkiye'nin Tanıtımı**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 1987.
- Bayur, Yusuf Hikmet: **Atatürk, Hayatı ve Eseri**, C.I, Ankara, Güven Basımevi, 1963.
- ----- **Kurtuluş Savaşında Atatürk'ün Dış Siyaseti**, TTK Basımevi, Ankara, 1975.
- ----- “Kurtuluş Savaşı Sırasında Atatürk'ün Dış Siyaseti”, **TTK Cumhuriyetin Ellinci Yıl Dönümü Semineri** - Ankara 23-26 Ekim 1973, Ankara, TTK, 1975, s. 119-146.
- ----- **Türk Devletinin Siyaseti**, İstanbul, [y.y.], 1952.
- ----- **Türk İnkılabı Tarihi**, c.I-III, Ankara, TTK Yayınları, 1983.
- ----- **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. Baskı, Ankara, TTK, 1995.
- Bazoğlu Sezer Duygu: **Kamuoyu ve Dış Politika**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1972.
- Beaud, Michel: **Tez Yazma Sanatı**, çev. Ayşe Meral, İstanbul, Söylem Yayınları, 2001.

- Belen, Fahri: **Türk Kurtuluş Savaşı. Askeri-Siyasi ve Sosyal Yönleriyle**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
- Berkes, Niyazi: **Atatürk ve Devrimler**, İstanbul, Adam Yayıncılık, 1982.
- ----- **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul, Yön Yayınları, 1965.
- ----- **Türk Düşününde Batı sorunu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.
- ----- **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1973.
- Berksoy, Tugay-IŞIK Abdülkadir: “Avrupa Birliği Fikrinin Doğuşu, Gelişim Süreci ve Türkiye’nin Bu Süreçteki Yeri”, **Avrupa Birliği Üzerine Yazılar**, Ankara, Sermaye Piyasa Kurulu Yayınları, 2004.
- Beydilli, Kemal: **1790 Osmanlı Prusya İttifakı, Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki**, İstanbul, İÜEF Yayını, 1984.
- Bingham, Alfred Mitchell: **The United States of Europe**, New York, 1940.
- Biber, İsmail: “Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri”, **Hava Harp Okulu Bülteni**, Cilt 7, No 18-19, Ekim 1988-Şubat 1989, s. 20-24.
- Bilge, Reha: “Türkiye’nin Avrupa Topluluğu’na Tam Üyeliğine Yönelik Olarak Federal Almanya’da Yapılması Gereken Tanıtım Faaliyetlerinin Analiz ve Stratejisi”, **Türkiye Tanıtım Sempozyumu**, Ankara, 16-17 Mayıs 1989, Ankara, 1989, s. 504-513.
- Bilici, Nurettin: **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, Ankara, Turhan Kitapevi, 1996.
- Bilsel, Mehmet Cemil: **Lozan**, c. II, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1933.
- Birand, Mehmet Ali: **Bir Pazar Hikayesi**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.
- ----- “Türk Dış Politikasında Öncelikler”, **Dış Politika**, No 2, Temmuz 1988, s. 248-250.
- ----- “AET’de Sonuç İçin”, **Milliyet**, 25 Nisan 1987.
- ----- “Avrupa’ya Önemli Bir Uyarı” **Sabah**, 23 Şubat 1995.
- ----- “Eğer Bazı Şeyleri Yapmazsak...”, **Sabah**, 7 Mart 1995.
- ----- **Türkiye’nin Avrupa Macerası 1959-1999**, İstanbul, Doğan Yayınları, 2000.
- ----- **Türkiye’nin Gümrük Birliği Macerası 1959 – 1996**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996.
- ----- **Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987.
- Birsal, İsmet: “Kültür Tanıtımı ve Türkiye-Avrupa İlişkileri”, **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu**, Ankara, 8-9 Mart 1990, Ankara, 1992, s. 183-191.

- Bleda, Tanşuğ: “Türkiye-AET İlişkileri”, **İKV Dergisi**, No 51, Ocak 1988, s. 17-21.
- Bolat, Ömer (haz.): **Geleceğin Avrupa’sı ve Türkiye’nin Konumu: Değişen Dengeler ve Yeni Oluşumlar, Senaryolar**, İstanbul, İKV, 1991.
- Boniface, Palcal: **Güçsüzlük İsteği**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1977.
- Boyd, Andrew Frances: **Western Union, UNA’s Guide to European Recovery**, London, 1948.
- Bozer, Ali: “Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri”, **TBMM Dergisi**, No 5, Aralık 1987, s. 22-29.
- Bozkurt, Gülnihal: “Atatürk’ün Hukuk Alanında getirdikleri”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 509-619.
- Bozkurt, Mahmut Esat: **Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1944.
- Bozkurt, Ömer (der.): **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1987.
- Bozkurt, Veysel: **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1997.
- ----- **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, İstanbul, Alternatif Üniversite, 1992.
- Brzezinski, Zbigniew: **Büyük Satranç Tahtası, Amerika’nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999.
- ----- **Kontrollden Çıkmış Dünya**, çev. Haluk Menemencioğlu, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1994.
- Burçak, Rıfık Selim: **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerine Etkileri**, Ankara, Gazi Üniversitesi Basımevi, 1983.
- Burgess, Mihael: **Federalizm and European Union: The Building of Europe 1950-2000**, London and New York, Routledge, 2003.
- Büyükkaya, Alaattin: “Türk Dış Politikasının Esasları Ne Olmalıdır?”, **Boğaziçi**, No 1, Ocak-Mart 1990, s. 88-94.
- Canatan Yaşar: **Türk Irak Münasebetleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Canbolat, İbrahim S.: “Siyasal Gerçeklik Açısından Bir Dış Politika Çözümlemesi ve Türkiye”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Cilt 113, No 339, Ocak 1994, s. 73-80.
- ----- “Yeni Avrupa Yapılanması ve Türkiye”, **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, No 1-2, 1993-1994, s. 69-85.
- ----- **Uluslar Üstü Sistem Avrupa Birliği**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1998.

- Cebesoy, Ali Fuat: **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyatı, 1953.
- CerxheE, L: **Le Droit Europeen**, ed. Briylant Bruxelles, 1989.
- Constantinesco, J: Federalisme-Constitutionnalisme ou Fonctionnalisme? in **MFD (Melange Fernaud Dehouse)**, ed. Labor Bruksel, 1979.
- Constantinesco, M.C: “le Rôle des Povvoirs Public s Natinoux, dans la Mise en Oeuvre du Droit Communauta’re”, **RMC**. No.100, 1967.
- Constantinesco, J: “Federalisme-Constitutionnalisme ou Fonctionnalisme?” in **MFD (Melange Fernand Dehouse)**, ed. Labor Brüksel, 1979.
- Corider, Andrew W: **European Union and the League of Nations**, Geneva, 1931.
- Cornell, Erik: **Türkiye Avrupa’nın Eşiğinde**, çev. Gülseren Ergün, İstanbul, Cem Yayınevi, 1998.
- Coşar, Ömer Sami: **Milli Mücadele Basını**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1964.
- Coşkun, Enis. **Türkiye-Avrupa Bütünleşmesinin Yüzyıllık Seyir Defteri**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2002.
- Cubertafond, B: **Souverainete en Crise**, RDP, No.1, Paris, 1989.
- **Cumhuriyet**, 6 ve 11 Ağustos 1959; 15 Eylül 1963; 6 Ağustos 1965; 6, 24 ve 26 Şubat 1969; 1 Aralık 1970; 23 Temmuz 1970; 28 Nisan 1974; 1 Ekim 1974; 12,13 ve 18 Eylül 1986; 26-27 Mayıs 1986; 15, 16, 17, 23, 25, 26 ve 27 Nisan 1987; 16 Aralık 1997; 7 Mayıs 1998; 11 Aralık 1999.
- **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı /1923-1934)**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Genel Müdürlüğü, 1974.
- Çakar, Nezih: “AB-Türkiye İlişkilerinin Güvenlik Boyutları”, **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve NATO ilişkilerinin Geleceği, Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu**, İstanbul, Harp Akademileri, 2001.
- ----- **1999 Yılı Başında Dünya ve Türkiye’nin Vizyonu**, Ankara, [y.y.], 2000.
- Çalışlar, Sadi: “NATO’nun Türkiye’nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri”, **Türkiye’nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur? Sempozyumu kitabı**, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 2002.
- Çam, Esat: “Avrupa Topluluğu ve Türkiye”, **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, İstanbul, Der Yayınevi, 1989, s. 145-176.
- ----- “Dış Politikamızda Seçenek Değerlendirmesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 36, No 1-4, Ekim 1976-Eylül 1977, s. 183-197.
- Çarıkçı, Emin: “Türkiye’nin AB’ye Tam Üyelik Meselesi ve Kriterleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sy. 36, Ankara, 2001.

- Çaycı, Abdurrahman: “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 641-659.
- Çayhan, Esra: **Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı**, İstanbul, Boyut Yayın Grubu, 1997.
- Çeçen, Anıl: “Yirmibirinci Yüzyılda Japonya”, **Avrasya Dosyası** sy. 2, ASAM yayını, Yaz 1999.
- **China’s National Defense**, Information Office of the State Council of the People’s Republic of China, 1998.
- Çiçek, Kemal: “Osmanlı Yönetim Yapısında Yozlaşma ve Siyasetnameler”, **Türkiye’de Yönetim Geleneği**, ed. D.Dursun-H.AI, İstanbul , İlke Yayını, 1998.
- ----- “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Alınmamasında Din Bir Faktör Olabilir mi?”, **Yeni Türkiye**, c. 1, No 3, Mart-Nisan 1995, s. 228-234.
- Çomak, Hasret: “Batı Avrupa Birliği”, **Stratejik Etütler Bülteni**, Cilt 28, No 89, Eylül 1994, s. 107-115.
- ----- “Yeni Avrupa Düzeni Çerçevesinde ve Helsinki Zirvesi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri”, **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve NATO ilişkilerinin Geleceği, Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu**, İstanbul, Harp Akademileri, 2001.
- Çongar, Yasemin: “ABD: Krizi Derinleştirmeyin”, **Milliyet**, 12 Ocak 1997.
- Çoşkun, Ali: “Türkiye Avrupa Birliğinin Neresinde”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sy. 36, Ankara, 2001.
- **D-8 Küresel Ekonomik Kuruluş**, İstanbul, D-8 İcra Direktörlüğü, 1998.
- **D-8’e Üye Olan Ülkelerin Siyasi, Ekonomik ve Askeri Açından Mukayesesi ve Muhtemel Gelişmelerin Türkiye’ye Etkileri**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998.
- Dağdemir, Elif: **Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyeliklerinin, Avrupa Birliği’nin Bütünleşme ve Genişleme Dinamikleri Yönü ile Değerlendirilmesi**, İstanbul, İKV Yayınları, No:150, 1998.
- Dağlı, Nuran-Aktürk, Belma: **Hükümetler ve Programları**, Ankara, TBMM Kütüphanesi Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Yayın No:12, 1988.
- **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Y:1981/1, C:1, 1 Aralık 1981; Y:1982/1, C:3, 25 Ocak 1982; Y:2, C:12, 22 Aralık 1982.
- Davison, Roderic H.: “Türkiye’nin Batı’daki Tarihsel İmajı”, **Tarih ve Toplum**, Cilt 19, No 109, Ocak 1993, s. 34-38.
- Davutoğlu, Ahmet: “Türk Dış Politikasında Stratejik Teori Yetersizliği ve Sonuçları”, **Yeni Türkiye**, c. 1, No 3, Mart-Nisan 1995, s. 497-501.

- Dawson, Carl.: **The Disunited of Europe**, London, 1937.
- ----- **The Making of Europe**, New York, 1932.
- ----- **The Making of Europe**, New York, 1952
- ----- **The Modern Dilemma – The Problem of European Unity**, London, 1932.
- ----- **Understanding Europe**, New York. 1952.
- Dedeoğlu, Beril: **Adım Adım Avrupa Birliği**, İstanbul, Çınar Yayınları, 1996.
- Dedman, Martin J: **The Origins and Development of the European Union**, London and New York, Routledge, 1996.
- Demir, Ahmet: “Ortak Pazar ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, No 2, Haziran 1972, s. 237-242.
- ----- “Türkiye’nin Avrupa Ekonomik Topluluğu’na Üyeliği Üzerine Tartışmalar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27, No 3, Eylül 1972, s. 721-756.
- Demirtaş, Birgöl: “Değişen Dünya Dengelerinde Türk Yunan İlişkileri”, **Türk Dış Politikası**, Der. İdris Bal, Alfa Yayınları, 2001.
- Denk, Erdem: “Avrupa-Akdeniz Ortaklığı: Artan Refah ve Kurumsallaşan Bağımlılık”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt XXIII, Sayı 219, Kasım-Aralık 1999, s. 195-206.
- Denk, Nevzat: **21’nci Yüzyıla Girerken Türkiye’nin Jeopolitik Durumu ve Stratejik Öneminin Yeniden Belirlenmesi**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000.
- Devlet, Nadir: “Kafkaslar, Hazar Havzası ve Orta Asya’da Bölgesel Barışa Etki Eden Hususların Analizi”, **Türkiye’nin Etrafında Barış Kuşadı Nasıl Oluşturulur?** Sempozyumu kitabı, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 2002.
- **Devletler Hukuku**: Harp Akademileri Yayını, İstanbul, 1997.
- Diallo, Thierno: “Emperyalizme ve Kolonyalizme Karşı Savaşımada Önder Olarak Atatürk”, **Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, (Ankara 2-6.11.1981), 1983.
- Dilan, Hasan Berke: **Siyasi Tarih 1914-1939**, , İstanbul, Alfa Yayınları, 1998.
- ----- **Türkiye’nin Dış Politikası 1923-1939**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1998.
- Dinan, Desmond: **Europe Recast: A History of European Union**, Hampshire, Palgrave Macmillian, 2004.
- ----- **Ever Closer Union? An Introduction the European Community**, London, Macmillan Press, 1994.

- **Document du Europe Parlementaire: CDU/CSU du Parlement Allemand sur l'Avenir l'unification Europeenne**, europe/Documents, No. 1895/6, September 1994.
- Doğan, İzzettin: “Atatürk’ün Dış politika ve Uluslararası İlişkiler Anlayışı”, **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk**, İstanbul, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983.
- Dumont, W.L: **L’Evolution de l’esprit Europeen**, Paris 1946.
- Durdular, Ercan: “İran’ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası”, **Avrasya Dosyası**, Sy 1, Anakara, ASAM Yayınları, 1995.
- Duroselle, J.B: **Europe as a Historical Concept in Integration**, Baltmor, 1957.
- “Büyüme Dalgaya Takılmadı”, **Dünya Gazetesi**, Sayı: 10573-8009, 12 Eylül 2006.
- Sermaye Girişi Sürecek, Türkiye’ye 2010’a kadar 48 milyar dolarlık giriş bekleniyor, **Dünya Gazetesi**, Sayı: 10573-8009, 12 Eylül 2006.
- **Dünya**, 7 Mart 1995.
- **Dünyadaki Jeopolitik Yönelimler ve Türkiye**, İstanbul, SİSAV Yayını No. 21, 2000.
- **Düstur**, 3. Tertip, c. 2, 3, 5, 10, 12, 15, 17, 18, 19.
- **DYP Tüzük ve Programı**, Ankara, Doğru Yol Partisi, 1983.
- Ecevit, Bülent: **Dış Politika**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık, 1976.
- ----- **Türkiye’nin Uluslararası İlişkileri**, Ankara, CHP Genel Merkez Bürosu Yayını, 1979.
- Eliot, T.S: **Kültür Üzerine Düşünceler**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1962.
- Engelhrddt, Ed: **Tanzimat**, çev Ayda Düz, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1976.
- Eralp, Atila (yay. haz.): **Türkiye ve Avrupa**, Ankara, İmge Kitabevi, Mayıs 1997.
- ----- “Avrupa Topluluğu İkinci Genişleme Sürecinin Türk Dış Politikasına Olan Etkileri”, **İktisat Dergisi**, No 313, Mart - Nisan 1991, s. 21-28.
- Erçin, Erhan: **Avrupa Birliği Genişleme Süreci ve Türkiye**, İstanbul, İKV Yayınları, No 170, 2002.
- Erdoğan, Teyfur: “1856 Paris Kongresi–1878 Berlin Kongresi Arasında Osmanlı Dış Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- Ergin, Feridun: “Hususi Sanayi ve Müşterek Pazar”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 19, No:1-4, 1960.
- Erhan, Ehan-Arat, Arat: “AET’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, ed, Baskın Oran, c. I, 6. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 808-853.

- Erkin, Feridun Cemal: “Ortak Pazara İlk Adımı Nasıl Attık?”, **Dışişleri Akademisi Dergisi**, No 24, Ekim 1976, s. 3-8.
- Erkin, Feridun Cemal: **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar meselesi**, Ankara Matbaası, Ankara, 1968.
- Eroğlu, Hamza: “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 1095-1111.
- ----- **Atatürk ve Milli Egemenlik**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1987.
- ----- **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Savaş Yayınları, 1982.
- Ertürk, İbrahim Ethem: **Avrupa Ekonomik Topluluğu, AET ve Türkiye**, Ankara, Başbakanlık, 1987.
- Eryılmaz, Bilal: **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul, İşaret Yayınları, 1992.
- Esen, Bülent Nuri: **Anayasa Hukuku**, Ankara, [y.y.], 1963.
- Esmer, Ahmet Şükrü: “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, No 32, 1973, s. 61-68.
- ----- **Siyasi Tarih 1919-1939**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1953.
- Ete, Muhlis: **Müşterek Pazar Karşısında Türkiye Devlet Sanayii ve Türkiye Maden Politikası**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1960.
- European Commission: **European Strategy for Turkey**, March, 1998..
- Fatinoğlu, Abidin Nesimi: **Türkiye Avrupa Topluluğunda**, İstanbul, Habora Kiyabevi Yayınları, No 215, 1989.
- Fernay, F. W.: “Türkiye Dış Politikasının Esasları”, **Stratejik Etütler Bülteni**, Cilt 2, No 7-10, Haziran 1968, s. 100-111.
- Feyzioğlu, Turan: “Atatürk’ün Dış Politikasının Özellik, İlke ve Amaçları”, **Atatürk Türkiye’sinde Dış Politika Sempozyumu**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1984.
- ----- **Atatürk’ün Akılcı, Bilimci ve Gerçekçi Yaklaşımı**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Uluslar arası Atatürk Konferansı, 10-11 Kasım 1980.
- Fırat, Melek: “Yunanistan İle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, c. 2, ed. Baskın, Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 102-123, 440-480.
- **Flexible Integration: Monitoring European Integration 6**, Centre for Economic Policy Research, London, 1995,
- Florinsky, M: **Intengrated Europe**, Connecticut, 1955.
- Friedrich, Carl Joachim: **Europe An Emergent Nation**, Harpor, Kav.1969.

- Fukuyama, Francis: **Medeniyetler Çatışması**, Ankara, Vadi Yayınları, 1985
- ----- **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Ankara, Vadi Yayınları, 1985.
- Gauvain, A: **Le Project d'union Federale Europeenne de M.Briand**, L'Esprit International, 1930.
- **Geleceğin Avrupası ve Türkiye Paneli**, 27 Kasım 1990, İstanbul, İKV, 1991.
- **Gelişen Türkiye: Türkiye Avrupa Topluluğu İlişkileri**, Ankara, Başbakanlık, 1990.
- Gencer, Ali İhsan: "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", **İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası**, sy. 41, İstanbul, 1978.
- Gencer, Ali İhsan-Özel, Sabahattin: **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001.
- Gillingham, John: **European Integration 1950-2003**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Girgin, Kemal: T.C. **Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız**, 70 Yıllık Panoraması, 1923-1993, Ankara, yay. y., 1993.
- Giritli, İsmet: "Nutuk'ta İç ve Dış Politika", **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri**, Ankara, 17-19 Ekim 1977, Ankara, 1980, s. 189-220.
- ----- **Mondros'tan Mudanya'ya, Sèvres'den Lausanne'a**, Ankara, TTK, 1989.
- Gordon, Philip H: "Post-Helsinki: Turkey, Greece and the European Union", **The Strategic Regional Report**, Şubat 2000.
- Gökdere, Ahmet Y.: **Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkileri**, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1989.
- ----- **Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkiler**, Ankara, Ankara Üniversitesi ATAUM Araştırma Dizisi, Yayın No 2, 1991.
- Gökmen, Oğuz: "Milli Mücadele Yıllarında Türk Dış Politikası ve Batı Avrupa Ülkelerindeki Yansıması", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, No 3, 1988, s. 47-56.
- Gönübol, Mehmet: "Atatürk ve Dış Politika", **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt 8, No 24, Temmuz 1992, s. 439-442.
- ----- "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", **Atatürk Yolu**, Der. Turhan Feyzioğlu, İstanbul, Otomarsan Kültür Yayını, 1987.
- ----- "Kamuoyu ve Dış Politika", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 23, No 4, Aralık 1968, s. 87-110.
- ----- "Yurtta Barış, Cihanda Barış", **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt 9, No 25, Kasım 1992, s. 9-25.
- ----- **Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler**, Ankara, TTK, 1992.

- Gönlübol, Mehmet-Kürkçüoğlu, Ömer: “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 1051-1075.
- ----- “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt 1, No 2, Mart 1985, s. 451-473.
- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem: **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.
- Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem: **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995**, Ankara, Siyasal Kiyapevi, Ankara, 1996.
- Gönlübol, Mehmet-Ülman, Haluk: “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı”, **SBF Dergisi**, c. 21, No. 1, Ankara, 1966.
- Gül, Muhittin: **Türk İnkılap Tarihi**, Ankara, Dizgi Baskı, 1996.
- **Güncel Avrupa**, Sy. 1. Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ocak 1996,
- Gündoğan, Eren: **Karen Fogg Dosyası**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 2002.
- Güngen, Coşkun: “Atatürkçü Dış Politika Üzerine Görüşler”, **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Cilt 97, No 515, Ekim 1981, s. 3-7.
- Günüşur, Haluk: “Ankara Anlaşmasının Hukuksal Değerlendirilmesi”, **İKV Dergisi**, No 53, Eylül 1988, s. 54-62.
- ----- “Avrupa Birliğinin Kurumsal Yapısı ve İşleyişi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sy. 35, Ankara, Yeni Türkiye Hizmetleri, 2001.
- ----- “Avrupa Topluluğunun Uluslarüstü Niteliği ve Türkiye'nin Topluluğa Katılmasının Doğuracağı Egemenlik Sorunları”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, No 1-2, 1985, s. 241-261.
- ----- **Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Kuran Antlaşma (Roma Antlaşması)**, İstanbul, İKV Yayını, 1985.
- ----- **Avrupa Topluluğu Hukuku**, Ankara, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi Yayını, Bilim Serisi-1, 1996.
- ----- **Türkiye AB ilişkileri Tarihçesi**, Ankara, TCMB Yayını, 1995.
- Gürcan, Nevzat: **Türkiye-Avrupa Topluluğu İlişkileri**, Ankara, DPT, Eylül 1990.
- Gürel Şükrü Sina: **Türk Yunan İlişkileri (1921-1993)**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993.
- Gürkan, İhsan: “Atatürkçü Dış Politikada Barışçı Dinamikler”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, No 1, 1986, s. 372-374.

- Gürün, Kamuran: **Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, TTK Yayınları, 1991.
- Hacısalihoğlu, Yaşar: **Küreselleşme, Mekansal Etkileri ve İstanbul**, İstanbul, Akademik Düzey Yayınları, 2000.
- **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Nisan 1930; 14 Temmuz 1930; 10 Mart 1931.
- Hale, William: **Turkish Foreign Policy: 1774-2000**, London, Frank Cass, 2000.
- Halil, Ali: **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968.
- Hatipoğlu, Süleyman: “Atatürk ve Hatay’ın Anavatana Katılması”, **Tarih Dünyası Araştırmaları**, No 102, Haziran 1996, s. 12-23.
- Hausberger, Simon: **Politische Integration**, Springer Verla, 1974.
- Herriot, Eduard: **The United States of Europe**, translated by R.J.Dingle. New York (Viking), 1930.
- Hobsbawn, Eric: **Kısa 20.Yüzyıl: 1914-1991: Aşırıliklar Çağı**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.
- Huntington, Samuel P: **Medeniyetler Çatışması**, Ankara, Vadi Yayınları, 1995.
- **Hükümet ve Programları (1980-87)**, Ankara, TBMM, 1980.
- **Hürriyet**, 17 Nisan 1987; 1, 5, 6 ve 7 Mart 1995; 11 ve 12 Aralık 1999; 14,15,16 ve 17 Aralık 1997; 23 Kasım 2000; 22 Kasım 2002; 15 Aralık 2002; 18, 19 ve 20 Aralık 2004.
- Ilgar, İhsan: “İstiklal Harbi, Güney Cephesi”, **BTTD**, sy. 12, İstanbul, 1968.
- Irmak, Sadi: “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt 3, No 9, Temmuz 1987, s. 487-495.
- ----- “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 1085-1095.
- ----- **Atatürk Devrimleri Tarihi**, İstanbul, Fatih Yayınevi Matbaası, 1973.
- ----- **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri**, Ankara, TTK, 1987.
- Işırtman, Tarık Ziya: **Mahmut Esat Bozkurt Hayati-Şahsiyeti-Eserleri**, İzmir, [y.y.], 1944.
- **AB ile Katılım Müzakereleri Rehberi**, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı: Promat Basım ve Yayın, 2005.

- İlhan, Suat: **Türkiye'nin Jeopolitik Konumu ve Türk Dünyası**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- ----- “Jeopolitik Gelişmelerin Yönü, Türklerin Yörüngesindeki Dünya’da Yeni Unsurlar”, **Yeni Türkiye**, Cilt 3, No 15, Mayıs-Haziran 1997, s. 1030-1046.
- ----- **Avrupa Birliğine Neden Hayır?**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000.
- ----- **Dünya Yeniden Kuruluyor, Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1999.
- ----- **Türkiye Jeopolitiği ve Jeopolitik Gelişmeler**, Ankara, TTK, 1992.
- ----- **Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği**, 2. Baskı, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1997.
- İmre, Zahit-Nebioğlu, Osman: **Atatürk ve Batılılaşma**, Doğumununun 100'ncü yılında Atatürk'e Armağan, İÜHFİM, 1979-1981.
- İnalçık, Halil: “Türk Diplomasi Tarihinin Sorunları”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- İnan, Afet: **Atatürk Hakkında Hatıralar ve belgeler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayını, 1959.
- ----- **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, T.T.K. Yay., 1988.
- İnan, Karman. “Avrupa ve Türkiye: Bazı Gözlemler”, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, Ankara, TODAİE, 1987, s. 31-42.
- ----- “Türk Dış Politikasında Batı Avrupa ve AET”, **Türkiye-AET Ortaklığının 20 Yılı**, 16-17 Mayıs 1985, İstanbul, İKV, 1985, s. 77-81.
- ----- **Dış Politika**, 2. Baskı, İstanbul, Ötüken, 1994.
- İnan, Yüksel: “Türk Dış Politikasının Ana İlkeleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 3, No 1-2, 1987, s. 9-18.
- İnat, Kemal: “Avrupa Politik İşbirliğinin Doğuşu”, **Avrupa Birliği Üzerine Notlar**, Ed. Oğuz Kaymakçı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2005.
- İnceci, Gencay: “Adalet Divanı Kararı 20 Eylül 1990 Türkiye-AET Ortaklık Konseyi Kararları-Doğrudan Etki” **MÜ Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi**, c.1 No.:1-2.
- İnönü, İsmet: **Hatıralar**, Ankara, Bilgi Yayınevi, Cilt II, 1987.
- İpşirli, Mehmet: “Osmanlı Devletinde Eman Sistemi”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- **İsmet İnönü'nün TBMM'deki konuşmaları I. Cilt**, Ankara, TBMM Yayını, 1992.

- İyibozkurt, Erol: **Küreselleşme ve Türkiye** Bursa,, Ezgi Yayınları, 1999.
- İzmirlioğlu, Akın: “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı 36, Ankara, Ankara, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, 2001.
- Kabaalioğlu, Haluk: **Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayını, 1997.
- ----- **Avrupa Birliği ve Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi Yayını, 1998.
- Kalaycıoğlu, Ersin ve Çarkoğlu, Ali: “Türkiye’de Sosyal Tercihler Araştırması” Milliyet 14 Haziran 2006, s. 18.
- Kalaycıoğlu, Sema ve Ruben, Ester Biton: **Orta Doğu Ekonomileri**, , İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayını, 2002.
- Kale, Başak: “Türkiye’nin Avrupa Birliği Serüveninde Yeni Bir Sayfa: Katılım Ortaklığı Belgesi”, **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 8, Aralık 2000, s. 5-25.
- **Kalkınan Türkiye**, Ankara, CKMP Yayınları No. 1, 1965.
- Kanbay, İlhan: “Birleşen Avrupa, AET ve Türkiye”, **Deniz Kuvvetleri Dergisi**, Cilt 91, No 503, Ekim 1978, s. 12-14.
- Kansu, Mazhar Müfit: **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, c. 1, Ankara, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- Karabekir, Kazım: **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, Merk Yayıncılık A.Ş., 1988.
- Karacan, Ali Naci: **Lozan**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.
- Karal, Enver Ziya: “Atatürk’ün Siyaset Üzerine Düşünceleri”, **Atatürk Hakkında Konferanslar**, Ankara, [y.y.], 1946.
- ----- **Atatürk’ten Düşünceler**, Ankara, [y.y.] 1961.
- ----- **Selim III’ün Hattı Hümayunları**, Ankara, TTK Yayınları, 1942.
- ----- **Osmanlı Tarihi**, c VIII. 2 bs., Ankara, TTK Yayınları, 1983.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: **Atatürk**, İstanbul, İletişim Yayınevi, 1991.
- Karluk, S. Rıdvan: “Genişleyen Avrupa ve Türkiye”, **Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı I**, Ankara, 24-27 Aralık 1997, s. 260-283.
- ----- “Türkiye-AET İlişkilerinin Genel Değerlendirilmesi; Sorunlar ve Öneriler”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Cilt 18, No 205, Mart 1983, s. 23-29.
- ----- **Avrupa Toplulukları ve Türkiye**, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi, 1990.

- ----- **AET ile İlişkilerimizin Atatürkçü Ekonomi Açısından Değerlendirmesi**, İstanbul, İKV Yayınları, 1982.
- ----- **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 5. bs., İstanbul, Beta Yayınları, 1998.
- ----- **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Beta Yayınları, 1999.
- ----- **Uluslararası Kuruluşlar**, 4. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1998.
- Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.
- Kaynar, Reşat: “Atatürkçülük Nedir”, **Atatürkçülük II. Kitap**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1983.
- ----- “İnsan Hakları Beyannamesini 119 yıl önce nasıl ilan etmiştik?”, **Dünya**, 4 Ocak 1958.
- ----- **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, 3. bs., Ankara, TTK Yayınları, 1991.
- Kazgan, Gülten: **100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye**, 2.bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1973.
- ----- **Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye’yle İlişkileri**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1974.
- ----- **Küreselleşme ve Ulus-Devlet**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Kennedy, Paul: **21 nci Yüzyıla Hazırlanırken**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1995.
- ----- **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1990.
- Kılıç, Uğur: “Avrupa Birliğine Neden Evet?”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sy 35, Ankara, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, 2001.
- ----- **Türkiye-Avrupa Toplulukları İlişkileri, 1983-1988**, Ankara, Başbakanlık, 1989.
- Kışlalı, Ahmet Taner: **Siyasal Sistemler**, Ankara, İmge Kitapevi, 2000.
- Kili, Suna: **Atatürk Devrimi**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1981.
- ----- **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1982.
- Kinross, Lord: **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, İstanbul, Altın Kitaplar Basımevi, 1994.
- Kissenger, Henry: **Diplomasi**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları 2000.
- Kocaoğlu, Mehmet: “Üç Kıtanın Kesişim Noktasında Bir İstikrar unsuru: Türkiye”, **Yeni Forum**, Cilt 17, No 321, Şubat 1996, s. 25-36.

- Kocatürk, Utkan: Atattürkçü Düşünce Işığında Çağdaşlaşma, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 667-673.
- ----- **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolijisi**, Ankara, TTK Yayınları, 1983.
- ----- **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1984.
- Koç, Yıldırım: **Türkiye-AB İlişkileri**, Ankara, Türk-İş Eğitim Yayınları No. 66.
- Koçak, Cemil: **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, TTK Yayınları, 1991.
- Kohen, Sami: “Yeni Dünya Düzeninde NATO'nun Değişen Stratejisi ve Türkiye”, **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, der. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 111-121.
- Koloğlu, Orhan: “İttihat ve Terakki Partisinin Dış Politikası”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- Kongar, Emre: “Mustafa Kemal Atatürk'ün Önderliği”, **Türk Dili**, Özel Sayı, Aralık 1980.
- ----- **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001.
- ----- **Kültür Üzerine**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1982.
- Kovar, R: “Note sur les Criteres du Droit Communautaire non Directement applicable”, in **Melange de Fernand Dehousse (MFD)**, ed Labor, Bruscelles, 1979.
- Kramer, Heinz: “Türkiye-AET İlişkilerinde Siyasi Çıkar ve Faktörler”, **Türkiye-AET Ortaklığının 20 Yılı**, 16-17 Mayıs 1985, İstanbul, İKV, 1985, s. 54-58.
- Kubalı, Hüseyin Nail: **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler)**, İstanbul, İ.Ü.H.F. yayınları, , 1971.
- Kut, Şule: “Türk Dış Politikasında Ege Sorunu”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul. Der Yayınları, 1998.
- **Küresel ve Bölgesel Kapsamda Sorunlarımız**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1999.
- **Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar ve Türkiye**, Ankara, Devlet Planlama Teşkilatı, 1995.
- Kürkçüoğlu, Ömer: “Atatürk'ün Dış Politikasının Tahlili: 1919-1938”, **Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Ankara, 2-6 Kasım 1981, Ankara 1983, s. 90-99.
- Lake, Michael: “Gümrük Birliği Türkiye'nin Yapısal Reformudur”, **Ekonomik Forum**, Ekim 1994, s. 44-49.

- Landao, Jakop M: **Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999.
- ----- **Atatürk'ün Büyük Nutku'nda Dış Politika**, Ankara, TTK Yayınları, 1979.
- Lasok, Dominik: “ The Ankara Agreement: Principles and Interpretation” , **Marmara Journal of European Studies**, vol. 1 No.:1-2.
- Lederman, L.: **Federation Internatinale**, Neuchatel, 1945.
- Leonard, Raymond: **Vers une organisation politique et juridique de L'Europe**,. Paris, 1935.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, TTK Yayınları, 2000.
- **Longman Dictionary of Contemporary English**, England, Longman Group, 1982.
- Lord, Gladwyn: **The European Idea**, London, 1967.
- Louis, J. V.: **Juridique Communautaire**, Collection, Perspectives Europeenes, Bruzelles, 1990.
- **Lozan**, 1922-1923, Ankara, Dışişleri Bakanlığı, 1973.
- Luxacs, John: **21'nci Yüzyılın ve Modern Çağın Sonu**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1994.
- Mango, Andrew: **Atatürk**, çev. Füsün Doruker, İstanbul, Sabah Kitapları, 1999.
- Manisalı, Erol: “Önümüzdeki Yıllarda ve AET'ye Tam Üyeliğe Geçişte Muhtemel Sorunlar”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Cilt 16, No 189, Kasım 1981, s. 65-72.
- ----- “Türkiye'nin AET ile İlişkilerinin Geleceği”, **Türkiye İktisat Kongresi-2**, İzmir, 2-7 Kasım 1981, Cilt II, Ankara, DPT, 1981, s. 183-198.
- ----- “Türkiye'nin AET İlişkilerinde Ekonomik ve Politik Değerlendirmeler”, **Dış Politika**, Cilt 5, No 2-3, 1975, s. 3-9 ve 103-110.
- ----- “Türkiye-AB İlişkilerinde Yeni Dönem”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Cilt 32, No 383, Şubat 1998, s. 12-15.
- ----- “Türkiye-AT İlişkilerinin Geleceği ve Bazı Gerçekler”, **Dış Politika Bülteni**, Cilt 4, No 1, 1992, s. 111-114.
- ----- **Avrupa Çıkmazı**, İstanbul, Otopsi Yayınevi, 2001.
- ----- **Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, 2. Baskı, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996.
- Marcossou, Isaac F: “Kemal Pasha”, The Saturday Evening Post, October 20th, 1923

- Mardin, Şerif: “European Culture and The Development of Turkey”, **Turkey and European Community Summary Report**, Deutsches Orient Institute, 1984.
- Melek, Abdurahman: **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara, [y.y.], 1966.
- Melek, Kemal: **Doğu Sorunu ve Milli Mücadelenin Dış Politikası**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, No 149, 1978.
- Memiş, Ekrem: “Atatürk ve Dış Politika”, **Atatürk Haftası Armağanı**, 10 Kasım 1990, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1990, s. 69-78.
- Meray, Seha L.: **Lozan Konferansı: Tutanaklar, Belgeler**, II. Takım, c II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- Meray, Seha L.: **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Ankara, SBF, Yayını, 1972.
- Mısıroğlu, Kadir: **Lozan Zafer Mi, Hezimet Mi?**, Sebil Yayınları, 1992.
- ----- **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, İstanbul, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994.
- **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, D: 1, T: 2, C: 10, 9.1.1963; D: 3, T: 1, C: 4, 8.5.1970 ve 15.5.1970; D: 3, T: 2, C: 15, 01.07.1971; D: 4, T: 1, C: 1, 1.2.1974; D: 4, T: 2, C: 11, 6.4.1975 ve 9.4.1976; D: 5, T: 2, C: 7, 25 11.1978.
- **Milli Güvenlik Stratejisi, Topyekün Harp ve Savunma Planlama Süreci**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1994.
- **Milliyet**, 8 Ekim 1969; 7 Eylül 1970; 6 Eylül 1980; 23 Ocak 1982; 16 Nisan 1987; 18 Şubat 1995; 1 Mart 1995; 16 Aralık 1997; 11 Aralık 1999; 13 Aralık 1999; 16 Nisan 2000; 16 Nisan 2000; 14 Ekim 2005.
- Monroe, Elizabeth: **Britains’s Moment In The Middle East 1914-1956**, London-Baltimore, [y.y.] 1963.
- **Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, çev. Meray, Seha-Olcay, Osman, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1976.
- **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset planlama Genel Müdürlüğü, 1973.
- Moran, M.A.: **Study of European Integration and British Response in Twentieth Century**, St. John University, Brooklyn New York, 1957.
- Morin, Edgar: **Avrupa’yı Düşünmek**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1995.
- Movaf, R.C.: **Creating The European Community**, London, 1973.
- Mumcu, Ahmet: **Atatürk’e Göre Milli Egemenlik**, Ankara, TBMM yayınları, 1986.
- Mustafa Nuri Paşa: **Netayicü’l-Vukuat**, Sadeleştiren Neşet Çağatay, c. I-II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1979.
- Mütercimler, Erol: **21’nci Yüzyıl ve Türkiye**, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2000.

- Nadi, Nadir, “Ne mi Çıkar?”, **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1949.
- O’Connell, D. P.: **International Law**, vol I, London 1965.
- Oba, Ali Engin: “Türkiye’nin Avrupa’da Tanıtılması”, **Marmara İletişim Dergisi**, No 3, Temmuz 1993, s. 17-22.
- Okyar, Fethi: **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Hazırlayan Kutay, Cemal, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1980.
- Olcaytu, Turhan: “Türkiye’nin Jeopolitik Durumu”, **Stratejik Araştırmalar Dosyası**, Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2000, s. 7-19.
- ----- “Türkiye’nin Jeostratejisi”, **Atatürkçü Düşünce**, Cilt 3, No 25, Mayıs 1996, s. 8-9.
- Onulduran, Ersin: “Atatürk ve Türk Dış Politikası”, **Atatürk Haftası Armağanı**, 10 Kasım 1986, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1986 s. 177-179.
- Oran, Baskın: “AET’ye Tam Üyelik Başvurusu ve Yunanistan”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt 11, No 84, Aralık 1986, s. 29-60.
- ----- “Atatürk’te ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 36, No 1-4, Ocak-Aralık 1981, s. 205-210.
- ----- “Dönemin Bilançosu 1919-1923”, **Türk Dış Politikası**, ed. Baskın Oran, c. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 97-109.
- ----- **Türk Dış Politikası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Öke, M. Kemal: **Kerkük-Musul Dosyası**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1991.
- Öymen, Onur: **Geleceği Yakalamak**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2000.
- Özalp, Kazım: **Milli Mücadele (1919-1922)**, Ankara, TTK Yayınları, 1988.
- Özel, Sabahattin: **Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Derin Yayınları: 79. 2006.
- ----- “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, sy. 2, İstanbul, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2002.
- ----- “Atatürk Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, **Türkler**, c. 16, ed. Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2003, s.643-653.
- ----- “Atatürk ve Ataşark”, **İşveren**, c. 45, sy. 3-5, Ankara, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayını, Ocak-Şubat 2007, s. 53-54.

- Özgüldür, Yavuz: “ Boğazlar ve Hatay Sorunlarının Çözümünde Atatürk’ün Dış Politika Anlayışı”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001.
- ----- “1919-1923 Dönemi Türk Dış Politikasında Görülen Gelişmeler ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, **Kara Harp Okulu Bilim Dergisi**, Cilt 5, No 1, 1995, s. 50-63.
- Özgür, Nurcan: “1989 Sonrası Türkiye- Bulgaristan İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoglu, İstanbul, Der Yayınları, 1998.
- Özkan, İ. Reşat: “Yeni Dünya Düzeni İçinde Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği”, **Türkiye Günlüğü**, No 32, Ocak-Şubat 1995, s. 22-27.
- Özkök, Ertuğrul: “Hürriyet Yürekten Destekliyor...”, **Hürriyet**, 6 Mart 1995, ve 8 Mart 1995.
- Özman, Aydoğan: **Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller**, c. XXI, AÜHF Yayını, 1964.
- Öztürk, Osman Metin: “Türkiye-AB İlişkileri ve Helsinki Kararları”, Stratejik Araştırmalar Dosyası, Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2000, s. 23-31.
- Özülküer, Uluç: Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ): **Türkiye-AET İlişkileri Üzerine Düşünceler**, Ankara, ATAUM, 1991.
- Pallegriano, C. R: “ Construire le Marche Commun Latino- American et Supranationalite”, **pub Europa**, Institut, No.55 Saarbrucken, 1985.
- Pazarıcı, Hüseyin: **Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap**, 2.bs, Ankara, Turhan Kitabevi, 1990.
- Penn, William: **An Essauq Towards The Present and Future Peace of Europe**, Washington, 1912.
- Perry, K.: **Britain and the European Community**, London, 1984.
- Phillips, James A: “İran’ın Kuşatılması”, **Avrasya Dosyası**, sy. 1, ASAM Yayınları, Ankara, 1995.
- **Piyasa Ekonomisi I**, Asomedyay, Ankara, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, Mayıs 2002.
- **Radikal**, 11 ve 13 Aralık 1999.
- Rappard, W.E.: **The Trend of International Cooperation since the War**, New Haven. 1930.
- Redmond, John: **The Next Mediterranean Enlargement of The European Community**, Dartmouth, 1993.
- Renouvin, P.: **L’idee Federation Europeene dans la pensee politique da XIX sieele**, Oxford ,1949.
- Rousseau, J.J.: **A Project for Perpetual Peace**, London, 1927.

- Rühl, Lothar: “Avrupa ve Doğu Arasında Türkiye”, çev. Hüseyin Bağcı, **Dış Politika Bülteni**, Cilt 4, No 1, 1992, s. 115-127.
- **Sabah**, 11, 12, 13 ve 14 Aralık 1999; 14 Aralık 2002; 17 Aralık 2004; 29 Temmuz 2005; 21 Eylül 2005; 3 Ekim 2005.
- Safa, Peyami: **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Sander, Oral: “Bölgesel İşbirliği, Avrupa ve Türkiye”, **Yeni Türkiye**, Cilt 1, No 3, Mart-Nisan 1995, s. 213-220.
- ----- “Türk Dış Politikasında Barış Unsuru”, **2. Milli Egemenlik Sempozyumu**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1986, s. 14-29.
- ----- **Siyasi Tarih 1918-1994**, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2000.
- ----- **Türkiye’nin Dış Politikası**, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 1998.
- Sandıklı, Atilla: “21’nci Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye”, **21’nci Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye’nin Genel Vizyonu Politikası ve Stratejisi Sempozyumu**, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 07-08 Aralık 1999.
- ----- “Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, NATO ve Türkiye”, **Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, Avrupa Birliği ve NATO İlişkilerinin Geleceği, Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu**, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 11-12 Ocak 2001.
- ----- “Küreselleşen Dünyada Birlik Oluşturma Stratejisi ve Egemen Devletler Birliği”, **Harp Akademileri Bülteni**, sy. 202, İstanbul, Temmuz 2002.
- ----- “Tarihsel Perspektif İçinde Kıbrıs Sorunu ve Avrupa Birliği”, **Harp Akademileri Bülteni**, sy. 200, İstanbul, Kasım 2001.
- ----- “Yeni Dünya Düzeni ve Afganistan Savaşı”, **Harp Akademileri Bülteni**, sy. 201, İstanbul, Mart 2002.
- ----- **Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program ve Anayasa Değişiklikleri**, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, Kasım 2001.
- ----- **Türkiye’nin Dış Politikasında Avrupa Birliği ve Alternatifleri**, İstanbul, Harp Akademileri Yayını, 2001.
- Sandıklı, Atilla-Güder, Gökhan: “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Yeni Bir Safha (Müzakere Süreci)”, **Harp Akademileri Bülteni**, sy. 203, İstanbul, Kasım 2002.
- Saraçoğlu, Tevfik: “ Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri “, **MÜ. AT Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi (1991)**, c. I, No.1-2.
- Saraçoğlu, Tevfik: **Türkiye ve Avrupa Topluluğu Arasında Ortaklık Yaratan Anlaşma**, , c. II, İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı, 1981.
- Sarç, Ömer Celal: **Tanzimat ve Sanayimiz**, Tanzimat I, İstanbul, [y.y.], 1940.

- Savaş, Volkan: **Türkiye-AET İlişkileri**, Ankara, Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1988.
- Selçuk, Hasan: “Türkiye Ekonomisi: Genel Görünüm”, Stratejik Öngörü, sy 8, İstanbul, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2006
- Selek, Sabahattin: **Anadolu İhtilali**, İstanbul, Kastap Yayınları, 1987.
- Sertoğlu, Mithat: “Amasya Protokolü’nün Tam ve Gerçek Metni”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sy. 3, İstanbul, TTK Yayınları, [t.y.].
- Sertoğlu, Sedat: “Helsinki-Ankara”, **Sabah**, 13 Aralık 1999.
- Sevig, Muammer Raşit: **Devletler Umumi Hukuku**, İstanbul, İ.Ü.Yayımları, 1958.
- Seyitoğlu, Halil Seyitoğlu: **Uluslararası İktisat**, 9 bs., İstanbul, Güzem Yayınları, 1993.
- Sezer, Duygu Bazoğlu: “Rusya Federasyonu’nun Türkiye’nin Bulunduğu Coğrafyaya Katkıları ve Etkileri”, **Türkiye’nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur?**, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 2002.
- Sezer, Özlenen (haz.): **Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkiler**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1990.
- Sezer, Özlenen: **Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkiler**, İstanbul Ticaret Odası, 1992.
- Sforza, Carlos: **Europe and Europeans**, London, 1926. **The Proposed Federation of European States**, Current History, Vol.32 (1930, S.658 : “Les Etats-Unis d’Europe”. Revue de l’Université de Bruxelles. Vol.2 (1930).
- Somuncuoğlu, Sadi: **Avrupa Birliği Bitmeyen Yol**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2002.
- Sonyel, Salahi R.: **Türk-Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika-II**, Ankara, TTK Yayınları, 1991.
- ----- **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, TTK Yayınları, 1995.
- ----- “Türk-Fransız İlişkileri”, **Bellekten** Cilt XLVII; Sayı 188, Ankara, 1984.
- Soyak, Hasan Rıza: **Atatürk’ten Hatıralar**, c. I-II, İstanbul, YKB Yayınları, 1973.
- Soysal, İsmail (yay. haz.): **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç: Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, 15-17 Ekim 1997, Ankara, TTK, 1999.
- ----- **Tarihçeleriyle ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları, 1920-1945**, 2. Baskı, Ankara, TTK, 1989.
- ----- **Atatürk’ün Milli Dış Politikası**, Cilt II, Ankara, TTK, 1981.
- ----- “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız siyasal ilişkileri, 1936-1939”, **Bellekten**, c XLIX, Ankara, 1986.

- ----- “1937 Sadabat Paktı”, **X. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, TTK Yayınları, s. 3137-3139.
- ----- “Atatürk’ün Barışçı Politikası ve Dünyadaki Etkileri”, **Atatürkçü Düşünce**, III, Ankara, Atatürk Kültür, dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1992, s. 1075-1085.
- ----- “Cumhuriyet Döneminde Türk Diplomasisi”, **XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, IV. Cilt, Ankara, TTK, 1999, s. 1443-1468.
- ----- “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi, 1934-1937”, **Belleten**, Özel Sayı, Cilt 45, No 177, Ocak 1981, s. 95-105.
- ----- **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, I. Cilt, 1920-1945, 2. Baskı, Ankara, TTK, 1989.
- Soysal, Mümtaz: “Gümrük Birliği ve Kıbrıs Üzerine Çeşitlemeler”, **Yeni Türkiye**, Cilt 1, No 3, Mart-Nisan 1995, s. 90-94.
- Sosyal, Mümtaz: “Değişen Egemenlik ve Meşruluk”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, 20. Cilt, Ankara, T.C. Anayasa Mahkemesi yayını, 2003.
- ----- **Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1964.
- Sökmen, Tayfur: **Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, TTK Yayınları, 1992.
- Sönmezoğlu, Faruk: “21 nci Yüzyılda Dünya siyasetindeki Temel Gelişmeler, Eğilimler ve Sorunlar”, bildiri, “**Türkiye’nin Etrafında Barış Kuşağı Nasıl Oluşturulur?**” konulu sempozyum kitabı, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 2002.
- ----- “Kurtuluş Savaşı Dönemi diplomasisi”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, 2. bs., İstanbul, Der Yayınları, 1998.
- ----- **ABD’nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, İstanbul, Der Yayınları, 1995.
- ----- **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, Der Yayınları, 1994.
- ----- **Uluslar arası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul, Filiz Kitapevi, 1989.
- Suvla, Refii Şükrü: **Tanzimat Devrinde İstikrazlar**, Tanzimat I. c. 107, Ankara, TBMM Tutanak Dergisi, 1940.
- Sukan, Özer: **Çin Halk Cumhuriyeti Tarihi-Kurulması-Gelişmesi Türkiye ve Diğer Devletlerle İlişkileri**, İstanbul, Harp Akademileri yayını, 2000.

- Şapolyo, Enver Behran: **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1958.
- ----- **Türk İnkılabı Tarihi Notlan**, Harp Okulu Meslek Hazırlama Sınıfı Yayınları,1949.
- Şenemek, Nuri: “Türkiye ve Avrupa Topluluğu: Tam Üyeliğin Geleceği”, **İktisat Dergisi**, No 319, Ekim 1991, s. 49-52.
- Şeref, Abdurrahman: **Tarih Musahabeleri**, İstanbul, [y.y.], 1980.
- Şıvgın, Hale: “Atatürk ve Dış Politikayı Yönlendiren Öge”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Şimşir, Bilâl N: “Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri-Yedi Belge (1930-1937)”, **Bellekten**, c. XVI/1, Ocak 1981.
- Şimşir, Bilal: **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1918-1938)**, c.1, TTK Yayınları, Ankara, 1984.
- Tanör, Bülent: **Kuruluş Kurtuluş**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2000.
- Taşçıoğlu, Ö. Lütfü: “ Türkiye AET İlişkileri ve AET’ye Üye Olmanın Fayda ve Mahzurları ve Öneriler”, **Güncel Konular**, No 9, 1988, s. 137-144.
- Taşhan, Seyfi: “Atatürk’ün Dış Politikası”, **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiyesi**, Ankara, TOBB, 1981, s. 106-125.
- **TBMM Kavanin Mecmuası**, Ankara, 1920, c. I, Kanun 207, Kanun 141; 1928, c. VII, Kanun 1362; 1928, c. VIII, Kanun 1364; 1931, c. IX, Kanun 1752; 1941, c. IV. Kanun: 845
- **TBMM Tutanak Dergisi**, D: 17, Y: 1, C: 1, 19 ve 22 Aralık 1983; Y: 2, C: 11, 16 Aralık 1984; D. 19, Y: 4, C: 80, 21 Şubat, 1 ve 8 Mart 1995.
- **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, c. 11, 13, 14, 15 ve 23; Devre 2, c. 1, 5, 15 ve 26; Devre 3, c. 5 ve 16; Devre 5, c. 8, 12 ve 23.
- Tekdemir, Yaşar: “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh Anlayışı ve Küreselleşen Dünyadaki Yeri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 14, No 40, Mart 1998, s. 319-321.
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim: **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 1**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1993.
- ----- **Türkiye ve Avrupa Topluluğu 2, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ya Türkiye’nin Yaklaşımı**, Ankara, Ümit Yayınevi, 1993.
- ----- **Türkiye ve Avrupa Birliği 3, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ya Türkiye’nin Yaklaşımı**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2000.
- Tekinalp, Gülören –Tekinalp, Ünal: **Avrupa Birliği Hukuku**, 2 bs, İstanbul, Beta Yayınları, 2000.

- **Tercüman**, 13 ve 14 Eylül 1963; 6 Ocak 1973.
- Tevetoğlu, Fethi: “Mustafa Kemal Paşa- General Harbord Görüşmesi”, **Türk Kültürü**, No: 8, Haziran 1969.
- Tezcan, Mahmut: “Atatürk’ün Eğitim Anlayışına Felsefi ve Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1992, s. 721-759.
- Tezel, Yahya Sezai: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Yurt Yayınları, 1994.
- ----- **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Gümrük Birliği**, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1996.
- Teziç, Erdoğan: **Anayasa Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 1997.
- **The One- China Principle and the Taiwan Issue**: The Taiwan Affairs Office, the information Office of the State Council, People’s Republic of China, 2000.
- **The Origins, Development of the European Community**: Ed. David Weigall-Peter Stirk, Leicester University Press, 1992.
- Tigrel, Ali: “Lüksemburg Zirvesi Sonrası Türkiye-AB İlişkileri”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Cilt 32, No 383, Şubat 1998, s. 22-24.
- ----- “Dış Politika ve Ekonomi Açısından Türkiye’nin Öncelikleri”, **İktisat İşletme ve Finans**, Cilt 7, No 70, Ocak 1992, s. 5-10.
- Toffler Alvin: **Üçüncü Dalga**, Çev. Ali Seden, İstanbul, Altın Kitaplar, 1996.
- Toprak, Metin, Demir, Ömer, Doğanlar, Murat, Dönek, Ekrem, Açıkgöz, Ömer ve Acar, Mustafa: **Küreselleşen Dünyada Serbest Piyasa Devriminin Serüveni, Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2001.
- Toynbee, Arnold: **Medeniyet Yargılanıyor**, İstanbul, Yeryüzü Yayınları, 1980.
- ----- **Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.
- Tsakalayannis, Panos: “Avrupa Topluluğu ve Türk-Yunan Uyuşmazlığı”, çev. Haluk A. Kabaalioğlu, **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Cilt 1, No 1, Mart 1981, s. 13-20.
- **TSK Müşterek ve Birleşik Harekat Talimnamesi**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1988.
- **TSK Müşterek ve Birleşik Harekat Talimnamesi**: Ankara, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2001.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1980.
- ----- **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 1981.

- ----- **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960.
- Tuncay, Mete: "Hatay Sorunu ve TBMM", **Türk Parlamentoculuğunun İlk 100 Yılı (1876-1976)**, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği, 1978.
- ----- **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.
- Turan, Şerafettin: **İ. İnönü, Yaşamı, Dönemi, Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000
- **Tutanak**, TBMM, 14 Nisan 1987.
- Tükel, Haluk: **Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Müzakere Süreci: Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm Konferansı Konuşması**, İstanbul, 28 Nisan 2005.
- **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk.lığı): Genelkurmay Basımevi, 1992.
- **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 25, 1964.
- Türkdoğan, Berna: "Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri: Atatürkçü Düşünce Işığında", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 14, No 41, Temmuz 1998, s. 417-447.
- Türkeş, Alparslan: **Temel Görüşler**, 4. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1978.
- ----- **Türkiye ve Dünya**, Ankara, Hasret Yayınevi, 1979.
- **Türkiye Avrupa Topluluğu İlişkileri**, 15 Nisan 1987, Ankara, TOBB, 1987.
- **Türkiye İstatistik Yıllığı**: Ankara, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.
- **Türkiye'de Bireylerin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı**, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 2005.
- **Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl**: 5 Cilt, Ankara, Dışişleri Bakanlığı, 1973.
- **Türkiye-AET İlişkileri**, Ankara, Avrupa Topluluğu Basın ve Enformasyon Temsilciliği, 1987.
- **Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara, ATASE Yayınları, 1986.
- Uçarol, Rıfat: **Siyasi Tarih (1789-2001)**, 6. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2006,
- Uğurcan, Sema: **Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü, 150. Yılında Tanzimat**, Ankara, TTK Yayınları, 1992.
- Uluğbay, Hikmet: **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ankara DailyNews Yayınları, 1995.
- **Ulus**, 30 Kasım 1968.

- Unat, Faik Reşit: **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, 2. bs., Ankara, TTK Yayınları, 1987.
- Uras, Tevfik Güngör: “Türkiye’nin AET’ye Müracatı...”, **Dünya**, 16 Nisan 1987.
- Urwin, Derek W: **The Community of Europe: A History of European Integration Since 1945**, Longman New York 1991.
- Uygun, Oktay: “Ulus Üstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme”, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2001.
- Uzgel, İlhan: “Batı Avrupa’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, ed. Baskın Oran, c. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 258-313.
- ----- “Balkanlarla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, c. 2, ed. Baskın, ORAN), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 167-181, 481-523.
- ----- “Türkiye, Avrupa Birliği ve Yeni Türk Yunan Yakınlaşmasına Doğru”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt 21, No 198, Nisan 1997, s. 26-32.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, IV, Ankara, TTK Yayınları, 1956.
- Ülken, Hilmi Ziya: **Çağdaş Düşünce Tarihi**, c. I. İstanbul, Ülken yayınları 1966.
- Ülman, A. Haluk: “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968”, **S.B.F.Dergisi**, c. 23, No: 3, Ankara, 1968.
- Ülman, Haluk-Oral Sander: “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II: 1923-1968”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c. 27, No 1, Mart 1972, s. 1-24.
- Ünal, Sevim: “Atatürk’ün Balkanlardaki Barışçı Siyaseti” (Tebliğ), **IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981**, Ankara.
- Ünal, Şeref: “Türkiye’nin Avrupa Topluluğu ile İlişkilerinin Dünü ve Bugünü”, **Avrupa Topluluğu Hukukunun Durumu ve Perspektifleri Semineri**, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1991, s. 1-30.
- Vanlı, H. Halil: “Küreselleşme ve Bölgeselleşme Perspektifinde Türkiye’nin Avrupa Birliği Paradoksu/Çıkmazı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sy. 35, Ankara, 2001.
- Vardar, Deniz: “Türkiye-AT İlişkileri”, **Türk Dış Politika Analizi**, der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 1994.
- Vaughan, R: **Twentieth Century Europe Paths to Unity**, London, 1979.
- Versan, Vakur: “Osmanlı Devletinde Tanzimattan Sonra Batı Devletler Hukukunun Benimsenmesi”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- Vural, Volkan: “Avrupa Birliği ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sy. 35, Ankara, Yeni Türkiye Medya Hizmetleri, 2001.

- **Longman Dictionary of Contemporary English**, England, Longman Group, 1982.
- Weinfeld, A: **Toward United States of Europe**, Washington, 1942.
- Williams, Allan M: **The European Community**, Blacwell, Oxford 1991.
- Yalazan, Talat: “Atatürk’ün Dış Siyaset İlkeleri”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Cilt 107, No 318, Kasım 1988, s. 101-105.
- Yalçın, E. Semih: **Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti**, Ankara, Berikan Yayınları 2000.
- Yannopoulos, G.N.(der.): **European Integration and the Iberian Economics**, Basingstoke Macmillan, 1989.
- Yasamee, F.A.K: “Abdülhamit II Devrinde (1878-1908) Osmanlı Diplomasisi”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, TTK Yayınları, 1999.
- Yazıcı, Nesimi: **Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu, 150 Yılında Tanzimat**, Ankara, TTK Yayınları, 1992.
- **Yeni Yüzyıl**, 7 Mart 1995.
- Yetkin, Münir Nuri: “Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Değerlendirilmesi”, **Dış Ticaret Dergisi**, No 3, Ekim 1998, s. 84-106.
- Yıldız, Yavuz Gökalp: “Ekonomik Boyutu ile Türkiye-AB İlişkileri, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği”, **Avrupa Birliği ve NATO ilişkilerinin Geleceği, Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu**, İstanbul, Harp Akademileri, 11-12 Ocak 2001.
- Yurdakul, Şahin: **Musul Meselesi**, Ankara, [y.y.] 1975.
- Yüceer, Saime: “Kurtuluş Savaşı’nda Türk Dış Politikası, 1919-1923”, **Askeri Tarih Bülteni**, Cilt 15, No 29, Ağustos 1990, s. 137-158.
- Yüceoğlu, Erkut: “Ekonomik Boyutu ile Türkiye-AB İlişkileri”, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği”, **Avrupa Birliği ve NATO ilişkilerinin Geleceği, Türkiye’ye Etkileri Sempozyumu**, İstanbul, Harp Akademileri, 11-12 Ocak 2001.
- Yüksel, A.S: **Türkiye ile İlişkiler Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu**, Eskişehir İ.T.A Yayını, 1975.
- Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 1993.

BİLGİ ERİŞİM SİTELERİ

- <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/oik561.pdf>
- http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf Türkiye İçin 2004 Yılı İlerleme Raporu.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Merger_Treaty
- http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/dat/EU_treaty.html
- <http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/selected/livre509.html>
- http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2002/c_325/c_32520021224en00010184.pdf
- http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm
Lüksemburg Zirve kararları
- http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/68827.pdf Laeken Zirve Kararları.
- http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72638.pdf Seville Zirve kararları.
- http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf Kopenhag Zirve kararları
- http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf Kopenhag Zirve kararları
- http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf Bürüksel Zirve kararları.
- http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/ACFA4C.htm Helsinki Zirve kararları
- <http://www.abgm.adalet.gov.tr/e-kutuph.htm>
- <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html>
- <http://www.abgs.gov.tr/indextr.html> Ulusal Program.
- <http://www.abgs.gov.tr/tarama/>
- http://www.abgs.gov.tr/tur_ab_iliskileri_dosyalar/tur-ab_iliskileri_tarihce.htm
- <http://www.abmerkezi.org.tr/belgeler/10%20SORUDA%20TARAMA%20SURECI.doc>
- http://www.abofisi.metu.edu.tr/ab_uzerine.htm
- http://www.abofisi.metu.edu.tr/zirve_kararlari.htm
- http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob_2000.html
- <http://www.bilimtarihi.org/leonardo.htm>
- http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/032a0008.htm
- <http://www.cor.eu.int/en/index.htm>
- <http://www.deltur.cec.eu.int!/publishdocs/tr/1998%20ilerleme%20raporu.rtf>
Türkiye İçin 1998 Yılı İlerleme Raporu.
- <http://www.deltur.cec.eu.int!/publishdocs/tr/duzenlirapor2000tr.rtf> Türkiye İçin 2000 Yılı İlerleme Raporu.
- <http://www.deltur.cec.eu.int!/publishdocs/tr/duzenlirapor99.rtf> Türkiye İçin 1999 Yılı İlerleme Raporu.

- http://www.deltur.cec.eu.int/_webpub/documents/negotiation/SEC%201426%20FINAL%20EN%20Progress%20report%20TR.pdf
- <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=4&fld=1&prnId=2&hnd=1&ord>
- <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=4&fld=4&prnId=3&hnd=1&docId=349&ord=2&fop=0> Katılım Ortaklığı Belgesi.
- <http://www.deltur.cec.eu.int/default.asp?lang=0&pId=4&fld=4&prnId=3&hnd=1&ord=>
- http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/TOPTAN/k_030106.xls
- http://www.eca.eu.int/index_en.htm
- <http://www.ecb.int/ecb/html/index.en.html>
- <http://www.eib.eu.int/>
- http://www.esc.eu.int/index_en.asp
- http://www.fco.gov.uk/Files/kfile/White%20Paper_Treaty%20establishing%20a%20
- <http://www.foreigntrade.gov.tr/ab/SonGelismeler/muzakerecerceve.doc>.Katılım Müzakereleri Çerçeve belgesi.
- <http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1067>
- http://www.kemalizm1938.org/pdf/TBMM_acis_nutuk.pdf
- http://www.mfa.gov.tr/turkce/grupa/ab/abab/luxemburg_1.htm
- <http://www.milliyet.com.tr/content/belge/abkatilim.html>
- http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/4d1yy.htm
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=204>
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=257>
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=331>
- Avrupa Konseyi, <http://ue.eu.int>.
- Avrupa Komisyonu, <http://europa.eu.int/comm/>
- Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, <http://www.eureptr.org.tr>.
- Avrupa Parlamentosu, <http://www.europarl.eu.int>
- Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi, <http://www.efta.org>
- Devlet Planlama Teşkilatı, <http://www.dpt.gov.tr>
- Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr>
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, <http://www.foreigntrade.gov.tr>
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Eco), <http://www.ecosecretariat.org>
- İktisadi Kalkınma Vakfı, <http://www.ikv.org.tr>
- Karadeniz Ekonomik İşbirliği, <http://www.bsec.gov.tr>
- Dünya Bankası, <http://www.worldbank.org>
- <http://www.ytukvk.org.tr/arsiv/sisces.htm>

ÖZGEÇMİŞ

Atilla Sandıklı 1957 yılında İzmir’de doğdu. 1976 yılında (İzmir) Atatürk Lisesi’nden mezun olduktan sonra Kara Harp Okuluna girdi. Sırasıyla Kara Harp Okulu, Kara Harp Akademisi ve Silahlı Kuvvetler akademisinde eğitimini tamamladı. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünde doktora eğitimine devam etti.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin çeşitli kademelerinde karargah subayı ve komutan olarak görev yaptı. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği’nde müşavirlik, Harp Akademileri Komutanlığı’nda uluslararası ilişkiler öğretim üyesi ve uluslararası ilişkiler bölüm başkanlığı görevlerinde bulundu. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Merkezi’nin kuruluşunda görev aldı ve bir süre bu enstitünün müdürlüğünü de yaptı. Kur. Kd. Alb. rütbesinde kendi isteğiyle Türk Silahlı Kuvvetlerinden emekli oldu. Türkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi’nin kuruluşunda genel müdür olarak görev aldı. Bu görevini ve Stratejik Öngörü Dergisi’nin editörlüğünü 4 yıl sürdürdü.

Çok sayıda ulusal ve uluslararası sempozyum ve kongrenin düzenlenmesinde birinci derece görevler üstlendi. Çeşitli makaleleri ve 12 kitabı yayınlandı. Askeri ve sivil yaşantısında madalya dahil çok sayıda başarı ödülü aldı.

İngilizce ve Fransızca bilen Atilla SANDIKLI evli ve iki çocuk babasıdır.